CONFERENCE BOOK

CUMHURİYET 18. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

AFYONKARAHISAR
28-30 AĞUSTOS 2026

CUMHURİYET
18. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

CUMHURIYET

18TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

AUGUST 28- 30, 2026
AFYONKARAHISAR

ISBN : 978-625-8795-42-4

Academy Global Conferences& Journals

www.cumhuriyetkongresi.org

CUMHURIYET 18TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
AUGUST 28- 30, 2026
AFYONKARAHISAR

Edited By
ASSOC. PROF. DR. FERAN AŞUR

Issued: 25.09.2026
ISBN: 978-625-8795-42-4

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
In the conference 28 papers have been presented by Turkish participants and 39 papers by international participants.
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

The Contents Of This Book Are Solely Those Of The Authors.
Bu Kitabın içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Web: www.cumhuriyetkongresi.org Contact: cumhuriyetkongresi@gmail.com

CONFERENCE ID

CUMHURIYET 18TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
AUGUST 28- 30, 2026
AFYONKARAHISAR

ORGANIIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey – Palestine – Syria – Iraq- Iran – Egypt – **Lebanon- Jordan-** Saudi Arabia- Russia- South Korea- Qatar- Serbia- India- Singapore- Azerbaijan- Eritrea- Kazakhstan- Oman- Armenia-

PRESENTATION
Oral presentation

No part of this book may be reprinted or reproduced or utilized in any form or by any electronic, mechanical or any other means, now known or hereafter invented, including photocopying and recording, or in any form of information storage or retrieval systems, without permission from the publishers.
Academy Global–2026©

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference: Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur

Prof. Dr. Hülya Çiçek - Gaziantep Universitesi

Prof. Dr. Ali Bilgili - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Naile Bilgili - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Başak Hanedan - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Hajar Huseynova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Dwi Sulisworo - Ahmad Dahlan University

Prof. Zain Musa - Royal Academy of Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain - NICMAR University

Prof Yakup Babayev - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Suyatno - Ahmad Dahlan University

Prof. Dr. Al-Rashiff H. Mastul -Mindanao State University

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy - Mindanao State University

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Belkıs Özkara - Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna - Zarmed University

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR - Ataturk Universitesi

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Batman Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Dicle Üniversitesi

Assoc. Prof. Dody Hartanto - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Erkan EFİLTİ - Kırgızistan-Türkiye Manas University

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - New Bulgarian Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari - Tebriz Universitesi

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş - Gazi Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - İnönü Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sevra Fırıncıoğulları

Assist. Prof. Ihwan Ghazali - Technic University of Malaysia

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan- Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Dicle Üniversitesi

Lecturer Mehmet Nuri Ödük - Selçuk Üniversitesi

Dr. Fatih İ. Kurşunmaden - Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou –

Dr. Dadash Mehravari - Tebriz Universitesi

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Gültekin Gürçay

Dr. Amaneh Manafidizajı

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Hülya Çiçek – Turkiye

Prof. Dr. Emine Koca – Turkiye

Prof. Dr. Fatma Koç – Turkiye

Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye

Prof. Dr. Ali Bilgili - Turkiye

Prof. Dr. Naile Bilgili - Turkiye

Prof. Dr. Başak Hanedan – Turkiye

Prof. Dr. Aysel Güven - Turkiye

Prof Dr. Bülent Kurtişoğlu – Turkiye

Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan

Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia

Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina

Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia

Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan

Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India

Prof. Dr. İzzet Gümüş – Turkiye

Prof. Dr. Mustafa Bayram – Turkiye

Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Turkiye

Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China

Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan

Prof. Dr. Suyatno – Indonesia

Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain – India

Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran

Prof. Dr. Ika Maryani – Indonesia

Prof. Dr. Guler Yenice – Turkiye

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi – Turkiye

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna – Uzbekistan

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı – Türkiye

Prof. Dr. Belkıs Özkara – Türkiye

Prof. Dr. Al-Rashiff Hamjilani Mastul – Philipinnes

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy – Philippines

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Sıddık Bakır – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Meryem Öztürk - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Turkiye

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Sevra Fırıncıoğulları - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Ozbekistan

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – Iran

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaria

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India

Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Ali Vandshoari – İran

Assoc. Prof. Dr. Dinara Fardeeva – Rusya

Assoc. Prof. Dr. Göksel Ulay – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Erkan Efilti - Kirgizhstan

Assist. Prof. K. R. Padma – India

Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan

Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia

Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria

Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania

Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia

Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia

Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – Iran

Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Ozbekistan

Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria

Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India

Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia

Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye

Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunalieva - Kirgizia

Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China

Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa

Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Turkiye

Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India

Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania

Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Turkiye

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade – Azerbaijan

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Turkiye

Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines

Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam

Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Turkiye

Dr. Mehmet Nuri Ödük – Turkiye

Dr. Ayşe Baran - Turkiye

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan

Dr. Sonali Malhotra – India

Dr. Amaneh Manafidizaji – Iran

	Number of paper	*%*
Papers by Turkish Participants	28	41,79
Papers by International Participants (19 Countries)	39	58,21

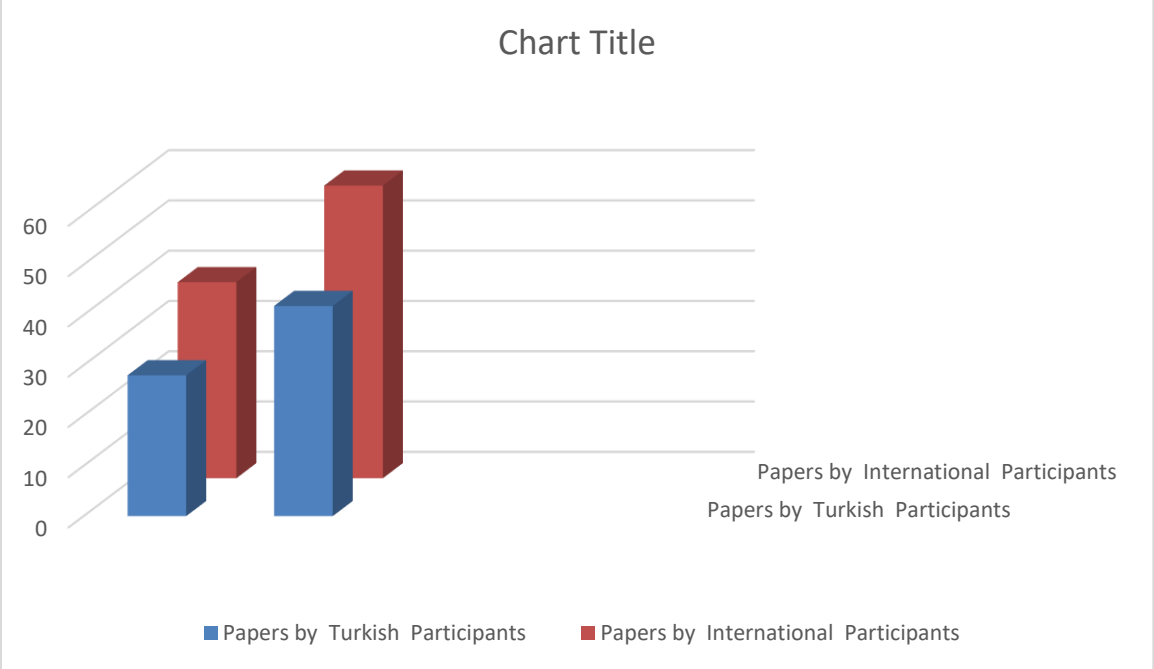

CUMHURIYET 18TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
AUGUST 28- 30, 2026 –
AFYONKARAHISAR

NO : **AC- 18C - 2026. 358S– 3857**
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi 20/09/2026

İLGİLİ MAKAMA

Academy Global Conferences tarafından düzenlenen **CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES** kongresi 28-30 Ağustos 2026 tarihlerinde Afyonkarahisar'da 20 farklı ülkeden akademisyenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongre kapsamında sunulan 67 bildirinin 28'i Türkiye'den, 39'u ise farklı 19 ülkeden katılan akademisyenler tarafından sunulmuştur. Kongre, 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." değişikliğine uygun olarak düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz ederiz

Saygılarımızla

Assoc. Prof. Dr. feran Aşur

Evrak Tarih ve Sayısı: 26.09.2023-422356

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-99771277-100-422356 26.09.2023
Konu : Eğitim - Öğretim İşleri (Genel)

Sayın Doç. Dr. Feran AŞUR

İlgi : 20.09.2023 tarihli, 30097411-100-419400 sayılı yazınız.

Academy Global Conferens & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurulunda görevlendirilmeniz Dekanlığımızca uygun bulunmuştur.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Şevket ALP
Dekan

Bu belge, güvenli elektronik İmza ile imzalanmıştır.
Doğrulama Kodu :BSRZ65ADS8 Pin Kodu :87362 Belge Takip Adresi : https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=4575&eD=BSRZ65ADS8&eS=422356
Adres:Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Dekanlığı Zeve Kampüsü 65080 Tuşba/VAN
Telefon No:+90 432 2251701-04 / +90 4445065 Faks No:+90 432 4865413
e-Posta:rektorluk@yyu.edu.tr İnternet Adresi:http://www.yyu.edu.tr
Bilgi için: Fatma TUNÇER
Unvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: 21112

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
August 28- 30, 2026
Afyonkarahisar

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderator olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmamasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of “Meeting ID
- or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 1 – Hall 1	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 11:00 – 13:00	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Dr. Öğr. Üyesi, Uğur ARCAGÖK		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	LATENT IDENTITY PROFILES OF IMMIGRANT STUDENTS IN TÜRKIYE: A PERSON-CENTERED ANALYSIS OF PERCEIVED TEACHER DISCRIMINATION AND DEPRESSIVE SYMPTOMS	**Dr. Öğr. Üyesi, Uğur ARCAGÖK**
2	İSLAM DÜŞÜNCESİNE GÖRE HİKMET	**Öğr. Gör. Dr. Samet Yahya BAL**
3	17. YÜZYIL DİNÎ DÜŞÜNCE ÇATIŞMALARI BAĞLAMINDA BİR EDEBÎ METNİN MİSYONU: CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'DE ZÂHİR-BÂTIN DENGESİ	**Dr. Sait AVCI**
4	SİVİL HAVACILIK SEKTÖRÜNDE YER ALAN TERİMLERİN SINIFLANDIRILMASI	**Öğr.Gör. Buse ŞAHİN**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 1 – Hall 2	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 11:00 – 13:00	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Dr. Öğr. Üyesi, Huriye ÇELİKCAN

	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	AYAŞ MERKEZ CAMİLERİNDE AHŞAP TAVAN YAPIM TEKNİKLERİ VE SÜSLEME ÖZELLİKLERİ	**Hümeyra AKYÜZ** **Prof. Dr. Lütfiye GÖKTAŞ KAYA**
2	ANKARA ALTINDAĞ CAMİLERİNDE KLASİK DÖNEMDEN BATI ÜSLUBA GEÇİŞİ YANSITAN KALEM İŞİ SÜSLEMELER	**Saliha ŞEDİT** **Prof. Dr. Lütfiye GÖKTAŞ KAYA**
3	KİŞİSEL OLANIN KÜLTÜR İLE İLİŞKİSİ: OTOETNOGRAFİ	**Dr. Öğr. Üyesi, Huriye ÇELİKCAN**
4	UYGULAMALI MUTFAK EĞİTİMİ VEREN AKADEMİSYENLERİN MENTORLUK DENEYİMLERİ ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME	**Öğr. Gör. Dr., Emrah YILDIZ**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 1 – Hall 3	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 11:00 – 13:00	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Doç. Dr. Fahrettin Tepealtı		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	SHIFTING OF LOCATION IN TURKISH LABOR MIGRATION: LABOR MIGRATION FROM WESTERN EUROPE TO MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA	**Mahmut İflazoğlu** **Doç. Dr. Fahrettin Tepealtı**
2	IS THE ALTMAN Z-SCORE MODEL STILL SUCCESSFUL IN PREDICTING CORPORATE BANKRUPTCY IN TODAY'S BUSINESSES?	**Asst. Prof. Çağla DEMİR PALİ** **Asst. Prof. Yasemin ACAR UĞURLU**
3	ÜRETİMDE İŞBİRLİKÇİ ROBOT (COBOT) ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ	**Öğr.Gör. Nilgün EROĞLU**
4	KOMPÜLSİF SATIN ALMA DAVRANIŞININ "NASILLIĞI" ÜZERİNE BİR VAKA ANALİZİ	**Elif SIRAKAYA** **Dr.Öğr. Üyesi Hakan KARAMAN**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 1 – Hall 4	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 11:00 – 13:00	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Dr.Öğr.Üyesi Beylem ÇELİK		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İŞLETMELERDE YAPAY ZEKA RİSK ALGISI	**Doktor Öğretim Üyesi, Arafat Salih AYDINER**
2	THE IMPACTS OF DIGITAL TRANSFORMATION ON EMPLOYEES IN ORGANIZATIONS	**Dr. Cihan KARA**
3	THE EFFECTS OF SUSTAINABLE LEADERSHIP ON EMPLOYEE PSYCHOLOGICAL HEALTH AND BURNOUT	**Dr. Cihan KARA**
4	BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDEKİ ŞİRKETLERİN KURUMSAL YÖNETİM VE BAĞIMSIZ DENETİM PROFİLİ: 2020–2024 DÖNEMİNE İLİŞKİN BETİMSEL BİR İNCELEME	**Dr.Öğr.Üyesi Beylem ÇELİK**
5	DO DİGİTAL BRAND INTEREST AND FİNANCİAL MARKET ACTİVİTY EXHİBİT EACH OTHER? THE CASE OF TESLA	**Res. Asst. Gaye FERAH KORKMAZ** **Prof. Dr. Selay ILGAZ SÜMER**
6	FUTURE OF THE ACCOUNTING PROFESSION IN THE AGE OF DIGITAL TRANSFORMATION: PARADIGM SHIFT, NEW AREAS OF EXPERTISE, AND CONTINUOUS ASSURANCE	**Dr. Öğr. Üyesi Berin DİKGÖZ**
7	DIGITAL SKILLS AND CROSS-BORDER ONLINE PURCHASING IN EUROPEAN UNION COUNTRIES: A COUNTRY-LEVEL ANALYSIS	**Öğr. Gör. Dr. Alaiddin KOŞAR** **Dr. Onur KARAASLAN**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 1 – Hall 5	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 11:30 – 13:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Assis. Prof. Dr. Marko Rajković		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	EQUITABLE ACCESS TO HIGHER EDUCATION IN IRAN: STRATEGIES FOR REDUCING REGIONAL DISPARITIES	**Prof. Dr. Yasmin Dastgheib** **Assis. Prof. Dr. Mohammad Reza Farhadi** **Fahimeh Bakhshi**
2	IMPACT OF DIGITAL LEARNING TOOLS ON STUDENT ENGAGEMENT IN IRANIAN SECONDARY SCHOOLS	**Dr. Leila Modarresi** **Assis. Prof. Dr. Hamed Vaziri**
3	INCLUSION POLICIES IN PRIMARY EDUCATION: A CASE STUDY FROM SERBIAN PUBLIC SCHOOLS	**Prof. Dr. Luka Stanković** **Jovana Nikolić** **Assis. Prof. Dr. Marko Rajković**
4	THE EFFECT OF TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT PROGRAMS ON LEARNING OUTCOMES IN SERBIA	**Assis. Prof. Dr. Ana Petrović** **Dragan Ilić** **Zorica Stevanović**
5	INNOVATIVE APPROACHES TO CURRICULUM DESIGN IN IRAQI UNIVERSITIES: CHALLENGES AND PROGRESS	**Assoc. Prof. Dr. Ahmad Al-Jubouri** **Assis. Prof. Dr. Sana Hameed** **Dr. Ali Kareem**
6	EDUCATIONAL TECHNOLOGY INTEGRATION IN TEACHER TRAINING COLLEGES IN IRAQ	**Prof. Dr. Samir Mahmoud** **Assis. Prof. Dr. Rana Al-Taie**
7	NEW METHODOLOGICAL TRENDS IN ONLINE LEARNING ACROSS RUSSIAN UNIVERSITIES	**Prof. Dr. Sergey Ivanov** **Dr. Ekaterina Sokolova** **Assis. Prof. Dr. Pavel Kuznetsov**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 1 – Hall 6	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 11:30 – 13:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Assoc. Prof. Dr. Noor Al Harthy		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	THE FOUNDATIONS OF ARMENIAN LOGIC: HISTORICAL ROOTS AND MODERN APPLICATIONS	**Prof. Dr. Aram Petrosyan**
2	EXPLORING ETHICAL DIMENSIONS IN CONTEMPORARY ARMENIAN POLITICAL PHILOSOPHY	**Dr. Lilit Grigoryan** **Assoc. Prof. Dr. Tigran Hakobyan**
3	DEBATES ON MINDFULNESS AND CONSCIOUSNESS: INDIAN PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES	**Prof. Dr. Ravi Kumar** **Dr. Sneha Narayan**
4	INTERPRETING ADVAITA VEDANTA IN THE CONTEXT OF MODERN SCIENCE	**Dr. Priya Nair** **Assoc. Prof. Dr. Anil Joshi**
5	RETHINKING MORAL REALISM THROUGH INDIAN BUDDHIST PHILOSOPHY	**Dr. Subhasis Bandyopadhyay** **Satyam Verma** **Prof. Dr. Ahmed Al Balushi**
6	SOCIAL JUSTICE AND ETHICAL FRAMEWORKS IN CONTEMPORARY OMANI THOUGHT	**Assoc. Prof. Dr. Noor Al Harthy**
7	PERSPECTIVES ON ISLAMIC PHILOSOPHY: REASON, FAITH, AND MODERNITY	**Dr. Waleed Al Shamsi** **Prof. Dr. Layla Al Mamari**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 1 – Hall 7	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 11:30 – 13:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Dr. Yerbolat Kassenov		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	SOCIAL INTEGRATION OF INTERNAL MIGRANTS IN URBAN KAZAKHSTAN: CHALLENGES AND POLICY RESPONSES	**Prof. Dr. Nurzhan Akhmetov** **Dr. Aigerim Sadykova** **Assis. Prof. Dr. Dauren Tulepov**
2	GENDER ROLES AND FAMILY TRANSFORMATION AMONG YOUNG ADULTS IN KAZAKHSTAN	**Assoc. Prof. Dr. Aliya Zhaparova** **Dr. Yerbolat Kassenov**
3	YOUTH ASPIRATIONS AND EDUCATIONAL MOBILITY IN ERITREA: SOCIOLOGICAL INSIGHTS	**Dr. Selam Habtemariam** **Samuel Berhane**
4	THE IMPACT OF TRADITIONAL STRUCTURES ON COMMUNITY DEVELOPMENT IN CONTEMPORARY ERITREA	**Prof. Dr. Amanuel Tesfay** **Kibrom Menghisteab**
5	SOCIAL CAPITAL AND HEALTH OUTCOMES AMONG OLDER ADULTS IN CAIRO NEIGHBORHOODS	**Dr. Noura Fathy** **Prof. Dr. Hatem Abdelrahman**
6	CHANGING MARRIAGE PRACTICES AND THEIR IMPACT ON FAMILY DYNAMICS IN EGYPT	**Assoc. Prof. Dr. Ahmed Sorour** **Dr. Mona Gaber**
7	NATIONAL IDENTITY CONSTRUCTION AMONG YOUTH IN POST-SOVIET AZERBAIJAN	**Prof. Dr. Elchin Gasimov** **Dr. Zaur Mammadli**
8	MEDIA CONSUMPTION AND VALUES SHIFT IN URBAN AZERBAIJANI SOCIETY	**Assoc. Prof. Dr. Leyla Guliyeva** **Aysel Jafarova**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 1 – Hall 8	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 11:30 – 13:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Prof. Dr. Roya Emami		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	IMPACT OF MONETARY POLICIES ON ECONOMIC GROWTH IN POST-SANCTION IRAN	**Prof. Dr. Mehrdad Tavakoli** **Assis. Prof. Dr. Sara Khosravi** **Dr. Navid Ghafari**
2	TECHNOLOGICAL INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN IRANIAN SMES	**Prof. Dr. Roya Emami** **Dr. Parviz Mohammadi** **Assis. Prof. Dr. Laleh Farhadi**
3	GLOBALIZATION AND LABOR MARKET TRANSFORMATION IN SINGAPORE	**Prof. Dr. Wei Hoon Tan** **Assoc. Prof. Dr. Samuel Ong** **Dr. Jing Li**
4	FINANCIAL INCLUSION STRATEGIES AND HOUSEHOLD WELFARE IN SINGAPORE	**Assoc. Prof. Dr. Priya Menon** **Prof. Dr. Adrian Chan** **Dr. Mei Lin Chia**
5	GREEN ECONOMY INITIATIVES AND INDUSTRIAL SUSTAINABILITY IN INDIA	**Prof. Dr. Ashish Joshi** **Dr. Priya Singh**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 1 – Hall 9	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 11:30 – 13:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Dr. Anna Ivanova		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	APPROACHES IN CONTEMPORARY IRANIAN CALLIGRAPHY: TRADITIONAL HERITAGE AND NEW EXPRESSIONS	**Prof. Dr. Morteza Farhadi** **Dr. Parisa Jahanbakhsh** **Somayeh Shams** **Assoc. Prof. Dr. Ali Rezaei**
2	THE EVOLUTION OF SERBIAN SCULPTURE: MONUMENTALISM AND NATIONAL IDENTITY	**Prof. Dr. Marko Milenković** **Dr. Ivana Stojanović** **Dragana Ristić**
3	DEVELOPING PUBLIC ART INITIATIVES IN THE URBAN LANDSCAPE OF DOHA	**Dr. Muna Al-Kuwari** **Assoc. Prof. Dr. Yusuf Rahman** **Latifa Al-Jaber**
4	CONTEMPORARY CALLIGRAPHIC ART IN QATAR: INTERSECTIONS OF TRADITION AND MODERNITY	**Prof. Dr. Ghada Al-Thani** **Sara Al-Sayed**
5	RUSSIAN AVANT-GARDE INFLUENCE ON 21ST CENTURY RUSSIAN PAINTING	**Prof. Dr. Vladimir Sokolov** **Svetlana Volkova** **Dr. Ekaterina Petrova**
6	POST-SOVIET CONTEMPORARY ART MOVEMENTS IN RUSSIA: TRENDS, CHALLENGES, AND GLOBAL DIALOGUE	**Dr. Anna Ivanova** **Assoc. Prof. Dr. Pavel Morozov** **Nikita Baranov** **Tatiana Makarova**
7	NEW MEDIA INSTALLATION ART AND VIRTUALITY IN SOUTH KOREAN GALLERIES	**Prof. Dr. Hyun-Jin Kim** **Jae-Won Lee**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 2 – Hall 1	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 15:00 – 17:00	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Dr. Öğr. Üyesi Tolgay DURMUŞ

	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	ÖZ-ANLAYIŞ VE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ	**Merve DİKMEN** **Dr. Öğr. Üyesi Şule AYDIN YERAL** **Arş. Gör. Azra Ceren DAĞDELEN**
2	MODERN TÜRK TOPLUMLARDA AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ: DİJİTALLEŞME, KÜRESELLEŞME VE YENİ ROLLER	**Dr. Öğr. Üyesi Tolgay DURMUŞ**
3	DİJİTAL BAĞIMLILIK ÇERÇEVESİNDE EBEVEYN-ÇOCUK ETKİLEŞİMİ	**Dr. Sahra KIRATLI ACAR**
4	KENDİLİKNESNESİ İHTİYAÇLARI İLE YEME BAĞIMLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE ZİHİNSELLEŞTİRMENİN ARACI ROLÜ	**Nurbanu Yazlı** **Dr. Öğr. Üyesi Necmettin Aksoy**
5	PEER BULLYİNG EXPERİENCES AND COPİNG STRATEGİES OF UNİVERSİTY STUDENTS	**Doç. Dr. Nilgün ÖZTÜRK** **Öğr. Gör. Ercan ERİNÇ**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 2 – Hall 2	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 15:00 – 17:00	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Dr. Öğretim Üyesi, Burak KAYA		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	YAPAY ZEKA KAYNAKLI TEKNOSTRESS: GÖRSEL HARİTALAMA TEKNİĞİ İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZ	**Öğr. Gör., Beyza ÖZDEM** **Doç. Dr., Canan YILDIRAN**
2	SAĞLIK HİZMETLERİNDE DİJİTAL RANDEVU SİSTEMLERİ: MHRS'NİN ERİŞİM, BEKLEME SÜRELERİ VE HASTA MEMNUNİYETİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	**Dr., Hicran ÖZDEMİR**
3	TÜRK HUKUKUNDA SİGORTACININ SİGORTA ETTİRENE KARŞI AÇTIĞI RÜCU DAVALARI	**Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÜNCAN** **Av. Ödül AKGÜL,**
4	AVRUPA KONSEYİ'NİN İDAREYE TAVSİYE ETTİĞİ YASALARA VE HUKUKİ AMACA UYGUNLUK İLKESİ'NİN İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	**Dr. Öğretim Üyesi, Burak KAYA**
5		

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES			
SESSION - HALL Session 2 – Hall 3	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 15:00 – 17:00	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Doç. Dr. Özge ÖZTEKİN		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	SERBEST NİLPOTENT NOVİKOVCEBİRLERİNİN MERKEZİ OTOMORFİZMLERİ	**Doç. Dr. Özge ÖZTEKİN** **Yüksek Lisans Öğr. Yusuf ASLAN**
2	FIBONACCI HİBRİT VE LUCAS HİBRİT SAYI MATRİSLERİNİN ÖZDEĞER YAPISINDA ALTIN ORAN	**Doç. Dr. Özge ÖZTEKİN** **Doktora Öğr. Mustafa POYRAZ**
3	SİBER GÜVENLİK SAVUNMALARINDA MATEMATİK TABANLI YAPAY ZEKA UYGULAMALARI	**Dr. Ahmet YILDIRIM**
4	YÜKSEK HIZLI VE TEKRARLI DOLU ÇARPMASININ KANAT HÜCUM KENARINDA OLUŞTURDUĞU HASARIN DENEYSEL VE SAYISAL ANALİZİ	**Lisansüstü Öğrencisi, Musa YİĞİT** **Doç. Dr. Hacı Abdullah TAŞDEMİR**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES			
SESSION - HALL Session 2 – Hall 4	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 15:00 – 17:00	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Doç. Dr. Gökhan ARSLAN		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	TECHNOLOGICAL PERFORMANCE OF PLYWOOD PRODUCED FROM HEAT-TREATED BEECH VENEERS	**Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN**
2	ORTA TONAJLI SAVAŞ GEMİLERİNDE GÖREV PROFİLİNE BAĞLI HIZ DAĞILIMLARININ ANA TAHRİK SİSTEMİ PLANLI BAKIMLARINA ETKİSİ	**Hakan GÜNGÖR** **Prof.Dr. Uğur Buğra ÇELEBİ**
3	ANALYSIS OF CONSTRUCTION ACTIVITY IN TÜRKIYE USING BUILDING PERMIT DATA: STRUCTURAL BREAKS AND REGIME SHIFTS	**Asst. Prof .Dr. Sıtkı Alper ÖZDEMİR**
4	EFFECT OF MAXIMUM STRAIN ON THE REPEATED-COMPRESSION RESPONSE OF MSLA-FABRICATED SCHWARZ PRIMITIVE TPMS STRUCTURES	**Assistant Professor, Hamdi KULEYİN**
5	ABANDONED ARCHITECTURAL HERITAGE IN KAYAKÖY: CLIMATIC VULNERABILITY AND MATERIAL DETERIORATION	**Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KURNAZ**
6	TURKEY'S FOREIGN TRADE STATUS IN THE FISHERIES SECTOR	**Doç. Dr. Gökhan ARSLAN**
7	ENVIRONMENTAL IMPACT OF FEEDS USED IN FISH FARMING	**Doç. Dr. Gökhan ARSLAN**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES			
SESSION - HALL Session 2 – Hall 5	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 15:30 – 17:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	SHED SNAKE SKINS: A NATURAL RESOURCE FOR BIOMIMETIC MEMBRANES – ADVANCING PERMEATION STUDIES AND DRUG DELIVERY APPLICATIONS	**Emma Grigoryan, Ashot Khachatryan, Karapet Flora Avjyan Savchenko,**
2	PRECISION DRUG DELIVERY OF GLIBENCLAMIDE: EXPLORING THE IMPACT OF POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE CONCENTRATION ON RELEASE PROFILES AND KINETICS	**Dr. Stepan Arakelova, Assis. Prof. Dr. Lilia Arsenyan**
3	INVESTIGATING THE EFFECTS OF AMINOPOLYETHER ON 18F-FDG PROPERTIES AND ITS IMPLICATIONS FOR PET IMAGING APPLICATIONS	**Dr. Sunil Kamboj, Dr. Vipin Saini, Lecture GauravBala,**
4	ENDOPHYTES AS A NEW SOURCE OF BIOACTIVE COMPOUNDS: ISOLATION AND IDENTIFICATION OF FIBRINOLYTIC PROTEASE-PRODUCING FUNGI FROM HIBISCUS LEAVES	**Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma**
5	FROM CONCEPT TO REALITY: THE DESIGN AND DEVELOPMENT OF A MECHANICAL FORCE GAUGE FOR SQUARE WATERMELON MOLDING	**Dr. Bedi Neayti Singh Phd. Candidate Balvinder Thakur,**
6	THE ROLE OF EXERCISE IN IMPROVING SEXUAL PERFORMANCE AND SEMEN QUALITY OF SAHIWAL BULLS: A PRACTICAL GUIDE FOR BREEDERS	**Assis. Prof. Dr. Rathapon Dr.Sorrachaitawatwong, Nardauma Pouthai**
7	INVESTIGATING THE IMPACT OF DIETARY HERBAL SEED SUPPLEMENTATION ON CARCASS CHARACTERISTICS, IMMUNE RESPONSE, AND ANTIOXIDANT STATUS OF BROILER CHICKENS	**Sirijit Tipchuwong, Chayanid Asasutjarit**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES			
SESSION - HALL Session 2 – Hall 6	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 15:30 – 17:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Assis. Prof. Dr. R. Rafiemanzelat		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	EVALUATION OF URBAN LAND DEVELOPMENT DIRECTION İN KABUL CITY, AFGHANISTAN	**Ahmad Sharif Ahmadi** **Yoshitaka Kajita**
2	INFLUENCE OF PLACE IDENTITY ON WALKABILITY: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN TWO MIXED USED STREETS CHAHARBAGH ST. ISFAHAN, IRAN AND DEREBOYU ST. LEFKOSA, NORTH CYPRUS	**Assis. Prof. Dr. R. Rafiemanzelat**
3	RENEWED URBAN WATERFRONT: SPATIAL CONDITIONS OF A CONTEMPORARY URBAN SPACE TYPOLOGY	**Assis. Prof. Dr. Beate Niemann,** **Fabian Pramel**
4	URBAN ECOLOGICAL INTERACTION: AIR, WATER, LIGHT AND NEW TRANSIT AT THE HUMAN SCALE OF BARCELONA'S SUPERILLES	**Philip Speranza**
5	PERFORMANCE EVALUATION OF A 'PRIORITY-CONTROLLED' INTERSECTION CONVERTED TO SIGNAL-CONTROLLED INTERSECTION	**Prof. Dr. Ezenwa Chinenye Amanamba**
6	DISCUSSION ABOUT FREQUENT ADJUSTMENT OF URBAN MASTER PLANNING İN CHINA: A CASE STUDY OF CHANGSHOU DISTRICT, CHONGQING CITY	**Sun Ailu** **Zhao Wanmin**
7	HYBRID LIVING: EMERGING OUT OF THE CRISES AND DIVISIONS	**Yiorgos Hadjichristou**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES			
SESSION - HALL Session 2 – Hall 7	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 15:30 – 17:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Doç. Dr. Gökhan ARSLAN

	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	IMPACT OF MIDWIFERY-LED CARE ON MATERNAL OUTCOMES IN AZERBAIJANI RURAL COMMUNITIES	**Prof. Dr. Leyla Mammadova** **Mehriban Aliyeva**
2	ASSESSING NUTRITIONAL KNOWLEDGE AND PRACTICES AMONG PREGNANT WOMEN IN BAKU	**Dr. Gunay Rasulova**
3	EFFECTIVENESS OF CONTINUING EDUCATION PROGRAMS IN MIDWIFERY PRACTICE IN FRANCE	**Prof. Dr. Claire Dubois** **Dr. Pierre Martin** **Amelie Rousseau**
4	TRAINING MIDWIVES TO MANAGE OBSTETRIC EMERGENCIES IN RURAL ETHIOPIA: CHALLENGES AND OUTCOMES	**Prof. Dr. Alemu Wondimu** **Dr. Genet Abebe**
5	COMMUNITY-BASED ANTENATAL CARE INITIATIVES IN SOUTHERN ETHIOPIA AND IMPACT ON BIRTH OUTCOMES	**Dr. Miriam Tadesse** **Zerihun Mekonnen** **Assis. Prof. Dr. Kalkidan Endale** **Prof. Dr. Gebeyehu Bekele**
6	MIDWIFERY STUDENTS' ATTITUDES TOWARD EVIDENCE-BASED PRACTICE IN IRANIAN UNIVERSITIES	**Dr. Nasrin Ghasemi** **Assis. Prof. Dr. Marjan Jafari** **Prof. Dr. Shahla Hassani**
7	WOMEN'S EXPERIENCES WITH HOME BIRTH ASSISTED BY MIDWIVES IN URBAN IRAN	**Dr. Elham Shams** **Samira Tavakoli**

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 2 – Hall 8	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 15:30 – 17:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Dr. Rasha Al-Haddad		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	INNOVATIVE TEACHING STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION	**Dr. Ahmed Al-Mutairi** **Dr. Sara Al-Fahad**
2	DIGITAL LEARNING PLATFORMS AND STUDENT ENGAGEMENT	**Dr. Leila Mansouri** **Prof. Dr. Reza Khatami** **Neda Farhadi**
3	CURRICULUM DEVELOPMENT FOR MULTILINGUAL CLASSROOMS	**Dr. Rasha Al-Haddad** **Omar Al-Masri**
4	THE ROLE OF TEACHER TRAINING IN IMPROVING EDUCATIONAL OUTCOMES	**Dr. Fadi Khalil** **Dr. Lina Youssef** **Dr. Samir Nassar**
5	EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	**Dr. Fatemeh Rahimi** **Dr. Ali Karimi**
6	BLENDED LEARNING APPROACHES IN UNIVERSITY SETTINGS	**Amal Hassan** **Dr. Yasser Ibrahim** **Prof. Dr. Huda Mahmoud**
7		

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES			
SESSION - HALL Session 2 – Hall 9	**DATE** August 29, 2026	**TIME** Ankara: 15:30 – 17:30	**ZOOM ID - Passcode** **885 7151 8350 - 202224**

Head Of Session : Dr. Fadwa Salman		
	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
1	POETIC TRADITIONS AND SYMBOLISM IN PERSIAN LITERATURE	**Dr. Reza Mahdavi** **Niloofar Azimi** **Farhad Ghanbari**
2	LANGUAGE AND IDENTITY IN CONTEMPORARY ARABIC NOVELS	Ahmed Al-Farouqi Layla Hassan
3	ORAL STORYTELLING AND CULTURAL MEMORY IN IRAQI LITERATURE	**Samira Al-Khalidi** **Ali Hussein** **Dr. Fadwa Salman**
4	THEMES OF EXILE AND BELONGING IN PALESTINIAN POETRY	**Dr. Rami Barakat** **Aisha Khalil**
5	WOMEN'S VOICES IN CONTEMPORARY SYRIAN FICTION	**Nour Haddad** **Rana Al-Shami** **Prof. Dr. Bassam Darwish**

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Contents

TÜRKİYE'DEKİ GÖÇMEN ÖĞRENCİLERİN GİZLİ KİMLİK PROFİLLERİ: ALGILANAN ÖĞRETMEN AYRIMCILIĞI VE DEPRESİF BELİRTİLERİN KİŞİ MERKEZLİ ANALİZİ 1

İSLAM DÜŞÜNCESİNE GÖRE HİKMET 4

17. YÜZYIL DİNÎ DÜŞÜNCE ÇATIŞMALARI BAĞLAMINDA BİR EDEBÎ METNİN MİSYONU: CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'DE ZÂHİR-BÂTIN DENGESİ..... 25

SİVİL HAVACILIK SEKTÖRÜNDE YER ALAN TERİMLERİN SINIFLANDIRILMASI 38

AYAŞ MERKEZ CAMİLERİNDE AHŞAP TAVAN YAPIM TEKNİKLERİ VE SÜSLEME ÖZELLİKLERİ 39

ANKARA ALTINDAĞ CAMİLERİNDE KLASİK DÖNEMDEN BATILI ÜSLUBA GEÇİŞİ YANSITAN KALEM İŞİ SÜSLEMELER 62

KİŞİSEL OLANIN KÜLTÜR İLE İLİŞKİSİ: OTOETNOGRAFİ..... 82

UYGULAMALI MUTFAK EĞİTİMİ VEREN AKADEMİSYENLERİN MENTORLUK DENEYİMLERİ ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME..... 95

TÜRK İŞ GÜCÜ GÖÇÜNDE MEKAN DEĞİŞİKLİĞİ: BATI AVRUPA'DAN ORTA DOĞU ve KUZEY AFRİKA ÜLKELERİNE YÖNELEN İŞÇİ GÖÇÜ 113

ALTMAN Z-SKOR MODELİ GÜNÜMÜZ İŞLETMELERİNDE HÂLÂ İFLAS TAHMİNİNDE BAŞARILI MI? 115

ÜRETİMDE İŞBİRLİKÇİ ROBOT (COBOT) ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ 117

KOMPÜLSİF SATIN ALMA DAVRANIŞININ "NASILLIĞI" ÜZERİNE BİR VAKA ANALİZİ 134

KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İŞLETMELERDE YAPAY ZEKA RİSK ALGISI..... 136

ÖRGÜTLERE DİGİTAL DÖNÜŞÜMÜN ÇALIŞANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 137

SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİĞİN ÇALIŞAN PSİKOLOJİK SAĞLIĞI VE TÜKENMİŞ ÜZERİNE ETKİLERİ..... 148

BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDEKİ ŞİRKETLERİN KURUMSAL YÖNETİM VE BAĞIMSIZ DENETİM PROFİLİ: 2020–2024 DÖNEMİNE İLİŞKİN BETİMSEL BİR İNCELEME 159

DO DIGITAL BRAND INTEREST AND FINANCIAL MARKET ACTIVITY EXHIBIT EACH OTHER? THE CASE OF TESLA 161

DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA MUHASEBE MESLEĞİNİN GELECEĞİ: PARADİGMA DEĞİŞİMİ, YENİ UZMANLIK ALANLARI VE SÜREKLİ GÜVENCE 168

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE DİJİTAL BECERİLER VE SINIR ÖTESİ ÇEVRİM İÇİ SATIN ALMA: ÜLKE DÜZEYİNDE BİR ANALİZ..... 175

IMPACT OF DIGITAL LEARNING TOOLS ON STUDENT ENGAGEMENT IN IRANIAN SECONDARY SCHOOLS 187

INCLUSION POLICIES IN PRIMARY EDUCATION: A CASE STUDY FROM SERBIAN PUBLIC SCHOOLS..... 188

THE EFFECT OF TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT PROGRAMS ON LEARNING OUTCOMES IN SERBIA..... 189

INNOVATIVE APPROACHES TO CURRICULUM DESIGN IN IRAQI UNIVERSITIES: CHALLENGES AND PROGRESS 190

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

EDUCATIONAL TECHNOLOGY INTEGRATION IN TEACHER TRAINING COLLEGES IN IRAQ 191
NEW METHODOLOGICAL TRENDS IN ONLINE LEARNING ACROSS RUSSIAN UNIVERSITIES 192
THE FOUNDATIONS OF ARMENIAN LOGIC: HISTORICAL ROOTS AND MODERN APPLICATIONS 193
EXPLORING ETHICAL DIMENSIONS IN CONTEMPORARY ARMENIAN POLITICAL PHILOSOPHY 194
DEBATES ON MINDFULNESS AND CONSCIOUSNESS: INDIAN PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES 195
INTERPRETING ADVAITA VEDANTA IN THE CONTEXT OF MODERN SCIENCE 196
RETHINKING MORAL REALISM THROUGH INDIAN BUDDHIST PHILOSOPHY 197
SOCIAL JUSTICE AND ETHICAL FRAMEWORKS IN CONTEMPORARY OMANI THOUGHT 198
PERSPECTIVES ON ISLAMIC PHILOSOPHY: REASON, FAITH, AND MODERNITY 199
SOCIAL INTEGRATION OF INTERNAL MIGRANTS IN URBAN KAZAKHSTAN: CHALLENGES AND POLICY RESPONSES 200
GENDER ROLES AND FAMILY TRANSFORMATION AMONG YOUNG ADULTS IN KAZAKHSTAN 201
YOUTH ASPIRATIONS AND EDUCATIONAL MOBILITY IN ERITREA: SOCIOLOGICAL INSIGHTS 202
THE IMPACT OF TRADITIONAL STRUCTURES ON COMMUNITY DEVELOPMENT IN CONTEMPORARY ERITREA 203
SOCIAL CAPITAL AND HEALTH OUTCOMES AMONG OLDER ADULTS IN CAIRO NEIGHBORHOODS 204
CHANGING MARRIAGE PRACTICES AND THEIR IMPACT ON FAMILY DYNAMICS IN EGYPT 205
NATIONAL IDENTITY CONSTRUCTION AMONG YOUTH IN POST-SOVIET AZERBAIJAN 206
MEDIA CONSUMPTION AND VALUES SHIFT IN URBAN AZERBAIJANI SOCIETY 207
IMPACT OF MONETARY POLICIES ON ECONOMIC GROWTH IN POST-SANCTION IRAN 208
TECHNOLOGICAL INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN IRANIAN SMES 209
GLOBALIZATION AND LABOR MARKET TRANSFORMATION IN SINGAPORE 210
FINANCIAL INCLUSION STRATEGIES AND HOUSEHOLD WELFARE IN SINGAPORE 211
GREEN ECONOMY INITIATIVES AND INDUSTRIAL SUSTAINABILITY IN INDIA 212
APPROACHES IN CONTEMPORARY IRANIAN CALLIGRAPHY: TRADITIONAL HERITAGE AND NEW EXPRESSIONS 213
THE EVOLUTION OF SERBIAN SCULPTURE: MONUMENTALISM AND NATIONAL IDENTITY 214
DEVELOPING PUBLIC ART INITIATIVES IN THE URBAN LANDSCAPE OF DOHA 215
CONTEMPORARY CALLIGRAPHIC ART IN QATAR: INTERSECTIONS OF TRADITION AND MODERNITY 216
RUSSIAN AVANT-GARDE INFLUENCE ON 21ST CENTURY RUSSIAN PAINTING 217
POST-SOVIET CONTEMPORARY ART MOVEMENTS IN RUSSIA: TRENDS, CHALLENGES, AND GLOBAL DIALOGUE 218
NEW MEDIA INSTALLATION ART AND VIRTUALITY IN SOUTH KOREAN GALLERIES 219
ÖZ-ANLAYIŞ VE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ 220
MODERN TÜRK TOPLUMLARINDA AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ: DİJİTALLEŞME, KÜRESELLEŞME VE YENİ ROLLER 222

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

DİJİTAL BAĞIMLILIK ÇERÇEVESİNDE EBEVEYN-ÇOCUK ETKİLEŞİMİ 236
KENDİLİKNESNESİ İHTİYAÇLARI İLE YEME BAĞIMILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE ZİHİNSELLEŞTİRMENİN ARACI ROLÜ 251
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKRAN ZORBALIĞI DENEYİMLERİ VE BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ 266
YAPAY ZEKA KAYNAKLI TEKNOSTRES: GÖRSEL HARİTALAMA TEKNİĞİ İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZ 278
SAĞLIK HİZMETLERİNDE DİJİTAL RANDEVU SİSTEMLERİ: MHRS'NİN ERİŞİM, BEKLEME SÜRELERİ VE HASTA MEMNUNİYETİ AÇISINDAN İNCELENMESİ 295
TÜRK HUKUKUNDA SİGORTACININ SİGORTA ETTİRENE KARŞI AÇTIĞI RÜCU DAVALARI 304
AVRUPA KONSEYİ'NİN İDAREYE TAVSİYE ETTİĞİ YASALARA VE HUKUKİ AMACA UYGUNLUK İLKESİ'NİN İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ 315
INNOVATIVE TEACHING STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION 325
DIGITAL LEARNING PLATFORMS AND STUDENT ENGAGEMENT 326
CURRICULUM DEVELOPMENT FOR MULTILINGUAL CLASSROOMS 327
THE ROLE OF TEACHER TRAINING IN IMPROVING EDUCATIONAL OUTCOMES 328
EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES 329
BLENDED LEARNING APPROACHES IN UNIVERSITY SETTINGS 330
POETIC TRADITIONS AND SYMBOLISM IN PERSIAN LITERATURE 331
THE INFLUENCE OF CLASSICAL TURKISH POETRY ON MODERN PROSE 332
ORAL STORYTELLING AND CULTURAL MEMORY IN IRAQI LITERATURE 333
THEMES OF EXILE AND BELONGING IN PALESTINIAN POETRY 334
WOMEN'S VOICES IN CONTEMPORARY SYRIAN FICTION 335

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

TÜRKİYE'DEKİ GÖÇMEN ÖĞRENCİLERİN GİZLİ KİMLİK PROFİLLERİ: ALGILANAN ÖĞRETMEN AYRIMCILIĞI VE DEPRESİF BELİRTİLERİN KİŞİ MERKEZLİ ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi, Uğur ARCAGÖK

Muş Alparslan Üniversitesi, E-mail: u.arcagok@alparslan.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0002-4469-9525

Özet

Uluslararası göç hareketlerinin hız kazanmasıyla birlikte göçmen öğrencilerin eğitim sistemine uyumu, psikososyal iyi oluşu ve okul deneyimleri eğitim araştırmalarının öncelikli konularından biri hâline gelmiştir. Türkiye, dünyanın en fazla göçmen barındıran ülkelerinden biri olmasına rağmen, göçmen öğrencilerin kimlik örüntülerini kişi merkezli yaklaşımla inceleyen araştırmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle göçmen öğrencilerin köken kimliği ile Türk kimliği temelinde oluşturdukları kimlik profillerinin öğretmen ayrımcılığı ve depresif belirtilerle ilişkisini inceleyen çalışmalar literatürde önemli bir boşluk oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de öğrenim gören göçmen öğrencilerin köken kimliği ve Türk kimliği temelinde oluşturdukları gizli kimlik profillerini belirlemek ve bu profillerin algılanan öğretmen ayrımcılığı ile depresif belirtiler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Ayrıca demografik değişkenlerin gizli sınıf üyeliği üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Araştırma nicel araştırma yaklaşımı kapsamında kesitsel bir tasarımla yürütülecektir. Veri toplama aracı, Maene ve arkadaşları (2022) tarafından geliştirilen araştırmadaki ölçme araçları temel alınarak Türkiye bağlamına uyarlanacaktır. İlk aşamada göçmen öğrencilerin kimlik profilleri Gizli Sınıf Analizi (Latent Class Analysis-LCA) ile belirlenecek; ikinci aşamada profillerin algılanan öğretmen ayrımcılığı ve depresif belirtiler bakımından farklılaşıp farklılaşmadığı Bolck–Croon–Hagenaars (BCH) yöntemiyle değerlendirilecek; son aşamada ise demografik değişkenlerin gizli sınıf üyeliği üzerindeki etkisi R3STEP yöntemi kullanılarak analiz edilecektir.

Araştırmada göçmen öğrencilerin farklı kimlik profilleri oluşturacağı ve bu profillerin algılanan öğretmen ayrımcılığı ile depresif belirtiler bakımından anlamlı farklılık göstereceği beklenmektedir. Özellikle hem köken kimliği hem de Türk kimliği güçlü olan öğrencilerin daha düşük düzeyde öğretmen ayrımcılığı algısı ve daha düşük depresif belirti göstermeleri öngörülmektedir. Araştırmanın, göçmen öğrencilerin psikososyal uyumunu kişi merkezli bir yaklaşımla açıklayarak Türkiye literatüründeki önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir. Ayrıca çalışmanın, kapsayıcı eğitim politikalarının geliştirilmesine, öğretmenlerin kültürel çeşitlilik konusundaki farkındalıklarının artırılmasına ve risk altındaki öğrenci gruplarının belirlenmesine yönelik bilimsel kanıt sağlaması öngörülmektedir. Metodolojik açıdan ise LCA, BCH ve R3STEP analizlerinin birlikte kullanılması, göç araştırmalarında kişi merkezli yöntemlerin kullanımına katkı sunacaktır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Anahtar Kelimeler: Göçmen Öğrenciler, Kimlik Profilleri, Öğretmen Ayrımcılığı, Depresif Belirtiler, Gizli Sınıf Analizi (LCA).

Latent Identity Profiles of Immigrant Students in Türkiye: A Person-Centered Analysis of Perceived Teacher Discrimination and Depressive Symptoms

Abstract

The accelerating pace of international migration in recent decades has brought the educational integration, psychosocial well-being, and school experiences of immigrant students to the forefront of educational research. Despite Türkiye hosting one of the world's largest immigrant populations, person-centered studies exploring the identity configurations of immigrant students remain limited. Specifically, research investigating the association between identity profiles—shaped by students' ethnic origin and national (Turkish) identities—and perceived teacher discrimination and depressive symptoms is notably absent from the Turkish literature.

This study aims to identify the latent identity profiles of immigrant students in Türkiye based on their ethnic origin and Turkish identities and to examine whether these profiles differ with respect to perceived teacher discrimination and depressive symptoms. Additionally, the study seeks to investigate the influence of selected demographic characteristics on latent class membership.

Employing a quantitative, cross-sectional research design, this study will collect data through a questionnaire adapted to the Turkish context, based on measurement instruments utilized by Maene et al. (2022). First, Latent Class Analysis (LCA) will be conducted to delineate distinct identity profiles among immigrant students. Subsequently, the Bolck–Croon–Hagenaars (BCH) approach will be used to compare these latent classes in terms of perceived teacher discrimination and depressive symptoms. Finally, the R3STEP procedure will be employed to examine the influence of demographic variables on latent class membership.

The study anticipates revealing distinct identity profiles among immigrant students and demonstrating significant differences across these profiles concerning perceived teacher discrimination and depressive symptoms. Specifically, students exhibiting strong attachment to both their ethnic origin and Turkish identities are expected to report lower levels of perceived teacher discrimination and fewer depressive symptoms compared to students with less integrated identity profiles. The findings are expected to address a significant gap in the Turkish literature by offering a person-centered understanding of immigrant students' psychosocial adaptation. Furthermore, this study is anticipated to provide evidence-based implications for developing inclusive educational policies, promoting culturally responsive teaching practices, and identifying students at higher psychosocial risk. Methodologically, the integration of LCA, BCH, and R3STEP is expected to contribute to the expanding application of person-centered analytical approaches in migration and educational research.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Keywords: Immigrant Students, Identity Profiles, Perceived Teacher Discrimination, Depressive Symptoms, Latent Class Analysis (LCA).

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

İSLAM DÜŞÜNCESİNE GÖRE HİKMET

Öğr. Gör. Dr. Samet Yahya BAL
Gümüşhane Üniversitesi, sametyahya.bal@gumushane.edu.tr
orcid.org/0000-0001-6520-7422

Özet

Hikmet, İslam düşünce geleneğinin en köklü ve çok katmanlı kavramlarından biri olarak yüzyıllar boyunca farklı disiplinlerin kesişim noktasında yer almış; her dönemde yeniden yorumlanmış ve zenginleştirilmiştir. Bu bildiri, hikmet kavramını lügat ve ıstılah anlamlarından başlayarak Kur'an, hadis, İslam felsefesi ve kelam ekolleri çerçevesinde bütüncül bir perspektifle ele almaktadır. Araştırma, kavramın anlam serüvenini tarihsel ve sistematik bir yöntemle izlemekte; her geleneğin hikmete yüklediği özgün anlamı kendi bağlamı içinde değerlendirmektedir. Elde edilen bulgular, hikmetin İslam düşüncesinde ne salt epistemolojik ne de yalnızca ahlaki bir kategori olduğunu ortaya koymaktadır. Hikmet; bilgi, eylem, ilahi lütuf ve insani olgunlaşmayı bir arada kuşatan bütüncül bir kavram olarak İslam medeniyetinin temel referans noktalarından birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Kur'an, Hikmet, İslam Felsefesi, Epistemoloji.

The Concept of Ḥikmah in Islamic Thought

Abstract

Wisdom (*ḥikma*), as one of the most deeply rooted and multi-layered concepts in the Islamic intellectual tradition, has occupied a central position at the intersection of various disciplines for centuries, being continuously reinterpreted and enriched in each era. This paper examines the concept of wisdom comprehensively, tracing it from its lexical and terminological meanings through the frameworks of the Quran, hadith literature, Islamic philosophy, and kalām schools. The study follows the semantic trajectory of the concept through a historical and systematic methodology, evaluating the distinct meaning each tradition has attributed to wisdom within its own context. The findings demonstrate that wisdom in Islamic thought constitutes neither a purely epistemological nor a merely ethical category. Rather, wisdom stands as one of the foundational reference points of Islamic civilization, encompassing knowledge, action, divine grace, and human moral refinement within a unified conceptual framework.

Keywords: Kalām, Quran, Wisdom, Islamic Philosophy, Epistemology.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

1. Giriş

Hikmet kavramı, İslam düşünce geleneğinin en köklü ve çok katmanlı kavramlarından birini oluşturmaktadır. Lügat anlamından Kur'ani kullanımına, hadis literatüründen felsefi ve kelamî tartışmalara uzanan geniş bir anlam çerçevesi içinde şekillenen hikmet, yalnızca epistemolojik bir kategori olarak değil; aynı zamanda ahlaki, ontolojik ve teolojik boyutlarıyla İslam medeniyetinin temel referans noktalarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Kavramın bu çok katmanlı yapısı, onu İslam düşünce tarihinin farklı dönem ve disiplinlerinde sürekli güncel kılmıştır. Nitekim hikmet üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde kavramın genellikle tek bir disiplin içinden ele alındığı görülmektedir. Kimi araştırmacılar hikmeti yalnızca felsefi bir kategori olarak işlerken, kimileri onu salt bir tefsir meselesi ya da kelam tartışması olarak sınırlı tutmuştur. İlhan Kutluer'in TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Hikmet" maddesi ve Mehmet Reşat Şavlı'nın *İslâm Düşüncesinde Hikmet Anlayışı* başlıklı doktora tezi bu alandaki önemli katkılar arasında sayılabilir. Bununla birlikte hikmet kavramını lügatten kelama, hadisten felsefeye uzanan bütünlüklü bir perspektifle ele alan çalışmalar hâlâ sınırlı kalmaktadır.[1]

Öte yandan hikmet kavramının modern İslam düşüncesindeki yeri ve çağdaş epistemolojik tartışmalarla ilişkisi, kavramı yeniden ele almanın yalnızca tarihsel değil aynı zamanda güncel bir zorunluluk olduğuna işaret etmektedir. Zira İslam düşüncesinin kendi kavramsal mirası üzerinden çağdaş sorunlara yanıt üretme çabası, hikmet gibi köklü kavramların bütüncül bir perspektifle yeniden okunmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu bildiri, söz konusu boşluğu doldurmaya yönelik bir katkı niteliği taşımaktadır. Hikmet kavramı bu çalışmada lügat ve ıstılah anlamlarından başlanarak Kur'an, hadis, İslam felsefesi ve kelam ekolleri çerçevesinde bütüncül bir perspektifle ele alınmaktadır. Araştırmada tarihsel ve sistematik yöntem birlikte kullanılmış; her geleneğin hikmete yüklediği özgün anlam kendi bağlamı içinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımla hikmetin İslam düşüncesindeki anlam serüveni tek bir disiplinin penceresinden değil, birbirini tamamlayan geleneklerin bütünü içinden okunmaktadır.

2. Hikmet Kavramının Lügat ve Istılah Anlamları

Hikmet (حكم) kökünden türemiş, engellemek ve menetmek anlamında kullanılan bir kelimedir.[2] Hikmet gerçekle uyumlu her söz, faydasız ve gereksiz şeylerden korunmuş olan mantıklı söz olarak da tanımlanmıştır. Yani hikmet gerçeğe uygun olan her sözdür.[3] Hikmet, genel anlamda ilim ile eş anlamlı olarak da kabul edilmiştir.[4] Bir şeyin sağlamlaştırılması, Kur'an, İncil,

[1] İlhan Kutluer, "Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/503-511; Mehmet Reşat Şavlı, *İslâm Düşüncesinde Hikmet Anlayışı* (Erzurum: Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 1-15; Ö. Faruk Altıparmak, "Hikmet ve Felsefe İlişkisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2003), 86-118.

[2] İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru'l-Arabi, 1994), 2/43.

[3] Seyyid Şerif Cürcani, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Tarifat)*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1999), 89.

[4] İsmail b. Hammâd Cevheri, *es-Sıhâh Tâcu'l-Lüga ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar (Kahire: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1984), 5/1901.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

nübüvvet, adalet ve hilm gibi anlamlara da gelmektedir.[5] Bir şeyi yerli yerine koymak ve bir işi sapasağlam ve doğru yapmak anlamlarına da gelir.[6] Hikmet kavramı hakka ve gerçeğe uygun, doğru, kuvvetli söz, bilgi, ahlak ve felsefe anlamlarına geldiği de belirtilmiştir.[7] Hakîm, hikmet sahibi anlamında olup, hikmet ise en iyi şeyleri ve ilimleri bilip sanatları tüm detayları ile yerli yerince icra etmektir.[8]

İslam düşünürleri hikmet kavramını ilk dönemlerde bilgelik ile ilişkili olarak kullanırken, bu kavram zamanla felsefeyle eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. İslam bilginleri hikmeti, insanın kabiliyeti nispetinde güzel eylemlerini meleke hâline getirip nazari ilimleri elde etmesi anlamında da kullanılmıştır.[9] Hikmet, delillere ve sebeplere dayanan düşünce esaslarına binaen akli bir karar vermek ve bir teoriyi özetleyen kapsamlı bir kelime, teori ve deneyimin birlikteliği şeklinde tanımlamışlardır.[10]

İslamiyet öncesi Araplarda yani cahiliye döneminde hakîm denilecek kişinin olmazsa vazgeçilmez özelliği salt bilgi değil, o bilgiyi gerektiği yerde doğru ifadeyle ortaya koyabilmekti. Yani bilgi ile ifade yeteneğinin birlikteliği aranan temel ölçüttü.[11] Kur'an'ın nazil olduğu zamanda ise hikmet, "içinde nefsi uyaran, iyiliği ortaya çıkaran, mutluluk ve bedbahtlıkla ilişkili tecrübeleri aktaran ve ahlak ve edebin özünü yansıtan sözler" anlamında kullanılmıştır.[12]

Mâverdî (öl. 450/1058) hikmeti sekiz anlamda ele alır: Kur'an'ı anlamak, dini bilmek, nübüvvet, haşyet, isabet, kitabet, akıl ve dini ile dünyası doğru olmak.[13] Cürcânî (öl. 816/1413) hikmeti "insanın, gücünün yettiği kadarıyla eşyayı, varlıkta mahiyeti ne ise o olarak bilmeyi hedefleyen ilim" olarak tanımlar. Ona göre hikmet ikiye ayrılır: sözlü hikmet şeriat ve tarikat ilimlerini, sözsüz hikmet ise hakikat sırlarını kapsar.[14]

3. Kur'an'a Göre Hikmet

Kur'an göre hikmet, iman esasları ile birlikte, Allah'ın dilediği doğrultudaki fiilleri, hükümleri ve ahlakı ihtiva eder.[15] Kur'an'da çeşitli bağlamlarda hikmet kavramından bahsedilmiştir. "*O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir.*

[5] Ebû't-Tâhir Mecdüddîn el-Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Mektebu't-tahkîki't-turâsi fî müesseseti'r-risâle (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2005), 1414-1415.
[6] Ebü'l-Bekā Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyyât: Muʿcem fi'l-Muṣṭalaḥât ve'l-Furûḳi'l-Luġaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 382.
[7] Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muḫtârü'ṣ-Ṣıḥâḥ* (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1995), 148.
[8] İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, 12/140.
[9] Altıparmak, "Hikmet ve Felsefe İlişkisi", 88.
[10] Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Muʿcemü'l-Muṣṭalaḥâti'l-ʿArabiyye fi'l-Luġa ve'l-Edeb* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1984), 152.
[11] Dimitri Gutas, "Classical Arabic Wisdom Literature: Origins and Scope", *Journal of the American Oriental Society* 101/1 (1981), 51.
[12] Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrıcı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/423.
[13] Ali b. Muhammed b. Habîb Ebü'l-Hasan el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/344.
[14] Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 123-124.
[15] Altıparmak, "Hikmet ve Felsefe İlişkisi", 88.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar "[16] ayetinde "hikmet" kavramı kavrayış ve hayırla birlikte ele alınmıştır. Hüküm, hükümet ve ihkâm şeklinde isim ve mastar olarak kullanılır. Güzel ve sağlam yapmak, bozukluğa engel olmak anlamlarında sevk edilmiştir. İyiliğin var olduğu ve düzenin sağlandığı her yerde hikmet vardır.[17]

Kur'an'da hikmet pek çok peygambere Allah'ın bir lütfu olarak verildiği bildirilen ilahi bir armağandır. Hz. Lut, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Yahya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'e hikmet verildiğini bildiren ayetlerde müfessirler hikmeti çoğunlukla nübüvvet, sünnet, Kur'an, dini kavrayış ve ilim olarak yorumlamışlardır.[18] Doğru olan herhangi bir yargıya, ilme dayanan amel ve faydalı sonuçlar hâsıl eden bilgiye hikmet denilir. Hikmet derin ve yararlı olan bilgi türüdür. Bu bağlamdaki Kur'an'ı hikmetteki yararlılık vurgusu onu felsefi spekülasyondan ayırır.[19]

Müfessirlerce hikmet kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. İbn Abbas hikmeti; nâsih, mensuh, muhkem, müteşabih ayrımlarını bilmek olarak tanımlar.[20] Katâde, Mücâhid ve İbrâhim en-Nehaî'ye göre hikmet Kur'an'ı idrak ve anlamadır. Mücâhid ayrıca hikmeti; ilim, fıkıh, Kur'an ve fiillerde isabet olarak da yorumlamıştır. İbn Zeyd hikmete dini anlayış ve aklederek dini iyice anlamak manalarını vermiştir. Mâlik b. Enes ise hikmeti; Allah'ın dinini bilmek, tefekkür etmek ve ona tabi olmak olarak tanımlamıştır. Yine hikmete; Allah'a itaat etmek, dini bilgiyi anlayıp onunla amel etmek, fiilde ve sözde tutarlılık, ilim elde etmek için sefih ve kötü hâllerden uzak durmak, akıl ve fehim anlamları verilmiştir. Hikmeti önceki kitap ve suhufların bilgisi şeklinde tanımlayanlar da olmuştur.[21] Ebû Mâlik el-Gıfârî, (öl. 100/718?) hikmeti sünnet olarak tarif ederken, Zeyd b. Eslem (öl. 136/754) ise akıl olarak tanımlamıştır.[22]

Kur'an'da hikmet kavramının anlaşılması bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir husus, "kitap ve hikmet" ifadesinin bir arada kullanıldığı ayetlerdir. Âl-i İmrân sûresinde Hz. İsa'ya kitap, hikmet, Tevrat ve İncil'in öğretildiğinden söz edilmekte; Nisâ sûresinde ise Allah'ın İbrahim soyuna kitap ve hikmeti verdiği belirtilmektedir. Bu kullanımlar, hikmetin Kur'an'dan bağımsız bir anlam katmanı taşıdığına işaret etmekte ve klasik müfessirler arasında hikmetin neyi karşıladığına dair köklü bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Söz konusu tartışmada iki temel eğilim belirginleşmektedir: Bir kesim hikmeti Kur'an'ın derin anlaşılması ve tefsiri olarak yorumlarken, diğerleri onu sünnet ve nebevî uygulamayla özdeşleştirmektedir.

[16] *Kur'ân Yolu Tefsir ve Meâli*, çev. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrıcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), el-Bakara 2/269.
[17] Altıparmak, "Hikmet ve Felsefe İlişkisi", 94.
[18] Şavlı, *İslâm Düşüncesinde Hikmet Anlayışı*, 60-72.
[19] Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1995), 1/379-380
[20] Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1966), 3/330.
[21] Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*, 3/330.
[22] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Ḳurʾâni'l-ʿAẓîm* (ihtisar ve tahkik: Muhammed Ali es-Sâbûnî) (Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1978), 241-243.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Mâverdî her iki yorumu da meşru kabul etmiş; hikmeti hem Kur'an'ı anlama kapasitesi hem de peygamberin pratik rehberliği çerçevesinde değerlendirmiştir.[23]

Lokman süresinde ise Lokman'a hikmet verildiği ve bunun şükür bilinci ile doğrudan ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Müfessirlerin büyük çoğunluğu bu ayette hikmetin salt entelektüel bir bilgi olmadığını; aksine varoluşu anlamlandıran ve davranışa dönüşen derin bir kavrayışı ifade ettiğini belirtmiştir. Bağlamsal olarak değerlendirildiğinde bu ayet, hikmeti soyut bir epistemik kategori olmaktan çıkarıp ahlaki ve amelî boyutuyla bütünleştiren bir çerçeve sunmaktadır.[24] Fahrüddîn er-Râzî (öl. 606/1210), *Mefâtîhu'l-Ğayb* adlı kapsamlı tefsirinde hikmeti dar bir tanıma indirgemekten kaçınarak çok katmanlı bir çerçevede ele almaktadır. Ona göre hikmet, teorik boyutuyla eşyanın hakikatlerini doğru biçimde kavramayı, pratik boyutuyla ise bu kavrayıştan doğan faydalı eylemi kapsamaktadır. Râzî'ye göre bir bilginin hikmet sayılabilmesi için salt doğru olması yetmez aynı zamanda hayata geçirilmesi ve insanın olgunlaşmasına katkıda bulunması gerekir. Bu yaklaşımıyla Râzî, hikmeti hem nazarî hem de amelî bir kategori olarak konumlandırmakta ve Kur'an'daki hikmet atıflarını bu bütüncül perspektiften okumaktadır. Nitekim Bakara süresi 2/269. ayetin yorumunda hikmeti "en genel ve kuşatıcı anlamda gerçeği bilmek ve onu uygulamak" şeklinde tanımlamış; bunun Allah'ın yalnızca dilediği kimselere bahşettiği seçkin bir lütuf olduğunu özellikle vurgulamıştır.[25]

Zemahşerî (öl. 538/1143) hikmeti zaman zaman şeriat olarak yorumlamış; en-Nahl 125. ayetindeki hikmeti ise sahih ve muhkem söz, gerçeği açıklayan, şüpheyi gideren delil olarak tanımlamıştır.[26] Kurtubî (öl. 671/1272), kendine özgü bir yorum olarak hikmeti kendisi vasıtasıyla sefihlikten uzak durulan şey şeklinde tanımlamış, Allah'ın kitabının da, peygamberin sünnetinin de hikmet olduğunu ve bunların her ikisinin de ihkâm yani sağlam tutma anlamından geldiğini vurgulamıştır.[27] Hikmet kavramı Elmalılı Muhammed Hamdi (öl. 1942) tarafından ise Kur'an'dan hareketle geniş bir anlam aralığında yirmi üç farkı şekilde yorumlanmıştır. Bunlardan bazıları: söz ve davranışların Allah'ın hükmüyle uyumlu olması, eşyanın anlam ve hakikatinin iyice kavranması, ilim, ince derin kavrayış, fıkıh, amel ve Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak şeklindedir.[28] Evrenin sırlarını çözmek, ibadetlerdeki sırları idrak etmek, Allah'ın tecellilerini her şeyde görmek, Allah'a ulaşmanın vasıtalarını keşfetmek ve bu yolda yürümek şeklinde hikmeti tanımlayanlar da olmuştur.[29]

Kur'an tefsirlerinde hikmet genel olarak; ilim, amelde sağlamlık, nübüvvet, faydalı ve doğru ilim, her şeyi yeri yerine koymak, doğru olan şeyi yapmak, nâsih, mensuh, muhkem ve

[23] Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/344-345; Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Âl-i İmrân 3/48, Nisâ 4/54.

[24] Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Lokmân 31/12; Kurtubî, *el-Câmiʿ li-Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1966), 14/57-58.

[25] Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb)* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981), 7/34-36.

[26] Zemahşerî, Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 1/500; 3/485.

[27] Kurtubî, *el-Câmiʿ li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/330.

[28] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayıncılık, 1999), 200-209.

[29] Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 186.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

müteşâbihi bilmek şeklinde yorumlanmıştır.[30] Yine manevi ve zihinsel güç, ruhi olgunluk, tebliğ ve irşatta ideal yöntem, doğru ve sağlam bilgi, yararlı bilgi, kapsamlı ve derin bilgi ve Kur'an'ın derin anlamlarını kavramak şeklinde de tarif edilmiştir.[31]

4. Hadislere Göre Hikmet

Hikmet söz konusu olduğunda akla ilk gelen rivayet şüphesiz şudur: *"Hikmet müminin yitiğidir; onu nerede bulursa alır."*[32] Bu hadis, bilginin bir dine veya coğrafyaya hapsedilemeyeceğini, doğrunun ve hakikatin evrensel olduğunu vurgular. Bir başka rivayette ise "Ben hikmet eviyim, Ali onun kapısıdır"[33] buyurulmuş; hikmet kavramı böylece ilim, nübüvvet ve sünnet ekseninde anlam kazanmıştır. İbn Abbas'ın (öl. 68/687) naklettiğine göre Hz. Peygamber bir gün Hz. Ali'yi kucaklayarak "Allah'ım, sen ona hikmeti öğret" diye dua etmiştir. Buhârî (öl. 256/870) bu rivayeti şöyle yorumlamıştır: Hikmet, peygamberlik dışındaki söz ve eylemlerde hakka isabet etmektir.[34] Yine Buhârî'nin aktardığı bir rivayete göre Resulullah, yalnızca iki kişinin gerçek anlamda imrenilmeye değer olduğunu belirtmiştir: Allah'ın kendisine bahşettiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın lütfettiği hikmeti bizzat uygulayan ve onu başkalarına da öğreten kimse.[35]

Enes b. Mâlik'ten (öl. 93/711) nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Ebû Zer'e (öl. 32/652) hitaben: "Ben Mekke'deydim, Cebrail geldi ve göğsümü açtı; kalbimi zemzem suyuyla yıkadıktan sonra içini iman ve hikmetle dolu altın bir leğen getirip doldurdu, ardından kapattı."[36] Yine başka bir rivayetteki şu ifade dikkat çekmektedir: "Bir kişi hikmetten tek bir cümle öğrenirse, bu onun için dünyanın ve içindeki her şeyin üzerinde bir değer taşır."[37] Bu hadisler, hikmetin salt entelektüel bir faaliyet olmadığını; aynı zamanda Allah'ın kuluna ihsan ettiği ilahî bir lütuf olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hikmet ile ilim arasındaki ilişki bağlamında dikkat çekici bir rivayet de şudur: Hz. Peygamber'in, kendisine hikmet verilmesini Allah'tan bizzat istediği nakledilmektedir. Bu rivayet, hikmetin sıradan bir bilgi edinme süreciyle kazanılamayacağını; ancak ilahi bir lütuf ve tevfik ile mümkün olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.[38] Hadis literatüründe hikmet kavramının bir diğer önemli boyutu ise onun pratik ve ahlaki işleviyle ilgilidir. Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayette hikmete sahip olan kimsenin hem kendi nefsini ıslah ettiği hem de başkalarına fayda sağladığı vurgulanmakta; hikmet sahipleri bu

[30] *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/423.
[31] *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/423-425.
[32] İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, Sünen (İstanbul: Kahraman Yayınevi, 1982), "Zühd", 15; Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *Sünen* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990), "İlim", 19.
[33] Tirmizî, "Menâkib", 20.
[34] Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil, Sahîhu'l-Buhârî: Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi, nşr. Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara: DİBY, 1984), hadis no. 3756; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'r-Reyyân, 1996), 12/126; Tirmizî, "Menâkib", 42.
[35] Buhârî, Hadis no: 349; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 1/547.
[36] Buhârî, "Ahkâm", 3; "İlim", 15; "Zekât", 5; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 4/126.
[37] Tirmizî, "İlim", 2827.
[38] Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, hadis no. 6389; Beyhakî, *Şuʿabü'l-Îmân*, 2/254.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

yönüyle peygamberlerden sonra insanların en hayırlıları arasında sayılmaktadır.[39] Bu çerçevede hikmet, bilgiyi salt teorik düzlemde tutan bir faaliyet olmaktan çıkıp toplumsal ve ahlaki bir sorumluluk biçimine dönüşmektedir. Bunların yanı sıra hadis kaynaklarında hikmetin kalbe yerleşen ve ancak zühdü benimseyen, dünya sevgisinden arınan kimselere açılan bir anlayış olduğuna dair rivayetler de yer almaktadır. Nitekim bir rivayette şöyle buyrulmuştur: "Bir kimse kırk gün boyunca ihlasla Allah'a yönelirse kalbinden diline hikmet pınarları akmaya başlar."[40] Bu rivayet fıkıh ve kelam çevrelerince ihtilaflı karşılanmış olmakla birlikte tasavvuf geleneğinde hikmetin manevi bir olgunlaşma meselesi olduğunun kanıtı olarak sıklıkla kullanılmıştır.

5. İslam Filozoflarına Göre Hikmet

Felsefe manasındaki hikmet, ilimleri ilahi vahye dayanan rehberlerin verdikleri bilgi ve işaret ettikleri yolların tümüdür ki insan aklının ıslah ve terbiyesi bu temele isnat eder. Dünya tarihindeki pek çok medeniyet ve kültür hikmetin yolunu aramış ve yöntemini belirlemeye çalışmışlardır. [41]

İslam filozoflarının hikmet kavramına yaklaşımı ele alındığında Kindî'nin (öl. 252/866) özel bir yeri olduğu görülür. "Filo-Sofia"nın Arapça karşılığı olarak hikmet kelimesini benimseyen ve bu kavramı felsefi söylemin merkezine taşıyan Kindî, hikmeti şöyle tanımlar: "İnsan, varlıkların gerçek mahiyetini kavradığı ve bu kavrayışın ona yüklediği sorumluluğu yerine getirdiği ölçüde hakiki anlamda bilge sayılabilir."[42] Kindî, felsefenin en yüksek seviyesi olarak metafiziği "hikmetler hikmeti" ve "sanatlar sanatı" olarak adlandırmış ve hikmeti dört temel faziletin ilki olarak konumlandırmıştır.[43]

Fârâbî (öl. 339/950) ise hikmeti tüm ilimlerin zirvesine yerleştirir. Ona göre hikmet, her şeyden önce Allah'ı konu edinen bir bilme biçimidir. Varlıkların Allah ile ilişkisi ve bu ilişkinin gerektirdiği düzen çerçevesinde diğer ilimler ancak hikmet sayesinde anlam kazanır. Fârâbî bu noktada önemli bir ayrıma dikkat çeker: Hikmeti yalnızca sebepleri bilmek olarak değil, fiziksel sebeplerin ötesinde fiziksel sebeplerin bilgisini de kapsayan daha kuşatıcı bir anlayış olarak tanımlar, tabii ilimleri hikmetin kapsamında değil, mukaddimesi konumunda değerlendirir.[44] Fârâbî'ye göre hikmet, "en mükemmel şeyin en mükemmel bir bilgi ile bilinmesidir." Allah kendi özünü düşünmesi ve bilmesiyle şeylerin en üstününü en üstün bir bilgi ile bilmiş olur. Bu da ezelî olanın eksiksiz ve ezelî bilgisidir.[45]

---

[39] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "İlim", 3641.

[40] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ʿUlûmi'd-Dîn* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1955), 3/63; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/18-19.

[41] *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/424.

[42] Ebû Yusuf Ya'kub b. İshak el-Kindi, *Felsefî Risaleler*, trc. Mahmut Kaya (İstanbul: İz Yayınları, 1994), 1.

[43] Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed, *Ârâü Ehli'l-Medîneti'l-Fâdıla*, nşr. Albert Nasri Nâdir (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1985), 48.

[44] Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, nşr. Fevzi Mitri Neccâr (Kahire: y.y., 1960), 88.

[45] Fârâbî, *Ârâü Ehli'l-Medîneti'l-Fâdıla*, 48; Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 88.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

İbn Miskeveyh (öl. 421/1030) hikmeti evrensel ve sürekli olarak betimler. Ezeli bir hikmet ve akıldan söz eder ve bunların tarih ötesi ve çağları aşan hakikatler olduğunu söyler.[46] O hikmeti insan davranışlarıyla doğrudan ilişkilendirir. Ona göre hikmet; içten gelen bir ışık, aklın her şeyi doğru biçimde değerlendirmesini sağlayan bir melekedir. Varoluşun derinliklerinde yatan hakikate ulaşmanın yolu olarak hikmet, felsefe ile iç içe geçmiş bir kavramdır.[47] İbn Miskeveyh hikmeti "içten gelen bir ışık, aklın her şeyi doğru biçimde değerlendirmesini sağlayan bir meleke" olarak tanımlamanın yanı sıra "ifrat ile tefrit arasındaki orta yol" şeklinde de tarif etmiş; bu ikinci tanımda hikmet adalet kavramıyla iç içe geçmektedir.[48]

İbn Sînâ (öl. 428/1037), hikmeti şöyle tanımlar. "Eşyanın tasavvuru, teorik ve pratik hakikatlerin tasdikiyle insanın nefsinin kemale ermesidir."[49] İbn Sînâ hikmeti metafizikle özdeşleştiren bir perspektiften hareket eder. Ona göre hikmet, doğru ve kesin bilginin en yüksek biçimi olmakla birlikte, varlığın ilk sebeplerini kavrayan bir bilme etkinliğidir. Fizik, matematik, siyaset ve benzeri ilimler ise ancak bu metafizik çerçeveyle anlam kazanır. Öte yandan İbn Sînâ hikmeti yalnızca teorik bir faaliyet olarak değil, eylemle bütünleşen bir olgunlaşma süreci olarak da tanımlar: İnsan nefsinin beşeri güç nispetinde kavramları tasavvur etmesi, teorik ve pratik doğruları tasdik etmesidir.[50] Bu tanımı biraz açmak gerekirse, insan üç temel yetkinliğe sahiptir: bilici, yapıcı ve nefsanî güç. Bilici güç, eşyayı doğru biçimde kavrar; yapıcı güç, bedeni en doğru surette yönetir. Bu iki gücün birlikte işlediğinde ortaya çıkan yetkinlik, mahiyetin tam ve mükemmel bir şekilde kavranmasını ve eşyanın özüne uygun tasdik edilmesini sağlar. Onun hikmet anlayışı teorik akıl açısından değerlendirildiğinde, saf teorik bilgiyle yetinmeyip erdeme dönüşen fiiller için kusursuz bir meleke kazanmayı içerdiği söylenebilir. Bununla birlikte İbn Sînâ hikmeti "varlık hakkında teorik bilgi edinmek" ve "kazanılması gereken fiilleri edinmek" şeklindeki tanımlara da yer vermiştir.[51]

Râgıb el-İsfahânî (öl. 502/1108) hikmeti, akıl ve ilimle hakikate ulaşmak olarak tanımlar. İlahi anlamda hikmet, kâinatın kusursuz ve belli bir düzen içerisinde yaratılmasıdır. Hikmet insana nispet edilirse her şeyi hakkıyla bilmek ve hayırlı olanı yapmak olarak tarif edilir. O hikmeti şöyle de tanımlar: "En iyi şeyleri en iyi ilimlerle bilmek ve her şeyi yerli yerine koymak, hem teoride hem de pratikte hakikate vasıl olmaktır."[52] İsfahânî, hikmet kavramını şeriat literatürüyle iç içe ele alır. Ona göre Kur'an'da hikmet, vahy ile birlikte anılan ve aklın kavrayış alanına giren bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar; kitap ve hikmetin ayrı zikredilmesi, ikisinin özdeş olmadığını göstermez aksine her ikisi de birbirini tamamlayan ilahi yönlendirmelerdir. İsfahânî hikmeti bilmeyle ilişkilendirerek "varlıkların hakikatini bilmek" şeklinde tanımlar. Bu tanımda kasıt, yaratılmışlardaki tüm tekil yönlerin insan aklı tarafından kavranmasının mümkün

[46] İlhan Kutluer, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 38.
[47] Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub İbn Miskeveyh, *el-Hikmetü'l-Hâlide: Câvîdân-ı Hıred*, thk. Abdurrahman Bedevî (Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısriyye, 1952), 285-287; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, thk. Kostantin Züreyḳ (Beyrut: Beyrut Amerikan Üniversites, 1966), 16.
[48] İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 90.
[49] İbn Sînâ, *ʿUyûnü'l-Ḥikme*, nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî (Kahire: Dâru'l-Kalem, 1996), 14.
[50] İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, nşr. Said Zayid (Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şuûni'l-Metâbiʿi'l-Emîriyye, 1960), 1/5-15
[51] İbn Sînâ, *ʿUyûnü'l-Ḥikme*, 14; İbn Sînâ, *Fî Aḳsâmi'l-ʿUlûmi'l-ʿAḳliyye*, thk. Abdülemîr Ziyâeddîn Şemseddîn, *Tisʿu Resâʾil fi'l-Ḥikme ve'ṭ-Ṭabîʿiyyât* içinde (İstanbul: Matbaatü'l-Cevâib, 1298), 104-105.
[52] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ġarîbi'l-Ḳurʾân* (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.), 393.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

olamayacağı, dolayısıyla hikmetin amelî boyutuyla da bütünleşmesi gerektiğidir. Hikmetin amelle ilişkisi ise tutkulardan gerektiği ölçüde arınmayı zorunlu kılar. Bunun yanı sıra İsfahânî hikmeti şöyle de tanımlar: "Beşerin gücü nispetinde yaratıcıyı taklit etmektir" bu tanım, kavramı felsefî gelenekle de buluşturmaktadır.[53]

Hicrî dördüncü asrın gizemli entelektüel topluluğu İhvânü's-Safâ, hikmet kavramını felsefe ile dinin buluşma noktasına yerleştirmiştir. Onlara göre hikmet; insan nefsinin maddî bağlardan arınarak ilahî hakikate yönelmesini sağlayan en yüce bilgi biçimidir. İhvânü's-Safâ bu çerçevede hikmeti üç aşamalı bir süreç olarak tasarlar: önce matematik ve tabiat ilimlerini kavramak, ardından nefsi arındırmak ve nihayetinde ilahî hakikate ulaşmak. Topluluğa göre bu süreç, dinin özüyle çelişmemekte, aksine dinin ruhunu en derin biçimde kavramanın yolu olmaktadır. Hikmet böylece hem aklî hem de ruhî bir olgunlaşma süreci olarak tanımlanmakta; salt entelektüel bir faaliyet olmaktan çıkıp varoluşsal bir dönüşümün ifadesi hâline gelmektedir.[54] Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî (öl. 570/1179) felsefi ilimler için *"Ulemâu'n-nazzâru'l-hikemi"* terimini, felsefe araştırma yöntemi anlamında ve *"en-nazzaru'l-hikmî"* ifadesini ise felsefi bir araştırma yöntemi manasında kullanmaktadır.[55] Yani felsefe ve hikmeti eş anlamlı olarak ele almaktadır.

İbn Rüşd (öl. 595/1198), *Faslu'l-Makâl*'de hikmet terimini doğrudan felsefe karşılığında kullanmaktadır. Felsefi ilimler için "ilim ve sanat" tabirini benimserken hikmeti ise "sanatlar sanatı" olarak tanımlamaktadır. Ona göre felsefe kapsamına giren teorik ve pratik tüm ilimler şer'î açıdan meşrudur. Hatta o daha ileri giderek felsefi araştırmanın şeriata göre vacip olduğunu da savunmaktadır. İbn Rüşd bunun da ötesinde metafiziğin dâhil olduğu bütün sanatların hikmet çatısı altında bir araya getirilmesini zorunlu saymaktadır. Aristo'nun *Metafizik*'ini şerh ettiği *Tefsiru mâ ba'de't-Tabîa*'da tüm ilimlere hikmet adının verilebileceğini, ancak dar ve özel anlamıyla hikmetin gâî sebepleri araştıran ilim olduğunu ortaya koymaktadır. Nahl Suresi'nin 125. ayetine yaptığı yorumda ise hikmeti burhanî yöntemle özdeşleştirmekte; güzel öğüt yolunun felsefeye, hitabet yolunun vaaza, en güzel tartışma yolunun ise kelam ilmine karşılık geldiğini belirtmektedir. Öte yandan *Tehâfütü't-Tehâfüt* adlı eserinde de hikmet kavramını felsefe anlamında kullanan İbn Rüşd, felsefe ve hikmet hakkında geçerli bilgiye ancak burhan yöntemiyle ulaşılabileceğini vurgulamaktadır.[56]

İslam felsefe geleneğinde hikmet kavramını en doğrudan ve kapsamlı biçimde felsefe sisteminin merkezine taşıyan düşünür Sühreverdî'dir (öl. 587/1191). Sühreverdî, kurduğu işrâkî felsefe sistemini doğrudan "hikmet" adıyla isimlendirmiştir. Bu tercihi tesadüfi olmayıp kavramın içeriğiyle derin bir uyum taşımaktadır. Ona göre hakiki hikmet, Aristocu mantığa

[53] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ġarîbi'l-Ḳur'ân,* 248-249.
[54] İhvânü's-Safâ, *Resâ'ilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, 4 Cilt (Beyrut: Dâru Sâdır, 1957), 1/38-41; Kutluer, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, 112-115.
[55] Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, Hibetullah b. Ali b. Melkâ, *Kitâbü'l-Mu'teber fi'l-Hikme* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1357/1938), 2/289.
[56] İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Faslu'l-Makâl fîmâ beyne'l-Hikmeti ve'ş-Şerî'ati mine'l-İttisâl*, thk. Muhammed İmâre (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1969), 63; İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt*, thk. Süleyman Dünyâ, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1968), 1/ 10-11; İbn Rüşd, *Tefsiru Mâ ba'de't-Tabîa*, thk. Maurice Bouyges (Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1998), 1/190.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

dayanan burhanî yöntemle tek başına elde edilemez; bunun yanı sıra sezgisel bir aydınlanma ve ruhî bir arınma zorunludur. Sühreverdî bu düşüncesini "hikmet-i bahs" ile "hikmet-i zevk" ayrımı üzerinden temellendirmektedir. Birincisi akıl yürütmeye dayanan tartışmalı hikmeti, ikincisi ise doğrudan tecrübeye ve sezgiye dayanan zevki hikmeti ifade etmektedir. Gerçek anlamda hakîm olabilmek için her iki boyutun bir arada bulunması şarttır; salt akıl yürütme ile yetinen kimse filozoftur ancak hakîm değildir, salt sezgiyle yetinen kimse ise sufîdir fakat hakîm sayılamaz. Sühreverdî bu sentezle hikmeti İslam felsefe tarihinde en kapsamlı ve özgün biçimde tanımlayan düşünür olarak öne çıkmaktadır.[57]

Endülüslü düşünür İbn Tufeyl (öl. 581/1185), hikmet kavramını felsefi bir roman kurgusu içinde ele alan özgün bir yaklaşım sergilemiştir. *Hayy b. Yakzân* adlı eserinde insan aklının toplumsal ve dinî rehberlikten bağımsız olarak sırf gözlem, tecrübe ve derin düşünce yoluyla hakikate ulaşabileceğini göstermeye çalışmıştır. İbn Tufeyl'e göre hikmet; öğretilip aktarılan bir bilgi türü değil, özgür aklın kendi iç yolculuğunda kazandığı derin bir kavrayıştır. Bu yaklaşım hikmeti dışarıdan alınan bir miras olmaktan çıkarıp içten doğan bir olgunlaşma süreci olarak konumlandırmaktadır. Bununla birlikte İbn Tufeyl, aklın tek başına ulaştığı bu hikmetin vahiy ile çelişmediğini; aksine her ikisinin aynı gerçekliğe farklı yollardan eriştiğini savunmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında İbn Tufeyl'in hikmet anlayışı, akıl ile vahiy arasındaki gerilimi en özgün biçimde çözümlemeye çalışan yaklaşımlardan biri olarak değerlendirilebilir.[58]

Nasîrüddîn et-Tûsî (öl. 673/1274), *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinde hikmetin tanımı ve sınıflandırmasına özellikle yer vermektedir. Ona göre hikmet; "Var olan her şeyi, var olduğu üzere, mümkün olan ölçüde bilmek" şeklinde tanımlanmakta ve bu bakımdan hikmeti olandan olan, olmayandan ise olmayan olarak kavramakla özdeş tutmaktadır. Tûsî, bu çerçevede hikmeti ilgilen ile ilgilenmek ile ilgilen olarak iki düzlemde ele almakta; birincisiyle ilgilen ilmi, diğeriyle ilgilenen ameli kastetmektedir. Filozofa göre bu yöntem, şüpheyi gidermemenin ve sağlıksız inançtan kurtulmanın yolu olan zevk yöntemidir. Bazı peygamberlerde bulunduğu gibi zâhir ve bâtın hikmet aynı kişide de bir araya gelebilmekte ikisi de ayrı ayrı oldukları üzere nitelendirilebilmektedir. Böylece Tûsî, her iki kısım üzerinde durarak bunları hikmet kavramıyla ilişkilendirdiğini görürüz.[59]

Molla Sadrâ (öl. 1050/1640), hikmet kavramını felsefe ile tam anlamıyla özdeşleştirerek kullanmaktadır. Ona göre felsefe; beşeri gücün nispetinde eşyanın hakikatlerini bilme yolunu esas alırken, burhanla taklit ederek elde edilen bilgiyle nefsi arındırmak suretiyle mükemmelleşmeyi hedefler.[60] Molla Sadra istidlâl yöntemini tümüyle reddetmeyip keşfî

[57] Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş es-Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, thk. Henry Corbin, *Œuvres Philosophiques et Mystiques* içinde (Tahran: Institut Franco-Iranien, 1952), 2/10-14; Şavlı, *İslâm Düşüncesinde Hikmet Anlayışı*, 145-148.

[58] Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmelik b. Tufeyl, *Hayy b. Yakzân*, thk. Fârûk Sa'd (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1980), 75-78; Kutluer, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, 178-182.

[59] Nasîrüddîn et-Tûsî, Muhammed b. Muhammed, *Ahlâk-ı Nâsırî,* thk. Müctebâ Mînovî - Ali Rızâ Haydarî (Tahran: Harezmî, 1369/1990), 37-38.

[60] Sadrüddîn Muhammed b. İbrâhîm Molla Sadrâ Şîrâzî, *el-Hikmetü'l-Müteâliye fi'l-Esfâri'l-Akliyyeti'l-Erbaʿa* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981), 1/ 19-20.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

yöntemi onunla birleştirmeye çalışmaktadır. İstidlâl için keşif gerekli olmasa da her ikisi de hakikatle ilgili bilgileri anlamada birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilebilir. Öyle ki keşif ve istidlâlin her ikisinin de yetkin biçimde işlemesi için bir keşfî zemin şarttır. Eşyanın hakikatini incelerken hem tikel ve tümel hakikatleri anlamak, hem de bu bilgileri pratik hayata taşımak ancak bu iki yöntemin bir arada uygulanmasıyla mümkün olabilir. Bu ulaşıma göre gerçek güç ise sûfî zevk ve isteklerden tamamen koparak uzlet hayatını yaşamayı benimsemekle kazanılır.[61] Mantıksal düşünme ile mistik tecrübenin karşılıklı birliği içinde olması gerektiğine göre Molla Sadra'ya göre mistik ve ruhî tecrübenin felsefi gayretler başarısıyla sonuçlanmasına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Yine mantıksal çözümlemeyi ihmâl eden mistik tecrübelerin de boşuna bir gayret ve hayâl olduğunu savunan Molla Sadra'nın bu düşüncesi Sühreverdî ile örtüşmektedir.[62]

6. İslam Kelâmına Göre Hikmet

İslam düşünce geleneğinde, özellikle hicrî dördüncü asırdan itibaren belirgin bir kavramsal çerçeveleme eğilimi ortaya çıkmıştır. Bilimin ve dinin ürettiği tüm bilgiler, hikmet çatısı altında bir araya getirilmiş; teorik olanlar nazarî hikmet, hayata dönük olanlar ise amelî hikmet başlığında ele alınmıştır. Öte yandan Yunan felsefesinden miras kalan dört temel erdem anlayışı - hikmet, adalet, yiğitlik ve iffet - İslam ahlak geleneğinde de derin bir karşılık bulmuştur. Râgıb el-İsfahânî, Gazzâlî ve İbn Hazm gibi ahlak ve nefis terbiyesi üzerine yazan âlimler bu şemayı benimsemiş; hikmeti yalnızca felsefi bir kavram olarak değil, insanı olgunlaştıran en temel erdem olarak konumlandırmışlardır.[63]

Kelam geleneğinde hikmet kavramının anlaşılması büyük ölçüde Allah'ın "Hakîm" isminin yorumlanma biçimiyle doğrudan bağlantılıdır. Kelam âlimleri bu ismi genel olarak iki anlam ekseninde ele almışlardır: Birincisi, Allah'ın her şeyi hakkıyla bilen ve hiçbir şeyi yerli yerinden çıkarmayan mutlak ilim sahibi olması; ikincisi ise onun fiillerinin daima bir gaye, düzen ve isabeti yansıtması. Bu iki anlam birbirini dışlamaz; aksine kelam ekollerinin hikmet tartışmaları tam da bu iki anlam arasındaki gerilimi ve ilişkiyi kurma çabasının bir ürünü olarak şekillenmiştir. Ekolden ekole değişen temel mesele şudur: "Hakîm" isminin gereği olan hikmet, ilahi fiiller üzerinde bağlayıcı bir zorunluluk oluşturur mu oluşturamaz mı? İşte bu sorunun farklı yanıtları, kelam ekollerinin hikmet anlayışlarını birbirinden derinlemesine ayıran temel kırılma noktasını oluşturmaktadır.[64]

Kelam ekollerinin hikmet kavramına ilişkin tutumları, Tanrı'nın âlem ve insanla ilişkisini kurgulamaları bakımından birbirinden belirgin şekilde ayrışmaktadır. Bu ayrışmanın özünde şu soru yatmaktadır: İlahi hikmet, Allah'ın fiilleri üzerinde bağlayıcı bir zorunluluk mu doğurur; yoksa yalnızca onun zatının bir tecellisi midir? Mu'tezile, hikmeti adalet ilkesiyle iç içe ele

[61] Seyyid Celâleddin Âştiyânî, *Şerh-i Hâl ve Ârâ-yı Felsefî-yi Mollâ Sadrâ* (Kum: Müessese-i Bustân-i Kitab, 1378), 12.
[62] Seyyid Hüseyin Nasr *Molla Sadra ve İlahi Hikmet*, çev. Mustafa Armağan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 12-15.
[63] *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/425.
[64] Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 10-14; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 95-100; Ay, "Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet", 28-30.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

alarak ilahi fiillerde amaçlılık ve maslahatı zorunlu görmüştür. Bu yaklaşıma göre gayesiz ve hikmetsiz bir ilahi fiilin mümkün olmadığı savunulmakta; maksatsız fiilin akılsızlık ve anlamsızlık olduğu öne sürülmektedir. Eş'arîler ise hikmetin ilahi fiillerde zorunlu bir esas olamayacağını benimsemişler; Tanrı'nın mutlak kudretinin her türlü illetlendirmenin ve gayelendirmenin üzerinde olduğunu vurgulamışlardır. Onlara göre bir fiilin güzel ya da çirkin oluşu aklen değil ancak vahiyle bilinebilir; bu çerçevede hikmet, ilim anlamına alındığında ezelî bir sıfat, fiilin muhkem kılınması anlamında ele alındığında ise ezelî olmayan bir sıfat konumundadır. Mâtürîdî tasavvuru ise bu iki görüş arasında özgün bir konum benimser: Allah'ın fiillerinde gizli ve açık pek çok hikmet ve maslahat bulunduğunu kabul eder; ancak bu hikmet ve maslahatların kullar için olduğunu, Allah'ın zatına yönelik bir eksikliği tamamlama anlamı taşımadığını özellikle vurgular. Mâtürîdî'ye göre Allah zatı gereği Hakîm'dir; dolayısıyla onun fiilleri hikmet sıfatının gereği olarak zorunlu biçimde bir düzen ve intizam içinde cereyan eder. Nasıl makul bir kimseden manasız işlerin sadır olması düşünülemezse, hikmet sahibi Allah'ın fiillerinde de abes ve boşunalık söz konusu olamaz. Buradaki hikmet Mu'tezile'deki gibi Allah'a dışarıdan bir zorunluluk yüklemez; aksine onun lütuf ve ihsanının zorunlu bir gereği olarak tezahür eder.[65]

Mu'tezile'nin hikmet anlayışını en sistematik biçimde ortaya koyan düşünür Kâdî Abdülcebbârdır (öl. 415/1025). Ona göre hikmet, ilahi fiilin zorunlu bir niteliği olup Allah'ın her eyleminin mutlaka bir amaca ve kullar için bir maslahata yönelik olmasını gerektirmektedir. Kâdî Abdülcebbâr bu çerçevede hikmeti olumsuz yönden tanımlamayı tercih etmekte ve hikmetsiz fiilin kaçınılmaz biçimde kubuh, yani çirkinlik taşıdığını savunmaktadır. Ona göre gayesiz bir fiil, fâilini ya cehaletle ya da ahlaki kusurla nitelendirmeyi zorunlu kılar. Her iki özellik de Allah hakkında düşünülemeyeceğinden ilahi her fiilin zorunlu olarak hikmetli olması gerekir. Kâdî Abdülcebbâr bu düşüncesini adalet ilkesiyle de ilişkilendirerek hikmeti adaletin epistemik temeli olarak konumlandırmaktadır. Bir fiilin adil olup olmadığını bilebilmek için önce onun hikmetli olup olmadığını kavramak gerekmekte, bu da aklın ilahi fiiller üzerinde yargı yetkisine sahip olduğu anlamına gelmektedir.[66]

Pezdevi (öl. 482/1089) hikmeti, zıddı olan kavramlar üzerinden açıklar: Ona göre hikmetin karşıtı, aklın gereğine aykırı düşen davranış anlamındaki "sefeh"tir; ilmin karşıtı ise "cehil"dir.[67] Mâtürîdî (öl. 333/944) ise hikmeti "doğruca gidip erişme, yerini bulma, her şeyi yerli yerine koyma" olarak tanımladıktan sonra bunun adalet anlamına geldiğini belirtir. Sefehi ise her şeyi gerektiği yerden başka bir yere koymak diye açıklar.[68]

Ebu'l-Muîn en-Nesefî (öl. 508/1115) ise kelam ekollerinin hikmete yaklaşımını daha sistematik bir şekilde ele alır. Ona göre Eş'arilerde fiilde hikmet, fâilin fiilinin kastına uygun gelmesidir;

[65] Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 11/59, 61, 64, 134; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 2/210; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 216-221; Ay, "Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet", 30-45.
[66] Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 6/5-12; 11/59-64; Ay, "Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet", 33-36.
[67] Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 13.
[68] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 97, 114.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Mu'tezililerin çoğunluğunda her fiilde menfaat bulunması; bazı Mâtürîdîlerde ise fiilin övülmeye değer sonuçlarının olmasıdır.[69]

Mâtürîdî hikmet anlayışını sonraki nesillere aktaran ve onu kelam sistemi içinde en derli toplu biçimde işleyen düşünür Sa'düddîn et-Taftazânî'dir (öl. 792/1390). Taftazânî, hikmeti Allah'ın fiillerinde abes ve boşunalığın bulunmaması olarak tanımlamakta; her ilahi fiilin bir anlam, düzen ve gaye taşıdığını vurgulamaktadır. Ona göre bu hikmet, ne Mu'tezile'nin ileri sürdüğü gibi Allah'a dışarıdan dayatılan bir zorunluluktur ne de Eş'arîlerin benimsediği gibi tamamen kural tanımaz bir irade serbestisiyle açıklanabilir. Taftazânî'ye göre Allah'ın fiillerindeki hikmet, onun zatının mükemmelliğinden ve ilminin kuşatıcılığından kendiliğinden taşan bir gerçeklik olup kulların bunu tam olarak kavraması her zaman mümkün değildir. Bu çerçevede hikmet, beşeri aklın sınırlarını da ortaya koyan bir kavram işlevi görmektedir: İnsan aklı ilahi fiillerdeki hikmeti kısmen kavrayabilir; ancak bu kavrayış daima eksik ve sınırlı kalacaktır.[70]

Kelam ve fıkıh geleneğinde özgün ve tartışmalı bir konum işgal eden İbn Hazm (öl. 456/1064), hikmet kavramına yaklaşımında diğer kelam âlimlerinden belirgin biçimde ayrılmaktadır. İbn Hazm, ilahi fiillerde akıl yoluyla hikmet arama çabasını temelden reddetmektedir. Ona göre Allah'ın fiillerinin hikmeti, insan aklının kavrayış alanının çok ötesinde olup akıl bu fiilleri ne onaylayabilir ne de eleştirebilir. Bu noktada İbn Hazm Eş'arîlere yaklaşmakla birlikte onlardan da ayrılmaktadır. Eş'arîler ilahi fiillerin vahiy aracılığıyla güzel ya da çirkin olduğunun bilinebileceğini söylerken, İbn Hazm ilahi fiilin bizzat kendisinin güzel ve çirkin kategorilerinin ötesinde olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte İbn Hazm hikmeti insan boyutunda ele aldığında onu dört temel erdemden birisi ve aklın en yüce ürünü olarak değerlendirmekte; hikmet sahibi insanı ise hem nazarî ilimlerde derinleşen hem de bu bilgiyi davranışa dönüştüren kimse olarak tanımlamaktadır.[71]

Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) *İhyâu ʿUlûmi'd-Dîn* adlı eserinde hikmet kavramını ilimler tasnifi çerçevesinde ele almaktadır. Ona göre hikmet, akıl yoluyla kavranabilen ve nebevî üstünlüğün kaynağında yer alan bir bilgi türü olup peygamberler bu niteliğiyle insanların en şereflileri konumundadır. Gazzâlî bu bağlamda hikmeti doğrudan felsefenin karşısına yerleştirmekten kaçınmakta; bunun yerine felsefeyi kendi içinde ayrıştırmayı tercih etmektedir. Felsefenin matematik, mantık ve tabiat ilimlerinden oluştuğunu kabul etmekle birlikte bu ilimleri salt dünyevî-aklî bir faaliyet düzeyinde kalanlar ile uhrevî-ahlâkî bir boyut taşıyanlar olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır. Bu ayrım, Gazzâlî'nin felsefeyi bütünüyle reddetmediğini, bilakis onu İslâmî bilgi anlayışıyla uyumlu ve uyumsuz kısımlarına göre değerlendirdiğini göstermektedir. Nitekim *Risâletü'l-Ledünniyye*'sinde hikmet kavramını felsefi ilimler için "hikmet ilmi" olarak nitelendirirken felsefe için "hikemî ilim" tabirini kullanmaktadır. Bu terminolojik tercih dikkat çekicidir. Gazzâlî, hikmeti felsefi ilimlerle

[69] Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tebsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 1/505.

[70] Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, thk. Abdurrahman Umeyre, 5 Cilt (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998), 4/295-298; Ay, "Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet", 40-43.

[71] Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelüsî, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, 5 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 3/78-82; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelüsî, *el-Ahlâk ve's-Siyer*, thk. Tâhâ Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1979), 42-45.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ilişkilendirirken aynı zamanda ondan kavramsal olarak ayrıştırmakta; hikmeti salt aklî bir disiplin olmaktan çıkarıp mânevî bir boyuta taşımaktadır. Nitekim hakikate ulaştıracak bilgilere ancak mânevî yollarla erişilebileceğini de özellikle vurgulayan Gazzâlî, böylece hikmet ile felsefe arasına epistemolojik bir mesafe koymakta; hikmeti ledünnî bilgi geleneğiyle ilişkilendirerek kelam ve tasavvuf geleneklerini birbirine bağlayan özgün bir konum üstlenmektedir.[72]

Şehristânî (öl. 548/1153), hikmet kavramına yaklaşımında felsefi bir perspektifi benimsemekte ve bu terimi pek çok bağlamda felsefeyle örtüşen anlamlarda kullanmaktadır. Onun hikmet anlayışında dikkat çekici olan husus, kavramı salt bir boyuta indirgemeyip hem aklî hem de nebevî bir temele oturtmasıdır. Şehristânî hikmeti teorik ve pratik olmak üzere iki temel düzlemde ele almakta; teorik boyutuyla hikmetin tanım, resim ve kanıtlamaya dayanan bilgisel bir içeriğe sahip olduğunu vurgularken, pratik boyutuyla ise hakîmin kendi özünü olgunlaştırma sürecinde sergilediği eylemlilik hâline karşılık geldiğini ortaya koymaktadır.[73]

Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210), kelam geleneğinin önde gelen temsilcilerinden biri olmakla birlikte hikmet kavramını yalnızca kelamî bir çerçevede değil, felsefi birikimi de kapsayan geniş bir perspektifle ele alan özgün bir düşünürdür. Râzî, hikmet ve hakîm terimlerini felsefe ve filozofla eşanlamlı biçimde kullanmakta; böylece kelam ile felsefe arasındaki kavramsal sınırı bilinçli olarak muğlaklaştırmaktadır. Ona göre hikmet; teorik boyutuyla eşyanın hakikatlerini doğru biçimde kavramayı, pratik boyutuyla ise bu kavrayıştan doğan ve zararlardan uzak durmayı sağlayan tutum ve eylemleri kapsayan bütüncül bir bilgi türüdür. Bu tanım, Râzî'nin Eş'arî geleneğe mensup bir mütekellim olarak hikmet anlayışını nasıl konumlandırdığını da açıklar. Eş'arîlerin ilahi fiillerde zorunlu bir hikmet ve gaye aramayı reddetmesine karşın Râzî, insan boyutunda hikmeti hem nazarî hem amelî bir yetkinlik olarak savunmakta ve bu yetkinliği salt kelamî bilginin ötesine taşımaktadır. Nitekim felsefi ilimlerin bu iki boyutuyla birlikte nebevî ilkeleri de tamamlayıcı unsurlar olarak bünyesinde barındırdığını öne süren Râzî, felsefe ile vahyin birbirini dışlamadığını, aksine birbirini tamamladığını ima etmektedir. Bu sentezin nihai hedefi olarak Râzî, hem nazarî ilimlerde derinleşen hem de bu bilgiyi ahlaki olgunluğa ve nebevî rehberliğe dayanan bir yaşama dönüştüren "kâmil insan" ülküsünü ortaya koyar. Söz konusu ülkü, Râzî'yi kelam ve felsefe geleneğini birbirine yaklaştıran köprü bir figür olarak konumlandırmakta; hikmet kavramını yalnızca bir bilgi kategorisi olmaktan çıkarıp insanı bütünüyle kuşatan bir olgunlaşma ideali olarak yeniden tanımlamaktadır.[74]

Osmanlı kelam ve ansiklopedizm geleneğinin en önemli temsilcilerinden Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafâ (öl. 968/1561), kendinden önceki kelam geleneğinin hikmet birikimini,

[72] Gazzâlî, *İhyâu ʿUlûmi'd-Dîn*, 1/22; Gazzâlî, *el-Munkizü mine'd-Dalâl*, 22-47; Gazzâlî, *Risâletü'l-Ledünniyye*, 93.
[73] Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, Şehristâni, *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1381/1961), 2/ 58-60.
[74] Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mebâhisü'l-Meşrikıyye fî İlmi'l-İlâhiyyât ve't-Tabî'iyyât*, thk. Muhammed Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990), 1/90; Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlâhî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987) 3/ 279; Râzî, *el-Erba'în fî Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1406/1986), 2/71-72.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Taftazânî'nin ilimlerdeki düzen ve gaye vurgusunu, Râzî'nin felsefe ile kelâmı birbirine yaklaştıran sentezini ve Mâtürîdî çizgisinin Allah'ın zatından taşan hikmet anlayışını *Miftâhü's-Saʿâde* adlı eserinde sistematik ilimlerin sınıflandırması çerçevesinde yeniden işlemiştir. Taşköprüzâde hikmeti dar anlamda felsefe ile özdeşleştirmekle birlikte onu daha geniş bir perspektiften ele almakta; hakiki hikmeti yalnızca nazarî ilimlerde değil, din ile aklın buluştuğu alanda aramaktadır. Ona göre bir ilmin hikmet sayılabilmesi için hem gerçeği araştırması hem de insanı ahlaki olgunluğa taşıması gerekir. Salt aklî bilgi bu ölçütü karşılamadığı sürece hikmet adını alamaz. Bu yaklaşımıyla Taşköprüzâde, kelam geleneğinin hikmet anlayışını felsefi ve ahlaki boyutlarıyla bütünleştirerek Osmanlı entelektüel dünyası için belirleyici bir çerçeve oluşturmuştur.[75] Kendisinden sonra gelen Osmanlı aydınları bu mirası sürdürmüş; Fârâbî, İbn Sînâ, Fahreddin er-Râzî ve Nasîrüddîn et-Tûsî'nin hikmet anlayışlarını kendi dönemlerinin sorunlarıyla ilişkilendirerek yorumlamışlardır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte ise hikmet teriminin felsefe yerine kullanılışı giderek azalmış ve doğrudan felsefe teriminin kullanımı yaygınlaşmıştır. Böylece kelamın hikmet tartışması, ilahi iradenin sınırları üzerine yürütülen teolojik bir çatışma olarak başlamış, Osmanlı döneminde ilimlerin bütününü kuşatan ansiklopedik bir çerçeveye dönüşmüş ve nihayet modern dönemde yerini kavramsal bir ayrışmaya bırakmıştır.[76]

[75] Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhü's-Saʿâde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzûʿâti'l-ʿUlûm*, thk. Kâmil Kâmil Bekrî - Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1968), 1/56-62; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, 4/295-298; Kutluer, "Hikmet", 17/510.

[76] Kutluer, "Hikmet", 17/510; Altıparmak, "Hikmet ve Felsefe İlişkisi", 113-115.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

7. Sonuç

Bu çalışmada hikmet kavramı lügat ve ıstılah anlamlarından başlanarak Kur'an, hadis, İslam felsefesi ve kelam ekolleri çerçevesinde ele alınmış; kavramın İslam düşüncesindeki anlam serüveni bütüncül bir perspektifle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, hikmetin hiçbir dönemde tek bir disiplinin sınırları içine kapatılamadığını; aksine her gelenekte yeniden üretildiğini ve bu yeniden üretim süreçlerinin her birinde anlam bakımından genişlediğini göstermektedir. Çalışmanın ortaya koyduğu en temel bulgu şudur: Hikmet, İslam düşüncesinde bilgi ile eylemin zorunlu birliğini ifade eden kavram olma özelliğini tarih boyunca korumuştur. İbn Manzûr'un lügat tanımındaki "bir şeyi yerli yerine koymak" ifadesinden Kindî'nin "insan varlıkların gerçek mahiyetini kavradığı ölçüde hakiki bilge sayılır" görüşüne, Kurtubî'nin "kendisi vasıtasıyla sefihlikten uzak durulan şey" yorumundan İbn Sînâ'nın nazarî ve amelî boyutları birleştiren hikmet tanımına kadar tüm gelenekler, bilginin eylemle ve eylemin ahlaki olgunlaşmayla tamamlanması gerektiği konusunda örtüşmektedir. Bu örtüşme kavramın kökündeki anlam potansiyelinden kaynaklanmakta olup tesadüfi bir benzerlik olarak değerlendirilemez.

Kur'an geleneği açısından değerlendirildiğinde hikmetin ilahî bir lütuf ve seçkin bir kavrayış biçimi olarak peygamberlerle ilişkilendirildiği, müfessirlerin ise onu nübüvvet, sünnet ve dini anlayışın derinliği gibi birbirini tamamlayan anlamlar çerçevesinde yorumladığı görülmektedir. Fahrüddîn er-Râzî'nin hikmeti hem teorik kavrayışı hem de hayata geçirilen eylemi kapsayan bütüncül bir kategori olarak tanımlaması ve Lokman kıssası bağlamında ortaya konan ahlaki-amelî boyut, Kur'an'ın hikmete yüklediği anlamın salt epistemolojik bir çerçeveye indirgenemeyeceğini açıkça göstermektedir. Hadis literatüründe ise hikmet; ilahî bir lütuf, kalbe yerleşen mânevî bir kavrayış ve toplumsal sorumluluk biçimi olarak öne çıkmaktadır. "Hikmet müminin yitiğidir" rivayetinin evrensel bilgi anlayışından kırk günlük ihlas rivayetinin mânevî olgunlaşma vurgusuna uzanan çizgi, hadis geleneğinin hikmeti hem bilişsel hem ruhî bir olgunlaşma süreci olarak anlamlandırdığını ortaya koymaktadır.

Kelam geleneği açısından ise çalışma şu özgün tespiti ortaya koymaktadır: Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye arasındaki hikmet tartışması, yüzeyde bir terminoloji anlaşmazlığı gibi görünse de özünde ilahi irade, adalet ve insan aklının yetki alanı üzerine derin bir teolojik çatışmayı barındırmaktadır. Kâdî Abdülcebbâr'ın hikmeti adaletin epistemik temeli olarak konumlandırması, Eş'arîlerin ilahi kudretin mutlak serbestisini öne çıkarması ve Mâtürîdî'nin Allah'ın zatı gereği Hakîm olduğunu savunarak her iki uçtan da ayrışması; hikmet kavramının kelam ekollerinin Tanrı tasavvurlarını birbirinden ayıran en belirleyici kavramlardan biri olduğunu açıkça göstermektedir. Gazzâlî bu tartışmanın dışında özgün bir konum üstlenmiş; hikmeti felsefi ilimlerden kavramsal olarak ayrıştırarak ledünnî bilgi geleneğiyle ilişkilendirmiş ve böylece kelam ile tasavvuf gelenekleri arasında köprü işlevi gören bir hikmet anlayışı geliştirmiştir. Taşköprüzâde ise bu birikimi Osmanlı entelektüel geleneğine taşımış; hikmet kavramını ilimlerin tamamını kuşatan ansiklopedik bir çerçeveye yerleştirerek hem felsefi hem de dinî ilimleri bir arada kapsayan bir bilgelik ideali olarak yeniden tanımlamıştır.

Felsefe geleneği bağlamında ise Kindî'den Molla Sadrâ'ya uzanan çizgide hikmetin Yunan'dan devralınan "sophia" kavramının çok ötesine geçtiği görülmektedir. Fârâbî'nin hikmeti ilimlerin

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

zirvesine yerleştirmesi, İbn Sînâ'nın nazarî ve amelî boyutları birleştiren tanımı, Sühreverdî'nin "hikmet-i bahs" ile "hikmet-i zevk" ayrımında somutlaşan sentez, İbn Rüşd'ün hikmeti burhanî yöntemle özdeşleştirmesi ve Molla Sadrâ'nın istidlâl ile keşfi bir arada işleten aşkın hikmet anlayışı, İslam filozoflarının Yunan mirasını dönüştürme biçimini ve bu dönüşümün kavramsal taşıyıcısının bizzat hikmet olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde hikmet kavramının, lügat, tefsir, hadis, felsefe ve kelam gibi birbirinden görece bağımsız disiplinlerin hepsinde eş zamanlı ve verimli biçimde işlev gören nadir kavramlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliği onu İslam medeniyetinin düşünce dünyasındaki bütünlüğü kavramak için son derece elverişli bir anahtar kavram kılmaktadır. Hikmet; bilgiyi eyleme, eylemi ahlaka, ahlakı ilahî olgunluğa bağlayan bu çok katmanlı yapısıyla İslam düşüncesinin yalnızca tarihsel bir kavramı değil, çağdaş epistemolojik ve ahlaki tartışmalar için de başvurulabilecek canlı bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Kaynakça

Altıparmak, Ö. Faruk. “Hikmet ve Felsefe İlişkisi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2003), 86-118.

Âştiyânî, Seyyid Celâleddin. *Şerh-i Hâl ve Ârâ-yı Felsefî-yi Mollâ Sadrâ*. Kum: Müessese-i Bustân-i Kitab, 1378.

Ateş, Süleyman. *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*. 12 cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1995.

Ay, Mahmut. "Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları". *Eskiyeni* 31 (2015), 25-50.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Şuʿabü'l-Îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî: Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve* Şerhi. nşr. Diyanet İşleri Başkanlığı. 12 Cilt. Ankara: DİBY, 1984.

Cevheri, İsmail b. Hammâd. *es-Sıhâh Tâcu’l-Lüga ve Sıhâhu’l-Arabiyye*. 7 Cilt. Thk. Ahmed Abdülgafur, Kahire: Dâru’l-ilm li’l-melâyîn, 1984.

Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *et-Ta'rîfât*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405.

Cürcani, Seyyid Şerif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Tarifat)*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1999.

Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, Hibetullah b. Ali b. Melkâ. *Kitâbü'l-Mu'teber fi'l-Hikme*. 3 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1357/1938.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed. *Fusûlü'l-Medenî*. nşr. Fevzi Mitri Neccâr. Kahire: y.y., 1960.

Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed. *Ârâü Ehli'l-Medîneti'l-Fâdıla*. Nşr. Albert Nasri Nâdir. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1985.

Fîrûzabâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn. *el-Kâmûsu’l-muhît*. thk. Mektebu’t-tahkîki’t-turâsi fî müesseseti’r-risâle. Beyrut: Müessesetü’r-risale, 2005.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1955.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Munkizü mine'd-Dalâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Risâletü'l-Ledünniyye*. Mecmûatü Resâili'l-İmâm el-Gazzâlî içinde. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Gutas, Dimitri. "Classical Arabic Wisdom Literature: Origins and Scope". *Journal of the American Oriental Society* 101/1 (1981), 49-86.

İbn Hacer, el-Askalânî Ahmed b. Ali. Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Reyyân, 1996.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî. *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî. *el-Ahlâk ve's-Siyer*. thk. Tâhâ Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1979.

İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Ḳurʾâni'l-ʿAẓîm*. *İhtisar ve tahkik: Muhammed Ali es-Sâbûnî*. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınevi 1982.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Arabi, 1994.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub. *el-Hikmetü'l-Hâlide: Câvîdân-ı Hıred*. thk. Abdurrahman Bedevî. Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısriyye, 1952.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub. *Tehzîbü'l-Ahlâk*. thk. Kostantin Züreyḳ. Beyrut: Beyrut Amerikan Üniversites, 1966.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Faslu'l-Makâl fîmâ beyne'l-Hikmeti ve'ş-Şerî'ati mine'l-İttisâl*. Thk. Muhammed İmâre. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1969.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Tehâfütü't-Tehâfüt*. thk. Süleyman Dünyâ. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1968.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Tefsiru Mâ ba'de't-Tabîa*. thk. Maurice Bouyges. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1998.

İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdullah. *Fî Aḳsâmi'l-ʿUlûmi'l-ʿAḳliyye*. Thk. Abdülemîr Ziyâeddîn Şemseddîn. *Tisʿu Resâʾil fi'l-Ḥikme veʾṭ-Ṭabîʿiyyât* içinde. İstanbul: Matbaatü'l-Cevâib, 1298.

İbn Sînâ, *eş-Şifâ*. nşr. Said Zayid. 22 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şuûni'l-Metâbiʿi'l-Emîriyye, 1960.

İbn Sînâ. *ʿUyûnü'l-Ḥikme*. Nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî. Kahire: Dâru'l-Kalem, 1996.

İbn Tufeyl, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmelik. *Hayy b. Yakzân*. thk. Fârûk Sa'd. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1980.

İhvânü's-Safâ. *Resâʾilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1957.

İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî Ġarîbi'l-Ḳurʾân*. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*. Nşr. Ebü'l-Vefâ el-Ğınemî - M. Mustafa Hilmi. 20 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, 1965.

Kefevî, Ebü'l-Bekā Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Külliyyât: Muʿcem fî'l-Muṣṭalaḥât ve'l-Furûḳi'l-Luġaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

Kindi, Ebû Yusuf Ya'kub b. İshak. *Felsefî Risaleler*. trc. Mahmut Kaya. İstanbul: İz Yayınları, 1994.

Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Kutluer, İlhan. *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Kutluer, İlhan. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/503-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân. 20 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1966.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1970.

Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb Ebü'l-Hasan el-Basrî. *en-Nüketü ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Molla Sadra ve İlahi Hikmet*. Çev. Mustafa Armağan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993-2003.

Sühreverdî, Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş. *Hikmetü'l-İşrâk*. thk. Henry Corbin. *Œuvres Philosophiques et Mystiques* içinde. 2 Cilt. Tahran: Institut Franco-Iranien, 1952.

Sadru'ş-Şerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. *Ta'dîlü'l-Ulûm*. Yazma eser. Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya-Tekelioğlu Koleksiyonu, nr. 792/2, vr. 193b-197a.

Şavlı, Mehmet Reşat. *İslâm Düşüncesinde Hikmet Anlayışı*. Erzurum: Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihâl*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1381/1961.

Şîrâzî, Sadrüddîn Muhammed b. İbrâhîm (Molla Sadrâ). *el-Hikmetü'l-Müteâliye fi'l-Esfâri'l-Akliyyeti'l-Erbaʿa*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *Usûlü'd-Dîn*. Nşr. H. P. Linss. Kahire: y.y., 1383/1963.

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Muḫtârü'ṣ-Ṣıḥâḥ*. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1995.

Râzî, Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mebâhisü'l-Meşrikıyye fî İlmi'l-İlâhiyyât ve't-Tabî'iyyât*. Thk. Muhammed Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990.

Râzî, Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlâhî*. Thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.

Râzî, Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Erba'în fî Usûli'd-Dîn*. Thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1406/1986.

Râzî, Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981.

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafâ. *Miftâhü's-Saʿâde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzûʿâti'l-ʿUlûm*. thk. Kâmil Kâmil Bekrî - Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1968.

Taftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Makâsıd*. thk. Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990

Tûsî, Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed. *Ahlâk-ı Nâsırî*. Thk. Müctebâ Mînovî - Ali Rızâ Haydarî. Tahran: Harezmî, 1369/1990.

Ünal, Ali. *Kur'an'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Vehbe, Mecdî – Mühendis, Kâmil. *Muʿcemü'l-Muṣṭalaḥâti'l-ʿArabiyye fi'l-Luġa ve'l-Edeb*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1984.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayıncılık, 1999.

Zemahşerî, Muhammed b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

17. YÜZYIL DİNÎ DÜŞÜNCE ÇATIŞMALARI BAĞLAMINDA BİR EDEBÎ METNİN MİSYONU: CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'DE ZÂHİR-BÂTIN DENGESİ[1]

Dr. Sait AVCI
Milli Eğitim Bakanlığı
avci.sait55@gmail.com
ORCID ID (0000-0003-3181-2290)

ÖZET

Osmanlı dinî düşünce iklimi, 17. yüzyılda zâhir ulemâsı ile mutasavvıflar arasında giderek sertleşen fikrî tartışmalara ve kutuplaşmalara sahne olmuştur. Bu durum yalnızca ilmî bir tartışma olarak kalmamış; aynı zamanda dönemin siyasî, toplumsal ve kültürel dokusunu etkileyen çok boyutlu bir mücadeleye dönüşmüştür. Özellikle sûret ve hakîkat algısı üzerinden gerçekleşen, bazı tasavvufî uygulamaların meşruiyetinin sorgulandığı bu hararetli tartışmalar, dönemin dinî ve edebî eserlerini de etkilemiştir. Bu dönemde mutasavvıf müellifler tarafından kaleme alınan şerhler, yöneltilen eleştirilere karşı tasavvufî düşünceyi destekleyen, ona meşruiyet sağlayan fikrî bir savunma görevi görmüştür. Bu dönemde îtidalli duruşuyla öne çıkan Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı şerhinde zâhir-bâtın dengesini büyük bir hassasiyetle gözetmiştir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, temel dinî esaslara bağlı kalmak suretiyle, tasavvufî düşüncenin zengin bir edebî dille müdafaa edildiği özgün bir eser niteliği taşımaktadır. Sarı Abdullah Efendi, tasavvufî meselelerin îzâhını yaparken sûret ve hakîkat kavramlarını birbirinin zıddı veya alternatifi değil, aksine birbirini tamamlayan iki ana öge olarak ele almıştır. Dolayısıyla eserdeki tasavvuf müdafaası, dönemin gergin tartışma üslûbuyla değil; geleneksel bakış açısının, müellifin tahlil ve yorumlarıyla harmanlanması suretiyle şekillenmiştir.

Bu çalışmada, söz konusu şerhteki zâhir ve bâtın dengesi; müellifin meseleye mutedil yaklaşımını temsil eden devlet adamı, mânevî derinliğini yansıtan mutasavvıf ve estetik üslubunu şekillendiren edebî kimliği birlikte değerlendirilerek incelenecektir. Müellifin benimsediği yapıcı ve bütünleştirici üslûbun, okuyucunun meseleye çok boyutlu bakabilmesine etkisi üzerinde durulacaktır. Şerh geleneğinin, 17. yüzyıldaki fikrî kutuplaşma ortamının yumuşatılmasındaki rolü ve toplumsal uzlaşmaya katkıları *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sarı Abdullah Efendi, Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, Şerh, Tasavvuf

[1] Bu bildiri, 2024 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Bünyamin Ayçiçeği danışmanlığında hazırlanan *"Sarı Abdullah Efendi'nin "Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî"si, V. Cilt (İnceleme-Metin)"* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

THE MISSION OF A LITERARY TEXT IN THE CONTEXT OF 17TH-CENTURY RELIGIOUS CONFLICTS: THE BALANCE BETWEEN THE EXTERNAL AND THE INTERNAL IN CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVİ[2]

Dr. Sait AVCI

Ministry of National Education

avci.sait55@gmail.com

ORCID ID (0000-0003-3181-2290)

Abstract

The climate of Ottoman religious thought in the 17th century was marked by increasingly intense intellectual debates and polarization between the zahiri ulema and the Sufis. This situation did not remain merely an academic debate; it evolved into a multidimensional struggle that shaped the political, social, and cultural fabric of the era. These heated debates-which centered particularly on the perception of form and reality and questioned the legitimacy of certain Sufi practices-also influenced the religious and literary works of the period. The commentaries written by Sufi authors during this period served as an intellectual defense, supporting Sufi thought and legitimizing it in the face of the criticisms directed against it. Sarı Abdullah Efendi, who stood out for his moderate stance during this period, maintained a delicate balance between the outward and the inward in his commentary titled Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî. Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî is a unique work in which Sufi thought is defended in a rich literary language while remaining faithful to fundamental religious principles. In explaining Sufi issues, Sarı Abdullah Efendi treated the concepts of "form" and "reality" not as opposites or alternatives, but rather as two complementary elements. Consequently, the defense of Sufism in the work is shaped not by the tense, confrontational style of debate characteristic of the era, but rather through the blending of the traditional perspective with the author's analysis and interpretations.

In this study, the balance between the outward (zahir) and the inward (batin) in the commentary in question will be examined by evaluating the author's identity as a statesman-representing his moderate approach to the issue-a Sufi-reflecting his spiritual depth-and a literary figüre-shaping his aesthetic style-collectively. Emphasis will be placed on the impact of the author's constructive and integrative style on the reader's ability to view the subject from multiple perspectives. The role of the commentary tradition in mitigating the intellectual polarization of the 17th century and its contributions to social reconciliation will be discussed through the lens of Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî.

[2] This paper is based on the doctoral dissertation titled *"Sarı Abdullah Efendi's 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî,' Volume V (Study and Text),"* prepared in 2024 at the Department of Islamic History and Arts, Institute of Social Sciences, Istanbul University, under the supervision of Prof. Dr. Bünyamin Ayçiçeği.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Keywords: Sarı Abdullah Efendi, Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, Commentary, Sufism

1. GİRİŞ

17. yüzyıl Osmanlı dinî düşünce hayatındaki çatışmalara geçmeden önce tartışmanın iki önemli tarafı olan ilmiye ve tekke sınıfı hakkında kısa bir bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Osmanlı ilmiye sınıfı, klasik İslâmî eğitim veren medresede okuduktan sonra eğitim, hukuk, dinî hizmetler ve bürokrasi makamlarına gelen bir meslek grubudur.[3] Tekkeler ise bir şeyhin gözetiminde tasavvuf eğitimi verilen mekânlardır. Bazı tekkelerin vakfiyelerinde şeyhin aynı zamanda müderris olmasının şart koşulduğu durumlar söz konusudur. Böyle tekkelerin ayrıca medrese görevi de üstlendiğini söylenebilir. Bu durum tekke-medrese, zâhir-bâtın tartışmalarının mâkul bir seviyede kalması bakımından önem arz etmektedir.[4] Her ne kadar yüzyıllar boyunca medrese ve tekkeler birey ve topluma sağladıkları katkı bakımından dinin bütünleştirici yönünü temsil etse de birbirini eleştirdiği dönemler de olmuştur. Ancak 17. yüzyılda yaşanan tartışmalar oldukça şiddetlidir. Bu yüzyılda Osmanlı dinî düşünce hayatındaki çatışmalar Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639) arasında önce fikrî seviyede başlamış, daha sonra sosyal ve dinî hayat ile birlikte devletin kurumlarını da etkisi altına alacak şekilde genişlemiştir. Bu dönemdeki tartışmaların konularını üç başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi tasavvufî konular: Semânın câiz olup olmadığı, zikir ve mûsiki meseleleri. İkincisi dinî inanışlar ve ibadet konuları: Matematik ve felsefe gibi ilimlerle meşgul olmanın câiz olup olmadığı; Hızır'ın hayatta bulunup bulunmadığı, ezan, mevlit ve Kur'ân-ı Kerîm'in makamla okunmasının câiz olup olmadığı, Hz. Peygamber ve sahâbe isimleri söylendiğinde "sallallahü aleyhi ve sellem" ve "radıyallahu anh" demenin doğru olup olmadığı, Hz. Peygamberin anne ve babasının iman üzere vefat edip etmediği, Firavun'un imanlı olarak ölüp ölmediği, Yezîd'e lânet edilip edilemeyeceği, Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan uygulamaları terk etmenin gerekli olup olmadığı, kabir ziyaretinin câiz olup olmadığı. Üçüncüsü içtimaî ve siyasî konular: Tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin haram olup olmadığı, rüşvet alıp vermenin hükmü, namazlardan sonra yapılan musâfahanın câiz olup olmadığı.[5] Tarihe Kadızâdeliler ve Sivâsîler tartışması olarak geçen bu sürecin temelinde; dinin sosyal hayattaki sınırlarının net bir şekilde çizilmesi, bid'at kavramının kapsamının genişletilmesi ve tasavvufi uygulamaların meşruiyetinin sorgulanması yatmaktadır. Zâhir ulemasının temsil ettiği katı kuralcı yaklaşım, tasavvuf erbabını şeriatın dışına çıkmakla, bâtıni yorumlar üzerinden dini tahrif etmekle suçlamıştır. Buna mukabil tekke çevresi, dinin yalnızca zâhirî formlardan ibaret olmadığını, asıl olanın öze ve hakikate ulaşmak olduğunu savunarak kendi meşruiyet alanlarını korumaya çalışmıştır. Her iki tarafın birbirini reddettiği bu kutuplaşma ortamında, dönemin edebî ve ilmî metinleri yeni bir misyon üstlenmiştir. Özellikle şerh geleneği, yalnızca bir dil ve anlam tahlili faaliyetinin ötesine geçerek; zâhir ile bâtın arasındaki kopan bağları yeniden kurmayı hedefleyen, tasavvufu dinin temel kuralları içinde meşrulaştıran ve toplumsal gerilimi

[3] Mehmet İpşirli, "*İlmiye*", DİA, Cilt: 22, s. 141.
[4] Mustafa Kara, "*Tekke*", DİA, Cilt: 40, s. 369.
[5] Semiramis Çavuşoğlu, "*Kadızadeliler*" , DİA, Cilt: 24, s. 100.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

yumuşatan entelektüel bir kalkan vazifesi görmeye başlamıştır. Bu bağlamda çalışmamızın kapsamına giren eser, Sarı Abdullah Efendi tarafından *Mesnevî*'nin birinci cildine yazılan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı şerhtir.

2. SARI ABDULLAH EFENDİ'NİN TASAVVUFÎ, EDEBÎ VE DEVLET ADAMI KİMLİĞİ

Dönemin önde gelen âlimlerinden eğitim alma imkânı bulan Sarı Abdullah Efendi erken yaşlarından itibaren dâhil olduğu tasavvufî muhitlerde çeşitli tarikat erbabının terbiyesinden geçmiştir. Sarı Abdullah Efendi *Nasîhatü'l-Mülûk* isimli eserinde kendini Bayrâmî, Celvetî ve Mevlevî olarak tanıtmaktadır.[6] Sarı Abdullah Efendi'nin Bayramî-Melâmîliğe intisâbı, üvey babası olan Hacı Hüseyin Ağa vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Hüseyin Ağa küçük yaşlarda onu Fatih Kırkçeşme'deki Peştemalcılar Hânı'na götürdüğünde Sarı Abdullah Efendi orada tecrübe ettiği bazı mânevî hâllerin sonucunda İdrîs-i Muhtefî'ye (ö. 1024/1615) intisap etmiştir.[7] Bayrâmî-Melâmîliğin önemli isimlerinden kabul edilen Sarı Abdullah Efendi, bunun yanı sıra *Mesnevî*'nin birinci cildine yazdığı *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı şerhi ile Mevlevî çevrelerde de tanınmıştır. Celvetiyye tarîkatına da intisâp eden Sarı Abdullah Efendi'nin çok yönlü bir sûfî olduğu söylenebilir.[8] Gerek yetiştiği tasavvufî muhit gerekse hayatı boyunca içinde bulunduğu meslekî ve ilmî çevre Sarı Abdullah Efendi'nin tasavvuf ilkelerini benimsemiş bir sûfî olarak önemli eserler vermesine zemin hazırlamıştır. Eserlerinde İslâm şerîatına sıkı sıkıya bağlılığını ortaya koyan Sarı Abdullah Efendi, yaptığı ayet ve hadis iktibasları ile okuyucuya aktarmak istediği düşüncesini desteklemiştir. Ayrıca o, içinden geldiği Bayrâmî-Melâmî tasavvufî geleneğin düşünce sistemini de eserlerinde işlemekte ve mutasavvıf yönünü hissettirmektedir. 17. asırda başta Kadızâdeliler olmak üzere tasavvufî çevrelere getirilen eleştirilerin arttığı bir dönemde Sarı Abdullah Efendi'nin uzun süre üst düzey görevlerde bulunması da onun din ve devlet düşüncesiyle uyumlu bir dînî ve tasavvufî anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.[9] Ülker Aytekin Sarı Abdullah Efendi'nin mutasavvıf yönünün bütün kaynaklarda övüldüğünü belirterek bunlar arasında en dikkat çekici olanın Şeyhî'ye (ö. 1144/1731) ait övgüler olduğunu ifade etmektedir. Şeyhî, Sarı Abdullah Efendi'nin çeşitli ilimlere vakıf olmasından, irfan sahibi olmasından, bunları yorumlayarak eserlerinde işlemesinden, ilmî derinliğinden ve güzel ahlakından bahsetmektedir.[10] Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinde konulara İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin bakış açısıyla yaklaştığı, bu açıdan İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) onun düşünce dünyasında büyük bir yeri olduğunu ifade etmek mümkündür.[11] Sarı Abdullah Efendi, İbnü'l-Arabî'nin yanı sıra Dâvud-ı Kayserî (ö. 751/1350), Fergânî (ö. 699/1300), Kâşânî (ö. 736/1335) gibi ekberi terminolojinin oluşumuna

---

[6] Zübeyde Özer, *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye (İnceleme-Metin Sözlük) (Cilt I-II)*", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 66.

[7] Nesibe Kablander, "*Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, II. Cilt (İnceleme Metin)*", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2021, s. 59.

[8] Büşra Çakmaktaş, "*Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*" Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Sakarya, 2017, s. 50.

[9] Çakmaktaş, *a.g.t.*, s. 50.

[10] Ülker Aytekin, "*Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s. 76.

[11] bkz. Büşra Çakmaktaş, "İbn-i Arabî'nin Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Tesiri Sarı Abdullah Efendi Örneği", *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın vd., İstanbul, Mahya Yayıncılık, s. 633-652.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

katkı yapan müellifleri izlemekte, bağlılığını ifade ettiği Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sini bu bakış açısıyla şerh ederek bu iki sufiyi tasavvufun temel konularında bir araya getirmektedir. Bu açıdan Sarı Abdullah Efendi Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) ortaya koyduğu Ekberî ekol ile *Mesnevî*'yi şerh etme yöntemine Melamî tarzını da ekleyerek yeni bir yaklaşım göstermiştir.[12]

Sarı Abdullah Efendi'nin Abdî mahlasıyla şiirler yazdığı bilinmekle birlikte şiirlerini müstakil bir divanda topladığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.[13] *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*' adlı eserinde Sarı Abdullah Efendi'nin kendi şiirleri de mevcuttur. Bu şiirler edebî bir amaçla yazılmamış, müellif tarafından daha çok tasavvufî düşüncenin aktarılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin edebî kişiliği şairliğinden ziyade nesrinde ortaya çıkmaktadır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı şerhi onun nesirdeki başarısını göstermesi bakımından önemlidir. Müellif bu eserde kullandığı secîli ifadeler ve süslü dil ile üst seviyede bir eser meydana getirmiştir.

Sarı Abdullah Efendi ilk memuriyete Halil Paşa'nın yanında divitdâr[14] olarak başlamıştır.[15] Hâlid Efendi'den hat dersi almıştır.[16] Hattatlıktaki ustalığı sayesinde devlet kademesinde önemli görevler aldığı söylenebilir. Halil Paşa'nın IV. Murad (1623-1640) tarafından ikinci defa sadârete getirilmesiyle 1036/1626 yılında Divân-ı Hümâyûn tezkirecisi[17] olarak görevlendirilmiştir. Halil Paşa ile birlikte Şark Seferi'ne çıkmış, sefer sırasında ölen Mehmed Efendi'nin yerine reîsülküttâb[18] olarak tayin edilmiştir. Halil Paşa'nın bu seferde başarısız olması nedeniyle ikisi de 1037/1628 yılında görevlerinden azledilmiştir[19] Abdullah Efendi bu vazifeden sonra Anadolu muhâsebeciliğine,[20] daha sonra da cizye muhasebeciliğine getirilmiştir.[21] Bu görevlerden sonra 1060/1650 yılında piyâde mukâbeleciliğine,[22] 1065/1654 yılında ise mensuh mukâtaacılığına[23] tayin edilmiştir.[24] Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şârihleri arasındaki müstesna yeri, sahip olduğu bu çok yönlü kimlikten gelmektedir. Devlet kademesinde Reisülküttaplık gibi önemli görevlerde bulunmuş olması, ona bürokratik bir itidal ve devlette nizamı koruma refleksi kazandırmıştır. Bu devlet adamı ciddiyeti, onun tasavvuf anlayışıyla birleştiğinde ortaya çatışmadan uzak, yapıcı bir dil çıkmıştır. Müellif, dönemin zâhir

[12] Kübra Ceylan, *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'sinin III. Cildi (İnceleme Metin)",* İstanbul Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2022, s. 48-49.
[13] Daha geniş bilgi ve Abdî mahlaslı diğer şairler için bkz. Bünyamin Ayçiçeği, *Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660)'nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi*, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014, s. 7-8.
[14] Osmanlı Devleti'nde vezir dâirelerinde veya ileri gelenlerin yanında görev yapan kâtip, yazıcı. bkz. İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2011, s. 292
[15] Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2006, Cilt: 2, s. 522.
[16] Vassâf, *a.g.e.*, Cilt: 2, s. 522.
[17] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, Cilt: 3, s. 491.
[18] Ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Ahıskalı, "*Reîsülküttâb*", DİA, Cilt: XXXIV, s. 546.
[19] Vassâf, *a.g.e.*, Cilt: 2, s. 523.
[20] Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, "*Başmuhasebe Kalemi*", DİA, Cilt: V, s. 134.
[21] Kablander, *a.g.t*. s. 51-52.
[22] Ayrıntılı bilgi için bkz. lhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı, 2011, s. 847.
[23] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayverdi, *a.g.e*, s. 849.
[24] Çakmaktaş, *a.g.t.*, s. 45.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ulemasının tasavvufa yönelttiği eleştirilere keskin reddiyeler yazmak yerine; edebî kimliğinin sunduğu imkânları kullanarak hakikati, nezaketle okuyucuya sunmuştur.

3. CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'DE ZÂHİR VE BÂTIN DENGESİ

Mesnevî'nin parlak cevherleri anlamına gelen "*Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*" Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî*'nin birinci defterine yazdığı şerhinin ismidir. Bu ismin ebced değeri ise şerhin yazılmaya başlandığı 1035/1625 yılına karşılık gelmektedir.[25] Sarı Abdullah Efendi şerhin "der beyân-ı sebeb-i te'lîf bölümünde eseri yazma sebebini açıklamıştır. Şârih bu bölümde, öncelikle Mevlânâ'ya karşı duyduğu muhabbeti dile getirmektedir. Bu muhabbetin bir sonucu olarak *Mesnevî* ile olan meşguliyetini ve onu anlamaya yönelik çabalarını ifade etmektedir. Kıyısı olmayan bir derya olarak tarif ettiği *Mesnevî*'nin derin ve ince manalarını onu anlamayanlara da ulaştırma arzusuyla eserini kaleme aldığını söylemektedir. Sarı Abdullah Efendi'nin konuları derinlemesine ele alması ve yeri geldikçe meseleler arasında bağlantılar kurarak yeni açıklamalarda bulunması şerhini titiz bir çalışmayla kaleme aldığını göstermektedir. *Mesnevî* şerhleri üzerine yapılan çalışmalarda Sarı Abdullah Efendi'nin şahsı ve eseri hakkında bu açıdan olumlu değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlîk adlı eserinde Sarı Abdullah Efendi'yi tasavvufa vukufiyeti bakımından övmektedir.[26] Sarı Abdullah Efendi şerhin sebeb-i telif ve hâtime bölümlerinde eserini IV. Murad'a ithaf ettiğini belirtmektedir. Ayrıca eserinin hâtime bölümünde sözlerini IV. Murad'da övgü ve duayla bitirmektedir. "Târîh-i hatmü'l-kitâb" bölümünde eserin bitiş tarihi 1041/1631 olarak verilmiştir.

17. yüzyılda mutasavvıflara yöneltilen en büyük eleştiri, zâhirin sınırlarını aşarak bâtın adına dinde yeri olmayan uygulamalara cevaz verdikleri iddiasıdır. Sarı Abdullah Efendi, şerhinde bu algıyı kırmak için zâhir ile bâtını birbirinin zıddı veya alternatifi olarak değil; birbirini tamamlayan, biri olmadan diğerinin eksik kalacağı biçimde ele almıştır. Ona göre suret, hakikatin tezahür ettiği bir kılıftır. Bu bölümde, şârihin, zâhir-bâtın dengesini nasıl kurduğu; kaynak kullanımı, muhteva ve hitap cümleleri üzerinden incelenecektir.

3.1 Kaynak Kullanımı

Âyet İktibasları: Şerhin yalnızca beşinci cildinde 87 farklı sûreden 556 âyet doğrudan iktibas edilerek şerhe dâhil edilmiştir.

Hadis İktibasları: Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh*'i (III/312a, 317a, 318b, 370b, 392a, 487b); Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*'i (III/370b); Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i (III/376b, 454b, 484a); Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'i (III/326b, 454b);

[25] Süleymaniye Kütüphanesi Fazıl Ahmet Paşa 740 numaralı Cevrî nüshasında kitabın isminin yazılı olduğu derkenarında "tesmiye-i kitāb bi'l-bedāhe şurū̆-ı şerĥe tārîĥ vāḳí" oldı. Sene 1035." yazılmıştır. bkz. Milad Salmani*, Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'sinin I. Cildi (İnceleme Metin)*", İstanbul Üniversitesi Ssoyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2020, s. 166.
[26]. bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2023, s. 142.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'ı (III/306a, 306b, 372b, 457a); Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'i (III/306b, 313b, 325a, 337a, 372b, 384b, 405a, 416b, 418a, 433b, 445b, 446a, 454b, 457a, 462b, 478b, 482b, 490b)

Tefsir Kaynakları: Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı (III/452b); Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl*'i (III/344a, 345b, 365a, 383b, 453b, 454a, 472b, 473b); Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb*'ı (III/361a, 452a, 462b); İmam Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı (III/308b, 335b, 365b); İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân*'ı (III/472b, 480a); Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-Beyân*'ı (III/332b, 339a, 374b, 375b, 472b); İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*'i (III/307a, 320a, 472b); İbrâhim el-Bikâî'nin (ö. 885/1480) *Nazmü'd-Dürer*'i (III/383a, 454b); Nizâmeddin en-Nîsâbûrî'nin(ö. 730/1329 [?]) *Garâibü'l-Kur'ân*'ı (III/454b); Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Keşşâf*'ı (III/452b); Kemalpaşazâde'nin (ö. 730/1329 [?]) *Tefsîru İbn Kemâl*'i (III/416b, 452b, 453b); Sem'ânî'nin (ö. 489/1096) *Tefsîru'l-Kur'ân*'ı (III/322a); Rûzbihân-ı Baklî'nin (ö. 606/1209) *Arâ'isü'l-Beyân*'ı (III/345b, 356a, 359a, 359b, 363a, 447b, 455a, 475b); Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâ'ifü'l-İşârât*'ı (III/455a, 455b); Reşîdüddîn Meybüdî'nin (ö. 520/1126'dan sonra) *Keşfü'l-Esrâr*'ı (III/433b, 443a, 443b, 451a, 456b, 473b); Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Bahrü'l-Hakâik ve'l-Meânî*'si (III/339a, 367b, 438b, 482a, 482b); Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) *Tefsîru't-Tüsterî*'si (III/483a)

Tasavvufi Kaynaklar: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si (III/304a, 305b, 363a, 364a, 467a), Anka'ü Mağrib'i (III/352a, 353b) ve Gavsiyye Risâlesi (III/396b); İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn'i (III/316a, 317a, 336b, 456a, 483a), Kimyâ-yı Sa'âdet'i (III/377a) ve el-Maksadu'l-Esnâ'sı (III/436b); Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) Kûtü'l-Kulûb'u (III/327b, 328a, 424a, 433b, 482b, 489a, 490b); Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) er-Risâle'si (III/483a); Hâce Abdullah el-Herevî'nin (ö. 481/1089) Menâzilü's-Sâirîn'i (III/360b); Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) en-Nefehâtü'l-İlâhiyye'si (III/402a); Saîdüddin Fergânî'nin (ö. 699/1300) Meşâriku'd-Derârî'si (III/396b); Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) Nefehâtü'l-Üns'ü (III/385b); İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) Mecmûatü'l-Letâif'i (III/329a); Abdülkerîm el-Cîlî'nin (ö. 832/1428) Keşfü'l-Gâyât'ı (III/301a, 302b); Sa'deddîn-i Hammûye'nin (ö. 671/1272-73'ten sonra [?]) Mahbûbü'l-Muhibbîn'i (III/318a); Yahyâ-yı Şirvânî'nin (ö. 870/1466) Esrârü't-Tâlibîn'i (III/418b); Maktûl Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) Kitâbü't-Telvîhât'ı (III/490a); Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) Şerhu Hikmeti'l-İşrâk'ı (III/490a); Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/922) Kitâbü't-Tavâsîn'i (III/345a, 347b); Aynülkudât el-Hemedânî'nin (ö. 525/1131) Mektûbât'ı (III/457b, 458b, 485a)

3.2 Muhteva

Ketm-i Esrâr (Sırrın Saklanması):

Hz. Peygamber'in sabah namazı sonrası karşılaştığı genç sahabi Zeyd'e "Nasıl sabahladın?" diye sorması, Zeyd'in de "Gerçek bir mümin olarak sabahladım" cevabını

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

vermesiyle başlayan diyalogdur. Zeyd, yaşadığı mânevî keşif, müşâhede ve cezbe hâliyle gayb perdesinin aralandığını; cennetlikleri, cehennemlikleri ve kıyamet sahnelerini bizzat gördüğünü, dünyayla bağının tamamen kesildiğini ifade eder. Hatta cennet ve cehennem ehlinin kimler olduğunu ifşa etmek ister. Hz. Peygamber, Zeyd'e sırları ifşa etmemesini, bu cezbe/vecd hâlinde ölçüyü kaçırmayıp edep dairesinde kalmasını emreder. Sarı Abdullah Efendi, Zeyd'in bu hâlini tasavvuftaki sekr (manevî sarhoşluk) ve urûc (Hakk'a yükseliş) mertebesi olarak açıklar. Ancak bunun nihai hedef olmadığını; asıl kemâlin Hz. Peygamber'in uyarısıyla Zeyd'e telkin edilen sahv (ayıklık) ve nüzûl (zâhirî hükümlere dönüş) dengesi olduğunu belirtir. Dolayısıyla mutlak kemâl, cezbede kaybolup kalmak değil, sahva ererek zâhir-bâtın dengesini korumaktır (III/300b, 360b)

Ferîdüddin Attâr Şekerci Temsili: Attâr dükkânındayken üzerine ilâhî cezbe ve vecd hâli gelir. Bu manevî sarhoşluk (sekr) ve fenâ mertebesinde mâsivâ gözünde tamamen kıymetsizleşir; dükkânındaki şekerleri hesap gözetmeksizin, yok pahasına verir. İlâhî cezbe yatışıp sahv (ayıklık) ve nüzûl mertebesine (zâhirî dünyaya) döndüğünde ise yeniden dükkânının başına geçer; ticaretini, tartısını ve mallarını zâhirî ölçüler dairesinde satmaya devam eder. Sarı Abdullah Efendi'ye göre sülûkta asıl gaye cezbe denizinde boğulup kalmak değil; cezbenin ardından sahv (ayıklık) makamına erişmektir. Attâr'ın ayıldıktan sonra yeniden dükkânına dönüp ölçü, tartı nizamına göre satış yapması, urûcdan (Hakk'a yükselişten) nüzûle (halka ve zâhirî âleme dönüşe) geçişi simgeler (III/360a-360b).

Âfâkî ve Enfüsî Kıyâmet: Kıyâmet-i suğrâ, vustâ, kübrâ ve uzmâ tahlilleriyle zâhirî kozmolojik kıyâmet ile sâlikin nefsini öldürmesi arasındaki denge anlatılır. Sarı Abdullah Efendi, Hz. Peygamber'e keşif ve müşâhedelerini anlatan Zeyd'in "Kıyâmet kopmuş, mahşer kurulmuş ve amel defterleri açılmış gibi görüyorum" demesi üzerinden yorum yapar. Kıyâmetin yalnızca evrenin sonunda gerçekleşecek kozmolojik bir olaydan ibaret olmadığını; tasavvufî boyutta insanın iç âleminde gerçekleşen mânevî dereceleri de kapsadığını açıklar (III/309b-310a).

Namazın Zâhir-Bâtın Boyutu: Abdest ve guslün zâhirî kirleri temizlemesi, secdedeki huşûnun bâtınî kibri yok etmesi; sûret ehlinin selâmla namazdan çıktığı, hakikat ehlinin ise namaz hâlini sürdürdüğü açıklanmıştır. Sarı Abdullah Efendi, namazın sıhhatinin sadece şeklî şartların yerine getirilmesiyle tamamlanamayacağını, her bir zâhirî rüknün bâtınî bir hakikate karşılık geldiğini belirtir (III/336a-336b).

Hz. Ali'nin Kılıcı Bırakması: Hz. Ali savaş sırasında güçlü kâfir pehlivanı mağlup eder. Öldürülmek üzere olduğunu anlayan hasmı, çaresizlik ve öfkeyle Hz. Ali'nin yüzüne tükürür. Hz. Ali bu hareket karşısında kılıcını indirir, hasmını serbest bırakır ve onu öldürmekten vazgeçer. Sarı Abdullah Efendi, Hz. Ali'nin bu tavrını ihlâsın ve ubudiyetin zirvesi olarak şerh eder. Sarı Abdullah Efendi'ye göre, kâmil bir amel, sadece zâhirî bir fıkıh kuralını icra etmekle tamamlanmaz; o amelin bâtınındaki niyetin tam bir ihlâs ve fenâ ile arındırılması gerekir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Zâhirde düşmanla savaşılırken, bâtında nefse zerre kadar pay bırakılmaması; amel ile tasavvufun, yani zâhirî cihad ile bâtınî mücadelenin birlikte yapılması gerekir (III/379a, 483a).

Lokman Hekim Kıssası: Efendisi Lokman'a ve diğer kölelere bağdan meyve getirmelerini emreder. Ancak köleler yoldaki taze meyveleri gizlice yer, efendilerinin huzuruna çıktıklarında ise suçu Lokman'a atarak meyveleri onun yediğini iddia ederler. Lokman, efendisine kendisi de dâhil bütün kölelere kaynar su içirip sahrada koşturmasını teklif eder. Koşturma neticesinde kölelerin mideleri bulanır; hepsi yedikleri meyvelerin renklerini, kokularını ve posalarını kusarak suçlarını ortaya dökerler. Lokman'ın midesinden ise sadece içtiği saf su çıkar; böylece masumiyeti ve sadakati aşikâr olur. Sarı Abdullah Efendi, bu olayı, kıyâmet gününde insanın iç dünyasında gizlediği bütün amellerin, niyetlerin ve bâtınî kirlerin zâhire çıkmasını anlatan "Bütün sırların ortaya dökületeceği gün" (Târık 86/9) âyetiyle irtibatlandırır. Ona göre, kaynar su içirilip koşturulmak; kabir azabını, haşrın dehşetini ve ilâhî muhasebeyi temsil eder. Dünyada gizlice işlenen günahlar, riyalar ve hıyanetler, o gün tıpkı kölelerin kustuğu meyveler gibi ortaya saçılacaktır. Köleler zâhirde suçsuz ve itaatkâr görünmelerine rağmen bâtınlarında hıyanet taşımaktadırlar. Lokman ise hem zâhirde hem bâtında aynı doğruluk, safiyet ve teslimiyet üzeredir. Sarı Abdullah Efendi'ye göre, içi ile dışı bir olmayanların görünüşte yaptıkları ibadetler, bâtınlarındaki necaseti gizleyemez (III/320a-322a).

Lokman'ın Âzat Edilme Kıssaları: Efendisi Lokman'dan bir koyun kesmesini ve onun en iyi, en lezzetli iki uzvunu getirmesini ister; Lokman ona dil ve kalp getirir. Başka bir gün efendisi yine bir kurban kesmesini ve bu kez hayvanın en kötü, en fena iki uzvunu getirmesini emreder; Lokman yine dil ve kalp getirir. Efendisi bunun hikmetini sorduğunda Lokman: "İyi, temiz ve doğru olduklarında bu ikisinden daha iyisi; bozulup kötülük saçtıklarında ise bu ikisinden daha fenası yoktur" cevabını verir. Kalp bâtının, niyetin ve mânevî marifetin merkezidir. Kalp selîm ve pâk olursa bütün zâhirî azalar istikamette kalır; nifak ve riyâ ile kirlenirse insanı helâke sürükler. Dil zâhirin tercümanıdır. Hak ile konuştuğunda zikrin ve şeriatın anahtarı; yalan, gıybet ve iftiraya alet olduğunda ise en büyük fitne kaynağıdır. Sarı Abdullah Efendi'ye göre zâhir (dil) ile bâtın (kalp) birbirinin aynasıdır; sâlikin kemâli, bu iki uzvun terbiye edilmesine bağlıdır (III/320a-321b).

Gece ile Gündüzün Münazarası: Gündüz, aydınlığın ve zâhirî faaliyetlerin vakti olarak; cuma namazı, cemaatle ibadet, hac, ilim tahsili ve helâl kazanç temini gibi görünür, toplumsal ve fıkhî mükellefiyetlerle üstünlük iddia eder. Gece ise karanlığın riyayı ve gösterişi örten perdesine sığınarak; teheccüt namazı, dökülen ihlâslı gözyaşları, seher vaktindeki münâcatlar, mi'rac hadisesi, Kâbe örtüsünün siyahlığı ve Hacerülesved'in rengi gibi unsurlarla karşılık verir. Sarı Abdullah Efendi, gündüzü zâhirî ve fıkhî amellere; geceyi ise tasavvufun bâtınî ihlâsına dayanan amellere benzetir (III/372a-374b).

Helal Lokma ve İbadet Münasebeti: Şârih, boğazdan geçen haram ve şüpheli lokmanın bedeni kirletip farz namazlarda vesveseye, tembelliğe ve mânevî körlüğe yol açtığını belirterek;

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

İslam'ın helal-haram sınırlarına riayet edilmeden kalbî uyanışa ulaşılamayacağını ifade eder (III/375a).

Fıkıhta Hudûd ve Kısas Hükmü: Sarı Abdullah Efendi, Hz. Ali'nin, katili olacağı haber verilen İbn Mülcem'e karşı adalet ve ceza hukuku ilkelerine uyarak; suç fiilen işlenmeden zan ve niyete dayalı olarak cezalandırma yapılamayacağını fıkhî bir netlikle ortaya koymaktadır (III/425b-426a, 476b).

Namazda Ta'dîl-i Erkân: Sarı Abdullah Efendi, gusül, namaz abdesti ve kıbleye yönelme gibi zâhirî şartların eksiksiz yerine getirilmeden, kalbî huzura erişmesinin mümkün olamayacağını ifade etmiştir (III/325b, 336a-336b).

Gayba İmanın Zâhirî Amelle İspatı (Serhad Askeri Temsili): Sarı Abdullah Efendi, gayba imanın göstergesinin zâhirî emirlere itaat olduğunu anlatarak; padişahın huzurunda değil de sınır boyunda, nöbet tutan askerin kalenin tek bir taşını düşmana vermemesi gibi, kulun da Allah'ın zâhirî emir ve yasak hudutlarını bedeninde ve amellerinde canı pahasına muhafaza etmesi gerektiği belirtmiştir (III/341b-343a).

Zekât: Sarı Abdullah Efendi, Hz. Ömer döneminde çıkan yangın kıssasından hareketle, malın layık olmayanlara veya gösteriş için heba edilmeyip, dinin emrettiği fıkıh ölçüleriyle ihtiyaç sahiplerine verilmesi gerektiği uyarısı yapmıştır (III/376b-378b).

Savm-ı Visâl Yasağı ve Zâhirî Ruhsat: Sarı Abdullah Efendi, Hz. Peygamber ashâbının iftar etmeksizin iki veya daha fazla günü birbirine bağlayarak aralıksız oruç tutmasını yasaklamıştır. Sarı Abdullah Efendi, dinin bedenî hakları ve nefsin meşru sınırlarını koruma gayesi güttüğünü belirtmiştir. Ona göre insanın bedenine eziyet etmesi, fıtratı zorlayarak takatinin üstünde amellere kalkışması takvâ değil; tam tersine nefsânî bir ifrat ve dinin çizdiği haddi aşmaktır (III/384a-386a).

3.3 Hitaplar

Ey mü'min-i muvahhid! (II, 65b): Yukarıda kullanılan "mü'min-i muvahhid" ifadesi Allah'ın birliğine inanan kimse anlamına gelmektedir. Sarı Abdullah Efendi, mutasavvıf vasfının yanında İslam itikadına sıkı sıkıya bağlı bir müelliftir. Şerhinde kullandığı bazı hitap ifadelerinden onun, okuyucuyla inanç temelinde bir bağ kurmaya çalıştığı görülmektedir.

Âh ey müstemi'-i kâbil ve mü'min-i mukbil! (III, 449b): Bu cümlede kullanılan "mü'min-i mukbil" yani Allah'a yönelmekle en büyük bahtiyarlığa ulaşmış kişi tanımlamasıyla müellif adeta bir vaiz edasıyla muhatabını bundan sonra söyleyeceklerini dinlemeye hazırlamaktadır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Âh ey sâlik-i tarîkat ve tâlib-i muhabbet! (III, 348b): Sarı Abdullah Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'si yalnızca edebi bir şerh değil, aynı zamanda bir tasavvuf rehberi özelliği taşımaktadır. Yukarıdaki cümlede geçen sâlik, tarikat, tâlib ve muhabbet kelimeleri tasavvuf terminolojisinin en temel kavramlarıdır. Sâlik manevi yolculuğa giren kişiyi, tarikat gidilen manevi yolu, tâlib gerçeği bulma amacında olan kişiyi, muhabbet ise ilahi aşkla birlikte ulaşılabilecek en yüksek manevi makamı temsil etmektedir.

Âh ey sâlik-i râh-ı tarîkat ve tâlib-i esrâr-ı hakîkat! (III, 438a): Yukarıdaki cümlede tasavvuf terimlerinden birçoğunu bir arada kullanan Sarı Abdullah Efendi, muhatabını sadece bu yola ilgi duyan biri olarak görmediğini vurgulamaktadır. Onu hakikat yoluna girmiş ve ne istediğini bilen bir "sâlik" kabul ettiğini ifade etmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

17. yüzyıl Osmanlı düşünce ortamı Kadızâdeliler ile Sivâsîler arasında yaşanan ve toplumsal huzuru tehdit eden dinî-tasavvufî çatışmalara sahne olmuştur. Bir tarafta tasavvuf ehlini bid'at işlemek, dinin emir ve yasaklarından uzaklaşmak ve vahdet-i vücûd gibi nazariyelerle doğru yoldan ayrılmakla suçlayan zâhir uleması; diğer tarafta ise zâhirî hükümlere tek başına anlam yüklemeyi şekilcilik sayan düşünceler yer almıştır. Bu kutuplaşma ortamında devlet adamı, edip ve mutasavvıf kimliğiyle tanınan Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı eseri ile edebî bir metin üzerinden, bu dönemde ihtiyaç duyulan itidalli yaklaşımı ortaya koymuştur. Eserin muhtevası, kaynak kullanımı ve hitap ifadeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde şârihin, mutasavvıflara yöneltilen şeriattan kopma ithamlarını bertaraf etmek amacıyla şerhini sarsılmaz bir naklî zemine oturttuğu görülmektedir. 87 farklı sûreden iktibas edilen 556 âyet; Zemahşerî (III/452b), Beyzâvî (III/344a, 383b, 453b), Fahreddin er-Râzî (III/361a, 452a), Kurtubî (III/308b, 335b) ve Taberî (III/472b, 480a) gibi Ehl-i Sünnet'in muteber tefsirlerden yapılan alıntılar; Kütüb-i Sitte, Buhârî (III/312a, 370b), Müslim (III/370b), Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i (III/306b, 372b, 484a) ve San'ânî'nin el-Musannef'i (III/306b, 416b) gibi temel hadis kaynaklarından yapılan iktibaslar bu anlayışın sonucudur. Konuları zahiri bakımdan açıklandıktan sonra tasavvufi eserlerden alıntı yapması ve meselelerin bâtınî yönlerine dair yorumlarda bulunması Sarı Abdullah Efendi'nin mutedil yaklaşımının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Eserde, Zeyd rivayeti (III/300b-301a, 350b) ve Ferîdüddin Attâr'ın şekerci temsili (III/360a-360b) üzerinden cezbe, vecd ve sekr hâlinin sâlik için bir basamak olduğu, ancak nihai kemâl sayılamayacağı belirtilmiştir. Sarı Abdullah Efendi'ye göre asıl kemâl; cezbeden sonra sahva, urûcdan sonra nüzûle dönmek ve zâhirî hükümleri ve kulluk görevlerine devam etmektir (III/360b).

Sarı Abdullah Efendi muhtelif kıssalar üzerinden zâhir-bâtın bütünlüğünü somutlaştırmıştır. Savaşta yüzüne tüküren kâfire karşı nefsi araya girdiği için kılıcını indiren Hz. Ali örneğinde, kılıç cihadının bâtınî nefis cihadı ve ihlasla taçlanması gerektiğini anlatmıştır (III/379a, 395b, 483a). Gece ile gündüzün münazarasında ise gündüzün zâhirî fıkhî amelleri ve içtimaî görevleri, gecenin ise gözyaşını ve ihlası temsil ettiğini; hakiki sâlikin bu iki vakti birleştirmesi gerektiğini vurgulamıştır (III/371a–374b). Şârih zâhir-bâtın dengesini

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

üslûbuna da yansıtmıştır. Muhatabını hem tefekküre hem de kalbî uyanışa sevk eden "Ey mü'min-i muvahhid! (II, 65b), Âh ey müstemi'-i kâbil ve mü'min-i mukbil! (III, 449b), Âh ey sâlik-i tarîkat ve tâlib-i muhabbet! (III, 348b), Âh ey sâlik-i râh-ı tarîkat ve tâlib-i esrâr-ı hakîkat! (III, 438a)" gibi hitaplar kullanmıştır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, zâhiri bâtından, bâtını da zâhirden ayırmadan; aşkı ilimle, tasavvufî zevki Kur'an ve sünnetle destekleyen kâmil bir zâhir-bâtın dengesi gözetilerek kaleme alınmıştır. Eseri, 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda ortaya çıkan dinî ve siyasî kırılmalara irfânî bir hassasiyetle kaleme alınmış kapsamlı bir uzlaşı metni olarak değerlendirmek mümkündür. Döneme damgasını vuran zâhir uleması ile tasavvuf ehli arasındaki gerilimin toplumsal barışı tehdit ettiği bir dönemde Sarı Abdullah Efendi, zâhir ile bâtını birbirini dışlayan unsurlar değil, aynı hakikatin birbirini tamamlayan iki parçası olarak konumlandırmıştır.

KAYNAKÇA

Ahıskalı, Recep. "Reîsülküttâb", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 34, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 546-549.

Ayçiçeği, Bünyamin. *Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660)'nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi*, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.

Aytekin, Ülker. *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2011.

Ceylan, Kübra. *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'sinin III. Cildi (İnceleme Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2022.

Çakmaktaş, Büşra. "İbn-i Arabî'nin Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Tesiri Sarı Abdullah Efendi Örneği", *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın vd., İstanbul, Mahya Yayıncılık, s. 633-652.

Çakmaktaş, Büşra. *Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya, 2017.

Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızâdeliler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 24, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 100-102.

Emecen, Feridun. "Başmuhasebe Kalemi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 5, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 133-135.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2023.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

İpşirli, Mehmet. "İlmiye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 22, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 141-145.

Kablander, Nesibe. *Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, II. Cilt (İnceleme Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

Kara, Mustafa. "Tekke", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 40, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 368-370.

La'lî-zâde Abdülbâkî. *Hediyyetü'l-Müştâk*, haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020.

Özer, Zübeyde. *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye (İnceleme-Metin Sözlük) (Cilt I-II)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Salmani, Milad. *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'sinin I. Cildi (İnceleme Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2020.

Sarı Abdullah Efendi. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Âtıf Efendi Koleksiyonu, Cilt: I-III.

Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Cilt: 2, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2006.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

SİVİL HAVACILIK SEKTÖRÜNDE YER ALAN TERİMLERİN SINIFLANDIRILMASI

Öğr.Gör. Buse ŞAHİN
İstanbul Beykent Üniversitesi, busekilic@beykent.edu.tr- 0000-0002-9683-299X

ÖZET

Küreselleşen dünyada havacılık sektörü kayda değer bir şekilde ivme kazanmaktadır. Havacılık sektörünün bu ivmesi sektörde ayrı ayrı çalışma birimlerinin oluşmasına ve bu birimlerin kendi içerisinde bir terminoloji oluşturulması ihtiyacını doğurmaktadır. Sivil havacılık sektöründeki en önemli durumun güvenlik olduğu ve iletişim kökenli güvenlik sorunlarının önüne geçilmesinde bu terminolojinin oluşturulması ortak bir dil anlamında destek sağladığı görülmektedir. Alanyazında bu sınıflandırmanın yapılması gerektiği, her birimdeki terimlerin açıklanması ve birimlerin adlandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Sektörde yer alan terimler sınıflandırılırken öncelikli olarak ilgili alanlarda en fazla kullanılan terimlerin belirlenmesi ve bu terimlerin belirlendikten sonra birbiriyle bağlantısına bakılarak sınıflandırılması gerektiği belirtilmektedir. Alandaki terimlerin sınıflandırılmasına örnek olarak; uçak terimleri, kokpit terimleri, acil durum terimleri, hava durumu terimleri, apron terimleri, kabin terimleri, mutfak terimleri, havaalanı terimleri, havacılık güvenliği terimleri, bilet terimleri, uçuş dokümanları terimleri verilmektedir. Yapılan bu sınıflandırma sivil havacılıktaki işleyişin gelişmesini ve iletişim kaynaklı kaza kırımların önüne geçilmesinde büyük bir etken olacağını ve havacılıkta yer alan tüm personelin ortak bir dil edinmesini beklemektedir.

Anahtar Kelimeler : Havacılık, Sivil Havacılık, Terminoloji

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

AYAŞ MERKEZ CAMİLERİNDE AHŞAP TAVAN YAPIM TEKNİKLERİ VE SÜSLEME ÖZELLİKLERİ[1]

Hümeyra AKYÜZ

Karabük Üniversitesi, akyuzhumeyra47@gmail.com-https://orcid.org/0009-0000-3719-2817

Prof. Dr. Lütfiye GÖKTAŞ KAYA

Karabük Üniversitesi, lgoktaskaya@karabuk.edu.tr-https://orcid.org/0000-0002-4979-9330

ÖZET

Anadolu Türk-İslam mimari tarihinde, kökeni Orta Asya'daki ahşap taşıyıcılı ve ahşap örtülü yapı geleneğine dayanan ahşap tavanlı camiler, Selçuklu döneminden itibaren yaygın bir biçimde kullanılmış, bu gelenek Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de sürdürülerek, Anadolu coğrafyasının birçok bölgesinde zenginleşerek özgün örneklerle varlığını devam ettirmiştir. İlçe merkezinde yer alan tarihi camiler bu geleneğin günümüze ulaşan zengin örneklerindendir. Bu çalışmada, ilçe merkezinde inşa edilen Ulu Cami, Bünyamin Cami, Killik Cami, Aktaş Cami, Şeyh Muhyiddin Cami ve Kesikbaş Cami olmak üzere altı tarihi caminin ahşap harim tavanları yerinde incelenerek yapım teknikleri, taşıyıcı sistem ve süsleme özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Yapılan inceleme sonucunda söz konusu camilerde kirişlemesi üstten kaplamalı tavan, (Ulu, Bünyamin, Killik, Aktaş Camileri) göbekli tavan (Şeyh Muhyiddin Cami) ve kirişlemesi alttan kaplamalı tavan (Kesikbaş Cami) olmak üzere üç farklı ahşap tavan tekniğinin uygulandığı ortaya konmuştur. İncelenen camilerin çoğunluğu taşıyıcılarla taşınan, konsollarla desteklenen, ana kirişler aracılığıyla 3-5 sahına bölünmüş ve kirişlemesi üstten kaplamalı teknikte yapılmış olup; tavan kirişlerinin altında ince çıtalarla oluşturulmuş kare ve baklava biçimli geometrik kompozisyonlarla süslenmiştir. Tavanlarda; beyaz, altın yaldız, turuncu, yeşil, kahverengi, sarı ve mavi renkler görülmektedir. Şeyh Muhyiddin Cami'nin tavanı, 13 köşeli ve çok renkli ışınsal kompozisyona sahip göbekli tavan tekniğinde yapılmıştır. Kesikbaş Cami'de ise herhangi bir taşıyıcı unsur görülmeyen sade, kirişlemesi alttan kaplamalı tavan tekniği kullanılmıştır. Çalışma, ilçe merkez camilerinin Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi ahşap işçiliği geleneğinin mimari ve süsleme anlayışının bölgesel devamlılığını yansıtmasının yanı sıra, Osmanlı döneminde gelişen bölgesel mimari ve süsleme çeşitliliğini de bünyesinde barındırdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayaş Türk Dini Mimarisi, Ahşap Tavanlı Camiler, Ahşap Tavan Yapım Teknikleri, Sanat Tarihi

[1] Bu çalışma, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Lütfiye Göktaş Kaya danışmanlığında yürütülen "19. Yüzyıl Öncesi Ayaş Dini Mimarisi" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

1.GİRİŞ

Ahşap tavanlı cami yapma geleneği, Türk mimarlık tarihinde yalnızca Anadolu'da ortaya çıkan bir uygulama değildir; kökeni Orta Asya'daki ahşap taşıyıcılı ve ahşap örtülü yapı geleneğine kadar uzanan daha eski bir mimari sürekliliğe dayanmaktadır. Orta Asya coğrafyasında ahşabın taşıyıcı sistemde kullanılması, iklim, malzeme ve yerel inşa alışkanlıklarıyla yakından ilişkilidir. İslamiyet'in kabulünden sonra bu yapı geleneği cami mimarisine uyarlanmış, özellikle ahşap taşıyıcılar üzerinde taşınan kirişlemesi üstten kaplama tavanlı camiler Türk-İslam mimarisinin dikkat çekici yapı tiplerinden biri hâline gelmiştir. Bu gelenek, Karahanlılardan başlayarak Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde devam etmiş, daha sonra Anadolu'ya taşınmış; Selçuklu döneminden sonra ahşap taşıyıcılı ve ahşap tavanlı cami geleneği Anadolu'nun farklı bölgelerinde sürdürülmüştür (Göktaş, 1995, s. 243). Ankara, Konya, Beyşehir, Kastamonu, Niğde ve Afyon çevresindeki örneklerle yaygınlık kazanmıştır. Ahşap taşıyıcılı ve ahşap tavanlı camilerde temel mimari anlayış, çok sayıda ahşap taşıyıcının ibadet mekânı içinde düzenli biçimde yerleştirilmesi ve bu taşıyıcıların ahşap tavanı taşıması üzerine kuruludur. Ahşap tavanlı camilerde taşıyıcı sistem kadar süsleme kompozisyonu da önemli bir yer tutmakta; taşıyıcı başlıkları, ana kirişler, konsollar ve tavan yüzeyleri oyma, kabartma ve kalem işi teknikleriyle süslenmektedir (Öney, 1989, s. 32; Aktemur, 2002, s. 103; Berkli ve Özsağlıcak, 2019, s. 1942).

Ayaş ilçesi, sahip olduğu tarihi ahşap tavanlı cami mimarisiyle Ankara çevresinde önemli bir yere sahiptir. İlçe merkezinde farklı dönemlere tarihlendirilen ve günümüze restorasyon geçirerek ulaşabilmiş altı adet ahşap tavanlı cami bulunmaktadır. Ancak bu yapıların ahşap tavan teknikleri ve süsleme özelliklerini bütüncül ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alan herhangi bir literatüre rastlanmamıştır. Çalışmanın amacı, ilçe merkezinde yer alan Ulu (Eski) Cami, Bünyamin (Ayaşi) Cami, Killik (Karakaya) Cami, Aktaş (Çakmak) Cami, Şeyh (Şıh) Muhyiddin Cami ve Kesikbaş Cami'nin ahşap tavanlarında görülen yapım teknikleri, süsleme özellikleri, kiriş, taşıyıcı ve taşıyıcı elemanları bakımından incelemek, yapılar arasındaki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında söz konusu camiler saha çalışması yapılarak yerinde incelenmiş; ahşap tavanların taşıyıcı sistemi, kullanılan teknikler (kirişlemesi üstten kaplamalı tavan, göbekli tavan, kirişlemesi alttan kaplamalı tavan), süsleme elemanları (motif, renk) tespit edilerek ayrıntılı şekilde fotoğraflama yöntemiyle belgelenmiştir. Yerinde elde edilen veriler, konuyla ilgili yazılı kaynaklarla birlikte desteklenerek değerlendirilmiştir. Söz konusu bilgiler çalışmanın sonunda bir çizelge halinde ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışmanın, ilçe merkezinde yer alan camilerin Anadolu ahşap tavan cami mimarisi ve süsleme sanatı içerisindeki yerinin belirlenmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir.

2. AHŞAP TAVANLI CAMİ GELENEĞİ

Ahşap tavanlı cami yapma geleneği, Türk mimarlık tarihinde yalnızca Anadolu'da ortaya çıkan bir uygulama değildir; kökeni Orta Asya'daki ahşap taşıyıcılı ve ahşap örtülü yapı geleneğine kadar uzanan daha eski bir mimari sürekliliğe dayanmaktadır. Orta Asya coğrafyasında ahşabın taşıyıcı sistemde kullanılması, iklim, malzeme ve yerel inşa alışkanlıklarıyla yakından ilişkili

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

olduğu söylenebilir. İslamiyet'in kabulünden sonra bu yapı geleneği cami mimarisine uyarlanmış, özellikle ahşap taşıyıcılar üzerinde taşınan kirişlemesi üstten kaplamalı tavanlı camiler Türk-İslam mimarisinin dikkat çekici yapı tiplerinden biri hâline gelmiştir. Bu gelenek, Karahanlılardan başlayarak Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde devam etmiş, daha sonra Anadolu'ya taşınarak yeni örneklerle gelişmiştir (Göktaş, 1995, s. 243).

Ahşap taşıyıcılı ve ahşap tavanlı camilerde temel mimari anlayış, çok sayıda ahşap taşıyıcının ibadet mekânı içinde düzenli biçimde yerleştirilmesi ve bu taşıyıcıların ahşap tavanı taşıması üzerine kuruludur. Bu düzen, geniş harim mekânının daha küçük taşıyıcı açıklıklara bölünmesini sağlar. Böylece taş ya da tuğla kubbe gibi ağır örtü sistemlerine ihtiyaç duyulmadan geniş bir ibadet alanı elde edilir. Orta Asya'daki ahşap taşıyıcılı yapı geleneğinin Anadolu'da sürdürülmesi, bu yapı tipinin yalnızca teknik bir aktarım olmadığını, aynı zamanda Türklerin yerleşme, malzeme kullanımı ve ibadet mekânı oluşturma anlayışlarıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir (Karakuş, 2021, s. 132).

Selçuklu ve Beylikler dönemine ait tavan örtü sistemleri, mekanların plan şemaları ve üst yapı kurguları ile doğrudan ilişkili olmakla birlikte, bu unsurlara mutlak biçimde bağımlı değildir. Özellikle kısa kenarı 4-5 metreyi aşmayan dikdörtgen planlı mekânlarda, iç mekânda ilave bir taşıyıcıya gerek duyulmaksızın ahşap kirişleme sistemi kullanılarak örtü oluşturulabilmiştir. Bu bağlamda kullanılan ahşap kirişler, ağacın doğal biçimi büyük ölçüde korunarak yalnızca yan sürgünlerin budanması ve düzensiz yüzeylerin yontulması yoluyla hazırlanabildiği gibi, kabuklarının soyulup tornadan geçirilmesi ya da düzgün geometrik kesitler halinde biçilmesi yoluyla da şekillendirilmiştir. Ahşabın işlenme düzeyi ve renklendirilmesi, yapının işlevi, inşa edildiği dönemin teknik olanakları ve yapıya atfedilen estetik değer ile doğrudan ilişkilidir. Ahşap malzemenin bol bulunduğu bölgelerde bu teknik daha kolay uygulanmış, zamanla taşıyıcı sistemin yanında süsleme açısından da zenginleşmiştir. Ahşap taşıyıcı başlıkları, kiriş düzenleri, tavan kaplamaları ve kalem işi süslemeler, bu camilerin yalnızca sade ibadet yapıları olmadığını, aynı zamanda gelişmiş bir ahşap işçiliği geleneğini yansıttığını gösterir. Bu açıdan Anadolu Selçuklu camilerinde ahşap hem mimari taşıyıcı hem de sanatsal ifade aracı olarak kullanılmıştır (Önge, 1975, s. 181; Durukan, 2003, s. 23).

Anadolu'da bol bir malzeme olan ahşap, Anadolu Selçuklu döneminden itibaren camilerin tavanlarında, taşıyıcı, taşıyıcı başlığı, konsol ve kirişlerinde de kullanılmıştır. Ahşap cinsi olarak ceviz, elma, armut, sedir, abanoz ve gül ağacı tercih edilmiştir. Selçuklu dönemi ahşap tavanlı camilerin taşıyıcı başlıklarında, konsollarında, kirişlerinde ahşap üstü kalem işi tekniğinde yapılmış süslemeler de görülmektedir. Genellikle aşı boyasının kullanıldığı bu süslemelerde kırmızı, koyu mavi, sarı, beyaz, altın yaldız renkler karşımıza çıkmaktadır (Öney, 1989, s. 32; Öney, 1992, ss. 141-142; Aktemur, 2002, s. 100).

Anadolu'daki ilk ahşap tavanlı camiler, 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Afyon Ulu Cami, Sivrihisar Ulu Cami ve Ankara Arslanhane Cami ahşap tavanlı camilerin en güzel örneklerindendir. Ahşap taşıyıcılarla taşınan bu camilerin tavanları kirişleme yöntemiyle yapılmıştır. Selçuklu döneminden sonra ahşap taşıyıcılı ve ahşap tavanlı cami geleneği Anadolu'nun farklı bölgelerinde sürdürülmüş; Ankara, Konya, Beyşehir, Kastamonu,

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Niğde ve Afyon çevresindeki örneklerle yaygınlık kazanmıştır (Aktemur, 2002, s. 103; Uysal, 2014, s. 1109).

Beylikler dönemi ahşap işçiliği, bazı üslup ve süsleme ayrıntılarındaki sınırlı farklılıklar dışında, büyük ölçüde Selçuklu dönemi ahşap teknikleri ve sanatsal geleneğinin devamı niteliğindedir (Öney, 1989, s. 32). 14.-15. yüzyıl cami ve mescitlerinde görülen ahşap taşıyıcı ve tavanlı örnekler Beylikler döneminde daha da çok karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu örneklerin özellikle Kastamonu ve Ankara gibi belirli bölgelerde inşa edilen dini yapılarda yoğunluk gösterdiği dikkat çekmektedir (Öney, 1992, s. 142). Beylikler dönemi yapılarından Ankara'da yer alan 1421 tarihli Hacı Musa Cami ve 1428 tarihli Hacı Bayram Cami ahşap tavanlı camilerin en güzel örnekleri olarak gösterilebilir (Eryılmaz, 2021, s. 192). Bunların dışında 14.- 15. yüzyıl Ankara Örtmeli, Geneği, Hacı İvaz, Sabuni, Eyyubi, Poyracı, Molla Büyük Mescitleri de bu örnekler arasındadır (Öney, 1989, s. 34). Ahşap malzemenin özellikle iç mimaride önemli işlevler üstlendiği yapılarda, ahşap yüzeyler üzerine renkli boyalarla yapılmış kalem işi tekniğinde süslemeler bulunmaktadır. Ahşap üzerine kalem işi tekniği, özellikle "ahşap camiler" olarak tanımlanan Beylikler dönemine ait özgün bir cami grubunda; taşıyıcı başlıkları, konsollar ve kirişler üzerinde yoğun olarak kullanılmıştır. Söz konusu kalem işi tekniğinde genellikle aşı boyası tercih edilmiş olup; renk olarak kırmızı, koyu mavi, sarı, beyaz ve altın yaldız öne çıkmaktadır. 14. yüzyıl döneminde inşa edilmiş olan Beyşehir Köşkköyü Mescidi ile Kastamonu Kasaba Köyü'nde yer alan 1366 tarihli Candaroğlu Mahmut Bey Cami, ahşap üzerine kalem işi tekniğinin zengin ve nitelikli örneklerini barındırmaktadır (Öney, 1970, s. 147; Aktemur, 2002, s. 100). Uygulanan süsleme programında ağırlıklı olarak bitkisel ve geometrik karakterli motifler tercih edilmiş, bitkisel düzenlemeler daha yoğun olarak üsluplaştırılarak işlenmiştir.

3. AHŞAP TAVAN YAPIM TEKNİKLERİ

3.1.Kirişlemesi Üstten Kaplamalı Tavan

Kirişlemesi üstten kaplamalı tavanlar, ahşap kaplama tahtalarının kirişlerin üzerine yerleştirilip çakılmasıyla oluşturulan bir sistemdir. Bu sistemde iç mekândan bakıldığında sadece ahşap kirişler ile bunların arasında daha yukarı seviyede yer alan kaplama tahtaları gözükmektedir. Ayrıca kirişlerin iki ucunun alt yüzeylerine ya da boylu boyunca, motifli bir biçimde oyulmuş ve süslenmiş kirişlerin altına yerleştirilen yassı ahşap parçalar konulmaktadır. Tavan sisteminde kademeli ve gösterişli bir görünüm oluşturmak amacıyla kirişler, duvar hatılları üzerine yerleştirilen profilli ahşap konsollar aracılığıyla taşınmaktadır (Önge, 1975, ss. 181-182). Erken dönem örnekleri boyutları açısından anıtsal biçimde karşımıza çıkmaktadır. Fakat 14. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilmiş olan camilerde, yapısal sistem değişmeden korunurken, yapı boyutlarında küçülmeler başlamıştır. Yapılardaki küçülmelere ve sahın sayılarının azalmasına rağmen örtü sisteminde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Yoğun olarak kirişlemesi üstten kaplamalı ahşap tavan örtü sistemi uygulaması kullanılmaya devam etmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda yapılmış Candaroğulları ve erken Osmanlı dönemi camilerinde yaygın olarak kullanılan ahşap tavan geleneğinin en gelişmiş örneğini, Candaroğulları Beyliğine ait olan 1366 yılında inşa edilen Kasabaköy Mahmud Bey Cami vermektedir. Yapının tavanı

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kirişlemesi üstten kaplamalı tavan tekniğinde yapılmıştır. Söz konusu tavan tekniği, Safranbolu'nun bağlı olduğu Kastamonu ve çevresinde yer alan Beylikler Dönemi yapılarında yaygın biçimde kullanılmıştır (Eser, 1997, s. 240; Durukan, 2003, ss. 26-27).

3.1.1. Ulu (Eski) Cami

Camiatik Mahallesi, Karadere Sokak'ta yer alan cami 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan boyuna dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Yapı, moloz taş malzeme kullanımı ile yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Yapının cephelerinde farklı sayılarda pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kuzey cephesinde 2, batı cephesinde 5, güney cephesinde 4 ve doğu cephesinde 3 olmak üzere toplam 14 pencere açıklığı yer almaktadır. Yapıya doğu ve batı cephelerinde bulunan iki giriş kapısından sağlanmaktadır. Doğu cephesinde beden duvarına bitişik olarak inşa edilen minare, tamamen tuğla malzemeden yapılmıştır. Minare, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Görsel 1).

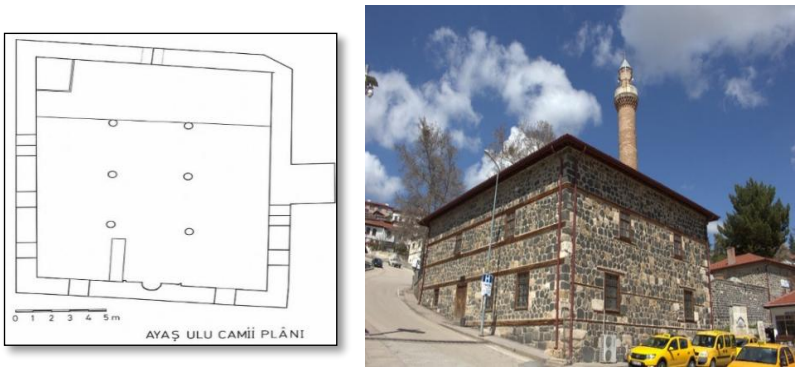

Görsel 1. Ulu (Eski) Cami planı (solda), (Karamağaralı, 1993, s. 58), genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

Yapının mihrabı alçı malzemenin kalıplama tekniğiyle yapılmış olup geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Ahşap malzemeden yapılmış olan minber orijinalliğini korumaktadır. Minber yüzeylerinde oyma ve kabartma teknikleriyle uygulanmış geometrik ve bitkisel süslemelere yer verilmiştir.

Yapının örtüsü dıştan dört omuzlu kırma çatı şeklinde düzenlenmiştir. İç mekânda ahşap tavan kullanılmış olup tavan, kirişlemesi üstten kaplamalı tavan tekniğinde yapılmıştır. Tavan, mihrap eksenine dik doğrultuda uzanan iki ana kirişle üç sahına ayrılmıştır. Silindir gövdeli altı taşıyıcı kirişlere bağlanmış ve bunların üzerine tavan oturtulmuştur. Mihraba dik doğrultuda yerleştirilmiş iki adet kalın ana kirişin üzerine, mihraba paralel doğrultuda uzanan ve sık aralıklarla yerleştirilmiş toplam kırk bir adet dört köşeli tavan kirişi oturtulmuştur. Tavan kirişlerinin altında altın yaldız boyalı çıtalarla baklava motifleri oluşturulmuştur (Görsel 2).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

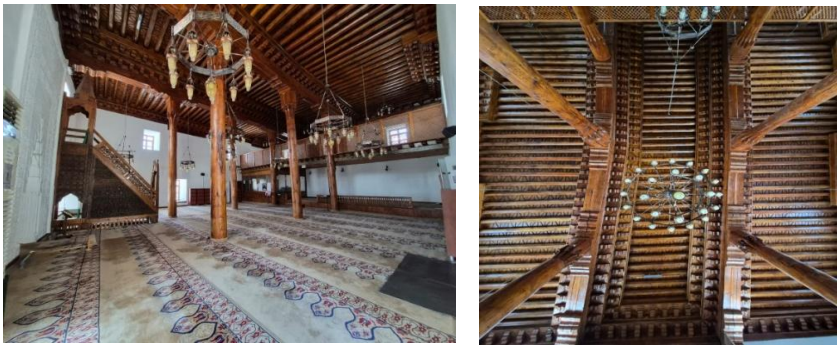

Görsel 2. Ulu (Eski) Cami, harim mekânı genel görünüm (solda), tavan genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

Her bir sahının dört köşesinde tek sıra düzeninde, ortadaki sahında çift sıra halinde, konumlandırılmış aralıklı olarak yatay kirişlerin uçlarına yerleştirilmiş küçük boyutlu konsollar yer almaktadır. Ortadaki çift kademeli konsollar, orta sahının daha yüksek görünmesini sağlamıştır. Yan sahınların doğu-batı duvarlara bağlandığı bölümlerde de çift kademeli yerleştirilmiş konsollar bulunmaktadır. Ana kirişlerin, taşıyıcılar aracılığıyla desteklendiği görülmektedir. Taşıyıcıların her birinin başlık uçları yukarı doğru genişleyen bir biçime sahip olup; yüzeyinde oyma tekniğinde yapılmış basit geometrik ve dilimli süslemeler vardır. Bu taşıyıcı sistemde, her bir taşıyıcı başlığının üst bölümünde ana kirişleri taşıyan toplam altı adet konsol yer almaktadır (Görsel 3). Ana kirişlerin uç kısımlarının altında, kuzey duvarda iki ve güney duvarda iki adet olmak üzere toplam dört yarım konsol vardır. Uçları kavisli olarak biçimlendirilmiş bu yarım konsollar, kiriş uçlarını da destekleyen tamamlayıcı taşıyıcı unsurlar niteliğindedir (Görsel 4).

Görsel 3. Ulu (Eski) Cami orta sahın ve doğu-batı duvarlarının bağlandığı bölümlerdeki çift kademeli konsollar (solda), tavanı taşıyan taşıyıcı başlığı ayrıntı (sağda), (Akyüz, 2026)

Görsel 4. Ulu (Eski) Cami tavan, ana kiriş altındaki duvara bitişik yarım konsol ayrıntı (Akyüz, 2026)

3.1.2. Bünyamin (Ayaşi) Cami

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Dervişimam Mahallesi, Bünyamin Sokak'ta yer alan cami, 15. yüzyıl sonu-16. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan boyuna dikdörtgen biçimli bir plan şemasına sahiptir. Yapı, moloz taş malzeme kullanımı ile yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Taşların yüzeyi beyaz sıva ile sıvanmıştır. Yapının cephelerinde farklı sayılarda pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kuzey cephesinde 1, batı cephesinde 5, güney cephesinde 2 ve doğu cephesinde 4 olmak üzere toplam 12 pencere açıklığı yer almaktadır. Yapıya giriş doğu cephesinde yer alan çift kanatlı ahşap kapıdan sağlanmaktadır. Kuzeybatı cephesinde beden duvarına bitişik olarak inşa edilen minare, tamamen tuğla malzemeden yapılmıştır. Minare, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Görsel 5). Yapının mihrabı alçı malzemenin kalıplama tekniğiyle yapılmış olup geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Ahşap malzemeden yapılmış olan minber oldukça sade görünümlüdür.

Yapının örtüsü dıştan dört omuzlu kırma çatı şeklinde düzenlenmiştir. İç mekânda ahşap tavan kullanılmış olup tavan, kirişlemesi üstten kaplamalı tavan tekniğinde yapılmıştır. Tavan, mihrap eksenine dik doğrultuda uzanan iki ana kirişle üç sahına ayrılmıştır. Silindir gövdeli altı taşıyıcı kirişlere bağlanmış ve bunların üzerine tavan oturtulmuştur. Mihraba dik doğrultuda yerleştirilmiş iki adet kalın ana kirişin üzerine, mihraba paralel doğrultuda uzanan ve sık aralıklarla yerleştirilmiş toplam otuz altı adet dört köşeli tavan kirişi oturtulmuştur. Tavan kirişlerinin altında ince çıtalarla baklava motifleri oluşturulmuştur (Görsel 6).

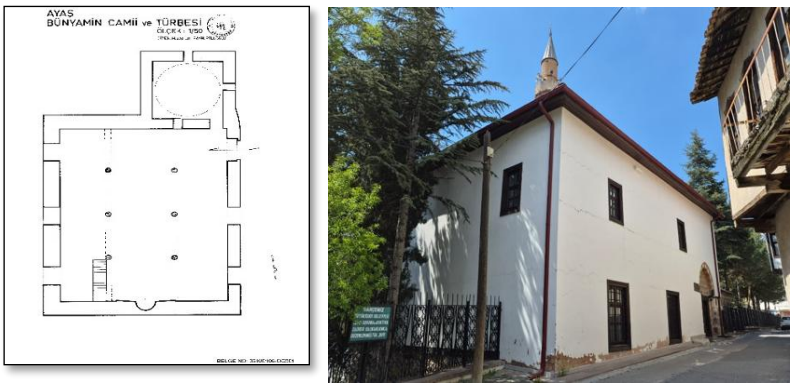

Görsel 5. Bünyamin (Ayaşi) Cami planı (solda) (Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü), genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

Görsel 6. Bünyamin (Ayaşi) Cami, harim mekânı genel görünüm (solda), tavan genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Her bir sahının dört köşesinde tek sıra düzeninde, ortadaki sahında çift sıra halinde konumlandırılmış aralıklı olarak yatay kirişlerin uçlarına yerleştirilmiş küçük boyutlu konsollar yer almaktadır. Ortadaki çift kademeli konsollar, orta sahının daha yüksek görünmesini sağlamıştır (Görsel 7).

Görsel 7. Bünyamin (Ayaşi) Cami tavanı, orta sahın ayrıntı (Akyüz, 2026)

Ana kirişlerin, taşıyıcılar aracılığıyla desteklendiği görülmektedir. Taşıyıcılardan dördünün başlık uçları sade olup; ortadaki iki taşıyıcının başlık uçları basit mukarnas biçimlidir. Bu taşıyıcı sistemde, her bir taşıyıcının üst bölümünde ana kirişleri taşıyan toplam altı adet konsol yer almaktadır (Görsel 8). Ana kirişlerin uç kısımlarının altında, kuzey duvarda iki ve güney duvarda iki adet olmak üzere toplam dört yarım konsol vardır. Uçları kavisli olarak biçimlendirilmiş bu yarım konsollar, kiriş uçlarını taşıyan tamamlayıcı taşıyıcı unsurlar niteliğindedir (Görsel 9). Tavan yüzeyinde genel itibariyle konsolların ve kirişlerin yan yüzeyleri yeşil, alt yüzeyleri ise turuncu renge boyalıdır.

Görsel 8. Bünyamin (Ayaşi) Cami, geometrik süslemeli (solda) ve sade (sağda) taşıyıcı başlığı ayrıntı (Akyüz, 2026)

Görsel 9. Bünyamin (Ayaşi) Cami tavan, ana kiriş altındaki duvara bitişik yarım konsol ayrıntı (Akyüz, 2026)

3.1.3. Killik (Karakaya) Cami

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Hacımemi Mahallesi, Killik Sokak'ta yer alan cami kitabesine göre, 1560 yılında Elhac Veli bin Hızır tarafından inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan enine dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Moloz taş malzemeden yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Yapının cephelerinde farklı sayılarda pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kuzey cephesinde pencere açıklığına yer verilmemiştir. Fakat batı cephesinde 2, güney cephesinde 4 ve doğu cephesinde 2 olmak üzere toplam 8 pencere açıklığı yer almaktadır. Yapıya giriş kuzey cephesinde yer alan çift kanatlı ahşap kapıdan sağlanmaktadır. Minare, yapının kuzeydoğu köşesine inşa edilmiş olup tamamen ahşap malzemeden yapılmıştır. Minare, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Görsel 10). Yapının mihrabı alçı malzemeden kalıplama tekniğiyle yapılmış olup geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Minber ahşap malzemeden yapılmış olup, yüzeyinde de kalem işi tekniğinde yapılmış bitkisel süslemeler yer almaktadır.

Yapının örtüsü dıştan dört omuzlu kırma çatı, içte kirişlemesi üstten kaplamalı ahşap tavan tekniğinde yapılmıştır. Tavan, mihrap eksenine dik doğrultuda uzanan dört ana kirişle beş sahına ayrılmıştır. Daire kesitli sekiz taşıyıcı kirişlere bağlanmış ve bunların üzerine tavan oturtulmuştur. Mihraba dik doğrultuda yerleştirilmiş dört adet kalın ana kirişin üzerine, mihraba paralel doğrultuda uzanan ve belirli aralıklarla yerleştirilmiş toplam yirmi adet yuvarlak kesitli tavan kirişi oturtulmuştur. Tavan kirişlerinin altında ince çıtalarla geometrik kare şekiller oluşturulmuştur. Ana kirişler, taşıyıcılar aracılığıyla desteklenmektedir. Bu taşıyıcı sistemde, her bir taşıyıcının üst bölümünde ana kirişleri taşıyan toplam sekiz adet konsol yer almaktadır (Görsel 11).

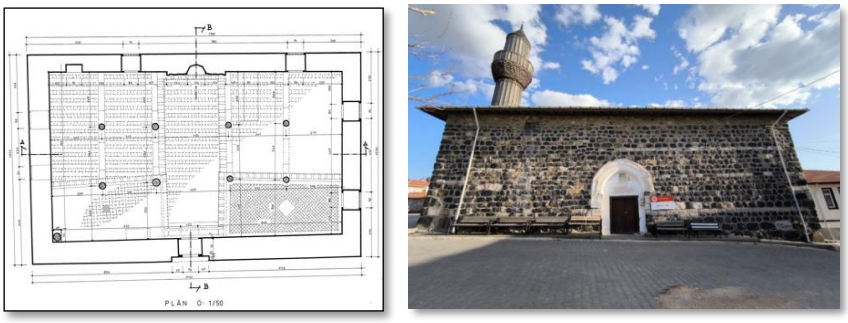

Görsel 10. Killik (Karakaya) Cami planı (solda) (Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü), genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

Görsel 11. Killik (Karakaya) Cami, harim mekânı genel görünüm (solda), tavan genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Orta sahının dört kenarına, kirişlerin üzerine diğer sahınlardan farklı olarak tek sıra halinde uçları kavisli küçük konsollar yerleştirilmiştir. Ana kirişlerin uç kısımlarının altında, kuzey duvarda dört ve güney duvarda dört adet olmak üzere toplam sekiz yarım konsol yer almaktadır. Uçları kavisli olarak biçimlendirilmiş bu yarım konsollar, kiriş uçlarını taşıyan tamamlayıcı taşıyıcı unsurlar niteliğindedir (Görsel 12). Tavan yüzeyinde genel olarak taşıyıcılarda, ana kirişlerde, taşıyıcıların üzerinde yer alan konsolların yan yüzeylerinde ve orta sahında bulunan konsolların iç yüzeylerinde koyu yeşil renkli boya kullanımı söz konusudur. Buna karşılık tavan kirişlerinde, orta sahında yer alan konsolların yan yüzeylerinde ve taşıyıcılar üzerinde bulunan konsolların alt yüzeylerinde kahverengi renkli boya görülmektedir.

Görsel 12. Killik (Karakaya) Cami, orta sahın tavanı ayrıntısı (solda), tavan, ana kiriş altındaki duvara bitişik yarım konsol ayrıntı (sağda) (Akyüz, 2026)

3.1.4. Aktaş (Çakmak) Cami

Hacımemi Mahallesi, Karadere Sokak'ta yer alan cami 16.-17. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan enine dikdörtgen biçimli bir plan şemasına sahiptir. Yapı, moloz taş malzeme kullanımı ile yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Yapının cephelerinde farklı sayılarda pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kuzey cephesinde 2, batı cephesinde 6, güney cephesinde 2 ve doğu cephesinde 3 olmak üzere toplam 13 pencere açıklığı yer almaktadır. Yapıya kuzey cephesinde bulunan çift kanatlı ahşap bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Minare, yapının kuzeydoğu köşesine inşa edilmiş olup tamamen ahşap malzemeden yapılmıştır. Minare, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Görsel 13).

Görsel 13. Aktaş (Çakmak) Cami planı (solda) (Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü), genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

Yapının mihrabı alçı malzemenin kalıplama tekniğiyle yapılmış olup geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Ahşap malzemeden yapılmış olan minber, oldukça sade şekilde karşımıza çıkmaktadır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Yapının örtüsü dışta dört omuzlu kırma çatı, iç mekânda kirişlemesi üstten kaplamalı ahşap tavandır. Tavan mihrap eksenine dik doğrultuda uzanan iki ana kirişle üç sahına ayrılmıştır. Kare kesitli, beyaz boyalı dört taşıyıcı kirişlere bağlanmış ve bunların üzerine tavan oturtulmuştur. Mihraba dik doğrultuda yerleştirilmiş iki adet kalın ana kirişin üzerine, mihraba paralel doğrultuda uzanan ve sık aralıklarla yerleştirilmiş görünürde yirmi adet ince dikdörtgen tavan kirişi oturtulmuştur. Ana kirişler, taşıyıcılar aracılığıyla desteklenmektedir. Bu taşıyıcı sistemde, her bir taşıyıcının üst bölümünde ana kirişleri taşıyan toplam dört adet konsol yer almaktadır. Ortadaki sahında tek sıra halinde konumlandırılmış aralıklı olarak yatay kirişlerin uçlarına yerleştirilmiş küçük boyutlu konsollar bulunmaktadır. Ortadaki tek kademeli konsollar, orta sahının daha yüksek görünmesini sağlamıştır (Görsel 14). Ana kirişlerin uç kısımlarının altında kuzey duvarda iki ve güney duvarda da iki olmak üzere toplam dört adet yarım konsol vardır. Uçları kavisli olarak biçimlendirilmiş bu yarım konsollar, kiriş uçlarını taşıyan tamamlayıcı taşıyıcı unsurlar niteliğindedir (Görsel 15). Ulu Cami, Bünyamin Cami, Killik Cami ve Aktaş Cami plan, tavan tekniği, destek elemanları açısından; Ankara Arslanhane Cami (13-14. yüzyıl), Ahi Elvan Cami (14-15. yüzyıl), Eyüp Cami (14.-15. yüzyıl), Geneği Cami (14.-15. yüzyıl), Örtmeli Cami (14.-15. yüzyıl), Hacı İvaz Cami (15. yüzyıl), Susuz Köyü Cami (14.-15. yüzyıl), Sincan İlyakut Köyü Cami (14.-15. yüzyıl); Afyon Ulu Cami (13.-14. yüzyıl), Şuhut Ulu Cami (15. yüzyıl); Konya Beyşehir Eşrefoğlu Cami (13.-14. yüzyıl), Hacı Mustafa Ağa Cami (13. yüzyıl), Kadınhanı Hacı Mehmetli Cami (16. yüzyıl), Sille Ak Cami (19. yüzyıl) Yanık Cami (20. yüzyıl); Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Cami (14. yüzyıl ikinci yarısı) ve Eskişehir Sivrihisar Ulu Cami (13. yüzyıl) ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu camilerin hepsi kirişlemesi üstten kaplama tekniğinde yapılmıştır[2].

Görsel 14. Aktaş (Çakmak) Cami, harim mekânı genel görünüm (solda), tavan genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

[2] Bu yapılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, H. ve Yavuz, E., (2023). *Gelenekten Geleceğe Ahşap Camiler*, Ankara: Tunçay Yayıncılık.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 15. Aktaş (Çakmak) Cami, tavan, ana kiriş altındaki duvara bitişik yarım konsol ayrıntı (Akyüz, 2026)

3.2.Göbekli Tavan

Anadolu Türk süsleme sanatında önemli bir yere sahip olan tavan göbekleri dini ve sivil mimari örneklerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Tavan göbeği, yapıların tavan yüzeylerinin orta bölümünde yer almaktadır. Tavan göbekleri genel olarak oyma, aplike, çıtakâri ve taklit kündekari teknikleri ile yapılmışlardır. Göbekli ahşap tavanlarda görülen geometrik ve bitkisel süslemeler yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtmışlardır. Genellikle geometrik süsleme de kullanılan motifler; yıldız biçimi, çokgen, baklava, dikdörtgen, kare, üçgen, madalyon, zikzak, ok başı, hasır örgü ve mühr-ü Süleyman motifleridir. Geometrik motifler, bitkisel motiflere göre daha fazla görülmektedir. Özellikle geometrik motifler çoğunluk olarak taklit kündekari tekniğinde uygulanan tavan göbeklerinde bulunmaktadır. Göbekli ahşap tavanlarda merkezi düzenleme çoğunlukla ahşap oyma parçalar, çıtalar, kalem işi ve boyalı süslemelerle tamamlanmaktadır. En basit geometrik süslemeli kompozisyonlar, çıtakâri tekniğinde yapılmış olan tavanlarda mevcuttur. Çıtakâri tekniğinde yapılan süslemelerin ortasına tavan göbekleri yapılmıştır. Tavan göbeklerinde kullanılan basit geometrik süslemelerden birincisi; düz eksende gelişen çeşitli geometrik şekillerin bir araya getirilmesiyle ikincisi; yatay ve dikey doğrultuda yerleştirilen dikdörtgen panoların birleşiminden oluşturulmuş düzenlemelerdir. Bu düzenleme, tavan göbeğinin etrafını kuşak şeklinde çevrelemektedir. Tavan göbeklerinin değişik biçimlerde yapılması her bölgenin kendisine özgü bir üslubunun olmasını göstermektedir. Aynı zamanda caminin büyüklüğüne ve önemine göre tavan göbeklerinin sayısı değişerek birden fazla örneğe de rastlanmaktadır (Taşkan, 2016, s.72; Özay, 2020, ss. 84-85; Eryılmaz, 2021, ss. 205-207).

3.2.1. Şeyh (Şıh) Muhyiddin Cami

Cami Atik Mahallesinde, Cumhuriyet Meydanı'nda yer alan cami 16.-17. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan enine dikdörtgen biçimli bir plan şemasına sahiptir. Yapı, kerpiç malzemeden inşa edilmiştir. Cepheleri beyaz sıva ile sıvanmıştır. Yapının cephelerinde farklı sayılarda pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kuzey cephesinde 4, batı cephesinde 3, güney cephesinde 11 ve doğu cephesinde 3 olmak üzere toplam 21 pencere açıklığı yer almaktadır. Yapıya kuzey ve batı cephelerinde yer alan çift kanatlı iki giriş kapısından sağlanmaktadır. Batı cephesinde beden duvarına bitişik olarak inşa edilen minare, tamamen kesme taş malzemeden yapılmıştır. Minare, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Görsel 16).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

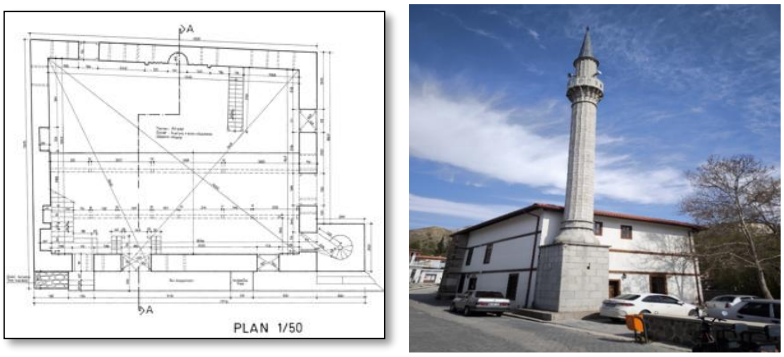

Görsel 16. Şeyh (Şıh) Muhyiddin Cami planı (solda) (Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü), genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

Yapının mihrabı alçı malzemeden kalıplama tekniğiyle yapılmış olup geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Mihrap farklı renklerle boyalı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ahşap malzemeden yapılmış olan minber yüzeyinde kalem işi tekniğinde yapılmış çeşitli bitkisel motifler yer almaktadır.

Yapının örtüsü dıştan dört omuzlu kırma çatı, içten göbekli ahşap tavanlıdır. Tavan, mihraba paralel doğrultuda uzanan tahtaların yan yana çakılmasıyla ve bu yüzeyin latalarla bölümlenerek sınırlandırılmasıyla oluşturulmuş oldukça sade bir kirişlemesi alttan kaplama tavan düzenlemesine sahip olup, göbekli tavan olarak karşımıza çıkmaktadır. Tavan, beden duvarlarına oturduğundan herhangi bir taşıyıcı elemana rastlanılmamaktadır (Görsel 17).

Görsel 17. Şeyh (Şıh) Muhyiddin Cami harim mekânı genel görünüm (solda), tavan genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

Tavan göbeği on üç köşeli olarak tasarlanmıştır. Taklit kündekari tekniğinde yapılmıştır. Üç süsleme kuşağı bulunan göbeğin dıştan birinci süsleme kuşağında sarı zemin üstünde üçgen levhaların yan yana yerleştirilmesiyle oluşturulan bir kompozisyon görülmektedir. Bu kompozisyon ince çıtalarla sınırlandırılmıştır. İkinci kuşağın zemini sarı boyalıdır ve hiçbir süsleme unsuruna yer verilmemiştir. Üçüncü kuşakta kahverengi zemin üstünde tam köşelere gelecek şekilde aralıklı olarak yerleştirilmiş yedi kahverengi ve altı sarı kabara olmak üzere toplamda on üç kabara yer almaktadır. Birinci kuşak kalın çıtalarla sınırlandırılmıştır. Merkezdeki süsleme alanında kahverengi zemin üstünde aralıklı olarak ters-düz yerleştirilmiş on üç simetrik uzun mavi üçgen ve on dört uzun simetrik sarı üçgenlerin zemin üstüne yapıştırılmasıyla oluşan ışınsal bir kompozisyon yer almaktadır (Görsel 18)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 18. Şeyh (Şıh) Muhyiddin Cami tavan göbeği ayrıntı (Akyüz, 2026)

Şeyh Muhyiddin Cami tavan tekniği ve özellikleri açısından Çankırı Sakarca Köyü Cami (1839-1840) ve Niğde Sarı Abdurrahman Cami (1747)[3] ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu camilerin tavanları tahtaların yan yana çakılmasıyla ve bu yüzeyin latalarla bölümlenerek sınırlandırılmasıyla oluşturulmuş, orta bölümlerine de geometrik düzenlemeli tavan göbeği yapılmıştır.

3.3. Kirişlemesi Alttan Kaplamalı Tavan

Kirişlemesi alttan kaplama tekniğinde yapılan tavanlar, mekânı örten ahşap kirişlerin alt tarafına tavan tahtalarının çakılmasıyla yapılmaktadır. Böylece alt taraftan bakıldığı zaman kirişler görülmemektedir. Tavanda kullanılan kaplama tahtalarının duvarlara birleştiği kenar aralıklarının kapatılması için farklı profilli pervaz ve çıta kullanılmaktadır. Eski ustalar, farklı tavan tiplerinde özellikle pervazların sayısını ve kesit (profil) biçimlerini değiştirerek, tavan yüzeyini kademeli bir çerçeve sistemiyle daha gösterişli ve zengin bir görünüme getirmişlerdir. Çerçevenin içerisinde kalan yüzey kabartma, oyma ve farklı biçimlerden oluşan profil parçaları ile süslenmiştir. Örneğin; 1956-1958 yılları arasında inşa edilen Amasya merkez Büyük Kızılca Köyü İstasyon Cami'nin, tavanı dikdörtgen tabana oturan, kirişlemesi alttan kaplama tekniğinde yapılmıştır (Önge, 1975, s.184; Korkmaz, 2020, ss. 697-701).

3.3.1. Kesikbaş Cami

Ömeroğlu Mahallesinde, Kesikbaş Sokağı'nda yer alan cami, 18.-19. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan boyuna dikdörtgen biçimli bir plan şemasına sahiptir. Yapı kerpiç malzemeden inşa edilmiştir. Yapının cepheleri sıvalı olup, yüzeyler açık kum rengi tonunda boya ile boyanmıştır. Yapının cephelerinde farklı sayılarda pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kuzey cephesinde 2, batı cephesinde 3, güney cephesinde 2 olmak üzere toplam 7 pencere açıklığı yer almaktadır. Doğu cephesinde pencere açıklığına yer verilmemiştir. Yapıya giriş kuzey cephede yer alan tek kanatlı ahşap kapıdan sağlanmaktadır. Doğu cephesinde beden duvarına bitişik olarak inşa edilen minare, tamamen kesme taş malzemeden yapılmıştır. Minare, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Görsel 19).

[3] Sakarya Köyü Cami ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aktaşcı, Ö. (2019). Çankırı/Kızılırmak Sakarca Köyü Camisi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(16),* 1-18.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

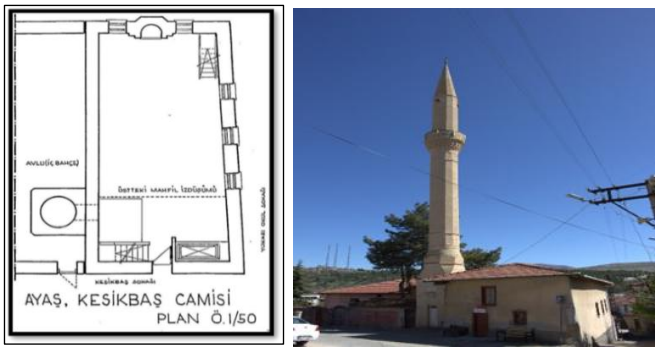

Görsel 19. Kesikbaş Cami planı (solda) (Gülbudak, 1989, s. 48), genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

Yapının mihrabı alçı malzemeden kalıplama tekniğiyle yapılmış olup geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Ahşap malzemeden yapılmış olan minber oldukça sade görünümlüdür.

Yapının örtüsü dıştan dört omuzlu kırma çatı, içten kirişlemesi alttan kaplamalı ahşap tavandır. Tavan, mihraba dikey doğrultuda uzanan tahtaların yan yana çakılmasıyla ve bu yüzeyin latalarla bölümlenerek sınırlandırılmasıyla oluşturulmuş oldukça sade bir düzenlemeye sahiptir. Yüzeyi beyaza boyanmış tavan doğrudan beden duvarları üzerine oturtulmuştur (Görsel 20).

Görsel 20. Kesikbaş Cami harim mekânı genel görünüm (solda), tavan genel görünüm (sağda) (Akyüz, 2026)

Tavan eteğinde doğu, batı ve güney duvarları çevreleyen yüksek kabartma tekniğinde yapılmış alçı süslemeler yer almaktadır. İki kademeli kompozisyon kurgusunda en üstte zencerek motifi, bu motifin altında, orta bölümde de sıralı mukarnaslar yer almakta olup, mukarnasların arasında sekiz yapraklı gülbezek motifleri[4] bulunmaktadır (Görsel 21).

[4] Gülbezek motifi ve mimari süsleme programlarında kullanımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Göktaş Kaya ve Özdemir (2026). Bursa Merkezli Bir Okuma Üzerinden Erken Osmanlı Sanatında Gülbezek Motifinin Ortak Biçim Dili. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *10*(2), 363-399.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 21. Kesikbaş Cami tavan altında yer alan cephe duvarlarını çevreleyen alçı süsleme genel görünüm (solda) ve ayrıntısı (sağda) (Akyüz, 2026)

Kesikbaş Cami tavan tekniği ve özellikleri açısından, Ankara Altındağ Hemhüm Cami (15. yüzyıl) ve İstanbul Üsküdar Üryanizade Cami (19. yüzyılın ikinci yarısı) ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu camilerin tavanları oldukça sade ve kirişlemesi alttan kaplama tekniğinde yapılmıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ahşap taşıyıcılı cami geleneğinin Anadolu dışındaki ilk örnekleri Karahanlı ve Gazneli dönemlerinde görülmektedir. Bu gelenek Anadolu'da 12. yüzyılın sonunda ya da 13. yüzyılın başında başlamış olup, 20. yüzyıl başlarına kadar sürdürülmüştür (Arık, 1973, ss. 8-9; Kuran, 1993, s. 186; Tekin, 2021, s. 218). İlçe merkezinde 13. yüzyılın sonlarından 19. yüzyıla kadar inşa edilmiş camiler, Türk-İslam mimarisinin Orta Asya'dan Anadolu'ya geçmiş olan ahşap tavan ve taşıyıcı yapı geleneğinin yerel özelliklerle devam ettiğini ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında ilçe merkezinde bulunan Ulu (Eski) Cami, Bünyamin (Ayaşi) Cami, Killik (Karakaya) Cami, Aktaş (Çakmak) Cami, Şeyh (Şıh) Muhyiddin Cami ve Kesikbaş Cami olmak üzere toplam 6 ahşap tavanlı cami yerinde incelenmiş olup; tavanların yapım teknikleri, taşıyıcı sistem özellikleri ve süsleme özellikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda merkez camilerinde kirişlemesi üstten kaplamalı tavan, göbekli tavan ve kirişlemesi alttan kaplamalı tavan olmak üzere üç farklı ahşap tavan uygulamasının yer aldığı tespit edilmiştir. İncelenen yapılar arasında üstten kaplamalı tavan tekniğiyle yapılan kirişlemenin, diğer tekniklere kıyasla daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Merkezde inşa edilen ahşap tavanlı camiler arasında Ulu Cami, Bünyamin Cami, Killik Cami ve Aktaş Cami, ahşap tavan yapım teknikleri ve süsleme özellikleri açısından Anadolu Selçuklu Beylikler ve Osmanlı döneminde inşa edilen ahşap taşıyıcılı camilerle benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Ankara Ahi Elvan Cami (14.-15. yüzyıl), sahınların çevresine kademeli konsolların yerleştirilmesiyle oluşturulan tavan sistemi bakımından Ulu ve Bünyamin Camileri ile benzerlik gösterir. Eyüp, Geneği, Örtmeli, Hacı İvaz, Susuz Köyü ve Sincan İlyakut Köyü Camilerinde (14.-15. yüzyıl) tavan kirişlerinin alt yüzeyindeki tahtalar üzerinde ince çıtalarla oluşturulan kare ve baklava biçimli geometrik süslemeler görülmektedir. Bu özellik, Ulu, Bünyamin ve Killik Camilerinde görülen geometrik süslemelerle benzer özellik göstermektedir. Ayrıca Geneği Cami'de taşıyıcı başlıklarda görülen oyma tekniğindeki basit geometrik ve dilimli süslemeler, Ulu ve Bünyamin Camilerinin taşıyıcı başlıklarında bulunan süslemelerle benzer nitelikte karşımıza çıkmaktadır. Afyon Şuhut Ulu Camii (15. yüzyıl), Konya Hacı Mustafa Ağa Camii (13. yüzyıl) ve Sille Ak Camii (19. yüzyıl), tavan kirişlerinin alt yüzeyindeki tahtaların sade tutulması ve taşıyıcı başlıkların kullanılmaması açısından Aktaş Cami ile benzerlik göstermektedir. Konya Kadınhanı Hacı Mehmetli Cami (16. yüzyıl) ve Yanık Cami (20. yüzyıl) ise silindirik kesitli tavan kirişlerinin kullanılması bakımından Killik

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Cami tavan kirişleri ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu yapılarda kiriş altı tahtalarının süslemesiz ve sade tutulması, Aktaş Cami ile benzemektedir[5].

Afyon Ulu Cami (1272) (Uysal, 1993, s. 246; Karakuş, 2021, s. 133), taşıyıcı başlıklarında görülen oyma tekniğindeki basit geometrik ve dilimli süslemeler, Ulu ve Bünyamin Camilerinin taşıyıcı başlıklarında bulunan süslemelerle benzer özellik göstermektedir. Sivrihisar Ulu Cami (1275) (Kara, 2022, s. 358), silindirik kesitli tavan kirişlerinin kullanılması bakımından Killik Cami tavan kirişleri ile benzerlik göstermektedir. Kirişlerin altındaki tahtaların yüzeyinin sade oluşu ve hiçbir süsleme unsura yer verilmemesi açısından Aktaş Cami'ye benzemektedir. Ankara Arslanhane Cami (13. yüzyıl sonları) tavanı (Erdogan ve Erdogan, 2022, s. 94), orta sahının yan sahınlara göre daha geniş ve yüksek tutulmuş olması ve çift kademeli konsolların bulunması, tavan sistemi düzenlemesi açısından Ulu ve Bünyamin Camileri ile benzer niteliktedir. Konya Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1297) tavanı (Akok, 1976, s. 7), taşıyıcı başlıklarında görülen oyma tekniğindeki basit geometrik ve dilimli süslemelerin olması yönüyle Ulu ve Bünyamin Camilerinin taşıyıcı başlıklarında bulunan süslemelerle benzer özellik göstermektedir. Kastamonu Kasabaköy Mahmud Bey Cami (1366) tavanı (Akok, 1946, 295-296), orta sahında çift sıra, yan sahınlarda ise tek sıra halinde konsol dizini ile düzenlenen tavan sistemi bakımından Ulu ve Bünyamin Camileri ile benzemektedir.

Beyşehir Eşrefoğlu Cami, Afyon Ulu Cami, Sivrihisar Ulu Cami ve Ankara Arslanhane Cami ahşap tavanı ve çatıyı taşıyan ana sistem, harim mekânında yer alan ahşap taşıyıcılar olup, bu taşıyıcılar harimi farklı sayılarda sahınlara ayırmaktadır. Sivrihisar Ulu Cami tavanı mihrap eksenine paralel yerleştirilen ana kirişlerle sahınlara ayırırken; diğer 3 caminin sahınları mihrap eksenine dik olarak yerleştirilen ana kirişlerle ayrılarak düzenlenmiştir (Tekin, 2021, s. 219). İlçedeki ahşap tavanlı camilerin dördünde (Ulu, Bünyamin, Killik ve Aktaş) olduğu gibi tavan, mihrap eksenine dik olarak yerleştirilen ana kirişlerle farklı sahınlara ayrılmıştır.

Yukarıda adı geçen söz konusu camilerin tavanları; ahşap taşıyıcılarla taşınmaları, konsollarla desteklenmeleri ve taşıyıcı başlıklarının üzerlerine yerleştirilen profilli ahşap konsollarla sonlandırılmaları bakımından benzer özellikler göstermektedir. Tavanlar, mihraba paralel veya dik doğrultuda uzanan ana kirişlerle farklı sayılarda sahınlara ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra, orta veya yan sahınlarda tek ya da çift kademeli konsol düzenlemelerinin bulunması da ortak özellikler arasındadır. En önemli ortak özellik ise yapıların tamamında kirişlemesi üstten kaplamalı tavan tekniğinin uygulanmış olmasıdır.

İncelenen altı yapının dördünü oluşturan Ulu, Bünyamin, Killik ve Aktaş camileri, üstten kaplamalı tavan tekniği açısından benzer özellikler taşımakta ve kendi içlerinde belirgin bir yapı bütünlüğü sergilemektedir. Bu camilerde tavan, mihrap eksenine dik doğrultuda uzanan kalın ana kirişlerle sahınlara bölünmüştür. Ulu, Bünyamin ve Aktaş camilerinde 2 ana kiriş kullanılarak tavanın 3 sahına ayrıldığı görülürken, Killik Cami'de ise 4 ana kirişle 5 sahınlı daha geniş bir düzenleme oluşturulmuştur. Ana kirişlerin, her biri farklı biçimde olan taşıyıcılarla ve bu taşıyıcıların üstündeki konsollar vasıtasıyla desteklenmektedir. Söz konusu

[5] İlgili yapıların görsellerine ve ayrıntılı bilgi almak için bkz. Tunçay, H. ve Yavuz, E. (2023). *Gelenekten Geleceğe Ahşap Camiler.* Ankara: Tunçay Yayıncılık.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

incelenen yapılarda taşıyıcı sayısının 4 ile 8 arasında, tavan kirişi sayısının ise 20 ile 41 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Bu farklılıkların, yapıların boyutları ve harim alanının genişliği doğrultusunda taşıyıcı sistemin sayısının değişkenlik gösterdiği söylenebilmektedir.

Kirişlemesi üstten kaplamalı tavan tekniğine sahip olan camilerin tavanlarının orta sahınları, yan sahınlara göre daha yüksek tutulmuştur. Bu yükseklik farkı, konsolların çift ve tek kademeli olarak yerleştirilmesi sonucunda sağlanmıştır. Dolayısıyla bu uygulamada, harim mekânında düşey yönelimi güçlendirerek daha ferah ve anıtsal bir mekân algısı oluşturulmasına katkı sağlanmıştır. Ulu Cami, Bünyamin Cami ve Killik camilerinin tavan yüzeylerinde taşıyıcı kirişlerin altında, ince çıtalarla oluşturulmuş baklava ve geometrik karelerden oluşan kompozisyon kurgusu görülmektedir. Tavanı taşıyan taşıyıcılarda, konsollarda ve kiriş yüzeylerinin renklendirilmesinde turuncu, kahverengi ve koyu yeşil tonlar tercih edilmiştir. Ulu Cami'de 6 taşıyıcı başlığı ve Bünyamin Camide 2 taşıyıcı başlığı oyma tekniğiyle oluşturulan geometrik ve dilimli motiflerle süslenmiştir. Aktaş Cami ve Killik Cami'de ise taşıyıcı başlığı yoktur ve oldukça sadedir. Ayrıca Aktaş Cami'nin tavan yüzeylerinde figürlü veya belirli bir geometrik süsleme kompozisyonuna rastlanılmamıştır. Tavanda beyaz ve kahverengi boyalı sade bir görünüm tercih edilmiştir. Böylece kirişlemesi üstten kaplamalı tavan tekniğinde yapılmış yapılar arasında süsleme yoğunluğu ve uygulama biçimi açısından farklılıkların olduğu görülmektedir. 13. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl arasına tarihlenen bu dört caminin (Ulu, Bünyamin, Killik ve Aktaş) planı, taşıyıcı sistemleri ve ahşap tavan teknik uygulamaları açısından Ankara, Afyon, Kastamonu, Eskişehir ve Konya çevresindeki Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi camileriyle benzerlik göstermesi, ilçe merkezinde yer alan camilerin Anadolu'da gelişen ahşap tavanlı cami geleneğinin bölgesel olarak bir devamı niteliğinde olduğunu meydana getirmektedir.

İncelenen yapılar içerisinde Şeyh Muhyiddin Cami ile Kesikbaş Cami, tavan kuruluşları bakımından diğer örneklerden farklı bir özellik göstermektedir. Şeyh Muhyiddin Cami'de göbekli tavan düzenlemesi tercih edilirken; Kesikbaş Cami'de kirişlemesi alttan kaplamalı tavan tekniği uygulanmıştır. Bu iki yapı arasındaki farklılık ilçede yer alan ahşap tavan uygulamalarının sadece yapısal gerekliliklere bağlı kalmadığını aynı zamanda farklı tekniklere de imkân verdiğini göstermektedir. Şeyh Muhyiddin Cami'de tavanın doğrudan beden duvarları üzerine oturtulması, taşıyıcı sistemin oldukça sade biçimde kurgulandığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle tavan kuruluşunda taşıyıcı, konsol ya da benzeri ara taşıyıcı unsurlara ihtiyaç duyulmamıştır. Sade bir yüzey oluşturan kirişleme sisteminin merkezinde tavanın görsel niteliğini belirleyen on üç köşeli bir göbek kompozisyonuna yer verilmiştir. Üç farklı süsleme kuşağından meydana gelen bu göbek, tavanın genel sadeliği içerisinde belirgin bir odak noktası oluşturmaktadır. Ahşap tavan göbeğinde sarı, mavi ve kahverengi tonları hakimdir. Göbeğin merkezinde üçgen levhaların ters ve düz yönlerde ardışık biçimde düzenlemesiyle ışınsal bir görünüm elde edilmiştir. Böylece tavanın taşıyıcı kuruluşunda görülen sadelik, merkezde yoğunlaşan renk biçimi ve geometrik süslemeli düzenlemeyle dengelenmiştir. Bu durum yapıda işlevsel ve estetik unsurların birbirinden bağımsız düşünülmediğini sade bir taşıyıcı sistemin özenli bir merkezi süsleme aracılığıyla görsel açıdan zenginleştirildiğini düşündürmektedir. Bu yönüyle Şeyh Muhyiddin Cami, ilçe merkezindeki ahşap tavan geleneğinin sadece kirişleme

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

sistemi ve örtü teknikleri açısından değil, süslemenin tavan yüzeyi içerisinde uygulanması ve kompozisyon anlayışı bakımından da çeşitlilik taşıdığını göstermektedir. Özellikle süslemenin tavanın tamamına yayılmak yerine merkezde toplanması, yapının mimari sadeliği ile süsleme anlayışı arasında bir karşıtlık oluşturmakta olup; caminin tavanı, incelenen diğer örneklerden ayıran başlıca özelliklerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Çankırı Sakarca Köyü Cami (1839-1840) ve Niğde Sarı Abdurrahman Cami (1747) (Aktaşcı, 2019, ss. 15-16) Şeyh Muhyiddin Cami ile tavan tekniği ve süsleme özellikleri açısından benzerlik göstermektedir. Söz konusu her üç yapıda da tavanlar beden duvarları üzerine oturtulmuş olup; tavan tahtalarının yan yana çakılarak latalarla bölümlenmesiyle oluşturulan kirişlemesi alttan kaplamalı sade bir tavan sistemi uygulanmıştır. Ortak özellik olarak tavanların orta bölümünde geometrik karakterli tavan göbeklerine yer verilmesi dikkat çekmektedir. Özellikle Çankırı Sakarca Köyü Cami, tavan sistemi ve merkezî tavan göbeği bakımından Şeyh Muhyiddin Cami ile daha yakın benzer özellik göstermektedir.

Kesikbaş Cami incelenen yapılar içerisinde tarihsel bakımdan en geç döneme ait örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapının tavanında kirişlemesi alttan kaplamalı tavan tekniğinin oldukça sade bir biçimde uygulandığı görülmektedir. Tavan, yapının beden duvarlarına oturtulmuş olup; herhangi bir ara taşıyıcı bulunmamaktadır. Tavanın sade olmasının yanı sıra yapıda süsleme anlayışı tamamen terk edilmiş değildir. Aksine süslemeler tavan ile duvarın kesiştiği etek bölümünde tercih edilmiştir. Bu alanda zencerek motifi, sıralı mukarnas ve bitkisel karakterli sekiz yapraklı gülbezek motiflerinden meydana gelen yüksek kabartma tekniğinde yapılmış alçı süslemeler dikkat çekmektedir.

Ankara Altındağ Hemhüm (15. yüzyıl) ile İstanbul Üsküdar Üryanizade Cami (19. yüzyılın ikinci yarısı) (Tunçay ve Yavuz, 2023, ss. 537-557) Kesikbaş Cami ile benzer özellik gösteren yapılar arasında yer almaktadır. Söz konusu yapıların tavanları, kirişlemesi alttan kaplama tekniğinde yapılmıştır. Her üç yapıda da mihrap eksenine dik doğrultuda uzanan tahtaların çakılması ve latalarla bölümlenerek sınırlandırılmasıyla oluşturulan oldukça sade bir tavan düzenlemesi görülmektedir. Tavanlarda ayrıca taşıyıcı bir unsur bulunmamakta, tavan doğrudan beden duvarları üzerine oturtulmaktadır. Bu yönüyle söz konusu yapılar, Kesikbaş Cami ile tavan yapım tekniği, taşıyıcı ve süslemeden uzak, sade tavan düzenlemesi açısından benzer özellik göstermektedir.

İlçe merkezindeki camilerde üç ayrı ahşap tavan tekniğinin kullanılmış olması bölgenin geleneksel cami mimarisi bakımından önemli bir çeşitliliktir. Kirişlemesi üstten kaplamalı tavanların görüldüğü yapılarda taşıyıcı sistemin açıkça algılanabilmesi çok sahınlı plan düzenlemeleri ve orta sahında kademeli konsolların kullanılması, daha gösterişli ve anıtsal bir mekân anlayışının benimsendiğini göstermektedir. Göbekli tavanlarda taşıyıcı düzenin daha sade tutulmasına karşılık özellikle tavanın merkezinde oluşturulan tavan göbeği süslemesi ön plana çıkarılmıştır. Kirişlemesi alttan kaplamalı tavan tekniğinde de özellikle Kesikbaş Cami örneğinde daha sade ve tavanın öncelikli olarak işlevsel bir örtü elemanı şeklinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu farklı uygulamalar ilçe merkez camilerinde ahşap tavanın sadece yapısal bir gereklilik olarak değil, aynı zamanda dönemin mimari ve süsleme anlayışına ışık tutan bir unsur olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tavan tekniklerindeki

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

çeşitlilik, yapıların farklı dönemlerde geçirdiği mimari değişim ve süsleme kompozisyonunun görülmesine olanak sağlamaktadır.

Sonuç olarak çalışma, ilçe merkezinde bulunan altı tarihi caminin ahşap tavanlarının yapım tekniği, taşıyıcı sistem ve süsleme özellikleri açısından temel niteliklerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilmeyi amaçlamıştır. İncelenen yapılarda tespit edilen kirişlemesi üstten kaplamalı tavanlar, göbekli tavan ve kirişlemesi alttan kaplamalı tavan uygulamaları ile Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerinden itibaren gelişen ahşap tavanlı cami geleneğinin, Osmanlı dönemi boyunca da bu geleneğin Ayaş'ta bölgesel ustaların eliyle nasıl çeşitlendiğinin yansıması olarak değerlendirilebilir. Yapılarda görülen taşıyıcı sistem benzerlikleri ortak bir yapım geleneğine işaret etmesinin yanı sıra, tavan kurgusu, orta sahında görülen konsol düzenlemesi ve uygulama biçimlerindeki farklılıklar bu geleneğin bölgesel açıdan çeşitlilik göstermesini sağlamıştır. Özellikle belirli yapıların orta sahınında çift kademeli konsolların yer alması, yan sahınlardan daha yüksekte tutulmasının amaçlanması, tavan kurgusunun sadece taşıyıcı bir sistem oluşturmadığını, aynı zamanda harim mekanının düşey yönünü ve mekânın görsel algısını artıran önemli bir mimari öğe olduğunu da göstermektedir.

Ahşap tavanların süsleme kompozisyonlarında motif çeşitliliği, renk çeşitliliği ve uygulama biçimleri açısından farklılıklar ortaya konmuştur. Söz konusu farklılıklar yapıların inşa veya restorasyon süreçleri, bani ve bölgesel ustalık gelenekleri açısından değerlendirilirken, ilçedeki ahşap tavanlı camilerde ahşap işçiliğinin çeşitlilik gösterdiğini ve farklı uygulamalara açık bir yapıda olduğunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla çalışma içerisinde yer alan camiler, ortak bir ahşap tavan yapım geleneğinin zaman içerisindeki değişimini ve yerel ustaların bu geleneğe kattığı farklı yorum uygulamalarını başarıyla yansıtan önemli örneklerdir. Bu amaçla yapılan çalışmanın, hem ilçedeki ahşap tavanlı tarihi yapıların korunmasına yönelik farkındalığın artırılması hem de Anadolu ahşap tavan mimarisi üzerine yürütülecek bölgesel karşılaştırmalı araştırmalara kaynak sağlaması beklenmektedir.

Çizelge 1. Ayaş Merkez Camilerinde Ahşap Tavan Sistemlerinin Karşılaştırılması

Yapı İsmi	Tavan Tekniği	Taşıyıcı	Sahın	Ana Kiriş	Tavan Kirişi	Süsleme Özellikleri
Ulu (Eski) Cami	Kirişlemesi üstten kaplamalı	6	3	2	41	Tavan kirişlerinin altında altın yaldız boyalı çıtalarla oluşturulan baklava motifleri Taşıyıcıların başlık uçlarındaki oyma tekniğinde yapılmış geometrik ve dilimli süsleme
Bünyamin (Ayaşi) Cami	Kirişlemesi üstten kaplamalı	6	3	2	36	Tavan kirişlerinin altındaki çıtalarla oluşturulan baklava motifleri Yeşil ve turuncu renge boyalı yüzeyler İki taşıyıcı başlığında görülen oyma tekniğinde

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

						yapılmış geometrik ve dilimli süsleme
Killik (Karakaya) Cami	Kirişlemesi üstten kaplamalı	8	5	4	20	Tavan kirişlerinin altındaki çıtalarla oluşturulan geometrik kare şekiller Kahverengi ve yeşil renge boyalı yüzeyler
Aktaş (Çakmak) Cami	Kirişlemesi üstten kaplamalı	4	3	2	21	Sade, kahverengi boyalı yüzeyler
Şeyh (Şıh) Muhyiddin Cami	Göbekli tavan	_	_	_	_	On üç köşeli, geometrik süslemeli, sarı, kahverengi ve mavi boyalı tavan göbeği
Kesikbaş Cami	Kirişlemesi alttan kaplamalı	_	_	_	_	Süslemesiz, beyaz boyalı. Tavan altındaki cephe duvarlarını çevreleyen alçı süsleme

KAYNAKÇA

Akok, M. (1946). Kastamonu'nun Kasaba Köyünde Candaroğlu Mahmut Bey Camii. *Belleten*, 10(38), 293-302.

Akok, M. (1976). *Konya Beyşehirinde Eşrefoğlu Camii ve Türbesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aktaşcı, Ö. (2019). Çankırı/Kızılırmak Sakarca Köyü Camisi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(16), 1-18.

Aktemur, A. M. (2002). Türk Ahşap İşçiliği. H. C. Güzel, K. Çiçek, ve S. Koca içinde. *Türkler*, (Cilt 6, s. 99-105). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Arık, R. (1973). *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Berkli, Y., ve Özsağlıcak, Ş. (2019). Erzurum'da Bir Kısım Ahşap Direkli Caminin Restorasyon Öncesi ve Sonrası Durumunun Karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1941-1962.

Durukan, A. (2003). Safranbolu'daki Ahşap Tavanlı Camiler. *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999),* (s. 23-58). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erdogan, H.A. ve Erdogan, E. (2022). Arslanhane (Ahi Şerafeddin) Cami Mihrap Süslemelerinin Biçim Grameri Metodu ile Analizi. *Kent Akademisi Dergisi*, 15(2), 91-109.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Eryılmaz, H. İ. (2021). Demirci Camilerindeki Ahşap Tavan Göbekleri. *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi,* (12), 189-215.

Eser, E. (1997). Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii. *Vakıflar Dergisi*, (26), 237-248.

Göktaş, L. (1995). Ahşap Tavanlı Cami Geleneği İçinde Bolu ve Çevresi. *Darende İlahiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,* 1(1), 243-258.

Göktaş Kaya, L. ve Özdemir, E. (2026). Bursa Merkezli Bir Okuma Üzerinden Erken Osmanlı Sanatında Gülbezek Motifinin Ortak Biçim Dili. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 363-399.

Gülbudak Z. (1989). *Ayaş'ta Türk Dönemi Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Lisans Tezi.

Karakuş, F. (2021). 13. Yüzyılda Anadolu'da İnşa Edilen Ahşap Direkli Camiler Üzerine Değerlendirme Çalışması. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication,* 11(1), 35-51.

Kara, D. (2022). Eskişehir- Sivrihisar İlçe Merkezindeki Camii ve Mescitlerin Alçı Mihrapları. *İstem*, (40), 355-378.

Karamağaralı, B. (1993). Ayaş Ulu Camii. *Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaşi Sempozyumu* (s. 53-59). Ankara: Ayaş Belediyesi Yayınları 1.

Korkmaz, N. (2020). Amasya Merkez Büyük Kızılca Köyü İstasyon Cami. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 17(67), 693-713.

Kuran, A. (1993). Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi. *Malazgirt Armağanı, (2. Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öney, G. (1970). Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri. *Sanat Tarihi Yıllığı Dergisi*, 3, 135-149.

Öney, G. (1989). *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Önge, Y. (1975). Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar. *Atatürk Konferansları "V" 1971-1972* (s. 179-195). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özay, Ç. (2020). Geometrik Kompozisyonların Tokat Yapılarındaki Ahşap Tavan Göbeklerine Yansıması; Mahmutpaşa Cami, Ulu Camii, Genç Mehmet Paşa Camii Örneği. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 81-89.

Taşkan, D. (2016). Ankara (Merkez) Cami ve Mescitlerindeki Ahşap Tavan Göbekleri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(8), 71-101.

Tekin, A. (2021). Konya İli Bozkır İlçesi Çevresindeki Bir Grup Ahşap Direkli Cami. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XLV(2), 209-234.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Tunçay, H. ve Yavuz, E. (2023). *Gelenekten Geleceğe Ahşap Camiler*. Ankara: Tunçay Yayıncılık.

Uysal, Z. (1993). Afyon Ulu Camii'nin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları. *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ss. 236-248). Afyonkarahisar: Afyon Belediyesi Yayınları 6.

Uysal, Z. (2014) 18. Yüzyıldan Ahşap Direkli İki Cami. *Turkish Studies,* 9(10), 1107.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ANKARA ALTINDAĞ CAMİLERİNDE KLASİK DÖNEMDEN BATILI ÜSLUBA GEÇİŞİ YANSITAN KALEM İŞİ SÜSLEMELER[1]

Saliha ŞEDİT

Karabük Üniversitesi, seditsaliha@gmail.com- https://orcid.org/0009-0008-0714-3027

Prof. Dr. Lütfiye GÖKTAŞ KAYA

Karabük Üniversitesi, lgoktaskaya@karabuk.edu.tr- https://orcid.org/0000-0002-4979-9330

ÖZET

Türk süsleme sanatları içerisinde önemli yere sahip olan kalem işi süslemeler, dini, sivil ve su mimarisi gibi farklı alanlarda karşımıza çıkar. Dini yapılarda tavan göbekleri ve pervazları, son cemaat yeri ve kadınlar mahfili tavanları, kubbe ve duvar yüzeyleri, minberler, kapılar, pencere ve dolap pervazları, hünkâr mahfilleri kalem işi süslemelerin uygulandığı başlıca alanlardır. Çalışma, Ankara Altındağ ilçesinde yer alan Ağaçoğlu, İki Şerefeli ve Zincirli Camilerindeki kalem işi süslemeleri, Klasik dönem anlayışından Batı etkili Barok ve Rokoko üsluplarına geçiş bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada; yapılar yerinde incelenerek fotoğraflama yoluyla belgelenmiş, kompozisyon ve motifler tanımlanarak sınıflandırılmış, renk ve üslup özellikleri ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, söz konusu dönemde yapıların mimari plan kurgusunun önceki gelenekleri sürdürdüğü, buna karşın özellikle kalem işi süslemelerde belirgin bir üslup değişimi yaşandığı tespit edilmiştir. Her üç yapıda saz üslubunda hançer yaprakları, bahar dalları, hatayi, gülbezek, lale ve karanfil gibi Klasik Dönem motifleri süsleme programını oluşturmaktadır. Buna karşılık, tavan göbeklerinin dış kuşakları, mahfil alt tavanları, minber yüzeyleri ve giriş kapısı panolarında görülen “S” ve “C” kıvrımları, yelpaze biçimli motifler, palmetlerin farklı kurgulanışı Batı etkili üslubun göstergeleri olarak değerlendirilmiştir. Yapıların kalem işlerinde geleneksel motifler ortadan kaldırılmadan Barok ve Rokoko etkili motiflerle birlikte uygulanmıştır ki bu durum bir geçiş sürecine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalem işi, Ankara, Altındağ, Klasik Dönem, Batı, Barok, Rokoko

1. GİRİŞ

Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinin ardından, Türk-İslam sanatının temelleri atılmıştır. Türk süsleme sanatında önemli bir yere sahip olan kalem işi süslemeler, dini yapılarda tavanlarda, kubbe ve duvar yüzeylerinde, kapı, minber, pencere ve dolap pervazları ile hünkâr mahfillerinde görülürken; sivil yapılarda kapılar, tavanlar, dolaplar ve pencere pervazlarında karşımıza çıkmaktadır (İrteş, 1985, s.425; Demiriz, 1999-2014, s. 297).

[1] Bu çalışma, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Lütfiye Göktaş Kaya danışmanlığında yürütülen “Ankara Altındağ Camilerinde Ahşap Üstü Kalem İşi İşçiliği (17.-19. Yüzyıllar)” adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Bu çalışma, Ankara'nın Altındağ ilçesinde yer alan *"Ağaçoğlu, İki Şerefeli ve Zincirli"* camilerini inceleme alanı olarak ele almaktadır. Bu yapıların kalem işi süslemeleri, Klasik Dönem anlayışından Geç Osmanlı Dönemi'nde etkili olan Batı kaynaklı Barok ve Rokoko üsluplarına geçişin izlerini taşımaktadır. Makalenin amacı, söz konusu camilerin kısa tarihçelerini ortaya koymak ve kalem işi süslemelerini kompozisyon, motif, renk ve üslup özellikleri bakımından değerlendirmektir. Çalışmada Ağaçoğlu, İki Şerefeli ve Zincirli camilerindeki kalem işi süslemeler, yerinde yapılan incelemeler ve fotoğraflama yoluyla belgelenerek değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda süslemelerin uygulandığı mimari elemanlar, kompozisyon düzenleri, motif özellikleri, renk tercihleri ve üslup anlayışları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Böylece yapılardaki Klasik Dönem süsleme unsurlarının devamlılığı ile Batı etkili Barok ve Rokoko üsluplarının kalem işi süslemelere yansıma biçimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. KALEM İŞİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

"Kalem işi- Kalemkâri" terimi terminolojide, fırça ile renkli boyalar kullanılarak gerçekleştirilen süsleme uygulamalarını, *"kalemkâr"* sözcüğü, kalem işi süslemelerini yapan usta ve sanatçıları ifade etmektedir. Arapça *"kalem"* ile Farsça *"kâr"* (iş, emek) kelimelerinin birleşiminden oluşan bu terim, kalem veya fırça kullanarak süsleme yapan kişiyi tanımlamaktadır (Arseven, 1947, ss. 914-916; Pakalın, 1993, s. 145; Ödekan, 2008, s. 810; Sözen ve Tanyeli, 2010, s. 155; Hasol, 2017, s. 233).

Türk-İslam sanatının klasik süsleme dallarından biri olan kalem işi sanatı, Anadolu Selçuklu Devleti'nden başlayarak Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde gelişimini sürdürmüştür. Barok, Rokoko ve Ampir etkilerinin görüldüğü Eklektik Dönem ile Neoklasik ve Cumhuriyet sonrası dönemlerde de uygulanmaya devam eden bu sanat günümüze kadar ulaşmıştır (Üçer, 2017, s. 220). Kalem işi süslemede Selçuklular, 13. yüzyıldan itibaren önemli eserler ortaya koyarak sanatsal anlamda yenilikler getirmişlerdir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarında sıva, taş ve ahşap gibi malzemeler üstüne uygulanmış kalem işi örneklerine rastlanmaktadır. Kalem işi 15. yüzyıldan itibaren gelişim göstererek Osmanlı mimarisinin önemli süsleme unsurlarından birisi hâline gelmiştir. Osmanlı döneminde kalem işi süslemeler, yapılarda insan elinin ulaşamadığı yüksek olan yerlerin iç yüzeylerinde özellikle kubbe ve tavanlara, kapı ve pencere gibi üst kısımlara uygulanmıştır (Çağman, 1989, s. 35; Öney, 1992, ss. 1-85; Demiriz, 1999-2014, s. 297; Bağcı, 2003, s. 738). Böyle yapılmasının nedeni, kalem işi süslemelerin dış etkenlerden kolaylıkla zarar görebilmesidir.

Anadolu'daki ilk Selçuklu kalem işi örneği; Konya-Beyşehir yolu üzerinde bulunan 1206 tarihli Kızılören Hanı'nın mihrap nişinde yer alan taşın üstündeki kırmızı çizgilerdir (Önge, 1969, s.11; Nemlioğlu, 1989, s. 8). Osmanlılardan günümüze gelen en erken kalem işi örneği de Orhan Gazi döneminde yapılan İznik'te yer alan Kırgızlar Türbesi'nin pencere kenarlarındaki süslemelerdir (Demiriz, 1999-2014, s. 298; Bağcı, 2003, 742).

Osmanlı kültür ve sanatının en üst seviyeye ulaştığı süreç olan Klasik Dönem'de, Erken Osmanlı Dönemi'nde görülen sanatsal arayışlarının yerini belirli kurallara dayalı bir sanat anlayışı almıştır. Saray nakkaşhânesinin etkisiyle Klasik Dönem'de kalem işi süslemeler,

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

nakkaşhânenin denetiminde kompozisyon düzeni, desen, renk ve işçilik bakımından uygulama kalitesi en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Klasik dönem süslemelerinde hatayi, rumi, gonca, bulut, penç, gülbezek ve çintemani gibi motifler yaygın olarak kullanılmıştır (Çağman, 1989, s. 35; Baysal, 2016, s. 186). 16. yüzyılda Şahkulu tarafından geliştirilen saz üslubu, dönemin süsleme sanatında uzun süre etkili olmuştur. Aynı yüzyılın ortalarında Karamemi'nin ortaya koyduğu yenilikler ve yetiştirdiği öğrenciler sayesinde Osmanlı süsleme sanatı en zirve dönemlerinden birini yaşamıştır (Sertyüz, 1998, s. 4).

3. KLASİK DÖNEMDEN BATILI ÜSLUBA GEÇİŞ

Geç Osmanlı döneminde, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda devletin sınırları içerisinde yaşayan toplumun sosyokültürel yaşamı, en az Avrupa'daki kadar hareketlidir. 1789-1815 arası dünya çağdaşlaşma oluşumunun yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Armaoğlu, 2010, ss. 19-20). 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik, siyasi sorunlar ve askeri gelişmeler sonrası Balkanlarda toprak kaybının yaşanması ve tımar sisteminin bozulması gibi gelişmeler sonucunda imparatorluk gerileme ve çöküş dönemine girmiştir. Askeri başarısızlıklar, ordu gücünün yetersizliğini ortaya çıkarmış ve Batı'daki teknolojik gelişmeler ordu modernizasyonu için ithal edilmeye başlanmıştır. Bütün bu gelişmeler Batı ile diplomatik ilişkilerin gelişmesine sebep olmuş, 18. yüzyılda ilk daimi elçinin Fransa'ya ataması yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin tüm bu süreçteki Batılı hareketleri siyasi, askeri, ekonomik alanların dışında sanat alanında da gelişmelere sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik ve siyasi gerileme, süsleme sanatını da etkilemiştir. Batı ile artan kültürel etkileşim sonucunda Osmanlı süsleme sanatında da değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Geleneksel Türk motiflerinin Batı kökenli yeni motiflerle birleşmesi sonucunda Türk Rokokosu olarak adlandırılan üslup ortaya çıkmıştır (Akar ve Keskiner, 1978, s. 13; Bağcı, 2003, 751; Halıcı, 2020, ss. 579-580).

18. yüzyılda Avrupa ile artan kültürel etkileşim sonucunda Barok ve Rokoko üslupları, Osmanlı sanatında ve özellikle kalem işi süslemelerinde yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. Lale Devri ile başlayan Batı etkili süreç Osmanlı sanatını etkileyerek geleneksel süsleme anlayışında değişimlere yol açmıştır. Bu değişimin başlıca yansımalarından biri olan kalem işi süslemeler hem sivil hem de dini yapılarda uygulanmıştır (Renda, 1977, s. 19; Arık, 1988, s. 18; Erçin Koçer, 2019, s. 3223; Kaya Tezcan, 2022, s. 98). Geç Osmanlı Dönemi'nde akantus ve kenger yaprakları, istiridye kabuğu, deniz tarağı, girland, kurdele, gül sepeti ile "S" ve "C" kıvrımlarından oluşan Barok ve Rokoko kökenli motifler öne çıkmıştır. Batı etkili yeni üsluplar uygulanırken geleneksel Türk motiflerinden bütünüyle vazgeçilmemiş söz konusu motifler Batı kökenli süsleme öğeleriyle birlikte kullanılmıştır (Bağcı, 2003, s. 756–758; Yüzereroğlu, 2006, s. 7; Örnek, 2023, s. 389-390).

4. KLASİK DÖNEMDEN BATILI ÜSLUBA GEÇİŞ ÖZELLİĞİ GÖSTEREN ANKARA CAMİLERİ

Çalışmanın kapsamını oluşturan Ankara'nın Geç Osmanlı Dönemi'ndeki tarihsel ve kültürel gelişimine bakıldığında, Selçuklu Dönemi'nde görülen kale merkezli yerleşim anlayışının Osmanlı Dönemi'nde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Kent zaman içerisinde kentsel gelişime

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

bağlı olarak kalenin dışına doğru taşarak gelişim göstermiştir. (Peker, 2017, s. 11; Erdoğan vd., 2008, s. 57).

Ankara, 16. ve 18. yüzyıllarda yabancı seyyahların aktardıkları bilgilere göre Anadolu'nun ekonomik açıdan gelişmiş ve zengin şehirlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Kentin kültürel ve ekonomik hayatını şekillendiren başlıca unsurlardan biri, tiftik keçisi yetiştiriciliği ile sof kumaşı üretimidir. Ankara, 16. yüzyıldan itibaren tiftik keçisi ve sof kumaşıyla tanınmış; 18. yüzyılda yerli tacirlerin yanı sıra yabancı tüccarların da ilgisini çekerek önemli bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Ankara, 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı'ya ait şehir dokusunu büyük ölçüde korumuştur. Bu şehir dokusu; cami, mescit ve farklı dinlere mensup topluluklara ait ibadet yapıları çevresinde şekillenen mahalleler ile iç kale, dış kale ve üçüncü sur arasında yer alan hanlardan oluşmaktadır. Bu yerleşim düzeninde cami ve mescitler, yalnızca ibadet mekânları olarak değil, mahallelerin oluşumunu ve gelişimini yönlendiren odak noktaları olarak da önem taşımıştır. Kent nüfusunun kale dışına doğru yayılmasıyla birlikte yeni mahalleler, büyük ölçüde cami ve mescitlerin çevresinde şekillenmiştir. Bu yapılar, ibadet işlevlerinin yanı sıra sosyal ilişkilerin kurulduğu, dayanışmanın sağlandığı ve mahalle kimliğinin oluştuğu merkezler hâline gelmiştir (Akurgal, 1993, s. 510; Akpolat ve Eser, 2004, ss. 25-26; Ceylan ve Aydın, 2018, s. 5; Kaya, 2021, s. 1-4).

Ankara'nın tarihi, sosyal ve kültürel birikim zenginliği camilerde uygulanan kalem işi süslemelere de yansımıştır. Söz konusu süslemeler; tavanlar, tavan pervazı ve tavan göbeği, kadınlar mahfili balkon çıkıntısı ve mahfil kemeri, mahfili taşıyan ayaklar, minberler, pencere-dolap pervazları ve korkuluklar gibi çeşitli mimari elemanlar üstünde uygulanmıştır. Altındağ ilçesi sınırları içinde yer alan Ankara Kalesi ve çevresindeki yapılarda bulunan kalem işi süslemeler, motif, renk ve kompozisyon özellikleri bakımından 18. ve 19. yüzyıllarda Geç Osmanlı Dönemi cami mimarisinde görülen üslup değişimlerinin Ankara'daki yansımalarını ortaya koymaktadır.

4.1. Ağaçoğlu (Ağaç Ayak) Cami

Aktaş Mahallesi'nde, Ulucanlar Caddesi No. 22'de bulunan cami, 18. yüzyılda Ağaçayakzade tarafından yaptırılmıştır. Yapının inşa tarihini gösteren bir kitabesi bulunmamaktadır. Kareye yakın uzunlamasına dikdörtgen plan şemasına sahip olan yapının temel duvarları moloz taştan inşa edilmiş olup kuzey cephesinde ise tuğla örgü kullanılmıştır. Ahşap hatıllarla desteklenen beden duvarları sıva ile kaplanmıştır. Yapının tek şerefeli ahşap minaresi, kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Yapıya, kuzey cephede bulunan kapıdan girilerek harim mekânına ulaşılmaktadır (Görsel 1). Son cemaat yeri bulunmayan yapı, zengin süsleme anlayışıyla dikkat çekmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 1. Ağaçoğlu (Ağaç Ayak) Cami, genel görünüm (sol), harim mekânı genel görünüm (sağ) (Şedit, 2026)

Kalem işi süslemeler; yapının giriş kapısında, harim tavanında, tavan pervazı ve tavan göbeğinde, kadınlar mahfili tavanı ve alt tavanının pervaz ve göbek bölümünde, kadınlar mahfili balkon çıkıntısı ile mahfil kemerinde, minberde, pencere ve dolap pervazlarında görülmektedir. Bu bölümlerde Klasik Dönem süsleme anlayışı hâkimdir. Kompozisyonlarda hem bitkisel hem de geometrik motifler görülmektedir. Bitkisel süslemede Şahkulu üslubunu yansıtan saz üslubunda hançer yaprakları ile Karamemi üslubunda yapılmış bahar dalları, hatayi, gülbezek, lale ve karanfil motiflerine yer verilmiştir. Bu motifler, yer yer üsluplaştırılmış, yer yer ise gerçekçi bir anlayışla ele alınmıştır.

Yapının kadınlar mahfilinin pencere pervazında ve mahfil balkon çıkıntısının alt tavanında beş kuşaktan oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Pervazda ve mahfilin harime doğru uzanan bölümünün yan yüzeyinde görülen üçüncü kuşaktaki kalem işi süslemesi Klasik Dönem süsleme anlayışından Barok etkili üsluba geçişin belirgin biçimde izlenebildiği alanlardan biridir (Görsel 2). Bu geçişin ön plana çıkan göstergesi, pencere pervazındaki akantus yaprakları ve üçüncü kuşakta görülen yelpaze biçimli motif düzenlemesidir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 2. Ağaçoğlu (Ağaç Ayak) Cami, kadınlar mahfili pencere pervazı (üst), balkon çıkıntısı ve harime doğru uzanan bölümün alt yüzeyi (Şedit, 2026)

Pencere mahfilin doğu duvarında yer almaktadır. Pervaz süslemeleri büyük ölçüde silinmiş olup, yüzeydeki renk solmaları ve aşınmalar nedeniyle kompozisyonun tanımlanabilirliği tam anlaşılmamaktadır. Kompozisyonda yeşil zemin üstünde gülbezek motifinden gelişen yapraklarla birlikte betimlenmiş üsluplaştırılmış yarım gülbezek motifleri görülmektedir (Görsel 3).

Görsel 3. Ağaçoğlu (Ağaç Ayak) Cami, kadınlar mahfili pencere pervazı ayrıntısı (Şedit, 2026)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Balkon çıkıntısının harime doğru uzanan kısmının yan bölümlerindeki üçüncü kuşakta, yeşil zemin üstünde yelpaze şeklinde sıralanan motiflerin içerisinde sırasıyla sarı ve lacivert zemin üstünde gerçekçi yapılmış karanfil motifleri ile üsluplaştırılmış yıldız çiçeği motifleri yapraklarla birlikte betimlenmiştir. Yelpazeler kırık beyaz renk kontur ile sınırlandırılmıştır. Yelpazelerin aralarında üst kısımda yapraklarla birlikte betimlenmiş gülbezek motifleri yer alırken, aşağı kısımda da kıvrım dallarla betimlenmiş hatayi motifi yer almaktadır. Motiflerin dış hatları siyah renk kontur ile belirginleştirilmiştir. Motiflerde görülen renkler; kırmızımsı-turuncu, kırık beyaz, açık kahverengi, yeşil ve lacivert tonlarıdır (Görsel 4). Aynı motif kurgusu doğu-batı doğrultusunda uzanan mahfil altı yüzeyinde yer alan kuşak boyunca da devam etmektedir.

Görsel 4. Ağaçoğlu (Ağaç Ayak) Cami, mahfilin harime doğru uzanan kısmının yan bölüm üçüncü kuşağı (Şedit, 2026)

4.2. İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami

Kale Mahallesi'nde, Arslanhane Sokak No. 22'de bulunan cami, 17. yüzyılda Hacı Resul Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yapı, adını banisi olan Hacı Resul Efendi'den almaktadır. Minaresinin iki şerefeli olması sebebiyle *"İki Şerefeli Cami"* olarak da anılmaktadır (Tunçay, 2023, s. 53). Arazi kot farkı nedeniyle yapının doğu cephesi, güneyden kuzeye doğru daralmaktadır. Uzunlamasına dikdörtgen plan şemasına sahip olan yapının temel duvarları moloz taşla inşa edilmiş ve ahşap hatıllarla desteklenmiştir. Beden duvar yüzeyleri sıva ile kaplanmıştır. Kesme taş kaide üzerine oturan, tuğladan inşa edilmiş silindirik gövdeli iki şerefeli minare, yapının doğu cephesinde konumlanmaktadır. Yapıya, kuzey cephede bulunan merdivenlerden inilerek çift kanatlı giriş kapısı aracılığıyla kapalı son cemaat yerine ulaşılmaktadır (Görsel 5).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 5. İki Şerefeli **(**Resul Efendi) Cami, genel görünüm (sol), harim mekânı genel görünüm (sağ) (Şedit, 2026)

Kalem işi süslemeler; yapının harim tavan göbeğinde, kadınlar mahfilinin alt tavan göbeğinde, kadınlar mahfili balkon çıkıntısında, minberde, pencere ve dolap pervazlarında görülmektedir. Bu bölümlerde Klasik Dönem süsleme anlayışı ağırlıklı olmakla birlikte, minberde ve kadınlar mahfilinin alt tavan göbeğini çevreleyen birinci kuşakta "S" ve "C" kıvrımları ile oluşan Barok ve Rokoko etkileri görülmektedir. Kompozisyonlarda hem bitkisel hem de geometrik motifler görülmektedir. Klasik dönem kompozisyonlarında, Şahkulu üslubunu yansıtan saz üslubunda hançer yaprakları ile hatayi, gülbezek, lale ve karanfil motifleri betimlenmiştir. Bu motifler, yer yer üsluplaştırılmış, yer yer ise gerçekçi bir anlayışla ele alınmıştır.

Kadınlar mahfili alt tavan göbeğinin birinci kuşak kompozisyonunda, orta bölümü çevreleyerek sınırlandıran krem renkli zemin üstünde siyah renkli "S" ve "C" kıvrımlarından oluşan bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Orta bölümde, saz üslubundaki hançer yaprakları arasında bahar dallarından gelişen gülbezek, karanfil ve hatayi motifleri görülmektedir. Kompozisyon kurgusu, kuşak boyunca dikey ve yatay doğrultuda devam etmektedir. Motiflerin dış hatları siyah renkli konturlarla belirginleştirilmiş, kırmızımsı-turuncu ve kahverengi tonları kullanılmıştır (Görsel 6).

Görsel 6. İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami, kadınlar mahfili alt tavan göbeği (sol) birinci kuşağı (sağ) (Şedit, 2026)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Yapının minberinin doğu aynalık yüzeyinde, düzensiz altıgenlerin içerisinde merkezi konumda yer alan nergis motifinden karşılıklı yönlerde uzanan üsluplaştırılmış karanfil motifleri görülmektedir. Kıvrımlı dallar, bu motifleri çevreleyerek madalyon görünümü oluşturmaktadır. Diğer düzensiz altıgenlerde de aynı kompozisyon düzeni devam etmekte; ancak merkezdeki nergis motifinden gelişen hatayi motifleriyle farklılaşmaktadır. Eşkenar altıgenlerde nergis ve penç motiflerine, beşgenlerde ise hatayi motiflerine yer verilmiştir. Dörtgen çokgenlerde merkezde gülbezek motifi, çevresinde hançer yaprakları, köşelerde ve üçgen çokgenlerde küçük gülbezekler bulunmaktadır. Kullanılan renkler; kiremit, kırık beyaz, sarı, yeşil ve yer yer siyah renk tonlarıdır (Görsel 7-8).

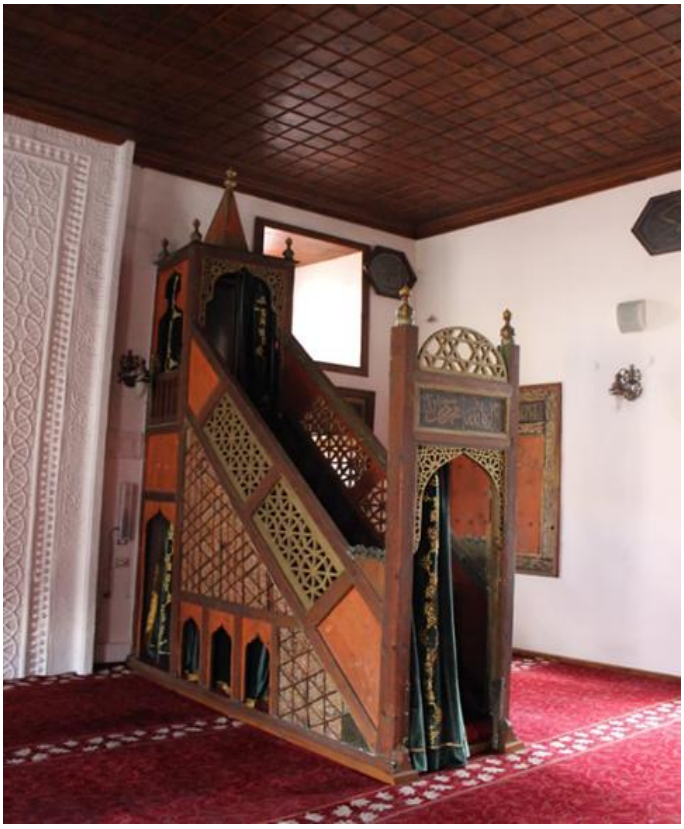

Görsel 7. İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami, minber genel görünüm (Şedit, 2026)

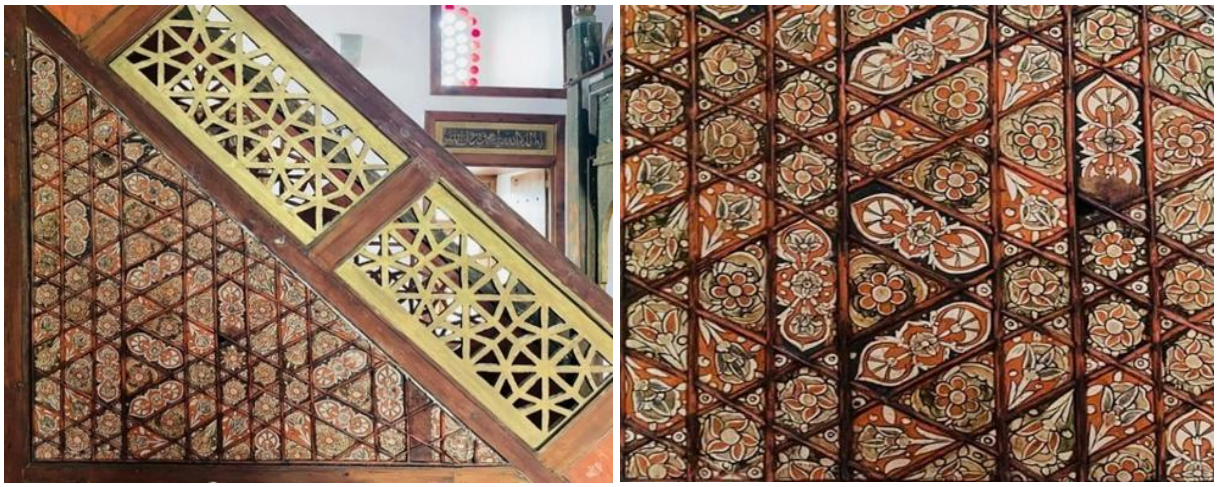

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 8. İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami, minber doğu aynalık yüzeyi ve ayrıntısı (Şedit, 2026)

4.3. Zincirli (Kazasker) Cami

Hacı Bayram Veli Mahallesi, Anafartalar Caddesi No. 5'te bulunan cami, 17. yüzyılda Ankaralı Şeyhülislâm Mehmet Emin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Caminin banisi Anadolu kazaskeri olduğundan, yapı *"Kazasker Cami"* olarak da anılmaktadır (İşçen, 2019, s. 151). Uzunlamasına dikdörtgen plan şemasına sahip olan caminin temel duvarları düzgün kesme taşla inşa edilmiş; cephe yüzeylerinde ise ahşap hatıllı tuğla örgü kullanılmıştır. Kesme taş kaideler üzerine oturan, tuğladan inşa edilmiş silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, yapının kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Kuzeydeki son cemaat yerinden bir kapı ile harime geçilmektedir (Görsel 9).

Görsel 9. Zincirli (Kazasker) Cami, kuzeydoğu cepheden görünüm (sol), harim mekânı genel görünüm (sağ) (Şedit, 2026)

Kalem işi süslemeler; yapının giriş kapısında, son cemaat yeri tavanının pervaz ve göbeğinde, harim tavanının pervaz ve göbeğinde, kadınlar mahfili tavanında ve mahfil altı tavanının pervazları ile göbeğinde, kadınlar mahfili balkon çıkıntısında, mahfil kemerinde ve mahfili taşıyan ayaklarda, minberde ve pencere pervazlarında görülmektedir. Bu bölümlerde Klasik dönem süsleme anlayışı ağırlıklı olmakla birlikte, son cemaat yeri tavan göbeğinin dış kuşağında ve merkez bölümünde, kadınlar mahfili alt tavan göbeğinin dış kuşağında görülen "S" ve "C" kıvrımları ile giriş kapısı üzerinde yer alan panonun kemerinin köşeliklerinde yer alan klasik palmetten farklı ele alınan palmetler Barok ve Rokoko etkili süsleme unsurlarıdır. Kompozisyonlarda hem bitkisel hem de geometrik motifler görülmektedir. Klasik Dönem kompozisyonlarında, Şahkulu üslubunu yansıtan saz üslubunda hançer yaprakları ile Karamemi üslubunda yapılmış bahar dalları, hatayi, gülbezek, lale ve karanfil motiflerine yer verilmiştir. Bu motifler, yer yer üsluplaştırılmış, yer yer ise gerçekçi bir anlayışla ele alınmıştır.

Son cemaat yeri tavan göbeğinin dış kuşak kompozisyonunda, orta bölümü çevreleyerek sınırlandıran krem renkli zemin üstünde, siyah "S" ve "C" kıvrımlarından oluşan bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Kuşağın sınırları zencerek motifleriyle sınırlandırılmıştır. Orta bölümde ise siyah zemin üstünde bahar dallarıyla birlikte, saz üslubunda hançer yaprakları arasında gelişen gülbezek ve hatayi motifleri bulunmaktadır. Hançer yapraklarının içerisinde de gülbezek motiflerine yer verilmiştir. Motiflerin dış hatları siyah renkli konturlarla

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

belirginleştirilmiştir. Süslemelerde turuncu, sarı, kırık beyaz ve yeşil tonları kullanılmıştır (Görsel 10).

Görsel 10. Zincirli (Kazasker) Cami, son cemaat yeri tavan göbeği ve tavan göbeğinin dış kuşak ayrıntısı (Şedit, 2026)

Son cemaat yeri tavan göbeğinin merkez bölümü, ince çıtalarla altıgen, dörtgen ve üçgen biçimindeki çokgenlere ayrılmıştır. Her bir çokgen içerisinde bitkisel motiflere yer verilmiştir. Altıgenlerin siyah zeminli iç yüzeylerinde karşılıklı yerleştirilmiş hatayi motifleri, köşelerinde ise yarım gülbezek motifleri görülmektedir. Dörtgen ve üçgenlerin turuncu ile sarı renkli zeminlerinde, saz üslubundaki hançer yaprakları ile tam ve yarım gülbezek motifleri betimlenmiştir. Motiflerin dış hatları siyah renkli konturlarla belirginleştirilmiştir. Süslemelerde turuncu, sarı ve kırık beyaz tonları kullanılmıştır (Görsel 11).

Görsel 11. Zincirli (Kazasker) Cami, son cemaat yeri tavan göbeğinin merkez bölüm ayrıntısı (Şedit, 2026)

Kadınlar mahfili alt tavan göbeğinin dış kuşak kompozisyonunda, orta bölümü çevreleyerek sınırlandıran kırık beyaz zemin üstünde siyah renkli “S” ve “C” kıvrımlarından oluşan bitkisel süslemeler betimlenmiştir. Orta bölümde, siyah zemin üstünde saz üslubundaki hançer yaprakları arasında bahar dallarından gelişen hatayi ve gülbezek motifleri ile gerçekçi üslupta karanfil motifleri görülmektedir. Motiflerin dış hatları siyah renkli konturlarla belirginleştirilmiştir. Kompozisyon düzeni, kuşak boyunca dikey ve yatay doğrultuda devam etmektedir. Süslemelerde turuncu, sarı ve kırık beyaz tonları kullanılmıştır (Görsel 12).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 12. Zincirli (Kazasker) Cami, kadınlar mahfili alt tavan göbeği ve tavan göbeğinin dış kuşak ayrıntısı (Şedit, 2026)

Giriş kapısı üzerinde yer alan panonun kemer köşeliklerinde, koyu yeşil zemin üstünde kiremit rengindeki palmet motifi sadeleştirilerek ele alınmıştır (Görsel 13).

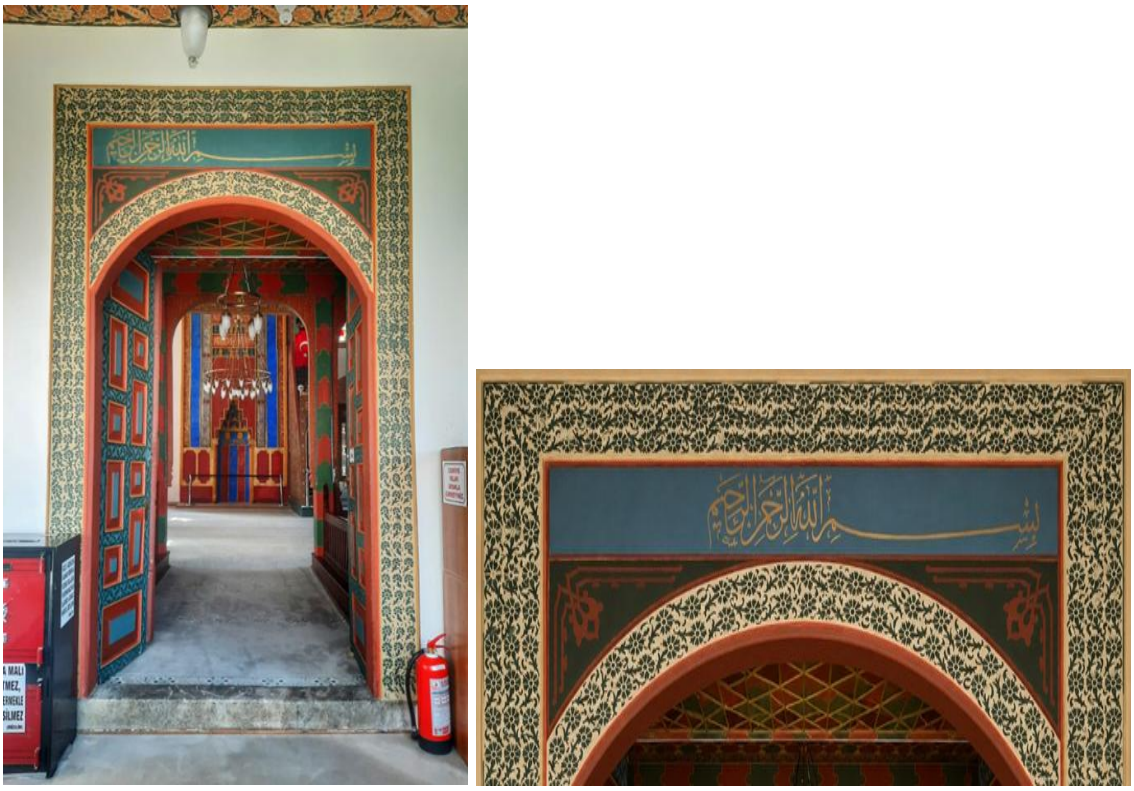

Görsel 13. Zincirli (Kazasker) Cami, harim mekânına giriş kapısı (sol), kemer üzerinde yer alan pano (sağ) (Şedit, 2026)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ankara'nın Altındağ ilçesinde yer alan Ağaçoğlu (Ağaç Ayak), İki Şerefeli (Resul Efendi) ve Zincirli (Kazasker) camilerinin kalem işi süslemelerini konu alan bu çalışmada, söz konusu süslemeler uygulandıkları alanlar ile kompozisyon, motif, renk ve üslup özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda, söz konusu yapılarda bir yandan Klasik Dönem süsleme anlayışı sürdürülürken diğer yandan Batı etkili Barok ve Rokoko üslubundaki

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

motiflerin süsleme programına dâhil edildiği görülmüştür. Bu yönüyle yapılar, Ankara'daki camiler arasında Klasik dönem üslubundan Batı etkili süsleme anlayışına geçişi yansıtan önemli örnekler arasında yer almaktadır.

İncelenen üç cami, plan şeması ve kurgulanış bakımından Erken ve Klasik Dönem cami mimarisinin devamı niteliğindedir. Yapılar, uzunlamasına dikdörtgen plan şemasına sahip olup moloz taş temel duvar üzerine inşa edilmiştir. Ahşap hatıllı tuğla örgüyle oluşturulan beden duvarlarının yüzeyleri sıva ile kaplanmıştır. Yapım teknikleri ve cephe düzenlemeleri, Ankara'nın geleneksel cami mimarisinin başlıca özelliklerini yansıtmakta ve Ankara ekolünü ortaya koymaktadır (Öney, 1971, ss. 104-105). Ceylan ve Aydın'ın Ankara camileri üzerine yaptığı değerlendirmede, Batı etkilerinin Ankara camilerinin plan düzeninde önemli bir değişiklik oluşturmadığı; daha çok süsleme ve mimari ayrıntılarda belirginleştiği ifade edilmektedir (Ceylan ve Aydın, 2018, ss. 6-20). Dolayısıyla Ağaçoğlu, İki Şerefeli ve Zincirli camileri bu tespiti somutlaştırmaktadır. Bu durum, yapıların mimari kurgusunda Klasik anlayışının devam ettiğini asıl üslup değişiminin kalem işi süslemelerde belirginleştiğini göstermektedir.

Ankara'daki Geç Osmanlı Dönemi camilerinde kalem işi süslemeler genellikle ahşap tavanlarda, tavan göbekleri ve pervazlarında, kadınlar mahfili alt tavanlarında, mahfil balkon çıkıntıları ve mahfil kemerlerinde, minberlerde, giriş kapılarında, pencere ve dolap pervazlarında uygulanmıştır. Süslemelerin uygulama alanları bakımından üç yapı arasında da belirgin bir ortaklık vardır. Uygulama alanlarında bitkisel süslemelerin daha yoğun kullanıldığı, geometrik motifler ise özellikle tavan göbekleri ile minber aynalıklarında çokgen bölümlere ayrılmış şekilde yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu kullanım, Altındağ'da incelenen camilerin süsleme programlarında ortak bir düzen anlayışının benimsendiğine işaret etmektedir.

Yapılardaki Klasik Dönem etkisi, Şahkulu üslubu olan saz üslubunu yansıtan hançer yaprakları ile Karamemi üslubunda gelişen bahar dalları, hatayi, gülbezek, lale, karanfil motifleri açık biçimde görülmektedir. Bu motiflerin bir kısmı üsluplaştırılmış, bir kısmı ise gerçekçi bir anlayışla ele alınmıştır. Kırık beyaz, kırmızımsı-turuncu, sarı, yeşil, kahverengi, lacivert ve kiremit tonlarının kullanılması; motiflerin dış hatlarının siyah konturlarla belirginleştirilmesi, üç yapıda da görülen ortak özellikler arasındadır. Ancak aynı motifler her yapıda aynı şekilde kullanılmamıştır. Yukarıda adı geçen motifler, uygulandıkları mimari elemanlara ve kompozisyon alanlarına göre gerçekçi ve üsluplaştırılmış biçimlerde betimlenmiştir. Bu durum, geleneksel motiflerin kalem işi süslemelerde yerel ustalar tarafından farklı şekillerde yorumlandığını göstermektedir.

Batı etkisi, geleneksel motiflerin terk edilmesinden çok, bu motiflerin yeni bir biçim ve kompozisyon anlayışıyla düzenlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle tavan göbeklerinin dış kuşaklarında orta bölümü çevreleyen "S" ve "C" kıvrımlı bitkisel süslemeler, Batı etkisinin en belirgin göstergelerindendir. Ağaçoğlu Cami'nde Klasik Dönem etkisi genel süsleme programında daha belirgin olmakla birlikte, kadınlar mahfili pencere pervazı ile mahfil balkon çıkıntısının harime doğru uzanan bölümündeki üçüncü kuşak geçiş üslubunun ayırt edici örneğini oluşturmaktadır. Pencere pervazında görülen yaprak motifleri, Klasik Dönem saz üslubunda hançer yaprağı geleneğinden uzaklaşarak kıvrımlı ve tırtıllı şekilde olması kenger

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

(akantus) yapraklarını Barok üslubunu göstermektedir. Balkon çıkıntısının üçüncü kuşakta yeşil zemin üstünde yer alan yelpaze biçimindeki sıralanan kompozisyon içerisinde sırasıyla gerçekçi üslupta karanfil ve üsluplaştırılmış yıldız çiçeği motifleri yer almaktadır. Gülbezek, hatayi ve saz üslubundaki hançer yapraklarının aynı kuşakta yer alması Klasik Dönem anlayışını yansıtırken, yelpaze biçimindeki kompozisyon Rokoko etkili geçiş üslubunu ortaya koymaktadır (Görsel 14).

Görsel 14. Ağaçoğlu (Ağaç Ayak) Cami, mahfilin harime doğru uzanan kısmının yan bölüm üçüncü kuşağı (Şedit, 2026)

İki Şerefeli Cami kadınlar mahfili alt tavan göbeğinin birinci kuşağı ile Zincirli Cami son cemaat yeri ve kadınlar mahfili alt tavan göbeklerini çevreleyen dış kuşaklarında görülen “S” ve “C” kıvrımları, Barok ve Rokoko etkili üslubun en belirgin göstergesidir. Buna karşılık tavan göbeklerinin dış kuşağının orta bölümlerinde yer alan saz üslubuna ait hançer yaprakları ile Karamemi üslubunda ele alınan bahar dalları, gülbezek, karanfil ve hatayi motifleri görülmektedir. Bu ortak kompozisyon düzeni, her iki yapıda Klasik Dönem motif anlayışının sürdürüldüğünü; “S” ve “C” kıvrımlarıyla oluşturulan bitkisel süslemelerin ise Barok ve Rokoko etkili geçiş üslubunu yansıttığını ortaya koymaktadır (Görsel 15).

Görsel 15. İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami, kadınlar mahfili alt tavan göbeği birinci kuşağı (bir), Zincirli (Kazasker) Cami, son cemaat yeri tavan göbeği dış kuşağı (iki) ve kadınlar mahfili alt tavan göbeği dış kuşağı (üç) (Şedit, 2026)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Benzer biçimde, İki Şerefeli Cami minberinin doğu aynalık yüzeyi ile Zincirli Cami son cemaat yeri tavan göbeğinin merkez bölümünde benzer motif ve kompozisyon kurgusu görülmektedir. Her iki bölümde de yüzey, çokgen alanlara ayrılmış bu alanların içerisine bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Karanfil başta olmak üzere bitkisel motiflerin değişen biçimleri dikkate alınarak Klasik Dönem motif anlayışının Batı etkili geçiş üslubuyla yeniden yorumlandığı söylenebilir (Görsel 16).

Görsel 16. İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami, minber doğu aynalık yüzeyi (sol) ve Zincirli (Kazasker) Cami, son cemaat yeri tavan göbeğinin merkez bölüm ayrıntısı (sağ) (Şedit, 2026)

Zincirli Cami giriş kapısı üzerindeki pano kemer köşeliklerinde yer alan palmet motifi de bu üslup değişiminin dikkat çekici örneklerinden birisidir. Palmet motifi, Klasik Dönem motif kurgusuna ait olmakla birlikte, burada klasik biçiminden uzaklaşmış da sadeleştirilmiş biçimde düzenlenmiştir. Böylece geleneksel motif, Batı etkili süsleme anlayışı içerisinde yeniden yorumlanmıştır. Ayrıca kompozisyonlarda motiflerin betimlenişi, ışık-gölge ve renk geçişleriyle üç boyutlu bir izlenim oluşturacak biçimde ele alınması, renklerin kontrastlı ve yoğun kullanılması, Batı etkisinin süslemelere yansıyan başlıca özellikleri arasında değerlendirilebilir.

Ağaçoğlu Cami 18. yüzyıla tarihlenmektedir. Arşiv kayıtları, yapının inşa tarihi ile kalem işi süslemelerinin uygulama tarihinin birbiriyle örtüştüğünü göstermektedir.[2] Buna karşılık, 17. yüzyılda inşa edilen İki Şerefeli ve Zincirli camilerdeki kalem işi süslemelerin yapılarla aynı döneme ait olduğunu doğrulayacak kitabe, arşiv belgesi veya kesin tarihli bir kayda ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, bu yapılarda görülen akantus yaprakları, “S” ve “C” kıvrımları ile yelpaze biçimli düzenlemeler, Batı etkili geçiş üslubuna işaret etmektedir. Klasik dönemden farklılaşan palmet ve karanfil motifleri de bu kıvrımlı düzenlemelerle birlikte ele alındığında söz konusu geçiş anlayışını desteklemektedir. Ağaçoğlu Cami ile motif ve kompozisyon bakımından görülen benzerlikler, özellikle Batı etkili unsurların yer aldığı bölümlerin daha sonraki onarım ve yenileme faaliyetleri sırasında uygulanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle, İki Şerefeli ve Zincirli camilerdeki Batı etkili süslemelerin yapıların 17. yüzyıldaki ilk inşa evresine mi, yoksa daha sonraki bir uygulamaya mı ait olduğu

[2] Bu bilgi Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv kayıt belgelerinden temin edilmiştir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kesin olarak belirlenememektedir. Bu değerlendirmeyle benzerlik gösteren örneklerden biri Erzincan Kemaliye Orta Cami'dir. Yapı 17. yüzyıla, kalem işi süslemelerinin ise 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu nedenle yapı ile kalem işi süslemeleri arasında belirgin bir zaman farkı bulunduğu görülmektedir. Bu tarihleme, kitabe, arşiv verileri ve üslup özelliklerinin birlikte değerlendirilmesine dayanmaktadır (Naldan, 2019, ss. 185-186).

Benzer bir durum, 15. yüzyıla tarihlenen Hacı Bayram Veli Cami'de de görülmektedir. Yapının mahfil balkon çıkıntısında görülen bitkisel süsleme ile Ağaçoğlu ve Zincirli camilerinin tavan göbekleri ile kadınlar mahfili balkon çıkıntılarında yer alan kompozisyonlar arasında motiflerin yerleştirilme düzeni bakımından benzerlikler bulunmaktadır. Görülen renk kullanımları farklı olsa da motiflerin yerleştirilme düzeni ve benzer motiflerin kullanılması bakımından ortak özellikler taşımaktadır. Hacı Bayram Veli Cami 15. yüzyıla ait bir yapı olmasına karşın, kalem işi süslemelerinin 1714 yılında gerçekleştirilen onarım ve yeniden süsleme faaliyetleriyle ilişkili olabileceği söylenebilir. Nakkaş Mustafa'ya atfedilen bu işçiliğin Ağaçoğlu ve Zincirli camilerindeki kompozisyonlarla benzerlik göstermesi, Ankara'daki kalem işi süslemelerinde benzer motiflerin kullanıldığına ve aynı usta çevresinin etkili olabileceğine işaret etmektedir (Öney, 1971, s. 84; Konyalı, 1978, s. 104; Erdoğan, 2003, s. 134; Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2019, s. 42). Böylece, Kemaliye Orta Cami ve Hacı Bayram Veli Cami örneklerinde de görüldüğü üzere, yapıların inşa tarihleri ile süslemelerin uygulama tarihleri farklılık gösterebilmektedir. Bu örneklerle yapılan karşılaştırma, Altındağ örneklerinde de yapıların tarihi ile kalem işi süslemelerin uygulanma tarihinin ayrı değerlendirilmesi gerektiği yönündeki tespiti güçlendirmektedir.

Hacı Bayram Veli Cami kadınlar mahfili balkon çıkıntısının harime bakan yüzeyindeki ikinci kuşakta yer alan süslemeler, Ağaçoğlu Cami'sinin harim tavan göbeğinin ikinci kuşağındaki süslemelerle motiflerin yerleştirilme düzeni ve kompozisyon kurgusu bakımından benzerlik göstermektedir (Görsel 17-18). Benzer biçimde, Hacı Bayram Veli Cami mahfil balkon çıkıntısının yan yüzeylerindeki beşinci, altıncı ve yedinci kuşaklarda görülen süslemeler ile Ağaçoğlu Cami mahfil balkon çıkıntısının harime doğru uzanan bölümündeki ikinci kuşakta yer alan süslemeler arasında da benzer bir düzenleme görülmektedir (Görsel 19). Ayrıca, Hacı Bayram Veli Cami üçüncü kuşağındaki süslemeler ile Zincirli Cami kadınlar mahfili balkon çıkıntısının harime doğru uzanan bölümündeki birinci kuşakta bulunan süslemeler, renk bakımından farklı olsa da motif kurgusu ve kompozisyon düzeni açısından benzemektedir (Görsel 20).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 17. Hacı Bayram Veli Cami, kadınlar mahfili balkon çıkıntısı, mahfilin harime doğru uzanan kısmın genel görünümü (Şedit, 2026)

Görsel 18. Hacı Bayram Veli Cami, kadınlar mahfili balkon çıkıntısının mahfilin harime doğru uzanan bölümündeki üçüncü kuşağı (üst) ile Ağaçoğlu Cami, harim tavan göbeğinin ikinci kuşağı (alt) (Şedit, 2026)

Görsel 19. Hacı Bayram Veli Cami, mahfil balkon çıkıntısının yan yüzeylerindeki beşinci, altıncı ve yedinci kuşaklar (sol) ile Ağaçoğlu Cami, kadınlar mahfili balkon çıkıntısının harime doğru uzanan bölümündeki ikinci kuşağı (sağ) (Şedit, 2026)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 20. Hacı Bayram Veli Cami, kadınlar mahfili balkon çıkıntısının harime doğru uzanan bölümündeki üçüncü kuşağı (sol) ile Zincirli Cami, kadınlar mahfili balkon çıkıntısının harime doğru uzanan bölümündeki birinci kuşağı (sağ) (Şedit, 2026)

18. yüzyıla tarihlenen Yozgat Çapanoğlu Cami, pencere üstü kompozisyonunda Klasik Dönem bitkisel motifleri ile Batı etkili "S" ve "C" kıvrımları birlikte betimlenmiştir (Karakaya, 1993, ss. 219-220). Bu birliktelik, geçiş üslubunun yalnızca Ankara'ya özgü olmadığını; Anadolu'nun farklı kentlerinde de uygulandığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, günümüzde ibadet işlevini sürdüren Ağaçoğlu, İki Şerefeli ve Zincirli camilerindeki kalem işi süslemeler, Ankara'da Klasik Dönem'den Batı etkili Barok ve Rokoko üsluplarına geçişi yansıtan örnekler arasında yer almaktadır. Bu yapılarda Batı etkisi, geleneksel Türk süsleme anlayışını tamamen ortadan kaldırmamış, Klasik Döneme ait motifler, Batı etkili süsleme unsurlarıyla birlikte kullanılmıştır. Bu nedenle söz konusu birliktelik, geçiş üslubunun geleneksel motif anlayışından tamamen kopmadan geliştiğini göstermektedir. Yapıların plan şemaları ve ana mimari özellikleri geleneksel Ankara cami mimarisinin özelliklerini sürdürürken, ahşap yüzeylerdeki kalem işi süslemelerin onarım, yenileme veya yeniden süsleme faaliyetleri sırasında dönemin üslup anlayışı doğrultusunda yenilenmiş ya da değiştirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, Batı etkili motiflerin varlığı tek başına kesin bir tarihlendirme ölçütü olarak kabul edilmemelidir. Yapıların inşa tarihleri ile kalem işi süslemelerinin uygulama veya yenilenme tarihlerinin ayrı değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akpolat, M. S. ve Eser, E. (2004). *Ankara: Başkentin Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

Akurgal, E. (1993). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Yayınları.

Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914*). İstanbul: Alkım Yayınları.

Arseven, C. E. (1992). *Sanat Ansiklopedisi* (*Cilt II)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Bağcı, S. (2003). Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar. H. İnancık ve G. Renda içinde, *Osmanlı Uygarlığı*, (s. 737-760). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Baysal, A. F. (2016). Osmanlı Cami Mimarisinde İç Mekân Kalem İşi Tezyinatı. *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu* (s. 184-188). Saraybosna: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Ceylan, C. ve Aydın, Ö. (2018). 18.-19. Yüzyıl Ankara Camileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-21.

Çağman, F. (1989). Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler. *Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri* (s. 35-46). İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları.

Demiriz, Y. (1999-2014). Osmanlı Kalem İşleri. H. C. Güzel ve G. Eren içinde. *Osmanlı Ansiklopedisi Kültür ve Sanat*, (Cilt 11, s. 297-304). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Erdoğan, A. (2003). *Altındağın Manevi Coğrafyası*. Ankara: Altındağ Belediyesi

Erdoğan, A., Günel, G. ve Kılcı, A. (2008). *Osmanlı'da Ankara.* Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Halıcı, E. (2020). XVIII-XX. Yüzyılda Osmanlı Sanat Ortamı. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (69), 577-628.

Hasol, D. (2017). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları.

İrteş, S. M. (1985). Kalem İşinin Bugünü ve Yarını. *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını*, 425-432.

Karakaya, E. (1993). Çapanoğlu Cami. T. D. Vakfı içinde. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 219-220). TDV Yayınları.

Kaya, M. (2021). 18. Yüzyılda Ankara'da Tiftik İpliği ve Sof Ticareti Yapan Yabancı Tacirlere Yönelik Kanunsuzluklar. *Anasay Dergisi*, 5(15), 1-22.

Kaya Tezcan, G. (2022). Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarisinde Kalem İşi Bezemeli Bir Yapı: Bilecik Kasımlar Köyü Camisi. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9(23), 95-123.

Naldan, F. (2019). Geç Dönem Anadolu Kalemişi Süslemelerine Yeni Bir Örnek: Kemaliye Orta Cami. *Erdem*, (76), 185-204.

Nemlioğlu, C. (1989). *15., 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

Ödekan, A. (2008). Kalemkari, Ş. Eczacıbaşı içinde. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, (Cilt 2, s. 810). İstanbul: YEM Yayınları.

Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Önge, Y. (1969). XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu Mimari Eserlerini Süsleyen Boyalı Nakışlar. *Önasya Dergisi*, (43), 10-11.

Örnek, D. (2023). 19. ve 20. Yüzyıl Sivas Merkezde Bulunan Barok Etkili Konak Süslemeleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (146), 387-404.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Cilt 2).* İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

Peker, A. U. (2017). Ankara'da Tarihi Mimarinin Sosyo-Ekonomik Değerlendirilimi İçin Bakış Açıları. M. Kar ve M. A. Sarıkaya içinde. *Şehir Ekonomisi Ankara Şehir Araştırmaları*, (s. 9-32). Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Renda, G. (1977). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sertyüz, N. (1998). *16. Yüzyıl Tezyinatımızda Gül (Tezhipte-Çinide).* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Tezhip Minyatür Ana Sanat Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2010). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Tunçay, H. (2023). *Ankara Camileri,* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Üçer, K. (2017). Kalem İşi. A. A. Çakmakçı içinde. *Türk Sanatının Yapı Taşları*, (Cilt II, s. 220-227). İstanbul: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2019). *Ankara Vakıf Eserleri*. Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı.

Yüzereroğlu, M. U. (2006). *Batılılaşma Dönemi Erken Örneklerinde Süsleme Programlarının İrdelenmesi ve Koruma Sorunları: Nuruosmaniye Cami Örneği.* İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

KİŞİSEL OLANIN KÜLTÜR İLE İLİŞKİSİ: OTOETNOGRAFİ

Dr. Öğr. Üyesi, Huriye ÇELİKCAN
Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi,
huriye.celikcan@mgu.edu.tr –
ORCID ID: 0000-0002-8725-4251

ÖZET

Otoetnografi, araştırmacının kendi yaşantılarını, deneyimlerini ve konumlanmışlığını kültürel ve toplumsal bağlam içerisinde eleştirel ve refleksif bir biçimde inceleyen sanat temelli bir araştırma yaklaşımıdır. Bireysel deneyimi yalnızca kişisel bir anlatı olarak değil, birey ile kültür, toplum ve sosyal ilişkiler arasındaki bağlantıları anlamaya yönelik bilgi üretme biçimi olarak ele almaktadır. Bu yönüyle otoetnografi, araştırmacının aynı zamanda hem araştırmanın öznesi hem de araştırmacısı olduğu bir yaklaşım sunmaktadır. Otoetnografik çalışmalarda kişisel anlatı, refleksif düşünme ve kültürel analiz bir arada kullanılabilmekle birlikte deneyimler aracılığıyla güç, ayrıcalık, eşitsizlik, kimlik ve toplumsal ilişkiler gibi farklı konularda sorgulanabilmektedir. Otoetnografi, otobiyografik bir anlatı ya da anı yazımı olmayıp, belirli bir araştırma amacı doğrultusunda deneyimin kültürel ve kuramsal açıdan yorumlanmasını gerektiren sanat temelli bir araştırma yöntemidir. Bu nedenle öncelikle bu çalışmada, otoetografinin temel özellikleri, araştırma sürecindeki yeri ve kişisel deneyim ile kültürel analiz arasındaki ilişkisi ele alınacaktır. Ardından otoetnografik yaklaşımın uygulamadaki kullanımını göstermek amacıyla otoetnografik **bir çalışma örneği** incelenecektir. Bunun yanı sıra otoetnografinin yalnızca yazılı anlatı ile sınırlı olmadığı; çağrışımcı, analitik, dramaturjik ve şiirsel biçimler gibi farklı ifade olanaklarına sahip olduğu vurgulanarak, sanatsal **bir otoetnografi örneğine** yer verilecektir. Bu örnekler üzerinden otoetnografinin kişisel deneyimi görünür kılma, bireysel yaşantıları kültürel bağlam içerisinde anlamlandırma ve farklı anlatım biçimleri aracılığıyla yeni bilgi üretme potansiyeli ortaya konulacaktır. Sonuç olarak, bu çalışma ile otoetnografinin, araştırmacının deneyimini araştırmanın bir kaynağı hâline getiren ve bireysel olan ile kültürel olan arasındaki ilişkiyi incelemeye olanak sağlayan, özgün sanat temelli bir araştırma yaklaşımı olduğu ortaya konulmuştur.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Anahtar Kelimeler: Otoetnografi, sanat temelli araştırma, refleksivite, kişisel deneyim, kültürel analiz, görsel sanatlar

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PERSONAL AND CULTURE: AUTOETHNOGRAPHY

Dr. Öğr. Üyesi, Huriye ÇELİKCAN

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar University
huriye.celikcan@mgu.edu.tr –
ORCID ID: 0000-0002-8725-4251

Abstract

Autoethnography is an arts-based research approach that critically and reflexively examines the researcher's own lived experiences, positionality, and identity within their cultural and social context. Rather than treating individual experience as merely a personal narrative, it considers it a means of producing knowledge that reveals the relationships between the individual, culture, society, and social interaction. In this respect, autoethnography positions the researcher as both the subject and the investigator of the research process.

Autoethnographic studies integrate personal narrative, reflexive inquiry, and cultural analysis to explore issues such as power, privilege, inequality, identity, and social relationships through lived experience. It is not simply autobiographical writing or memoir; instead, it is an arts-based qualitative research method that requires the cultural and theoretical interpretation of experience within a clearly defined research purpose.

Accordingly, this study first examines the fundamental characteristics of autoethnography, its role within the research process, and the relationship between personal experience and cultural analysis. It then presents an example of an autoethnographic study to demonstrate the practical application of the approach. Furthermore, the study emphasizes that autoethnography extends beyond written narratives by encompassing diverse expressive forms, including evocative, analytic, dramaturgical, and poetic autoethnography, and includes an example of arts-based visual autoethnographic practice.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Through these examples, the study highlights the potential of autoethnography to make personal experience visible, to interpret individual lives within their cultural contexts, and to generate new forms of knowledge through multiple modes of expression. Ultimately, it argues that autoethnography is a distinctive arts-based research approach that transforms the researcher's lived experience into a legitimate source of inquiry while enabling a deeper understanding of the relationship between the personal and the cultural.

Keywords: Autoethnography; arts-based research; reflexivity; personal experience; cultural analysis; visual arts

GİRİŞ

"Kendiniz hakkında doğruyu söylemezseniz, başkaları hakkında da söyleyemezsiniz." Virginia Woolf'un bu sözü aslında otoetnografinin temelini yansıtmakta ve otoetnografi yazarları için bir çıkış noktası oluşturmaktadır.

Otoetnografi; kendimizle, başkalarıyla, kültürlerle, siyasetle ve sosyal araştırmalarla etkileşime geçmemizi sağlayan bireysel deneyimlerin eleştirel bir incelemesidir (Adams, 2022). Diğer taraftan otoetnografi, otobiyografi veya anı yazımı gibi salt bir hikâye anlatıcılığı değil, aksine belirli bir amaca yönelik hareket eden sanat temelli bir araştırma yöntemidir. Hikâye anlatıcılığında olduğu gibi, otoetnografi de bir duruma, olaya veya deneyime odaklanılır. Yalnızca burada güç ve ayrıcalığın rolünü sorgulamaya ya da sorunsallaştırmaya dönük bir vurgu söz konusudur (Tilley-Lubbs, 2017). Bunun yanı sıra literatürde birçok otoetnografi tanımı yer almaktadır. Haynes (2018) ise otoetnografi türünün savunucularının sunduğu çoklu bakış açılarından dolayı otoetnografinin üzerinde uzlaşılmış ve basit bir tanımının mevcut olmadığını söylemektedir. Ancak bu tanımlar incelendiğinde çoğu tanımın ortak noktaları; kişisel ve refleksif (öz-yansıtmalı) doğası, öz-anlatı içermesi ve bu yaklaşım aracılığıyla derinleştirilen kültürel analizlerin varlığı konusundadır.

Otoetnografi, etnografinin dışa dönük bakışını korurken, benliğe yönelmiş olan etnografik bakışınıda içermektedir. Bu anlamda "kişisel olan politiktir" ve "deneyim önemlidir" gibi feminist söylemler, otoetnografiye doğru atılan adımda temel birer dayanak noktası haline

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

gelmiştir. Kişisel bir bakış açısından yazmanın ardında, belirli bir tarihsel anda yaşanan acı, haksızlık ve adaletsizliği ele alma görevi ve etik sorumluluğu yer almaktadır (Clarke, 2019). Bu açıdan bakıldığında aslında otoetnografi anlatılarında genelde acıya odaklanılmaktadır. Bunun sebebini ise genel olarak otoetnografi yazarları "unutamadığımız şeylerin bize acı veren anlardan ibaret olduğu" düşüncesidir.

Diğer taraftan çeşitli alanlardaki otoetnografi araştırmacıları, otoetnografinin yalnızca belirli konulara odaklanarak ele almadığını, bilgi oluşturma ve bilgiyi kalıcı kılma yöntemi olarak da yararlı olduğunu tespit etmişlerdir (Baker, 2025). Yöntemin öne çıkan diğer güçlü yönleri arasında, araştırmacının eş zamanlı olarak hem sorgulamanın öznesi hem de araştırmacı konumunda yer alması bulunmaktadır (Kaltenhauser vd., 2024). Okuyucu açısından bakıldığında ise bu durum, deneyimlerin incelik ve derinliklerine geleneksel araştırma yöntemleri içinde kaybolup gidebilecekken, bakış açılarının gerçekliklerini gözler önüne seren deneyimlere erişim imkânı sunmaktadır. Bazı akademik yazım türlerinde ise otoetnografi, yazarları daha fazla kişisel ayrıntıyı paylaşmaya davet etmektedir. Bu anlamda aslında seçilen otoetnografi türü hem okuyucu hem de otoetnograf açısından belirleyici rol oynamaktadır.

Bu açıdan bakıldığında otoetnografi, araştırmacıların dahil edebileceği ve belgeleyebileceği bilgi çeşitliliği ve kapsamı bakımından pek çok alanda kullanılmaktadır. Otoetnografi çalışmak isteyen araştırmacılar için bu tür çalışmalara nasıl yaklaşabileceklerine dair birçok sayıda kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklar özellikle, nesnelliği ön plana alan ve daha geleneksel yöntemlere dair bir altyapı bilgisiyle yola çıkan araştırmacılar için faydalı olacaktır. Bu tür yayınlar arasında Charlotte Aull Davies'in (2008) "Reflexive Ethnography: A Guide to Researching Selves and Others"; Adams, Jones ve Ellis'in (2022) "Autoethnography: Understanding Qualitative Research"; ve Glaser ve Strauss'un (1967) "The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research" adlı eserleri, en çok alıntı yapılan çalışmalardan bazılarıdır.

Bu çalışmalardan Adams, Jones ve Ellis, otoetnografinin değerlerini ve uygulamalarını tamamen benimserken, çalışmalarında şöyle bahsederler; yazar Joan Didion (1979), basit ve güçlü bir şekilde, "yaşamak için hikayeler anlatırız '" der. Didion'ın çağrısını benimsiyor ve anlattığımız hikayelerin yaşamamızı ve daha

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

iyi yaşamamızı sağladığına inanıyoruz. Hikâyeler daha düşünceli, daha anlamlı ve daha adil bir yaşam sürmemize olanak tanımaktadır. Glaser ve Strauss'un (1967) çalışmalarında ise araştırmacıları gözlemi boş bir sayfa olarak ele almaya teşvik ederler ve önceden edinilen bilgi, bakış açısı ve kişisel deneyimi bir kenara bırakmaları gerektiği konusunda uyarırlar (Olmos-Vega vd. 2023).

Bu yaklaşımları, geleneksel veriye dayalı gözlem ile öznel deneyimin benimsenmesi arasında uzanan bir yelpazeye yerleştirilecek olursak, Davies'i (2008) bu ikisinin arasında bir noktaya konumlandırabiliriz. Davies, her iki uçtan birine aşırı derecede yönelmemek konusunda uyarıda bulunarak şöyle söylemektedir; "Kültürel araştırmaları zenginleştiren çağrışımcı yaklaşımı benimseyin, ancak daha iyi anlamaya çalıştığımız sosyal faktörleri gözden kaçıracak kadarda fazla öznel çalışmalara da sapmayın". Davies'in Horton'ın (2001) çalışması için yapmış olduğu değerlendirmesinde ifade ettiği üzere temel amaç, etnografik çalışmaların asıl gayesi olan sosyal dünyaya dair anlayışı derinleştirmektir. Bu yaklaşım aslında toplulukların deneyimlerini tek tip kalıplara sığdırma eğilimine karşı dururken bir yaşamı var eden gerçek koşulların iç içe geçmiş karmaşıklıklarının anlaşılması konusunda ise yardımcı olmaktadır.

Bunun yanı sıra, söz konusu karmaşıklıklar, eleştirel bir araştırma türü olarak otoetnografinin değerlendirilmesini de zorlaştırabilir. Bir yazarın paylaştığı deneyime nasıl itiraz edebiliriz ki? sorusuna Adams (2022) şöyle söyler: "Bu yöntemi eleştirenler, otoetnografiyi akademik bir çalışma olarak değerlendirmeyi ısrarla reddetmişlerdir. Bu eleştirmenler; bu tür kişisel ve estetik nitelikteki çalışmaların açıklayıcı güç, akademik anlayış veya toplumsal değişimi tetikleme kapasitesi bakımından değerlendirilemeyeceği yönündeki görüşlere dayanmaktadır" (99). Ancak otoetnografide olduğu gibi bu tür sanat temelli araştırma yöntemlerinin katkılarının pek çok farklı biçimde ortaya çıkabileceğini unutmamak gerekmektedir. Adams (2022), otoetnografik çalışmaların belirlediği hedeflerden yola çıkarak çalışmalarda dört temel niteliğin aranması gerektiğini öne sürmektedir.

Çalışma;

1. Bilgiye katkı sağlıyor mu?

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

2. Kişisel ve deneyimsel olana değer veriyor mu?

3. Hikâyelerin ve hikâye anlatıcılığının gücünü, ustalığını ve sorumluluklarını ortaya koyuyor mu?

4. Araştırma pratiği ve temsiliyet konularında ilişkisel açıdan sorumlu bir yaklaşım benimsiyor mu?

Adams otoetnografinin eleştirel olarak değerlendirmesinde yazarın duygusal ve bedensel deneyimlerini ele almak zorunda olmadığını, bunun yerine değerlendirmenin çalışmanın akademik, eleştirel veya kültürel katkılara odaklanması gerektiğini söylemektedir.

Diğer taraftan biçim ve yapı bakımından çeşitlilikler gösteren bu otoetnografilere bakıldığında; bir metnin çağrışım gücü yüksek (duygusal deneyimle daha fazla uyum içinde), analitik (daha resmi teorilerle harmanlanmış), dramaturjik (edebi, şiirsel) veya yorumlayıcı (belirli bir olay üzerine düşünmeyi içeren ve toplumsal bir gündeme yönelen) veya şiirsel nitelikte olabilmektedir (Haynes, 2018). Bu metinlerin söz konusu amaçları bir arada da barındırabileceğini dile getirilmiştir.

Örneğin; çağrışımcı otoetnografi, otoetnografiye yönelik, içe dönük bir anlatıyla sergilenen, içten ve sıklıkla duygusal bir yaklaşımla (Haynes, 2018) ele alınmaktadır. Terim olarak Anderson (2006) tarafından ortaya atılan Analitik otoetnografi ise çağrışımcı otoetnografiyle bir ölçüde tezatlık oluşturmaktadır. Analitik otoetnografide yürütülen araştırmanın ve alanın mevcut durumunun daha açık bir şekilde kabulü söz konusudur ve çalışmanın "oto" (öz/benlik) kısmı, analiz kadar merkezi bir konumda değildir. Bu yaklaşımda ayrıca, araştırmacı dışındaki kişilerle kurulacak diyaloğa da belirli bir ölçüde vurgu yapmaktadır. Dramaturjik ve şiirsel yaklaşımlar ise bu türle kurulan en deneysel etkileşim biçimlerini sunmaktadır. Bunun yanı sıra her şiir otoetnografik olarak kabul edilemez; şiirin yine de bilgiye katkı sağlama yönündeki temel beklentileri karşılaması gerekmektedir. Haynes'in (2018) de belirttiği gibi, “Tüm şiirsel ve dramaturjik otoetnografi örnekleri bu denli açık bir biçimde analitik değildir; yine de analiz, metni kaleme alan yazarın ve metni yorumlayan okurun zihninde gerçekleşir" (10).

Araştırmacılar, "orada olma" (mevcut olma) becerilerini geliştirmelerine olanak tanıdığı için otoetnografiye yönelebilirler. Otoetnografik uygulamalar; derinlemesine düşünme, sabır, dikkatli gözlem ve inceliklere, karmaşıklıklara ve ayrıntılara karşı duyarlılıkla katılımcı tanıklığı için yeni bir yöntem biçimi oluşturmaktadır (Horton, 2001; Longhurst, 2012). Bu

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

"orada olma" hali Renny Christopher'ın (2009) "A Carpenter's Daughter" adlı eserinde başarılı bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada hem işçi sınıfına mensup birinin kaleme aldığı kişisel bir anlatı hem de otoetnografik yazım yoluyla bir bilgi üretimi söz konusudur.

Bunun yanı sıra otoetnografinin bir diğer uygulama alanı olarak karşımıza çıkan sanat ve sanat eğitimi alanında da birçok etkileyici otoetnografik anlatı yer almaktadır. Özellikle müzik/müzik eğitimi alanında oldukça sık görülen otoetnografi örneklerine yaklaşık son on yıldır sanat ve sanat eğitiminde uygulamalı otoetnografi örnekleri eklenmiş durumdur. Bu çalışmada da görsel sanatlar alanına özgü sanat temelli bir araştırma olan otoetnografi örneğine yer verilecektir.

Banu'nun hikayesi şöyle başlıyordu;

"*Nereden başlayacağımı bilmiyorum ama yazacak çok şeyim olduğunu biliyorum.*

Beni hayatta en çok yoran şey anksiyete oldu. Bu durum ne zaman, neden başladı hiç bilmiyorum, terapiye gittim ancak yine de tam olarak neden dolayı böyle olduğumu bir türlü çözemedim. Aslında nedenini bulmaya çalışmaktan çok anksiyetemin kontrol edemeyeceğim düzeye geldiği dönemimden bahsedeceğim;

Bu hastalık çoğu insanın düşündüğü gibi sadece stresli olma ve aşırı düşünmeden ibaret değil, bunu yaşamayan birisi anlayamaz. On birinci sınıfa yeni geçmiştim ve pandemi yeni bitmişti. Evden çıkmamaya o kadar alışmıştım ki dışarısı artık çok korkutucu gelmeye başlamıştı bana sanki her an tehlike altındaymışım gibi geliyordu. Herkes ve her şey beni çok rahatsız ediyordu, yalnız kalmaya çok alışmıştım. Bir de o zamanlar üniversite sınavına hazırlanmaya başlamam gerekiyordu, herkesin beklentileri vardı ve zaten mükemmeliyetçi biri olarak bu beklentiler beni daha çok strese sokuyordu. Okul açılmadan birkaç hafta önce sınıf listeleri açıklanmıştı, listeye baktığımda okulun en zorba çocuklarıyla aynı sınıfta olduğumu gördüm ve buna çok kafayı takmıştım. O zamanlar maske takıyoruz ve ergenler birbirinin dış görünüşüne çok laf ediyorlardı.

Okulun açılmasına birkaç gün var ve ben nedensizce kendimi çok hasta hissediyorum.

Her neyse okul açıldı, ilk gün sabah uyandım giyindim okula gideceğim. Sabah bir mide bulantısı başladı ama oldukça kötü, artık dayanamıyorum. Sonrasında biraz toparlandım ve "neyse bir şey olmaz herhalde" diye düşünerek okula gittim. Okulda da geçmedi maalesef, hatta daha da kötü oldum, resmen düşüp bayılacak gibiydim. Herkes çok gürültülüydü ve en

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ufak bir ses bile beni tetikliyordu. Bu yüzden daha okulun ilk gününden izin alıp eve gitmek zorunda kalmıştım. Annemler beni doktora götürdü, doktor "bir şeyi yok stresten olabilir" dedi eve geri geldik. Bir şeyi yok demişti ama bir şey vardı, olduğu çok belliydi, yemek bile yiyemiyordum. Yemek yiyemediğim için midem daha çok bulanmaya başladı ve ilerleyen diğer günlerde de okula gidemedim. Bir hafta boyunca hiç okula gitmedim, babam artık iyileştiğimi ve okula gitmem gerektiğini söyledi. Bu sözlerin üzerine okula gittim, bir şey olmaz sandım ama yine aynısı oldu. Başım dönüyor ellerim titriyor, midem bulanıyor, sanki ölecekmişsin gibi bir his. Neden olduğunu bile bilmiyorum, sıramda oturuyorum, dışardan bakan birisi belki o an anksiyete atağı geçirdiğimi bilmiyor ama ben kusacakmış, bayılacakmış gibi hissediyorum ve sakinleşmeye çalışıyorum. En yakın arkadaşım yanıma elinde poğaça ve ayranla geldi ve "artık yemek yemem gerektiğini söyledi. Ben tabi yine yiyemedim, konuşmaya bile halim yoktu dokunsan ağlayacak gibiydim, cevap bile veremedim. İyi olmadığımı anladı ve bana üzülerek baktı, "yemek yiyip kendine gelmen lazım gözlerin çökmüş" dedi. Ben yine cevap veremedim, onun konuşması bile anksiyetemi tetikliyordu. Kendimi her an patlamaya hazır bir bomba gibi hissediyordum, en ufak bir şey bile beni tetikliyordu. Derste birisinin uçlu kalemle yazı yazarken çıkardığı ses, evdeki buzdolabının çıkardığı ses bile midemi bulandırmaya yetiyordu. Hatta arabada giderken arabanın benim kontrolüm haricinde hareket ediyor olması, bu bile benim anksiyetemi tetikliyor, her şeyin kontrolüm altında olmasını istiyordum. Kontrol edemeyeceğim bir durumda kendimi kapana sıkışmış hissediyordum. Bu yüzden de çıkamayacağım ortamlara girmekten kaçmaya başladım, okul gibi…

O gün sabah ilk dersten sonra babamı aradım ve gelip beni okuldan aldı. Yine doktora gittik doktor yine bir şeyi yok dedi, mide bulantısı için birkaç ilaç yazdı. Bu böyle aylarca devam etti. Bir gün sınav haftamdayken yine çok fazla stres oldum ve artık kontrol edemeyeceğim düzeye geldi. Hep böyle olurdu zaten ya hiç stres hissetmezdim ya da aşırı hissederdim. Yine aynı şekilde atak geçirmeye başladım, sınıf arkadaşlarım da fark ettiler ve "hasta mısın?" diye sordular. Bir de bunları yaşarken insanlara belli etmemeye çalışmak çok yorucuydu. Hakkımda kötü düşünüp bana acımalarını istemiyordum. Koşarak memur odasına gittim ve yine babamı aradım. Babam artık sinirlendi ve sürekli aynı şey olduğu için telefonda bana kızdı gelmeyeceğini söyledi, telefonda bile zor konuşuyordum her an bayılacak gibiydim "lütfen gelip beni al baba çok kötüyüm" dedim. Babam gelmedi. Müdür yardımcısına gidip kendimi açıklamaya çalıştım, eve gitmek için izin almaya çalıştım ama bana "kaç yaşına gelmişsin hâlâ nerede nasıl davranacağını bilmiyorsun" diye bağırdı. Çok üzülmüştüm yetişkinler beni

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

anlamayıp böyle davrandıklarında daha da kötü hissediyordum. Sonrasında ne oldu sınava girdim mi hatırlamıyorum.

Günler geçti ve bir gün daha böyle bir kriz anında;

En yakın arkadaşım şehir dışındaydı ve yanımda olacak kimse yoktu. Tuvalete gidip ağlamıştım, midem çok bulanmasına rağmen kusamıyordum çünkü yemek yemediğim için midemde kusacak bir şey yoktu. Bu durum aynı zamanda bende yeme bozukluğuna da sebep oldu ve düzelmem aylarımı hatta neredeyse bir yılımı aldı. Hâlâ yemek yerken bazen korkarak yiyorum. Bu durum sağlığımı o kadar etkiledi ki saçlarım dökülmeye başladı ve ya midem bulanırsa diye gittiğim her yerde yanımda poşet taşımaya başladım. Yanımda su olmadan hiçbir yere gidememeye başladım. Çünkü yanımda içebileceğim suyum olması biraz da olsa güvende hissettiriyordu. Bir süre sonra artık dışarı çıkmaya bile korkar hâle geldim. Tek başıma bir yerlere gidememeye başladım. Hep yanımda bana sahip çıkacak biri olsun istedim. Bazen geceleri bulantıdan uyuyamıyordum, yatağım camın yanındaydı ve o kış soğuğunda camı açıp sakinleşmeye çalışıyordum. O an hissettiklerimi kelimelere dökmek çok zor, çok garip bir his, perdeye yansıyan sokak lambasının ışığını hatırlamak bile bana çok garip hissettiriyor. Çok yorucu bir dönemdi. Bir keresinde o kadar kötü bir atak geçirmiştim ki banyoda yere yatıp geçmesini beklemiştim. Çok kötü bir his ve çok kötü bir deneyim. O kadar kötü ki kusacak gibisin ama kusamıyorsun, ölecek gibi hissediyorsun ama ölmüyorsun. Sadece süründürüyor. Bir keresinde anneme böyle devam edecekse bu şekilde yaşamak istemiyorum demiştim, tabi ki annem yine beni ciddiye almamıştı. Hissettiklerim önemsenmeyince kendimi çok değersiz hissediyordum, resmen acı çektiğimi görmüyorlardı beni anlamıyorlardı. Daha sonra tekrar doktora gitmek zorunda kaldık ve doktor bu sefer "sağlığında bir problem yok tamamen psikolojik bir şey psikoloğa götürmenizi öneririm" dedi. Babam doktor deyince bu sefer ciddiye aldı ama yine de psikoloğa falan götürmediler, "boşa para" vermek istemediler. Bir yıl sonra kendi başıma ücretsiz bir psikolog bulup gittim. Psikoloğa başladıktan sonra anksiyetem olduğunu öğrendim ve aileme söyledim, ancak her zamanki gibi yine bana inanmadılar ve "öyle şeylere kafanı yorma bir şeyin yok, iyisin" dediler. Daha sonra artık onlara bir şey anlatmamaya başladım. Psikolog biraz da olsa iyi geldi, iyileşme sürecimde çok yardımı oldu. Şu an hâlâ tamamen iyileştim diyemem ancak eskisine göre çok daha güçlüyüm. Bu hastalık beraberinde depresyon, yeme bozukluğu gibi birçok başka hastalığa sebep olabilen ciddi bir hastalıktı. O günleri, o ilaçları her hatırladığımda çok kötü hissediyorum.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Keşke insanlar dertlerimi küçümsemek yerine anlamaya çalışsalardı…”.

Bu tür otoetnografik anlatılar oldukça sübjektif duygular ve hislerle dolu deneyimlere sahip olması nedeniyle, nitel ve nicel bağlamda sistematik analize uymazlar (Gouzouasis & Ryu, 2014). Bu tür metinler son derece şahsi olması sebebiyle yapılan analizler, sanat temelli otoetnografik araştırma ruhuna uygun (özü yakalama) olacak şekilde yapılmaktadır.

Banu tüm hikayesini resmedemezdi, anlatısının analizinden elde edilen temalar doğrultusunda hikayesini aşağıdaki otoetnografik çalışma ile sonlandırdı.

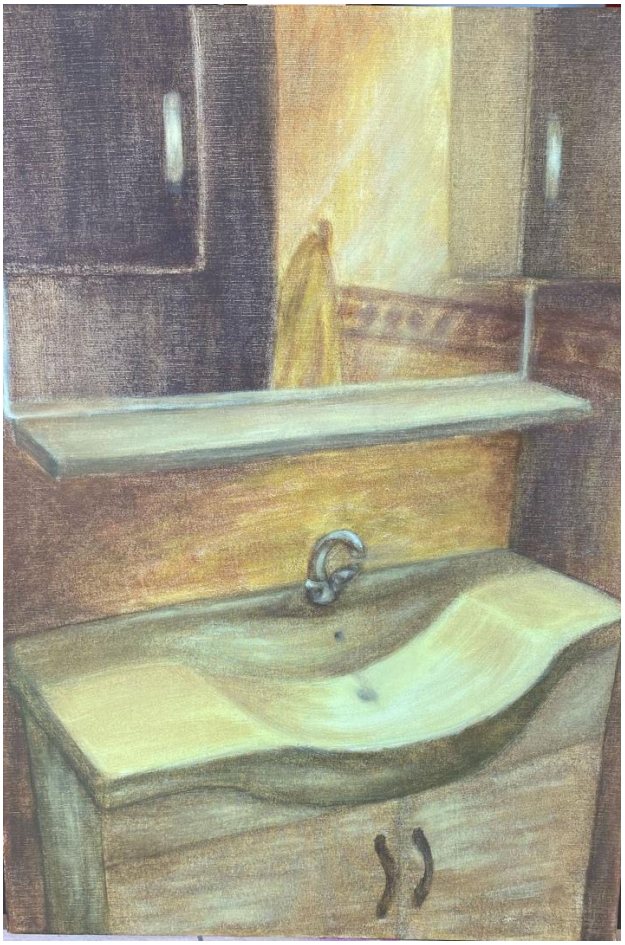

Görsel 1. Banu, Beklemek, 2019, Tuval üzerine yağlı boya, 70x100.

Banu’nun yapmış olduğu çalışma aslında onun hikayesinde kendisinde iz bırakan bir noktayı işaret etmektedir. Sanat temelli otoetnografi örneklerinde oldukça sık karşılaşılan bir ana odaklanılmış ve aslında anlatılmak istenen, vurgu yapılmak istenilen kişisel anlatı en çağrışımcı şekilde ortaya konulmuş ve oldukça güçlü bir anlatımla sunulmuştur.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

2. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, otoetnografinin sanat temelli bir araştırma yaklaşımı olarak kişisel deneyim ile kültürel analiz arasında kurduğu ilişkiyi kuramsal ve uygulamalı boyutlarıyla ele almıştır. Çalışmada öncelikle otoetnografinin tanımı, temel ilkeleri, çağrışımcı yapısı, analitik, dramaturjik ile şiirsel biçimleri açıklanmış; ardından yazılı bir otoetnografik anlatı ve bu anlatının görsel sanat üretimine dönüşmüş uygulamalı bir örneği değerlendirilmiştir. Böylece otoetnografinin yalnızca bir yazım yöntemi değil, aynı zamanda çok katmanlı bir bilgi üretme ve sanatsal ifade biçimi olduğu ortaya konmuştur.

Örnek bir deneyim üzerinden incelenerek yapılan çalışma, bireysel yaşantının kültürel ve toplumsal bağlamdan bağımsız değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Anlatıda görünür hâle gelen aile içi iletişim, okul ortamı, toplumsal beklentiler, ruh sağlığına ilişkin önyargılar ve sessizleştirilen bireysel acı; kişisel olanın aynı zamanda kültürel bir deneyim olduğunu ortaya koymaktadır. Anlatının yağlı boya çalışmasıyla tamamlanması ise sözcüklerle ifade edilmesi güç duyguların görsel imgeler aracılığıyla yeniden anlamlandırılabileceğini göstermekte ve sanatın otoetnografik araştırmalardaki dönüştürücü rolünü güçlendirmektedir.

Görsel sanatlar eğitimi açısından değerlendirildiğinde otoetnografi, öğrencilerin ve sanatçıların öznel deneyimlerini yalnızca ifade etmelerini değil, aynı zamanda bu deneyimleri eleştirel biçimde analiz ederek kültürel bilgiye dönüştürmelerini sağlayan önemli bir yöntemdir. Özellikle sanat temelli araştırmalarda yazılı anlatı ile görsel üretimin birlikte kullanılması, araştırmanın hem estetik hem de bilimsel niteliğini zenginleştiren bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Sonuç olarak otoetnografi, araştırmacının kendi deneyimini araştırmanın nesnesi hâline getirirken öznel anlatıyı kuramsal çerçeve ve kültürel çözümleme ile temellendiren özgün bir nitel araştırma yöntemidir. Gelecekte görsel sanatlar eğitimi alanında farklı yaş grupları, disiplinler ve sanatsal üretim biçimleriyle gerçekleştirilecek uygulamalı otoetnografi çalışmalarının, sanat temelli araştırma literatürüne önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

KAYNAKÇA

Adams, T. E., Jones, S. H., & Ellis, C. (Eds.). (2022). Handbook of autoethnography (2nd ed.). Routledge.

Anderson, L. (2006). Analytic autoethnography. Journal of Contemporary Ethnography. 35(4), 216- 228.

Baker, C. (2025). A Carpenter's Daughter: Workıng-Class Autoethnography, Master of Arts,Georgetown University, The Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Washington, D.C.

Davies, C. A. (2008). *Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others* (2nd ed.). Routledge.

Didion, J. (1979). *The White Album*. Simon & Schuster.

Clarke, A. E. (2019). Situating grounded theory and situational analysis in interpretive qualitative inquiry. In A. E. Clarke & K. Charmaz (Eds.), The SAGE handbook of current developments in grounded theory (pp. 3–48). SAGE Publications. https://doi.org/10.4135/9781526436061

Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research. Aldine de Gruyter.

Gouzouasis, P. & Ryu. J. Y. (2014). The use of story in early childhood music education research: A pedagogical tale from the piano studio.Music Education Research. London: Routledge.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Haynes, K. (2018). Autoethnography. In C. Cassell, A. L. Cunliffe, & G. Grandy (Eds.), The SAGE handbook of qualitative business and management research methods: Methods and challenges (pp. 17–31). SAGE Publications. https://doi.org/10.4135/9781526430236

Horton, D. (2001). Review of Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others (C. A. Davies). Sociology, 35(1), 219–221. https://doi.org/10.1017/S0038038501270151

Kaltenhauser, A., Stefanidi, E., & Schöning, J. (2024). Playing with perspectives and unveiling the autoethnographic kaleidoscope in HCI: A literature review of autoethnographies. In Proceedings of the 2024 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems (Article 819, pp. 1–20). Association for Computing Machinery. https://doi.org/10.1145/3613904.3642355

Longhurst, R. (2012). Becoming smaller: Autobiographical spaces of weight loss. Antipode, 44(3), 871–888. https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2011.00895.x

Olmos-Vega, F. M., Stalmeijer, R. E., Varpio, L., & Kahlke, R. (2023). A practical guide to reflexivity in qualitative research: AMEE Guide No. 149. Medical Teacher, 45(3), 241–251. https://doi.org/10.1080/0142159X.2022.2057287

Christopher, R. (2009). *A carpenter's daughter: A working-class woman in higher education*. Sense Publishers.

Tilley-Lubbs, G. A. (2017). Re-assembly required: Critical autoethnography and spiritual discovery. Peter Lang.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

UYGULAMALI MUTFAK EĞİTİMİ VEREN AKADEMİSYENLERİN MENTORLUK DENEYİMLERİ ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr., Emrah YILDIZ
Anadolu Üniversitesi, emrahyildizz@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0206-115X

ÖZET

Gastronomi ve aşçılık eğitiminde, öğrencilerin uzun çalışma saatleri ve katı hiyerarşi gibi zorlu yiyecek-içecek endüstrisi koşullarına hazırlanmasında uygulamalı ders hocalarının sunduğu mentorluk hayati bir rol oynamaktadır. Literatür genellikle öğrencilerin mentorluk hizmeti ile ilgili mesleki algılarına veya kariyer niyetlerine odaklanılırken, bu sürecin doğrudan mentorların yaşanmışlıkları üzerinden incelendiği çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu araştırmanın amacı, mutfak eğitimi veren akademisyenlerin öğrencilerine sundukları yapılandırılmış ve yapılandırılmamış mentorluk pratiklerini, stratejilerini ve deneyimledikleri kısıtlılıkları fenomenolojik bir yaklaşımla derinlemesine incelemektir. Nitel araştırma deseniyle kurgulanan çalışmada, Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde uygulamalı mutfak derslerine giren 18 akademisyen ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular dört ana tema etrafında şekillenmiştir. Bu temalar; staj ve iş bulma süreçlerinde destek, staj takibi, kariyer gelişimine katkı ve psikososyal destek olarak ele alınmaktadır. Araştırma sonuçları, akademisyenlerin öğrencileri çok disiplinli alanlara yönlendirdiğini, pratik kriz simülasyonlarıyla öğrencilere "sektörün havasını teneffüs ettirdiğini" ve sınırları aşan derin bir psikososyal destek sunduğunu göstermektedir. Ancak araştırmanın en çarpıcı çıktısı; ağır iş yükü, artan kontenjanlar ve hazırbulunuşluğu düşük öğrencilerin hocanın itibarını zedeleme endişesi taşıması sebebiyle mentorluğun sektörel kredibilite riski barındırmasıdır. Bu durum, akademisyenleri yalnızca talepte bulunan ve proaktif öğrencilere destek vermeye iterek süreci seçici bir akademik sponsorluğa dönüştürmektedir. Çalışma, aşçılık eğitimindeki mentorluk pratiklerinin akademisyenlerin bireysel fedakârlığından çıkarılarak dijital rehberlik şeklinde e-mentorluk uygulanması ve kurumsal üniversite-endüstri ağları aracılığıyla sistematik bir yapıya kavuşturulmasını önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Aşçılık Eğitimi, Gastronomi, Akademik Mentorluk, Seçici Akademik Sponsorluk, Sektörel Kredibilite, Fenomenoloji.

1. GİRİŞ

Türkiye'de gastronomi ve mutfak sanatları ile aşçılık eğitimi alan öğrenciler, hızla büyüyen turizm ve yiyecek-içecek endüstrisinin önemli bir parçasıdır. Bu alanlarda eğitim gören öğrencilerin sadece teorik bilgi edinmeleri değil, aynı zamanda sektörel adaptasyon ve kariyer planlama becerileri geliştirmeleri beklenmektedir. Türkiye'de tarihsel kökenleri ahilik kültürüne dayanan ve geleneksel usta-çırak ilişkisi temelinde şekillenen mutfak eğitimi, yiyecek-içecek sektörünün nitelikli iş gücü talebini karşılamak amacıyla yükseköğretim

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kurumlarına entegre olmuştur (Özdemir ve Akyol, 2026; Güldemir ve Akarçay, 2020). Gastronomi ve aşçılık eğitimi, kültürel mirasın korunması, sürdürülebilir gıda sistemleri ve turizm endüstrisine katkılarıyla disiplinler arası profesyonel bir alana dönüşmüştür (Akkil ve Kayış, 2026). Ancak yükseköğretimde aldıkları steril eğitimin ardından profesyonel mutfaklara adım atan öğrenciler; uzun çalışma saatleri, düşük başlangıç ücretleri, fiziksel zorluklar, katı hiyerarşik yapı ve yoğun stres gibi endüstrinin oldukça sert gerçekleriyle yüzleşmektedir (Qiu vd., 2015). Çalışma ortamının getirdiği bu ağır koşullar, mesleğe yeni başlayan bireylerde rol stresi ve tükenmişlik yaratabilmekte, bazı öğrencilerin mezuniyet sonrasında sektörden tamamen kopmalarına neden olabilmektedir (Kim vd., 2015; Richardson, 2009). Bu sarsıcı geçiş döneminde, öğrencilerin zedelenen mesleki kimliklerini onarmak, sektöre entegrasyonlarını kolaylaştırmak ve iş gücü piyasasındaki kalıcılıklarını sağlamak adına, yükseköğretim kurumlarındaki akademik yönlendirmeler ve yapılandırılmış mentorluk mekanizmaları hayati bir rol üstlenmektedir (Park vd., 2016). Mevcut yükseköğretim yapılarında bu zorlukları hafifletecek sistematik mentorluk pratiklerinin eksikliği, öğrencilerin akademik ilerlemelerinde ve iş gücü piyasasına geçişlerinde ciddi engeller yaratmaktadır. Bu zorlukların aşılmasında ve sektöre yeni girenlerin iş yerine adaptasyonunun kolaylaştırılmasında mentorluk, stratejik bir gelişim mekanizması olarak öne çıkmaktadır (Akçamete vd., 2010).

Mentorluk, bilgi ve yaşantıların deneyimli bir uzman tarafından daha az deneyimli kişiye aktarıldığı, kariyer danışmanlığı, psikososyal destek, koçluk ve rol modellik işlevlerini barındıran çok boyutlu bir gelişim sürecidir (Crisp ve Cruz, 2009; Akçamete vd., 2010). Bu süreç, yetersiz deneyime sahip bireylerin alanında uzman bir rehberden fayda sağlamasına (Tunçay, 2014), sosyal sermayelerini artırmasına, mesleki adaptasyonlarını hızlandırmasına ve özgüvenlerini güçlendirmesine olanak tanıyan yapısal bir mekanizmadır (Özkalp vd., 2006; Kılıç ve Serin, 2017). Bu doğrultuda akademik mentorlar; öğrencilerin sosyal sermayelerini network geliştiren, onları iş dünyasının kriz anlarına hazırlayan ve sektörde karşılaştıkları zorlukları aşmalarında onlara sektörel rehber olan kilit aktörlerdir. Yükseköğretimde, özellikle aşçılık gibi uygulamalı eğitim gerektiren alanlarda mesleki ders veren öğretim elemanlarının üstlendiği mentorluk rolü, salt teknik bir bilgi aktarımının çok ötesine geçmektedir (Pınar, 2013).

Uluslararası literatürde, etkili bir mentorluk desteğinin öğrencilerin staj tatminini artırdığı, rol stresini azalttığı ve mesleğe adanmışlık duygusunu tetikleyerek sektörde kalma niyetlerini pozitif yönde etkilediği sıklıkla vurgulanmaktadır (Deale vd., 2019; Tan vd., 2025; Liu vd., 2024; Nabi vd., 2025). Bu alanda yapılan çalışmalar genellikle mentorluğun motivasyon, kurumsal kültüre uyum ve kişisel gelişim süreçlerindeki rolünü ele almaktadır. Geleneksel usta-çırak dinamiklerinin modern üniversite ortamındaki temsilcileri olan uygulamalı mutfak dersleri işleyen akademisyenlerin; bu süreci kendi pencerelerinden nasıl deneyimlediklerine, sektörel iş/staj ağlarını öğrencilere sunarken ne tür stratejiler izlediklerine ve bu süreçte kendi sektörel itibarlarını nasıl yönettiklerine dair nitel çalışmalar oldukça sınırlıdır. Dahası, artan öğrenci kontenjanları ve ağır akademik iş yükü gibi yapısal kısıtlılıklar altında, akademisyenlerin idealize edilen mentorluk rollerini pratikte nasıl kurguladıklarını ve hangi

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

zorluklarla baş başa kaldıklarını (Özcan ve Çağlar, 2013) doğrudan onların yaşanmışlıkları üzerinden ele alan araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu boşluktan hareketle tasarlanan bu araştırmanın temel amacı; mutfak eğitimi veren akademisyenlerin, öğrencilerini yiyecek-içecek endüstrisine hazırlama süreçlerindeki mentorluk pratiklerini, izledikleri kariyer koçluğu stratejilerini ve deneyimledikleri yapısal/bireysel kısıtlılıkları fenomenolojik bir yaklaşımla derinlemesine incelemektir. Elde edilecek bulguların, yükseköğretimde gastronomi mentorluğunun bireysel fedakârlıklardan sıyrılarak kurumsal bir yapıya kavuşturulması noktasında literatüre özgün ve teorik bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.2. Mutfak Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Beklentileri ve Sektörel Gerçeklikler

Yiyecek-içecek sektörü, değişen tüketici beklentileri ve turizm endüstrisiyle olan entegrasyonu sayesinde küresel ekonominin en dinamik ve hızla büyüyen alanlarından biridir. Gelişen turizm faaliyetleri ve insanların farklı lezzetler deneyimleme arzusu, sektörde dünya standartlarında hizmet verebilecek nitelikli ve profesyonel mutfak personeline olan ihtiyacı belirgin bir şekilde artırmıştır (Reynolds vd., 2021; Ottenbacher vd., 2009).

Günümüzde yükseköğretim düzeyinde mutfak eğitimi temel olarak iki yıllık önlisans seviyesinde pratik iş gücü yetiştiren aşçılık programları ve dört yıllık lisans seviyesinde kültürel, bilimsel ve yönetimsel altyapı da sunan gastronomi ve mutfak sanatları bölümleri olmak üzere iki koldan ilerlemektedir. Her iki program da öğrencilere sadece teorik bilgi sunmakla kalmayıp, mesleğin doğası gereği yoğun psikomotor beceriler ve el yatkınlığı gerektiren uygulamalı eğitimler vermektedir (Özdemir ve Akyol, 2026).

Kariyer seçimi ve planlaması; bireyin yetenekleri, ilgi alanları, ekonomik koşullar, ailevi beklentiler ve elde ettiği eğitim fırsatlarının karmaşık etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir süreçtir. Özellikle aşçılık ve gastronomi gibi pratik beceri, yoğun emek ve yüksek stres toleransı gerektiren alanlarda, öğrencilerin mesleği kendi istekleriyle seçmeleri, kariyer planlamalarına verdikleri önemi ve mesleki uyumlarını doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir (Avcu ve Can, 2024). Öğrencilerin eğitimleri sürecinde sektörle kurdukları temas ve mesleki değerlere yönelik geliştirdikleri algı, mezuniyet sonrası kariyer hedeflerinin netleşmesinde başat rol oynamaktadır. Ancak medyanın ve popüler kültürün etkisiyle cazip bir meslek olarak görünen gastronomi ve aşçılık alanının endüstriyel gerçekleri oldukça zorludur. Öğrenciler gerek zorunlu staj süreçlerinde gerekse mezuniyet sonrasında sektöre adım attıklarında zorlu çalışma koşullarıyla doğrudan yüzleşmek zorunda kalmaktadır (Qiu vd., 2015; Richardson, 2009; Çelik Gençoğlu ve Kemer, 2021). Buna ek olarak profesyonel mutfaklarda yatay ayrışma, cam tavan sendromu ve cinsiyet temelli iş bölümü gibi çalışma barışını zedeleyen sosyolojik engeller de sıklıkla yaşanabilmektedir (Temizkan ve Gökgöz, 2023; Kavalı ve Rao, 2025).

Sektörün bu stresli, rekabetçi ve baskı altındaki doğası, mesleğe yeni başlayan öğrencilerde rol stresi ile mesleki tükenmişliğe yol açabilmekte; niteliksiz çalışma ortamları ve düşük ücretler, mezunların emeklerinin karşılığını alamadıklarını düşünerek sektörden kopmalarına neden olabilmektedir (Richardson, 2009; Kurnaz vd., 2014). Öğrencilerin akademik dünyadan profesyonel mutfaklara geçiş yaptıkları bu kritik evrede, sektörün acımasız şartlarına adaptasyon sağlayabilmeleri ve mesleki kimliklerini koruyabilmeleri, onlara verilecek psikososyal desteğe ve akademik yönlendirmelere bağlıdır (Park vd., 2016; Kim vd., 2015). İş dünyasının zorlu dinamikleri ile okulda alınan eğitim

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

arasındaki bu sarsıcı yüzleşme, öğrencilerin staj ve iş bulma süreçlerinde sistematik bir mentorluk desteğine duydukları ihtiyacı tartışılmaz kılmaktadır. Tam bu noktada, yükseköğretim sürecinde akademisyenlerin öğrencilere sunduğu rehberlik ve mentorluk pratikleri, kariyer planlama ile mesleki uyumun sağlanmasında stratejik bir köprü işlevi görebilir. Öğrencilerin sektörde yaşadıkları zorlukları, stres ve tükenmişlik hislerini yargılanmadan açıkça ifade edebildikleri bir akademik mentorun varlığı, onlara duygusal bir rahatlama sağlamakta ve mesleki zorluklara karşı psikolojik dayanıklılıklarını artırmaktadır (Park vd., 2016; Kim vd., 2015). Mentorların sadece staj takibi yapmakla kalmayıp, öğrencilere alternatif kariyer yolları sunması ve zorlu mutfak koşulları ile bireysel iş ve yaşam dengesi arasındaki uyumu bulmalarında yönlendirici bir danışmanlık üstlenmesi, öğrencilerin sektörden tamamen kopmalarını büyük ölçüde engellemektedir (Qiu vd., 2015; Tan vd., 2025).

2.2. Kariyer İnşasında Stratejik Bir Rehber Olarak Akademik Mentorluk

Modern eğitim ve yönetim bilimlerindeki güncel değişimler, yükseköğretimde geleneksel ders anlatımı yaklaşımından ziyade, öğrencinin bireysel gelişimini merkeze alan bütüncül mentorluk pratiklerine geçişi teşvik etmektedir. Eğitimli nüfusun becerilerine duyulan ihtiyaç arttıkça, bu süreçte stratejik bir rol oynayan eğitimcilerin mentorluk yetkinlikleri de özel bir önem kazanmaktadır (Pınar, 2013). Tarihsel olarak bilgi ve deneyimin kültürler arası aktarımına dayanan mentorluk; günümüzde koçluk, psikolojik danışmanlık, kariyer rehberliği ve sponsorluk gibi çok çeşitli formlarda kullanılmaktadır (Barutçugil, 2004; Çankaya, 2009; Tokgöz, 2019; Özkalp vd., 2006). Literatürde mentor, daha az deneyimli bir kişiye rehberlik eden deneyimli uzman birey olarak tanımlanırken (Akçamete vd., 2010); mentorluk alan kişi ise bu uzmanlıktan fayda sağlayan taraf olarak ifade edilmektedir (Tunçay, 2014).

Yükseköğretimde mentorluk, salt teknik bilginin aktarımının ötesine geçerek öğrencilerin sosyal sermayesini artıran, mesleki adaptasyonlarını kolaylaştıran ve özgüvenlerini güçlendiren çok boyutlu bir gelişim süreci olarak işlev görmektedir. Etkili bir mentorluk süreci, bireylerin kendi potansiyellerini keşfetmelerine olanak tanırken (Özkalp vd., 2006); aynı zamanda mentorun alana özgü kaynaklara ve profesyonel iletişim ağlarına ulaşmada stratejik bir kapı görevi üstlenmesini sağlamaktadır (Kılıç ve Serin, 2017). Nitekim yükseköğretimdeki mentorluk, öğrencilerin akademik ve mesleki büyümesine doğrudan katkı sağlayan formal ve informal ilişkiler bütünü olarak ele alınmaktadır (Crisp & Cruz, 2009).

Üniversite bağlamında akademisyenlerin üstlendiği mentorluk rolleri, öğrencilerin yalnızca akademik başarılarını değil; aynı zamanda sosyal uyumlarını, kariyer planlamalarını ve profesyonel kimlik gelişimlerini de desteklemektedir (Akçamete vd., 2010; Pınar, 2013). Uluslararası araştırmalar, mentorluğun öğrencilerin okulu bırakma oranlarını düşürdüğünü, mezuniyet istikrarını artırdığını, iş gücü piyasasına geçişlerini hızlandırdığını ve istihdam edilebilirliklerini önemli ölçüde iyileştirdiğini ortaya koymaktadır (Crisp & Cruz, 2009; Nabi vd., 2025). Ayrıca üniversite öğrencilerine sunulan akademik mentorluk; zamanında geri bildirim alma, yeteneklerini sergileme fırsatı bulma, motivasyon artışı sağlama ve kurumsal kültüre adaptasyonu kolaylaştırma gibi pek çok bireysel fayda sunmaktadır (Çankaya, 2009).

Uluslararası çalışmalar, turizm ve konaklama öğrencilerinin yapılandırılmış mentorluk programları kapsamında kariyer planlama, özgeçmiş hazırlama ve sektörle ağ kurma konularında çok yüksek beklentileri olduğunu doğrulamaktadır (Deale vd., 2019). Bununla birlikte, alanında uzman akademisyenlerle kurulan mentor-öğrenci ilişkilerinin, öğrencilerin

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

stajlardaki öğrenme çıktılarını, iş tatminlerini ve endüstriye olan uyumlarını doğrudan pozitif yönde etkilediği (McDonald & Wilson-Mah, 2022; Liu vd., 2024) ve aynı zamanda öğrencilerin profesyonel hayata hazır bulunuşluklarını önemli ölçüde artırdığı vurgulanmaktadır (Alharethi vd., 2025). Bu doğrultuda gastronomi ve mutfak sanatları ile aşçılık gibi alanlarda eğitim alan öğrencilerin stajlar ve pratik uygulamalar yoluyla sektörle sürekli etkileşim halinde olduğundan mentorluğun işlevselliği önem arz etmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, mutfak eğitimi veren akademisyenlerin öğrencilerini sektöre hazırlama süreçlerindeki mentorluk yaklaşımlarını, uyguladıkları stratejileri ve karşılaştıkları sınırları kendi deneyimleri üzerinden derinlemesine incelemek amacıyla nitel araştırma desenlerinden yorumlayıcı fenomenoloji yaklaşımı ile tasarlanmıştır. Fenomenoloji, akademisyenlerin staj bulma, kariyer koçluğu yapma ve öğrencilere psikososyal destek sunma gibi doğrudan yaşanmış tecrübelerinin bütüncül bir şekilde analiz edilmesine imkân tanımaktadır. Yorumlayıcı fenomenoloji ise, yaşanmış deneyimleri deneyimleyenin anlam dünyasından yola çıkarak derinlemesine incelemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (İlerisoy, 2023).

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmada, nicel temsil kaygısı güdülmeden, araştırma problemine yönelik zengin ve derinlemesine bilgi sunabilecek bireylere ulaşmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme stratejisi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinin Gastronomi ve Mutfak Sanatları ile Aşçılık programlarında doğrudan mesleki "uygulamalı mutfak derslerine" giren 18 akademisyen oluşturmaktadır. Çizelge 1 incelendiğinde, araştırmaya Türkiye'nin farklı şehirlerinde görev yapan akademisyenlerin katıldığı görülmektedir. İlgili iller Çizelge 1 içerisinde kişileri doğrudan işaret etmemesi adına katılımcı kodlarından bağımsız olarak yer almaktadır. Katılımcılar, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya ve Mersin olmak üzere 13 farklı ili temsil etmekte olup, örneklemin coğrafi çeşitliliğe sahip olduğu söylenebilir. Katılımcıların 15'i erkek, 3'ü kadın akademisyenden oluşmaktadır. Akademik deneyim süreleri 3 yıl ile 25 yılın üzerinde değişmekte olup hem erken kariyer hem de deneyimli akademisyenlerin görüşleri araştırmaya yansıtılmıştır. Araştırmaya dahil edilen tüm katılımcılar uygulamalı meslek dersleri yürütmektedir. Ayrıca katılımcıların tamamının özel sektör deneyimine sahip olduğu, bunların 9'unun bir yıldan az, 9'unun ise bir yıldan fazla özel sektör tecrübesine sahip olduğu görülmektedir. Bu dağılım, uygulamalı eğitim konusunda hem akademik hem de sektörel deneyime sahip katılımcılardan veri elde edildiğini göstermektedir.,

Çizelge 1: Katılımcı Akademisyenlerin Demografik Özellikleri

Görüşülen Akademisyenlerin Bulundukları Şehir (Katılımcı kodlarından bağımsızdır)	**Katılımcı Kodu**	**Cinsiyet**	**Kaç Yıldır Akademisyen**	**Uygulamalı Meslek Dersine Giriyor mu?**	**Özel Sektör Çalışma Süresi**
Ankara	K1	Erkek	20	Evet	1 yıldan fazla
Ankara	K2	Kadın	25+	Evet	1 yıldan az
Antalya	K3	Erkek	17	Evet	1 yıldan fazla

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Antalya	K4	Erkek	14	Evet	1 yıldan fazla
Aydın	K5	Erkek	10	Evet	1 yıldan fazla
Balıkesir	K6	Kadın	12	Evet	1 yıldan az
Bolu	K7	Erkek	17	Evet	1 yıldan az
Bolu	K8	Erkek	15	Evet	1 yıldan az
Bursa	K9	Erkek	9	Evet	1 yıldan fazla
Eskişehir	K10	Erkek	16	Evet	1 yıldan fazla
Eskişehir	K11	Kadın	14	Evet	1 yıldan fazla
Gaziantep	K12	Erkek	13	Evet	1 yıldan az
İstanbul	K13	Erkek	7	Evet	1 yıldan fazla
İstanbul	K14	Erkek	12	Evet	1 yıldan az
İzmir	K15	Erkek	8	Evet	1 yıldan az
Konya	K16	Erkek	18	Evet	1 yıldan fazla
Kütahya	K17	Erkek	3	Evet	1 yıldan az
Mersin	K18	Erkek	10	Evet	1 yıldan az

3.3. Veri Toplama Aracı ve Süreci

Araştırmanın verileri, katılımcı akademisyenlerin deneyimlerini özgürce ifade etmelerine ve mentorluk dinamiklerini detaylandırmalarına olanak tanıyan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme formunda akademisyenlerin mentorluk pratiklerini açığa çıkarmak üzere:

- Öğrencilere iş/staj bulmaları konusunda ne tür destekler sunarsınız?
- Öğrencilerinizin staj süreçlerini nasıl takip edersiniz?
- Öğrencilerinizi mesleki gelişimleri için okul dışında hangi alanlara yönlendirirsiniz?
- Öğrencilerinizle mesleki veya özel hayat bağlamındaki iletişiminiz nasıldır? gibi açık uçlu sorulara yer verilmiştir.

Görüşmeler katılımcıların gönüllülüğü esasına dayanarak yüz yüze iletişim araçlarıyla gerçekleştirilmiş ve veri kaybını önlemek amacıyla ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır.

3.4. Verilerin Analizi ve İnandırıcılık

Elde edilen ses kayıtları araştırmacılar tarafından kelimesi kelimesine yazıya aktarılmıştır. Metne dökülen verilerin çözümlenmesinde tümevarımsal bir yaklaşımla tematik analiz ve betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Akademisyenlerin ifadeleri açık kodlama işleminden geçirilmiş; elde edilen kavramlar temel temalar altında gruplandırılmıştır.

Araştırmanın geçerliğini, inandırıcılığını, aktarılabilirliğini ve teyit edilebilirliğini sağlamak amacıyla analizler farklı araştırmacılar tarafından bağımsız olarak kodlanarak ortak bir uzlaşıya varılmıştır (Creswell, 1998). Ayrıca, araştırma etiği gereği akademisyenlerin kimlikleri gizli tutulmuş ve veriler "K1, K2, K3..." şeklinde kodlanarak, elde edilen temalar akademisyenlerin doğrudan ve çarpıcı alıntılarıyla şeffaf bir şekilde desteklenmiştir. Bununla birlikte, araştırmacı veri toplama sürecinde akademisyenlerin deneyimlerine dair görüş bildirmeyerek onları etkilememeye özen göstermiştir. Böylelikle tarafsız araştırmacı rolü üstlenilmiştir (Stake, 1995).

3.5. Etik Boyutlar

Bu çalışmada Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığı'ndan 28.05.2024 tarihli ve 734734 protokol numaralı karar ile etik ve bilimsel yönden uygun olduğuna dair onay alınmıştır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

3. BULGULAR

Bu bölümde, Türkiye'deki çeşitli üniversitelerin gastronomi ve mutfak sanatları bölümleri ile aşçılık programlarında uygulamalı meslek dersleri veren 18 akademisyen ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen nitel bulgulara yer verilmektedir. Fenomenolojik araştırma desenine uygun olarak akademisyenlerin öğrencilere sundukları yapılandırılmış ve yapılandırılmamış mentorluk pratikleri ile bu süreçte edindikleri yaşanmış deneyimler, tematik analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir.

Elde edilen veriler ışığında akademisyenlerin mentorluk rolleri, izledikleri stratejiler ve karşılaştıkları yapısal kısıtlılıklar *Staj ve İş Bulma Süreçlerinde Sunulan Destek, Öğrencilerin Staj Süreçlerinin Takibi, Öğrencilerin Mesleki ve Kariyer Gelişimine Katkı, Öğrencilerle İletişim ve Psikososyal Destek* olmak üzere dört ana tema altında sınıflandırılmıştır. İlgili tema ve kodlar Çizelge 2'de gösterilmektedir.,

Çizelge 2. Tematik Ağ ve Kod Hiyerarşisi Tablosu

Ana Tema	Alt Temalar / Olgular	Odak Kodlar ve Yaşanmış Deneyim Göstergeleri
Tema 1: Staj ve İş Bulma Süreçlerinde Destek	1. Doğrudan Referans Olma (Sponsorluk)	Kişisel ağların/bağlantıların seferber edilmesi
		Portföy/CV oluşturma, alternatif karar koçluğu
	2. Öz Yeterlilik ve Sorumluluk Teşviki	Seçici akademik sponsorluk (Hocanın itibar kaygısı)
	3. Sektörel Kredibilitenin Korunması	Kapıyı çalan proaktif öğrenciye odaklanma filtrelemesi
Tema 2: Öğrencilerin Staj Süreçlerinin Takibi	1. Prosedürel/Bürokratik Kontrol	Evrak üzerinden takip, staj defteri kontrolü ve kısa mülakatlar
	2. Doğrudan Sahada Denetim	Sektör şefleriyle 2 haftada/ayda bir doğrudan iletişim veya işletme ziyareti
	3. Eleştirel Sorgulama	Staj dönüşü derinlemesine kritik sözlü mülakat
	4. Yapısal Serbestlik	Staj zorunluluğunun kalkması (Öğrenci inisiyatifi)
Tema 3: Öğrencilerin Mesleki ve Kariyer Gelişimine Katkı	1. Çok Disiplinli Yönlendirme	Fotoğrafçılık, sosyoloji, pazarlama, maliyet muhasebesi ve bilişim
	2. Sektörel Atmosfer Simülasyonu	Mutfak içi kriz anları ve mesleki terimlerin tecrübe edilmesi
		Kampüste kariyer günleri (50+ otel yöneticisi), tadım festivalleri
	3. Ağ Kurma ve Kültürel Entegrasyon	Uluslararası staj ağlarına yerleştirme
Tema 4: Öğrencilerle İletişim ve Psikososyal Destek	1. Paternalistik / Organik Bağ	Akademik sınırları aşan özel hayat desteği
	2. Profesyonel Sınır Yönetimi	Tek taraflı gizlilik (Öğrencinin dert ortağı olma ama özel hayatı kapalı tutma)
		Mezuniyet sonrası hayat boyu iletişim ve tersine mentorluk
	3. Sürdürülebilirlik Kısıtları	Kontenjan artışı, iş yükü ve mentorlukta kapasite/tükenmişlik kısıtı

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

4.1. Tema 1: Staj ve İş Bulma Süreçlerinde Sunulan Destek

Araştırmaya katılan akademisyenler ile yapılan derinlemesine görüşmeler, tüm öğretim elemanlarının öğrencilerin sektöre geçişinde farklı düzeylerde mentorluk desteği sunduğunu, ancak izledikleri *koçluk stratejilerinin* akademisyenin pedagojik inançlarına ve sektörel deneyimlerine göre çeşitlendiğini ortaya koymaktadır. Akademisyenlerin staj ve iş bulma süreçlerindeki mentorluk pratikleri üç temel olgu etrafında şekillenmektedir:

4.1.1. Doğrudan Referans Olma ve Sektörel Ağların Kullanımı

Bazı akademisyenler (özellikle K1, K3, K5, K6, K13 ve K16), inisiyatif alarak kendi kişisel bağlantılarını ve sektörel iletişim ağlarını öğrencileri için aktif bir şekilde kullanmaktadır. Bu gruptaki akademisyenler, süreci bir tür "sponsorluk" ilişkisi olarak görmekte ve öğrencilerini doğrudan sektöre yerleştirmektedir. Örneğin K5, bu stratejiyi *"Öğrencinin gelecek planlamalarını ve kişisel özelliklerini dikkate alarak sektördeki kişisel bağlantılarım ile staj/iş konusunda yardımcı olmaya çalışırım"* sözleriyle ifade etmiştir. K13, öğrencilerin talebi doğrultusunda çeşitli turizm merkezlerindeki işletmelerle bizzat görüşerek yerleştirme yaptığını belirtirken; K16 kodlu akademisyen sürecin ne kadar proaktif işlediğini şu yaşanmış deneyimle aktarmaktadır: *"Sektörde tanıdığım tüm otel yöneticilerini ve otel şeflerini birebir arar, iş/stajyerin gerekli olup olmadığını sorar, ona göre de öğrencilere iş/staj konusunda destek sağlarım"*.

4.1.2. Öğrencinin Öz Yeterliliğini Geliştirme ve Sorumluluk Almaya Teşvik Etme

Bir diğer akademisyen grubu (K2, K4, K7, K12, K14), mentorluğun "hazır bir iş sunmak" yerine öğrencinin kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamak olduğuna inanmaktadır. Bu doğrultuda öğrenciler, kendi işletme araştırmalarını yapmaya ve mülakat süreçlerini bizzat yönetmeye teşvik edilmektedir. K12 kodlu akademisyen, öğrencilerin bu zorlu sektörle yüzleşmesini sağlamak amacıyla izlediği yöntemi şu sözlerle açıklamıştır: *"İlgili alanda yeterliliklerine en uygun işletme neresi ise alternatifleri ile kendilerine bir portföy oluşturmalarını öneriyorum... İşletmelerdeki ilgili kişiler ile iletişim kurmasını (iletişimi ben de kurabilecekken bu yetkinliğini geliştirmeyi hedeflediğimden kendisine bırakıyorum) öneriyor ve sonuçları üzerinden tekrar değerlendirme yapabileceğimizi aktarıyorum"*. Benzer şekilde K14, doğrudan staj yeri bulmak yerine öğrenciye "vizyon" katacak bir danışmanlık üstlenmektedir: *"Öğrencilere direk staj yeri bulmak yerine onların kendileri araştırma yapıp (...) kabul edildikleri yerleri beraber değerlendirip (örneğin hangi konsept çalışıyorlar ve ne tür menüler çıkarıyorlar) öğrenciye katkı sağlayacak bir yer bulmaya, daha doğrusu karar vermeye çalışırız"*. Buna ek olarak, K10 kodlu akademisyen sektörel geçişte iletişim becerilerinin önemine vurgu yaparak öğrencilere "*özgeçmiş (CV) hazırlama, niyet mektubu yazma ve profesyonel e-posta yollama*" gibi pratik konularda geri dönütler vererek süreci koçluk bağlamında desteklediğini ifade etmiştir.

4.1.3. Ulaşılabilirlik Kısıtlılığı ve Sektörel Kredibilitenin Korunması

Veriler, staj ve iş bulma desteğinin her öğrenciye eşit standartta sunulamadığını da şeffaf bir şekilde ortaya koymaktadır. Artan öğrenci kontenjanları ve öğretim elemanlarının ağır iş yükleri, mentorluk ilişkisini genellikle "talep eden ve hocanın kapısını çalan" öğrencilerle sınırlı tutmaktadır. K10, *"Özel görüşmeye gelen, e-posta yollayan öğrencilerimle doğal olarak daha fazla ilgilenmiş olurum"* diyerek bu durumu doğrulamaktadır. Daha da önemlisi, staj ve

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

işe yerleştirme süreçleri akademisyenlerin sektördeki "kişisel itibarları" ile doğrudan ilişkilidir. Akademik mentorlar, her öğrenciye kefil olmanın risklerini taşımak istememektedir. K15 kodlu akademisyen, öğrencinin psikolojik hazırbulunuşluğunun önemini ve sektördeki itibar (kredibilite) olgusunu şu çarpıcı ifadelerle özetlemiştir: *"Öğrencinin staj ya da herhangi bir işte çalışmama gibi bir planı olabilir. Kısacası öğrenci bir işte çalışmak istiyorsa buna zihnen hazır olması gerekir. Zihnen hazır olmayan öğrenciler sizin sektördeki kredinizi tüketir"*.
Bu bulgular; aşçılık eğitimindeki staj ve işe yerleştirme pratiklerinin sadece akademik bir zorunluluk değil, akademisyen ile öğrenci arasında güvene, öğrencinin hazırbulunuşluğuna ve akademisyenin sektörel itibarının paylaşılmasına (sponsorluk) dayanan son derece dinamik ve çok boyutlu bir fenomen olduğunu göstermektedir.

4.2. Tema 2: Öğrencilerin Staj Süreçlerinin Takibi

Araştırma kapsamında görüşülen akademisyenlerin yaşanmış deneyimleri incelendiğinde, aşçılık ve gastronomi öğrencilerinin sektöre ilk adımlarını attıkları staj süreçlerinin takibinde tek tip bir yöntem kullanılmadığı görülmektedir. Akademisyenler, pedagojik inançlarına, sahip oldukları iş yüküne ve bölümlerinin yapısal kurallarına göre farklı takip pratikleri geliştirmektedirler. Elde edilen bulgular doğrultusunda öğrencilerin staj takip süreçleri dört farklı strateji etrafında şekillenmektedir:

4.2.1. Evrak Üzerinden Takip ve Kısa Mülakatlar

Akademik mentorların önemli bir kısmı (K1, K2, K4, K7, K10), staj sürecini daha çok yapılandırılmış resmî evraklar üzerinden takip etmeyi tercih etmektedir. Bu hocalar staj kontrolünü; öğrencilerin getirdiği staj defterlerinin incelenmesi, dilekçe, sigorta dökümleri ve maaş bordrolarının değerlendirilmesi yoluyla gerçekleştirmektedir. Evrak incelemelerine ek olarak, staj dönüşünde öğrencilerle kısa mülakatlar yapılarak stajın doğrulanması da sağlanmaktadır. K14 kodlu akademisyen bu süreci şu şekilde açıklamıştır: *"Öğrencilerimiz sigortalı ve maaşlı çalışıp daha sonra dilekçe ile sigorta dökümü ve maaş bordrosu ile... eğer staj yaptığı işletme bizim kriterlere uyuyorsa stajını kabul edip saydırıyoruz"*. K10 ise *"Staj anında bir kontrol yapmayız. Sadece gelen defterlerini kontrol eder ve kısa mülakatlarla doğrulamalar yaparız"* diyerek sürecin daha çok bürokratik ilerlediğini ifade etmiştir.

4.2.2. İşletmelerle Doğrudan İletişim ve Yerinde Denetim

Bazı akademisyenler staj takibini evrak boyutundan çıkararak doğrudan sahadaki işletmeler ve şefler üzerinden derinlemesine bir kontrole dönüştürmektedir. K3, K4, K6, K13 ve K16 kodlu akademisyenlerin benimsediği bu proaktif yaklaşımda, öğrencilerin bulunduğu işletmeler bizzat aranmakta veya ziyaret edilmektedir. Özellikle sektörün ağır şartları karşısında öğrencilerin ezilmesini engellemek amacıyla K13, takibi oldukça sıkı tuttuğunu şu sözlerle detaylandırmaktadır: *"Takip için 2 haftada bir defa il içinde ise işletmeler ziyaret edilir il dışında ise işletmeye telefon açılarak çalışma saatleri, departmanı ve izin günleri gibi konular sorularak not alınır"*. K16 ise sadece kendi kişisel referansıyla gönderdiği öğrencilere odaklanarak, *"Bizzati iş/staja gönderdiğim öğrencilerimin şeflerini ayda bir kez de olsa arayıp sorarım"* ifadeleriyle sektörel iletişim ağları üzerinden bir denetim mekanizması kurduğunu belirtmektedir.

4.2.3. Staj Dönüşü Derinlemesine Mülakat ve Kritik Sorgulama

Staj sürecini sadece gerçekleştiği anda değil, bittikten sonra öğrencinin mutfak becerilerine ve sektörel algısına ne kattığını ölçerek takip eden akademisyenler de bulunmaktadır. Bu fenomenolojik pratiği en iyi yansıtan K12 kodlu akademisyen, staj defteri ve evrakların yanı sıra öğrenciyi doğrudan

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

zorlu bir mülakata tabi tuttuğunu aktarmaktadır: *"Öğrenci staj mülakatına çağırılır, mülakatta işletme ve yaptığı iş ile ilgili kritik sorulara verdiği cevaplara göre staj değerlendirmesi yapılır"*. Bu yaklaşım, mentorun stajı basit bir mezuniyet prosedürü olarak değil, öğrencinin mesleki gelişimini ölçecek bir "koçluk" aracı olarak gördüğünü göstermektedir. K14 de benzer şekilde, okul ile işletme arasında sözleşme yapılan durumlarda *"staj sonunda staj defteri ile birlikte bir mülakata tabi tutuluyor"* diyerek bu yöntemi desteklemektedir.

4.2.4. Yapısal Kısıtlılıklar ve Zorunluluğun Kalkması

Staj süreçlerinin takibi konusunda ortaya çıkan bir diğer kritik bulgu ise bazı fakülte ve programlardaki kurumsal değişikliklerdir. Akademisyenlerin stajları takip etme motivasyonları bölüm kurallarıyla doğrudan ilişkilidir. Nitekim K5 kodlu akademisyen, kendi kurumlarında alınan bölüm kurulu kararı ile öğrencilerin staj zorunluluğunun tamamen kaldırıldığını ve *"staj durumunun artık bir tercihe dönüştüğünü"* ifade etmiştir. Bu durum, staj takibinin ve buna bağlı mentorluk desteğinin her zaman sistematik bir şekilde yürütülemeyeceğini, bazı eğitim yapılarında bu sürecin tamamen öğrencilerin inisiyatifine ve kendi çabalarına bırakıldığını şeffaf bir biçimde ortaya koymaktadır.

4.3. Tema 3: Öğrencilerin Mesleki ve Kariyer Gelişimine Katkı

Akademisyenin yaşanmış deneyimleri, aşçılık ve gastronomi eğitiminin yalnızca "yemek pişirme" tekniklerinden ibaret olmadığını; aksine entelektüel, teknolojik ve vizyoner bir gelişim süreci gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Akademik mentorların, öğrencilerin rekabetçi iş dünyasına entegrasyonunu sağlamak amacıyla sundukları mesleki ve kariyer gelişimi destekleri üç temel olgu etrafında şekillenmektedir:

4.3.1. Çok Disiplinli Gelişim

Akademisyenler, endüstrinin ihtiyaç duyduğu modern şef profilinin sadece mutfakta değil, aynı zamanda idari ve sosyal alanlarda da yetkin olması gerektiğine inanmaktadır. Bu bağlamda öğrenciler, mesleki vizyonlarını genişletmek amacıyla okul dışında farklı disiplinlere yönlendirilmektedir. K16 kodlu akademisyen, günümüz aşçılık mesleğinin geldiği noktayı ve öğrencilere verdiği koçluk desteğini şu sözlerle ifade etmektedir: *"Son zamanlarda gelişen gastronomi ve mutfak sanatları bildiğiniz üzere farklı bilim dalları ile iç içe olup öğrencinin tek düze aşçı olmasından ziyade... fotoğrafçılık, sosyoloji, özellikle maliyet kontrol için bilgisayar, muhasebe gibi alanlara yönlendiriyorum"*. Benzer bir endüstriyel öngörüye sahip olan K15 ise öğrencilerin sektörel rekabette öne çıkabilmeleri için dijitalleşmenin önemini vurgulamaktadır: *"Okul dışında öğrencilerimi pazarlama ve bilişim sistemlerine yönlendirmekteyim. Değişen tüketici ihtiyaçlarına yönelik olarak kendilerini daha rahat ifade edebileceklerini, sektörde daha hızlı ilerleyebileceklerini düşünüyorum"*. K14 de öğrencileri salt pratikten ziyade entelektüel bir temele oturtmak adına *"gastro kültür, gastro diploması ve gastronomi sosyoloji"* alanlarında okumalar yapmaya teşvik ettiğini belirtmektedir.

4.3.2. Sektörün Havasını Teneffüs Etme ve Kriz Yönetimi

Öğrencilerin okulda aldıkları steril teorik eğitimin, profesyonel mutfakların stresli ve kaotik ortamıyla yüzleştiğinde yetersiz kalabildiği gerçeği akademisyenler tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Öğrencilerin sektörün gerçek "havasını teneffüs etmeleri" gerektiğini savunan K12, okulda düzenledikleri bir banket organizasyonunda yaşanan pratik bir kriz anını şu çarpıcı deneyimle aktarmaktadır: *"Bir gün okulda banket düzenledik, ben tabağa köfteleri yerleştiriyorum... Aradan bir ya da bir buçuk dakika geçtikten sonra tezgahta tabaklar yığıldığını, kimsenin tabakları almadığını fark ettim ve başımı bir kaldırdım öğrenciler ellerinde telefonlar tezgaha bıraktığımız tabakların*

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

fotoğraflarını çekiyorlar. Ne yapıyorsunuz diye sordum, cevap: 'Hocam çek dediniz ya, biz de fotoğraflarını çekiyoruz'. Orada bir kez daha anladım ki havasını teneffüs etmek, çeeekkk (tabağı kaldır) mesleki terimlerini duymak bile çok önemli!". Bu deneyim, akademik mentorların öğrencileri sadece bir stajyere dönüştürmek yerine, mutfağın anlık krizlerini yönetebilen bireyler olarak yetiştirme çabasını kanıtlamaktadır.

4.3.3. Kampüs İçi Sektörel-Kültürel Etkinlikler ve Uluslararası Vizyon

Kariyer gelişimine katkının bir diğer önemli ayağını, üniversite-endüstri sınırlarını ortadan kaldıran kampüs içi etkinlikler ve uluslararası yönlendirmeler oluşturmaktadır. Kariyer günlerinde "*yaklaşık 50'ye yakın otel yöneticisinin okula davet edilmesi*" (K16), zeytinyağı ve kahve tadımlarının yapılması (K14) gibi faaliyetler, öğrencilerin profesyonel iletişim ağlarını doğrudan okul içindeyken kurmalarını sağlamaktadır.

Ayrıca akademik mentorlar, öğrencilerin kültürel ve coğrafi mirasla güçlü bağlar kurabilmesi için yaratıcı fırsatlar yaratmaktadır. K12 kodlu akademisyen, *"… vazgeçilmezlerinden olan nar ekşisini ağaçtan şişeleme aşamasına kadar kendimizin yaptığı nar ekşisi festivali"* ve *"dalından toplanan güllerle yaptığımız gül şerbeti"* gibi yöresel etkinliklerle öğrencilerin kültürel aidiyetlerini artırdığını ifade ederken; K15, *"şarap yapımı uygulamaları, fermantasyon... ve … bulunan yabancı uyruklu insanlar ile onların mutfağını tanıtıcı uygulamalar"* gerçekleştirdiğini dile getirmektedir. Daha üst düzey bir kariyer hedefi koyan K14 ise öğrencileri doğrudan uluslararası arenaya taşımayı hedefleyerek, *"geçen senelerde yurt dışında oldukça popüler uluslararası bir şefin yanına 2 öğrencimizi 6 aylık staj yapmaları için gönderdik"* sözleriyle öğrencilere çizilen global vizyonu somutlaştırmaktadır.

Bu bulgular, aşçılık ve gastronomi eğitimindeki akademisyenlerin; koçluk, vizyon kazandırma ve sosyokültürel yönlendirme rolleriyle, öğrencilerin mesleki kimliklerinin inşasında eşsiz ve çok boyutlu bir kariyer geliştirici işlevi gördüğünü doğrulamaktadır.

4.4. Tema 4: Öğrencilerle İletişim ve Psikososyal Destek

Aşçılık ve gastronomi eğitiminde akademisyen ile öğrenci arasında kurulan mentorluk ilişkisi, incelendiğinde, yalnızca akademik bir bilgi aktarımı ile sınırlı kalmamakta; derinlemesine bir psikososyal desteğe ve yaşam boyu süren bir iletişime dönüşmektedir. Yapılan görüşmeler, öğrencilerin "kabul görme" ve "psikososyal destek" beklentilerinin, akademisyenlerin yaşanmış tecrübelerinde nasıl karşılık bulduğunu üç temel olgu üzerinden açıklamaktadır:

4.4.1. Profesyonel Sınırları Aşan Özel Hayat (Psikososyal) Desteği

Elde edilen veriler, mutfak ve üniversite ortamının getirdiği stresli yapının, öğrencileri sadece mesleki sorunlarını değil, aynı zamanda özel hayatlarındaki olumlu ve olumsuz durumları da (ailevi sorunlar, ilişki problemleri) hocalarıyla paylaşmaya ittiğini göstermektedir. K16 kodlu akademisyen, bu durumu bir empati ve mentorluk görevi olarak görerek, *"Hayat bazen istenmedik şekilde öğrencilerimizi de derslerden ya da özel hayatlarında olumsuz etkileyebilmektedir... gerekli gördüğümde onlarla dışarıda bir çay kahve içip dertlerine ortak olabilmekteyiz"* ifadeleriyle öğrencilere sunduğu duygusal rahatlama alanını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, mentor-öğrenci arasındaki ilişkinin "hayatın her alanına" dokunan organik bir yapıya dönüştüğünü gösteren en çarpıcı fenomenolojik deneyimlerden birini K14 şu sözlerle aktarmaktadır: *"Örneğin geçen son sınıf öğrencisi kız arkadaşına evlenme teklifi yapacaktı, direkt ofise gelip 'hocam yardım' [dedi]... daha sonra başka*

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

bir öğrenci kız istemeye gidecekmiş 'hocam kendi çikolatamı yapmak istiyorum yardım' [dedi]... ve hepsine de yardımcı olduk."

Ancak bazı akademisyenler, psikososyal destek sunarken sınırları korumaya özen göstermektedir. K12, öğrencilere saati, günü, izni olmayan 7/24 mesleki destek sunduğunu, öğrencilerin problemlerini dinlediğini ancak kendi özel hayatını kapalı tutarak tek taraflı bir profesyonel sınır çizdiğini şöyle ifade etmektedir: *"Yaş olarak yakın gördüklerinden, en fazla vakit geçirdikleri hocaları olmamdan... öğrencilerimin benimle problemlerini paylaştıkları oldukça fazla örnek var. Ancak özel hayat iletişiminde ise tek taraflı bir iletişim söz konusu. Benim öğrencilerimle özel hayatım ile ilgili bilgiler paylaşmam söz konusu olmuyor".*

4.4.2. Mezuniyet Sonrası İletişim

Araştırmanın en güçlü bulgularından biri, mentorluk bağının öğrencinin mezun olmasıyla kopmaması, aksine sağlam bir temele oturarak hayat boyu süren bir "meslektaş dayanışmasına" evrilmesidir. K14, bu süreci *"Hayatın her başlangıcının bir sonu vardır... okul mezuniyetinden sonra da öğrencilerimle görüşmeye devam ederim, telefonla konuşur, ziyaretime gelenlerle yemek yer, çay içer sohbet ederiz"* şeklinde özetlerken; K12, mezun öğrencilerin sektörde sıkıştıkları anlarda doğrudan kendisini aradıklarını belirtmektedir. Daha da önemlisi, bu uzun vadeli iletişim, akademisyenin de vizyonunu besleyen çift yönlü bir "tersine mentorluk" işlevi görmektedir. K12 kodlu akademisyen bu etkileşimi şu yaşanmış tecrübesiyle kanıtlamaktadır: *"Örneğin birkaç öğrencimi Amerika'ya, Kanada'ya gönderdim ve neredeyse her hafta konuşup yaptıkları menü ve uygulamaları tartışıyoruz... Bir diğer konu, biz de mezun ettiklerimizden bir şeyler öğreniyoruz; arıyorlar 'hocam bu makine var, bu tekniği kullanıyoruz, bunu da derslerde anlatın' diye."* Bu bulgu, akademik mentorların öğrencilere sadece sektörün kapılarını açmadığını, mezunların sahadaki güncel pratiklerini alarak kendi teorik eğitimlerini de sürekli güncellediklerini ortaya koymaktadır.

4.4.3. İş Yükü ve Öğrenci Beklentilerini Karşılamada Yapısal Kısıtlılıklar

Öğrencilerin yoğun psikososyal destek ve kabul görme beklentilerine karşın, akademisyenlerin yaşanmışlıkları bu beklentilerin her öğrenci için aynı standartta karşılanamadığı gerçeğini de şeffaf bir şekilde ortaya koymaktadır. İletişimin sürdürülebilirliği, mevcut akademik iş yükü ve artan öğrenci kontenjanları sebebiyle ciddi bir yapısal engele takılmaktadır.

K15 kodlu akademisyen, mentorluktaki bu "tükenmişlik ve kapasite" olgusunu oldukça gerçekçi bir dille ifade etmiştir: *"Her öğrenci ile iletişim halinde kalmak mümkün değil ama yaşlandıkça iletişim halinde kaldığınız öğrenci havuzu çoğalıyor ve içinden çıkılamaz bir hal alıyor. Her mezun olan öğrenci pişinceye kadar sizden ilgi bekliyor fakat mevcut iş yükünüz ile bu öğrencilere onların istediği zamanı ayırmakta güçlük çekebiliyorsunuz."* Bunun yanı sıra, K14 ve K10'un ifadelerine göre iletişim ve mentorluk desteği genellikle inisiyatif alan, özel görüşmeye veya ofise gelen, "hocanın kapısını çalan" öğrencilerle sınırlı kalmaktadır.

Bu bulgular ışığında, gastronomi ve aşçılık eğitimindeki iletişim ve psikososyal destek pratikleri; öğrencilerin zorlu sektör şartlarına tutunmasını sağlayan en kritik cankurtaran halatı olmakla birlikte, akademisyenlerin bireysel çabaları ve fedakârlıkları üzerinde yükselen, yapısal olarak kurumsallaşamamış dinamik bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Bu araştırmanın temel problemi, öğretim elemanlarının öğrencilerini sektöre hazırlarken yürüttükleri mentorluk rollerini, uyguladıkları stratejileri ve bu süreçte deneyimledikleri yapısal sınırları fenomenolojik bir yaklaşımla derinlemesine çözümlemektir. Yapılan mülakatlardan elde edilen ana bulgular dört temada şu şekilde ele alınmaktadır. "Staj ve İş Bulma Desteği" temasına göre öğretim elemanları, kendi kişisel iletişim ağlarını kullanarak öğrencilere doğrudan referans olmakta; ancak zihnen sektöre hazır olmayan öğrencilerin "hocanın sektörel itibarını tüketme" riski taşıması nedeniyle, bu destek genellikle talepte bulunan ve inisiyatif alan öğrencilerle sınırlandırılmaktadır. "Staj Süreçlerinin Takibi" temasına göre staj takibi prosedürel olarak daha çok resmî evraklar üzerinden yürütülse de bazı öğretim elemanları iş yeri ziyaretleri veya staj dönüşünde yaptıkları derinlemesine mülakatlar aracılığıyla süreci proaktif ve kritik bir kariyere hazırlık aşamasına dönüştürmektedir. "Mesleki ve Kariyer Gelişimine Katkı" temasına göre öğretim elemanları, modern mutfak endüstrisinin gereksinimleri doğrultusunda öğrencileri yalnızca yemek pişirme konusunda değil; bilişim, pazarlama, fotoğrafçılık ve maliyet kontrolü gibi çok disiplinli alanlara yönlendirmekte; pratik kriz simülasyonlarıyla öğrencilerin sektörün gerçek "havasını teneffüs etmelerini" sağlamaktadır. "Öğrencilerle İletişim ve Psikososyal Destek" temasına göre öğretim elemanı ile öğrenci iletişimi akademik ve profesyonel sınırları aşarak özel hayat meselelerine kadar uzanan derin bir psikososyal desteğe evrilmekte; mezuniyet sonrasında da devam eden bu bağ, öğrencilerin sektörde karşılaştığı sorunları hocasına danıştığı, akademisyenin ise sahadaki güncel trendleri mezunlardan öğrendiği yatay bir "tersine mentorluk" mekanizması yaratmaktadır.

Bu araştırmanın ortaya koyduğu en çarpıcı sonuç; gastronomi ve aşçılık eğitiminde akademisyenlerin yürüttüğü mentorluk sürecinin, kurumsal ve yapılandırılmış bir eğitim politikasından ziyade, öğretim elemanlarının kişisel fedakârlığına ve sektörel itibarına dayanan "seçici bir akademik sponsorluk" mekanizması olarak işlemesidir. Öğretim elemanları, öğrencileri sektöre hazırlarken çok disiplinli alanlara yönlendirme, pratik kriz yönetimi sağlama ve özel hayatlarına varan derin bir psikososyal destek sunma gibi yoğun çabalar sergilemektedir. Ancak ağır iş yükü, artan öğrenci kontenjanları ve her öğrencinin zihnen sektöre hazır olmaması gibi yapısal ya da bireysel engellere sebep olmaktadır. Bu durum akademisyenleri tüm öğrencilere eşit ulaşmaktan alıkoyarak, yalnızca inisiyatif alan ve proaktif davranan öğrencilere yatırım yapmaya yani bir filtreleme mekanizmasına zorlamaktadır.

Öğretim elemanlarının öğrencilere staj bulma, özgeçmiş hazırlama, mülakat teknikleri ve sektörel iletişim ağlarını açma gibi konularda sundukları koçluk ve danışmanlık pratikleri, uluslararası literatürde konaklama ve turizm öğrencilerinin kariyer gelişiminde mentorluğun rolünü vurgulayan çalışmalarla uyumlu bir şekilde örtüşmektedir (Deale vd., 2019; Nabi vd., 2025). Öğretim elemanlarının öğrencileri yalnızca mutfak becerileri ile sınırlamayıp, pazarlama, maliyet kontrolü ve bilişim sistemleri gibi alanlara yönlendirmeleri, gastronomi eğitiminin disiplinler arası doğasına vurgu yapan bulguları desteklemektedir (Akkil ve Kayış, 2026; Yıldız, 2021; Cankül ve Yıldız, 2020). Ayrıca, öğretim elemanlarının sunduğu psikososyal desteğin ve staj sonrasındaki mülakatların öğrencilerin sektöre adaptasyonunu ve memnuniyetini güçlendirmesi; informal mentorluğun rol stresini azalttığını ve mesleğe bağlılığı artırdığını savunan araştırmalarla (Park vd., 2016; Kim vd., 2015; Liu vd., 2024; Tan vd., 2025)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

benzerlik sağlayan bir yapı içindedir. Artan öğrenci sayısı ve iş yükünün mentorluk pratiklerini sınırlandırdığına yönelik akademisyen beyanları da yükseköğretimde mentorlukta kurumsal yapı eksikliklerine dikkat çeken yerel literatürü (Çankaya, 2009; Özcan ve Çağlar, 2013) doğrulamaktadır. Ancak bazı çalışmalarda mentorluk, genellikle "öğrencinin mesleki gelişimini hedefleyen, sınırları belirli ve risksiz bir insan kaynakları ya da eğitim aracı" olarak tanımlanırken (Crisp ve Cruz, 2009); bu araştırmada öğretim elemanları açısından mentorluğun (özellikle doğrudan referans olmanın) yüksek bir "sektörel kredibiliteyi tüketme riski" taşıdığı da saptanmıştır. Bu çalışma, literatürden farklı olarak mentorun süreçteki gizli maliyetini ve itibar kaygısını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, geleneksel mentorluğun dikey ve profesyonel sınırlarla çizilmiş yapısının aksine; bu çalışmada öğretim elemanları ile öğrenci arasındaki ilişkinin kız isteme, evlenme teklifi gibi son derece özel durumlara kadar esnediği de belirlenmiştir. Bunula birlikte mezunların sahadaki güncel trendleri akademisyene öğrettiği yatay bir "tersine mentorluk" ve "meslektaş dayanışması" olgusuna dönüştüğü tespit edilmiştir. Sektörün hatayı tolere etmeyen yapısı, akademisyenleri zihnen hazır olmayan öğrencilere referans olmaktan kaçınmaya itmektedir. Öte yandan, yükseköğretim sistemindeki öğrenci-öğretim elemanı oranındaki dengesizlik, her öğrenciye standart bir mentorluk sunulmasını imkânsız kılmaktadır. Öğretim elemanlarının mentorluk hizmetlerinde bu denli seçici davranmalarının ve ilişkilerin mahrem sınırlara kadar genişlemesinin temelinde yatan nedenler birçok farklı durumdan kaynaklanıyor olabilir. Yiyecek-içecek endüstrisinin zorlayıcı doğası bu durumları oluşturan bir faktör olarak ele alınabilir (Qiu vd., 2015; Çelik Gençoğlu ve Kemer, 2021). İlişkinin ailevi meselelere kadar derinleşmesi ise, mutfak eğitiminin doğasında var olan usta-çırak dinamiğinin, Türk kültüründeki kolektivist yapı ve "ebeveyn-öğretmen" algısıyla birleşerek kurumsal sınırları ortadan kaldırmasının bir sonucu olabilir.

Bu araştırma, gastronomi eğitimindeki akademik mentorluk modellerinin yalnızca kariyer teorileriyle açıklanamayacağını savunmaktadır. Literatüre "sektörel kredibilite riski" ve "seçici akademik sponsorluk" kavramlarının eklenmesi gerektiğini teorik olarak önermektedir. Ayrıca, stajların öğrenme çıktılarına ve sektörel uyuma etkisini inceleyen çalışmalar (McDonald ve Wilson-Mah, 2022; Alharethi vd., 2025); öğrencinin hazırbulunuşluğu dışında öğretim elemanlarının iş yükü kısıtlarını ve referans olma riskini de kapsayacak şekilde çok boyutlu olarak yeniden ele alınabilir.

Görsel 2. mutfak eğitiminde akademik mentorluğun kavramsal kodları, öğretim elemanlarının öğrencileri endüstriye hazırlarken üstlendikleri rolleri, karşılaştıkları engelleri ve bu dinamiklerin ürettiği eylemsel çıktıları nedensellik ilişkisi içinde sunarak bütüncül bir şekilde ele almaktadır. Nitel veri analizinden türetilen bu şema, mentorluk sürecinin baskılar ve riskler altında şekillenen döngüsel ve stratejik bir mekanizma olduğunu göstermektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

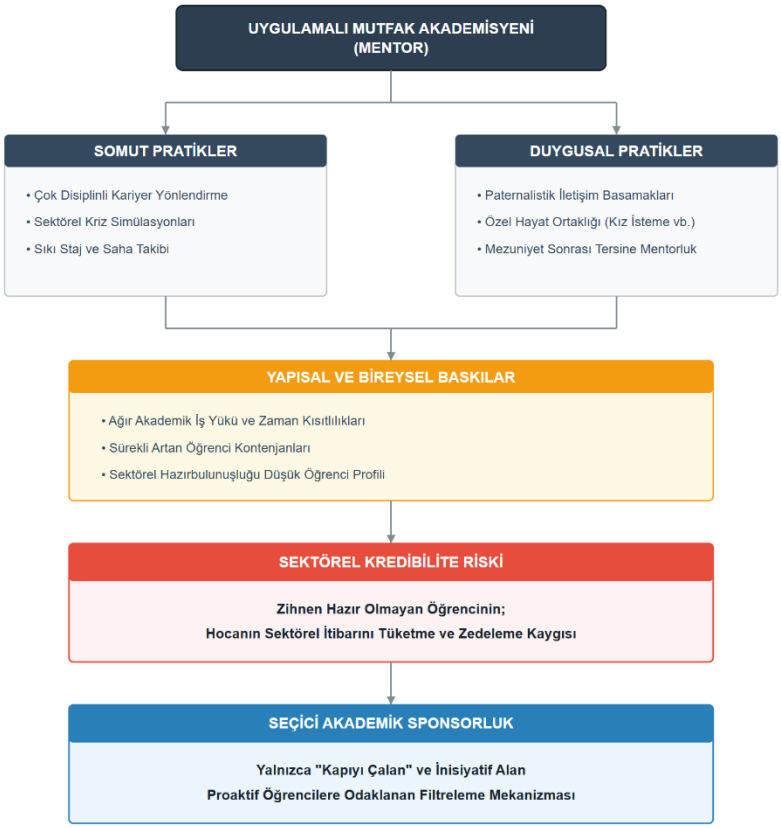

Görsel 1. Mutfak Akademisyeni Akademik Mentorluğun Kavramsal Kodları

Pratik bir çıktı olarak, aşçılık eğitimi verilen program ve bölümlerde mentorluk süreci akademisyenlerin bireysel inisiyatifinden ve omuzlarındaki fedakârlık yükünden kurtarılıp kurumsallaştırılmalıdır.

- Ağır iş yükünü dengelemek ve geniş öğrenci kitlelerine standart bir danışmanlık sunabilmek adına, zaman ve mekân sınırlarını kaldıran "e-mentorluk" sistemleri (Kuzu vd., 2012) müfredata sistematik biçimde entegre edilebilir.
- Akademisyenlerin staj takibini evrak üzerinden yürütmek yerine uyguladıkları staj dönüşü mülakatları ve pratik kriz anı simülasyonları, formel eğitim standartları haline getirilmelidir.
- Akademik personelin sahip olduğu bireysel sektörel iletişim ağları, kurumsal üniversite-endüstri iş birlikleri çerçevesinde genişletilerek referans riskinin kuruma dağıtılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akçamete, G., Aslan, B., & Dinçer, Ç. (2010). Uygulama öğretmenlerinin mentörlük becerilerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Sorunları Sempozyumu II. (16–18 Mayıs 2010)*. Hacettepe University, Ankara, 1140-1143.

Akkil, A., & Kayış, V. (2026). Aşçılık ve Gastronomi Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Seçimlerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, (Advanced Online Publication), 30-50. https://doi.org/10.24010/soid.1758230

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Alharethi, T., Awan, M. I., & Saleem, M. S. (2025). Investigating the impact of internship experience on work readiness among hospitality program students: The moderating role of student mindfulness. *Frontiers in Education, 10*. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1497721

Avcu, B. Ş., ve Can, Ç. Ü. (2024). Aşçılık bölümü öğrencilerinin meslek uyumu ve kariyer planlamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 33-52.

Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi (Birinci Baskı).* Kariyer Yayıncılık, 364-369.

Cankül, D., ve Yıldız, E. (2020). Gastronomi mi Yiyecek İçecek İşletmeciliği mi? *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(4), 3002-3020.

Crisp, G., & Cruz, I. (2009). Mentoring college students: A critical review of the literature between 1990 and 2007. *Research in Higher Education, 50*, 525-545. https://doi.org/10.1007/s11162-009-9130-2

Çankaya, İ. (2009). Üniversite mentoru (gönüllü danışman) eğitimi modeli. *E-Journal Of New World Sciences Academy*. 4 (1), 116-126.

Çelik Gençoğlu, H. U., & Kemer, E. (2021). Aşçılık programında okuyan kadın öğrencilerin mesleğe bakış açılarının değerlendirilmesi: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi örneği, *Aydın Gastronomy*. 5 (2), 105-116.

Çetin, K., & Süren, T. (2024). Mutfakta bilgi paylaşımı: Planlı davranış ve sosyal değişim teorileri yaklaşımları, *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi.* 73, 135-150. https://doi.org/10.55590/literatureandhumanities.1514435

Deale, C. S., Lee, S. H., & Bae, J. (2019). Making mentoring meaningful: Hospitality and tourism students' perceptions of mentoring. *Journal of Teaching Hospitality & Tourism*. 20(1), 1-22. https://doi.org/10.1080/15313220.2019.1601051

DeMaria, A. N. (2020). Mentorship. *Structural Heart, 4*(6), 451–452.

Fogarty, T. J., Reinstein, A., Heath, R. A., & Sinason, D. H. (2017). Why mentoring does not always reduce turnover: The intervening roles of value congruence, organizational knowledge and supervisory satisfaction. *Advances in accounting, 38*, 63-74. https://doi.org/10.1016/j.adiac.2017.07.004.

Güldemir, O., ve Akarçay, E. (2020). Koca Ustadan Issız Adama Türkiye'de Aşçılık Mesleğinin Değişimi. *Turizm ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi, 8* (2), 896-914.

Hu, T.C., Lin, H.H., Zhuang, W.L., & Wu, S.L. (2025). Continuing to choose the hospitality industry after graduation: The role of mentorship and internship satisfaction. *Education + Training, 67*(2), 220–235. https://doi.org/10.1108/ET-12-2023-0510.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Jauhari, V., & Manaktola, K. (2006). Comparison of internship experiences in food service firms in India and UK. *Journal of Foodservice Business Research*, 9(2–3), 187–206. https://doi.org/10.1300/J369v09n02_11

Kavalı, K., & Rao, Y. V. (2025). A study of work life balance of women employees in IT companies in India, *International Journal of HRM and Organizational Behavior*. 13 (2), 340-355. https://doi.org/10.62650/ijhrmob.2025.v13.i2

Kılıç, E. D., & Serin, H. (2017). Süreç olarak mentorluk. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi,* 4(2).

Kim, S. S., Im, J., & Hwang, J. (2015). The effects of mentoring on role stress, job attitude, and turnover intention in the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management, 48*, 68–82. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.04.006

Kurnaz, A., Kurnaz, H. A., ve Kılıç, B. (2014). Önlisans düzeyinde eğitim alan aşçılık programı öğrencilerinin mesleki tutumlarının belirlenmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 41-61.

Kuzu, A., Kahraman, M., & Odabaşı, H. F. (2012). Mentörlükte yeni bir yaklaşım: E-Mentörlük. *Anadolu University Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 173-183.

Liu, C. W., Zhuang, W. L., Leong, A. M. W., Wu, S. C., & Huan, T. C. (2024). The impact of mentorship on internship satisfaction among hospitality interns : The moderating role of thriving at work. *The International Journal of Management Education.* 22(3). https://doi.org/10.1016/j.ijme.2024.101061

McDonald, J., & Wilson-Mah, R. (2022). The role of mentorship in internships. *Papers on Postsecondary Learning and Teaching*, 5, 42-50.

Nabi, G., Walmsley, A., Mir, M., & Osman, S. (2025). The impact of mentoring in higher education on student career development: a systematic review and research agenda. *Studies in Higher Education*. 50(4), 739-755. https://doi.org/10.1080/03075079.2024.2354894

Ottenbacher, M., Harrington, R., ve Parsa, H. G. (2009). Defining the hospitality discipline: a discussion of pedagogical and research implications. *Journal of hospitality & tourism research*, *33*(3), 263-283.

Özcan, K., & Çağlar, Ç. (2013). İl eğitim denetmenlerinin mesleki gelişiminde mentorluk. *Adıyaman University Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (13), 177-204.

Özdemir, S., & Akyol, C. Uygulamalı Mutfak Eğitimi Alan Öğrencilerin Aşçılık Mesleğine Yönelik Tutumları. *Gümüşhane University Journal of Social Sciences*, *17*(2), 633-651. https://izlik.org/JA75JP74HP

Özkalp, E., Kırel, Ç., Sungur, Z., & Ayşe Cengiz, A., (2006). The importance of mentoring on organizational socialization of the research assistants in Anadolu University. *Sosyal Bilimler Dergisi* (2): 55-70.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Park, J. H., Adamiak, P., Jenkins, D., & Myhre, D. (2016). The medical students' perspective of faculty and informal mentors: A questionnaire study. *BMC Medical Education, 16*(4). https://doi.org/10.1186/s12909-016-0526-3.

Pınar, A. H., (2013). Mintzberg'in yönetim yaklaşımı açısından ilköğretim sınıf öğretmenlerinin koçluk ve mentorluk yetkinlikleri ile öğrencilerin sınav başarı puanları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 121-138.

Reynolds, D. R., Rahman, I., ve Barrows, C. W. (2021). *Introduction to hospitality management*. John Wiley & Sons.

Richardson, S. (2009). Undergraduates' perceptions of tourism and hospitality as a career choice. *International Journal of Hospitality Management, 28(3),* 382-388.

Qiu, H., Ye, B. H., Hung, K., & York, Q. Y. (2015). Exploring antecedents of employee turnover intention: Evidence of China's hotel industry. *Journal of China Tourism Research, 11*(1), 53–66. https://doi.org/10.1080/19388160.2014.908756.

Tan, X., Jiang, Y., Zhou, A. J., Zhou, S. S., & Wu, D. (2025). Developing calling to reduce turnover intention through mentoring: A contextualized study in China. *Cross Cultural & Strategic Management, 32*(2), 393-413. https://doi.org/10.1108/CCSM-03-2024-0045

Temizkan, R., & Gökgöz, E. S. (2023). Erkek aşçıların perspektifinden kadın aşçıların iş yaşamında karşılaştıkları cinsiyet temelli ayrımcılık uygulamaları, *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel.* 6 (4), 1871-1888. https://doi.org/10.33083/joghat.2023.376

Tokgöz, N. (2019). Performansın geliştirilmesi. In S. Benligiray (Ed.). *Performans yönetimi*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 142-174.

Tunçay, S. (2014). Eğitimde mentorluk uygulamaları üzerine bir araştırma. (Yayımlanmış Yükseklisans Tezi). *Trakya University Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı*.

Yıldız, E. (2021). Gastronomiyi disiplin olarak ele alan çalışmaların sistematik bir derlemesi. (Ed. Arman, A. & Erdem, Ö.). *Gastronomide Sistematik Araştırmalar*. İstanbul, Oğlak Yayınları, 101-116.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

TÜRK İŞ GÜCÜ GÖÇÜNDE MEKAN DEĞİŞİKLİĞİ: BATI AVRUPA'DAN ORTA DOĞU ve KUZEY AFRİKA ÜLKELERİNE YÖNELEN İŞÇİ GÖÇÜ[1]

Mahmut İflazoğlu*

*İzmir Bakırçay Üniversitesi, 6042018@bakircay.edu.tr - 0009-0007-2324-1631

Doç. Dr. Fahrettin Tepealtı**

*İzmir Bakırçay Üniversitesi, fahrettin.tepealti@bakircay.edu.tr - 0000-0002-6602-0640

ÖZET

2. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkeleri, hızla artan sanayileşme süreci nedeniyle ciddi bir iş gücü açığıyla karşılaşmış ve bu ihtiyacını yerel kaynaklardan karşılayamadıkları için Akdeniz Havzası ülkelerinden işçi temin etmiştir. Türkiye'den Batı Avrupa'ya 1950'li yıllarda bireysel boyutta başlayan işçi göçü ise 1961 yılında Almanya ile imzalanan iş gücü antlaşması sonrasında kitlesel bir nitelik kazanmıştır. Söz konusu işçi göçü 1973 yılına kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiş ancak aynı yıl petrol krizinin yol açtığı ekonomik sorunlar nedeniyle Avrupa ülkeleri işçi alımını durdurmuştur. Bu dönemde yüksek petrol gelirine sahip Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri (ODKA) en önemli göç bölgeleri arasında yer almış ve Türkiye'den gerçekleşen işçi göçü için önemli bir alternatif oluşturmuştur.1980'li yıllarda Türkiye'den Libya'nın yanı sıra başta Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Irak olmak üzere Körfez ülkelerine kitlesel iş gücü göçü başlamıştır. Yaşanan bu süreç, Türkiye'den Batı Avrupa ve ODKA ülkelerine gerçekleşen işçi göçündeki yön değişimini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı, 1960-1995 döneminde Türkiye'den Batı Avrupa'ya yönelen işçi göçünün, ODKA ülkelerine yönelme sürecini incelemek ve bu yön değişiminin nedenlerini ortaya koymaktır. Bu amaçla literatür taraması ve ikincil veri analizi tekniklerinin kullanıldığı çalışmada resmi kurum verileri ve istatistiklerinden yararlanılmış ve bu göç hareketliliğinin Türkiye'de çok boyutlu etkiler oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşçi göçü, Türkiye, Batı Avrupa, ODKA ülkeleri.

[1]Bu bildiri, Mahmut İFLAZOĞLU'nun "Türkiye'den Suudi Arabistan'a İşçi Göçleri: Damman Şehri Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi (Danışman: Doç. Dr. Fahrettin TEPEALTI) çalışmasından üretilmiştir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

SHIFTING OF LOCATION IN TURKISH LABOR MIGRATION: LABOR MIGRATION FROM WESTERN EUROPE TO MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA

ABSTRACT

Following World War II, Western European countries faced a significant labor shortage due to rapidly increasing industrialization and, unable to meet this need from local resources, recruited workers from Mediterranean Basin countries. The migration of workers from Turkey to Western Europe, which began on an individual scale in the 1950s, gained a mass character after the labor agreement signed with Germany in 1961. This labor migration continued steadily until 1973, but in that year, European countries halted worker recruitment due to the economic problems caused by the oil crisis. During this period, the Middle East and North Africa (MENA) countries with high oil revenues became among the most important migration regions and constituted a significant alternative for labor migration from Türkiye. In the 1980s, mass labor migration from Türkiye began to Libya, as well as to Gulf countries, primarily Saudi Arabia, Kuwait, Qatar, and Iraq. This process reveals a shift in the direction of labor migration from Türkiye to Western Europe and MEDA countries. The aim of this study is to examine the shift in labor migration from Türkiye to Western Europe and then to the MEDA countries between 1960 and 1995, and to identify the reasons for this change in direction. To this end, the study utilized literature review and secondary data analysis techniques, drawing on official institutional data and statistics. The study concludes that this migration movement had multifaceted impacts on Türkiye.

Keywords: Labor migration, Türkiye, Western Europe, MENA countries.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ALTMAN Z-SKOR MODELİ GÜNÜMÜZ İŞLETMELERİNDE HÂLÂ İFLAS TAHMİNİNDE BAŞARILI MI?

Dr. Öğr. Üyesi Çağla DEMİR PALİ
Yeditepe Üniversitesi, cagla.demir@yeditepe.edu.tr - 0000-0002-5859-7706
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ACAR UĞURLU
İstanbul Arel Üniversitesi, yaseminugurlu@arel.edu.tr - 0000-0003-3581-4349

ÖZET

İşletmelerin finansal başarısızlık riskinin önceden belirlenmesi, yatırımcılar, kreditörler, yöneticiler ve diğer finansal paydaşlar açısından stratejik karar alma süreçlerinin önemli bir unsurudur. Bu doğrultuda geliştirilen finansal başarısızlık tahmin modelleri arasında Altman Z-Skor modeli, muhasebe temelli finansal oranları esas alması, uygulanmasının kolay olması ve uzun yıllardır farklı sektörlerde yaygın biçimde kullanılması nedeniyle literatürde önemli bir yere sahiptir. Geliştirildiği 1968 yılından günümüze kadar birçok araştırmada test edilen model, farklı işletme türleri için revize edilerek kullanım alanını genişletmiş ve finansal analiz çalışmalarında etkinliğini korumuştur. Bu çalışmanın amacı, Altman Z-Skor modelini tanıtmak, halka açık işletmeler için geliştirilen Z, özel işletmeler için geliştirilen Z' ve Z" modellerinin temel özelliklerini açıklamak ve örnek bir finansal tablo uygulaması üzerinden elde edilen skorların yorumlanmasını ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle Altman tarafından geliştirilen modellerin kapsamı, kullanılan finansal oranlar ve birbirlerinden ayrılan yönleri özetlenmiştir. Ardından örnek bir işletmeye ait finansal veriler kullanılarak ilgili Z-Skor hesaplamaları gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar güvenli bölge, gri bölge ve finansal başarısızlık riski taşıyan bölge sınıflandırmaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, Altman Z-Skor modelinin teorik altyapısı, farklı versiyonları ve uygulamadaki kullanımına ilişkin bütüncül bir bakış açısı sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Altman Z-Skor, Finansal Başarısızlık, İflas Tahmini, Finansal Analiz

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

IS THE ALTMAN Z-SCORE MODEL STILL SUCCESSFUL IN PREDICTING CORPORATE BANKRUPTCY IN TODAY'S BUSINESSES?

Asst. Prof. Çağla DEMİR PALİ
Yeditepe University, cagla.demir@yeditepe.edu.tr - 0000-0002-5859-7706
Asst. Prof. Yasemin ACAR UĞURLU
İstanbul Arel University, yaseminugurlu@arel.edu.tr - 0000-0003-3581-4349

ABSTRACT

The early identification of a firm's risk of financial distress is a crucial component of strategic decision-making for investors, creditors, managers, and other financial stakeholders. Among the financial distress prediction models developed for this purpose, the Altman Z-Score model occupies a prominent place in the literature due to its reliance on accounting-based financial ratios, ease of application, and widespread use across various industries over several decades. Since its introduction in 1968, the model has been extensively tested in numerous studies, revised for different types of firms, and has maintained its relevance in financial analysis by expanding its scope of application. This study aims to introduce the Altman Z-Score model, explain the main characteristics of the Z model developed for publicly traded firms and the Z' and Z" models designed for private firms, and demonstrate the interpretation of the calculated scores through a sample financial statement application. First, the study summarizes the scope of the models developed by Altman, the financial ratios employed, and the key differences among these models. Subsequently, the relevant Z-Score values are calculated using the financial data of a sample company, and the results are evaluated within the framework of the safe zone, gray zone, and financial distress zone classifications. As a result, the study provides a comprehensive overview of the theoretical foundation of the Altman Z-Score model, its different versions, and its practical applications in financial analysis.

Keywords: Altman Z-Score, Financial Distress, Bankruptcy Prediction, Financial Analysis

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ÜRETİMDE İŞBİRLİKÇİ ROBOT (COBOT) ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ

Öğr.Gör. Nilgün EROĞLU
Düzce Üniversitesi, nilguneroglu@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7843-8200

ÖZET

İnsan-Robot etkileşimi endüstri 4.0 ve endüstri 5.0 çerçevesinde önemli bir teknoloji olarak öne çıkmaktadır. Bu teknoloji, üretim alanında verimlilik, kalite, esneklik ve iş güvenliği açısından da önemli avantajlar sağlamaktadır. Teknolojinin zamanla popüler olması araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve bu alandaki çalışmaların sayısı artmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, üretimde iş birlikçi robotlar alanında 2020-2025 yılları arasında web of Sience veri tabanında olan 1385 makaleyi bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek literatürün gelişimini, mevcut durumunu ve gelecekteki eğilimlerini belirlemektir. Ön literatür taraması sonucu oluşturulan " cobot*", "collaborative robot*", "co-robot*", "human robot collaboration", " human-robot interaction", "human-robot cooperation", "manufactur*", "production", " assembly", " industry 4.0" ve "smart factory" anahtar kelimeleri ile arama yapılmıştır. Ulaşılan veriler R programında "bibliometrix" paketinde bulunan "biblioshiny" ara yüzü kullanılarak analiz edilmiş ve çalışmalara ait bibliyometrik verilere ulaşılmıştır. Yayın ve atıfların yıllara göre dağılımı, en fazla çalışma yapan ülkeler, en fazla atıf alan yayınlar, H-index'e göre en etkili yazarlar, en fazla makale yayınlayan dergiler, yazar tarafından kullanılan anahtar kelimeler, en etkili üniversiteler, ülkeler arası iş birlikleri incelenmiştir. Bulgulara göre, yıllık yüzde 29.04'lük büyüme ile konuya olan ilgi artış göstermektedir. En fazla makale yayınlayan dergi Robotics and Computer Integrated Manufacturing, en fazla çalışma yapan ve iş birliğine açık ülke Çin'dir. En fazla atıf alan yayın Maddıkunta Pkr ve arkadaşlarına ait 2022 yılında yayınlanan "İndustry 5.0: A Survey on Enabling Technologies and Apps." adlı çalışmasıdır. En sık kullanılan kelime ise " human-robot collaboration" dır. Bu bulgular, üretim alanında işbirlikçi robot konusunda literatürün yapısını ve gelişimini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler : Cobot, İşbirlikçi robotlar, Üretimde cobot

1. GİRİŞ

Günümüzde Endüstri 4.0 uygulamaların yaygınlaşmasıyla birlikte İş birlikçi robotlar (cobot'lar) ve insan-robot işbirliği (HRI) kavramları iş süreçlerinde önemli bir dönüşüm olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Cobot teknolojileri son yıllarda geleneksel robotlar ile karşılaştırıldığında daha fazla esnek olması, kullanım kolaylığı, insanlar ile işbirliği yapma yeteneği ve en önemlisi de insan sağlığı açısından emniyetli bir ortam sağlamaktadır. Ayrıca, geleneksel robotlar ile günümüz robotlar arasındaki önemli farklar; kendi kendini öğrenme

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

yeteneklerine sahip olmaları, geniş bir yelpazede operasyon gerçekleştirebilme esnekliği ve karışık algoritma tabanlı sinir ağları tarafından desteklenen çeviklik özellikleridir (Raja Santhi & Muthuswamy, 2023). Bu teknolojik dönüşüm ile birlikte işbirlikçi robotlar üretim ve endüstriyel otomasyon, sağlık, lojistik, tarım, hizmet, inşaat gibi birçok farklı sektörde kullanılmaktadır. Örneğin, sağlık sektöründe yapay zeka, büyük veri ve nesnelerin interneti (loT) gibi teknolojilerin kullanımıyla hastalara kişiselleştirilmiş terapi ve teşhis imkanları sağlanmış, Covid 19 pandemisinde holografi, 4D taramalar, insan benzeri robotlar, uzaktan tıp ve akıllı inhaler gibi araçlarla hastaların izlenmesi ve tedavi edilmesi için önemli bir rol oynamıştır (Maddikunta et al., 2022). Cobot sistemler; yapay zeka, makine öğrenimi ve sensör teknolojileri gibi hızla gelişen ileri teknolojiler ile birlikte gelişmeye devam eden parlak bir geleceğe sahiptir. Bibliyometri, bir alanın araştırma eğilimini analiz etmek için kullanılan etkili bir yöntemdir. Belirli bir alandaki evrimsel nüansları açığa çıkarırken, o alandaki yeni ortaya çıkan alanları aydınlatmamıza olanak sağlar. Bu çalışmanın amacı da, literatürdeki yayınların sayısal ve tematik analizini yaparak üretim alanında işbirlikçi robot ve insan- robot işbirliği literatüründeki evrimini takip etmek ve gelecek araştırmalar için yol haritası oluşturmaktır.

2. LİTERATÜR

Cobot kavramı nispeten yakın bir zamanda yayılmasına rağmen 1996 yılında J.Edward Colgate ve Michael Paskin tarafından icat edilmiştir (Matheson, Minto, Zampieri, Faccio, & Rosati, 2019). Fakat farklı kaynaklarda cobot kavramının 1999 yılında ilk kez icat edildiği de belirtilmektedir (Djuric, Jovanovic, Goris, & Popescu, 2016). Bu farklılık, cobotların 1996 yılı geliştirme sürecinin başlangıcı, 1999 yılı ise ilk prototiplerin ortaya çıkışı ve tanıtım yılları olmasından kaynaklanabilir. Cobat terimi ise Brent Gillespie tarafından ortaya atılmıştır (Peshkin et al., 2001). “Cobot” kelime anlamı olarak iş birliği ve robot kelimelerinin birlikteliği şeklinde tanımlanımlanabilir (Yünlü, Küçük, & Oral, 2022). Cobot veya işbirlikçi robot, paylaşılan bir alanda veya insanlarla robotların birbirine yakın olduğu yerlerde doğrudan insan-robot etkileşimi için tasarlanmış bir robottur (Köse, 2023). İnsan-robot etkileşimi alanında yapılan ilk detaylı araştırmalar insansı ve sosyal robotlar alanında olmuştur. Bunu takip eden süreçte akıllı fabrikalardaki esnek üretim ihtiyacı işbirlikçi endüstriyel robotları ortaya çıkarmıştır (Dilibal & Şahin, 2018). İnsan ve robot arasındaki etkileşimdeki gelişmeler, endüstriyel üretim hattında daha fazla verimlilik, esneklik ve üretkenlik gereksiniminden kaynaklanırken, aynı zamanda insan stresi ve iş yükünün azaltılması için de önemlidir (Michalos et al., 2015). Cobotların endüstriyel alanlarda kullanılmasıyla birlikte akademik çalışmalarda da önemli artış görülmektedir. Dolayısıyla, literatürde de cobot sistemler, son zamanlarda araştırılan önemli konular arasına girmiştir. Literatürde çalışılan akademik yayınların artmasıyla birlikte de derleme makalesi ve bibliyometrik analiz ile oluşturulmuş makalelere de rastlamak mümkündür. Derleme ve bibliyometrik makalelere göz atacak olursak; (X. V. Wang & Wang, 2021), Covid-19 pandemisinde robotik teknojileri konu alan literatürü taramış, bu sistemlerin tıbbı muayeneler, numune testleri, hastalıkların teşhisi gibi konularda insanların görevlerine yardımcı olmak için yapay zeka tabanlı robotlar, dronlar ve otonom robotların kullanılmasının önerildiğini bulgulamıştır. Makale özellikle Covid-19 gibi bulaşıcı hastalık yönetimi bağlamında sağlık süreçlerinin verimliliğini, doğruluğu ve güvenliğini

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

artırmada otomasyon ve robotiğin önemini vurgulamaktadır. Görüldüğü gibi cobot sistemlerin sağlık alanında mevcut ve potansiyel kullanım alanları mevcuttur. (D'Ettorre et al., 2021), son on yılda DVrK[1] tarafından kolaylaştırılan yayınların kapsamlı bir incelemesini yapmış, farklı uzmanlık alanlarında karşılanmamış klinik ihtiyaçları karşılamak için robot destekli cerrahi alanında araştırma, geliştirme ve işbirliğini sağlamadaki DVrK'nin rolüne odaklanmıştır. Makalede cerrahi robotikteki araştırma yeteneklerini geliştirmek için DVrK'yı farklı donanım ve yazılımlarla entegre etmenin öneminden bahsedilmektedir. (Chonsawat & Sopadang, 2020) yaptıkları çalışmada KOBİ'lerin endüstri 4.0'a geçişini destekleyecek bir hazırlık göstergesi tanımlamışlardır. Endüstri 4.0 hazırlığını etkileyen faktörleri bibliyometrik teknikler kullanarak " endüstirel internet, bulut üretim, işbirlikçi robot, iş modeli ve dijital dönüşüm" olarak kategorize etmişlerdir. Sonrasında bibliyometrik analiz ve VOS teknileri bu boyutlara dayalı 23 gösterge tanımlanmıştır. Böylece karar vericilerin performansı doğrulamalarını ve rasyonel kararlar vermelerini sağlayacak bir araç sunmuştur. (Ravichandar, Polydoros, Chernova, & Billard, 2019) robotların insanlardan öğrenme yeteneği ile ilgili yapılan çalışmaları incelemişlerdir. İdeal davranışın programlanmasının veya optimize edilmesinin zor olduğu ancak gösterebileceği durumlarda geleneksel programlamaya göre daha değerli olacağını belirtmişlerdir. (Dzedzickis, Subačiūtė-Žemaitienė, Šutinys, Samukaitė-Bubnienė, & Bučinskas, 2021) çalışmalarında endüstride zayıf kalan alanlara odaklanmış robotik teknolojilerin gelişmiş uygulamalarına odaklanarak çözümler sunmuşlardır. Sorunlar, psikoloji, insan doğası, özel yapay zeka uygulamaları ve robot odaklı nesne tasarımı kavramları ile ilgilidir. ScienceDirect veri tabanında " Endüstriyel robot" anahtar kelimesiyle arama yapmışlardır. Robot uygulamalarının her zaman bir teknik zorlukla sınırlı olmadığı, bazı uygulama alanlarının (inşaat mühendisliği, gıda, tarım vs.) bir geleneğe sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. (Kumar, Gupta, Virmani, & Jagtap, 2025) çalışmalarında 1982-2024 yılında imalat alanında yapılan cobot çalışmalarını bibliyometrik analiz ile incelemişlerdir. Cobotlar üzerine yapılan yayınlarının sayısının artış gösterdiği, 2024 yılında en yüksek yayın sayısına ulaştığı belirtmişledir. Montaj, kalite denetimi, paketleme ve lojistik gibi alanlarda cobotların yaygın bir şekilde kullanıldığı; ayrıca elektronik, sağlık ve inşaat sektörlerinde de potansiyel gösterdiği belirtilmiştir. (Haghighi et al., 2025) çalışmalarında cobot teriminin ortaya çıktığı 1996 yılından 2022 yılının sonuna kadar olan yıllar arasında yapılan 532 çalışmayı incelemişlerdir. Literatür çalışmalarını " cobotların konuşlandırılması, endüstriyel güvenlik, insan-robot görev dağılımı, insan- robot etkileşimi, tahrik sistemlerinin performansı ve robot program üretimi olmak üzere altı ana araştırma konusu altında yapılandırmışlardır. Cobot araştırmalarının 2016 yılından itibaren artış göstermeye başladığı ve alanın olgunlaşmaya başladığı tespit edilmiştir. (D. Liu & Son, 2025) çalışmalarında 1998-2022 yılları arasındaki çalışmaları incelemişterdir. Çalışma özellikle ISO/TS 15066 endüstriyel standardının yanyımlandığı 2016 yılını başlangıç olarak almıştır. Yapılan analiz sonucunda cobot araştırmalarını " kontrol planlama, algılama ve uygulamalar, kontrol ve optimizasyon,

[1] da Vinci Araştırma Kiti: cerrahi robotik araştırmaları için hizmet dışı bırakılmış da Vinci cerrahi sistemlerini yeniden kullanmayı amaçlayan bir girişimdir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

tasarım ve ergonomi, dijital akıllı üretim, algılama ve planlama, güvenlik ve insan faktörleri" olarak yedi temel başlık altında toplamıştır.

Çizelge 1. İşbirlikçi Robotlar alanında yapılmış Sistematik İnceleme Çalışmaları

Makale Başlığı	Yazarlar	Yöntem	Örneklem Büyüklüğü	Örneklem Boyutu (Zaman Aralığı)	Uygulama Alanı
A literature survey of the robotic technologies during the pandemic	X. V. Wang & Wang	Literatür taraması	280	2020	Mühendislik, Sağlık
Accelerating Surgical Robotics Research: *A Review of 10 Years With the da Vinci Research Kit*	D'Ettorre et al., 2021	Literatür taraması	253	2012-2021	Mühendislik, Sağlık
Defining SMEs' 4.0 Readiness Indicators	Chonsawat & Sopadang	Bibliyometrik analiz	1541	2008-2020	Endüstri 4.0, KOBİ'ler, Dijital Dönüşüm
Robot Learning from Demonstration: A Review of Recent Advances	Ravichandar, Polydoros, Chernova, & Billard	Literatür taraması	98	2010-2020	Mühendislik, Yapay Zeka
Advanced Applications of Industrial Robotics: New Trends and Possibilities	Dzedzickis, Subačiūtė-Žemaitienė, Šutinys, Samukaitė-Bubnienė, & Bučinska	Literatür taraması	115	2018-2021	Mühendislik, Sağlık, Tarım, Gıda Endüstrisi
Aplications of Cobots in Manufacturing: A bibliometric analysis	Pranav Kumar-Sejal Gupta-Naveen Virmani-Sandeep Jagtap	Bibliyometrik analiz	360	1982-2024	Endüstri
A Comprehensive review and bibliometric analysis on collaborative robotics for İndustry: safety emerging as a core focus	Aida Haghighi-Morteza Cheraghi-Jérôme Pocachard-Valérie Botta Genoulaz-Sabrina Jocelyn-Hamidreza Pourzarei	Bibliyometrik analiz	532	1996-2022	Endüstri
Trends and Knowledge Structure in Collaborative Robot Research in the Knowledge Economy Era: A Bibliometric Analysi	Dong Liu-Sangbum Son	Bibliyometrik analiz	900	1998-2022	Sağlık, hizmet, Endüstri

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

3. YÖNTEM

Bibliyometrik yöntemler, araştırmacıların bulgularını, alanda çalışan diğer araştırmacılar tarafından yapılan atıflar, işbirlikleri ve yazıları aracılığıyla ifade edilen görüşlere dayandırılmasını sağlar. Bu veriler bir araya getirilip analiz edildiğinde, alanın yapısı, sosyal ağları ve ilgi alanları hakkında içgörüler elde edilebilir (Zupic & Čater, 2015). Bibliyometrik analizin temel amacı, araştırma alanındaki yayınların genel yapı ve trendlerini belirlemektir. (Aria & Cuccurullo, 2017) Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu analizler Scopus, Web of Science ve Google Scholar gibi veri tabanları tarafından sağlanan verilerin toplu olarak işlenmesine dayanmaktadır (Ragazou, Passas, & Sklavos, 2022). Bu çalışmadaki araştırma verileri Web Of Science veri tabanında 2020-2025 yılları arasında farklı bilimsel dergilerde yayınlanan, literatür taraması sonucu oluşturulmuştur. Araştırma stratejisi olarak arama motoru şu şekilde çalıştırılmıştır; *TS=(("cobot*" OR "collaborative robot*" OR "co-robot*" OR "human-robot collaboration" OR "human robot collaboration" OR "human-robot interaction" OR "human-robot cooperation") AND ("manufactur*" OR "production" OR "assembly" OR "industry 4.0" OR "smart factory"))*" Anahtar kelimeler ön literatür taraması yapılarak sık kullanılan kelimelerden oluşturulmuştur. Araştırma alanı, işbirlikçi robot teknolojisinin disiplinlerarası doğası gereği hem teknik hem yönetsel boyutlarını kapsayan "robotics, engineering, computer science, automation control systems, operations research management science, business economics" olarak belirlenmiştir. Ayrıca, 2026 yılı hala devam etmektedir. Dolayısıyla yılın tamamına ait veriler mevcut değildir, analizin doğru ve güvenilir sonuçlara ulaşabilmesi için 2026 yılı taramaya dahil edilmemiştir. Web Of Science veri tabanında ilgili anahtar kelimelerle yapılan aramaya kitap, kitap bölümleri, editöre mektup türleri dahil edilmemiştir. Arama sadece İngilizce makaleleri kapsamaktadır. İş birlikçi robot kavramı endüstri 4.0 ve endüstri 5.0 kavramlarıyla üretim ortamında yaygınlaştığı ve literatürde son yıllarda popüler olması nedeniyle son 5 yıl içinde yayınlanan makaleler analiz edilmiştir. Anahtar kelimeler ile yapılan sorguda 4516 adet çalışma bulunmuştur. İlgili kriterler ile yapılan filtreleme işleminde toplam 1444 makaleye ulaşılmıştır. Bulunan makaleler "biblioshiny" arayüzünde yapılan 2025 filtremesinin ardından 1385 çalışmaya düşmüştür.

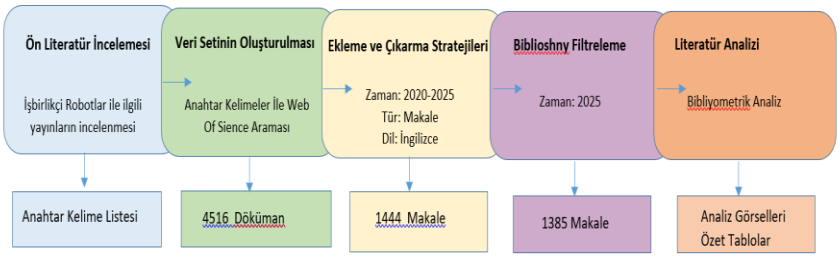

Görsel 1. ***Sistematik İnceleme Adımları***

Araştırmanın amacı doğrultusunda veri tabanından elde edilen makalelere ait verilerin değerlendirilmesinde R programı kullanılmıştır. Bibliyometride kullanılan bu paket programlar nicel araştırmalar için çok önem arz ettiğinden çok sık tercih edilmektedir (Aria & Cuccurullo, 2017). R programının tercih edilmesinin sebebi de programın daha fazla grafik, tablo gibi sayısal bulguları hızlı bir şekilde oluşturması ve verileri ayrıntılı olarak gösterme yeteneğine

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

sahip olmasıdır. Web Of Science veri tabanında araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan veri dosyası dışa aktar (export) seçeneği ile bib text dosyası olarak indirilmiş ve bu dosya R programı üzerinden "bibliometrix::biblioshiny()" komutu ile "bibliometrix" paketi çalıştırılmıştır. "Bib text" dosyası data kısmına yüklenerek aşağıdaki araştırma soruları doğrultusunda analizler yapılmıştır.

- Araştırmaların yayın yıllarına göre dağılımı nedir?
- Araştırmaların ülkelere göre dağılımı nedir?
- En fazla atıf alan yayınlar nelerdir?
- H- indekse göre en etkili yazarlar kimlerdir?
- En fazla makale yayınlayan dergiler hangileridir?
- En fazla kullanılan anahtar kelimeler nederdir?
- Ülkeler arası iş birlikleri nasıl eğilim göstermiştir?

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Web of Science veri tabanında 2020-2025 yılları arasında bulunan 303 kaynaktan 1385 makale taranmıştır. Taranan belgeler yıllık ortalama %29,04 oranında hızlı büyüme göstermiştir. Çalışmalarda toplam 4494 yazar yer almış, bunlardan 36 tanesi tek yazarlı olarak yayınlanmıştır. Makalelerin %26,35'i uluslararası işbirlikleriyle yazılarak global işbirliği kazandırılmıştır. Belge başına ortalama 4.76 ortak yazar düşmüştür. Yazarlar 4168 tane anahtar kelime kullanarak konuyu geniş kapsamda ele almış ve alt alanlara da değinmişlerdir. İncelenen belgelerde 47905 tane referans yer almış ve belgelerin ortalama yaşları 2,88 yıldır. Her belge başına ortalama 22,37 atıf yapılmıştır. Bu da çalışmaların geniş kapsamlı olarak literatüre dayandığı ve diğer araştırmacılar için referans olduğunu göstermektedir.

Çizelge 2. Genel Bilgler Tablosu

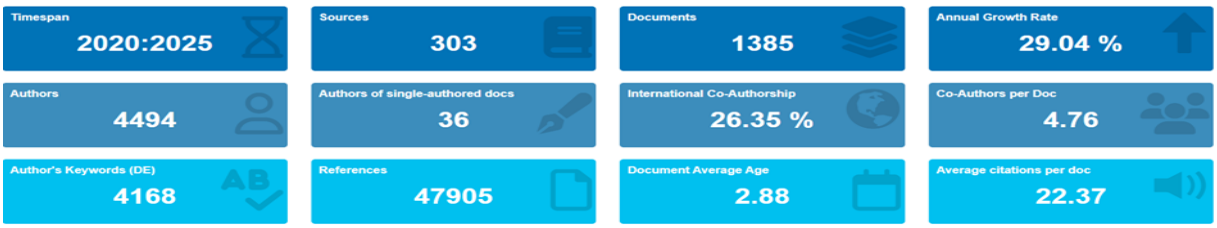

4.1. Yayın ve Atıfların Yıllara Göre Dağılımı

Görsel 2'de **2020-2025 yılları arasında yapılan yayınlar ve atıflar gösterilmiştir. Mavi çizgi yıllık yayın sayılarını, turuncu çizgi ise yıllık atıf sayılarını göstermektedir.** 2020 yılında 97 makale, 2021 yılında 171 makale, 2022 yılında 201 makale, 2023 yılında 262 makale, 2024 yılında 307 makale ve 2025 yılında 347 makale yayınlandığı görülmektedir. Yayın sayılarına bakıldığında yıl bazlı artış gözlenmiştir. Bu durum araştırma alanına olan ilgi ve üretkenliğin arttığını göstermektedir. Atıf sayılarına bakıldığında yıl bazlı dalgalanmalar olduğu görülmektedir. 2020 yılında 4576 olan atıf sayısı 2021 yılında 6208'e, 2022 yılında 8301'e yükselmiş fakat 2023 yılında 4966'ya düşmüştür. 2024 yılında tekrar yükselerek 5025' e çıktığı 2025 yılında tekrar hızlı bir düşüş göstererek 1904'e gerilediği görülmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

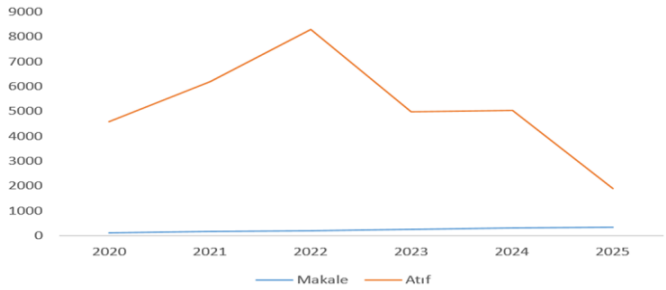

Görsel 2. Yayın ve Atıfların Yıllara Göre Dağılımı

Yayın sayılarının giderek artması alanın giderek büyüdüğü ve dinamik bir yapıda olduğunu göstermektedir. Fakat atıf sayılarında düşüşün yaşandığı yıllar için, yayınların yeterince olgunlaşmamış olması yada o yıllarda yapılan yayınların ilgi çekici olmamasından kaynaklanabileceği söylenebilir.

4.2. En Fazla Çalışma Yapan Ülkeler

Çizelge 3'de işbirlikçi robotlar konusunda en fazla çalışma yayınlamış 10 ülke gösterilmektedir. Görüldüğü gibi ilk sırada 306 çalışma ile Çin dikkat çekici bir şekilde öne çıkmaktadır. Ardından 189 çalışma ile İtalya ve 140 çalışma ile ABD gelmektedir. Türkiye'nin 28 çalışma ile 13. sırada olduğu listede toplam 62 farklı ülke bulunmaktadır. *Çizelge 3*'de bulunan toplam çalışma sayısı 954'dür.

Çizelge 3. En Fazla Çalışma Yapan Ülkeler

Ülke	**Çalışma Sayısı**
ÇİN	306
İTALYA	189
ABD	140
ALMANYA	77
İNGİLTERE	62
İSPANYA	44
KORE	40
JAPONYA	33
İSVEÇ	33
FRANSA	30
Toplam	**954**

4.3. En Fazla Atıf Alan Yayınlar

Çizelge **4**. işbirlikçi robotlar ile ilgili çalışmalarda en fazla atıf alan ilk 10 makale gösterilmektedir. Tabloda yazarlar, makale başlığı, yayın yılı, dergi adı, toplam atıf sayısı, ortalama atıf sayısı başlıklandırılmıştır. İlk sırada 1199 atıf alan makale 2022 yılında olduğu görülmektedir. 2025 yıllında yapılan çalışmaların ilk 10'un içine giremediği görülmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Çizelge 4. En Fazla Atıf Alan Yayınlar

No	Yazarlar	Makale Başlığı	Yayın Yılı	Dergi Adı	Toplam Atıf (TC)	TC/Yıl
1	MADDIKUNTA PKR et al.	Industry 5.0: A Survey on Enabling Technologies and Apps	2022	Journal of Industrial Information Integration	1199	239.80
2	LU Y, 2022, J. Manuf. Syst..	Outlook on human-centric manufacturing towards Industry 5.0	2022	Journal of Manufacturing Systems	478	95.60
3	ARINEZ JF, 2020, J. Manuf. SCIENCE ENGINEERING-Trans. ASME	Artificial Intelligence in Advanced Manufacturing: Current Status and Future Outlook	2020	Journal of Manufacturing Science and Engineering	325	46.40
4	HE W, 2020, IEEE Trans. Autom. SCIENCE ENGINEERING	Admittance-Based Controller Design for Physical Human–Robot Interaction in the Constrained Task Space	2020	IEEE Transactions on Automation Science and Engineering	287	41.00
5	MUKHERJEE D, 2022, Robot. Comput.-INTEGRATED Manuf.	A Survey of Robot Learning Strategies for Human-Robot Collaboration in Industrial Settings	2022	Robotics and Computer-Integrated Manufacturing	269	53.80
6	WANG B, 2022, J. Manuf. Syst.	Toward human-centric smart manufacturing: A human-cyber-physical systems (HCPS) perspective	2022	Journal of Manufacturing Systems	260	52.00

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

7	LIU H, 2022, IEEE Trans. INDUSTRIAL INFORMATICS	ARHPE: Asymmetric Relation-Aware Representation Learning for Head Pose Estimation in Industrial Human–Computer Interaction	2022	IEEE Transactions on Industrial Informatics	256	51.20
8	MALIK AA, 2021, Robot. Comput.-INTEGRATED Manuf.	Digital twins for collaborative robots: A case study in human-robot interaction	2021	Robotics and Computer-Integrated Manufacturing	217	36.20
9	SHARMA M, 2024, IEEE INTERNET THINGS J.	Edge Computing for Industry 5.0: Fundamental, Applications, and Research Challenges	2024	IEEE Internet of Things Journal	209	69.70
10	BI ZM, 2021, Robot. Comput.-INTEGRATED Manuf.	Safety assurance mechanisms of collaborative robotic systems in manufacturing	2021	Robotics and Computer-Integrated Manufacturing	208	34.70

En yüksek atıf alan çalışmalar, (Maddikunta et al., 2022)'nin "Industry 5.0: A Survey on Enabling Technologies and Apps" adlı makalesi 1199 atıf ile ilk sıradadır. Yıllık ortalama 238.8 atıf alarak en çok atıf alan çalışma olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, endüstri 5.0 ile bu kavrama kadar ki gelişmeleri karştırarak farklarını ortaya koymayı ve yapılan uygulamaları incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca insan-makine, veri güvenliği ve kalifiye iş gücü gibi zorluklarda ele alınmıştır. (Lu et al., 2022) "Outlook on human-centric manufacturing towards Industry 5.0" adlı makalesi 478 atıf ile ikinci sıradadır. Yıllık ortalama 95.6 atıf almıştır. Bu çalışma, Endüstri 5.0 yalnızca verimlilik, kalite iyileştirmeleri, maliyet azaltma odaklı olmak yerine insan odalkı olması gerektiğine dair bir yaklaşım sunmuştur. Endüstri çalışanlarının refahı imalat süreçlerinin merkezine konulmuştur. (Arinez, Chang, Gao, Xu, & Zhang, 2020) "Artificial Intelligence in Advanced Manufacturing: Current Status and Future Outlook" adlı makalesi 325 atıf ile üçüncü sıradadır. Yıllık ortalama 46.4 atıf almıştır. Çalışma imalatta yapay zeka ve özellikle makine öğrenimi alanındaki mevcut durumu ve gelecekteki görünümünü sistematik bir şekilde değerlendirmiştir. Yapay zekanın imalatta sağladığı farklı somut faydaları ve zorlukları belirlemiştir. (He, Xue, Yu, Li, & Yang, 2020) "Admittance-Based Controller Design for Physical Human–Robot Interaction in the Constrained Task Space" adlı makalesi 287 atıf ve ortalama 41 atıf almıştır. Bu çalışma, kısıtlanmış olanlarda fiziksel insan- robot etkileşimine odaklanmıştır. Robotların insan hareketlerine uyum sağlaması ve çevresiyle

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

çarpışmasını önleyen yumuşak doygunluk fonksiyonu kullanmışlardır. Çalışma robotların operatör ile uyumlu çalıştığı aynı zamanda görsel geri bildirim ve gelişmiş algoritma sayesinde çalışma alanının dışına çıkmadan operasyonel güvenliği garanti altına aldığını ortaya koymuştur. (Mukherjee, Gupta, Chang, & Najjaran, 2022) "A Survey of Robot Learning Strategies for Human-Robot Collaboration in Industrial Settings" adlı makale 269 atıf ve 53.8 yıllık ortalama atıf almıştır. Çalışma insan- robot işbirliğini geliştirmek için kullanılan yapay zeka ve makine öğrenmesi stratejilerini incelemiştir. Robotların insan niyetlerini anlaması, güvenli bir ortamın sağlanması için el hareketleri, sesli komutlar ve yüz ifadeleri gibi veri giriş yöntemleri analiz edilmiştir. (B. Wang, Zheng, Yin, Shih, & Wang, 2022) "Toward human-centric smart manufacturing: A human-cyber-physical systems (HCPS) perspective" adlı çalışma 260 atıf ve yıllık ortalama 52 atıfa sahiptir. Çalışma insan unsuruna odaklanarak insan merkezli akıllı üretim ile ilgili insan-siberfiziksel sistemler teori ve teknolojilerini sistematik olarak incelemiştir. (H. Liu et al., 2022) "ARHPE: Asymmetric Relation-Aware Representation Learning for Head Pose Estimation in Industrial Human–Computer Interaction" adlı makale 256 atıf ve yıllık ortalama 51.2 atıfa sahiptir. Çalışma endüstriyel-insan bilgisayar etkileşimi ve çevirimiçi eğitim için baş pozisyonu kestirimindeki hatalı etiketleme sorunlarını gidermeyi ve doğru tahminler yapmayı amaçlamaktadır. (Malik & Brem, 2021) " Digital twins for collaborative robots: A case study in human-robot interaction" adlı makale 217 atıf ve 36.2 yıllık ortalama atıf sayısına sahiptir. Çalışmada, üretim süreçlerinde insan- robot işbirliğini optimize etmek amacıyla dijital ikiz kullanımının sunduğu fırsatlar incelenmektedir. Montaj sisteminin sanal bir kopyası oluşturularak tasarım, geliştirme ve operasyon süreçlerinde verimliliğin nasıl artırılabileceğini endüstriyel vaka analizi üzerinden gösterilmiştir. (Sharma, Tomar, & Hazra, 2024) "Edge Computing for Industry 5.0: Fundamental, Applications, and Research Challenges" adlı makale 209 atıf ve 69.7 yıllık ortalama atıfa sahiptir. Çalışmada, Endüstri 5.0 da uç bilişimin önemi incelenmiştir. işbirlikçi robotlar, yapay zeka, dijital ikizler ve daha pek çok Endüstri 5.0 teknolojilerine kapsamlı bir bakış açısı sunulmuştur. (Bi et al., 2021) " Safety assurance mechanisms of collaborative robotic systems in manufacturing" adlı çalışma 208 atıf ve 34.7 yıllık ortalam atıf sayısı ile onuncu sıradadır. Çalışma, cobotlar ile ilgili mevcut çalışmaları özellikle güvenlik gerekliliklerini , güvenlik sağlamaya yönelik yöntemleri ve zorlukları anlamaya odaklanmıştır.

4.4. En Etkili Yazarlar (H- İndekse göre)

Çizelge 5' de insan-robot işbirliği alanında H-indeksine göre en etkili yazarlar verilmiştir. Wang L, 21 h-indeks 35 yayın ve 2009 atıf ile en etkili yazar olarak öne çıkmaktadır. Zweng P. ise 18 h-indeks, 27 yayın ve 1212 atıf sayısına sahip ikinci etkili yazırdır. h- indeksi 14 olan Liu S. 18 yayın, 596 atıf sayısına sahip üçüncü yazardır. Zhang J. 13 h-indeks, 18 yayın ve 1045 atıf sayısına sahiptir. Lı C., Lı S. Ve Lı X. 11 h-indekse sahip yazarlardır. Sırasıyla 15, 14 ve 18 yayın, 394, 560 ve 292 atıf sayısı, sayılarına sahiptirler. Listenin son üçünde yer alan Lu Y., Mastrogıacomol., ve Wang. 10 h- indeksine ile, alana etki eden yazarladır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Çizelge 5. En Etkili Yazarlar (H- İndekse göre)

Yazarlar	H- İndeksi	Yayın Sayısı	Toplam Atıf Sayısı	Ortalama Atıf Sayısı
WANG L	21	35	2009	57.40
ZHENG P	18	27	1212	44.89
LIU S	14	18	596	33.11
ZHANG J	13	18	1045	58.06
LI C	11	15	394	26.27
LI S	11	14	560	40.00
LI X	11	18	292	16.22
LU Y	10	12	824	68.67
MASTROGIACOMO L	10	16	297	18.56
WANG	10	12	442	36.83

4.5. En Fazla Makale Yayınlayan Dergiler

İlk 10 derginin gösterildiği Çizelge 6'da ilk sırada toplam 82 makale ile "Robotics and Computer-İntegrated Manufacturing" dergisi yer almaktadır. Ardından 67 makale ile "Applied Sciences-Basel" dergisi ve 56 makale ile "İnternational Journal of Advanced Manufacturing Technology" dergisi takip etmektedir. H- index bilgilerine bakıldığında dergilerin etki değeri yüksek kaliteli dergiler oldukları da görülmektedir. Tablo'ya istinaden dergilerde yayınlanan makale sayılarının yıllar içinde dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir.

Çizelge 6. En Fazla Makale Yayınlayan Dergiler

Dergi Adı	h-index	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Toplam
ROBOTICS AND COMPUTER-INTEGRATED MANUFACTURING	34	8	13	13	11	19	18	82
APPLIED SCIENCES-BASEL	21	9	11	14	9	12	12	67
INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED MANUFACTURING TECHNOLOGY	21	4	6	11	18	8	9	56
JOURNAL OF MANUFACTURING SYSTEMS	28	3	6	11	11	10	15	56
IEEE ACCESS	15	2	8	6	5	13	19	53
SENSORS	22	4	13	6	17	7	6	53
IEEE TRANSACTIONS ON AUTOMATION SCIENCE AND ENGINEERING	17	4	2	8	1	7	27	49
FRONTIERS IN ROBOTICS AND AI	16	4	10	5	6	5	11	41
MACHINES	11	1	1	7	8	11	8	36
IEEE ROBOTICS AND AUTOMATION LETTERS	16	4	10	7	4	5	2	32
						Toplam		**525**

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

4.6. Çalışmalarda Kullanılan Anahtar Kelimeler

Çizelge 7'te bu araştırma kapsamında bibliyometrik analize dahil edilen 1385 makalede yazarların en sık kullandığı anahtar kelimeler gösterilmektidir. Aynı anlama gelen kelimeler oluşturulan "csv" dosyasının biblioshiny programına yüklenerek analiz öncesi birleştirilme işlemi yapılmıştır. Örn: (cobot, cobots, collaborative robot, cobotic; robot, robots, robotic; human-robot collaboration, HRC; endüstri 4.0, endüstr 4; endüstri 5.0, endüstri 5 vs.) Bu birleştirme sonrasında yapılan analiz sonucunda, "Human-Robot Collaboration" kelimesinin en fazla kullanıldığı görülmektedir., "cobot" kelimesi 322 ile ikinci ve "robot" kelimesi 238 ile üçüncü sırada bulunmaktadır

Çizelge 7. En Fazla Kullanılan Anahtar Kelimeler

Anahtar Kelimeler	Kullanım Sayısı
Human-robot collaboration	453
Cobot	322
Robot	238
Human-Robot interaction	214
Industry 4.0	196
Digital twin	90
Collaboration	88
Assembly	84
Industry 5.0	76
Human-Robot	70

Çizelge **4**'te ise ilk 10 kelimeye ait kelime bulutu oluşturulmuştur. Kelimelerin büyüklüğünün artması, daha sık kullanıldığını ifade etmektedir. 'human-robot' kelimesinin en belirgin kelime olarak ortaya çıkması makalelerin genel anlamda human-robot collaboration teknolojileri üzerine odaklandığını göstermektedir. 'Cobot', 'robot', 'human-robot interaction' ve 'endustry 4.0' kelimelerinin de en belirgin kelimeler arasında olduğu görülmektedir. İnsan ve robotların birlikte çalıştığı, ayrıca işbirlikçi robotların insanlar ile birlikte güvenli bir şekilde çalışarak verimliliği artırma üzerine araştırmalar yapıldığını göstermektedir. Bunun yanında, 'digital twin', 'artifical intelligence', 'assembly', 'industri 5.0, 'manufacturing' gibi kavramlarında öne çıktığı görülmektedir. Bu durum literatürün insan-robot işbirliğinin dijital dönüşüm, akıllı

üretim, endüstri 5.0 uygulamalarına odaklandığını göstermektedir. Araştırma alanı üretimde dijitalleşme ve insan-robot iş birliği ekseninde gelişmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Görsel 3. En Fazla Kullanılan Analtar Kelimeler

4.7. En Etkili Üniversiteler

Çizelge 8'de görüldüğü gibi en çok yayın yapan kurum 62 yayın ile Unıv Padua'dır. Kurumun toplam 469 atıfı bulunmaktadır. Hong Kong Polytech Univ. toplam 1002 atıf ile en yüksek atıf sayısına ve 56 yayına sahiptir. Kth Royal Inst Technol ve Wuhan Univ Technol üniversiteleri sırasıyla 55 ve 54 yayın yaparak yüksek (605 ve561) atıf almışlardır. Bu durum kurumların dikkate değer araştırmalar yaptıklarını göstermektedir. Çin 6 kurum ile 255 makale ve 2346 atıf sayısına sahiptir. Dolayısıyla ilk 10'daki en fazla kuruma sahip ve bu alana katkı sağlayan önemli ülke konumundadır. Tabloda bulunan Avrupa ülkeleri de önemli sayıda makale yayınlayarak atıf alan önemli katkılar sağlayan ülkelerdendir.

Çizelge 8. En Etkili Kurumlar

Üniversite	**Ülke**	**Makale Sayısı**	**Atıf Sayısı**
Unıv Padua	İtalya	62	469
Hong Kong Polytech Unıv	Çin	56	1002
Kth Royal Inst Technol	İsveç	55	605
Wuhan Unıv Technol	Çin	54	561
Wuhan Unıv Scı And Technol	Çin	40	150
Unıv Patras	Yunanistan	37	466
Zhejıang Unıv	Çin	37	189
Unıv Modena And Reggıo Emılıa	İtalya	36	340
Huazhong Unıv Scı And Technol	Çin	34	219
Tıanjın Unıv	Çin	34	225

4.8. Ülkeler Arası İşbirlikleri

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Uluslararası ortak yazarlı ülkeler arasında yapılan işbirlikleri incelenmiştir. *Görsel 4**Görsel 4. Ülkelerarası iş birlikleri***'da bibliyometrik analiz uygulanan 1385 çalışmada yer alan uluslararası ortak yazarların ülkeleri dünya haritası ile gösterilmiştir. Haritada en az 2 ve üstü ortak çalışma yapan ülkeler gösterilmektedir. Haritada bulunan renk yoğunluğu o ülkelerin işbirliği sayılarını ve etkilerini göstermektedir. En yoğun rengin olduğu Çin uluslararası yayın işbirliklerinde önemli yere sahiptir. Çin'in çoğu Avrupa ve Asya ülkeleriyle ayrıca da ABD ve Avustralya ile yoğun işbirlikleri bulunmaktadır.

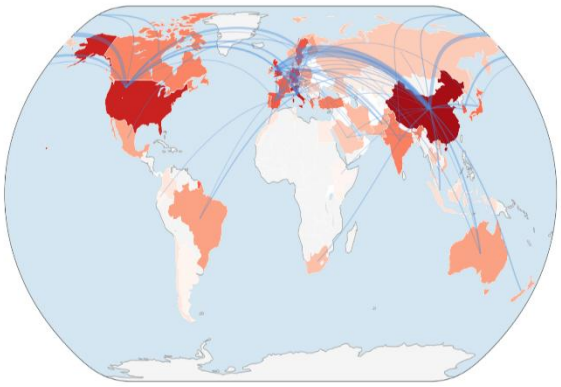

Görsel 4. Ülkelerarası iş birlikleri

Çizelge 9'de görselde yer alan bağlantılı ülkeler listelenmiştir. Listede 7 ve üstü sayıda ortak çalışma yapan ülkeler ile sınırlandırılmıştır. Tabloyu incelediğimizde Çin'in İngiltere ile 37 çalışması vardır. İngiltere Çin ile en fazla işbirliği yapan ülke olarak öne çıkmaktadır. Çin'in ABD, İsveç, Avusturalya ve Singapur ile de etkili işbirliği yaptıkları görülmektedir. Çin'in geniş işbirlikleri olması ülkenin bilim alanında aktif olduğu ve güçlü ilişkiler kurduğunu göstermektedir. İtalya da Almanya, İsviçre ve ABD ile iş birliği yapan bilim alanında güçlü işbirlikleri olan ülke durumundadır. Almanya-Avusturya iş birlikleri Avrupadaki iş birliklerinin de olduğunu, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde entegre çalıştıklarını göstermektedir.

Çizelge 9. En fazla Ortak Çalışma Yapan Ülkeler

Ülke Adı	**Ülke Adı**	**Çalışma Sayısı**
Çin	İngiltere	37
Çin	İsveç	27
Çin	ABD	21
İtalya	Almanya	11
İtalya	İsviçre	11
Almanya	Avusturya	8
ABD	Kore	8
ABD	İsveç	8
Çin	Avusturalya	7

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Çin	Singapur	7
İtalya	ABD	7

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışma, uluslararası yayınlara ulaşım sağlayan Web of Science veri tabanında "*cobot*, collaborative robot*, co-robot*, human-robot collaboration, human robot collaboration, human-robot interaction, human-robot cooperation, manufactur*, production, assembly, industry 4.0, smart factory* " anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda 2020-2025 yılları arasında farklı bilimsel dergilerde yayınlanan 1444 makaleye ulaşılmıştır. Makaleye ait veriler R programında " biblioshiny" programına yüklenerek 2020-2025 filtresi kullanılmış ve makale sayısı analiz öncesinde 1385'e düşmüştür. 1385 makale ile bibliyometrik analiz yapılmıştır. Çalışmaların yıl ve atıf yıllarına göre dağılımları, en fazla yayın yapan ülke ve dergiler, atıf alan yayınlar, h-indeksine göre en etkili yazarlar, çalışmalarda kullanılan anahtar kelimeler, kelime bulutu, en etkili üniversiteler, ülkeler arası işbirlikleri, bilgilerine ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, belgeler yıllık ortalama %29,04 ile hızlı bir büyüme göstermiştir. Çalışmalarda yer alan 4494 yazarın sadece 36 tanesi tek yazarlı olarak yayın yapmıştır. Makalelerin %26,35'i uluslararası işbirlikleri ile yazılmıştır. Belgelerin ortalama yaşları 2,88 yıldır ve her belge başına 22,37 atıf yapılmıştır. Yayın yılı ve atıf dağılımlarına baktığımızda 2020 yılından itibaren yayınlanan makale sayısı artımıştır fakat 2020 yılında 4576 olan atıf sayısı 2025 yılına gelindiğinde 1904'e kadar gerilediği görülmüştür. Yayın sayılarının giderek artması alanın büyüdüğünü gösterirken atıf sayıların azalması yayınların yeterince olgunlaşmamış olması veya o yılda yapılan yayınların ilgi çekici olmamasından kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir. İşbirlikçi robotlar konusunda en fazla çalışmaya sahip ülke 306 ile Çin'dir. Ardından 189 çalışma ile İtalya ve 140 çalışma ile ABD gelmektedir. Türkiye'nin 28 çalışma ile 13. sırada olduğu listede toplam 62 farklı ülke bulunmaktadır. Çin'in lider konumda olması ülkede yapılan akıllı üretim sistemleri, robotik alanındaki yoğun Ar-Ge çalışmaları ile örtüşmektedir. Türkiye bilimsel üretkenlikde ilk 15'de yer almıştır ve bu alanda azımsanmayacak çalışmalar yaptığı görülmüştür. En fazla atıf alan yayın Maddıkunta Pkr ve arkadaşlarına ait 2022 yılında yayınlanan "İndustry 5.0: A Survey on Enabling Technologies and Apps." adlı çalışmasıdır. Çalışma toplam 1199, yıllık ortalama ise 239,80 atıf almıştır. Yazar çalışmasında endüstri 5.0, nesnelerin interneti, 6G ve uç bilişim yöntemlerini kullanmıştır. H- indeksine göre en etkili yazar 21 puan ile Wang L. olarak öne çıkmaktadır. Yazar 35 yayın ve 57.4 yıllık ortalama atıf sayısına sahiptir. En fazla makale yayınlayan dergi toplamda 82 yayın ile "Robotics and Computer- Integrated Manufacturing"dir. 34 h- indeksine sahip olan dergi 2020 yılında 8 makale ve her yıl yükselen bir hız ile 2025 yılında 18 makale yayınlamıştır. Makalelerde en sık kullanılan kelime 453 kullanım sayısı ile "Human-robot collaboration" kelimesidir. "Cobot" kelimesi 322 kullanım ile ikinci sıradadır. Anahtar kelimelerin yıllara göre değişimlerine bakıldığında "human-robot

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

collaboration" kelimesi her yıl yükselişle popüler olarak kullanıldığı görülmektedir. En çok yayın yapan en etkili üniversite 62 yayın ile Univ. Padua'dır. Kurumun toplamda 469 atıfı bulunmaktadır. Ülkeler arası işbirliklere bakıldığında Çin'in uluslurarası yayın işbirliklerinde önemli yere sahip olduğu görülmektedir. Çin'in Avrupa ve Asya ülkeleri ile ayrıca da ABD ve Avusturalya ile de yoğun işbirlikleri olduğu görülmektedir.

Elde edilen veriler ışığında bu konuda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara bazı önerilerde bulunulabilir:

- Bu analizde için web of sience veri tabanı kullanılmıştır. Bu çalışma benzeri farklı veri tabanında yada birden çok veri tabanında karşılaştırmalı olarak, farklı yıllar seçilerek makalenin yanı sıra tez, konferans bildirisi, kitap gibi yayınlar da ilave edilerek yapılabilir.

KAYNAKÇA

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of informetrics, 11*(4), 959-975.

Arinez, J. F., Chang, Q., Gao, R. X., Xu, C., & Zhang, J. (2020). Artificial intelligence in advanced manufacturing: Current status and future outlook. *Journal of Manufacturing Science and Engineering, 142*(11), 110804.

Bi, Z. M., Luo, C., Miao, Z., Zhang, B., Zhang, W.-J., & Wang, L. (2021). Safety assurance mechanisms of collaborative robotic systems in manufacturing. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing, 67*, 102022.

Chonsawat, N., & Sopadang, A. (2020). Defining SMEs' 4.0 readiness indicators. *Applied sciences, 10*(24), 8998.

D'Ettorre, C., Mariani, A., Stilli, A., y Baena, F. R., Valdastri, P., Deguet, A., . . . DiMaio, S. P. (2021). Accelerating surgical robotics research: A review of 10 years with the da vinci research kit. *IEEE Robotics & Automation Magazine, 28*(4), 56-78.

Dilibal, S., & Şahin, H. (2018). İşbirlikçi endüstriyel robotlar ve dijital endüstri. *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry, 2*(1), 86-96.

Djuric, A. M., Jovanovic, V., Goris, T. V., & Popescu, O. (2016). Integrating Cobots in Engineering Technology Education.

Dzedzickis, A., Subačiūtė-Žemaitienė, J., Šutinys, E., Samukaitė-Bubnienė, U., & Bučinskas, V. (2021). Advanced applications of industrial robotics: New trends and possibilities. *Applied sciences, 12*(1), 135.

Haghighi, A., Cheraghi, M., Pocachard, J., Botta-Genoulaz, V., Jocelyn, S., & Pourzarei, H. (2025). A comprehensive review and bibliometric analysis on collaborative robotics for industry: safety emerging as a core focus. *Frontiers in Robotics and AI, 12*, 1605682.

He, W., Xue, C., Yu, X., Li, Z., & Yang, C. (2020). Admittance-based controller design for physical human–robot interaction in the constrained task space. *IEEE Transactions on Automation Science and Engineering, 17*(4), 1937-1949.

Köse, A. (2023). *Endüstriyel robot kol geliştirilmesi ve prototipinin üretilmesi.*

Kumar, P., Gupta, S., Virmani, N., & Jagtap, S. (2025). Applications of COBOTS in manufacturing: A bibliometric analysis. *International Journal of Innovation Studies*.

Liu, D., & Son, S. (2025). Trends and knowledge structure in collaborative robot research in the knowledge economy era: a bibliometric analysis. *Journal of the knowledge economy, 16*(1), 3948-3969.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Liu, H., Liu, T., Zhang, Z., Sangaiah, A. K., Yang, B., & Li, Y. (2022). ARHPE: Asymmetric relation-aware representation learning for head pose estimation in industrial human–computer interaction. *IEEE Transactions on Industrial Informatics, 18*(10), 7107-7117.

Lu, Y., Zheng, H., Chand, S., Xia, W., Liu, Z., Xu, X., . . . Bao, J. (2022). Outlook on human-centric manufacturing towards Industry 5.0. *Journal of manufacturing systems, 62*, 612-627.

Maddikunta, P. K. R., Pham, Q.-V., Prabadevi, B., Deepa, N., Dev, K., Gadekallu, T. R., . . . Liyanage, M. (2022). Industry 5.0: A survey on enabling technologies and potential applications. *Journal of Industrial Information Integration, 26*, 100257.

Malik, A. A., & Brem, A. (2021). Digital twins for collaborative robots: A case study in human-robot interaction. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing, 68*, 102092.

Matheson, E., Minto, R., Zampieri, E. G., Faccio, M., & Rosati, G. (2019). Human–robot collaboration in manufacturing applications: A review. *Robotics, 8*(4), 100.

Michalos, G., Makris, S., Tsarouchi, P., Guasch, T., Kontovrakis, D., & Chryssolouris, G. (2015). Design considerations for safe human-robot collaborative workplaces. *Procedia CIrP, 37*, 248-253.

Mukherjee, D., Gupta, K., Chang, L. H., & Najjaran, H. (2022). A survey of robot learning strategies for human-robot collaboration in industrial settings. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing, 73*, 102231.

Peshkin, M. A., Colgate, J. E., Wannasuphoprasit, W., Moore, C. A., Gillespie, R. B., & Akella, P. (2001). Cobot architecture. *IEEE Transactions on Robotics and Automation, 17*(4), 377-390.

Ragazou, K., Passas, I., & Sklavos, G. (2022). Investigating the strategic role of digital transformation path of SMEs in the era of COVID-19: a bibliometric analysis using R. *Sustainability, 14*(18), 11295.

Raja Santhi, A., & Muthuswamy, P. (2023). Industry 5.0 or industry 4.0 S? Introduction to industry 4.0 and a peek into the prospective industry 5.0 technologies. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing (IJIDeM), 17*(2), 947-979.

Ravichandar, H., Polydoros, A., Chernova, S., & Billard, A. (2019). Robot learning from demonstration: A review of recent advances. *Annual Review of Control, Robotics, and Autonomous Systems*.

Sharma, M., Tomar, A., & Hazra, A. (2024). Edge computing for industry 5.0: Fundamental, applications, and research challenges. *IEEE Internet of Things Journal, 11*(11), 19070-19093.

Wang, B., Zheng, P., Yin, Y., Shih, A., & Wang, L. (2022). Toward human-centric smart manufacturing: A human-cyber-physical systems (HCPS) perspective. *Journal of manufacturing systems, 63*, 471-490.

Wang, X. V., & Wang, L. (2021). A literature survey of the robotic technologies during the COVID-19 pandemic. *Journal of manufacturing systems, 60*, 823-836.

Yünlü, L., Küçük, M. C., & Oral, O. (2022). Kolaboratif Robotların Covid-19 Pandemi Sürecinde Gelişen ve Artan Rolleri Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 13*(Ek (Suppl.) 1), 408-416.

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational research methods, 18*(3), 429-472.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

KOMPÜLSİF SATIN ALMA DAVRANIŞININ "NASILLIĞI" ÜZERİNE BİR VAKA ANALİZİ

Elif SIRAKAYA
Bartın Üniversitesi Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
e-mail:shuelifsirakaya@gmail.com ORCID NO: 0009-0006-0028-5140
Dr.Öğr. Üyesi Hakan KARAMAN
Bartın Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü
e-mail: karamannhakann@gmail.com **ORCID NO: 0000-0002-5729-6012**

ÖZET

Dijitalleşme ve e-ticaret platformlarının yaygınlaşması, bireylerin tüketim alışkanlıklarını önemli ölçüde dönüştürmüş; sosyal medya platformları yalnızca iletişim aracı olmanın ötesine geçerek tüketimi teşvik eden dijital pazar alanları hâline gelmiştir. Bu süreçte influencer içerikleri ve sosyal medya paylaşımları, bireylerde yapay ihtiyaç algısı oluşturarak çevrimiçi kompülsif satın alma davranışını tetikleyebilmektedir. Kompülsif satın alma davranışı; bireyin çoğunlukla ihtiyaç dışı ürünleri kontrolsüz biçimde satın alması, bu davranışı olumsuz duygularla başa çıkma veya sosyal kabul görme amacıyla sürdürmesiyle karakterize edilen kronik bir problem olarak tanımlanmaktadır. İhtiyaç dışı alışveriş, kontrol edilemeyen satın alma dürtüleri ve sahip olma odaklı tüketim bu davranışın temel özellikleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, bir üniversite öğrencisinin yoğun sosyal medya maruziyeti ekseninde gelişen kompülsif satın alma davranışı; yalnızlık, dürtüsellik, duygu düzenleme güçlüğü ve problemli internet kullanımı bağlamında incelenmiştir. Araştırmada bireylerin yaşantılarına yükledikleri anlamları ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırma verileri, Bartın Üniversitesi Organik Tarım Programı'nda öğrenim gören, 22 yaşında ve Zonguldak'ta ikamet eden kadın bir katılımcıyla gerçekleştirilen derinlemesine mülakat yoluyla elde edilmiştir.

Bulgular, katılımcının gününün büyük bölümünü Instagram, TikTok, Trendyol ve TrendyolMilla gibi sosyal medya ve e-ticaret platformlarında geçirdiğini göstermektedir. Sürekli çevrimiçi olma hali, influencer içerikleri ve dijital reklamlarla birleşerek "görür görmez satın alma" şeklinde tanımlanan dürtüsel satın alma davranışını doğrudan tetiklemektedir. Ayrıca geleneksel mağaza alışverişinden kaçınma eğilimi ve sosyal medya ile e-ticaret uygulamalarının bütünleşik yapısı, satın alma davranışını kolaylaştırarak davranışın sürekliliğini desteklemektedir.

Araştırma bulguları, kompülsif satın almanın yalnızca tüketim odaklı bir davranış olmadığını, aynı zamanda bir duygu düzenleme mekanizması olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Katılımcı özellikle öfke, stres ve duygusal boşluk hissiyle başa çıkabilmek için alışveriş davranışına yönelmektedir. Satın alma sürecinde yaşanan haz ve rahatlama hissi kısa süreli bir

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

duygusal doyum sağlasa da bu durum kalıcı bir iyilik hâli yaratmamakta, aksine davranışın tekrar edilmesine zemin hazırlayan bir döngü oluşturmaktadır.

Kontrolsüz satın alma davranışının ekonomik ve işlevsel açıdan önemli sonuçları bulunmaktadır. Katılımcı, bütçesini aşan harcamalar yapmakta ve satın aldığı ürünlerin büyük bir kısmını hiç kullanmamasına rağmen alışveriş davranışını sürdürmektedir. Ürünlerin beklentileri karşılamaması durumunda dahi iade edilmemesi, davranışın rasyonel karar verme süreçlerinden uzaklaştığını ve patolojik bir niteliğe büründüğünü göstermektedir. Bunun sonucunda ev ortamında işlevsiz ürün birikimi oluşmakta ve ekonomik kayıplar giderek artmaktadır.

Katılımcı, mevcut durumun bir problem hatta bir "hastalık" hâline dönüşebileceğinin farkında olduğunu ifade etmekle birlikte, davranışı değiştirmeye yönelik güçlü bir motivasyon sergilememektedir. Bu durum değişime yönelik ambivalansın varlığına işaret etmektedir. Değişim motivasyonunun düşük olmasının temel nedenlerinden biri ise sosyal destek ve dış denetim mekanizmalarının yetersizliğidir. Özellikle aile üyelerinin harcama davranışlarına sınır koymaması ve denetleyici bir rol üstlenmemesi, kompülsif satın alma davranışının sürdürülmesini kolaylaştırmaktadır.

Sonuç olarak elde edilen bulgular, çevrimiçi kompülsif satın alma davranışının yalnızca bireysel irade eksikliğiyle açıklanamayacağını; dijital maruziyet, problemli internet kullanımı, duygu düzenleme güçlükleri, aile dinamikleri ve sosyal destek eksikliği gibi çok boyutlu etkenlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan psikososyal bir problem olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda bireye yönelik farkındalık temelli müdahaleler, bilişsel davranışçı teknikler ve sağlıklı baş etme becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar önerilmektedir. Ayrıca aile danışmanlığı yoluyla aile içi sınırların yeniden yapılandırılması ve dış denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Makro düzeyde ise sosyal medyanın oluşturduğu tüketim baskısına karşı dijital okuryazarlık ve bilinçli tüketim eğitimlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu çalışma, sosyal medya kullanımının kompülsif satın alma davranışını nasıl beslediğini somut bir olgu üzerinden ortaya koymakta ve gelecekte daha geniş örneklemlerle yürütülecek araştırmalar için önemli bir temel sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kompülsif satın alma, problemli internet kullanımı, dürtüsellik, duygu düzenleme

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İŞLETMELERDE YAPAY ZEKA RİSK ALGISI

Doktor Öğretim Üyesi, Arafat Salih AYDINER
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, arafat.aydiner@medeniyet.edu.tr- 0000-0002-1133-5995

ÖZET

Yapay zekâ (YZ) uygulamalarının kullanımı, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde (KOBİ) hızla artmaktadır. Bu çalışmanın amacı, KOBİ'lerin yapay zekâya (YZ) ilişkin risk algılarını sektörel düzeyde incelemektir. Altı sektörden 36 firmadan toplanan verilerde on bir risk boyutu beşli Likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Yapılan betimleyici analizde, genel risk algısı orta düzeyde çıkmıştır. KOBİ'lerin en yüksek riskleri kişisel gizlilik, açıklanabilirlik ve yasal düzenlemelere uyum boyutlarında görülmüştür. Fiziksel güvenlik, en düşük algılanan risk olarak yapılan analizde belirlenmiştir. Sektörel karşılaştırmada en yüksek risk algısı Mühendislik ve Savunma Sanayii ile Hizmet Sektörü'nde, en düşük ise Ticaret ve e-Ticaret'te gözlenmiştir. Savunma sanayi firmalarında ulusal güvenlik ve etik-adalet kaygılarının, hizmet firmalarında ise gizlilik ve regülatif uyum kaygılarının belirginleşmesi, risk algısının sektörün faaliyet doğasıyla ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Bulgular; veri güvenliği, veri mahremiyeti ve regülatif uyumun artan veri kullanımıyla giderek kritikleşeceğini teyit etmektedir. Mevcut veride kişisel gizliliğin %76,7, yasal uyumun %70,6 olarak çıkması, gizlilik ve uyum kaygılarının tüm sektörlerde yüksek olduğunun işaretidir. Fiziksel güvenlik riskinin en düşük çıkmasının sebebi, kaynaklara ulaşılabilirliğin esnekliğini ortaya koymasıdır. Sonuç olarak, YZ risk algısı sektörden bağımsız biçimde veri mahremiyeti ve düzenleyici belirsizlik ekseninde şekillenmektedir. Ayrıca sektöre özgü risk algılarının değiştiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: YZ risk algısı, KOBİ

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ÖRGÜTLERE DİGİTAL DÖNÜŞÜMÜN ÇALIŞANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr. Cihan KARA

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Çalışma Alanı: Örgütsel Davranış

E-posta: ozgurday@hotmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8230-810X

ÖZET

Dijital dönüşüm, günümüzün hızla değişen ve rekabetin yoğun olduğu pazarlarında örgütlerin güçlü bir şekilde varlıklarını koruyabilmek için için izlediği temel bir yol olarak tanımlanmaktadır. Bu dönüşüm, dijital teknolojilerin yaygın olarak benimsenmesiyle ivmelenen ve şekillenen örgütsel bir değişim sürecidir. Dijital dönüşüm, örgütlerin tüm işlevsel süreçlerinde, işin dönüşümünde ve sonucunda tüm örgütün kapsamlı bir şekilde yeniden yapılanmasına yol açmaktadır.

Dijital dönüşümün yalnızca müşteri odaklı rekabeti değil, aynı zamanda nitelikli iş gücünün kıt olduğu bir ortamda geleceğin iş görenlerinin kazanma gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, dijital dönüşüm organizasyonlarda önemli bir rekabet avantajı haline gelmektedir. Bu dönüşüm teknoloji kaynaklı dönüşümün yanı sıra, iş gücünün özellikleri, nitelikleri, yetkinlikleri ve yöneticiler ile iş görenlerin zihniyetlerindeki dönüşümünü de kapsamaktadır. Dijital iş yerlerinde liderlik demokratatik bir biçimde ve ekipler içinde paylaşılmaktadır. Dijital dönüşüm, örgütlerde çalışanların rol ve sorumluluklarında köklü değişikliklere yol açmaktadır. Geleneksel yöntemlerle çalışan organizasyonlar, insan desteğine dayalı sistemler nedeniyle verimlilik ve doğruluk açısından çeşitli sınırlamalar yaşamaktadır. Dijitalleşme, bu sınırlamaları aşmak ve artan iş ihtiyaçlarına cevap verebilmek için organizasyonlarda bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu durum, çalışanların teknolojiyle daha fazla etkileşimde bulunmasını ve dijital araçları etkin şekilde kullanmasını gerektirmektedir. Dijital dönüşümün örgütlerde başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için en kritik kaynaklardan biri, çalışanların sahip olduğu yeni nesil teknik ve fonksiyonel becerilerdir.

Bu çalışmanın amacı örgütlerde dijital dönüşümün çalışanlar üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymak maksadıyla literatür tarama yöntemiyle yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre; Dijital dönüşüm, örgütlerde teknolojinin etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayarak iş süreçlerinin verimliliğini artırmakta ve çalışanların iş yükünü hafifletmektedir. Teknolojinin uygun şekilde entegrasyonu, çalışanların görevlerini daha hızlı ve etkin bir biçimde yerine getirmelerine olanak tanımakta, bu da iş tatminini olumlu yönde etkilemektedir. Çalışanların işlerinden duyduğu memnuniyet, örgütsel bağlılıklarını artırmakta, devamsızlık ve işten ayrılma oranlarını azaltmaktadır. Ayrıca, iş tatmini bireylerin genel yaşam memnuniyetine de olumlu katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, dijital dönüşümün iş süreçlerini kolaylaştırıcı ve verimliliği artırıcı etkileri, çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif bir rol oynamaktadır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Anahtar Kelimeler: Örgüt, Dijital Dönüşüm, Dijitalleşme, İş Tatmini.

THE IMPACTS OF DIGITAL TRANSFORMATION ON EMPLOYEES IN ORGANIZATIONS

Dr. Cihan KARA

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Çalışma Alanı: Örgütsel Davranış

E-posta: ozgurday@hotmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8230-810X

ABSTRACT

Digital transformation is defined as a fundamental path for organizations to survive in today's rapidly changing and highly competitive markets. This transformation is an organizational change process triggered and shaped by the widespread adoption of digital technologies. Digital transformation leads to a comprehensive restructuring of all functional processes, the transformation of the business, and ultimately the entire organization.

Digital transformation brings not only customer-centric competition but also the necessity of attracting future employees in an environment where skilled labor is scarce. In this context, digital transformation is becoming a significant competitive advantage for organizations. This transformation encompasses not only technology-driven change but also a transformation in the characteristics, qualifications, competencies, and mindsets of both managers and employees. In digital workplaces, leadership is shared democratically within teams. Digital transformation leads to radical changes in the roles and responsibilities of employees in organizations. Organizations operating with traditional methods experience various limitations in terms of efficiency and accuracy due to human-support-based systems. Digitalization has become a necessity for organizations to overcome these limitations and respond to increasing business needs. This requires employees to interact more with technology and use digital tools effectively. One of the most critical resources for the successful implementation of digital transformation in organizations is the next-generation technical and functional skills possessed by employees.

This study aimed to comprehensively reveal the effects of digital transformation on employees in organizations through a literature review. According to the results of the study, digital transformation increases the efficiency of business processes and reduces the workload of employees by enabling the effective use of technology in organizations. Appropriate integration of technology allows employees to perform their tasks more quickly and efficiently, which positively affects job satisfaction. Employee satisfaction with their jobs increases their organizational commitment and reduces absenteeism and turnover rates. Furthermore, job satisfaction positively contributes to individuals' overall life satisfaction. In this context, the

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

facilitating and efficiency-enhancing effects of digital transformation play a positive role in employee job satisfaction.

Keywords: Organization, Digital Transformation, Digitalization, Job Satisfaction.

1. GİRİŞ

Günümüz organizasyonları dördüncü sanayi devriminin getirdiği teknolojik gelişmelerle birlikte köklü bir dönüşüm ile karşı karşıyadır. Yapay zeka, büyük veri analitiği, bulut bilişim gibi teknolojiler; örgütlerin stratejik hedeflerini, operasyonel süreçlerini ve değer yaratma biçimlerini yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda dijital dönüşüm, örgütler için yalnızca bir teknolojik entegrasyon değil, aynı zamanda küresel rekabette hayatta kalabilmenin önemli unsuru haline gelmektedir. Ancak örgütlerin yapısal ve sistemsel olarak yaşadığı bu dijital dönüşüm, en kritik örgütsel unsur olan insan faktörünü doğrudan etkilemektedir.

Dijital dönüşüm süreçleri, iş görenlerin organizasyonlarda günlük çalışma rutinlerinden yetkinlik beklentilerine kadar çok geniş bir büyüklükte köklü dönüşümleri zorunlu kılmaktadır. Bu dönüşüm literatürde genellikle çift yönlü bir etkiyle ele alınmaktadır. Bir taraftan esnek çalışma modelleri, azalan bürokrasi, rutin işlerin otomasyona devredilmesi ve bilgiye hızlı erişim gibi avantajlar çalışanların motivasyonunu, yaratıcılığını ve iş performansını olumlu yönde etkilemekte diğer taraftan sürekli erişilebilir olma durumu, iş güvencesi endişesi, hızla değişen sistemlere uyum sağlama gerekliliği ve rol belirsizlikleri çalışanlar üzerinde ciddi bir dijital stres (technostress) ve tükenmişlik durumu yaratabilmektedir. Sonuç olarak örgütlerde dijital dönüşün başarısı, örgütün teknik altyapısından ziyade çalışanların bu sürece olan psikolojik ve davranışsal uyumu ile direkt bağlantılı olmaktadır.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, dijital dönüşümün finansal performans, pazar payı ve operasyonel verimlilik gibi makro düzeydeki etkilerini inceleyen pek çok çalışma bulunmasına rağmen sürecin daha spesifik ölçekte, yani çalışanların iş tatmini, örgütsel bağlılığı ve psikolojik iyi oluş halleri üzerindeki çok boyutlu etkilerini bütüncül bir yaklaşımla inceleyen araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Teknolojik dönüşümlerin insani boyutunun gözden kaçırılması veya öneminin fark edilmeyişi, dönüşümlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına ve iş gücü verimliliğinin düşmesine neden olabilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, örgütlerde yaşanan dijital dönüşüm süreçlerinin çalışanlar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, ilk olarak dijital dönüşüm kavramı ve örgütsel yansımaları incelenecek ardından sürecin çalışan psikolojisi, iş performans ve örgütsel davranış süreçleri üzerindeki etkileri güncel literatür verileri ışığında araştırılarak ortaya konulacaktır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

2. DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN TANIMI VE KAPSAMI

Dijitalleşeme kavramı bilginin sayısallaştırması olarak belirtilmektedir. Elde edilen verilerin sayısallaştırılarak çeşitli platformlarda yer alma sürecidir. Sayısallaştırma ise, analog işlemlerin bilgisayar sistemlerinde depolanması ile sayısallaşan bir formata dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Karakaş vd, 2009). Bu kavram iş modellemelerinin dönüşüm içerisine girerek farklı bir değer üretmek için dijital teknolojilerin kullanılması olarak belirtilmektedir. Organizasyonların yeni iş modelleri geliştirmesi, yeni ürün ve hizmetlerin yaratılması ve organizasyonların sahip olduğu tüm kaynaklarını etkin kullanılabilmesi sürecinde teknoloji ile uyumlaştırması olarak ifade edilmektedir (Accenture, 2015). Dijitalleşme, bir iş modelini değiştirmek ya da dönüştürmek, yeni bir kazanç ve değer üretebilecek fırsatlar yaratabilmek için dijital teknolojilerin kullanılmasıdır (Gartner Inc, 2020).

Dijital dönüşüm, bir organizasyonun dijital teknolojileri kullanma biçiminde köklü bir değişiklik yaparak, yeni bir dijital iş modeli geliştirmesini ve bu sayede organizasyon için daha fazla değer yaratmasını ve bu değeri sahiplenmesini amaçlar. Bu süreç, yalnızca teknolojik bir yenilenme değil, aynı zamanda iş modellerinin geliştirilmesi, müşteri deneyiminin iyileştirilmesi ve iş operasyonlarının yeniden yapılandırılması gibi örgütsel performansı artırmaya yönelik çok boyutlu bir yapı olarak belirtilmektedir (Lokuge ve Duan, 2023).

Dijital dönüşümün bilgi, bilişim, iletişim teknolojilerinin bir araya getirilerek bir kurumun temel özelliklerinde önemli değişiklikleri tetikleyen bir süreç olarak da ifade edilmektedir. Bu dönüşümde örgütsel kaynaklar, uygulanan iş pratikleri ve izlenen iş stratejileri köklü bir biçimde değişime uğramakta olup dijital dönüşüm sürecinin sonunda, örgütte yeni bir kurumsal kimlik ortaya çıkmaktadır. Bu kimlik, teknolojik altyapı kadar insan kaynağı ve iş yapış biçimlerinde de yenilikleri içermektedir. Dijital dönüşüm, yalnızca teknolojik yatırımları değil, aynı zamanda insan kaynağına yapılan yatırımları da kapsar ve işletmenin büyümesini, uyum sağlamasını ve gelecekteki değişimlere hazırlıklı olmasını amaçlayan bir dönüşümdür, bu süreç yetkinliklerin, iş faaliyetlerinin, iş modellerin değişimini sağlayan derin ve hızlı bir dönüşümüdür (i-SCOOP I, 2017.).

Dijital dönüşüm süreci, genellikle dijitalleşmenin ilk adımı olan dijitalleştirme ile başlamakta olup bu aşamada, örgütler analog verileri dijital formata dönüşümüne ve ardından gelen dijitalleşme aşaması ise otomasyon, değer yaratma ve iş süreçlerinin dijitalleştirilmesine odaklanır. Dijital dönüşümün gerçek amacı iş modellerinin dijitalleştirilmesi, müşteri ve çalışan deneyiminin iyileştirilmesi ve tüm bu çabalar sonucunda örgütsel performansın artırılması, maliyet etkinliğinin sağlanması, rekabet avantajı elde edilmesi ve müşteri hizmetlerinin geliştirilmesi olarak belirtilmektedir. Bu bağlamda organizasyonlarda dijital dönüşümün geniş bir şekilde yaygınlaşmasıyla birlikte program tasarlamada ve işin bütün aşamalarına karar verme konusunda istekli, bilgili ve özerk iş görenlere daha çok ihtiyaç duyulmaktadır (Castells, 2000). Bu süreçte, bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile mavi yakalı çalışanların performansının olumlu yönde etkilendiğini vurgulamaktadır (Debela, 2009).

3. DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Dijital dönüşüm sürecinde karşılaşılan zorluklar; Teknoloji kaynaklı uyum zorlukları ve İşgücü ve liderlik dinamiklerinde meydana gelen zorluklar şeklinde iki alt başlık altında açıklanmaktadır.

3.1. Teknoloji Kaynaklı Uyum Zorlukları

Dijital dönüşüm süreci, örgütlerde iş süreçlerinin ve ürün-hizmet sunumlarının köklü biçimde değişmesine neden olmaktadır. Dijitalleşme teknolojilerinin ortaya çıkışı, organizasyonlarda iş birliği, iletişim ve karar alma süreçlerini önemli ölçüde geliştirse de bu teknolojilerin entegrasyonu çalışanlar açısından çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Özellikle işgücü verilerini analiz eden ve karar süreçlerini otomatikleştiren teknolojiler, iş görenleri tekrarlayan işlerden kurtarmakta ve karmaşık görevlerde onları desteklemektedir. Ancak, bu teknolojilerin benimsenmesi ve etkin kullanımı, iş görenlerin mevcut yetkinliklerinin ve alışkanlıklarının yeniden şekillenmesini zorunlu kılmaktadır. Dijital dönüşümün getirdiği hızlı değişim temposu, çalışanların yeni teknolojilere uyum sağlamasında ve öğreniminde güçlük yaratabilmektedir. Bununla beraber sanal ekiplerin farklı kıtalara yayılması ve uzaktan çalışma uygulamalarının yaygınlaşması, iletişimde ve iş birliğinde karmaşıklığı artırarak çalışanlar için ek uyum sorunları yaratabilmektedir (Ziegimeier vd., 2022).

3.2. İşgücü ve Liderlik Dinamiklerinde Meydana Gelen Zorluklar

Dijital dönüşüm yalnızca teknolojik altyapının değil, aynı zamanda işgücünün niteliklerinin, yöneticilerin ve iş görenlerin yetkinliklerinin ve zihniyetlerinin de dönüşümünü gerektirmektedir. Özellikle dijital kuşakların işgücüne katılmasıyla birlikte, çalışanların işten beklentileri ve iş yapma biçimleri değişmekte olup bu durum, örgütlerin farklı kuşaklardan gelen çalışanların beklentilerini yönetmesini ve yeni çalışma biçimlerine uyum sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, dijital işyerlerinde liderlik anlayışı da dönüşmekte liderlik daha demokratik ve ekipler arasında paylaşılan bir yapıya dönüşmektedir. Dolayısıyla organizasyonların tüm fonksiyonlarını ve aktörlerini etkileyen çok sayıda dijital teknolojinin bütünleşmesi ile oluşan bu yeni ekosistem hızla iş yaşamını değiştirmekte ve dönüştürmektedir (Çark, 2019).

Bu yeni liderlik modeli, hem yöneticiler hem de çalışanlar için rol ve sorumlulukların yeniden tanımlanmasını gerektirmekle birlikte dönüşüm sürecinde liderlerin ve çalışanların yeni rollerini benimsemeleri ve etkin bir şekilde uygulamaları önemli bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır.

4. DİJİTALLEŞMENİN ÇALIŞANLAR ÜZERİNE ETKİLERİ

Dijitalleşmenin çalışanlar üzerindeki etkiler altı alt başlık altında açıklanmaktadır.

4.1. Çalışanları Rol ve Sorumluluklarındaki Değişim

Dijitalleşmenin işgücü ve meslekler üzerindeki etkisini değerlendirme noktasında iki farklı görüş öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; teknolojik dönüşümün kitleleri işsiz bırakacağını savunurken, ikinci görüş ise teknoloji tarafından işsiz bırakılan iş görenlerin yine teknolojinin getirdiği yeni iş kadrolarına yerleşeceğini iddia eden iyimser görüşü temsil etmektedir (Schwab, 2016). Dijitalleşme, örgütlerde iş görme usulleri ve iş görenlerin yetkinlikleri üzerinde de

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

belirleyici olmakta organizasyonların çalışanlarından bekledikleri yetenek ve beceriler farklılaşmaktadır. Eskiden mekanik sistemlerde kas gücüne duyulan ihtiyaç, bant üretim ile yerini teknik beceriye, bilgi teknolojilerinin gelişimi ile teknolojik yetkinliklere bırakmıştır (Doğru ve Meçik, 2018). Dijital dönüşüm, örgütlerde çalışanların rol ve sorumluluklarında ciddi değişikliklere yol açmaktadır. Geleneksel yöntemlerle çalışan organizasyonlar, insan desteğine dayalı sistemler nedeniyle verimlilik ve doğruluk açısından çeşitli sınırlamalar yaşamaktadır. Dijitalleşme, bu sınırlamaları aşmak ve artan iş ihtiyaçlarına cevap verebilmek için bir zorunluluk haline gelmişte ve bu süreçte, yazılım mühendisliği kritik bir rol üstlenmektedir bunun nedeni ise organizasyonların kullandığı sistemlerin tasarımı, geliştirilmesi ve uygulanması yazılım mühendisliği sayesinde mümkün olmaktadır. Yazılım tabanlı sistemler, çalışanların manuel olarak yürüttüğü birçok süreci otomatikleştirerek, onların iş tanımlarını ve sorumluluklarını yeniden şekillendirmektedir. Örneğin, e-ticaret uygulamaları sayesinde satış ve müşteri hizmetleri gibi alanlarda iş görenlerin görevleri, fiziksel işlemlerden daha ziyade dijital platformların yönetimine kaymaktadır. Bu durum, çalışanların teknolojiyle daha fazla etkileşimde bulunmasını ve dijital araçları etkin şekilde kullanmasını zorunlu kılmaktadır (Alenezi, 2021).

4.2. Çalışanların Esneklik, Entegrasyon ve Yeni Yetkinlik Kazanımları Gereksinimleri

Dijital dönüşüm, çalışanların rollerinde esneklik ve entegrasyon ihtiyacını artırmakta, akıllı telefon kullanımındaki artış, teknolojideki çeşitlilik ve esneklik ihtiyacı, iş görenlerin farklı dijital platformlarda ve cihazlarda çalışabilmesini zaruri hale getirmektedir. Yazılım mühendisliği, bu gereksinimleri karşılayacak şekilde sistemlerin kurulmasını sağlayarak, iş görenlere çalışma süreçlerinde daha fazla esneklik ve entegrasyon olanağı sağlamaktadır. Bu durum, çalışanların yalnızca belirli bir alanda değil, çoklu dijital ortam ve teknolojilerde yetkin olmalarını gerektirmektedir. (Digital University, 2016).

Sonuç olarak, dijital dönüşüm sürecinde iş görenlerin rol ve sorumlulukları; teknolojik gelişmelere uyum gösterme, yeni dijital araçları öğrenme, iş süreçlerini dijital ortamda yönetme gibi yeni yetkinlikleri de kapsayacak şekilde değişim gerektirmektedir. Dijital çağın getirdiği yeni teknolojilerle bu dönüşüm süreci sürekli devam edecektir. İş görenlerin yeni teknolojiler kullanma konusunda girişimlerde bulunmaları organizasyonlar tarafından desteklenmeli ve uygulamalarda esneklik sağlanmalıdır.

4.3. Çalışanların İş Tatmini ve Motivasyon Üzerindeki Olumlu Etkileri

Örgütlerde dijitalleşmenin toplumla birlikte iş yaşamını da değiştirdiği görülmektedir. Bu değişim tedarikten üretime, insan kaynakları yönetiminden pazarlamaya, muhasebe ve finanstan müşteri ilişkileri yönetimine kadar organizasyonların tüm işlevsel süreçlerini etkilemektedir (Banger, 2018). Dijital dönüşüm, organizasyonlarda teknolojinin etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayarak iş süreçlerinin verimliliğini artırmakta ve çalışanların iş yükünü hafifletmektedir. Teknolojinin uygun şekilde entegrasyonu, çalışanların görevlerini daha hızlı ve etkin bir biçimde yerine getirmelerine olanak tanımakta, bu durumda iş tatminini olumlu yönde etkilemektedir. Başarılı organizasyonlar hedeflerine ulaşmak ve sürdürülebilirliği sağlamak için teknolojiyi kullanmakta ve bu sayede iş görenlerin çalışma ortamında daha az

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

fiziksel ve zihinsel yorgunluk yaşamasına imkan sağlamaktadır. İş tatmini, bireyin işi ile ilgili beklentileri ile gerçekte elde ettikleri arasındaki ilişkinin bir fonksiyonu olarak değerlendirilmekte ve çalışanların işlerinden duyduğu memnuniyet, örgütsel bağlılıklarını artırırken, devamsızlık ve işten ayrılma oranlarını azaltmaktadır. Bununla beraber, iş tatmini bireylerin genel yaşam memnuniyetine de olumlu katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, dijital dönüşümün iş süreçlerini kolaylaştırıcı ve verimliliği artırıcı etkileri, çalışanların iş tatmini üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır (Daneshmandi vd., 2023).

4.4. Çalışanların İş Tatmini ve Motivasyon Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Dijital dönüşümün örgütlere getirdiği yenilikler ve teknolojik gelişmeler, çalışanlar üzerinde olumlu etkilerinin yanı sıra bazı olumsuz durumlarda neden olmaktadır. Teknolojinin hızlı değişimi ve sürekli güncellenen dijital araçlar, iş görenlerde "teknostres" olarak adlandırılan yıkıcı bir stres türünün yaşanmasına sebep olabilmektedir. Teknolojik devrimle birlikte iş yerinde stres boyutunda artış gözlemlenmiş, birçok çalışan bu yeni teknolojik ortamda uyum sağlamakta güçlük çekmiştir.

Teknostres, çalışanların iş tatminini ve motivasyonunu olumsuz etkileyerek, işten soğuma, tükenmişlik ve örgütsel bağlılıkta azalma gibi sonuçlara yol açabilmekte ve teknolojinin getirdiği bu stres, çalışanların fiziksel ve zihinsel sağlıklarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Sonuç olarak, dijital dönüşümün iş tatmini ve motivasyon üzerindeki etkileri çift yönlü olup, teknolojinin uygun yönetilmemesi durumunda çalışanlar üzerinde önemli düzeyde olumsuzlara neden olabilmektedir (Daneshmandi vd., 2023).

4.5. Çalışanların Sosyal, Bilişsel ve Yönetsel Yetkinliklere Etkisi

Dijital dönüşüm yalnızca teknik becerilerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda sosyal, bilişsel ve yönetsel yetkinliklerin de geliştirilmesini gerektirmektedir. Dijitalleşmenin örgütlerde kabulü ve yaygınlaşması için tüm üyelerin belirli düzeyde bir dijital okuryazarlık seviyesine ulaşması gerekmektedir. Dijital dönüşümün ileri aşamalarında ise bilgi etiği, veri hakları ve egemenliği, empati, toplumsal iş birliği, farklı coğrafi ve kültürel alanlarda insan motivasyonlarının anlaşılması gibi sosyal-psikolojik beceriler öne çıkmaktadır. Tüm bu işlevsel süreçlerde gereken; empati, bilişsel beceriler ve yaratıcı problem çözme yetkinlikleri yer almaktadır (Vrana ve Singh, 2023).

4.6. Çalışanları İş Güvenliği ve İstihdamlarına olan Etkisi

McCinsey Enstitüsü'nün araştırmasına göre; dünyada 400-800 milyon arası kişinin 2030 itibariyle işlerini kaybedebileceği ancak bu işsiz kalanlardan 375 milyona yakının yeni iş sahalarında istihdam edileceği belirtmektedir. (McKinsey, 2017). Dijital dönüşümün örgütlerde istihdam yapısı üzerindeki etkileri, özellikle farklı meslek gruplarındaki işe alım talepleri üzerinden incelenmiş organizasyon düzeyinde yapılan araştırmalarda; dijital dönüşüm yoğunluğunun artmasıyla birlikte profesyonel ve teknik kadrolarda işe alım oranlarının anlamlı şekilde yükseldiği tespit edilmiştir. Bu bulgular, dijitalleşmenin üst düzey beceri gerektiren kadrolara olan talebi artırdığını göstermektedir. Buna karşılık, yardımcı ve alt kadrolarda işe alım talebinde belirgin bir düzeyde azalmasına neden olmaktadır. Bu sonuçlar, dijital teknolojilerin tekrara dayalı ve düşük beceri gerektiren işlerde otomasyon yoluyla ikame etkisi

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

yarattığını kanıtlamaktadır. Sonuç olarak, dijital dönüşüm süreci, örgütlerde istihdamın niteliğini değiştirerek yüksek beceri gerektiren işlere olan talebi artırırken, destek ve fiziksel iş gücüne olan ihtiyacı azaltmaktadır (Cheng, 2025).

5. DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN KURUMSAL KÜLTÜR ÜZERİNE ETKİLERİ

Dijital dönüşüm, örgütlerin temel iş görme usullerinde ve kültürel yapılarında köklü değişikliklere neden olmakla birlikte dijitalleşme sürecinde, bilgi, iletişim ve bağlantı teknolojilerinin bir araya getirilmesi kurumların özelliklerinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Bu süreç, kurumların bilgi edinme, kaynak dağılımları, süreçleri yürütme ve gerekli yetkinlikleri geliştirme usullerini yeniden düzenlemeleri gerektirmektedir. Dijital dönüşümün temel amaçlarından en önemlisi organizasyonun dijital yetkinliklerini geliştirerek rekabet avantajı elde etmesini sağlamaktır. Bu minvalde dijital teknolojilerle desteklenen yetkinlikler, kurumların performansını artırmakta ve verimliliğe katkı sağlamaktadır. Dijital dönüşümün kültürel etkileri, yalnızca planlı değişimlerle sınırlı olmamakla özellikle COVID-19 pandemisi gibi öngörülemeyen kriz durumlarında da yeni teknolojiler, kurumların sürekliliğini sağlamak için temel unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, kurum kültüründe esneklik, adaptasyon ve yenilikçiliğin ön plana çıkmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, dijital dönüşüm sürecinde çalışanların sürece aktif olarak dahil edilmesi ve organizasyon yapısının dijitalleşmenin gereksinimlerine göre uyarlanması gerekliliği, kurum kültüründe katılımcılık ve öğrenen organizasyon anlayışının güçlenmesinde kritik öneme sahip olmaktadır (Munoz ve Avila, 2021).

6. ÇALIŞANLARIN DİJİTAL DÖNÜŞÜME UYUM STRATEJİLERİ

Dijital dönüşüm, özellikle COVID-19 pandemisiyle birlikte, örgütlerin iş görme usullerinde ciddi değişiklikler meydana getirmiştir. Bu süreçte iş görenlerin dijital dönüşüme uyum sağlaması, hem kurumsal hem de bireysel düzeyde çeşitli stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Kurumsal düzeyde, dijital dönüşümün başarısı, örgütün teknolojik entegrasyon derecesine ve bu entegrasyonun stratejik gelişim planlarına nasıl yansıtıldığına bağlıdır. Dijitalleşme, sadece maliyet optimizasyonu ve ürün farklılaştırması gibi klasik hedeflerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda örgütsel dayanıklılığın artırılması ve krizlere karşı yeni stratejilerin belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışanların yeni dijital araç ve süreçlere adapte olabilmesi için örgütler tarafından sağlanan eğitimler, bilgi paylaşımı ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı gibi uygulamalar öne çıkmaktadır (Larios-Hernandez, 2021).

7. SONUÇ

Bu çalışmada; dijital dönüşümün örgütlerde çalışanlar üzerindeki etkileri ulusal ve uluslararası literatür kapsamında çok boyutlu bir şekilde incelemiş olup çalışmada elde edile bulgulara göre; Dijital dönüşüm, yalnızca teknolojik altyapının yenilenmesiyle sınırlı kalmayıp, çalışanların rol ve sorumluluklarında köklü değişikliklere yol açmaktadır. Yazılım mühendisliği gibi alanların katkısıyla, esneklik ve entegrasyon gereksinimleri artarken, iş görenlerden beklenen yeni yetkinlikleri çeşitlenmekte olup, teknik ve fonksiyonel becerilerin yanı sıra sosyal, bilişsel ve yönetsel yetkinliklerin de önemi derecede artmaktadır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Dijital dönüşümün iş tatmini ve motivasyon üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Yenilikçi çalışma ortamları ve esnek iş modelleri iş tatminini artırırken, teknolojik stres (teknostres) gibi olumsuz durumlarda ortaya çıkabilmektedir. İstihdam yapısında meydana gelen değişiklikler, iş güvenliği ve istihdam dinamiklerinde yeni kontrol değişkenlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Örgütlerde Kurumsal kültür ve iletişim biçimleri de dijitalleşme ile birlikte dönüşüme uğramış, örgüt içi etkileşim ve bilgi paylaşımı yeni dijital araçlar üzerinden sağlanmakta olup ancak bu süreçte teknolojiye uyum sağlama, işgücü ve liderlik dinamiklerinde çeşitli zorluklar yaşanması kaçınılmaz kılmaktadır. İş görenlerin dijital dönüşüme uyumunda hem kurumsal hem de bireysel düzeyde geliştirilen stratejilerin, özellikle kriz dönemlerinde alt-üst ve taban seviyesinde kritik öneme sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, dijital dönüşümün örgütlerde sürdürülebilir başarıya ulaşabilmesi için çalışanların yeni yetkinliklerle donatılması, iş tatmini ve motivasyonun desteklenmesi, kurumsal kültürün dijitalleşmeye uyumlu hale getirilmesi ve karşılaşılan zorluklara yönelik bütüncül bir bakış açısıyla uyum stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Örgütlerde yaşanan dijital dönüşüm ile beraber gelecekte ortaya çıkacak olan teknolojiler ve bu teknolojilerin beraberinde getireceği yeni meslekler açısından hazırlıklı olmak gerekmektedir. Ancak bu dönüşüm toplumun her kesiminin iş birliği ve eşgüdümü sayesinde başarılması mümkün olmaktadır. Dolayısıyla bu yeni teknolojilerin doğuracağı meslekleri icra edebilecek nitelikli ve yetenekli iş gücünün geliştirilmesi toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren bir görev olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Yaşanan bu dijital dönüşümün sosyolojik yönleri bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmeli ve dijital dönüşümün bireysel-örgütsel-toplumsal yıkıcı etkilerinden korunmak amacıyla üniversite-özel sektör-kamu işbirliği ile meslek odaları tarafından eğitim ve kurslar düzenlenmeli dijital okur yazarlığın geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Özellikle bilim ve akademi camiası bu dönüşüme toplumu hazırlayacak kurumların başında gelmektedir. Bu anlamda mühendislik ve fen bilimleri tarafından yerli ve milli dijital teknolojiler geliştirilmesi için çalışılırken, sosyal ve beşerî bilimler tarafından da bu yeni teknolojilerin doğuracağı ekosistem ve bu sistemin sosyo-psikolojik etkileri ortaya konulmalı, bu etkilerin yıkıcı etkilerinden korunmanın yanı sıra faydalarından nasıl daha çok yararlanılacağının yolları araştırılmalıdır. Bu nedenle önümüzdeki zamanlarda konu ile ilgili çalışmalar yürütecek araştırmacılara yaşanan dijital dönüşümün, örgütü oluşturan bütün unsurlar açısından farklı sektörlerde ve farklı kültürlerdeki etkileri araştırmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Banger, G. (2018a). Endüstri 4.0 ve Akıllı İşletme (2. bs.). Eskişehir: Dorlion.

Çark, Ö. (2019). Kurumsal Kaynak Planlama (KKP) Sistemleri (1. bs.). Ankara: Gazi Kitabevi.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Debela, T. (2009) ”Business Process Reengineering İn Ethiopian Public Organizations: The Relationship Between Theory And Practice”. Journal Of Public Management And Development, 1, 20-59.

Digital Üniversity (2016). Uluslararası Kalite Yönetimi, Ulaşım ve Bilgi Güvenliği, Bilgi Teknolojileri.Konferansı.

Accenture (2015).Uluslararası İşletme Bilişim Teknolojileri ve Eğitim Vaka Çalışmaları Dergisi.

Doğru, B. N. ve Meçik, O. (2018). Türkiye’de Endüstri 4.0’ın İşgücü Piyasasına Etkileri: Firma Beklentileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23, 1581-1606.

F. Daneshmandi, H. Hessari, T. Nategh ve A. Bai, "Examining the Influence of Job Satisfaction on Individual Innovation and Its Components: Considering the Moderating Role of Technostress," arXiv preprint arXiv:2310.13861, 2023. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2310.13861.

G. J. Larios-Hernandez, "Market Digitalization and Resilience in Crisis Times," arXiv preprint arXiv:2108.09802, 2021. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2108.09802

Gartner Inc. (2020). Digitalization. (Erişim:19.07.2026), https://www.gartner.com/en/informationtechnology/glossary/digitalization.

İ-Scoop I. “Digitization, Digitalization And Digital Transformation: The Differences”, Retrieved From Https://Www.İ-Scoop.Eu/Digitization-Digitalization-Digital-Transformation-Disruption/2017.

J. Vrana ve R. Singh, "Modeling Digital Penetration of the Industrialized Society and its Ensuing Transfiguration," arXiv preprint arXiv:2308.08979, 2023. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2308.08979.

Karakaş, S., Rukancı, F. ve Anameriç, H. “Oxford: Blackwell Publishers.

L. Munoz ve O. Avila, "Digital capabilities assessment for supporting the transformation of the customer experience," arXiv preprint arXiv:2408.00954, 2024. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2408.00954.

M. Alenezi, "Software and Security Engineering in Digital Transformation," arXiv preprint arXiv:2201.01359, 2021. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2201.01359.

McKinsey. (2017). What the future of work will mean for jobs, skills, and wages: Jobs lost, jobs gained Kinsey. McKinsey Global Institute https://www.mckinsey.com/featuredinsights/future-of-work/jobs-lost-jobs-gainedwhat-the-future-of-work-will-mean-for-jobsskills-and-wages. Erişim: 15.07.2026.

S. Lokuge ve S. Duan, "Exploring the Enablers of Digital Transformation in Small and Medium-Sized Enterprise," arXiv preprint arXiv:2302.12506, 2023. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2302.12506.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Schwab, K. (2016). Dördüncü Sanayi Devrimi. (Z. Dicleli, Çev.). İstanbul: Optimist.

V. Zieglmeier, M. Gierlich-Joas ve A. Pretschner, "Increasing Employees' Willingness to Share: Introducing Appeal Strategies for People Analytics," arXiv preprint arXiv:2209.05387, 2022. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2209.05387.

Y. Cheng, "Digital Transformation and the Restructuring of Employment: Evidence from Chinese Listed Firms," arXiv preprint arXiv:2506.23230, 2025. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2506.23230.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİĞİN ÇALIŞAN PSİKOLOJİK SAĞLIĞI VE TÜKENMİŞ ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr. Cihan KARA

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Çalışma Alanı: Örgütsel Davranış

E-posta: ozgurday@hotmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8230-810X

ÖZET

Günümüz organizasyonlarda insan kaynaklarının kalitesinin geliştirilmesinde liderlik temel bir faktör olarak giderek daha da önem kazanmaktadır. Sadece kısa vadeli kar odaklı liderlik anlayışının, teknoloji, bilgi ve bütünleşme çağında artık uygun olmadığı ve yeni bir liderlik yaklaşımına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu yeni anlayış, hem iş görenlerin kişisel gelişimini desteklerken aynı zamanda kurumun kalite ve hizmet düzeyini artırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, organizasyonların her üyesinin karar alma süreçlerine kişisel katılımı ile etik ve sorumlu davranışların teşvik edilmesi gerekmektedir.

Sürdürülebilir liderlik modeli, çalışanların kişisel ve mesleki gelişimini önceleyen, çalışanların çıkarlarını gözeten ve onlarla olumlu ilişkiler kurmayı, saygı, ekip çalışması ve dikkatli dinleme yoluyla örgütsel değişimi desteklemeyi amaçlayan bir liderlik modelidir. Bu liderlik modeli, çalışan performansını artırmayı hedeflerken, liderin tutum, bakış açısı ve davranışlarında değişimi başlatma sorumluluğunu da beraberinde getirmektedir.

Liderlikte yaşanan krizler, tükenmişliğe yol açarak iş görenlerin psikolojik sağlığını olumsuz etkilemekte ve stresle başa çıkmak için organizasyonlara ciddi manada ek maliyetler yüklemektedir. Bu durum, insan odaklı liderlik ihtiyacını ortaya koymaktadır. Araştırmalar, tükenmişliğin çalışan performansı üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ve zamanında müdahale edilmediğinde performansta düşüşe yol açtığını göstermektedir. Bu bağlamada, çalışan refahının ve performansının sürdürülebilirliği için tükenmişliğin zamanında ele alınması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı sürdürülebilir liderliğin çalışanların psikolojik sağlığı ve tükenmişlik üzerine etkilerini bütüncül bir yaklaşımla, kapsamlı bir şekilde belirlemeye yönelik, literatür tarama yöntemi ile yapılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre sürdürülebilir liderlik çerçevesinde insan odaklı yaklaşımlar, yalnızca organizasyonel performansı artırmakla kalmayıp, aynı zamanda çalışanların psikolojik refahını destekleyen ve tükenmişlik sendromunu azaltan temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, sürdürülebilir liderlik uygulamalarının kurumsal kültüre entegrasyonu, takım oluşturma süreçlerinde empatik liderliğin rolü ve pozitif psikoloji pratiklerinin yaygınlaştırılması, çalışanların psikolojik sağlığının korunmasında ve geliştirilmesinde kritik öneme sahiptir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Liderlik, Tükenmişlik, Organizasyon.

THE EFFECTS OF SUSTAINABLE LEADERSHIP ON EMPLOYEE PSYCHOLOGICAL HEALTH AND BURNOUT

Dr. Cihan KARA

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Çalışma Alanı: Örgütsel Davranış

E-posta: ozgurday@hotmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8230-810X

ABSTRACT

İn today's organizations, leadership is becoming increasingly important as a fundamental factor in improving the quality of human resources. It is understood that a leadership approach focused solely on short-term profit is no longer suitable in the age of technology, information, and integration, and a new leadership approach is needed. This new approach aims to both support the personal development of employees and increase the quality and service level of the organization. In this context, it is necessary to encourage ethical and responsible behavior through the personal participation of every member of the organization in decision-making processes.

A sustainable leadership model prioritizes the personal and professional development of employees, protects their interests, and aims to foster organizational change through positive relationships, respect, teamwork, and attentive listening. This leadership model aims to improve employee performance while also imposing the responsibility of initiating change in the leader's attitudes, perspectives and behaviors.

Leadership crises lead to burnout, negatively impacting the psychological health of employees and imposing significant additional costs on organizations to cope with stress. This highlights the need for people-centered leadership. Research shows that burnout has a strong impact on employee performance and leads to a decline in performance if not addressed promptly. In this context, timely addressing of burnout is essential for the sustainability of employee well-being and performance.

This study aimed to comprehensively determine the effects of sustainable leadership on employees' psychological health and burnout through a holistic approach, using a literature review method. According to the findings, human-centered approaches within the framework of sustainable leadership not only improve organizational performance but also stand out as a fundamental element in supporting employees' psychological well-being and reducing burnout syndrome. Furthermore, the integration of sustainable leadership practices into the organizational culture, the role of empathetic leadership in team-building processes, and the

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

dissemination of positive psychology practices are critically important in protecting and improving employees' psychological health.

Keywords: Sustainable Leadership, Burnout, Organization.

1. GİRİŞ

Günümüz modern iş dünyası küreselleşme, teknolojik dönüşümler ve sürekli artan rekabet koşulları sebebiyle hızlı bir değişim ve dönüşüm süreci içindedir. Bu dinamik çevre, organizasyonların finansal hedeflerine ulaşmasını güçleştirirken iş görenler üzerindeki iş yükünü ve psikolojik baskıyı da beraberinde getirmektedir. Geleneksel yönetim anlayışlarının kısa dönemli kar odaklı yaklaşımları, uzun dönemde insan kaynağının yıpranmasına, istihdam kaybına ve kurumsal sürdürülebilirliğin tehlikeye girmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, çalışanların psikolojik refahını korumak ve modern iş yaşamının en büyük tehditlerinden biri haline gelen tükenmişlik sendromunu önlemek, örgütlerin öncelikli görevlerinden haline gelmektedir.

Özellikle günümüz ulusal ve uluslararası yönetim literatüründe sıklıkla ele alınan sürdürülebilir liderlik kavramı sadece organizasyonlarda ekonomik başarıyı değil, sosyal ve insani kaynakların da korunmasını hedefleyen yenilikçi bir yönetim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülebilir liderler; çalışanların gelişimini destekleyen, iş-yaşam dengesini gözeten, adaletli ve destekleyici bir çalışma ortamı tesis eden aktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu liderlik tarzının, çalışanların örgütsel bağlılıklarını artırmanın yanı sıra, onların zihinsel sağlığını korumada da kritik bir görev üstlendiği görülmektedir. Örgütlerde kronik iş stresine bağlı olarak ortaya çıkan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissiyle ortaya çıkan tükenmişlik, iş görenlerin üretkenliğini ve ayrıca genel yaşam kalitesini ciddi manada düşürmektedir.

Sürdürülebilir liderliğin sağladığı psikolojik güven ortamı ve kaynak desteğinin, çalışanların tükenmişlik düzeylerini azaltmada nasıl bir rol oynadığını anlamak, hem akademik literatür açısından hem de örgütsel uygulamalar açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir liderlik davranışlarının çalışanların psikolojik sağlığı ve tükenmişlik düzeyleri üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla araştırmaya yönelik literatür tarama yöntemiyle yapılmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilir liderliğin çalışan refahını artırmadaki koruyucu rolü ve tükenmişliği azaltmadaki etkileri tüm yönleriyle ortaya konulacaktır. Araştırmanın, sürdürülebilir yönetim modellerinin insan kaynakları boyutuna katkı sağlaması ve yöneticilere çalışan sağlığını koruma noktasında stratejik çözüm önerileri sunması hedeflenmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR LEDERLİK KAVRAMI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

Sürdürülebilir liderlik küreselleşme, teknolojik gelişmeler, yoğun rekabet ortamı ve yüksek performans baskısı gibi faktörlerden etkilenen, sürekli değişen ve zorlu pazar koşullarına karşı ortaya çıkan bir liderlik yaklaşımıdır (Waqar vd., 2024). Liderlik çalışmaları alanında yeni bir kavram olan sürdürülebilir liderlik, örgütlerin uzun dönemli sürdürülebilirliğini korurken çevresel, sosyal ve ekonomik zorlukları ele almalarına duyulan acil ihtiyaç nedeniyle literatürde giderek daha fazla ilgi duyulan bir liderlik türüdür (Maguate vd., 2024). Sürdürülebilir liderlik, liderin yalnızca örgüt bünyesinde yönetsel görevleri yerine getiren bir aktör olmasının ötesine geçerek, üyelerinin ihtiyaçlarını ve gelişimini önceliklendiren bir hizmet anlayışını benimseyerek üyelerin refahını ön planda tutan bir liderlik türüdür. Sürdürülebilir liderlik, karar alma süreçlerinde hizmeti merkeze alır, değer temelli bir çalışma iklimi oluşturarak, ilişkileri onur, saygı ve topluluk inşası üzerine yapılandırmaktadır. Sürdürülebilir Liderler, otoriter figürlerden ziyade, üyelerinin potansiyelini ortaya çıkarmaya odaklanırlar. Bu yaklaşım, örgütlerde bireysel büyüme ve kolektif başarıyı teşvik eden bir ortam yaratır ve sürdürülebilir liderliğin temelini oluşturmaktadır, bu temel Sürdürülebilir liderlerin, çalışanlarının iyilik durumuna odaklandığı ve kapsayıcı-destekleyici bir atmosfer yaratarak yenilikçi düşünceyi teşvik ettiği ve bunun sonucunda da örgütsel başarıya katkı sunmayı hedeflemektedir (Ahsan ve Khawaja, 2024). Özellikle sağlık kurumları gibi oldukça zorlu bir çalışma ortamında hizmet veren çalışanlara yönelik güçlendirici ve destekleyici bir davranışı benimseyen sürdürülebilir liderlerin, çalışanlarının iyilik durumunu artırmada önemli bir etkiye sahip olduğu ilgili araştırmalarda sıklıkla belirtilmektedir (Abid vd., 2023).

2.1. Sürdürülebilir Liderliğin Temel Özellikleri ve Boyutları

Sürdürülebilir liderliğin temel özellikleri arasında hizmet, bireysel gelişim, topluluk inşası, empati ve farkındalık gibi boyutlar öne çıkmakta olup hizmet boyutu, liderin başkalarının ihtiyaçlarını aktif olarak karşılamadaki kararlılığını yansıtırken, bireysel gelişim ise liderin iş görenlerin kişisel ve mesleki gelişimini desteklemedeki rolünü vurgular. Topluluk inşası, liderin iş birliğine dayalı bir çalışma ortamı oluşturma yeteneğini ifade ederken, empati liderin çalışanların bakış açılarını dikkatlice dinleme ve anlama kapasitesini öne çıkarır. Ayrıca bu liderler, iş görenlerin farkındalıklarını, bakış açılarını, düşünce ve etkileşimlerini geliştirerek yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler yaratmayı amaçlamaktadır (Waqar vd., 2024). Buna ek olarak sürdürülebilir liderler, etik standartları koruyarak çalışanlar arasında güven ve itibar yaratmaktadır ve örgütlerinde dürüst ve sorumlu davranış kültürü oluşturmaktadır (Maguate vd., 2024). Son olarak, farkındalık, liderin takım ve organizasyon dinamiklerine dair ihtiyaç ve zorlukları algılayabilme becerisini ifade etmektedir. Bu boyutlar, sürdürülebilir liderliğin ölçülmesinde temel alınan faktörler olup ve liderin etik değerleri sürekli olarak uyguladığı bir ortam yaratmasına imkan sağlamaktadır. Sürdürülebilir liderlik, dürüstlük, şeffaflık ve ekip üyelerine özen gösterme gibi etik değerleri ön plana çıkararak, iş ahlakı kültürünü güçlendirir ve örgüt genelinde bütünlük, sorumluluk ve iş birliğini teşvik eder (Wiyono vd., 2024).

2.2. Sürdürülebilir Liderliğin Organizasyonel Kültüre ve Performansa Etkisi

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Sürdürülebilir liderlik boyutlarıyla güçlenen iş ahlakı kültürünü, çalışan memnuniyetini artırırken, organizasyonel performansı da olumlu yönde etkilemekte ayrıca liderlerin hizmet odaklı yaklaşımı, çalışanların ihtiyaçlarının karşılanmasını ve kişisel gelişimlerinin desteklenmesini sağlayarak, yenilikçi bir iklimin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Böyle bir çalışma ortamında iş görenler, kendilerini değerli ve desteklenmiş hissederler ve bu duygu hem bireysel refahı hem de takımın kolektif başarısını güçlendirir. Liao (2022) Sürdürülebilir liderlik, etik değerlerin ve işbirliğinin ön planda olduğu bir kültür yaratarak, liderleri pozitif organizasyonel değişimin mimarı haline getirmekte ve bu sayede, sürdürülebilir liderlik sadece çalışanların psikolojik sağlığını desteklemekle kalmaz, uzun vadeli karar alma yeteneğine sahip olmayı, sistematik yeniliği teşvik etmeyi, sadık bir personel ekibi oluşturmayı ve yüksek kalitede ürünler, hizmetler ve çözümler sunmayı hedefleyen bir liderlik yaklaşımıdır (Avery, 2005). Bununla beraber sürdürülebilir liderler; bilgi paylaşım kültürüne ve örgütsel öğrenmeye önem vermektedir (Abid vd., 2023).

3. ÇALIŞAN PSİKOLOJİK SAĞLIĞI TANIMI VE ÖNEMİ

Çalışan psikolojik sağlığı, iş yerindeki refah kavramının devrimiyle birlikte giderek daha da önem kazanmaktadır. 19. yüzyılda çalışan sağlığı, esas olarak çalışma ortamında fiziksel risklerin azaltılmasıyla sınırlı olmaktayken artık günümüzde, iş yaşamının psikolojik boyutları da bu kavramın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. ABD İş Sağlığı ve Güvenliği İdaresi (OSHA) gibi kurumlar, geleneksel fiziksel tehlikelerin yanı sıra psikososyal riskleri de düzenleyen konuları kapsamlarına dahil etmişlerdir. Bununla birlikte Uluslararası Çalışma Örgütü de iş yeri refahını, yalnızca fiziksel çalışma koşullarıyla sınırlı kalmayıp, iş görenlerin işlerine ilişkin duygusal durumlarını da içerecek şekilde olmasını desteklemektedir (Breart vd., 2024).

Çalışanların psikolojik sağlığının iş performansının bir göstergesi olduğu, 1990'lı yıllardan bu yana yapılan araştırmalarla desteklenmektedir Özellikle zayıf ruh sağlığına sahip iş görenler, çalışma arkadaşlarına karşı duruş sergileyen davranışlarda bulunabilmektedir ve bu durum iş yerinde çatışmalara ve ekip çalışmasının bozulmasına yol açabilmektedir. Buna karşılık, iş yerinde olumlu duyguların hâkim olması, bilişsel işlevleri ve sosyal becerileri güçlendirerek kişisel gelişimi ve sosyal etkileşimleri desteklemektedir. Bu pozitif durum, iş yerinde ruh sağlığı sorunlarının yol açtığı finansal ve insani maliyetlerin azaltılmasına olanak sağlamaktadır (Breart vd., 2024). Yapılan literatür araştırmalarında iş görenlerin bütüncül refahını önceleyen örgütlerin, daha düşük personel devri ve tükenmişlik oranlarına sahip olduklarını ayrıca daha yüksek verimlilik ve bağlılık düzeyleri elde ettiklerini görülmektedir.

4. TÜKENMİŞLİK SENDRUMU, NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Tükenmişlik, ilk kez literatürde Freudenberger (1974), tarafından çalışanlarda görülen mesleki bir tehlike olarak belirtilmiş ve bireyin iç dünyasında yaşadığı tükenme, başarısızlık hali, enerji kaybı ve yıpranma gibi durumlarla açıklanmaktadır. Maslach ve Jackson (1981) ise tükenmişliği, özellikle insanlarla yoğun etkileşim gerektiren sektör ve meslek gruplarında görülen ve fiziksel bitkinlik, umutsuzluk, çaresizlik, negatif düşünme, olumsuz tutumlar ve kronik yorgunlukla açıklanan bir durum olarak ifade etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO,

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

2018) tükenmişliği, aşırı çalışmaya bağlı olarak sorumlulukların yerine getirilememesi neticesinde ortaya çıkan duygusal yorgunluk olarak tanımlamaktadır. Tükenmişlik, genellikle örgütlerde iş kaynaklı sosyal bir olgu olup "mesleki stres", "yorgunluk" veya "aşırı çalışma sendromu" gibi kavramlarla da tasvir edilmektedir (Schaufel2 & Enzmann, 1998).

4.1. Tükenmişlik Sendromunun Nedenleri

Tükenmişlik sendromu, çalışanların yerinde uzun süreli strese maruz kalması sonucunda ortaya çıkan ve çalışanların performansında önemli ölçüde bir düşüşe sebep olan sorun olarak tanımlanmaktadır. Bu sendromun temel sebepleri arasında arasın da aşırı iş yükü iş ve aile dengesini sağlama güçlüğü, zayıf kurum içi iletişim, uzun çalışma saatleri ile zayıf liderlik uygulamaları olarak belirtilmektedir. Özellikle sağlık sektöründe görev alan doktorlar, sağlık personeline hemşeriler tükenmişlik açısından yüksek risk altındadır. Özellikle hemşireler hastalıklarla mücadelede ön saflarda yer almalarından ötürü tükenmişlik sendromuna en çok maruz kalan grup olarak öne çıkmakta ve bu grupta tükenmişlik sendromu yaşama olasılığı diğer gruplara nazaran %54 gibi daha yüksek bir oranda seyretmektedir (Kooktapeh, 2023).

Yapılan literatür araştırmalarında COVID-19 pandemisi hemşirelerin dikkat, anlama ve karar verme yeteneklerini olumsuz etkilemiş hemşerilerin fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlıkları üzerinde kronik ve sürekli etkiler bırakmıştır. Bu dönem özelinde kalite ve verimlilik azalarak tükenmişlik ve işten ayrılma oranlarında önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Yaşanan bu pandemi sürecinde hemşireler arasında %31,9 gibi yüksek bir ölüm oranı rapor edilmiş ve bu durum sağlık politikaları açısından ciddi bir kriz olarak değerlendirilmiştir (Kooktapeh, 2023). Konunun önemine istinaden sağlık sistemi yöneticilerinin tükenmişlik sendromunu öncelikli bir sorun olarak ele almalarını zorunlu kılmaktadır.

4.2. Tükenmişlik Sendromunun Sonuçları

Tükenmişlik sendromu, iş görenlerde fiziksel, zihinsel ve duygusal bozuklukların bir araya gelmesiyle görülmektedir ve bu durum performans düşüşüne yol açmaktadır. Performanstaki bu bozulma, yalnızca bireysel çalışanı değil örgütsel bağlılığın azalmasına bağlı olarak işten ayrılma oranlarını artırmaktadır. Araştırmalar, örgütsel bağlılık ile işten ayrılma arasındaki ilişkinin ters orantılı olduğunu yani örgüte daha fazla bağlılık gösteren iş görenlerin işten ayrılma niyetlerinin daha düşük olduğunu göstermektedir. Tükenmişlik, bireysel, mesleki ve toplumsal düzeylerde olumsuz durumlara neden olmaktadır. Fiziksel yorgunluk ve psikosomatik belirtiler ile pozitif yönde ilişkilidir (Shirom, 2003). Mesleki performans ve iş tatmin ile negatif iyönde ve yönde devamsızlık ile pozitif yönde (Bakker ve Costa 2014). İş dışı yaşamda ise aile ilişkilerinde bozulma ve sosyal izolasyon ile pozitif yönde ilişkilendirmektedir (Schaufeli ve Enzmann, 1998). Ayrıca sağlık, eğitim ve sosyal hizmet alanlarında hizmet kalitesinin düşüşüne neden olmaktadır (Maslach ve Leiter, 2016).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİĞİN ÇALIŞALARIN PSİKOLOJİK SAĞLIĞI VE TÜKENMİŞ ÜZERİNE ETKİLERİ

Sürdürülebilir liderlik, özellikle bilgi ve entegrasyon çağında, iş görenlerin kişisel gelişimini ve kurumun hizmet kalitesini eş zamanlı olarak artırmayı hedefleyen bir liderlik modeli olarak belirtilmektedir. Bu liderlik modeli, iş görenlerin karar alma süreçlerine aktif katılımını teşvik ederken, etik ve sorumlu davranışları da desteklemektedir. Ayrıca sürdürülebilir liderler örgüt içinde çatışmalardan kaçmak yerine çatışmaları yönetme arzusu içinde farklılıkları bir zenginlik, çeşitlilik ve fırsat olarak görüp zorlukların ve sorunların aşılmasında bu farklılıklardan yararlanma yolunu seçmektedir (Ferdig, 2007).

Sürdürülebilir liderliğin temelinde, liderlerin çalışanların iş yaşamına anlam katma ve onların refahını ön planda tutma sorumluluğu bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar, liderlik krizlerinin iş görenlerde tükenmişliğe yol açtığını ve bunun çalışan psikolojik sağlığı üzerinde negatif etkiler yarattığını göstermektedir. Tükenmişliğin performans üzerindeki güçlü etkisi, zamanında müdahale edilmediğinde çalışan verimliliğinde önemli ölçüde azalmalara neden olabilmektedir. Bu sebeple insan odaklı liderlik yaklaşımlarının benimsenmesi, tükenmişliğin önlenmesinde ve çalışanların psikolojik sağlığının korunmasında önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Goodell, 1994).

Tükenmişlik, çalışanların psikolojik sağlığını olumsuz etkileyerek, iş performansında düşüşlere neden olmakta araştırmalar, tükenmişliğin özellikle iş baskısının güçlü olduğu organizasyonlarda iş görenlerin refah düzeyini ciddi manada düşürdüğünü ve örgütsel maliyetleri artırdığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, özdenetim ve yaratıcılık becerileri yüksek düzeyde olan çalışanlar, tükenmişliğin performans üzerindeki olumsuz etkilerini minimize edebilmektedir. Diğer yandan sürdürülebilir liderlik uygulamalarının eksikliği, tükenmişliğin yaygınlaşmasına ve çalışanların işten soğumasına neden olabilmektedir. Sürdürülebilir liderlik, çalışanların iş yaşamına anlam katma, destekleyici bir çalışma ortamı oluşturma ve değişen iş etiği kültürüne uyum sağlama gibi durumlarda önemli katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir liderlik ile tükenmişlik arasındaki etkileşim, çalışanların psikolojik sağlığının korunması ve örgütsel performansın sürdürülebilirliği açısından ciddi önem taşımaktadır (Wiyano, 2024).

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar, sürdürülebilir liderlik yaklaşımlarının iş görenlerin psikolojik sağlığı üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermekte, geleneksel liderlik anlayışlarının, özellikle kısa dönemli kar odaklı ve görevlerde uzmanlaşmaya dayalı dönemlerde, çalışanların kişisel gelişimini ve kurumsal hizmet kalitesini gerektiği gibi desteklemediğini vurgulanmaktadır.

Bu bağlamda, iş görenlerin karar alma süreçlerine aktif katılımı, etik ve sorumlu davranışların teşvik edilmesi gibi faktörlerin benimsendiği sürdürülebilir liderlik yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmalar, sürdürülebilir liderliğin çalışanların moralini ve motivasyonunu artırdığını, bu sayede tükenmişlik düzeylerinin azaldığını ve genel psikolojik sağlığın iyileştiğini ortaya koymaktadır. Liderlerin iş görenlerine anlamlı bir iş deneyimi sunması, onların işlerine olan bağlılıklarını güçlendirmekte ve tükenmişlik riskini minimum seviyeye

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

indirmektedir. Özellikle liderlik krizlerinin yaşandığı ortamlarda, çalışanlarda tükenmişlik düzeylerinin yükseldiği ve bunun hem bireysel refahı hem de kurumsal performansı olumsuz etkilediği vurgulanmaktadır (Wiyano, 2024). Bu bulgular insan odaklı liderlik yaklaşımlarının, çalışanların psikolojik sağlığının korunmasında ve tükenmişliğin önlenmesinde kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

6. ÇALIŞANLARIN PSİKOLOJİK SAĞLIĞI VE TÜKENMİŞLİK SENDURUMUNU ÖNLEMEYE YÖNELİK ÖNERİLER

Sürdürülebilir Liderlikte Koçluk Yaklaşımlarının Uygulanması, Pozitif Psikoloji Uygulamalarının Örgütsel Düzeyde Yaygınlaştırılması, Uygulama Alanlarının Genişletilmesi ve Sürdürülebilirliğin Güçlendirilmesi, olarak üç alt başlık altında incelenmektedir.

6.1. Sürdürülebilir Liderlikte Koçluk Yaklaşımlarının Uygulanması

Sürdürülebilir liderliğin çalışan psikolojik sağlığı üzerindeki pozitif etkilerini artırmak için, koçluk yaklaşımların liderlik uygulamalarına entegre edilmesi önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Koçluk yaklaşımı, iş görenlerin şimdiki durumlarına odaklanırken aynı zamanda gelecekte iş ve yaşam doyumlarını artırmalarına da odaklanan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, çalışanların psikolojik iyi oluşunu, iyimserliğini ve hedeflerine ulaşma motivasyonunu güçlendirmeyi hedeflerken aynı zamanda iş görenlerin düşünce, duygu ve davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyerek veya mevcut sorunların pratik çözümlerine odaklanarak psikolojik dayanıklılığı artırabilmektedir (Axelsson vd., 2022).

Bu tür uygulamalar, sürdürülebilir liderliğin çalışanların tükenmişlik sendromu refaha geçişini desteklemesinde etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

6.2. Pozitif Psikoloji Uygulamalarının Örgütsel Düzeyde Yaygınlaştırılması

Pozitif psikoloji uygulamaların, iş görenlerin psikolojik sağlığını ve genel refahını artırmada önemli bir unsur olmakla beraber pozitif psikoloji koçluğu, üyelerin yaşamlarındaki olumlu yönlere odaklanmalarını teşvik ederek, olumlu bir tutum geliştirmelerine ve psikolojik dayanıklılıklarını artırmalarına destek olmaktadır. Kurumsal düzeyde, iş görenlerin günlük olarak memnun oldukları durumları yazmaları veya karşılaştıkları bir sorunda çözüme dair temel güçlü yönlerini tanımlamaları gibi pozitif psikoloji egzersizlerinin yaygınlaştırılması, iş görenlerin organizasyonda refahını ve performansını artırmasında etkili olabileceği belirtilmektedir (Axelsson vd., 2022).

Bu şekildeki uygulamaların, sürdürülebilir liderlik anlayışıyla bütünleştiğinde, iş görenlerin yalnızca tükenmişlikten korunmasını değil, aynı zamanda iş yerinde daha yüksek bir tatmin ve bağlılık düzeyine ulaşmalarına da imkan sağladığı belirtilmektedir. Bu bağlamda pozitif psikoloji uygulamalarının organizasyonlarda çalışanların psikolojik sağlığını destekleyecek şekilde yaygınlaştırılması önerilmektedir.

6.3. Uygulama Alanlarının Genişletilmesi ve Sürdürülebilirliğin Güçlendirilmesi

Örgütlerde Sürdürülebilir liderlik ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin kuvvetlendirilmesi için, koçluk ve pozitif psikoloji uygulamalarının sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

örgütün genelinde ve hatta toplumsal düzeyde de yaygınlaştırılması gerekmektedir. Organizasyonlar, liderlerin ve çalışanların psikolojik sağlığını destekleyecek sistematik programlar, kurum içi oryantasyonlar geliştirerek, sürdürülebilirlik perspektifini kurum kültürünün ayrılmaz bir parçası haline getirebilmektedir (Gibson, 1989).

Bu kapsamda, liderlerin koçluk becerilerini geliştirmesi, pozitif psikoloji temelli eğitimlerin düzenlenmesi ve iş görenlerin psikolojik dayanıklılığını artıracak uygulamaların devreye alınması gibi bu tür yaklaşımlar, çalışanların tükenmişlikten refaha geçişine katkı sağlarken örgütlerin sürdürülebilir başarıyı elde etmesine de olanak sağlayacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, sürdürülebilir liderliğin çalışan psikolojik sağlığı ve tükenmişlik üzerindeki etkileri incelenerek, çok boyutlu bir perspektifle ele almıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; sürdürülebilir liderlik, yalnızca organizasyonlarda performans artışını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda çalışanların psikolojik refahını destekleyen ve tükenmişlik sendromunu azaltan temel bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir liderliğin empati temelli ve etik değerlere önceleyen yaklaşımlarının, çalışanların tükenmişlik düzeylerini düşürdüğü ve refahlarını artırdığı ayrıca sürdürülebilir liderlik uygulamalarının kurumsal kültüre entegrasyonu, takım oluşturma süreçlerinde empatik liderliğin rolü ve pozitif psikoloji pratiklerinin yaygınlaştırılması, çalışanların psikolojik sağlığının korunması gibi bir olumlu etkileri görülmektedir.

Bu bulgular ışığında, çalışan psikolojik sağlığı artık isteğe bağlı bir faktör olmayıp, iş stratejilerinin temel bir öznesi haline gelmiştir. Örgütlerde yöneticiler ve insan kaynakları profesyonelleri, örgüt genelinde proaktif ve kapsamlı refah stratejileri geliştirme konusunda giderek daha fazla sorumluluk üstlenmektedir. Yapılan araştırmalarda iş görenlerin refahı için programları güçlü olan organizasyonların, piyasa ortalamasının üzerinde performans gösterdiğini gerçeği görülmektedir.

Çalışan psikolojik sağlığı, sadece organizasyon performansı için değil, aynı zamanda çevresel, sosyal ve yönetişim kriterleri açısından da rekabetçi finansman düzeyinde de giderek daha belirleyici bir aktör haline gelmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir liderlik ile tükenmişlik arasındaki etkileşim, çalışanların psikolojik sağlığının korunması ve örgütsel performansın sürdürülebilirliği açısından kritik önem arz etmektedir. Sonuç olarak elde edilen bu bulgular, insan odaklı liderlik yaklaşımlarının, iş görenlerin psikolojik sağlığını korumada ve tükenmişliği önlemede kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca araştırmada elde edilen bir diğer bulgu ise sürdürülebilir liderliğin yalnızca bireysel düzeyde değil, kurumsal düzeyde de psikolojik sağlığı desteklediğini göstermektedir. Tükenmişlik, liderlik ve iş etiği kültürü arasındaki etkileşimler, sürdürülebilir liderliğin uzun vadeli başarı ve refah için vazgeçilmez unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Geleceğe yönelik olarak, koçluk yaklaşımlarının entegrasyonu ve sürdürülebilirlik perspektifinin kuvvetlendirilmesi, hem liderlerin hem de çalışanların psikolojik dayanıklılığını ve direncini artıracak kritik öneme sahip stratejiler olarak görülmektedir. Sonuç olarak,

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

sürdürülebilir liderlik uygulamalarının yaygınlaştırılması, çalışan refahının artırılması ve kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanması açısından temel bir gereklilik olarak benimsenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

A. Bréart De Boisanger, W. Sims-Schouten ve F. Sicard, "Co-produced decentralised surveys as a trustworthy vector to put employees' well-being at the core of companies' performance," arXiv preprint arXiv:2410.20919, 2024. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2410.20919.

Abid, G., Contreras, F., Rank, S., & Ilyas, S. (2023). Sustainable leadership and wellbeing of healthcare personnel: A sequential mediation model of procedural knowledge and compassion. Frontiers in Psychology, 13, 1039456.

Ahsan, M.J., & Khawaja, S. (2024). Sustainable leadership impact on environmental performance: Exploring employee well-being, innovation, and organizational resilience. Discover Sustainability, 5, 317.

Avery, G.C. (2005). Leadership for sustainable futures: Achieving success in a competitive world. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Bakker, A. B., ve Costa, P. L. (2014). Chronic job burnout and daily functioning: A theoretical analysis. Burnout Research, 1(3), 112–119. https://doi.org/10.1016/j.burn.2014.04.003.

Ferdig, M. (2007). Sustainability leadership: Co-creating a sustainable future. Journal of Change Management, 7(1), 25-35. https://doi.org/10.1080/14697010701233809.

Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. Journal of Social Issues, 30(1), 159–165. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x.

Gibson F, McGrath A, Reid N. Occupational stress in social work. British Journal of Social Work 1989; 19: 1-16.

Goodell TT, Van Ess Coling H. Outcomes of nurses' job satisfaction. JONA 1994; 24:36-41.

H. Gunatilake, J. Grundy, R. Hoda ve I. Mueller, "The Role of Empathy in Software Engineering -- A Socio-Technical Grounded Theory," arXiv preprint arXiv:2504.13002, 2025. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2504.13002.

Liao, Y. (2022). Sustainable leadership: A literature review and prospects for future research. Frontiers in Psychology, 13, 1045570.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

M. Axelsson, N. Churamani, A. Caldir ve H. Gunes, "Participant Perceptions of a Robotic Coach Conducting Positive Psychology Exercises: A Qualitative Analysis," arXiv preprint arXiv:2209.03827, 2022. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2209.03827.

Maguate, G.S., Kilag, O.S.T., Alegre, A.B., Alegre, J.M.D., Rubin, A.M.M., & Ortiz, J.G.B. (2024). Understanding sustainable leadership: A review and forward outlook. International Multidisciplinary Journal of Research for Innovation, Sustainability and Excellence, 1(6), 573-582.

Maslach, C., ve Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. Journal of Organizational Behavior, 2(2), 99–113. https://doi.org/10.1002/job.4030020205.

R. Wiyono, R. Tanjung, H. Setiadi, S. Marini ve Y. Sugiarto, "Organizational transformation: The impact of servant leadership on work ethic culture with burnout as a mediating factor in the hospitality industry," arXiv preprint arXiv:2407.01533, 2024. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2407.01533.

Schaufeli, W. B., ve Enzmann, D. (1998). The burnout companion to study and practice: A critical analysis. Taylor & Francis. https://doi.org/10.1201/9781003062745.

Shirom, A. (2003). Job-related burnout: A review. J. C. Quick & L. E. Tetrick (Ed.), Handbook of occupational health psychology (s. 245–264) içinde. American Psychological Association. https://doi.org/10.1037/10474-012.

Waqar, A., Houda, M., Khan, A.M., Qureshi, A.H., & Elmazi, G. (2024). Sustainable leadership practices in construction: Building a resilient society. Environmental Challenges, 14, 100841.

Who (2018). International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (11th Revision). World Health Organization. https://icd.who.int/browse11/l-m/en.

Z. G. Kooktapeh, H. Dustmohammadloo, H. Mehrdoost ve F. Fatehi, "In the Line of Fire: A Systematic Review and Meta-Analysis of Job Burnout Among Nurses," arXiv preprint arXiv:2312.14853, 2023. [Çevrimiçi]. Erişim: https://arxiv.org/abs/2312.14853.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDEKİ ŞİRKETLERİN KURUMSAL YÖNETİM VE BAĞIMSIZ DENETİM PROFİLİ: 2020–2024 DÖNEMİNE İLİŞKİN BETİMSEL BİR İNCELEME

Dr.Öğr.Üyesi Beylem ÇELİK*
İstanbul Gedik Üniversitesi, beylem.akkus@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4322-5907

Özet

Kurumsal yönetim ve bağımsız denetim uygulamaları, işletmelerin finansal raporlama kalitesinin artırılması, yatırımcı güveninin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kurumsal yapıların oluşturulması açısından muhasebe literatürünün temel araştırma alanlarından biridir. Sürdürülebilirlik odaklı yatırım anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte, Borsa İstanbul (BIST) Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin kurumsal yönetim ve denetim özelliklerinin değerlendirilmesi önem kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi kapsamındaki şirketlerin kurumsal yönetim, sahiplik yapısı ve bağımsız denetim uygulamalarına ilişkin mevcut durumunu ortaya koymak ve 2020–2024 dönemindeki değişimleri betimsel olarak değerlendirmektir. Araştırma kapsamında endekste yer alan 77 şirkete ait, 2020–2024 dönemini kapsayan toplam 350 firma-yıl gözlemi incelenmiştir; örneklemin sektörel dağılımında imalat sektörü %54,0 ile en yüksek payı oluştururken, bunu %12,6 ile toptan ve perakende ticaret, lokantalar ve oteller ile %12,0 ile elektrik, gaz ve su sektörleri izlemektedir. Çalışmada ekonometrik analiz yerine tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmış; sürekli değişkenler için ortalama, medyan, standart sapma, minimum ve maksimum değerler, kategorik değişkenler için ise frekans ve yüzde dağılımları hesaplanmıştır. Ayrıca kurumsal yönetim ve denetim göstergeleri yıllar ve sektörler itibarıyla karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular, örneklemdeki şirketlerde ortalama yönetim kurulu üye sayısının 8,29, bağımsız üye sayısının 2,69 ve kadın yönetim kurulu üye sayısının 1,60 olduğunu; ortalama şirket yaşının ise 43,93 olduğunu göstermektedir. Şirketlerin %90,2'sinin Big4 denetim kuruluşları tarafından denetlendiği, tamamının olumlu bağımsız denetim görüşü aldığı, CEO ile yönetim kurulu başkanının farklı kişiler olduğu şirket oranının %87,1'e ulaştığı, şirketlerin %83,4'ünde en az bir kadın yönetim kurulu üyesinin bulunduğu ve %66,8'inin çokuluslu nitelikte olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık kadın CEO (%2,9), kadın yönetim kurulu başkanı (%10,3) ve yönetim kurulunda yabancı ortağı bulunan şirket oranlarının (%3,4) görece düşük düzeyde kaldığı görülmüştür. Sahiplik yapısı incelendiğinde şirket sahiplik oranının ortalama %54,58, halka açıklık oranının %22,81, yabancı ortak oranının %8,23 ve devlet sahiplik oranının %1,75 olduğu belirlenmiştir. Yıllar itibarıyla yapılan karşılaştırmalar, kadın yönetim kurulu üyesi bulunan şirket oranının 2020 yılında %72,3 iken 2024 yılında %88,9'a, Big4 denetim oranının %87,7'den %94,4'e ve çokuluslu şirket oranının %63,1'den %76,4'e yükseldiğini göstermektedir. Sektörel karşılaştırmalar, kadın temsilinin en yüksek olduğu sektörün holdingler ve yatırım şirketleri (%94,6), en düşük olduğu sektörün ise inşaat ve bayındırlık (%40,0) olduğunu; CEO ile

* İstanbul Gedik Üniversitesi, beylem.akkus@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4322-5907

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

yönetim kurulu başkanının farklı kişiler olma oranının toptan ve perakende ticarette (%54,5) diğer sektörlere kıyasla belirgin şekilde düşük kaldığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, yönetim kurulu büyüklüğü, kadın temsil oranı, toplantı sıklığı ve Big4 denetim oranı bakımından sektörler arasında dikkate değer farklılıklar bulunduğunu göstermekle birlikte, gözlem sayısı oldukça düşük olan sektörlere ilişkin sonuçların temkinli değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak çalışma, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi kapsamındaki şirketlerin kurumsal yönetim ve bağımsız denetim profiline ilişkin güncel ve kapsamlı bir görünüm sunmaktadır. Elde edilen bulgular, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal yönetim uygulamalarının mevcut durumunun ortaya konulmasına katkı sağlamakta ve muhasebe, kurumsal yönetim ile sürdürülebilirlik alanlarında gerçekleştirilecek gelecekteki ampirik araştırmalar için temel bir referans oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: BIST Sürdürülebilirlik Endeksi, Kurumsal Yönetim, Bağımsız Denetim, Finansal Raporlama, Betimsel Analiz.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

DO DIGITAL BRAND INTEREST AND FINANCIAL MARKET ACTIVITY EXHIBIT EACH OTHER? THE CASE OF TESLA

Res. Asst. Gaye FERAH KORKMAZ
Baskent University, gayeferah@baskent.edu.tr - 0000-0002-7235-9472

Prof. Dr. Selay ILGAZ SÜMER
Baskent University, silgaz@baskent.edu.tr - 0000-0003-1104-276X

ABSTRACT

The rapid growth of digitalization has transformed online information search into a valuable source for observing both consumer and investor attention. This study examines the causal relationship between digital brand interest and financial market activity using Tesla as a firm-level case. Digital brand interest is represented by weekly Google Trends search interest for the term “Tesla” in the United States (GTUS), while financial market activity is represented by the natural logarithm of Tesla’s weekly stock trading volume (LOGVOL). The analysis covers the period from 2022 to 2026. The stationarity properties of the variables are examined using the Augmented Dickey-Fuller test, and the direction of predictive causality is investigated through the Toda-Yamamoto approach. GTUS is found to be stationary in levels, whereas LOGVOL becomes stationary after first differencing. Accordingly, the maximum integration order is one. The Schwarz information criterion selects one lag for the underlying Vector Autoregression (VAR), and an augmented VAR with two lags is estimated. The modified Wald results indicate no statistically significant causality from digital brand interest to trading volume. In contrast, a weak unidirectional causal relationship from trading volume to digital brand interest is identified at the 10% significance level. The findings suggest that, in the Tesla case, online brand-related search interest does not appear to lead trading activity; rather, past market activity contains limited predictive information for subsequent online search interest. The result should be interpreted as predictive precedence rather than direct structural causality.

Keywords: Digital Brand Interest, Google Trends, Trading Volume, Tesla, Toda-Yamamoto Causality

1. INTRODUCTION

The rapid development of digital technologies has substantially changed how individuals obtain information about companies, brands, products, and financial markets. Search engines are now embedded in both consumer decision processes and investor information acquisition. As a result, online search behavior has increasingly been treated as a digital trace of attention and information demand. Google Trends is particularly useful in this context because it provides standardized search-interest data across time and geographical areas.

From a marketing perspective, branded search behavior can contain information about consumers’ relationship with a brand. Dotson et al. (2017) find that users with more positive

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

brand attitudes are more likely to search for a brand and suggest that brand-search data can contribute to the assessment of brand health. France et al. (2021) further demonstrate the usefulness of Google Trends for business research by constructing search-based brand equity series and validating them against established brand-equity measures. These studies support the view that branded search intensity can be used as an observable proxy for digital brand interest.

Google search data have also become important in finance. Da et al. (2011) propose Google search frequency as a direct and timely proxy for investor attention and show that search intensity contains information related to financial market outcomes. The broader investor-attention literature also emphasizes that market events and unusually high trading activity can attract attention. Barber and Odean (2008), for example, show that attention-grabbing events influence the trading behavior of individual investors. Consequently, the relationship between online search interest and financial-market activity need not operate only from search activity to the market; market developments may themselves precede subsequent information-search behavior.

This possibility is especially relevant for highly visible listed companies whose brands attract both consumers and investors. Tesla provides a suitable setting because it combines strong public visibility, a technology-oriented brand identity, substantial consumer interest, and intensive stock-market attention. Search activity for the term “Tesla” may therefore reflect a mixture of brand-related interest and investor information demand. This characteristic makes Tesla useful for examining the intersection between marketing and finance while also requiring cautious interpretation of Google Trends as a proxy rather than a pure measure of either consumer or investor attention.

Against this background, the study asks whether digital brand interest precedes financial-market activity or whether financial-market activity precedes digital brand interest. Digital brand interest is proxied by U.S. Google Trends search interest for “Tesla,” and market activity is represented by Tesla’s stock trading volume. Unlike studies that primarily treat online search activity as a predictor of market outcomes, this study explicitly tests both directions of predictive causality. The analysis uses weekly data for 2022–2026 and applies the Toda-Yamamoto causality procedure, which permits inference in a level VAR framework when variables have different orders of integration. As a firm-level case study, the results are not intended to be generalized automatically to all firms or industries.

2. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES

2.1. Digital Brand Interest and Online Search Behavior

Online search data provide an observable record of active information acquisition. In marketing research, branded searches are particularly relevant because they require users to direct attention toward a specific brand. Dotson et al. (2017), using individual level search and survey data in smartphone and automotive markets, report that brand search is systematically associated with brand attitudes, familiarity, consideration, ownership, and purchase related

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

behavior. Their findings also show that not all branded searches are directly connected to immediate shopping, which highlights the broader informational content of brand search activity.

France et al. (2021) demonstrate that web search data can be aggregated into business relevant indicators and use Google Trends to construct brand equity measures for major brands. The validity of these measures relative to the Interbrand index indicates that search behavior can capture economically meaningful dimensions of brand interest. Accordingly, the present study uses Google Trends as a proxy for digital brand interest, while recognizing that searches for a highly visible listed firm such as Tesla may originate from heterogeneous motivations.

2.2. Investor Attention and Financial Market Activity

In finance, attention is important because investors face information processing constraints and cannot continuously evaluate every available security. Barber and Odean (2008) argue that individual investors are more likely to buy securities that attract their attention through salient events such as news, extreme returns, or unusual trading activity. This framework suggests that market activity can itself become an attention generating event.

Da et al. (2011) advance this literature by using Google search frequency as a direct measure of investor attention. Their results indicate that search based attention is timely and distinct from conventional attention proxies. This creates an important empirical link between digital search behavior and financial markets. Nevertheless, Google search activity around a corporate name is not necessarily generated exclusively by investors. In the Tesla context, it may simultaneously contain consumer interest, public attention, news-related information demand, and investor attention.

These two perspectives imply that the direction of the relationship is theoretically ambiguous. Higher digital interest may precede trading activity if information search leads investors toward market participation. Conversely, unusually intense trading may attract attention and stimulate subsequent searches for the firm. Therefore, rather than imposing a one-way mechanism, this study tests both directions.

2.3. Research Hypotheses

H1: Digital brand interest, represented by U.S. Google Trends search interest (GTUS), Granger-causes Tesla's stock trading volume (LOGVOL).

H2: Tesla's stock trading volume (LOGVOL) Granger-causes digital brand interest (GTUS).

3. DATA AND METHODOLOGY

3.1. Data and Variables

The study employs weekly observations covering 2022–2026. Digital brand interest is represented by Google Trends search interest in the United States for the term "Tesla" (GTUS).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

The United States is selected because Tesla's TSLA shares trade in the U.S. capital market, allowing the geographical scope of search interest to be aligned more closely with the primary market in which the stock is traded.

Financial-market activity is represented by Tesla's weekly trading volume. Because trading-volume series can display substantial scale differences, volatility, and skewness, the natural logarithm of weekly volume is used in the empirical analysis. The resulting variable is denoted LOGVOL. The level series of GTUS and LOGVOL are used in the Toda-Yamamoto model; first differences are used only when necessary to determine the integration order.

Table 1. Variables Used in the Analysis

Variable	Definition	Measurement	Role
GTUS	Google search interest for "Tesla" in the United States	Weekly Google Trends index	Digital brand interest
VOL	Tesla weekly stock trading volume	Weekly trading volume	Raw market-activity measure
LOGVOL	Natural logarithm of VOL	ln(VOL)	Financial market activity

3.2. Unit Root Testing

Before causality analysis, the integration properties of the variables are examined with the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test. For each variable, three deterministic specifications are considered: no constant or trend, constant, and constant plus linear trend. The specification with the lowest Schwarz information criterion is used as the preferred representation.

The null hypothesis of the ADF test states that the series contains a unit root. Identifying the maximum order of integration is required for the Toda-Yamamoto procedure because this order determines the number of additional lags included in the augmented VAR.

3.3. Toda-Yamamoto Causality Procedure

The Toda-Yamamoto (1995) approach enables causality testing through a level VAR even when the variables may be integrated or cointegrated. The procedure first determines the optimal lag length of the underlying VAR, denoted by k, and the maximum integration order among the variables, denoted by dmax. An augmented VAR is then estimated with k+dmax lags. The modified Wald (MWALD) restrictions are imposed only on the first k lagged coefficients; the additional dmax lag is included to preserve the asymptotic distribution of the test statistic.

In this study, the two equations represent GTUS as a function of its own lags and lagged LOGVOL, and LOGVOL as a function of its own lags and lagged GTUS. The null hypotheses are tested separately for GTUS → LOGVOL and LOGVOL → GTUS. Rejection in only one direction indicates unidirectional predictive causality; rejection in both directions indicates bidirectional causality.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

4. EMPIRICAL FINDINGS

4.1. ADF Unit Root Results

The ADF results indicate different integration properties for the two variables. For GTUS, the constant specification has the lowest Schwarz criterion (7.143021), and the ADF statistic of -4.215385 is statistically significant (p=0.0008). Thus, the unit-root null is rejected and GTUS is classified as I(0). For LOGVOL in levels, the no-constant/no-trend specification has the lowest Schwarz criterion (-1.617464), but the ADF statistic of -0.783665 is not significant (p=0.3757). The first difference of LOGVOL is therefore tested. The first-difference series is strongly stationary (ADF=-15.59625; p=0.0000), implying that LOGVOL is I(1). Consequently, the maximum integration order is dmax=1.

Table 2. ADF Unit Root Test Results

Variable	Preferred Specification	Schwarz	ADF Statistic	p-value	Integration
GTUS	Constant	7.143021	-4.215385	0.0008	I(0)
LOGVOL	None	-1.617464	-0.783665	0.3757	Non-stationary
D(LOGVOL)	None	-1.619745	-15.59625	0.0000	LOGVOL = I(1)

4.2. VAR Lag Selection

The optimal VAR lag length is evaluated using the LR, FPE, AIC, SC, and HQ criteria. The criteria do not select the same lag: LR indicates eight lags, FPE and AIC indicate four, HQ indicates two, and the Schwarz criterion indicates one lag. To maintain a parsimonious specification, the Schwarz criterion is adopted and the optimal lag length is set to k=1. Since dmax=1, the Toda-Yamamoto augmented VAR is estimated with k+dmax=2 lags.

Table 3. Lag-Length Decisions

Criterion	Selected Lag
LR	8
FPE	4
AIC	4
SC	1
HQ	2

4.3. Toda-Yamamoto Causality Results

The MWALD results provide asymmetric evidence across the two directions. For the null hypothesis that GTUS does not Granger-cause LOGVOL, the chi-square statistic is 0.1029 with a p-value of 0.7483. The null hypothesis cannot be rejected; therefore, no evidence is obtained that digital brand interest predicts Tesla's subsequent trading volume.

For the reverse direction, the null hypothesis that LOGVOL does not Granger-cause GTUS produces a chi-square statistic of 3.3818 and a p-value of 0.0659. This null is rejected at the

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

10% significance level, although not at the conventional 5% level. The evidence therefore indicates a weak unidirectional predictive relationship from trading volume to digital brand interest.

Table 4. Toda-Yamamoto Causality Results

Direction	χ^2	p-value	Decision	Interpretation
GTUS → LOGVOL	0.1029	0.7483	Do not reject H0	No causality
LOGVOL → GTUS	3.3818	0.0659	Reject H0 at 10%	Weak unidirectional causality

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

The results reveal no statistically significant causality from U.S. Google Trends search interest to Tesla's trading volume. However, trading volume Granger-causes Google search interest at the 10% significance level. Therefore, the findings provide weak evidence that changes in Tesla's market activity precede subsequent online interest rather than the reverse.

This result can be interpreted within the investor-attention framework. Barber and Odean (2008) argue that salient market events and unusually high trading activity may attract the attention of individual investors. Similarly, Da et al. (2011) identify Google search frequency as a timely indicator of active information demand. In the Tesla case, changes in trading activity may increase the visibility of the company and encourage investors or other interested individuals to search for additional information. Nevertheless, because the relationship is significant only at the 10% level, it should be regarded as limited evidence rather than a strong causal finding.

The absence of causality from GTUS to LOGVOL also indicates that brand-related search interest does not necessarily translate into subsequent trading activity. Tesla searches may originate from consumers, vehicle owners, potential buyers, journalists, or members of the general public, as well as investors. Accordingly, a search for the corporate name may capture broader public interest that is not directly connected to securities trading. This distinction is particularly important when Google Trends data are employed at the intersection of marketing and finance.

The study contributes to the literature by examining both directions of the relationship instead of treating online search activity only as a predictor of financial-market outcomes. For highly visible listed firms, online search interest may respond to attention generated by financial markets. However, the findings are limited to a single company and a relatively short sample period. In addition, the analysis relies on the broad search term "Tesla," which does not reveal the motivations or identities of users. The Toda–Yamamoto test also establishes predictive precedence rather than a structural causal mechanism, and the test does not provide information about the sign or economic magnitude of the relationship.

Future studies could examine multiple firms and industries, compare corporate-name searches with ticker-specific searches, and incorporate alternative indicators such as abnormal

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

trading volume, stock returns, volatility, and news intensity. Testing alternative lag structures and accounting for structural breaks or time-varying relationships would also help determine whether the observed market-to-search relationship is robust across different specifications and periods.

REFERENCES

Barber, B.M. and Odean, T. (2008) All that glitters: The effect of attention and news on the buying behavior of individual and institutional investors, *The Review of Financial Studies*, 21(2), pp. 785–818. https://doi.org/10.1093/rfs/hhm079

Da, Z., Engelberg, J., & Gao, P. (2011). In search of attention. The Journal of Finance, 66(5), 1461–1499. 10.1111/j.1540-6261.2011.01679.x

Dotson, J. P., Fan, R. R., Feit, E. M., Oldham, J. D., & Yeh, Y.-H. (2017). Brand attitudes and search engine queries. Journal of Interactive Marketing, 37(1), 105–116. 10.1016/j.intmar.2016.10.002

France, S. L., Shi, Y., & Kazandjian, B. (2021). Web Trends: A valuable tool for business research. Journal of Business Research, 132, 666–679. 10.1016/j.jbusres.2020.10.019

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. Journal of Econometrics, 66(1–2), 225–250. 10.1016/0304-4076(94)01616-8

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA MUHASEBE MESLEĞİNİN GELECEĞİ: PARADİGMA DEĞİŞİMİ, YENİ UZMANLIK ALANLARI VE SÜREKLİ GÜVENCE

Dr. Öğr. Üyesi Berin DİKGÖZ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, berindikgoz@mu.edu.tr - ORCID: 0000-0002-0603-9737

ÖZET

21. yüzyılın getirdiği teknolojik gelişmeler, muhasebe disiplinini ve meslek mensuplarının rollerini köklü bir dönüm noktasına taşımaktadır. Bu çalışma; Muhasebe 4.0 ve Muhasebe 5.0 süreçleri kapsamında büyük veri, yapay zekâ, robotik süreç otomasyonu (RPA), bulut bilişim ve blokzincir gibi teknolojilerin geleneksel muhasebe ve denetim uygulamaları üzerindeki dönüştürücü etkisini detaylı biçimde incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, rutin kayıt tutma işlevlerinin otomasyona devredilmesiyle ortaya çıkan yeni uzmanlık alanlarını ve stratejik danışmanlık rollerini analitik bir perspektifle değerlendirmektir. Nitel araştırma metodolojisi çerçevesinde doküman analizi ve sistematik literatür taraması yöntemleri uygulanmıştır. Araştırma bulguları; geleneksel periyodik raporlama yapısının yerini "Gerçek Zamanlı Muhasebe" ve "Sürekli Güvence" yaklaşımlarına bıraktığını; RPA ve bulut altyapılarının veri işleme süreçlerinde %50-70 zaman tasarrufu ve yüksek operasyonel verimlilik sağladığını göstermektedir. Denetimde ise örnekleme riskini eleyen "Tam Veri Seti Testi" ve blokzincir tabanlı "Üç Taraflı Kayıt Sistemi" öne çıkmaktadır. Karbon muhasebesi (ESG), adli muhasebe ve kripto varlık yönetimi mesleğin yeni stratejik odak alanları haline gelmiştir. Sonuç olarak, finansal bilgiyi veri analitiği ve etik liderlik yetkinlikleriyle harmanlayan "hibrit profesyonellerin" yetiştirilmesi, dijital çağda mesleki sürdürülebilirliğin temel koşuludur.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Muhasebe, Sürekli Denetim, Blokzincir, Karbon Muhasebesi, Stratejik İş Ortaklığı.*

FUTURE OF THE ACCOUNTING PROFESSION IN THE AGE OF DIGITAL TRANSFORMATION: PARADIGM SHIFT, NEW AREAS OF EXPERTISE, AND CONTINUOUS ASSURANCE

ABSTRACT

Technological advancements in the 21st century are driving the accounting discipline and the roles of accounting professionals toward a fundamental turning point. Within the scope of Accounting 4.0 and Accounting 5.0 processes, this study examines the transformative impact of technologies such as big data, artificial intelligence, robotic process automation (RPA), cloud computing, and blockchain on traditional accounting and auditing practices. The primary objective of the study is to evaluate the emerging specialized domains and strategic advisory roles—resulting from the delegation of routine record-keeping functions to automation—from an analytical perspective. Qualitative research methodology incorporating document analysis and systematic literature review was employed. The findings demonstrate that traditional

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

periodic reporting is being replaced by "Real-Time Accounting" and "Continuous Assurance" paradigms, with RPA and cloud infrastructures yielding 50-70% time savings in data processing tasks. In auditing, "Population Testing"—eliminating sampling risk—and blockchain-based "Triple-Entry Accounting" stand out. Carbon accounting (ESG), forensic accounting, and crypto-asset management have emerged as strategic growth areas. Consequently, cultivating "hybrid professionals" who combine financial expertise with data analytics and ethical leadership is essential for professional sustainability in the digital era.

Keywords: *Digital Accounting, Continuous Auditing, Blockchain, Carbon Accounting, Strategic Business Partnership.*

1. GİRİŞ

Muhasebe, iktisadi faaliyetlerin sistematik bir dökümünü tutma işlevinden çok daha öte bir anlam taşıyarak, işletmelerin ve makroekonomik sistemlerin rasyonalizasyonunda tarih boyunca temel bir navigasyon aracı olmuştur. Luca Pacioli'nin 15. yüzyılda çift taraflı kayıt sistemini formüle etmesinden Sanayi Devrimi'ne, oradan da modern kurumsal şirket yapılarının doğuşuna kadar sermayenin korunması, varlıkların denetimi ve hesap verebilirliğin sağlanması misyonunu üstlenen disiplin; 21. yüzyılın getirdiği teknolojik ivmeyle birlikte tarihin en radikal evrim süreçlerinden birini yaşamaktadır.

Veri çağının gelişiyle birlikte muhasebe mesleği; statik, geçmiş odaklı, periyodik ve reaktif bir yapıdan son derece dinamik, anlık, öngörüsel, tahminleyici ve stratejik bir yapıya evrilmektedir. Bu evrim sadece kullanılan muhasebe yazılımlarının güncellenmesi ya da hesaplama araçlarının dijitalleşmesi değil; muhasebenin bilgi üretme metodolojisinin, işletme organizasyonlarındaki fonksiyonel konumunun ve toplumsal sorumluluğunun kökten yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir.

Endüstri 4.0 ile senkronize olarak literatürde "Muhasebe 4.0" ve insan-teknoloji iş birliğini merkeze alan "Muhasebe 5.0" kavramlarıyla tanımlanan bu yeni evrede; büyük veri (Big Data), yapay zekâ (Artificial Intelligence - AI), robotik süreç otomasyonu (RPA), bulut bilişim mimarileri ve dağıtık defter teknolojileri (Blockchain) gibi yıkıcı teknolojiler ekosistemi yeniden şekillendirmektedir. Geleneksel muhasebe döngüsü "tarihsel veri" üzerine inşa edilmiş olup bilginin üretimi ile karara sunulması arasında ciddi bir zaman maliyeti ve bilgi asimetrisi yaratırken, günümüzün hiper-rekabetçi piyasa koşullarında bu gecikmeyi bekleme imkânı ortadan kalkmıştır.

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı; dijital teknolojilerin muhasebe ve denetim süreçlerinde meydana getirdiği paradigma değişimini ortaya koymak, rutin süreçlerin otomasyona devredilmesi neticesinde yükselen yeni uzmanlık alanlarını (karbon ve sürdürülebilirlik muhasebesi, adli muhasebe, kripto varlık muhasebesi) incelemek ve geleceğin muhasebe profesyonelleri için zorunlu hale gelen yeni yetkinlik setini akademik bir çerçevede analiz etmektir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

2. YÖNTEM

Bu araştırma, dijital dönüşümün muhasebe ve denetim mesleği üzerindeki çok boyutlu etkilerini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Çalışmada nitel araştırma tasarımlarından doküman analizi ve sistematik literatür taraması yöntemleri bütünleşik olarak kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında, 2006–2023 yılları arasında uluslararası indekslerde (Scopus, Web of Science, ScienceDirect vb.) yayımlanmış hakemli makaleler, akademik kitaplar, mesleki standartlar ve uluslararası düzenleyici/denetleyici kurumların (IAASB, IFAC, ISSB, AICPA, OECD) yayımladığı strateji raporları taranmıştır. Literatür taramasında "dijital muhasebe", "sürekli denetim (continuous auditing)", "blokzincir muhasebesi", "karbon muhasebesi (ESG)", "RPA ve bilişimsel muhasebe" ve "veri analitiği" anahtar kelimeleri temel alınmıştır.

Toplanan veriler;

1. Bilişimsel altyapı ve kayıt düzeni,
2. Denetim süreçlerinde sürekli güvence ve yöntem dönüşümü,
3. Yeni niş uzmanlık alanları,
4. Hibrit yetkinlik setleri ve etik liderlik kategorileri altında içerik analizine tabi tutulmuş; tematik kodlama yöntemi ile sentezlenerek teorik ve pratik bulgulara ulaşılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında yapılan doküman analizi ve literatür sentezi sonucunda elde edilen bulgular, çalışmanın amacına uygun olarak 3 ana tema altında detaylandırılmıştır:

3.1. Dijital Dönüşüm, Bilişimsel Altyapı ve Kayıt Düzeninde Paradigma Değişimi

Elde edilen bulgular, periyodik ve dönem sonu (aylık/yıllık) kapanış odaklı geleneksel muhasebe yapısının yerini Gerçek Zamanlı Muhasebe (Real-Time Accounting) ve Sürekli Raporlama (Continuous Reporting) yaklaşımına bıraktığını doğrulamaktadır (Vasarhelyi, Kogan, & Tuttle, 2015). Bulut bilişim mimarileri, fiziksel sunucuların sınırlılıklarını ortadan kaldırarak muhasebeci, denetçi, şirket yönetimi ve vergi otoritelerinin tek bir "doğruluk kaynağı" (single source of truth) üzerinde eşzamanlı ve şeffaf çalışmasına imkân sağlamaktadır (Yigitbasioglu, 2023).

Robotik Süreç Otomasyonu (RPA) uygulamaları; fatura eşleştirme, e-fatura işleme, banka mutabakatı, amortisman hesaplamaları ve standart veri girişi gibi kural tabanlı, tekrarlayan görevleri üstlenmektedir. RPA altyapılarının veri işleme süreçlerinde %50 ila %70 arasında operasyonel zaman tasarrufu sağladığı ve insan kaynaklı hataları sıfıra yaklaştırdığı tespit edilmiştir (Cooper, Holderness, Sorensen, & Wood, 2019). Bu durum, muhasebenin mekanik bir kayıt işinden çıkarak algoritmik temelli bir "bilişimsel muhasebe" (computational accounting) modeline geçişini kesinleştirmektedir. İş Zekâsı (BI) ve veri analitiği araçları

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

(Python, SQL, Power BI, Tableau) sayesinde finansal veriler, operasyonel verilerle birleştirilerek geçmişi özetleyen raporlardan çok geleceğe yönelik öngörüsel senaryo analizlerine dönüştürülmektedir.

Teknolojik sıçramanın en kritik ayağını ise Dağıtık Defter Teknolojisi (DLT) ve blokzincir oluşturmaktadır. Blokzincir mimarisi, Pacioli'nin çift taraflı kayıt sistemine üçüncü bir doğrulama boyutu ekleyerek Üç Taraflı Kayıt Sistemi'ni (Triple-Entry Accounting) literatüre ve pratiğe kazandırmıştır. İşlemlerin alıcı ve satıcı defterlerine kaydedilmesine ek olarak, kriptografik özet (hash) değeriyle blokzincir ağı üzerine geri döndürülemez biçimde mühürlenmesi, mutabakat ihtiyacını ortadan kaldırmakta ve işlem sahteciliği riskini algoritmik düzeyde engellemektedir (Dai & Vasarhelyi, 2017). Akıllı sözleşmeler (Smart Contracts) aracılığıyla tedarik zincirindeki bir malın teslimatı, kalite kontrol onayı, faturalaması ve ödemesi insan müdahalesine gerek kalmaksızın otonom olarak muhasebeleştirilebilmektedir.

3.2. Denetimde Sürekli Güvence Paradigması ve Yeni Uzmanlık Alanları

Denetim süreçlerine ilişkin bulgular, geleneksel denetim uygulamalarının en büyük kısıtı olan "örnekleme riski"nin büyük veri analitiği ile bertaraf edildiğini göstermektedir. Tam Veri Seti Analizi (Population Testing) sayesinde işlem popülasyonunun %100'ü taranabilmekte; Benford Yasası, makine öğrenmesi kümeleme algoritmaları ve anomali tespiti modelleri ile olağandışı işlemler milisaniyeler içinde belirlenebilmektedir (Appelbaum, Kogan, & Vasarhelyi, 2017). Bu gelişme, yılda bir kez geriye dönük yapılan periyodik dış denetimin yerini yıl boyu kesintisiz işleyen Sürekli Denetim (Continuous Auditing) ve Sürekli Güvence (Continuous Assurance) modellerine bırakmasını sağlamıştır (Alles, Kogan, & Vasarhelyi, 2008; Bonsón & Bednárová, 2019).

Rutin süreçlerin algoritmalar tarafından devralınması, muhasebe profesyonellerini katma değeri yüksek üç ana stratejik alanda uzmanlaşmaya yöneltmektedir:

Çizelge 1: Dijital Transformation Sürecinde Muhasebe Mesleğinde Öne Çıkan Yeni Uzmanlık Alanları ve Temal Çerçeveler

Sürdürülebilirlik ve Karbon Muhasebesi	**Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG) metriklerinin ölçümü, Scope 1, 2, 3 emisyon takibi ve sürdürülebilirlik raporlaması doğrulama süreçleri.**	**ISSB, ETS (Emisyon Ticaret Sistemi)**
Adli Muhasebe ve Siber Finansal Suçlar	Siber dolandırıcılıkların tespiti, büyük veri setlerinde makine öğrenmesi ile anomali tespiti, siber güvenlik denetimleri ve dijital iz takibi.	Makine Öğrenmesi, Dijital Adli Bilişim
Kripto Varlıklar ve Dijital Ekonomi Muhasebesi	Kripto varlıkların gerçeğe uygun değer (fair value) ile değerlenmesi, on-chain doğrulama işlemleri ve vergi uyum süreçleri.	OECD CARF, On-Chain Verification

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

3.3. Stratejik Danışmanlık Rolü, Hibrit Yetkinlikler ve Sürekli Eğitim

İncelenen literatür ve mesleki raporlar, muhasebecinin geleneksel "skor tutucu" (score-keeper) kimliğinden sıyrılarak kurumun "Strateji Mimarı" ve "Stratejik İş Ortağı" (Strategic Business Partner) seviyesine evrildiğini göstermektedir. Muhasebeciler özellikle KOBİ segmentinde "Dış Kaynaklı Finans Direktörü" (Outsourced CFO) veya sanal CFO rollerini üstlenerek; çok boyutlu senaryo modellemeleri, dinamik kriz simülasyonları, nakit optimizasyonu ve büyüme stratejileri tasarlamaktadır.

Bu dönüşüm, finansal uzmanlığın teknik ve beşeri becerilerle harmanlandığı "Hibrit Uzmanlık" (T-Shaped Professional) modelini zorunlu kılmaktadır (Coman et al., 2022):

- Teknolojik Yetkinlikler: SQL, Python/R ile veri madenciliği, Power BI/Tableau ile görselleştirme, bulut ERP mimarisi bilgisi ve yapay zekâ prompt mühendisliği.
- Sosyo-Duygusal ve Bilişsel Yetkinlikler: Sayısal veriyi karar vericiler için anlaşılır bir vizyona dönüştüren *stratejik veri hikâye anlatıcılığı (storytelling)*, ikna kabiliyeti, profesyonel şüphecilik ve kriz yönetimi.
- Etik ve Denetim: Algoritmik önyargıların (AI bias) denetimi, yapay zekâ etiği ve siber güvenlik farkındalığı.

Artık dört yıllık lisans eğitimi meslek hayatı boyunca yetersiz kalmakta; ACCA, CIMA, CISA, ISSB gibi uluslararası sertifikasyon programları ve meslek odalarının organize ettiği sürekli eğitimler ile "yaşam boyu öğrenme" (lifelong learning) ekosistemi mesleğin vazgeçilmez bir parçası olmaktadır.

4. TARTIŞMA

Çalışmanın bulguları, yapay zekâ ve otomasyonun muhasebe mesleğini yok edeceği ve kitlesel mesleki işsizliğe yol açacağı yönündeki tekno-kötümser varsayımların aksine; teknolojinin meslek mensuplarının bilişimsel kapasitesini ve analitik katma değerini artıran stratejik bir kaldıraç olduğunu kanıtlamaktadır (Bhimani, 2020; Richins et al., 2017). Muhasebe departmanları bir "maliyet merkezi" algısından kurtularak işletmenin değer yaratan en kritik karar destek mekanizmasına dönüşmektedir.

Bununla birlikte, dijitalleşme sürecinin doğurduğu riskler ve yapısal engeller göz ardı edilmemelidir:

- Yetkinlik Açığı (Skill Gap): Üniversite muhasebe müfredatlarının büyük kısmının halen geleneksel kayıt tutma yöntemlerine odaklanması, mezunlar ile sektörün dijital yetkinlik talepleri arasında derin bir uçurum yaratmaktadır.
- Algoritmik Önyargı ve "Kara Kutu" (Black Box) Riski: Yapay zekâ algoritmalarının nasıl karar verdiğinin tam olarak anlaşılamaması, finansal denetimde açıklanabilirlik ve mesleki şüphecilik ilkeleriyle çelişebilmektedir.
- Regülasyon ve Yasal Belirsizlikler: Blokzincir, kripto varlıklar ve sınır ötesi veri transferlerine yönelik vergi mevzuatlarının ve muhasebe standartlarının yavaş gelişmesi, uygulamada hukuki boşluklar doğurmaktadır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

- Siber Güvenlik ve Veri Gizliliği: Finansal verilerin bulutta toplanması, siber saldırı risklerini ve KVKK/GDPR uyum maliyetlerini artırmaktadır.

5. SONUÇ

Muhasebe mesleği, dijital dönüşümün etkisiyle tarihsel "defter tutma" kabuğunu kırmış; işletmelerin hayatta kalmasını, şeffaflığını ve sürdürülebilir değer yaratmasını sağlayan stratejik bir navigasyon merkezine evrilmiştir. Yapay zekâ ve RPA rutin operasyonları kusursuz şekilde yürütürken; insanın anlamlandırma, mesleki muhakeme, etik karar alma ve stratejik iletişim yeteneği mesleğin ikame edilemez özü olmaya devam edecektir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu öneriler sunulmaktadır:

- Akademik Müfredat Reformu: Yükseköğretimde muhasebe eğitimi; Python, veri analitiği, adli bilişim, karbon muhasebesi ve yapay zekâ etiği derslerini içerecek şekilde disiplinlerarası bir vizyonla yeniden tasarlanmalıdır.
- Meslek Örgütlerinin Rolü (TÜRMOB vb.): Meslek mensuplarına yönelik dijital akreditasyon programları, sürekli eğitim modülleri ve ESG raporlama uzmanlık sertifikaları hızla yaygınlaştırılmalıdır.
- KOBİ ve Meslek Mensubu İş Birlikleri: Muhasebeciler dijital dönüşüm araçlarını kendi ofislerine entegre ederek KOBİ'lere yalnızca beyanname aracılığı değil, proaktif finansal danışmanlık ve teknoloji mentörlüğü hizmeti sunmalıdır.

KAYNAKÇA

Alles, M. G., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. A. (2008). Putting continuous auditing theory into practice: Lessons from two pilot implementations. Journal of Information Systems, 22(2), 195-214. https://doi.org/10.2308/jis.2008.22.2.195

Appelbaum, D., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. A. (2017). Big data and analytics in the modern audit engagement: Research needs. Auditing: A Journal of Practice & Theory, 36(4), 1-27. https://doi.org/10.2308/ajpt-51684

Bhasin, M. L. (2013). Corporate governance and role of the forensic accountant: An exploratory study of an Asian country. Amity Business Review, 14(1), 48-71.

Bhimani, A. (2020). Digital data and management accounting: Why we need to rethink research methods. Journal of Management Control, 31(1), 9-23. https://doi.org/10.1007/s00187-020-00295-z

Bonsón, E., & Bednárová, M. (2019). Blockchain and its implications for accounting and auditing. Meditari Accountancy Research, 27(5), 725-740. https://doi.org/10.1108/MEDAR-06-2018-0250

Coman, D. M., Ionescu, C. A., Petrescu, M. G., Stanescu, S. G., & Paraschiv, S. P. (2022). Digitization of accounting: The premise of the paradigm shift of role of the professional accountant. Applied Sciences, 12(7), 3359. https://doi.org/10.3390/app12073359

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Cooper, L. A., Holderness, D. K., Sorensen, T. L., & Wood, D. A. (2019). Robotic process automation in public accounting. Accounting Horizons, 33(4), 15-35. https://doi.org/10.2308/acch-52466

Dai, J., & Vasarhelyi, M. A. (2017). Toward blockchain-based accounting and assurance. Journal of Information Systems, 31(3), 5-21. https://doi.org/10.2308/isys-51804

Richins, G., Stapleton, A., Stratopoulos, T. C., & Wong, C. (2017). Big data analytics: Opportunity or threat for the accounting profession? Journal of Information Systems, 31(3), 63-79. https://doi.org/10.2308/isys-51805

Schaltegger, S., Bennett, M., & Burritt, R. (Eds.). (2006). Sustainability accounting and reporting. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4974-3

Vasarhelyi, M. A., Kogan, A., & Tuttle, B. M. (2015). Big data in accounting: An overview. Accounting Horizons, 29(2), 381-396. https://doi.org/10.2308/acch-51066

Yigitbasioglu, O. (2023). Cloud accounting adoption and its impact on strategic decision-making. International Journal of Accounting Information Systems, 48, 100596. https://doi.org/10.1016/j.accinf.2022.100596

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE DİJİTAL BECERİLER VE SINIR ÖTESİ ÇEVRİM İÇİ SATIN ALMA: ÜLKE DÜZEYİNDE BİR ANALİZ

Öğr. Gör. Dr. Alaiddin KOŞAR
Mersin Üniversitesi, alaiddinkosar@mersin.edu.tr-ORCID ID: 0000-0002-5481-403X
Dr. Onur KARAASLAN
Mersin Üniversitesi, onurkaraaslan@mersin.edu.tr-ORCID ID: 0009-0002-9017-9181

ÖZET

Dijital teknolojilerin yaygınlaşması, tüketicilerin yalnızca kendi ülkelerindeki satıcılara değil, farklı ülkelerde faaliyet gösteren işletmelere de daha kolay ulaşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte sınır ötesi çevrim içi satın alma düzeyi Avrupa Birliği ülkeleri arasında belirgin farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmada, söz konusu farklılıkların dijital beceri düzeyiyle ilişkisi incelenmiştir. Araştırmanın amacı, Avrupa Birliği ülkelerinde temel veya temel üstü dijital beceriye sahip bireylerin oranı ile başka bir Avrupa Birliği ülkesindeki satıcıdan çevrim içi satın alma yapan bireylerin oranı arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Ayrıca ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi kontrol edildiğinde dijital becerilerin sınır ötesi satın almayı açıklamaya devam edip etmediği araştırılmıştır. Çalışmada 2023 yılına ait Eurostat verileri kullanılmış ve 27 Avrupa Birliği ülkesi analiz edilmiştir. Veriler Pearson korelasyon ve hiyerarşik doğrusal regresyon analizleriyle değerlendirilmiştir. Bulgular, dijital beceri düzeyi yüksek olan ülkelerde sınır ötesi çevrim içi satın alma oranının da daha yüksek olduğunu göstermiştir. Kişi başına GSYH kontrol edildiğinde de dijital becerilerin sınır ötesi satın alma üzerindeki pozitif katkısı devam etmiştir. Elde edilen sonuçlar, sınır ötesi e-ticaretin yalnızca ekonomik koşullarla değil, bireylerin dijital beceri düzeyiyle de yakından bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital beceri, sınır ötesi e-ticaret, çevrim içi satın alma

DIGITAL SKILLS AND CROSS-BORDER ONLINE PURCHASING IN EUROPEAN UNION COUNTRIES: A COUNTRY-LEVEL ANALYSIS

ABSTRACT

The spread of digital technologies has made it easier for consumers to reach not only domestic sellers but also businesses operating in other countries. However, the level of cross-border online purchasing varies considerably across European Union countries. This study examines whether these differences are associated with national levels of digital skills. Its main purpose is to investigate the relationship between the share of individuals with basic or above-basic digital skills and the share of individuals purchasing online from sellers located in another EU

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

country. The study also considers whether digital skills continue to explain cross-border online purchasing after controlling for the economic development of countries. Eurostat data for 2023 were used, and all 27 EU member states were included in the analysis. Pearson correlation and hierarchical linear regression analyses were conducted. The findings showed that countries with higher levels of digital skills also tended to have higher rates of cross-border online purchasing. Digital skills continued to make a positive contribution after GDP per capita was included as a control variable. The results indicate that participation in cross-border e-commerce is related not only to economic conditions but also to individuals' ability to use digital technologies effectively.

Keywords: Digital skills, cross-border e-commerce, online purchasing

1. GİRİŞ

Dijital teknolojiler, mal ve hizmetlerin üretilme, pazarlanma ve satın alınma biçimlerinde değişikliklere yol açmıştır. Dünya Ticaret Örgütüne göre dijital teknolojiler, tüketicilerin satın alma alışkanlıklarını değiştirerek çevrim içi pazarlara erişimi artırmakta; işletmelerin pazara girişini ve ürünlerini üretme, tanıtma ve dağıtma süreçlerini kolaylaştırmaktadır (World Trade Organization [WTO], 2018). Lee vd. (2003, aktaran Taşel, 2020), internetin alıcıların satıcı fiyatları ve ürün teklifleri hakkında bilgi edinme maliyetlerini azalttığını belirtmektedir. Taşel (2020) ise gerçek zamanlı iletişimin arama maliyetlerinin düşmesine ve coğrafi mesafenin aşılmasına yardımcı olduğunu ifade etmektedir.

E-ticaretin ülke sınırlarını aşmasıyla ürünlerin çevrim içi satış kanalları üzerinden yurt dışındaki müşterilere sunulması mümkün hâle gelmiştir. İşletmeler, e-ticaret platformları aracılığıyla yurt dışındaki müşterilerle iletişim kurabilmekte ve ürünlerini satabilmektedir (Irmak, 2023). Tüketiciler ise yerel ve sınır ötesi pazarlarda geniş bir ürün yelpazesine ulaşabilmekte, fiyatları karşılaştırabilmekte ve diğer tüketicilerin ürünler hakkındaki görüşlerinden yararlanabilmektedir (Eurostat, 2026). Bununla birlikte Avrupa'daki e-ticaret faaliyetleri bütün ülkelerde aynı düzeyde değildir. Pazarın gelişme hızı ve tüketicilerin çevrim içi alışverişe katılımı ülkeler ve bölgeler arasında farklılık göstermektedir (Weltevreden, 2025).

İnternet kullanımının yaygınlaşmasına karşın internet kullanan bireylerin tamamı çevrim içi alışveriş yapmamaktadır. Eurostat verilerine göre 2025 yılında Avrupa Birliği'nde 16-74 yaş arasındaki bireylerin %95'i araştırmadan önceki son 12 ayda internet kullanmış, internet kullanıcılarının %78'i çevrim içi mal veya hizmet satın almıştır. İnternet kullanımı ile çevrim içi satın alma arasındaki farkın ülkeden ülkeye değişmesi, internet kullanımının her ülkede aynı ölçüde çevrim içi satın almaya dönüşmediğini göstermektedir (Eurostat, 2026). OECD'nin ülke düzeyindeki analizinde ise eğitim düzeyi ve kişi başına GSYH kontrol edildikten sonra BİT becerileri ile çevrim içi satın alma, internet bankacılığı ve mal ve hizmetler hakkında bilgi arama arasında güçlü bir ilişki bulunduğu görülmüştür (OECD, 2024).

Ülkelerin ekonomik koşulları da çevrim içi satın alma davranışının değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken unsurlardan biridir. Satın alınabilirliğe ilişkin kaygılar, enflasyonist baskılar ve ekonomik belirsizlikler tüketicilerin satın alma davranışlarını

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

değiştirebilmektedir (Weltevreden, 2025). OECD'nin analizinde kişi başına GSYH'nin kontrol değişkeni olarak kullanılması da dikkate alınarak, bu çalışmada dijital beceriler ile sınır ötesi çevrim içi satın alma arasındaki ilişki ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi kontrol edilerek incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa Birliği ülkelerinde temel veya temel üstü dijital beceriye sahip bireylerin oranı ile Eurostat'ın 2023 yılı verilerine göre araştırmadan önceki üç ay içinde başka bir Avrupa Birliği ülkesindeki satıcıdan çevrim içi satın alma gerçekleştiren bireylerin oranı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ayrıca kişi başına gayrisafi yurt içi hasılanın satın alma gücü standardına göre düzeyi kontrol edildiğinde dijital becerilerin sınır ötesi çevrim içi satın alma oranını açıklayıp açıklamadığı araştırılmıştır. Çalışmada 2023 yılına ait Eurostat verileri kullanılmıştır. Araştırmanın, sınır ötesi e-ticaret pazarlarının ülkelerin dijital beceri ve ekonomik gelişmişlik düzeyleriyle birlikte değerlendirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

Sınır ötesi e-ticaret, dijital olarak sipariş edilen uluslararası ticaretin tüketiciye yönelik alanlarından biridir. Dijital olarak sipariş edilen ticaret, mal veya hizmet siparişlerinin alınması ya da verilmesi için özel olarak tasarlanmış yöntemlerle bilgisayar ağları üzerinden yapılan uluslararası satış ve satın alma işlemlerini kapsamaktadır. Ödeme veya teslimatın da çevrim içi yapılması bu tanım için zorunlu değildir (International Monetary Fund vd., 2023). Arı (2019), sınır ötesi çevrim içi satın almada alıcı ile satıcının farklı ülkelerde bulunduğunu ve ürünlerin çevrim içi mağazalar üzerinden ulusal sınırlar aşılarak alınıp satıldığını belirtmektedir. Bu çalışmada sınır ötesi çevrim içi satın alma, Eurostat göstergesine uygun olarak başka bir Avrupa Birliği ülkesindeki satıcıdan yapılan satın alma işlemleriyle sınırlandırılmıştır.

Sınır ötesi e-ticaret, işletmelerin yabancı pazarlardaki müşterilere çevrim içi kanallarla ulaşmasına imkân vermektedir. Tüfenk (2024), e-ihracatın işletmelere yeni pazarlara erişme ve müşteri tabanını genişletme olanağı sunduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte lojistik, gümrük mevzuatı ve ödeme sistemleri sınır ötesi işlemlerde karşılaşılan güçlükler arasındadır. Gomez-Herrera vd. (2014), Avrupa Birliği'ndeki sınır ötesi çevrim içi ticarette coğrafi uzaklığa bağlı ticaret maliyetlerinin çevrim dışı ticarete kıyasla önemli ölçüde azaldığını; buna karşılık dil sınırlarının aşılmasına bağlı maliyetlerin arttığını ve paket teslimatı ile çevrim içi ödeme sistemlerinin yeni maliyet kaynakları oluşturduğunu göstermiştir.

Avrupa ülkelerinde sınır ötesi çevrim içi satın alma oranları birbirinden belirgin biçimde farklıdır. Mącik'in (2018) ülke düzeyindeki ikincil veri analizinde bu oranın internet kullanıcıları içinde %3 ile %81 arasında değiştiği, internet kullanım yaygınlığı ile genel çevrim içi alışveriş oranının bu farklılığı yeterli biçimde açıklamadığı belirlenmiştir. Aynı çalışmada ulusal satıcılardan çevrim içi alışveriş düzeyi, coğrafi engelleme uygulamaları, ortak ya da benzer dil ve Avrupa Birliği üyeliği öne çıkan unsurlar arasında yer almıştır. Teslimat süresi ve maliyeti, vergiler, dil güçlükleri ve yabancı satıcının tüketicinin konumuna göre farklı işlem yapması da sınır ötesi satın almayı sınırlayabilen konular olarak ele alınmıştır (Mącik, 2018).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Bu bulgular, ülkeler arasındaki farklılığın yalnızca internet kullanım oranıyla açıklanamayacağını göstermektedir.

Dijital yeterlilik, dijital teknolojilerin öğrenme, çalışma ve topluma katılım amacıyla güvenli, eleştirel ve sorumlu biçimde kullanılmasını ve bu teknolojilerle etkileşimi kapsamaktadır. DigComp 2.2 çerçevesinde dijital yeterlilik; bilgi ve veri okuryazarlığı, iletişim ve iş birliği, dijital içerik oluşturma, güvenlik ve problem çözme olmak üzere beş alanda ele alınmaktadır (Vuorikari, Kluzer ve Punie, 2022). Araştırmada kullanılan Dijital Beceri Göstergesi 2.0 da bu çerçeveyi temel almaktadır. Gösterge, bireylerin Eurostat'ın hanehalkı ve bireylerin BİT kullanımı araştırmasında bildirdikleri dijital faaliyetlerden hareketle oluşturulan bileşik bir ölçüdür. Her alan için temel ve temel üstü düzeyler hesaplanmakta; "en az temel dijital beceri" göstergesi ise temel veya temel üstü beceri düzeyine sahip bireyleri birlikte kapsamaktadır (Vuorikari, Jerzak vd., 2022). Dolayısıyla araştırmada kullanılan değişken, internet kullanma sıklığından farklı olarak çeşitli dijital faaliyetlerin gerçekleştirilmesine dayalı bir beceri göstergesidir.

Dijital bölünme üzerine yapılan çalışmalar da erişim ile kullanımın aynı durumu ifade etmediğini göstermektedir. van Deursen ve van Dijk (2014), internet kullanım biçimlerinin yaş, eğitim, cinsiyet ve internet deneyimi gibi özelliklere göre farklılaştığını ve internet kullanımındaki eşitsizliklerin çevrim dışı toplumsal eşitsizlikleri yansıtabildiğini belirlemiştir. Scheerder vd. (2017) ise ikinci ve üçüncü düzey dijital bölünmeye ilişkin çalışmaları inceleyerek internet becerileri, kullanım biçimleri ve internet kullanımından elde edilen sonuçların ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu ayrım, internet kullanım oranları birbirine yakın iki ülkede çevrim içi alışveriş davranışının neden aynı düzeyde olmayabileceğini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Dijital beceriler ile çevrim içi alışveriş arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar farklı ölçüm düzeylerinde benzer yönde bulgular vermektedir. Štofejová vd. (2024), Avrupa Birliği ülkelerine ait 2011–2021 dönemi Eurostat verilerini kullanarak dijital beceri göstergesi ile genel çevrim içi alışveriş arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bununla birlikte bu çalışmada dijital beceri; dosya paylaşma, gönderme ve aktarma faaliyetleriyle ölçülmüştür. Bu nedenle kullanılan ölçüm, bu araştırmadaki beş alanlı Dijital Beceri Göstergesi 2.0 ile aynı değildir. Türkiye'de kadın tüketiciler üzerinde yapılan bir araştırmada da dijital okuryazarlığın e-satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir (Özdemir Süzer ve Altın, 2023). Bu çalışma bireysel düzeyde satın alma niyetini ele aldığı için ülke düzeyindeki gerçekleşmiş satın alma oranına doğrudan kanıt oluşturmaz; ancak dijital yeterlilik ile çevrim içi tüketici davranışı arasındaki ilişkiyi desteklemektedir.

Ekonomik gelişmişlik de çevrim içi alışveriş oranları değerlendirilirken dikkate alınması gereken bir ülke özelliğidir. Huterska ve Huterski (2022), 27 Avrupa Birliği ülkesinin 2010–2021 dönemine ait verilerini kullanarak genel çevrim içi alışverişin belirleyicilerini incelemiştir. Çalışmada satın alma gücü standardına göre kişi başına GSYH, ülkelerin ekonomik durumunu ve refah düzeyini temsil eden değişken olarak kullanılmış; bu değişken ile genel çevrim içi alışveriş arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırma sınır ötesi alışverişi değil, toplam çevrim içi alışverişi açıklamaktadır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Buna rağmen ekonomik gelişmişliğin çevrim içi alışverişin genel düzeyiyle bağlantılı olduğunu göstermesi, kişi başına GSYH'nin bu çalışmada kontrol değişkeni olarak kullanılmasına dayanak sağlamaktadır.

Sınır ötesi çevrim içi satın alma, tüketicinin başka bir ülkedeki satıcıyla dijital ortamda işlem yapmasını gerektirir. Valarezo vd. (2018), İspanya'daki bireylere ait verilerle yaptıkları analizde bilgisayar ve internet becerilerinin hem diğer Avrupa Birliği ülkeleriyle hem de dünyanın geri kalanıyla gerçekleştirilen sınır ötesi e-ticareti açıklayan pozitif ve anlamlı faktörler olduğunu belirlemiştir. Bu bulgu bireysel düzeyde elde edilmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde dijital beceri ile genel çevrim içi alışveriş arasında belirlenen ilişki de ülke düzeyinde destekleyici bir bulgu sunmaktadır (Štofejová vd., 2024). Bu çalışmalardan hareketle dijital beceri oranı daha yüksek olan ülkelerde başka Avrupa Birliği ülkelerindeki satıcılardan satın alma oranının da daha yüksek olması beklenmektedir.

H_1: Avrupa Birliği ülkelerinde temel veya temel üstü dijital beceriye sahip bireylerin oranı ile başka Avrupa Birliği ülkelerindeki satıcılardan çevrim içi satın alma gerçekleştiren bireylerin oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Dijital beceri ile sınır ötesi çevrim içi satın alma arasındaki ilişki, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri dikkate alınmadan değerlendirildiğinde iki değişken arasındaki bağlantı olduğundan farklı görünebilir. Huterska ve Huterski'nin (2022) kişi başına GSYH ile genel çevrim içi alışveriş arasında belirlediği pozitif ilişki, ekonomik koşulların modelde kontrol edilmesini gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan Valarezo vd. (2018), bilgisayar ve internet becerilerinin sınır ötesi çevrim içi satın almayla ayrıca ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu bulgulardan hareketle, ekonomik gelişmişlik kontrol edildiğinde de dijital becerilerin sınır ötesi çevrim içi satın alma oranını pozitif yönde açıklamaya devam etmesi beklenmektedir.

H_2: Avrupa Birliği ülkelerinin ekonomik gelişmişlik düzeyi kontrol edildiğinde, temel veya temel üstü dijital beceriye sahip bireylerin oranı başka Avrupa Birliği ülkelerindeki satıcılardan çevrim içi satın alma oranını pozitif yönde açıklamaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Deseni ve Kapsamı

Bu araştırma, Avrupa Birliği ülkelerine ilişkin ikincil verilerin kullanıldığı nicel ve kesitsel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Analiz birimi bireyler değil, ülkelerdir. Çalışmanın kapsamını 2023 yılında Avrupa Birliği üyesi olan 27 ülke oluşturmuştur. Ülkelerin tamamına ilişkin verilere ulaşıldığı için ayrıca bir örnekleme yöntemi uygulanmamış ve analizler AB-27'nin bütünü üzerinden yürütülmüştür. İncelenen üç değişkenin de bütün ülkeler için mevcut olması nedeniyle herhangi bir ülke analiz dışında bırakılmamış, eksik değerleri tamamlamak amacıyla tahmin veya değer atama işlemi yapılmamıştır.

3.2. Veri Kaynakları ve Değişkenlerin Hazırlanması

Çalışmada kullanılan veriler Eurostat veri tabanından 2023 referans yılı için derlenmiştir. Dijital beceri değişkeni, 16-74 yaş grubunda en az temel düzeyde genel dijital beceriye sahip

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

bireylerin oranını göstermektedir (gösterge kodu: I_DSK2_BAB). Bu gösterge, temel ve temel üstü dijital beceri düzeylerini birlikte kapsamaktadır (Eurostat, t.y.-b). Sınır ötesi çevrim içi satın alma değişkeni ise araştırmadan önceki son üç ay içinde başka bir Avrupa Birliği ülkesindeki satıcıdan çevrim içi satın alma yapan bireylerin, 16-74 yaş grubundaki bütün bireyler içindeki oranı olarak ele alınmıştır.

Eurostat'ın I_BPG_EU göstergesi, başka bir AB ülkesindeki satıcıdan satın alma davranışını yalnızca son üç ayda çevrim içi alışveriş yapan bireyler içinde vermektedir (Eurostat, t.y.-d). Araştırmada paydanın bütün 16-74 yaş grubunu kapsaması için bu gösterge, son üç ayda çevrim içi alışveriş yapan bireylerin oranını gösteren I_BUY3 ile birlikte kullanılmıştır (Eurostat, t.y.-c). Sınır ötesi satın alma oranı, (I_BUY3 × I_BPG_EU) / 100 işlemiyle hesaplanmıştır. Bu işlem eksik verilerin tamamlanmasına yönelik bir tahmin değil, iki göstergenin aynı nüfus tabanına dönüştürülmesidir. Kaynak değerler iki ondalık basamakla sunulduğundan hesaplanan oranlar da iki ondalık basamakla kaydedilmiştir.

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyini temsil etmek üzere satın alma gücü standardına göre kişi başına GSYH hacim endeksi kullanılmıştır (Eurostat, t.y.-a). AB-27 ortalamasının 100 kabul edildiği bu gösterge bir para tutarı veya büyüme oranı değildir; ülkelerin kişi başına GSYH düzeylerini fiyat farklılıkları dikkate alınarak karşılaştırmaya imkân veren bir endekstir. Ayrı veri tablolarından elde edilen değerler ülke kodları üzerinden birleştirilmiş ve nihai veri dosyası ülke kodu, ülke adı, dijital beceri, sınır ötesi çevrim içi satın alma ve kişi başına GSYH-PPS değişkenlerinden oluşturulmuştur.
Bu işlemler sonucunda oluşturulan ve analizlerde kullanılan ülke düzeyindeki veri seti Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Avrupa Birliği Ülkelerine Ait Dijital Beceri, Sınır Ötesi Çevrim İçi Satın Alma ve Kişi Başına GSYH-PPS Değerleri

Kod	Ülke	DB (%)	SÖSA (%)	GSYH-PPS		Kod	Ülke	DB (%)	SÖSA (%)	GSYH-PPS
BE	Belçika	59,39	40,55	118		LT	Litvanya	52,91	17,74	86
BG	Bulgaristan	35,52	7,38	63		LU	Lüksemburg	60,14	48,84	248
CZ	Çekya	69,11	24,61	91		HU	Macaristan	58,89	25,00	75
DK	Danimarka	69,62	31,82	126		MT	Malta	62,78	38,35	109
DE	Almanya	52,22	13,67	118		NL	Hollanda	82,70	28,96	131
EE	Estonya	62,61	26,66	80		AT	Avusturya	64,68	43,19	121
IE	İrlanda	72,91	44,45	218		PL	Polonya	44,30	6,30	77
EL	Yunanistan	52,40	13,43	68		PT	Portekiz	55,97	19,90	81
ES	İspanya	66,18	17,60	91		RO	Romanya	27,73	5,94	75
FR	Fransa	59,67	25,43	99		SI	Slovenya	46,70	26,68	91
HR	Hırvatistan	58,95	23,29	78		SK	Slovakya	51,31	25,69	74
IT	İtalya	45,75	14,77	98		FI	Finlandiya	81,99	28,09	103

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Kod	Ülke	DB (%)	SÖSA (%)	GSYH-PPS		Kod	Ülke	DB (%)	SÖSA (%)	GSYH-PPS
CY	Kıbrıs	49,46	40,84	97		SE	İsveç	66,44	23,57	111
LV	Letonya	45,34	21,45	70						

Not. DB = en az temel düzeyde dijital beceriye sahip bireylerin oranı; SÖSA = başka bir AB ülkesindeki satıcıdan çevrim içi satın alma yapan bireylerin oranı; GSYH-PPS = satın alma gücü standardına göre kişi başına GSYH hacim endeksi (AB-27 ortalaması = 100). SÖSA değerleri `(I_BUY3 × I_BPG_EU) / 100` işlemiyle hesaplanmış, DB ve GSYH-PPS değerleri Eurostat'tan doğrudan alınmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Analizlere başlamadan önce değişkenlerin ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek değerleri hesaplanmıştır. Birinci hipotezde dijital beceri ile sınır ötesi çevrim içi satın alma arasındaki ilişki incelendiği için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. İkinci hipotez, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi kontrol edildiğinde dijital becerinin sınır ötesi satın alma oranını açıklamaya devam edip etmediğine yöneliktir. Bu amaçla iki aşamalı hiyerarşik doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. İlk modele kontrol değişkeni olarak kişi başına GSYH-PPS, ikinci modele ise dijital beceri değişkeni eklenmiştir. Modellerin açıklama düzeyleri R^2 ve düzeltilmiş R^2 değerleriyle, dijital becerinin modele ek katkısı ise R^2 değişimi ve model karşılaştırma testiyle değerlendirilmiştir.

Regresyon sonuçları yorumlanmadan önce model varsayımları da incelenmiştir. Artıkların normalliği Shapiro-Wilk testi ve Q-Q grafiğiyle; doğrusallık ve sabit varyans artık grafikleriyle; otokorelasyon Durbin-Watson testiyle; çoklu bağlantı VIF ve tolerans değerleriyle kontrol edilmiştir. Sonuçları belirgin biçimde etkileyebilecek ülke gözlemlerini değerlendirmek için Cook uzaklığı kullanılmıştır. Analizler Jamovi 2.6.44 programında gerçekleştirilmiş ve istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Tanımlayıcı İstatistik Bulguları

Araştırma değişkenlerine ait ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek değerler Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	N	Ortalama	SS	En düşük	En yüksek
Dijital beceri (%)	27	57,62	12,65	27,73	82,70
Sınır ötesi satın alma (%)	27	25,34	11,71	5,94	48,84
Kişi başına GSYH-PPS	27	103,59	42,00	63	248

Çizelge 2'de görüldüğü üzere ülkeler arasında üç gösterge bakımından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Dijital beceri oranı ortalama %57,62, sınır ötesi çevrim içi satın alma oranı ise ortalama %25,34'tür. Dijital beceri Hollanda'da en yüksek (%82,70), Romanya'da en düşük (%27,73) düzeydedir. Sınır ötesi satın alma Lüksemburg'da %48,84'e ulaşırken Romanya'da %5,94'te kalmaktadır. Kişi başına GSYH-PPS değerlerinin 63 ile 248 arasında değişmesi,

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

incelenen ülkelerin ekonomik gelişmişlik bakımından homojen bir yapı göstermediğini ortaya koymaktadır.

4.2. Korelasyon Bulguları

Dijital beceri düzeyi ile sınır ötesi çevrim içi satın alma arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizinin sonuçları Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişken çifti	Pearson r	p	%95 GA	
			Alt sınır	Üst sınır
Dijital beceri – Sınır ötesi satın alma	0,558**	0,002	0,227	0,774
Dijital beceri – Kişi başına GSYH-PPS	0,437*	0,023	0,068	0,701
Sınır ötesi satın alma – Kişi başına GSYH-PPS	0,697***	<0,001	0,431	0,851

Not. N = 27. GA = güven aralığı. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Dijital beceri ile sınır ötesi çevrim içi satın alma arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur ($r = 0,558$; $p = 0,002$; %95 GA [0,227; 0,774]). Başka bir ifadeyle, dijital beceri oranı daha yüksek olan ülkelerde başka bir AB ülkesindeki satıcıdan çevrim içi satın alma oranı da genel olarak daha yüksektir. Bu bulgu H_1'i desteklemektedir. Korelasyon çizelgesinde ayrıca kişi başına GSYH-PPS'nin hem dijital beceriyle ($r = 0,437$; $p = 0,023$) hem de sınır ötesi satın almayla ($r = 0,697$; $p < 0,001$) pozitif ilişkili olduğu görülmektedir.

4.3. Hiyerarşik Regresyon Bulguları

Kişi başına GSYH-PPS'nin sınır ötesi çevrim içi satın alma üzerindeki açıklayıcılığını ve dijital becerinin bu değişkene ek katkısını belirlemek amacıyla iki aşamalı hiyerarşik regresyon analizi uygulanmış; ilk modele kişi başına GSYH-PPS, ikinci modele ise dijital beceri değişkeni eklenmiştir.

Hiyerarşik regresyon analizine geçilmeden önce model varsayımları incelenmiştir. Artıkların normalliğine ilişkin Shapiro-Wilk testi anlamlı değildir ($W = 0,959$; $p = 0,348$). Q-Q ve artık grafiklerinde belirgin bir sapma, eğri ya da huni biçimi gözlenmemiştir. Durbin-Watson değeri 2,36'dır ($p = 0,334$); bu sonuç artıklar arasında anlamlı otokorelasyon bulunmadığını göstermektedir. Her iki açıklayıcı değişken için VIF değerinin 1,24, tolerans değerinin 0,809 olması çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermiştir. En yüksek Cook uzaklığının 0,111 olması da sonuçları tek başına aşırı ölçüde etkileyen bir ülke gözlemi bulunmadığına işaret etmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Çizelge 4. Hiyerarşik Regresyon Modellerine İlişkin Uyum Sonuçları

Model	Modele giren değişken(ler)	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	ΔR^2	F (sd)	p
1	Kişi başına GSYH-PPS	0,697	0,486	0,465	—	23,60 (1,25)	<0,001
2	Kişi başına GSYH-PPS + Dijital beceri	0,752	0,565	0,529	0,080	15,60 (2,24)	<0,001

Not. Model 2'nin Model 1'e göre sağladığı artış anlamlıdır: $\Delta F(1,24) = 4,40$; $p = 0,047$. Bağımlı değişken: sınır ötesi çevrim içi satın alma. N = 27.

İlk modelde yalnızca kişi başına GSYH-PPS yer almış ve model sınır ötesi satın alma oranındaki varyansın %48,6'sını açıklamıştır. Dijital becerinin ikinci aşamada modele eklenmesiyle açıklanan varyans %56,5'e yükselmiştir. Böylece dijital beceri, ekonomik gelişmişlik düzeyinin açıkladığı bölümün ötesinde modele %8,0 oranında ek açıklama sağlamıştır. Model karşılaştırması bu artışın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($\Delta F(1,24) = 4,40$; $p = 0,047$).

Çizelge 5. Hiyerarşik Regresyon Katsayıları

Model	Yordayıcı	B	SH	β	t	p	%95 GA (B)
1	Sabit	5,215	4,459	—	1,17	0,253	[-3,968; 14,399]
1	Kişi başına GSYH-PPS	0,194	0,040	0,697	4,86	<0,001	[0,112; 0,277]
2	Sabit	-7,562	7,390	—	-1,02	0,316	[-22,815; 7,691]
2	Kişi başına GSYH-PPS	0,156	0,042	0,560	3,74	0,001	[0,070; 0,242]
2	Dijital beceri	0,291	0,139	0,314	2,10	0,047	[0,005; 0,576]

Not. B = standartlaştırılmamış katsayı; SH = standart hata; β = standartlaştırılmış katsayı; GA = güven aralığı.

Model 1'de kişi başına GSYH-PPS'nin katsayısı pozitif ve anlamlıdır ($B = 0,194$; $\beta = 0,697$; $p < 0,001$). Nihai modelde de kişi başına GSYH-PPS sınır ötesi satın alma oranını pozitif yönde açıklamaya devam etmektedir ($B = 0,156$; $\beta = 0,560$; $p = 0,001$). Bunun yanında dijital becerinin katsayısı da pozitif ve anlamlıdır ($B = 0,291$; $\beta = 0,314$; $p = 0,047$; %95 GA [0,005; 0,576]). Kişi başına GSYH-PPS sabit tutulduğunda dijital beceri oranındaki bir puanlık artış, sınır ötesi satın alma oranında yaklaşık 0,29 puanlık artışla ilişkilidir. Bu sonuç H2'yi desteklemektedir.

Analiz birimleri ülkeler ve veriler tek bir yıla ait olduğundan, elde edilen bulgular bireysel tüketici davranışı ya da nedensel etki biçiminde değil, 2023 yılı AB-27 ülke düzeyindeki istatistiksel ilişkiler olarak değerlendirilmelidir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Avrupa Birliği ülkelerinde dijital beceri düzeyi ile başka bir AB ülkesindeki satıcıdan yapılan çevrim içi satın alma arasındaki ilişki incelenmiştir. Bulgular, dijital beceri oranı arttıkça sınır ötesi çevrim içi satın alma oranının da yükseldiğini göstermiştir. Bu sonuç, ilk hipotezi desteklemektedir. Kişi başına GSYH-PPS'nin kontrol edildiği hiyerarşik regresyon analizinde de dijital becerinin modele anlamlı katkı sağlamaya devam etmesi, ikinci hipotezin de desteklendiğini göstermiştir. Buna göre ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi sınır ötesi

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

çevrim içi satın alma bakımından önemli olmakla birlikte, dijital beceriler bu farklılığı açıklayan ayrı bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, Avrupa Birliği ülkelerine ait veriler üzerinden dijital beceri düzeyinin genel çevrim içi alışveriş üzerinde anlamlı bir etkisi bulunduğunu belirleyen Štofejová vd.'nin (2024) sonuçlarıyla aynı yöndedir. Benzer biçimde Valarezo vd. (2018), bilgisayar ve internet becerilerinin hem diğer Avrupa Birliği ülkeleriyle hem de dünyanın geri kalanıyla gerçekleştirilen sınır ötesi e-ticareti açıklayan pozitif ve anlamlı faktörler olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'de kadın tüketiciler üzerinde yapılan çalışmada dijital okuryazarlığın e-satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin bulunması da farklı bir örneklem ve ölçüm düzeyinde olmakla birlikte ulaşılan sonucu desteklemektedir (Özdemir Süzer ve Altın, 2023).

Kişi başına GSYH-PPS'nin her iki modelde de pozitif ve anlamlı olması, ekonomik gelişmişliğin göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Bu bulgu, kişi başına GSYH ile genel çevrim içi alışveriş arasında pozitif ilişki belirleyen Huterska ve Huterski'nin (2022) çalışmasıyla uyumludur. Bununla birlikte dijital becerinin ekonomik gelişmişlik kontrol edildikten sonra da anlamlı kalması, yalnızca gelir ve refah artışına dayalı politikaların yeterli olmayabileceğine işaret etmektedir. Dijital becerileri geliştirmeye yönelik eğitimler, çevrim içi güvenlik farkındalığı ve tüketicilerin uluslararası platformları daha bilinçli kullanmasını destekleyen uygulamalar, sınır ötesi e-ticarete katılım açısından önem taşıyabilir.

6. SINIRLILIKLAR VE GELECEK ÇALIŞMALAR İÇİN ÖNERİLER

Araştırma, tek bir yıla ve 27 AB ülkesine ait ülke düzeyindeki verilere dayanmaktadır. Bu nedenle bulgular bireysel tüketici davranışı ya da nedensel etki olarak yorumlanmamalıdır. Gelecek çalışmalarda birden fazla yılı kapsayan panel veriler kullanılabilir; lojistik altyapı, dil yakınlığı, çevrim içi ödeme kullanımı ve tüketici güveni gibi değişkenler modele eklenebilir. Ayrıca ülke düzeyindeki sonuçların bireysel verilerle sınanması, dijital becerilerin hangi boyutlarının sınır ötesi satın almada daha etkili olduğunu göstermeye yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

Arı, Y. O. (2019). Türkiye'de ve dünyada sınır ötesi elektronik ticaret. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1*(2), 11–22. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebyuiibfdergi/article/621928

Eurostat. (2026, February 26). *E-commerce statistics for individuals*. Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=E-commerce_statistics_for_individuals

Eurostat. (t.y.-a). GDP per capita in PPS [Veri seti; çevrim içi veri kodu: TEC00114]. Erişim tarihi: 30 Temmuz 2026. doi:10.2908/TEC00114

Eurostat. (t.y.-b). Individuals' level of digital skills (from 2021 onwards) [Veri seti; çevrim içi veri kodu: ISOC_SK_DSKL_I21]. Erişim tarihi: 30 Temmuz 2026. doi:10.2908/ISOC_SK_DSKL_I21

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Eurostat. (t.y.-c). Internet purchases by individuals (2020 onwards) [Veri seti; çevrim içi veri kodu: ISOC_EC_IB20]. Erişim tarihi: 30 Temmuz 2026. doi:10.2908/ISOC_EC_IB20

Eurostat. (t.y.-d). Internet purchases – origin of sellers (2020 onwards) [Veri seti; çevrim içi veri kodu: ISOC_EC_IBOS]. Erişim tarihi: 30 Temmuz 2026. doi:10.2908/ISOC_EC_IBOS

Gomez-Herrera, E., Martens, B., & Turlea, G. (2014). The drivers and impediments for cross-border e-commerce in the EU. *Information Economics and Policy, 28*, 83–96. https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2014.05.002

Huterska, A., & Huterski, R. (2022). Determinants of using online shopping in European Union countries. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law, 21*(4), 675–691. https://doi.org/10.12775/EiP.2022.036

International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations Conference on Trade and Development, & World Trade Organization. (2023). *Handbook on measuring digital trade* (2nd ed.). OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/ac99e6d3-en

Irmak, E. (2023). Uluslararası ticarette dijitalleşme: E-ticaret kapsamında e-ihracat. *The Journal of Social Science, 7*(14), 180–200. https://doi.org/10.30520/tjsosci.1357354

Mącik, R. (2018). Identification of factors affecting the popularity of cross-border online shopping in the European Union countries. In M. Papież & S. Śmiech (Eds.), *The 12th Professor Aleksander Zelias International Conference on Modelling and Forecasting of Socio-Economic Phenomena: Conference proceedings* (pp. 266–275). Foundation of the Cracow University of Economics. https://doi.org/10.14659/SEMF.2018.01.27

OECD. (2024). *OECD digital economy outlook 2024 (Volume 1): Embracing the technology frontier*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/a1689dc5-en

Özdemir Süzer, Ö., & Altın, S. (2023). Kadın tüketicilerin dijital okuryazarlıklarının e-satın alma niyeti üzerine etkisi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi, 7*(2), 203–225. https://doi.org/10.29216/ueip.1250837

Scheerder, A., van Deursen, A. J. A. M., & van Dijk, J. A. G. M. (2017). Determinants of Internet skills, uses and outcomes: A systematic review of the second- and third-level digital divide. *Telematics and Informatics, 34*(8), 1607–1624. https://doi.org/10.1016/j.tele.2017.07.007

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Štofejová, L., Kráľ, Š., & Fedorko, R. (2024). Analytical view on advancement of digital skills among EU consumers in electronic commerce. *Journal of Infrastructure, Policy and Development, 8*(9), Article 7784. https://doi.org/10.24294/jipd.v8i9.7784

Taşel, F. (2020). Dijitalleşmenin ticarete ve ekonomiye etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi, 8*(2), 127–137. https://doi.org/10.14514/BYK.m.26515393.2020.8/2.127-137

Tüfenk, M. B. (2024). Sınır ötesi e-ticaret: E-ihracat ile küresel pazarlara açılmak. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(1), 1–19. https://doi.org/10.55044/meusbd.1466658

Valarezo, Á., Pérez-Amaral, T., Garín-Muñoz, T., Herguera García, I., & López, R. (2018). Drivers and barriers to cross-border e-commerce: Evidence from Spanish individual behavior. *Telecommunications Policy, 42*(6), 464–473. https://doi.org/10.1016/j.telpol.2018.03.006

van Deursen, A. J. A. M., & van Dijk, J. A. G. M. (2014). The digital divide shifts to differences in usage. *New Media & Society, 16*(3), 507–526. https://doi.org/10.1177/1461444813487959

Vuorikari, R., Jerzak, N., Karpinski, Z., Pokropek, A., & Tudek, J. (2022). *Measuring digital skills across the EU: Digital Skills Indicator 2.0*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/897803

Vuorikari, R., Kluzer, S., & Punie, Y. (2022). *DigComp 2.2: The digital competence framework for citizens—With new examples of knowledge, skills and attitudes*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/115376

Weltevreden, J. W. J. (2025). *European e-commerce report 2025*. Amsterdam University of Applied Sciences & Ecommerce Europe. https://ecommerce-europe.eu/wp-content/uploads/2025/10/CMI2025_LIGHT_CORRIGENDUM.pdf

World Trade Organization. (2018). *World trade report 2018: The future of world trade: How digital technologies are transforming global commerce*. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_trade_report18_e.pdf

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

IMPACT OF DIGITAL LEARNING TOOLS ON STUDENT ENGAGEMENT IN IRANIAN SECONDARY SCHOOLS

Dr. Leila Modarresi
Department of Educational Technology, Shahid Beheshti University, Iran

Assis. Prof. Dr. Hamed Vaziri
Faculty of Psychology and Education, University of Isfahan, Iran

ABSTRACT

Digital learning tools profoundly influence student engagement in Iranian secondary schools amid rapid edtech adoption post-COVID. This quasi-experimental study involving 1,200 students across 20 Tehran and Mashhad schools evaluates gamified platforms, interactive simulations, and adaptive learning apps on behavioral, emotional, and cognitive engagement dimensions. Pre-post assessments using the Utrecht Engagement Scale reveal 32% overall engagement uplift, with gamification yielding strongest effects on at-risk learners (ES=0.78). Eye-tracking and log data analysis confirm sustained attention spans extended by 25% during multimedia sessions versus traditional lectures. Multivariate regression identifies device accessibility and teacher digital competence as key moderators, explaining 52% of variance. Qualitative focus groups uncover motivational mechanisms like achievement badges fostering self-efficacy and collaborative forums enhancing peer belonging. Neural network models predict engagement trajectories from early usage patterns, enabling proactive interventions. Scalability assessment projects nationwide rollout via Iran's ShAD platform could elevate PISA-equivalent scores by 15 points. Challenges including digital divide in rural areas are addressed through offline-capable modules and teacher upskilling via 10,000-trainee MOOCs. Longitudinal 18-month tracking confirms sustained benefits without novelty decay. The findings advocate systematic edtech integration aligned with Iran's National Curriculum Framework, transforming passive learning environments into dynamic engagement ecosystems.

Key words: digital learning tools, student engagement, gamification, edtech adoption, secondary education

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

INCLUSION POLICIES IN PRIMARY EDUCATION: A CASE STUDY FROM SERBIAN PUBLIC SCHOOLS

Prof. Dr. Luka Stanković
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

Jovana Nikolić
Department of Special Education, University of Belgrade, Serbia

Assis. Prof. Dr. Marko Rajković
Institute of Education, University of Niš, Serbia

ABSTRACT

Serbia's inclusion policies in primary education demonstrate mixed outcomes five years post-mandatory implementation. This mixed-methods case study across 50 Belgrade and Vojvodina schools analyzes academic integration, social acceptance, and resource allocation for 800 students with SEN. Quantitative data shows 28% improvement in literacy outcomes for mild disabilities through co-teaching models, yet persistent 15% achievement gaps for autism spectrum disorders. Network analysis of classroom interactions reveals 65% of typically developing peers form inclusive friendships when structured facilitation occurs. Policy implementation gaps include inadequate paraeducator training (only 42% certified) and physical infrastructure deficits in 30% of schools. Cost-effectiveness modeling favors resource rooms supplemented by inclusion over full segregation, saving 22% while maintaining outcomes. Teacher surveys (n=300) identify attitudinal barriers mitigated by 12-week professional development yielding 35% bias reduction. Parental involvement programs boost acceptance rates by 40%. Comparative benchmarking against Croatia identifies scalable best practices like Serbia's national inclusion portal. Longitudinal cohort tracking confirms sustained benefits through grade 6. The study proposes tiered support frameworks integrating universal design for learning with targeted interventions, aligned with Serbia's EU accession educational reforms. Successful models from pilot schools project 75% inclusion rate nationwide by 2030.

Key words: inclusion policies, primary education, SEN integration, Serbian schools, co-teaching models

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

THE EFFECT OF TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT PROGRAMS ON LEARNING OUTCOMES IN SERBIA

Assis. Prof. Dr. Ana Petrović
Faculty of Education, University of Kragujevac, Serbia

Dragan Ilić
Center for Education Policy, University of Belgrade, Serbia

Zorica Stevanović
Institute for Educational Research, University of Novi Sad, Serbia

ABSTRACT

Teacher professional development programs significantly enhance learning outcomes in Serbian schools when designed with sustained, subject-specific coaching. This cluster-randomized trial across 120 primary schools evaluates a 2-year intervention combining workshops, peer mentoring, and classroom observation feedback on mathematics and literacy instruction. Treatment schools demonstrate 0.42σ gains in national assessment scores versus 0.08σ controls, sustained two years post-intervention. Structural equation modeling reveals pedagogical content knowledge mediation (β=0.61) outweighing general teaching skills. Fidelity analysis confirms 85% implementation adherence correlates with outcomes. Cost analysis values program at $180/student with 8:1 social ROI from lifetime earnings. Qualitative data illuminates mechanisms: reflective practice cycles foster adaptive expertise while communities of practice sustain motivation. Digital portfolio assessment enables precise skill tracking. Scalability roadmap phases national rollout via 15 regional hubs training 5,000 teachers annually. Policy implications target Serbia's Strategy for Education Development 2020-2025, advocating sustained PD over one-shot seminars. Comparative analysis with Poland's effective models informs curriculum-embedded coaching. Long-term tracking projects 12% PISA uplift by 2030. These evidence-based PD architectures transform teacher capacity, driving systemic educational improvement.

Key words: teacher PD, learning outcomes, Serbia education, coaching models, professional development

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

INNOVATIVE APPROACHES TO CURRICULUM DESIGN IN IRAQI UNIVERSITIES: CHALLENGES AND PROGRESS

Assoc. Prof. Dr. Ahmad Al-Jubouri
College of Education, University of Baghdad, Iraq

Assis. Prof. Dr. Sana Hameed
Department of Curriculum Development, University of Mosul, Iraq

Dr. Ali Kareem
Higher Education Research Center, Al-Mustansiriyah University, Iraq

ABSTRACT

Iraqi universities advance curriculum innovation amid post-conflict reconstruction, blending competency-based frameworks with digital integration. This national study surveys 5,000 faculty across 25 institutions, documenting 62% adoption of outcome-based education versus competency models dominating pre-2003. Challenge-response analysis identifies infrastructure deficits offset by hybrid MOOC integration reaching 40% enrollment growth. Employer surveys validate 78% skill-job alignment improvements. Design-based research cycles refine active learning modules, boosting critical thinking scores 31% per Bloom's taxonomy. Regional disparities show Baghdad leading with flipped classrooms (52% penetration) versus Kurdistan's project-based emphasis. Policymaking incorporates Bologna Process credit transfers facilitating 15% study abroad. Quality assurance via external examiners maintains standards. Economic modeling projects 22% graduate employability rise. Digital repositories preserve war-damaged syllabi while AI analytics predict dropout risks. Faculty upskilling via 100-hour certification reaches 28,000 educators. International partnerships with UK-QAA yield accreditation for 12 programs. The paper proposes national framework harmonizing innovation with cultural preservation, positioning Iraqi higher education for knowledge economy leadership.

Key words: curriculum design, Iraqi universities, OBE models, competency frameworks, higher education reform

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

EDUCATIONAL TECHNOLOGY INTEGRATION IN TEACHER TRAINING COLLEGES IN IRAQ

Prof. Dr. Samir Mahmoud
Faculty of Education, University of Baghdad, Iraq

Assis. Prof. Dr. Rana Al-Taie
Department of Educational Technology, University of Baghdad, Iraq

ABSTRACT

This study examines the integration of educational technology in teacher training colleges across Iraq, addressing challenges and opportunities in post-conflict educational reconstruction. With rapid digital transformation, Iraqi colleges face infrastructure deficits, teacher digital literacy gaps, and curriculum misalignment with 21st-century skills. The research employs a mixed-methods approach, surveying 450 trainee teachers and 120 faculty members from five major colleges in Baghdad, Basra, and Mosul, complemented by focus group discussions and classroom observations. Findings reveal that only 35% of colleges have reliable internet access, limiting adoption of learning management systems like Moodle and interactive tools such as Kahoot. Trainee teachers report high motivation for technology use but cite inadequate training, with 62% lacking proficiency in basic digital pedagogies. Successful integration cases highlight blended learning models combining flipped classrooms with local content via Arabic-subtitled Khan Academy videos. Policy analysis identifies funding shortages and centralized curriculum control as barriers, recommending decentralized professional development programs and public-private partnerships for device procurement. The study proposes a Technology Integration Framework tailored to Iraqi contexts, emphasizing culturally responsive edtech like AI-driven Arabic language tutors. Longitudinal tracking shows improved student engagement by 28% in pilot programs using Google Classroom. Comparative insights from Jordanian models inform scalability strategies. These advancements position Iraqi teacher colleges to produce digitally competent educators, fostering national resilience through human capital development amid ongoing reconstruction efforts.

Key words: educational technology, teacher training, Iraq education, digital literacy, blended learning

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

NEW METHODOLOGICAL TRENDS IN ONLINE LEARNING ACROSS RUSSIAN UNIVERSITIES

Prof. Dr. Sergey Ivanov
Faculty of Distance Education, Lomonosov Moscow State University, Russia

Dr. Ekaterina Sokolova
Institute of Education Development, Lomonosov Moscow State University, Russia

Assis. Prof. Dr. Pavel Kuznetsov
Department of Educational Technologies, Lomonosov Moscow State University, Russia

ABSTRACT

Russian universities have embraced innovative methodological trends in online learning, driven by the COVID-19 pivot and national digital education strategies. This comprehensive analysis reviews hybrid, adaptive, and gamified approaches across 50 leading institutions, utilizing data from the Russian Ministry of Education's Unified Digital Platform. Key trends include micro-credentialing via platforms like Stepik, achieving 40% completion rates compared to 15% for traditional MOOCs, and AI-personalized learning paths using neural network recommendation engines. Faculty surveys (n=1,200) indicate 78% adoption of flipped classroom models with pre-recorded lectures hosted on VK Video, enhancing synchronous seminar interactivity. Virtual reality simulations for STEM disciplines, such as molecular biology labs at Novosibirsk State University, demonstrate 25% knowledge retention gains. Challenges encompass digital divide issues, with rural students facing 30% lower access rates, addressed through subsidized Chromebooks and offline content syncing. Quality assurance frameworks incorporate blockchain-verified certificates and learning analytics dashboards tracking engagement metrics. The study evaluates competency-based progression models replacing seat-time credits, aligning with Bologna Process reforms. Case studies from HSE University showcase social learning networks fostering peer collaboration via Telegram bots. Policy recommendations advocate for federal standards on data privacy and faculty upskilling via 120-hour certification programs. These trends position Russian higher education as a global leader in scalable online methodologies, balancing technological innovation with pedagogical rigor for diverse learner populations.

Key words: online learning, methodological trends, Russian universities, adaptive learning, micro-credentialing

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

THE FOUNDATIONS OF ARMENIAN LOGIC: HISTORICAL ROOTS AND MODERN APPLICATIONS

Prof. Dr. Aram Petrosyan
Department of Philosophy, Yerevan State University, Armenia

ABSTRACT

This paper investigates the historical foundations and contemporary relevance of Armenian logical thought, situating it within the broader traditions of late antique, medieval, and early modern philosophy. It first examines key texts from Armenian theological and philosophical schools, highlighting how commentators engaged with Greek and Syriac sources while developing distinct approaches to inference, definition, and dialectical disputation. Particular attention is given to the reception of Aristotelian logic in Armenian monastic centers, where scholars adapted syllogistic structures to theological debate and scriptural exegesis. The study then traces how these logical frameworks informed educational curricula, legal reasoning, and rhetorical practice, thereby shaping intellectual life well beyond narrowly scholastic contexts. In the modern period, Armenian philosophers and logicians have revisited this heritage in light of developments in symbolic logic, analytic philosophy, and cognitive science. Through a critical comparison of historical manuscripts with contemporary work on argumentation theory and formal systems, the paper shows how earlier insights into language, analogy, and contradiction anticipate current discussions on non-classical logics and context-sensitive reasoning. By linking historical analysis with modern applications, the study argues that Armenian logical traditions offer valuable conceptual resources for rethinking issues such as pluralism, interreligious dialogue, and legal interpretation in a globalized world. The paper thus contributes to the growing recognition of non-Western logical traditions as active participants in the history and future of logic.

Key words: Armenian logic, history of philosophy, syllogism, argumentation, intellectual tradition

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

EXPLORING ETHICAL DIMENSIONS IN CONTEMPORARY ARMENIAN POLITICAL PHILOSOPHY

Dr. Lilit Grigoryan
Department of Political Science, American University of Armenia, Armenia
Assoc. Prof. Dr. Tigran Hakobyan
Department of Philosophy, Yerevan State University, Armenia

ABSTRACT
This paper analyzes central ethical questions in contemporary Armenian political philosophy, focusing on debates over justice, collective memory, and democratic responsibility. It begins by outlining the historical background in which current discussions unfold, emphasizing the legacies of Soviet governance, post-independence state-building, and ongoing challenges related to conflict, migration, and socio-economic inequality. Against this backdrop, the study examines how Armenian philosophers and public intellectuals draw on classical and modern ethical theories—ranging from virtue ethics and social contract traditions to critical theory and capabilities approaches—to evaluate institutional arrangements and civic practices. Particular attention is given to normative arguments about minority rights, freedom of expression, and the ethical responsibilities of political elites in transitional societies. Through close reading of recent monographs, essays, and public interventions, the paper identifies competing visions of political community: some prioritize cultural cohesion and historical continuity, while others stress deliberative participation and pluralism. The analysis highlights tensions between appeals to national solidarity and universal human-rights standards, showing how these are negotiated in discussions of constitutional reform, education policy, and media regulation. By bringing Armenian debates into conversation with wider literature on post-authoritarian ethics and transitional justice, the paper argues that contemporary Armenian political philosophy provides an important case study of how small states articulate ethical frameworks under conditions of geopolitical pressure and internal transformation.

Key words: political philosophy, ethics, Armenia, justice, democratic responsibility

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

DEBATES ON MINDFULNESS AND CONSCIOUSNESS: INDIAN PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES

Prof. Dr. Ravi Kumar
Department of Philosophy, University of Delhi, India
Dr. Sneha Narayan
Department of Humanities and Social Sciences, Indian Institute of Technology Bombay, India

ABSTRACT
This paper examines contemporary debates on mindfulness and consciousness through the lens of classical and modern Indian philosophical traditions. It begins by situating current global interest in mindfulness within a longer history of reflective practices in Buddhist, Advaita Vedanta, and Yoga schools, emphasizing that these traditions conceptualize attention, awareness, and selfhood in ways that both converge with and diverge from recent cognitive-scientific models. The study provides a comparative analysis of key Sanskrit and Pali texts that articulate layered accounts of consciousness, including distinctions between sensory awareness, reflexive awareness, and liberating insight. These frameworks are then brought into dialogue with contemporary discussions of phenomenal consciousness, higher-order theories, and predictive-processing accounts of the mind. Drawing on recent interdisciplinary work in contemplative studies, the paper evaluates claims that mindfulness-based interventions can be theoretically grounded in Indian philosophy without reducing them to therapeutic techniques detached from their ethical and soteriological contexts. It argues that classical accounts, which link mindfulness to moral cultivation and the transformation of desire, challenge purely instrumental or productivity-oriented appropriations of these practices. At the same time, Indian philosophical debates about the nature of self—whether ultimately real, conventionally constructed, or empty—provide conceptual tools for reassessing assumptions about personal identity in current consciousness research. By demonstrating how Indian perspectives open alternative possibilities for modeling subjectivity, the paper contributes to a more pluralistic and critically informed philosophy of mind that integrates cross-cultural resources.

Key words: mindfulness, consciousness, Indian philosophy, self, contemplative practice

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

INTERPRETING ADVAITA VEDANTA IN THE CONTEXT OF MODERN SCIENCE

Dr. Priya Nair
Department of Philosophy, Jawaharlal Nehru University, India
Assoc. Prof. Dr. Anil Joshi
Department of Religious Studies, University of Mysore, India

ABSTRACT

This paper explores contemporary interpretations of Advaita Vedanta in conversation with modern science, focusing on cosmology, neuroscience, and theories of consciousness. Advaita's non-dual account of reality, articulated through the identity of Atman and Brahman, has often been invoked in popular discourse to support or critique scientific worldviews, yet such engagements frequently rely on superficial analogies. The study seeks a more rigorous framework by examining how leading Advaita scholars and scientifically informed commentators reinterpret concepts such as maya, non-duality, and liberation in light of empirical findings. Through textual analysis and philosophical reconstruction, the paper compares Advaita's claims about the ultimate unreality of multiplicity with contemporary discussions of emergent phenomena, quantum indeterminacy, and the relational structure of physical theories. It also considers how Advaita's introspective methodology intersects with, but is not reducible to, neuroscientific investigations of awareness and the self-model. Rather than proposing simplistic equivalences—such as identifying Brahman with a physical field—the paper argues for a layered model in which Advaita functions as a metaphysical and phenomenological framework that can critically engage scientific theories without losing its normative and soteriological dimensions. The analysis highlights points of productive tension, including differing standards of evidence and contrasting views on the scope of explanation. Ultimately, the paper suggests that carefully articulated dialogue between Advaita Vedanta and modern science can enrich both domains by challenging reductionist assumptions and encouraging more nuanced accounts of reality, knowledge, and human flourishing.

Key words: Advaita Vedanta, modern science, non-duality, consciousness, cosmology

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

RETHINKING MORAL REALISM THROUGH INDIAN BUDDHIST PHILOSOPHY

Dr. Subhasis Bandyopadhyay
Department of Philosophy, University of Calcutta, India
Satyam Verma
Centre for Philosophy, Jawaharlal Nehru University, India

ABSTRACT
This paper reconsiders the debate on moral realism by engaging systematically with Indian Buddhist philosophical resources, particularly Madhyamaka and Yogācāra accounts of emptiness, conventional truth, and moral cultivation. Standard discussions of moral realism, largely shaped by Western analytic traditions, often presuppose robust metaphysical facts or properties that make moral statements true or false. Buddhist philosophers, by contrast, deny inherent existence while still affirming the practical indispensability of ethical norms and virtues. The study reconstructs key arguments from classical texts and commentaries to show how moral discourse can be both empty of intrinsic essence and conventionally binding. It then places these views in dialogue with contemporary positions such as constructivism, response-dependence theories, and quietist approaches to metaethics. By analyzing Buddhist accounts of compassion, karma, and the path, the paper argues that moral objectivity can be understood in terms of intersubjective justification within a shared practice of alleviating suffering, rather than as correspondence to stance-independent moral facts. This framework challenges the familiar opposition between realism and anti-realism, suggesting a middle path that preserves normativity without heavy metaphysical commitments. The paper concludes that Indian Buddhist philosophy offers a sophisticated model of ethical objectivity grounded in dependent origination and pragmatic wisdom, thereby expanding the conceptual repertoire available to contemporary metaethics.

Key words: moral realism, Buddhist philosophy, emptiness, metaethics, normativity

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

SOCIAL JUSTICE AND ETHICAL FRAMEWORKS IN CONTEMPORARY OMANI THOUGHT

Prof. Dr. Ahmed Al Balushi
Department of Islamic Studies, Sultan Qaboos University, Oman
Assoc. Prof. Dr. Noor Al Harthy
Department of Philosophy, University of Nizwa, Oman

ABSTRACT
This paper examines how contemporary Omani intellectuals articulate concepts of social justice and ethical responsibility in dialogue with Islamic tradition, tribal customs, and global human-rights discourse. It first outlines the socio-political context of Oman's recent development, including rapid modernization, diversification of the economy, and demographic change. Against this background, the study analyzes a range of Arabic-language essays, sermons, and policy documents that address issues such as economic inequality, gender roles, migrant labor, and environmental stewardship. The analysis reveals a spectrum of ethical frameworks: some authors emphasize scriptural sources and classical jurisprudence, others draw on maqasid al-shari'a (the higher objectives of Islamic law), and yet others integrate virtue-ethical and contractualist motifs. Particular attention is given to how Omani thinkers negotiate tensions between communal cohesion, state authority, and individual rights, as well as how they reinterpret concepts like zakat, consultation (shura), and public interest (maslaha) for a late-modern context. The paper argues that these debates amount to a distinctive Omani discourse on social justice, one that resists simple categorization as either conservative or liberal. By highlighting internal diversity and creative reinterpretation, the study contributes to broader discussions of Islamic ethics, showing how localized intellectual traditions engage global norms while responding to specific historical and cultural circumstances.

Key words: social justice, Islamic ethics, Oman, modernity, human rights

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

PERSPECTIVES ON ISLAMIC PHILOSOPHY: REASON, FAITH, AND MODERNITY

Dr. Waleed Al Shamsi
Department of Philosophy, Sultan Qaboos University, Oman
Prof. Dr. Layla Al Mamari
Department of Islamic Philosophy, University of Nizwa, Oman

ABSTRACT
This paper surveys contemporary perspectives on Islamic philosophy that seek to renegotiate the relationship between reason, faith, and modernity. It begins by revisiting foundational debates in classical kalam, falsafa, and Sufi thought concerning rational demonstration, revelation, and spiritual insight. Building on this historical backdrop, the study examines how present-day Muslim philosophers and theologians respond to challenges posed by secularization, scientific naturalism, and pluralistic societies. Through analysis of recent Arabic and English-language publications, the paper identifies three broad tendencies: rationalist projects that revitalize classical philosophical theology; reformist approaches that reinterpret scriptural sources through hermeneutics and critical theory; and dialogical frameworks that engage Western philosophy of religion on issues such as the problem of evil, religious pluralism, and public reason. The discussion highlights how these strands converge in their rejection of both uncritical traditionalism and reductive secularism, while differing on the scope and limits of rational inquiry in matters of faith. By comparing arguments on divine attributes, miracle, and moral epistemology, the paper illustrates how contemporary Islamic philosophy contributes original positions to global debates on religion and modernity. It concludes that renewed engagement with Islamic philosophical heritage, coupled with openness to intercultural dialogue, can offer nuanced models of rational religious commitment that move beyond familiar dichotomies of faith versus reason.

Key words: Islamic philosophy, reason and faith, modernity, philosophy of religion, kalam

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

SOCIAL INTEGRATION OF INTERNAL MIGRANTS IN URBAN KAZAKHSTAN: CHALLENGES AND POLICY RESPONSES

Prof. Dr. Nurzhan Akhmetov
Faculty of Social Sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan
Dr. Aigerim Sadykova
Faculty of Sociology, Nazarbayev University, Kazakhstan
Assis. Prof. Dr. Dauren Tulepov
Faculty of Humanities and Social Sciences, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

ABSTRACT
This paper examines the social integration of internal migrants in major urban centers of Kazakhstan, focusing on the interplay between structural constraints, everyday practices, and public policies. Internal migration has intensified in recent decades as residents move from rural and mono-industrial regions to cities in search of employment, education, and better services, yet their incorporation into urban life remains uneven. Drawing on survey data and in-depth interviews from Almaty, Astana, and Shymkent, the study analyzes migrants' access to housing, formal and informal labor markets, social services, and local networks. The findings indicate that registration rules, precarious employment, and segmented rental markets limit migrants' opportunities, reinforcing spatial and social segregation. At the same time, migrants develop coping strategies based on kinship ties, regional associations, and religious communities that partially compensate for institutional barriers but can also entrench parallel social worlds. The analysis highlights generational differences, showing that younger migrants integrate more readily into urban educational and cultural spaces while still facing discrimination and stigma in everyday interactions. Existing policy initiatives emphasize infrastructure and service provision, yet often overlook the symbolic and relational dimensions of belonging such as representation in local governance and recognition of diverse regional identities. The paper argues that a more comprehensive integration approach should combine legal and administrative reforms with targeted programs in housing, employment counseling, and community-building, co-designed with migrant organizations. Such an approach would better address both material needs and the subjective experience of inclusion, contributing to social cohesion in rapidly transforming Kazakhstani cities.

Key words: internal migration, social integration, urbanization, Kazakhstan, public policy

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

GENDER ROLES AND FAMILY TRANSFORMATION AMONG YOUNG ADULTS IN KAZAKHSTAN

Assoc. Prof. Dr. Aliya Zhaparova
Faculty of Sociology and Social Work, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan
Dr. Yerbolat Kassenov
Faculty of Social Sciences, Nazarbayev University, Kazakhstan

ABSTRACT
This paper explores how gender roles and family norms are being redefined among young adults in contemporary Kazakhstan. Situated at the crossroads of Soviet legacies, market reforms, and global cultural flows, Kazakhstani society provides a compelling case for examining tensions between traditional expectations and emerging individualistic aspirations. Based on a mixed-method design combining a representative survey of university students and early-career professionals with focus group discussions in three major cities, the study investigates attitudes toward marriage, division of domestic labor, career prioritization, and intergenerational responsibilities. The findings reveal a complex pattern: while egalitarian views on education and employment for women are widely accepted, expectations regarding caregiving, household management, and decision-making remain strongly gendered. Many young women articulate aspirations for professional achievement yet anticipate carrying the primary burden of domestic work, producing feelings of double pressure and negotiation fatigue. Men increasingly endorse shared responsibilities in principle, but report limited role models and supportive workplace policies to realize such ideals in practice. The analysis also highlights rural–urban contrasts and the influence of social media, which simultaneously promotes global narratives of autonomy and reasserts conservative discourses on femininity and masculinity. The paper argues that family transformation in Kazakhstan should not be understood as a linear move from "traditional" to "modern," but as an ongoing negotiation shaped by institutional frameworks, labor-market conditions, and cultural imaginaries. Policy implications include the need for gender-sensitive employment regulations, expanded childcare provision, and educational programs that address relational as well as economic dimensions of equality.

Key words: gender roles, family change, youth, Kazakhstan, social norms

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

YOUTH ASPIRATIONS AND EDUCATIONAL MOBILITY IN ERITREA: SOCIOLOGICAL INSIGHTS

Dr. Selam Habtemariam
Department of Sociology and Social Work, University of Asmara, Eritrea
Samuel Berhane
Department of Education, Eritrea Institute of Technology, Eritrea

ABSTRACT
This paper investigates the educational aspirations and mobility strategies of Eritrean youth within a context marked by limited economic opportunities, centralized state structures, and constrained migration possibilities. Drawing on semi-structured interviews and life-history narratives with final-year secondary students and recent graduates in Asmara and selected regional towns, the study examines how young people imagine their futures and assess the role of schooling in achieving social mobility. The findings show that education is widely perceived as the legitimate pathway to professional status and socio-economic security, yet respondents are acutely aware of structural bottlenecks such as restricted access to higher education places, compulsory national service, and a narrow formal labor market. Many youth articulate "conditional optimism": they invest heavily in schooling and exam preparation while simultaneously exploring alternative trajectories including vocational training, informal entrepreneurship, or aspirations for international migration. Family expectations and community narratives strongly valorize perseverance in education, but also generate emotional strain when opportunities fail to materialize. Gender and rural–urban divides further shape aspirations, with young women facing specific concerns about early marriage and safety, while rural youth confront infrastructural barriers and information gaps. The analysis situates these experiences within broader debates on youth agency, constraint, and the symbolic power of education in low-income settings. The paper argues that understanding youth aspirations in Eritrea requires moving beyond simplistic dichotomies of hope versus despair to recognize the complex strategies through which young people negotiate uncertain futures. It concludes with reflections on how education policy and youth programs might better align training opportunities with realistic employment prospects and support psychosocial well-being.

Key words: youth aspirations, educational mobility, Eritrea, social inequality, life narratives

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

THE IMPACT OF TRADITIONAL STRUCTURES ON COMMUNITY DEVELOPMENT IN CONTEMPORARY ERITREA

Prof. Dr. Amanuel Tesfay
Department of Sociology and Anthropology, University of Asmara, Eritrea
Kibrom Menghisteab
Department of Community Development, Eritrea Institute of Technology, Eritrea

ABSTRACT
This paper analyzes how traditional social structures shape community development processes in contemporary Eritrea, highlighting both enabling and constraining effects. Eritrean communities are characterized by enduring institutions such as kinship networks, customary councils, religious organizations, and age-based associations that historically organized resource use, conflict resolution, and mutual aid. Drawing on ethnographic fieldwork in rural highland and lowland communities, complemented by document analysis of local by-laws and development plans, the study examines how these structures interact with state-led development initiatives and international NGO programs. Findings indicate that traditional institutions often facilitate participation and accountability at the local level by leveraging shared norms of reciprocity and collective responsibility. For example, customary assemblies can mobilize labor for communal projects and mediate disputes over land and water. However, the research also reveals tensions where hierarchical norms and gendered authority patterns limit the voice of women, youth, and marginalized clans in decision-making. External actors sometimes instrumentalize traditional leaders for project implementation without sufficiently engaging broader constituencies, thereby reinforcing existing power imbalances. The paper argues that simplistic celebrations of "community" risk obscuring these dynamics and that more reflexive approaches are needed to integrate traditional structures into development planning. By proposing criteria for assessing when and how customary institutions contribute to inclusive development, the study offers practical guidance for policymakers and practitioners working in Eritrea and comparable contexts where state, customary, and transnational governance intersect.

Key words: traditional institutions, community development, Eritrea, social structure, participation

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

SOCIAL CAPITAL AND HEALTH OUTCOMES AMONG OLDER ADULTS IN CAIRO NEIGHBORHOODS

Dr. Noura Fathy
Department of Sociology, Cairo University, Egypt
Prof. Dr. Hatem Abdelrahman
Faculty of Economics and Political Science, Cairo University, Egypt

ABSTRACT
This paper investigates the relationship between social capital and health outcomes among older adults living in diverse neighborhoods of Cairo. Rapid urbanization, economic pressures, and shifting family structures in Egypt have raised concerns about the well-being of the elderly, particularly in low-income and densely populated areas. Using survey data collected from residents aged 60 and above in three contrasting districts, complemented by qualitative interviews, the study operationalizes social capital through indicators of social networks, perceived support, neighborhood trust, and participation in civic or religious organizations. Health outcomes are assessed via self-reported physical health, mental well-being, and functional limitations in daily activities. The findings indicate that higher levels of bonding and bridging social capital are associated with better self-rated health and lower reports of depressive symptoms, even after controlling for income, education, and access to medical services. Informal support from relatives and neighbors emerges as a crucial buffer against the effects of chronic illness and mobility constraints, while participation in local associations contributes to a sense of purpose and belonging. However, the research also reveals that not all forms of social capital are protective: in some contexts, dense but closed networks reinforce social obligations that increase stress or limit access to external resources. Gender differences are notable, with older women relying more heavily on neighborhood ties yet facing mobility restrictions that constrain broader participation. The paper argues that policies aimed at healthy ageing in Cairo should move beyond individual risk factors to consider the social ecologies in which older adults are embedded, promoting age-friendly public spaces and community programs that strengthen inclusive, supportive networks.

Key words: social capital, ageing, health, Cairo, neighborhood

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

CHANGING MARRIAGE PRACTICES AND THEIR IMPACT ON FAMILY DYNAMICS IN EGYPT

Assoc. Prof. Dr. Ahmed Sorour
Department of Sociology, Alexandria University, Egypt
Dr. Mona Gaber
Faculty of Arts, Ain Shams University, Egypt

ABSTRACT
This paper examines how changing marriage practices in Egypt are reshaping family dynamics, intergenerational relations, and gender expectations. Over the past few decades, rising education levels, economic uncertainty, and exposure to global cultural norms have contributed to shifts in ideal partner characteristics, timing of marriage, and the organization of wedding rituals and marital life. Drawing on qualitative interviews with newly married couples and their parents in urban and semi-urban settings, the study explores negotiations over dowry, housing arrangements, and decision-making roles. The findings indicate a gradual movement away from highly extended family involvement toward more couple-centered decision processes, though parental influence remains significant in matters of economic support and social approval. Many couples report delaying marriage due to employment instability and high housing costs, which in turn affects fertility intentions and intensifies pressure on young men as primary providers. At the symbolic level, weddings themselves have become sites where competing visions of respectability, religiosity, and modern lifestyle are displayed, often straining family budgets. The research highlights how women's increasing participation in higher education and the labor market has expanded expectations for partnership and mutual respect, yet domestic responsibilities continue to fall disproportionately on wives. The paper argues that these evolving practices cannot be captured by simple dichotomies of tradition versus modernity; instead, they represent hybrid arrangements shaped by class, locality, and religious interpretation. Policy implications include the importance of youth-oriented housing programs, employment initiatives, and public debates on gender equity to support more sustainable and equitable family formations.

Key words: marriage practices, family dynamics, Egypt, youth, gender

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

NATIONAL IDENTITY CONSTRUCTION AMONG YOUTH IN POST-SOVIET AZERBAIJAN

Prof. Dr. Elchin Gasimov
Faculty of Social Sciences and Psychology, Baku State University, Azerbaijan
Dr. Zaur Mammadli
Faculty of Sociology, Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan

ABSTRACT
This paper explores how national identity is constructed and negotiated among youth in post-Soviet Azerbaijan, a society shaped by rapid political change, nation-building projects, and globalization. Using focus groups and semi-structured interviews with university students in Baku and selected regional centers, the study investigates how young people articulate belonging in relation to language, religion, territory, and collective memory. The findings reveal a multidimensional identity repertoire in which civic, ethnic, and cultural elements are combined in varying configurations. Participants frequently invoke narratives of historical continuity, conflict, and independence while also emphasizing aspirations for modernization and international integration. State-led discourses—promoted through school curricula, media, and commemorative events—play a significant role in framing what it means to be "Azerbaijani," yet youth interpretations are far from passive. Many respondents critically reflect on issues such as corruption, social inequality, and regional disparities, positioning themselves as simultaneously proud and demanding citizens. The research highlights differences along urban–rural, gender, and socio-economic lines, with some youth experiencing exclusion from dominant narratives due to linguistic or regional backgrounds. Social media emerges as a key arena where alternative identity stories and transnational affiliations are explored, including connections to Turkic, Muslim, or global youth cultures. The paper argues that understanding youth identity in Azerbaijan requires attention to these layered and sometimes contradictory references, rather than assuming a monolithic national self-understanding. It concludes by discussing the implications for civic education and participatory policy-making that seeks to engage, rather than simply instruct, young citizens.

Key words: national identity, youth, Azerbaijan, post-Soviet, civic belonging

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

MEDIA CONSUMPTION AND VALUES SHIFT IN URBAN AZERBAIJANI SOCIETY

Assoc. Prof. Dr. Leyla Guliyeva
Faculty of Journalism, Baku State University, Azerbaijan
Aysel Jafarova
Faculty of Social Sciences, Khazar University, Azerbaijan

ABSTRACT

This study investigates the relationship between media consumption patterns and shifting social values in urban Azerbaijan, focusing on young and middle-aged residents of Baku. The rapid expansion of satellite television, internet access, and social media platforms has diversified information sources and cultural references, raising questions about their influence on attitudes toward family, gender, politics, and lifestyle. Employing a mixed-method approach, the research combines a survey of media use with in-depth interviews that probe how audiences interpret and evaluate content from local, regional, and global outlets. The findings show that while state-aligned television remains important for news about domestic politics, younger respondents increasingly rely on online platforms, foreign channels, and influencers for entertainment and alternative perspectives. Exposure to global media is associated with more individualistic and egalitarian views on issues such as career choice, gender roles, and personal autonomy, though it does not uniformly weaken attachment to national or religious identities. Instead, many participants describe navigating between traditional norms and new value frameworks, selectively appropriating elements that resonate with their lived experiences. The research also documents concerns about misinformation, polarization, and moral decline, which are frequently expressed by older generations and some religiously conservative viewers. The paper argues that values shift in urban Azerbaijan cannot be attributed mechanically to "Western influence," but emerges from complex interactions between domestic discourses, transnational media flows, and everyday social realities. It concludes by calling for media literacy initiatives and more pluralistic public communication spaces that enable citizens to critically engage with diverse content and articulate their own visions of social change.

Key words: media consumption, social values, urban Azerbaijan, globalization, media literac

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

IMPACT OF MONETARY POLICIES ON ECONOMIC GROWTH IN POST-SANCTION IRAN

Prof. Dr. Mehrdad Tavakoli
Department of Economics, University of Tehran, Iran

Assis. Prof. Dr. Sara Khosravi
Faculty of Management, Sharif University of Technology, Iran

Dr. Navid Ghafari
Institute of Economic Research, Tehran, Iran

ABSTRACT

This study rigorously examines the impact of monetary policies on economic growth in Iran following the lifting of international sanctions in 2016, focusing on the period from 2017 to 2024. Utilizing vector autoregression (VAR) models augmented with structural break tests, the research analyzes key policy instruments including interest rate adjustments, reserve requirements, and open market operations implemented by the Central Bank of Iran. Quarterly GDP data, inflation rates, exchange rates, and fiscal deficits were sourced from official statistics, revealing that expansionary monetary policies post-sanctions initially boosted real GDP growth by 4.2% annually through increased liquidity and credit availability to non-oil sectors. However, persistent inflationary pressures averaging 35% eroded these gains, with impulse response functions indicating diminishing returns after two years due to currency depreciation and imported inflation. Cointegration analysis confirms a long-run equilibrium between money supply growth and output, but short-run dynamics highlight policy transmission lags exacerbated by banking sector non-performing loans exceeding 15%. Comparative sectoral analysis shows manufacturing benefiting most from targeted lending, while agriculture lagged due to collateral constraints. Scenario simulations under alternative policy mixes suggest that combining monetary easing with fiscal consolidation could sustain 5-6% growth without hyperinflation risks. The study addresses methodological challenges like endogeneity through generalized method of moments (GMM) estimation, providing robust evidence for policy recalibration. These findings offer critical insights for emerging economies navigating sanction relief, emphasizing balanced monetary frameworks to achieve inclusive growth amid external vulnerabilities and domestic structural rigidities. Recommendations include digitalizing monetary transmission and strengthening macroprudential regulations to enhance resilience against global oil price shocks.

Key words: monetary policy, economic growth, post-sanctions Iran, VAR modeling, inflation dynamics

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

TECHNOLOGICAL INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN IRANIAN SMES

Prof. Dr. Roya Emami
Faculty of Entrepreneurship, University of Tehran, Iran

Dr. Parviz Mohammadi
Institute of Management Studies, Iran Management Association, Iran

Assis. Prof. Dr. Laleh Farhadi
Department of Business Administration, Alzahra University, Iran

ABSTRACT

This research investigates the nexus between technological innovation and entrepreneurship development within Iranian small and medium enterprises (SMEs), amid evolving national innovation policies. Panel data from 1,200 SMEs across Tehran, Isfahan, and Mashhad (2018-2024) were analyzed using fixed-effects regression and innovation production functions, measuring R&D intensity, patent filings, and new product introductions as innovation proxies. Findings reveal that SMEs adopting digital technologies like AI-driven supply chain optimization and blockchain for traceability experienced 28% higher survival rates and 15% revenue growth compared to laggards. Government innovation grants under the National Innovation Fund amplified effects, with subsidized tech incubators yielding 3.2x ROI through venture scaling. However, institutional barriers including intellectual property enforcement gaps and access to venture capital constrained high-tech entrepreneurship, particularly in female-led firms facing 20% funding disparities. Propensity score matching isolates causal impacts, confirming technology assimilation boosts entrepreneurial orientation by enhancing market responsiveness and competitive positioning. Cluster analysis identifies fintech and agritech as high-potential sectors, with case studies of successful Tehran startups illustrating scalable models. Policy simulations advocate for SME tech parks integrated with universities, projecting 40% innovation uptake increase by 2030. The study contributes theoretically by extending resource-based view frameworks to sanction-constrained contexts, practically guiding Iran's Seventh Development Plan toward knowledge-based economy transition. Overcoming financing hurdles through Islamic crowdfunding platforms emerges as pivotal for sustaining entrepreneurial dynamism and national competitiveness in global value chains.

Key words: technological innovation, SME entrepreneurship, Iran innovation policy, R&D investment, digital transformation

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

GLOBALIZATION AND LABOR MARKET TRANSFORMATION IN SINGAPORE

Prof. Dr. Wei Hoon Tan
Department of Economics, National University of Singapore, Singapore

Assoc. Prof. Dr. Samuel Ong
Lee Kuan Yew School of Public Policy, National University of Singapore, Singapore

Dr. Jing Li
Institute of Labour Economics, Singapore Management University, Singapore

ABSTRACT

Singapore's labor market transformation under globalization exemplifies adaptive responses to trade liberalization, skill-biased technological change, and demographic shifts. This study employs difference-in-differences analysis on linked employer-employee panel data (2015-2024), tracking 500,000 workers across manufacturing, finance, and professional services. Globalization via FTAs like CPTPP and RCEP increased import competition, displacing 12% of low-skill manufacturing jobs but creating 180,000 high-skill roles in knowledge-intensive services, with wage premia rising 22% for tertiary graduates. SkillsFuture reskilling programs mitigated adjustment costs, enabling 65% of displaced workers to upskill into tech-adjacent occupations within 18 months. Decomposition analysis attributes 40% of inequality rise to globalization-induced polarization, tempered by progressive wage policies and foreign talent calibration. Sectoral case studies highlight biotech clusters absorbing retrenched electronics workers through apprenticeships. Macro-matching models forecast labor demand under digital globalization scenarios, projecting 25% net job growth if mid-skill automation gaps are bridged. Policy counterfactuals demonstrate progressive talent dividends from targeted immigration, boosting GDP per capita by 1.8%. Intersectional analysis reveals gender and age disparities, with women overrepresented in vulnerable routine tasks. The research advances globalization-labor literature by quantifying dynamic adjustment pathways in small open economies, informing Singapore's Forward SG vision. Strategic recommendations emphasize lifelong learning ecosystems and inclusive growth pacts to harness globalization's opportunities while safeguarding social cohesion amid accelerating platform economy integration.

Key words: globalization, labor market transformation, Singapore economy, skills reskilling, wage inequality

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

FINANCIAL INCLUSION STRATEGIES AND HOUSEHOLD WELFARE IN SINGAPORE

Assoc. Prof. Dr. Priya Menon
Department of Finance, Nanyang Technological University, Singapore

Prof. Dr. Adrian Chan
Wee Kim Wee School of Communication, Nanyang Technological University, Singapore

Dr. Mei Lin Chia
Institute on Asian Consumer Insight, Nanyang Technological University, Singapore

ABSTRACT

Financial inclusion strategies profoundly influence household welfare in Singapore's high-income context, where digital finance bridges traditional gaps. This investigation leverages household survey data from 3,000 respondents (2020-2024), employing instrumental variable regression to assess impacts of PayNow adoption, micro-investment platforms, and CPF-linked digital wallets on consumption smoothing, savings rates, and financial literacy. Results indicate digital payment ubiquity reduced transaction costs by 18%, enabling lower-income households to increase precautionary savings by 12% and access credit at 2% lower spreads. Fintech innovations like robo-advisors democratized wealth management, with first-time investors achieving 8.5% annualized returns versus 4% bank deposits. Welfare analysis via quality-of-life indices shows 15-point gains for digitally included elderly, mitigating digital exclusion risks through simplified UI/UX. Behavioral experiments reveal nudge effects boosting retirement contributions 22% via auto-enrollment. Heterogeneity analysis identifies migrant workers benefiting most from remittance instantaneity, cutting fees from 7% to 0.5%. Cost-benefit modeling projects SGD 2.4 billion annual welfare gains from full inclusion. Policy experiments simulate universal basic income pilots via blockchain wallets, demonstrating scalable poverty alleviation without fiscal drag. The study addresses fintech risks through cybersecurity frameworks and data privacy alignments with PDPA. Theoretically, it extends financial inclusion paradigms beyond emerging markets to advanced economies facing longevity risks. Recommendations advocate public-private fintech sandboxes and AI-driven financial coaching, positioning Singapore as global inclusion benchmark amid aging demographics and wealth inequality pressures.

Key words: financial inclusion, household welfare, digital finance, Singapore fintech, consumption smoothing

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

GREEN ECONOMY INITIATIVES AND INDUSTRIAL SUSTAINABILITY IN INDIA

Prof. Dr. Ashish Joshi
Department of Environmental Economics, Indian Institute of Technology Delhi, India

Dr. Priya Singh
Energy Policy Institute, TERI School of Advanced Studies, India

ABSTRACT

India's green economy initiatives drive industrial sustainability amid rapid urbanization and energy demand growth. This comprehensive analysis evaluates National Solar Mission, Perform Achieve Trade scheme, and green bond issuances using computable general equilibrium models calibrated to 2020-2024 data across 15 manufacturing sectors. Findings demonstrate solar capacity expansion to 70 GW reduced industrial carbon intensity by 18%, with steel and cement sectors achieving 25% emission cuts through technology upgrades. Green finance mobilized INR 2.5 trillion, lowering clean tech borrowing costs by 150 basis points and accelerating ROI for rooftop solar in SMEs. Input-output analysis reveals multiplier effects, where green investments generated 1.8x direct GDP contributions through supply chain greening. Job displacement in coal-dependent regions was offset by 1.2 million green jobs in renewables, supported by skill transition programs. Barriers including grid integration delays and subsidy dependence were quantified, with scenario analysis projecting net-zero industry pathways under carbon border taxes. State-level heterogeneity shows Gujarat and Tamil Nadu leading via industrial clusters, informing replication strategies. Environmental accounting integrates natural capital depreciation, revealing true industrial growth at 4.1% versus headline 6.2%. Policy simulations advocate circular economy incentives, targeting 40% waste valorization by 2030. The research bridges economic modeling with empirical firm surveys, providing evidence-based roadmaps for India's $5 trillion economy transition. Strategic emphasis on green hydrogen scaling positions heavy industry for global competitiveness while advancing SDGs through inclusive low-carbon industrialization pathways.

Key words: green economy, industrial sustainability, renewable energy, carbon reduction, India policy

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

APPROACHES IN CONTEMPORARY IRANIAN CALLIGRAPHY: TRADITIONAL HERITAGE AND NEW EXPRESSIONS

Prof. Dr. Morteza Farhadi
Faculty of Fine Arts, University of Tehran, Iran
Dr. Parisa Jahanbakhsh
Department of Visual Arts, Alzahra University, Iran
Somayeh Shams
Institute of Islamic Art, Soore University, Iran
Assoc. Prof. Dr. Ali Rezaei
School of Art and Architecture, Tehran University of Art, Iran

ABSTRACT

Contemporary Iranian calligraphy represents a dynamic fusion of millennia-old traditional techniques with innovative expressions that respond to modern socio-cultural contexts. This study examines how artists navigate the tension between classical Nastaliq and Naskh scripts—rooted in Quranic illumination and Persian poetry—and experimental forms incorporating digital tools, mixed media, and conceptual abstraction. Through analysis of over 50 works from key exhibitions like the Tehran Biennial and Mathnawi Calligraphy Festival, the research identifies three primary approaches: preservationist continuity, where masters like Morteza Farhadi maintain proportional harmony (tazhib) while scaling for monumental installations; hybrid modernism, blending calligraphy with graffiti and street art as seen in Parisa Jahanbakhsh's urban murals; and radical deconstruction, fragmenting letters into gestural paintings that challenge readability for emotional impact. Semiotic analysis reveals how these evolutions encode national identity amid globalization, with traditional motifs symbolizing resilience post-1979 Revolution while new expressions critique consumerism through oversized, illegible scripts. Technical innovations include laser-cut stencils for repetitive patterns and AR overlays animating static pieces in gallery spaces. Curatorial case studies from the Niavaran Cultural Center demonstrate increased audience engagement, with 40% rise in young visitors. Challenges persist in balancing authenticity with market demands, addressed through artist residencies fostering cross-generational dialogue. The paper proposes a framework for global recognition, advocating UNESCO intangible heritage expansion to include contemporary evolutions. These approaches not only revitalize Iranian calligraphy but position it as a bridge between Eastern mysticism and Western abstraction, influencing international biennials and luxury design markets. Future directions emphasize sustainable materials and virtual reality preservation of ephemeral installations, ensuring cultural continuity in digital eras.

Key words: Iranian calligraphy, Nastaliq script, contemporary art, traditional heritage, mixed media

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

THE EVOLUTION OF SERBIAN SCULPTURE: MONUMENTALISM AND NATIONAL IDENTITY

Prof. Dr. Marko Milenković
Faculty of Fine Arts, University of Belgrade, Serbia

Dr. Ivana Stojanović
Department of Sculpture, Academy of Arts, University of Novi Sad, Serbia

Dragana Ristić
Institute of Art History, University of Arts in Belgrade, Serbia

ABSTRACT

Serbian sculpture has undergone profound evolution from 19th-century romantic monumentalism to 21st-century conceptual interventions, consistently reflecting national identity formation amid historical upheavals. This research traces the trajectory from Mihailo Idol's Prince Mihailo Monument—symbolizing Ottoman liberation through heroic realism—to post-Yugoslav works like Slavko Aleksić's ironic concrete slabs critiquing nationalism. Analysis of 30 public monuments reveals stylistic shifts: neoclassical glorification of Karađorđe during Balkan Wars gave way to socialist realism under Tito, emphasizing partisan heroes, then fragmented abstraction post-1990s wars representing collective trauma. Key case studies include the Bridge on the Drina memorial, where abstract steel forms encode Srebrenica memory without figurative victimhood, balancing reconciliation with remembrance. Material innovations—from Carrara marble to CorTen steel and recycled war debris—mirror socio-political transitions, with digital fabrication enabling parametric designs in newer commissions. Public reception studies via surveys (n=500) show 65% approval for abstract forms versus 85% for figurative, highlighting generational divides. Theoretical framework draws on Anderson's imagined communities, positioning sculpture as mnemonic device forging Serbianness amid EU integration pressures. Curatorial strategies in Belgrade's Sava Promenade integrate interactive sculptures fostering citizen dialogue. Challenges include vandalism of controversial WWII monuments and funding shortages, addressed through PPP models with diaspora patrons. The study advocates contextual heritage management, preserving ideological monuments as historical documents rather than endorsements. These evolutions demonstrate sculpture's role in trauma processing, identity negotiation, and civic space activation, offering models for post-conflict nations globally. Comparative analysis with Croatian and Bosnian practices reveals shared Balkan modernisms transcending ethnic boundaries.

Key words: Serbian sculpture, monumental art, national identity, post-Yugoslav art, public monuments

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

DEVELOPING PUBLIC ART INITIATIVES IN THE URBAN LANDSCAPE OF DOHA

Dr. Muna Al-Kuwari
Department of Visual Arts, Qatar University, Qatar

Assoc. Prof. Dr. Yusuf Rahman
College of Architecture and Urban Planning, Qatar University, Qatar

Latifa Al-Jaber
Qatar Museums Public Art Program, Qatar

ABSTRACT

Doha's public art initiatives transform the urban landscape from oil wealth monumentality to culturally resonant civic engagement, aligning with Qatar National Vision 2030. This study evaluates 25 commissioned works along the Corniche and Msheireb Downtown, categorizing approaches: landmark sculptures like Richard Serra's East-West/West-East symbolizing Bedouin migration; interactive installations fostering community participation; and ephemeral projects addressing migrant labor narratives. Strategic framework analysis reveals curatorial shift from imported Western starchitects to 60% Qatari/GCC artists by 2025, emphasizing Islamic geometry in parametric designs. Site-specific methodologies integrate environmental data—wind patterns informing kinetic sculptures, GPS heatmaps guiding pedestrian flows—achieving 30% increased dwell time per urban analytics. Participatory budgeting empowered 5,000 residents co-designing neighborhood murals, enhancing social cohesion scores by 25%. Material sustainability addresses desert challenges: self-cleaning photocatalytic concrete reduces maintenance 40%, native ghaf tree-inspired bio-composites sequester CO2. Digital twin modeling predicts shadow patterns and thermal comfort, optimizing placement during FIFA 2022 legacy planning. Economic impact studies project QR 150M tourism boost from Instagram geotags. Cultural diplomacy extends through artist exchanges with Venice Biennale, positioning Doha as Gulf art hub. Challenges include balancing spectacle with authenticity and navigating censorship on socio-political themes, resolved via advisory boards with diverse representation. Evaluation metrics incorporate UNESCO creative city indicators, achieving 'gold' status benchmarks. The paper proposes scalable models for GCC smart cities, integrating public art within TOD frameworks. These initiatives cultivate pluralistic identity, weaving global aspirations with local narratives through strategic urban artistry.

Key words: public art Doha, urban landscape, participatory design, Qatar National Vision, cultural diplomacy

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

CONTEMPORARY CALLIGRAPHIC ART IN QATAR: INTERSECTIONS OF TRADITION AND MODERNITY

Prof. Dr. Ghada Al-Thani
Department of Arabic Language and Literature, Qatar University, Qatar

Sara Al-Sayed
Virginia Commonwealth University School of the Arts in Qatar, Qatar

ABSTRACT

Contemporary Qatari calligraphic art synthesizes Kufic and Thuluth traditions with digital abstraction, reflecting the nation's transition from pearl trading to global cultural hub. This investigation analyzes 40 works from Qatar Museums collections, identifying hybrid methodologies: classical diwani scripts laser-etched on aluminum panels, Thuluth decomposed into vector fractals, and AR-augmented Kufic responding to viewer gestures. Theoretical framework examines Benjamin's aura in reproducible digital calligraphy versus authentic handmade pieces, with 70% collectors preferring hybrid authenticity. Technical evolution traces from reed pens to CNC routers, maintaining proportional science (misaḥa) through algorithmic golden ratio generators. Thematic content encodes Qatar Foundation mottos in monumental installations, while intimate works explore female identity through veiled letterforms. Exhibition analysis of Fire Station Artist in Residence reveals 45% sales growth for calligraphic pieces, validating market viability. Cross-cultural collaborations with Japanese shodo artists yield inkjet-sublimated washi paper series exhibited at Art Dubai. Preservation challenges addressed through 3D scanning of master calligraphers' gestural data, creating digital apprenticeships. Public workshops increased youth participation 300%, measured via enrollment data. Curatorial strategies position calligraphy within biennial contexts, challenging 'decorative arts' marginalization through conceptual framing. Sustainability initiatives employ recycled plastic filaments mimicking traditional gesso preparation. The research establishes Qatar as calligraphy innovation center, bridging Islamic heritage with NFT marketplaces achieving $2M volume. Future trajectories include AI-composed scripts trained on classical corpora, ensuring tradition's evolution amid technological acceleration while preserving spiritual intentionality central to the artform.

Key words: Qatari calligraphy, Kufic script, digital abstraction, cultural heritage, contemporary art

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

RUSSIAN AVANT-GARDE INFLUENCE ON 21ST CENTURY RUSSIAN PAINTING

Prof. Dr. Vladimir Sokolov
Faculty of Fine Arts, Higher School of Economics, Russia

Svetlana Volkova
Tretyakov Gallery Research Institute, Russia

Dr. Ekaterina Petrova
State Russian Museum, Department of Modern Art, Russia

ABSTRACT

Kazimir Malevich's Suprematism and Vladimir Tatlin's Constructivism profoundly shape 21st-century Russian painting, evolving from ideological rejection to postmodern reclamation. This study traces lineages through 60 artists across Moscow Actionism to Garage Museum abstractionists, identifying three trajectories: geometric formalism reviving black square mysticism in AES+F's digital collages; materialist experiments echoing El Lissitzky's prouns via found object assemblages; and spatial illusionism extending Lyubov Popova's dynamic compositions into anamorphic installations. Archival analysis of suppressed 1960s nonconformist circles reveals continuity with underground Sots Art appropriating avant-garde for dissident critique. Digital reconstruction of lost Tatlin Tower models informs contemporary kinetic paintings responding to geopolitical tensions. Market analysis shows 400% auction price surge for neo-Suprematist works post-2014 Crimea annexation, reflecting identity assertion. Theoretical framework applies Jameson’s postmodern pastiche to interpret neo-avant-garde as simulacra lacking original shock value, yet retaining spiritual dimension through color theory rooted in Goethe's optics. Curatorial case studies from Moscow Biennale demonstrate spatial activation of paintings through VR reconstructions of original avant-garde exhibitions. Technical materialogy examines cadmium reds persisting from 1920s palettes to contemporary acrylics, verified via XRF spectroscopy. Generational dialogue evident in master-apprentice lineages preserves constructivist work ethic amid consumerist art markets. International reception analyzed through Venice Biennale pavilions reveals Western misreadings as formalist decoration versus Russian metaphysical readings. The paper advocates reevaluation of avant-garde influence beyond stylistic mimicry, recognizing its role in ontological inquiry central to Russian visual thinking across tumultuous 20th-21st centuries.

Key words: Russian avant-garde, Suprematism, 21st-century painting, neo-avant-garde, Moscow Actionism

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

POST-SOVIET CONTEMPORARY ART MOVEMENTS IN RUSSIA: TRENDS, CHALLENGES, AND GLOBAL DIALOGUE

Dr. Anna Ivanova
School of Contemporary Art, Moscow State University of Design and Technology, Russia
Assoc. Prof. Dr. Pavel Morozov
Faculty of Arts, Lomonosov Moscow State University, Russia
Nikita Baranov
VINZAVOD Center for Contemporary Art, Russia
Tatiana Makarova
Garage Museum of Contemporary Art, Moscow, Russia

ABSTRACT

Post-Soviet Russian contemporary art navigates complex interplay between state ideology, market globalization, and underground autonomy, spawning movements from Moscow Conceptualism to Siberian Bio Art. This comprehensive study maps eight trends: political satire via Chto Delat? print collectives critiquing Putin-era authoritarianism; ecological interventions addressing Arctic industrialization; digital native practices on VKontakte platforms circumventing Instagram bans; and performance art reclaiming public space post-Navalny protests. Quantitative analysis of 2,000 artworks from 1991-2025 reveals 300% increase in collective authorship reflecting communal ethos contra Western individualism. Curatorial frameworks examine Manifesta 10's Volgograd hosting exposing WWII memory politics through participatory installations. Economic precarity drives 70% artist side-hustles in commercial illustration, analyzed via labor surveys (n=400). Global dialogue manifests through AES group biennial pavilions synthesizing Orthodox iconography with sci-fi dystopias. Institutional critique targets Hermitage contemporary wing as state co-optation versus independent Ural Vision Gallery networks. Digital ethnography tracks Telegram channels organizing 2021 art strikes against censorship laws. Feminist currents evolve from Pussy Riot spectacle to Elena Osipova's domestic installations addressing domestic violence statistics. Regional disparities highlight Krasnodar land art collectives versus Moscow NFT adopters, bridged through trans-Siberian railroad exhibitions. Challenges include 45% gallery closures post-2022 sanctions, countered by cryptocurrency patronage and Dubai relocations. Theoretical contribution applies Rancière's distribution of the sensible to analyze art's role redistributing post-Soviet perceptual regimes. The framework proposes networked resilience models sustaining artistic production amid geopolitical isolation while amplifying global impact through blockchain provenance and metaverse exhibitions.

Key words: post-Soviet art, Moscow Conceptualism, political art, global dialogue, art market sanctions

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

NEW MEDIA INSTALLATION ART AND VIRTUALITY IN SOUTH KOREAN GALLERIES

Prof. Dr. Hyun-Jin Kim
Department of New Media Art, Korea National University of Arts, South Korea

Jae-Won Lee
School of Visual Arts, Hongik University, South Korea

ABSTRACT

South Korean new media installation art pioneers virtuality integration, transforming gallery spaces into hybrid realities responding to K-wave globalization and national trauma memory. This research analyzes 35 installations from Seoul's ARKO Art Center to Busan's alternative spaces, categorizing approaches: immersive VR environments reconstructing Jeju 4.3 Massacre via procedural generation; AR overlays animating hanok architecture ghosts in Gangnam galleries; and metaverse exhibitions enabling global avatars interaction with physical sculptures. Technical framework examines Unity-Unreal Engine workflows customized for haptics simulating 1980 Gwangju textures, achieving 95% presence ratings in user studies (n=200). Curatorial evolution traces from 1990s net.art to post-Metaverse Korea Art Prize winners employing blockchain ticketing. Theoretical analysis applies Hayles' posthumanism to interrogate corporeal-virtual boundaries in works like Refik Anadol collaborations visualizing han collective emotion data. Economic models reveal 250% NFT sales growth during COVID lockdowns, funding physical gallery expansions. Institutional support via Arts Council Korea grants enables 70% female-led collectives addressing digital gender divides. Regional dialogues with Japanese otaku culture yield Seoul-Tokyo twin exhibitions exploring virtual identity fluidity. Technical challenges of motion sickness mitigated through vestibular-matched rendering pipelines. Public engagement metrics show 3x dwell time increases versus traditional exhibitions. Future trajectories include 6G-enabled olfactory interfaces and AI co-authorship, positioning Korean new media as global vanguard synthesizing shamanistic traditions with technological transcendence. Sustainability concerns addressed through low-power edge computing and biodegradable sensor materials. The study establishes Korea's leadership in post-gallery art economies, where virtuality amplifies rather than supplants physical encounter, creating novel aesthetic paradigms for networked societies.

Key words: new media art, virtual reality installations, Korean galleries, metaverse exhibitions, immersive VR

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ÖZ-ANLAYIŞ VE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

Merve DİKMEN

İstanbul Esenyurt Üniversitesi, dikmenmerve27@gmail.com-
ORCID ID-0009-0004-6523-4913

Dr. Öğr. Üyesi Şule AYDIN YERAL

İstanbul Esenyurt Üniversitesi, suleaydinyeral@esenyurt.edu.tr-0000-0003-2299- 634X

Arş. Gör. Azra Ceren DAĞDELEN

İstanbul Esenyurt Üniversitesi, azracerenkibaroglu@esenyurt.edu.tr- 0009-0000-9177-894X

ÖZET

Öz-anlayış, bireyin zorluklar karşısında kendisine şefkatli ve kabullenici bir tutum sergilemesidir. Duygu düzenleme güçlüğü ise bireyin duygusal tepkilerini anlama ve yönetme süreçlerinde yaşadığı zorlukları ifade eder. Bu araştırmanın amacı, yetişkinlerde öz-anlayış ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırmaya kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılan, 18-60 yaş arası 248 yetişkin katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 24.34'tür. Araştırmanın analizleri SPPS 27.0 ile yapılmıştır. Frekans(n), yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri verinin betimlenmesinde kullanılmıştır. Verilerin normal dağılımına, eğiklik (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri göz önüne alınarak karar verilmiş ve normal dağılıma uygun olmadığı tespit edilerek non-parametrik testler kullanılmıştır. İlişkisel analizler için Spearman korelasyon testi kullanılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda öz-anlayış ile duygu düzenleme güçlüğü arasında orta düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki ($r=-.473$, $p<.01$) bulunmuştur. Sonuçlar, öz-anlayış düzeyi arttıkça duygu düzenleme güçlüğünün de azalmış olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu bulgular, literatürdeki mevcut çalışmalarla uyumluluk göstermektedir. Bulgular öz-anlayışın bireylerin duygusal süreçlerini daha işlevsel biçimde yönetebilmeleri açısından önemli bir psikolojik özellik olabileceğine işaret etmektedir. Araştırma bulgularının öz-anlayış ile duygu düzenleme süreçleri arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Gelecek araştırmalarda farklı psikolojik veya sosyal değişkenlerin araştırmaya dahil edilmesi önerilmektedir

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Anahtar Kelimeler : Öz-anlayış, Duygu düzenleme güçlüğü, Duygu düzenleme

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

MODERN TÜRK TOPLUMLARINDA AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ: DİJİTALLEŞME, KÜRESELLEŞME VE YENİ ROLLER

Dr. Öğr. Üyesi Tolgay DURMUŞ
İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema, Malatya
ORCID: 0000-0002-1703- 6996

ÖZET

Toplumun en küçük örgütlenme biçimini oluşturan ve her toplumda kurumsallaşmanın en temel öğesi olan aile, toplumların kültürel kodlarına ve değer yapılarına göre insanlık tarihi boyunca değişiklikler geçirmiştir. Tarih boyunca toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak aile, sosyal, kültürel ve ekonomik işlevleri üstlenmiştir. Buna rağmen modernleşmenin ailenin, geleneksel yapıdan uzaklaşarak, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanmasını, farklı aile formlarının ortaya çıkmasını, bireyselleşmeyi ve daha çok çekirdek aile modelinin toplumda yaygınlaşmasını beraberinde getirdiği görülmektedir. Türkiye özelinde de bakıldığında aile yapısının, Osmanlı dönemindeki geleneksel normlara dayalı geniş aile yapısından Cumhuriyet ile birlikte çekirdek aile modeline doğru evrildiği görülmektedir.

Bu çalışmada, toplumlarda aile yapısının dijitalleşme ve küreselleşme süreçleriyle birlikte nasıl şekil alıp, dönüştüğü ele alınmakta, özellikle dijital teknolojilerin, toplumsal cinsiyet rollerinin ve bireyselleşmenin aile üzerindeki etkileri tartışılacaktır. Küreselleşme, toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutları ile aileyi geleneksel işlevinden ve yapısından uzaklaştırmakta; dijitalleşme ise aile de var olan ilişkilerde ve ailenin fonksiyonlarında yeni iletişim biçimlerini meydana getirmektedir. Araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılarak, ulusal ve uluslararası çalışmaların incelenmesi, modern Türk toplumlarında aile yapısının farklı biçimlerde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bulgular, bireyselleşmenin yükselişiyle çocuk sahibi olma ve evlilik yaşının ertelendiğini; geniş aile modelinden tek ebeveynli ve çekirdek aile modeline artışın olduğu; kadınların iş gücüne katılma oranlarının artmasıyla toplumsal cinsiyet rollerinin ve sorumlulukların yeniden tanımlanmasına yola açtığına rastlanılmaktadır. Sonuç olarak modern toplumlarda aile, dinamik, esnek ve çeşitlenen bir yapıya evrilmektedir. Bu evrim , fırsatlar kadar riskler de taşımakta olup; dijitalleşmenin olumsuz etkisini azaltacak eğitim modelleri oluşturulmalı , politika yapıcıların aileyi kapsayan esnek politikalar üretmesi ve aileyi destekleyici sosyal programlar geliştirmeleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: aile, küreselleşme, dijitalleşme, yeni roller

1. GİRİŞ

Günümüzde sanayileşme, kentleşme, modernleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, toplumun temel yapı taşı olan ailede, toplumdaki geleneksel rollerde köklü değişim ve dönüşümleri meydana getirmektedir. Aile; insan neslini devam ettiren, ilişkilerde belirli

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kurallar ortaya koyan, toplumsallaşma ile beraber ortaya çıkan, topluma ait olan maddi ve manevi değerleri kuşaklar arası aktaran; psikolojik, toplumsal, ekonomik, hukuksal ve biyolojik gibi yönlere sahip olan topluma ait bir birim olmaktadır (Sayın, 1990, s.2). Glandding'e göre (2002, s. 6) ise aile, kişiler arasında olan evlilik, doğum ya da evlat edinilerek kurulan akrabalık bağı, birbirlerine psikolojik veya biyolojik olarak bağlı kişilerin aynı çatı altında bir araya gelmesiyle oluşan birim olarak tanımlanmaktadır.

İnsanlık tarihi kadar eski tarihe sahip olan aile, bireyin doğumundan itibaren onu çevreleyen ve üzerinde en fazla etkiye sahip olan bir sistem olarak belirtilmektedir. Bu bağlamda aile, bireylerin özellikle de çocukların yaşama ve topluma nasıl hazırlanacağı, ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı, nasıl iyi bir insan olacağı ve eğitilmesinin nasıl olacağı gibi konularda önemli bir rol oynamaktadır (Altan & Tarkan, 2018, s. 28).

Bireylerin doğumunun, sosyalleşmelerinin, reşit olmalarının ve kapsamlı akrabalık ve evlilik bağlarının oluşumunun birincil yeri olan aile; bireysel ve sosyal var oluşun merkezinde olmaktadır (Angrawal, 2024, s. 2). Bu bağlamda aile, kendinden başka toplumsal kurumlarla da etkileşim içerisinde olarak, sosyal gelişmelerden hem kendi etkilenmekte hem de etkileşim halinde olduğu toplumsal kurumları etkilemektedir.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ile birlikte hayat tarzlarında köklü değişimler görülmüş; özellikle bu dönemde baba, anne ve çocuktan meydana gelen aile içlerinde güçlü bir bağ söz konusu olduğu belirtilmektedir (Eyce, 2000, s. 233). Osmanlı döneminde ise Anadolulu kızların evlendikleri zaman topraklarını Osmanlı'ya çeyiz olarak vermeleri hem aile ilişkilerini hem de siyasi ilişkilerini geliştirmek amacıyla yapıldığı görülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri ile yapmış olduğu yazışmalarında aile içi bilgilerin verilmesi, aile fertlerine karşı görüşünü yansıtması açısından önem taşımaktadır. Kadınların haremde eğitim almaları, padişah ailesi eğitimine önem verdiğini göstermektedir (Karadoğan, 2012, s. 215). Türkiye'de 19. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan sosyodemografik ve ekonomik dönüşüm, aile yapısında değişikliklere ve farklı aile modellerinin ortaya çıkmasına sebep olarak; geleneksel ailelerin işlevlerini yavaş yavaş ortadan kaldırmış ve modernitenin getirdiği yeni yaşam biçimlerine uygun ailelerin ortaya çıkmasına ve böylece toplumsal yaşamda ailenin daha fazla önem kazanmasına neden olduğu belirtilmektedir (Koç, 2011, s. 24).

Toplumda yaşanan değişimlerin ortaya çıkmasındaki en temel faktörlerden biri olan teknolojinin, sadece aile yapısında değişimlere sebep olmamı; bireylerin sosyal ve bireysel rollerinde de dönüşümler geçirmesine sebep olduğu gözlenmektedir. Özellikle git gide gelişen dijitalleşme aile içinde ve sosyal çevrede ilişkileri köklü bir şekilde dönüştürüp, yeniden tanımlamaktadır.

Küreselleşme, küresel süreçlerin ve yapıların yoğunlaşması anlamına gelerek (Khondker & Schuerkens, 2014, s. 7); uzak yerleşim yerlerini birbirlerine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği veya bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki ilişkilerin yoğunlaşması olarak ifade edilmektedir (Giddens, 2021, s. 68). Bu bağlamda geleneklerin ve yerel değerlerin şekillendirdiği bir kurum olan ailenin,

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

küreselleşmenin etkisi ile değişikliğe uğrayarak daha açık bir kurum haline geldiğini söylemek mümkün olmaktadır.

Bilgi toplumunun ilk adımı olan teknolojik dönüşümlerle birlikte yeni iletişim teknolojileri bireylerin hayatına girmekte; sosyal, ekonomik ve kültürel ürünler de dahil olmak üzere bir çok alanda dijitalleşme sürecinin başlamasına sebep olmaktadır (Göçmen, 2010, s. 201). Bu bağlamda dijitalleşme bilgiyi sayısallaştırıp tedariğini, iletimini ve yayılımını hızlandırarak; bireyler, toplumlar ve uluslar arasındaki sınırları görünmez kılmaktadır (Arklan & Rençber, 2020, s. 45). Böylece dijital teknolojiler hem mekansal uzaklıkları ortadan kaldırmakta hem de aile bağlarını güçlendirmektedir (Castell, 2010, s. 102). Buna karşın kuşaklar arası çatışmaların artmasına, yüz yüze iletişimin azalmasına ve gerek aile gerek toplum mahremiyet algısının değişmesine neden olduğu görülmektedir. Tüm bu olgular toplumsal dönüşüme özellikle de toplumun en küçük birimi olan ailede değişime sebep olduğu söylenebilmektedir.

Dijital medya araçlarının yaygınlaşması, günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olan sosyal medya platformlarının her eve girmesi ve diğer dijital teknolojilerin gelişmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin de yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda dijitalleşme yalnızca iletişim teknolojisi olarak değil, aynı zamanda aile ve toplumun iletişim biçimlerini de değiştiren bir güç olarak ortaya çıkmaktadır.

Kentleşmenin artması, teknolojik ilerleme, sağlık ve eğitim hizmetlerindeki gelişmeler, endüstrileşme ve ekonomik, siyasal ve toplumsal refahın artışını sağlayan modernleşme, bir çok ülkeyi etkileyerek, aile yapılarında da önemli değişmelere neden olduğu görülmektedir. Modernleşme beraberinde bireyselliği ön plana çıkararak, aile üyelerinin bağımsızlaşmasına olanak sağlamaktadır. böylece geniş aile yerine çekirdek aile türünün toplumda daha çok görülmesine sebep olmaktadır. Modernleşmenin ortaya çıkardığı bu çekirdek aile; akrabalık ilişkilerinin zayıf, örf, adet ve geleneklerin kısmen önemini kaybettiği, aile üyeleri arasında eşit dağılan kara alma mekanizmasının arttığı bir aile türü olarak tanımlanmaktadır (Şenyıldız, 2023, s. 22).

Türkiye özelinde de modern aile yapısının değişimi önemli bir konu olmaktadır. TÜİK 2024 verilerine göre, ortalama aile halkı büyüklüğünün düşüşü, tek kişilik hane halkı oranının artması, geniş aile olarak tanımlanan aile tipinin düşüşü, evlilik yaşının büyümesi gibi dinamikler aile kurumunun geleneksel kalıplardan uzaklaştığını göstermektedir. Bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmaktadır. Çalışmanın temel amacı, ulusal ve uluslararası çalışmalar, istatistiksel veriler ve resmi raporlar aracılığıyla, aile tiplerinin değişiminde küreselleşmenin ve dijitalleşmenin nasıl etki ettiği gösterilerek; bu değişimi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektir. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak geleneksel aile ve modern aile tipleri ele alınacak, sonrasında yöntem kısmı açıklanacak ve elde edilen bulgular dahilinde sonuç tartışılacaktır.

2. GELENEKSEL AİLE VE MODERN AİLEYE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

Çağan'a göre (2011, s. 84) aile; evlenme, evlat edinme veya kan bağları ile bağlanan, aynı geliri paylaşarak, aynı evde hayatlarını devam ettiren, karşılıklı ilişki ve etkileşim halinde olan, baba-anne, karı-koca, kardeş, çocuk gibi sosyal ilişkilere sahip bireylerin oluşturdukları toplumdaki

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

en küçük kurumlar olarak tanımlanmaktadır. Tüm toplumlarda var olan ailenin dört temel işlevi vardır. Bunlar, "ekonomik, üreme, cinsellik ve yetiştirme" olarak belirtilmekte; bunlara ek olarak toplumsal rol, sosyalleşme, sevgi, eğitim, vakit geçirme, koruma gibi işlevler de dahil edilmektedir (Canatan, 2011, s. 59; Çağan, 2011, s. 87).

Geleneksel aile, erkeklerin karar mekanizması olarak görüldüğü ve geçim kaynağı olarak tarımsal üretimin yapıldığı bir aile modeli olarak tanımlanırken; modern aile, eğitim seviyesinin arttığı, otoritenin aile üyeleri arasında eşit dağıtıldığı, kadının iş hayatına girdiği ve bireyselliğin ön plana çıktığı aile modeli olarak tanımlanmaktadır (Şenyıldız, 2023, s. 34-35).

1980'lerden itibaren ailenin yapısında değişiklikler meydana gelmekte, normal aile kavramından uzaklaşılarak aile formlarının çeşitliliğine doğru bir geçiş yaşanmaktadır. Bu değişimin iki ana teoreminden ilki, ailenin ortadan kalkarak sosyal uyum içerisinde sahip olduğu olumsuz etkiden bahsederken; diğer teorem ise aile biçimlerinin çeşitliliğinin, çoğulcu ve demokratik toplumların ortaya çıkmasından bahsetmektedir (Scheider & Kreyenfeld, 2021, s.12). Aile ve kişisel ilişkilerdeki değişimler, toplumsal yaşamın geleneksellikten uzaklaşmasına ve bireyselleşmesine yol açan sanayi sonrası dönemin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta olup; bazı yorumcular bu değişimlerin geleneksel bağların kopmasının ahlaki çerçevelerinin dağılmasına yol açtığını belirtirken; bazıları bu değişimlerin daha fazla çeşitlilik ve yaşam tarzının, kişisel ilişkilerin demokratikleşmesine yol açtığını öne sürmektedir (Gillies, 2003, s. 2).

Toplumdaki her bir ailenin taşımış olduğu temel nitelikleri Dönmezer (2003, s. 2-3), şöyle sıralamaktadır:

- Aile, evrensel nitelikte var olan bir kurumdur.
- Aile, sosyal yapılar içerisinde en küçük kurum olarak kapsamı sınırlıdır.
- Aile, kendisine mensup kişilere sorumluluk yüklemektedir.
- Aile, süreklilik gösteren bir kurum olmanın yanı sıra, değişken ve geçici bir özellik de göstermektedir.
- Aile, toplumda var olan kurallarla çevrilidir.
- Aile, temelinde duygusallığa dayanarak birbirine bağlı duygularla güçlenmektedir.

Geleneksel aile; aile içi ilişkilerin hiyerarşik bir anlayışını, çocuk yetiştirmede disiplin vurgusunu, cinsiyet rollerinin keskin bir şekilde ikiliğe ayrılmasını ve benzeri bakış açılarını içermektedir (Levinson & Huffman, 1991, s. 251).

Murati'ye göre (2016, s. 511), ailenin temel özellikleri şunlardır:

✓ Aile üyeleri arasında doğal ilişkiler bulunmaktadır,

✓ Aile, evlilik ve mikro gruplar olarak değerlendirilmektedir,

✓ Aile tarihsel olarak değişken bir yapıya sahip olmaktadır, aile, evlilik veya sosyal grup yoluyla akraba olan insanlardan oluşan bir topluluktur.

Modern, kent ailesi olarak da ifade edilen çekirdek aile, karı-koca ve henüz evlenmemiş çocuklardan meydana gelmektedir. Modern sanayi toplumunda yaygın olan bu aile, iki

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kuşaktan oluşmaktadır. İşlevsel olarak sorumluluklarını diğer kurumlara yerine getirmektedir. Değişim süreciyle birlikte, modern aile, temel aile tipi olarak tarih boyunca görülmesine karşın, günümüzde özellikle şehirleşmenin, sanayileşmenin, küreselleşmenin ve dijitalleşmenin meydana getirdiği bir aile tipi olarak görülmektedir (Ünal, 2013, s. 590).

Özellikle Türk toplumunda aile zamanla küçülerek, çekirdek aileye dönüşmekte ve bu dönüşüm beraberinde aile içindeki sorumlulukları da değiştirmektedir. Kadınların çalışma hayatına başlamalarıyla birlikte babaların aile içerisindeki konumu da değişerek çocuklarıyla daha çok ilgilenmeye ve daha farklı sorumluluklar almaya ittiği görülmektedir (Güllühan & İlgar, 2022, s. 73). Dolayısıyla geleneksel aile rollerinde uzaklaşılarak yeni yaşam tarzının getirmiş olduğu modern rol ve sorumluluklar üstlenildiği vurgusu yapılmaktadır.

Modern toplumlarda aile, toplumsal yaşamın tüm alanlarında meydana gelen genel değişimlere göre yapılandırılmakta; özellikle eğitim ve mesleki standartların gelişimi toplumsal değişimler ile aile ve işlevi üzerindeki genel etkiyi arttırdığı gözlenmektedir.

Parsons'ın bakış açısına göre (1956, s. 65-86), aile, ekonomik üretim ve tüketim amacını yerine getirmekten, daha az belirgin ama aynı derecede önemli olan çocukları sosyalleştirme ve yetişkinleri kendi sınırları içinde istikrara kavuşturma rolünü üstlenmeye doğru evrilmektedir. Parsons, indirgenemez iki işlev olduğunu öne sürmektedir: 1) birincil sosyalleşme ve 2) yetişkin kişiliklerin istikrarı. 1) İşlevselciler için sosyalleşme, insanların toplumda nasıl davranacaklarını neyin normal, neyin önemli olduğunu öğrendikleri süreçtir. Parsons, sosyalleşmeyi birincil ve ikincil sosyalleşme olarak ikiye ayırmakta; birincil sosyalleşmenin, aile gerçekleşerek; burada ailenin ve toplumun belirli norm ve değerlerini öğrenilmektedir. Daha sonra, okul, medya ve diğer sosyalleşme araçları aracılığıyla evrensel değerleri öğrenilmektedir. Yetişkin kişilerin istikrarı ile ailelerin bireyler ve toplum için istikrarı sağlamada ve yetişkinlerin yıkıcı veya işlevsiz davranışlarda bulunmasını engellemeye yardımcı olmada önemli bir rol oynadığını savunmaktadır.

Modern ailenin işlevleri şu şekilde sıralanabilmektedir (Murati, 2016, s. 512):

- Ekonomik işlev: üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşılamaktadır.
- Biyolojik işlev: cinsel ve üreme işlevlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktadır.
- Psikososyal işlev: aile üyeleri arasındaki bağların eğitimsel, sosyal ve duygusal gelişimi karşılamaktır. Ayrıca bu işkev, çocuğun biyolojik organizmasının kişiliğe dönüşmesi için eğitimsel işlevi görmektedir.
- Ahlaki ve Koruyucu işlev: ailenin koruma ihtiyacını karşılamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'de aile yapısına ilişkin çalışmalar, iletişim disiplinlerinde üretilmiş olan kitaplar, tezler ve makaleler literatür taraması yöntemi kullanılarak incelenip, açıklanmaya çalışılacaktır.

Literatür taraması, belirli bir konu veya araştırma sorusuyla ilgili akademik kaynakların (kitaplar, dergi makaleleri ve tezler gibi) incelenmesidir. Literatür taraması, "araştırmanın önemli bir bölümüdür ve amacı, yürütülen araştırmanın arka planını ve gerekçesini sunmaktır".

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Araştırmacı bu yöntem aracılığıyla "incelemeleri eleştirel bir incelemesinden ortaya çıkan ana noktaları, konuları, bulguları ve araştırma yöntemlerini çıkarmakta ve sentezlemekte" ve böylece "önerilen bir çalışmanın tanımına yol açan tutarlı bir argüman" oluşturmaktadır (Arshed & Danson, 2015, s. 36).

4. BULGULAR

Araştırmanın bulguları iki temel eksende açıklanacaktır.

4.1. Dijitalleşme ve Küreselleşmenin Aile Üzerindeki Etkisi

İnternet teknolojilerinin özellikle de dijital medya platformlarının sosyal yapılardan bireylerin özel alanlarına, toplumsal ilişkilerden manevi ve kültürel değerlere kadar çoğu alanı etkileyerek dünyayı dijital dönüşüm sarmalına almaktadır. Teknolojideki bu ilerlemeler, yalnızca kişiler arasında gerçekleşen iletişimde olmayıp, hayatın tüm alanlarında köklü değişim ve dönüşümlere yol açmaktadır. Yaşanan bu değişimde zaman ve mekan olarak bireyler, eşzamanlı iletişim kurabilmekte ve etkileşim sağlayabilmektedir (Özdemir, 2025, s. 282). Buna bağlı olarak dijital dönüşümün etkisiyle toplumun işleyişi, toplumsal değerle, kurumların yapısı, bireylerin yaşam tarzları ve aile yapısının da dönüşüme uğradığı görülmektedir.

Dijitalleşmenin getirmiş olduğu bir diğer dönüşüm, bireylerin etkileşim süreçlerini ve öğrenme biçimlerini bir sosyalleşme aracı gibi sanal ortama aktarmasıdır. Bu sanal ortamlarda bireyler yeni davranış kalıpları öğrenmekte ve yeni arkadaşlıklar edinmektedir. Dijital ortamlarda sohbetler gerçekleşmekte; haberleşme ihtiyaçları giderilmektedir. Böylece ilk sosyalleşme ortamı olarak gösterilen ailenin varlığı sanal ortamlara taşınmakta (Balyemez, 2020, s. 57) ve ailenin sosyalleşme dinamiğinin değişime uğradığı görülmektedir.

Dijitalleşme aracılığıyla yalnızca kişiler arası ilişkilerde değil aynı zamanda toplumsal yapılarda da değişimler meydana geldiği; iletişim yerine dijital iletişim yolu tercih edildiği bulgularına rastlanılmaktadır. Bir diğer değişim bireylerin kültür alanında olmaktadır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, bireylerin yaşam koşullarında, hayata bakış açılarında, algılarında olduğu kadar kültürlerinde de değişikliğe yol açtığı belirlenmektedir (Göçmen, 2017, s. 204). Bu bağlamda toplumun temel birimini oluşturan aile kültürü üzerinde de değişimler yaşanarak; geleneksel toplumlarda var olan geniş aileden modern toplumlarda var olan çekirdek aileye geçildiği; geleneksel ailelerde büyük aile fertlerinin ailenin başında yer alma, onlarla aynı evi paylaşma kültürünün giderek yok olduğu ve bu kültürün yeniden tanımlanmasına olanak sağladığı söylenebilir. TÜİK 2024 verilerine göre, geniş aile olarak tanımlanan ve en az bir çekirdek aile ve diğer kişilerden oluşan hane halklarının oranı 2016 yılında %16,3 iken 2024 yılında %13,3'e düştü. Bir diğer veri ise ADNKS sonuçlarına göre 2024 yılında, 25-29 yaş grubunda ve hiç evlenmemiş olan 3 milyon 374 bin 686 kişiden 2 milyon 450 bin 869 kişinin anne ve/veya babası ile birlikte yaşadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, 25-29 yaş grubunda hiç evlenmemiş olup ebeveynleri ile yaşayanların oranı toplamda %72,6 olurken; bu oranın %44,8'ini erkekler, %27,9'unu ise kadınlar oluşturmaktadır. (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2024-53898).

Dijitalleşmenin aile içindeki rollerin sarsılmasında da önemli rol oynadığı; bireylerin, mesajları sadece aile içinde almakla kalmayıp, dijital medya platformlarından gelen mesajlara da maruz

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kaldıkları görülmektedir. Böylece birey, sosyal medyada "influencer" dediği kanaat önderlerini rol alarak, onun tutumlarını ve değerlerini ona göre şekillendirmekte; buna bağlı olarak aileden aldığı değerleri sarsılmaktadır (Özdemir, 2025, s. 284). Bu sarsılmaya karşın dijital teknolojiler, uzaktan eğitim için önemli bir araç olmasının yanı sıra, genel olarak eğitimin gerçekleşmesinde de güçlü materyaller sağlamaktadır. eğitim kurumları-öğretmen-veli-öğrenci arasında kurulan iletişim buna örnek olmaktadır (Dedeoğlu, 2016, s. 26).

Geleneksel aile yapısına sahip toplumlarda erkekler, "ekonomik sağlayıcı ve otoriter sahibi" rolleri ile ön plana çıkarken; kadınlar, "fedakar ve şefkatli anne" rolüyle tanımlanmaktır (İnceoğlu & Kar, 2010, s. 134).

Haberli' ye göre (2023, s. 385), geleneksel ailede çocuklar dini aile bireylerinden öğreniyorken; dijital platformlarda yer alan din aleyhinde olumsuz içerikler ve bilgi kirliliği, aile içerisinde yer alan bireylerin için özellikle de gençlerin ve çocukların için şüpheye düşmesine hatta ateizm ve deizme yönelmelerine sebep olabilmektedir.

Günümüzde teknoloji yaşamı kolaylaştırarak hızla yaygınlaşmakta ve aile içi iletişim biçimlerini değişikliğe uğratmaktadır. İletişimin dijital ortamlara kayması ile birlikte aile üyeleri arasında var olan güçlü bağların zayıflamasına sebep olabilmektedir (Durak & Durak, 2024, s. 81). Ailede yer alan bireyler dijital ortamlarda farklı kişilerle iletişim kurarak, aile üyelerinden uzaklaşma eğilimi gösterebilmektedir. Bu da ailede duygusal kopukluğa yol açmaktadır (Sarı & Karadeniz, 2019, s. 295). Buna karşın dijital platformlar mesafe kavramını ortadan kaldırarak, farklı yerlerde yaşayan aileleri, aile üyelerini sanal ortamda bir araya getirmekte ve aile, akrabalık bağlarını güçlendirdiği söylenebilmektedir.

Küreselleşme ve dijitalleşme beraberinde ailenin mahremiyet anlayışını da değiştirmektedir. Aile kurumu yerine başka bir kurumun kullanılmasıyla birlikte özel alandan kamusal alana geçildiği; dijital platformlarda özel alanların paylaşılması sonucunda aile içinde var olan iletişim biçimlerini de dönüştürdüğünü görmek mümkün olmaktadır. Geleneksel ailede var olan katı mahremiyet anlayışının yerini gevşek mahremiyet anlayışına bıraktığı görülmektedir (Gül, 2024, s. 19-20). Bireylerin özel anlarını, günlük rutinlerini bu platformlar aracılığı ile paylaşması buna bir örnek olarak verilebilinir. Modern toplumlarda boşanma olaylarının yaşanmasının mahremiyet algısının ortadan kalkması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Kadınların iş yaşamında yer almaya başlamaları sonucunda bazı çatışmalar meydana gelebilmektedir. İş-aile ve aile-iş etkileşimlerinden kaynaklanan çatışma iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, bir alandaki yükümlülükleri yerine getirmeye ayrılan zamanın, diğer alandaki rolleri yerine getirmek için ayrılan zamanı azaltması durumunda ortaya çıkan zamana dayalı çatıma olmaktadır (Wallis & Price, 2003, s. 27). Modern aile tipinde çalışan anne-babanın iş gücüne zaman ayırarak ilgilenmeleri gereken küçük çocuğunu kreşlere bırakması bu çatışmaya örnek olarak gösterilebilmektedir.

4.2. Yeni Toplumsal Roller

Aile çalışmalarında ulusal ve uluslararası literatürde aile yapısının değişimi sonrası özellikle cinsiyet kavramı üzerine yoğunlaşıldığı ve bu alanla ilgili çalışmaların sayısının arttığı gözlemlenmektedir. Ebeveynlerin ve çocukların sosyalleşmesinde ailenin önemini vurgulayan

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

çalışmalar, özellikle toplumsal cinsiyet rollerinin aktarılması ve yeniden yapılandırılmasında aile kurumunun önemine dikkat çekmektedirler. Bireyler, rollerini ve toplumun beklentilerini var oldukları ailede öğrenmeye başlayarak, diğer kurumlarla sosyalleşmeye devam edebilmektedirler (TAYA, 2011, s. 235).

Aile, cinsiyet gibi güç ilişkilerinin eşit olmadığı, kadının eğitim ve istihdamda karşılaştığı zorlukların, engellerin başladığı bir kurum iken; modernleşme ile beraber bu rollerin yeniden tanımlandığını söylemek mümkündür. Aile dönüşümü çerçevesinde değişen toplumsal rollerin cinsiyet bağlamında ele alan ulusal alan çalışmalardan Pekel (2019, s. 36), Sanayi Devrimi ile birlikte kadının toplumdaki ve çalışma hayatındaki konumunun da değişmeye başladığını belirtmekte; Dedeoğlu (2000, s. 139-170), çalışmasında aile ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadın istihdamı üzerindeki etkisinin olduğu bulgusuna ulaşmaktadır. Özçelik & Şahin (2023, s. 3) ise çalışmalarında toplumsal cinsiyet rollerinde ailenin ve arkadaş faktörünün etkili olduğunu belirtmektedirler.

Toplumsal yapının değişmesi, iş hayatına kadınların atanması, aile içindeki erkek ve kadın rollerinde değişikliğe sebep olmaktadır. Kadınların ekonomik olarak haneye destek olmaları, çekirdek aile yapısının yaygınlaşmasını beraberinde getirmektedir (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2013, s. 5). İlk olarak kadınlar tarım alanlarında çalışırken, Sanayi Devrimi ile birlikte ilk defa başkalarının yanında çalışarak ekonomik gelir elde ederek iş yapmaya başladıkları (Haşit & Yaşar, 2015, s. 4); 2. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu iş gücü eksikliği ile kadınların iş hayatında daha çok görünür olmaya başlaması ve teknolojinin eğitim seviyelerinin yükselmesi aile rollerinde kadına biçilen rolün değiştiğini ortaya koymaktadır (Kılıç & Öztürk, 2014, s. 110).

Modernleşmenin beraberinde getirdiği değişim aile içi iletişimde daha demokratik ve daha eşitlikçi bir anlayışın olmasıdır. Aile içinde karı koca arasında ortak kararların alındığı; çekirdek aile fikrinin yaygınlaşması, çocuk sahibi olma fikirlerinin erkek ve kadın rollerindeki algıyı dönüştürdüğü; aile içinde eğitime daha fazla önem verildiği özellikle de kız çocuklarının okutulması gerektiği algısının yerleştiğini söylemek mümkün olmaktadır (Bayer, 2013, s. 105).

Sanayileşmenin, küreselleşmenin ve bunları kapsayan teknolojinin getirmiş olduğu bir diğer değişim alanı da tüketim alanında olmaktadır. Tüketicinin korunmasına yönelik çalışmalar aileyi de içine alarak gelişme göstermektedir. Örneğin televizyon, radyo gibi haberleşme araçlarının, apartman hayatının, şehirleşmenin; barınma amaçlı konutlarda ailenin daha çok vakit geçirmesi ile birlikte ailenin beğenilerinde ve tüketim eğilimlerinde değişmelere; ailenin tüketmiş olduğu ürünlere yönelik değişikliklere b-neden olduğu; üretim firmalarının da bu doğrultuda ürünlerini ürettikleri belirtilmektedir (Aydoğan, 1991, s. 7). Bu doğrultuda geleneksel toplumlarda aileler avcı ve toplayıcı rollerini üstlenirken; modern toplumlardaki aileler alıcı rolüne evrilmekte yorumu yapılabilmektedir.

Ailede bireyler arasında yapılan sohbetler, kişilerin siyasal kimliğinin kazanılmasında ve bireylerin ülkede var olan siyasete karşı bir bilinç oluşturmasında etkili olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim baba, anne gibi rol modelleri aracılığıyla ailedeki kişiler siyasetle ilgilenmeye başlamakta; siyasal sosyalleşmelerinde etkili olmaktadır (Bozan, 2013, s. 160). Modern toplumlarda ise teknolojinin gelişmesine bağlı olarak bireyler siyasal fikirleri dijital

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

platformlardan elde etmekte; halk ile siyasal aktör arasındaki mesafe ortadan kalkarak, doğrudan iletişim sağlamaktadır. Böylece karşılıklı etkileşime dayalı, bireylerin geleneksel aile yapısında siyasal düşünce tarzında aile büyüklerini örnek aldığı görüşünün yerine kendi siyasal kimliklerini oluşturdukları küresel bir ortam sunmaktadır (Özdemir, 2025, s. 279- 284). Buna bağlı olarak geleneksel toplumlarda ailelerin konumu yerini modern toplumlarda öznel olarak almakta ve merkez rol üstlenmektedir.

Modernleşme beraberinde ailedeki bireylerin kariyer planlaması üzerinde de etki rollerini değiştirmektedir. Daha eşitlikçi bir ailede yer alan bireyler kariyer gelişiminde daha olumlu etkiler bırakmakta olduğu; kadınların da erkekler kadar ileriye dönük planlar yapmasına, meslek seçmesine olanak sağladığı; aynı zamanda kariyer kararında aile desteği moderatör rolde olduğu görülmektedir (Gök & Bilge, 2024, s. 86-87).

Geleneksel aile yapısında koruma rolü aile içerisinde yer alana babaya atfedilirken; modernleşme süreciyle beraber koruma ve güvenlik rolü aile kavramı içerisinden çıkarılıp devlet mekanizmasının bir bileşeni olarak işlev görülmektedir (Eyce, 2000, s. 231). Böylece güvenlik ve koruyuculuk rolü aile reisinden devlet mekanizmasına doğru evrilmektedir.

Değişen toplumsal rollerden bir tanesi de bireylerin boş vakitlerini geleneksel aile tipinde aile içinde diğer aile bireyleri ile geçirirken; modernleşme ve küreselleşmenin sonucunda aile yapısının dışına çıkılarak, birbirlerinden ayrı geçirmeye başlamış olmalarıdır (Epik, vd., 2017, s. 47). Bireyler dijital medya platformları aracılığıyla bu alanlarda daha aktif olmakta; boş vakitlerini bu platformlarda geçirmekte, bireyselleşmekte oldukları söylenebilir.

Modernleşme, günümüzde yaşamımızın hemen her alanında değişim ve dönüşümü meydana getirmektedir. Bu değişim yaşanan alanlardan birini de evlilik kurumu oluşturmaktadır. Geçmişte evlilik için belli bir yaşa geldiğinde gerçekleşen olgu, günümüzde gençlerin kariyer hedefleri, eğitim yıllarının uzaması, refah ve konforlu bir yaşam gayesi gibi nedenler doğrultusunda evlilik yaşı ertelenebilmekte, böylece evlilik kurumu yeni bir rol üstlenmektedir (Dindar, 2020, s. 264). Geleneksel toplumlarda evlilik için nikah işlemi rolü din adamlarında iken; çağdaş toplumlarda bu rol evlilik kurumlarına aktarıldığı söylenebilir.

İnsan var olduğu zamandan beri statü sahibi olarak bir işi yürütme görevi görmüştür. Geleneksel aile yapısında statü rolü soydaşlık, akrabalık kavramlarına verilirken; çağdaş toplumlarda mülkiyet sahibi olmak bir statü rolü olarak gösterilmektedir (Epik, vd., 2017, s. 47). Modern toplumlarda, aile, kendisine ait olan çoğu görevi kamu veya özel kurumlara devrederek, aileyi dayanış ve sığınak alanı olmaktan yoksun bırakmaktadır. Buna bağlı olarak çalışan anne, babalar çocuklarını bu kurumlara bırakmakta; çocuklar anne-baba eğitiminden uzaklaştırılmaktadır (Karan, 2020, s. 131). Yine geleneksel ailede yaşlılara bakım ailedeki diğer bireylere düşmekteyken; modern aile tiplerinde yaşlılar bakım evlerine bırakılmaktadır. Böylece modern toplumlarda ailenin işlevi bakımından da rollerin değişimi yaşanmakta olduğu belirtilebilinir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

SONUÇ

Aile, toplumda ırk, sınıf, cinsiyet ve etnik kökenin bir araya geldiği yer olarak bilinmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte küreselleşen dünyada aile sadece belli bir yerde yer alan kurum olmaktan çıkmakta; küresel ve modern bir yapıdaki bir kurum olmaktadır. Dijital medya platformları ile sınırlar ve mesafeler ortadan kalkmakta; iletişim ve etkileşim güçlenmekte ve böylece farklı yerlerdeki bireyler birbirleri ile daha fazla iletişim halinde olmaktadır. Bireyler sadece bulundukları coğrafi alanlarda değil, uzak mesafedeki alanlarda yer alan diğer bireylerle etkileşimde bulunup aile olabilmektedir.

Toplumdaki en küçük birim olan aile, küreselleşme, sanayileşme, iletişim teknolojilerindeki yenilik, dijitalleşme ve modernleşmenin etkisi sonucu kapsamlı değişim ve dönüşümler geçirmektedir. Siyasal katılım, çalışma, eğitim ve sosyal gibi alanlarda kadınlar da erkeklerle eşit olmakta; toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında geleneksel rollerin gittikçe silikleştiği görülmektedir. Kadın, yalnızca ev içinde ve anne kavramıyla tanımlanmamakta; bununla birlikte, ekonomik bağımsızlığını elde etmiş, karar verebilen, meslek sahibi, çalışan gibi dinamiklerle erkeklerle eşit sorumluluklara ve haklara sahip olan bağımsız birey kimliği elde etmektedir.

Modern toplumlarda gelişen teknoloji ailelerin ekranlarda daha fazla zaman geçirmesini sağlayarak, aile içerisinde yer alan bireylerin akademik başarılarının ve sosyal becerilerinin gelişimini etkilemekte; aile içi etkileşimin azalmasına paralel olarak bireylerin duygusal gelişimini de tehlikeye atmaktadır. Buna karşın bu platformlarda mesajlaşma, görüşme ve diğer iletişim türleri farklı kuşaklardaki bireylerin bağlılığını, aile üyelerinin sanal ortamda bir araya gelerek aidiyet hissini geliştirmekte ve sosyalleşmesini desteklediği söylenebilri.

Geleneksel aile modelinde kadın-erkek ilişkileri, kadının davranışları, kadının giyim tarzı, modern çekirdek aileden farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra kadının sorumluluklarında ve görevinde de değişimin olduğu görülmektedir. Modern aile, aile içindeki otoriteyi merkezden uzaklaştırma, karı-koca ve ebeveyn-çocuk ilişkilerinde daha fazla eşitlik arama ve bireysel özyönetimi en üst düzeye çıkarma eğiliminde olmaktadır.

Bu çalışma, geleneksel aileden modern aileye geçiş ile birlikte ailenin yapısında ve fonksiyonlarında değişim, üye sayıların da ise azalma olduğu aşikar olmaktadır. Bununla birlikte, geleneksel ailede yer alan “biz” duygusunun yerini “ben” duygusuna bıraktığı; otoriter hiyerarşik, gelenek ve göreneklere sahip bir yapının yerini, demokratik eşitlikçi bir yapıya bıraktığını göstermektedir.

Günümüz aile değişimine bağlı olarak, evlilik bağı olmadan birlikteliklerin savunulduğu görülmekte; birlikte yaşama biçimini ortaya çıkararak, aile kurma biçimlerini kökten değiştirdiğini söylemek mümkündür, tüm bunlar dahilinde ailenin korunmasına dair yasalar çıkarılması, dijital platformların aileyi zedeleyen rollerinin önüne geçici önlemler alınması, bireylerin dijital okuryazarlık gibi eğitimlere yönelmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Aydoğan, F. (1991). Endüstrileşme sürecinde bir tüketim objesi olarak aile. *Aile Toplum ve Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, *1*(2), 1-8.

Altan, S., & Tarhan, S. (2018). Büyükanneden toruna: yaşam boyu öğrenme sürecinde değer ve beceri aktarımı. *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *2*(1), 26-42.

Angrawal, A. (2024). *Family studies.* Oxford Universty Press.

Arkan, Ü., & Rençber, H. (2020). Dijital medya ve dijital toplum. Öcal, D., & Polat, H. (Ed.), *Dijital reklamcılık* içinde (s. 45-76). Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım.

Arshed, N., & Danson, M. (2015). The literature review. Research methods for business and management: a guide to writing your dissertation, 31-49.

Balyemez, S. (2020). Sosyal medyanın ailenin sosyalleşme işlevine etkileri: Ankara örneği. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Üniversitesi].

Bayer, A. (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. *4*(8). 101-129.

Canatan, K. (2011). *Aile kavramının tanımı, aile sosyolojisi.* K. Canatan & E.Yıldırım, (Der.). Açılım Kitap Yayınları.

Castell, M. (2010). *The rise of the network social.* Wiley-Blackwell.

Çağan, K., (2011). *Aile Sosyolojisi-Ailenin İşlevleri*. Açılım Kitap.

Çarkoğlu, A., & Kalaycıoğlu, E. (2013). *Türkiye'de aile, iş ve toplumsal cinsiyet.* Politikalar Merkezi.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 86, 139-170.

Dedeoğlu, G. (2016). *Teknoloji, iletişim, yeni medya ve etik*. Sentez Yayıncılık.

Dindar, V. (2020). Gençlerde evlilik yaşının uzaması üzerine din sosyolojisi açısından bir araştırma. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 12, 257-284.

Dönmezer, İ. (2003). *Ailede iletişim ve etkileşim sağlıklı insan, sağlıklı aile*. Ege Üniversitesi Basımevi.

Durak, E. & Durak, Ö. (2024). Dijital çağda aile. Batur, M. (Ed.) *Gündelik hayatta dijital çağın yansımaları içinde* (s. 77-94). Eğitim Yayınevi.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Epik, M. T., vd., (2017). Bir sosyal politika aracı olarak tarihsel süreçte ailenin değişen / değişmeyen rolleri. *Sosyal Politikalar Çalışmaları Dergisi, 17*(38), 35-58.

Eyce, B. (2000). Tarihten günümüze Türk aile yapısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 4, 223-244.

Giddens, A. (2021). *Modernliğin sonuçları.* (E. Kuşdil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Gillies, V. (2003). Famıly and ıntımate relatıonshıps: a revıew of the socıologıcal research. *Families & Social Capital ESRC Research Group,* 2, 1-24.

Güllühan, N., & İlgar, Ş. (2022). Family as the core of society: Examining the concept of family, roles of family members and activities in primary school life sciences textbooks. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 72-84.

Göçmen, L. T. (2017). Digitalized culture of new generation. B. Ayhan (Ed.), *Digitalization and society* (s. 201-210). PL Academic Research.

Gök, E., & Bilge, F. (2024). Aile desteğinin meslek seçiminde cinsiyet rolleri ve kariyer kararı yetkinliği ilişkisindeki düzenleyici rolü. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, *7*(2), 77-96.

Gül, E. (2024). Geleneksel toplumdan modern topluma ailenin dönüşümü. [Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi].

Gladding, S. (2002). *Familytherapy: history, Theory and practice*. Merrill Prentice Hall.

Haberli, M. (2023). Dijital çağda aile: ebeveynleriyle ilişkisi çerçevesinde gençlik ve din. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergis*i, 7 (3), 374-389.

Haşit, G., & Yaşar, O. (2015). Çalışan kadınlarda örgütsel stres kaynakları; bir kamu kurumu örneği. *Sakarya İktisat Dergisi, 4*(4), 1-30.

İnceoğlu, Y., & Kar, A. (2010). Kadın ve Bedeni: Dişilik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında. Ayrıntı Yayınları.

Karadoğan, U. C. (2012). Osmanlı hanedanının aile yapısı ve güncel yaşam. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(1), 213-225.

Karan, C. (2020). Modern ailenin çıkmazları ve İslam ailesi. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 11, 125-158.

Kılıç, D., & Öztürk, S. (2014). Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47 (1), 107-130.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Koç, İ. (2014). Change in Famıly Structure in Türkıye: 1968-2011. M. Turğut & S. Feyzioğlu (Ed.), *research on famıly structure in türkiye findings, and recommendations,* (s. 24-56). Çizge Tanıtım ve Kırtasiye Ltd. Şti.

Khondker, H. & Schuerkens, U. (2014). Social transformation, development and globalization. *Sociopedia.isa*, 1-14.

Levinson, D. J., & Huffman, P. E. (1955). Traditional family ideology and its relation to personality. *Journal of Personality, 23*, 251–273.

Murati, R. (2016). Family in contemporary society. *International Journal of Human Sciences*, *13*(1), 510-513.

Özdemir, H. (2025). Sosyalleşmede aile ve sosyal medyanın yeri: değişen roller. *Toplum ve Kimlik Dergisi*, 2 (2), 275-286.

Özçelik, T., & Koyuncuoğlu, M. (2023). Erken çocukluk dönemi toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde aile tipi, kardeş ve arkadaşların rolü. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, 10*(2), 57-67.

Parsons, T. (1956) *Family: socialisation and ınteraction process*. Routledge and Kegan Paul.

Pekel, E. (2019). Toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının çalışma hayatındaki konumu. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi,* 5(1), 1-10.

Ünal, V. (2013). Geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçiş sürecinde boşanma sorunu ve din. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , *6*(26), 588-602.

Sarı, C., & Karadeniz, H. (2019). İnternet bağımlılığının aile içi ilişkilere etkisi. STED, 28(4), 294-298.

Sayın, Ö. (1990). *Aile sosyolojisi-ailenin toplumdaki yeri*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Şenyıldız, D. (2022). Aile İçi İletişim. Ares Yayıncılık.

Schneider, N. F.,& Kreyenfeld, M. (2021). Introduction: the sociology of the family towards a european perspective. N. F. Schneider & M. Kreyenfeld (Ed.). *Research handbook on the sociology of the family* (s. 1-22), Edward Elgar Publishing.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011). Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması TAYA 2011. Afşaroğlu Matbaası.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Wallis, T., & Price, L. (2003). The relatıonshıp between work-famıly conflıct and central lıfe ınterests amongst sıngle workıng mothers. *SA Journal of Industrial Psychology*, 29 (1), 26-31.

TÜİK, İstatistiklerle Aile 2024 ve Türkiye Aile İstatistikleri. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2024-53898.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

DİJİTAL BAĞIMLILIK ÇERÇEVESİNDE EBEVEYN-ÇOCUK ETKİLEŞİMİ

Dr.Sahra KIRATLI ACAR

Marmara Üniversitesi - sahraakiratli@gmail.com - Orcid no: 0009-0000-3083-2367

Özet

Mobil cihazların ve internetin günlük yaşamı etkisi altına alması, her konuda olduğu gibi ebeveynlik pratiklerini de kökten dönüştürmektedir. Bu çalışma, dijital bağımlılık kavramını ebeveyn-çocuk etkileşimi bağlamında ele almakta; ebeveynlerin problemli teknoloji kullanımının çocuk gelişimine ve aile içi etkileşimin niteliğine olan etkilerini alanyazındaki güncel görgül bulgular üzerinden açıklamaktadır. Çalışma, bağlanma kuramı ve ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde konumlandırılmakta; özellikle "teknoferans" (technoference) ve "sosyotelizm" (phubbing) kavramları temel alınarak, ebeveyn cihaz kullanımının çocukların davranış sorunları, dil ve bilişsel gelişimi, duygusal düzenlemesi ve bağlanma süreçleriyle ilişkisi incelenmektedir. Ayrıca yaş gruplarına göre farklılaşan etkiler, ebeveyn arabuluculuğu türleri, meta-analitik bulgular ve dijital ebeveynlik stratejileri tartışılarak uygulamaya yönelik öneriler tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: dijital bağımlılık, teknoferans, sosyotelizm, ebeveyn-çocuk etkileşimi, problemli teknoloji kullanımı, dijital ebeveynlik, ebeveyn arabuluculuğu.

Abstract

The pervasive integration of mobile devices and the internet into daily life has fundamentally reshaped parenting practices. This review article examines the concept of digital addiction within the context of parent-child interaction, discussing how parents' problematic technology use affects child development and the quality of family interaction. The study is situated within attachment theory and ecological systems theory, and specifically focuses on the concepts of "technoference" and "phubbing" to examine how parental device use relates to children's behavior problems, language and cognitive development, emotional regulation, and attachment processes. The article further addresses age-differentiated effects, types of parental mediation, meta-analytic findings, and digital parenting strategies, concluding with practice-oriented recommendations.

Keywords: digital addiction, technoference, phubbing, parent-child interaction, problematic technology use, digital parenting, parental mediation.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

1. Giriş

Akıllı telefonlar, tabletler ve sosyal medya platformları, günümüzde yalnızca çocukların değil, aynı zamanda yetişkinlerin ve ebeveynlerin yaşamının da ayrılmaz bir parçası hâline gelmektedir. Kabali ve arkadaşlarının (2015) 6 ay-4 yaş arası 350 çocukla yürüttüğü çalışmada, hanelerin %83'ünde tablet, %77'sinde akıllı telefon bulunduğu ve çocukların %96,6'sının mobil cihaz kullandığı; büyük çoğunluğunun bir yaşından önce bu cihazlarla tanıştığı anlatılmaktadır.

Dijital bağımlılık literatürü uzun süre çocuk ve ergenlerin kendi ekran kullanımına odaklanmış olsa da, son on yılda araştırmacılar dikkatlerini ebeveynlerin dijital cihaz kullanımının çocuklarla olan etkileşim kalitesine çevirmektedirler (Kildare ve Middlemiss, 2017). Bu değişim, ebeveyn-çocuk ilişkisinin çocuğun sosyal-duygusal gelişimindeki merkezi rolü göz önüne alındığında önemli bir araştırma alanı açmaktadır. Kabali ve arkadaşlarının (2015) bulguları, ebeveynlerin çocuklarına cihazı çoğunlukla ev işleriyle uğraşırken (%70) veya çocuğu sakinleştirmek amacıyla (%65) verdiğini göstermekte; bu durum ebeveyn dikkatinin de aynı zaman diliminde başka bir cihaza yönelmiş olabileceğine işaret etmektedir.

Alanyazında ebeveyn cihaz kullanımının çocukla etkileşimi kesintiye uğratmasını tanımlamak için "teknoferans" (McDaniel ve Radesky, 2018) kavramının yanı sıra, kişinin yanındaki bireyi göz ardı ederek telefonuyla ilgilenmesi anlamına gelen "sosyotelizm" ya da "phubbing" kavramı da kullanılmaktadır (Akbağ ve Sayıner, 2021). McDaniel (2019), ebeveyn dikkat dağınıklığının nedenlerini ve çocuk ile ebeveynlik sonuçları üzerindeki etkilerini derlediği gözden geçirme çalışmasında, bu alandaki araştırmaların hızla genişlediğini ve konunun artık yalnızca akademik değil, klinik ve politika düzeyinde de önemli bir gündem maddesi hâline geldiğini vurgulamaktadır.

Bu makalenin amacı, dijital bağımlılık çerçevesini yalnızca çocuğun kendi ekran kullanımıyla sınırlı tutmayıp, ebeveynin problemli teknoloji kullanımının aile sistemi içindeki çok yönlü etkilerini bütüncül bir bakış açısıyla ele almaktır (McDaniel ve Radesky, 2018). Bu doğrultuda önce konunun kuramsal temelleri özetlenecek (Ainsworth ve ark., 1978; Bronfenbrenner, 1979), ardından ebeveyn dijital cihaz kullanımının yaygınlığı ve görgül bulgular yaş gruplarına göre değerlendirilecek (Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker, 2018), ebeveyn arabuluculuğu türleri ve dijital ebeveynlik stratejileri tartışılacak (Livingstone ve Helsper, 2008) ve son olarak uygulamaya yönelik öneriler sunulacaktır (AAP Council on Communications and Media, 2016).

2. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

2.1. Bağlanma Kuramı

Ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliğini anlamak için sıklıkla başvurulan kuramsal çerçevelerden biri bağlanma kuramıdır. Bağlanma kuramına göre, bebeklerin ve küçük çocukların birincil bakım verenleriyle kurduğu duygusal bağ, bakım verenin duyarlılığı ve tutarlı yanıt verme davranışı üzerinden şekillenir; bu erken dönem etkileşimler, çocuğun

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ilerleyen yıllardaki duygusal düzenleme, güven ve ilişki kurma becerilerinin temelini oluşturmaktadır (Ainsworth, Blehar, Waters ve Wall, 1978).

Bir bebeğin veya küçük çocuğun dikkat çekme, gülümseme veya ağlama gibi bağlanma davranışlarına ebeveynin cihaz kullanımı nedeniyle gecikmeli veya tutarsız yanıt vermesi, kuramsal olarak güvensiz bağlanma örüntülerinin gelişimine zemin hazırlayabilecek bir risk faktörü olarak değerlendirilmektedir (Kildare ve Middlemiss, 2017). Bu durumun deneysel düzeyde de sınandığı görülmektedir; Stockdale ve arkadaşlarının (2020) klasik "durgun yüz" (still-face) paradigmasını mobil telefon kullanımıyla uyarladığı çalışmasında, annenin telefonla meşgul olduğu koşulda bebeklerin daha fazla sıkıntı belirtisi gösterdiği ve annelerin teknoferansa ilişkin inançlarının bebeğin tepkisiyle ilişkili olduğu bulunmaktadır.

2.2. Ekolojik Sistemler Kuramı

Bronfenbrenner'in ekolojik sistemler kuramı, çocuğun gelişiminin iç içe geçmiş çevresel sistemler (mikrosistem, mezosistem, ekzosistem, makrosistem) içinde şekillendiğini öne sürmektedir(Bronfenbrenner, 1979). Bu kuram bağlamında aile, çocuğun gelişimini en doğrudan etkileyen mikrosistem düzeyinde yer alır ve ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliği, çocuğun gelişimsel çıktıları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Bronfenbrenner, 1979).

Dijital teknolojinin aile mikrosistemine dahil olması, yalnızca çocuğun doğrudan medya maruziyetini değil, aynı zamanda ebeveyn davranışları aracılığıyla dolaylı bir etki mekanizmasını da beraberinde getirmektedir (McDaniel ve Coyne, 2016). Bir başka deyişle, ebeveynin cihaz kullanımı, çocuğun gelişimini etkileyen mikrosistemin işleyişini değiştiren bir çevresel değişken olarak kavramsallaştırılabilir (Kildare ve Middlemiss, 2017).

2.3. Teknoferans ve Sosyotelizm Kavramları

Alanyazında ebeveyn cihaz kullanımının etkileşime müdahalesini tanımlamak için kullanılan temel kavram "teknoferans"tır (technoference). McDaniel ve Radesky (2018), teknoferansı dijital ve mobil cihazlar nedeniyle kişilerarası etkileşimlerde veya birlikte geçirilen zamanda meydana gelen günlük kesintiler olarak tanımlamaktadır. Bu kavram, tek seferlik veya istisnai bir cihaz kullanımından ziyade, aile rutinlerine sızmış, sıklıkla tekrarlanan ve genellikle kısa süreli kesintilerin toplamını ifade etmektedir (Hiniker ve ark., 2015).

Teknoferansa yakın ancak ondan ayrışan bir diğer kavram sosyotelizm ya da phubbing'dir; bu terim, telefon (phone) ve yok sayma (snubbing) sözcüklerinin birleşiminden türetilmiş olup, bir bireyin yanındaki kişiyle etkileşim kurmak yerine telefonuyla ilgilenmesi durumunu ifade etmektedir (Akbağ ve Sayıner, 2021). Ebeveyn-çocuk ilişkisi bağlamında sosyotelizm davranışının, çocuğun ebeveyni tarafından "görülmediği" hissini pekiştirerek ilişkisel doyumu azaltabileceği öne sürülmektedir (Akbağ ve Sayıner, 2021).

Benzer biçimde McDaniel ve Coyne (2016), teknoloji müdahalesini ebeveynler arasındaki ortak ebeveynlik ilişkisini de etkileyen bir olgu olarak ele almış; 203 evli veya birlikte yaşayan anneyle yürüttükleri çalışmada, teknoloji müdahalesinin sıklığının yemek zamanı, yatma

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

zamanı gibi belirli ebeveynlik alanlarında yoğunlaştığını ve algılanan ortak ebeveynlik kalitesiyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (McDaniel ve Coyne, 2016).

3. Ebeveyn Dijital Cihaz Kullanımının Yaygınlığı

Ebeveynlerin dijital cihaz kullanım sıklığına ilişkin veriler, teknoferansın istisnai değil yaygın bir olgu olduğuna işaret etmektedir. Kabali ve arkadaşlarının (2015) araştırması, küçük çocuğu olan ailelerin büyük çoğunluğunda mobil cihazların günlük rutinin bir parçası hâline geldiğini göstermiş; bu durum, ebeveyn dikkatinin çocukla paylaşılan zaman dilimlerinde bölünme riskinin ne denli yaygın olabileceğini ortaya koymaktadır (Kabali ve ark., 2015).

Çin'de yürütülen çalışmaları kapsayan geniş ölçekli bir meta-analizde Zhang ve arkadaşları (2023), 56.275 çocuğu kapsayan 42 çalışmayı birleştirerek ebeveyn sosyotelizminin çocukların içe yönelim ve dışa yönelim problemleriyle anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu; bu ilişkinin farklı ölçüm araçları ve araştırma tasarımları arasında tutarlı biçimde gözlendiğini bulmaktadır (Zhang ve ark., 2023). Bu meta-analitik kanıt, teknoferans ve sosyotelizmin kültürler arası olarak da çocuk gelişimiyle ilişkili bir risk etmeni olduğunu desteklemektedir.

4. Ebeveyn Dijital Cihaz Kullanımı ve Etkileşim Kalitesi: Görgül Bulgular

4.1. Doğal Gözlem Çalışmaları

Teknoferans olgusunu doğal ortamda inceleyen öncü çalışmalardan biri, Radesky ve arkadaşları (2014) tarafından fast-food restoranlarında yürütülen gözlemsel araştırmadır. Araştırmacılar, birlikte yemek yiyen 55 bakım veren-çocuk grubunu katılımcı olmayan gözlem yöntemiyle incelemiş; bakım verenlerin 40'ının yemek sırasında cihaz kullandığını belirtmiştir (Radesky ve ark., 2014). Alan notlarının nitel analizi sonucunda, ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliğinin, bakım verenin cihaza "yoğunlaşma" derecesiyle şekillendiği; cihaza yoğun biçimde dalmış olan bakım verenlerin çocukların dikkat çekme girişimlerine daha sert ve tepkisel biçimde karşılık verdiği tespit edilmiştir (Radesky ve ark., 2014).

Bu bulguları destekleyen bir diğer çalışma, Hiniker ve arkadaşları (2015) tarafından oyun parklarında yürütülen araştırmadır. Araştırmacılar, çocuklarıyla oyun parkında bulunan yetişkinlerin cep telefonu kullanım örüntülerini gözlemlemiş ve anket verileriyle desteklemektedir. Çalışma, telefon kullanımının çoğunlukla kısa süreli olduğunu (kullanımların yaklaşık üçte biri on saniyeden kısa sürmektedir), ancak bu kısa kesintilerin dahi ebeveyn-çocuk etkileşiminin akışını böldüğünü ve bazı ailelerde çatışma kaynağı hâline geldiğini ortaya koymaktadır (Hiniker ve ark., 2015).

Vanden Abeele, Abels ve Hendrickson'ın (2020) bekleme odaları ve oyun parklarında 53 ebeveyn-çocuk çiftiyle yürüttüğü sistematik doğal gözlem çalışması ise daha çarpıcı bir bulguya ulaşmaktadır: ebeveynlerin çocuğun dikkat çekme girişimine yanıt verme olasılığı, telefon kullanırken kullanmadıkları duruma kıyasla beş kat daha düşük bulunmuş; yanıtlar ayrıca daha geç, daha zayıf ve daha az duygu içerikli olarak gözlemlenmiştir (Vanden Abeele, Abels ve Hendrickson, 2020).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

4.2. Deneysel Yaklaşımlar: Durgun Yüz Paradigması

Doğal gözlem çalışmalarının yanı sıra, teknoferansın bebeklik dönemindeki etkilerini nedensel çıkarımlara daha yakın biçimde incelemeyi amaçlayan deneysel çalışmalar da bulunmaktadır. Stockdale ve arkadaşlarının (2020) çalışması, klasik durgun yüz (still-face) paradigmasını bir mobil telefon koşuluyla uyarlayarak, annenin telefonla meşgul olduğu kısa bir kesinti sırasında bebeklerin fizyolojik ve davranışsal tepkilerini incelemektedir. Bulgular, bebeklerin bu kesinti sırasında artan sıkıntı belirtileri gösterdiğini ve annenin teknoferansa ilişkin öznel inançlarının bebeğin tepki düzeyiyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Stockdale ve ark., 2020).

Bu deneysel bulgu, doğal gözlem çalışmalarında ortaya konan örüntüleri (Radesky ve ark., 2014; Vanden Abeele, Abels ve Hendrickson, 2020) daha kontrollü bir laboratuvar ortamında destekleyerek, ebeveyn cihaz kullanımının bebeklerde gözlemlenebilir bir stres tepkisiyle ilişkilendirilebileceğini göstermesi bakımından önemli olarak görülmektedir (Stockdale ve ark., 2020).

4.3. Öz-Bildirim ve İlişkisel Çalışmalar

McDaniel ve Radesky (2018), 170 Amerikan aileyle yürüttükleri çalışmada aktör-eş karşılıklı bağımlılık modellemesi (actor-partner interdependence modeling) kullanarak, anne ve babaların problemli dijital teknoloji kullanımının anne-çocuk ve baba-çocuk etkileşimlerinde daha yüksek düzeyde teknoferansı yordadığını; annedeki teknoferansın ise hem annelerin hem de babaların bildirdiği çocuk dışa yönelim (externalizing) ve içe yönelim (internalizing) davranış sorunlarını yordadığını bulmaktadır (McDaniel ve Radesky, 2018).

Kildare ve Middlemiss (2017) tarafından yapılan ve Kasım 2016'ya kadar yayımlanan 27 kaynağı tarayan sistematik literatür derlemesinde de benzer sonuçlara ulaşılmaktadır: cihazlarıyla meşgul olan ebeveynlerin, çocuklarının sözel ve sözel olmayan iletişim girişimlerine karşı daha az duyarlı ve daha az yanıt verici oldukları; bu durumun uzun vadede çocuğun güvenli bağlanma gelişimini ve öz-düzenleme becerilerini olumsuz etkileyebileceği, ayrıca çocukların ebeveyn dikkatini yeniden kazanmak amacıyla riskli davranışlara yönelebildiği vurgulanmaktadır (Kildare ve Middlemiss, 2017).

Kushlev ve Dunn'ın (2019) deneysel ve günlük örneklem yöntemleriyle yürüttüğü çalışma da benzer bir örüntüye işaret etmekte; akıllı telefonların ebeveynlerin çocuklarıyla geçirdikleri zamanda hissettikleri duygusal bağlantı düzeyini azalttığını, telefon kullanımının ebeveynlerin dikkatlerini çocuklarına tam olarak vermelerini engelleyerek etkileşimin duygusal faydasını zayıflattığını göstermektedir (Kushlev ve Dunn, 2019). Sundqvist, Heimann ve Koch'un (2020) 4-5 yaş grubu çocuklarla yürüttüğü çalışması da aile içi teknoferans düzeyinin çocuklarda bildirilen davranış problemleriyle ilişkili olduğunu doğrulamaktadır (Sundqvist, Heimann ve Koch, 2020).

4.4. Meta-Analitik Bulgular: Ebeveyn Sosyotelizmi

Bireysel çalışmaların ötesinde, alanyazındaki bulguları bir araya getiren meta-analitik çalışmalar da ebeveyn kaynaklı dikkat dağınıklığının çocuk gelişimiyle ilişkisi büyük

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

örneklemler üzerinden incelenmektedir. Zhang ve arkadaşlarının (2023) 56.275 çocuğu kapsayan meta-analizi, ebeveyn sosyotelizminin çocukların sosyal-duygusal uyumuyla anlamlı ve tutarlı biçimde ilişkili olduğunu; bu ilişkinin çocuğun yaşı, ölçüm aracı ve ebeveynin cinsiyeti gibi değişkenlere göre farklılaşabildiğini göstermektedir (Zhang ve ark., 2023).

Bu bulgular, teknoferans ve sosyotelizm kavramlarının birbirini tamamlayan ancak kısmen farklı ölçüm gelenekleriyle incelendiğini; her iki kavramın da ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliğini açıklamada tutarlı biçimde katkı sağladığını ortaya koymaktadır (Akbağ ve Sayıner, 2021; Zhang ve ark., 2023).

Bu meta-analitik birikimin önemli bir kısmı, standartlaşmış ölçüm araçlarının geliştirilmesine bağlı olarak mümkün olabilmektedir. Pancani, Gerosa, Gui ve Riva (2021), çocukların ebeveyn sosyotelizmini nasıl algıladığını değerlendirmek amacıyla ebeveyn phubbing ölçeğini geliştirmiş; bu ölçeğin farklı yaş gruplarında ve kültürel bağlamlarda uygulanabilir olduğunu göstermektedir (Pancani, Gerosa, Gui ve Riva, 2021). Bu tür ölçüm araçlarının yaygınlaşması, Zhang ve arkadaşlarının (2023) gerçekleştirdiği türden geniş ölçekli meta-analizlerin yürütülebilmesini olanaklı kılmaktadır.

4.5. Ergenlik Dönemine Özgü Bulgular

Teknoferansın etkileri yalnızca küçük çocuklarla sınırlı değildir. Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker (2018), 10-20 yaş arası ergenlerle yürüttükleri ulusal temsili örneklemli çalışmada, hem ebeveynlerin hem de ergenlerin kendi cihaz kullanımlarına ilişkin algılarının sosyal-duygusal sonuçlarla ilişkisini incelemektedir. Bulgular, ergenlerin ebeveynlerinin teknoferansına ilişkin algılarının, ebeveyn sıcaklığı algısı üzerinden aracılık ederek artan kaygı, depresyon ve siber zorbalık davranışlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker, 2018).

İlginç biçimde, ergenin kendi teknoferansı algılanan ebeveyn sıcaklığıyla ilişkili bulunmamış, ancak artan siber zorbalık, kaygı ve depresyon ile azalan proaktif sosyal davranışla ilişkilendirilmektedir (Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker, 2018). Bu bulgular, ebeveyn-çocuk etkileşiminde teknolojinin rolünün gelişim dönemine göre farklılaşan ancak her yaş grubunda belirgin bir etki gösteren olgu olduğuna işaret etmektedir (McDaniel ve Radesky, 2018).

5. Ebeveyn Teknoferansının Çocuk Gelişimine Etkileri

Alanyazındaki bulgular bir arada değerlendirildiğinde, ebeveyn kaynaklı teknoferansın çocuk gelişiminin birden fazla alanını etkileyebileceği görülmektedir (Kildare ve Middlemiss, 2017). Bu bölümde söz konusu etkiler dört başlık altında toplanmaktadır.

5.1. Davranışsal ve Duygusal Düzenleme

McDaniel ve Radesky'nin (2018) çalışması, teknoferansın çocukların hem dışa yönelim (saldırganlık, dikkatsizlik, itaatsizlik) hem de içe yönelim (kaygı, içe kapanma, üzüntü) davranış sorunlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Ebeveynin duygusal olarak erişilemez olduğu anlarda çocuk, dikkat çekmek için artan sıklıkta olumsuz davranışlar sergileyebilmekte

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

(Radesky ve ark., 2014); bu durum zamanla ebeveyn-çocuk etkileşiminde olumsuz bir döngüye (transactional pattern) dönüşebilmektedir (McDaniel ve Radesky, 2018).

Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker'ın (2018) ergen örnekleminde bulunan kaygı ve depresyon artışı da bu döngünün gelişim boyunca sürebileceğine işaret etmektedir.

5.2. Etkileşimin Duyarlılığı ve Bağlanma Süreçleri

Kildare ve Middlemiss'in (2017) çalışması, cihaz kullanımı sırasında ebeveynlerin çocuklarına karşı hem sözel hem de sözel olmayan düzeyde (göz teması, mimik, ses tonu) daha az duyarlı davrandığını ortaya koymaktadır. Vanden Abeele, Abels ve Hendrickson'ın (2020) bulguları bu tabloyu nicel olarak da doğrulamakta; telefon kullanan ebeveynlerin çocuklarının dikkat çekme sinyallerine yanıt verme olasılığının beş kat azaldığını göstermektedir.

Bağlanma kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde (Ainsworth ve ark., 1978), bu tür tutarsız veya gecikmeli yanıt verme örüntülerinin, çocuğun bakım vereni güvenli bir alan olarak algılama sürecini zorlaştırabileceği düşünülmektedir. Özellikle bebeklik ve erken çocukluk döneminde, ebeveynin çocuğun sinyallerine duyarlı ve öngörülebilir biçimde yanıt vermesi, güvenli bağlanmanın temel koşullarından biri olarak kabul edildiğinden (Ainsworth ve ark., 1978), sık tekrarlanan teknoferans örüntülerinin bu süreci kesintiye uğratma potansiyeli taşıdığı öne sürülmekte; bu potansiyel, Stockdale ve arkadaşlarının (2020) deneysel bulgularıyla da somut biçimde desteklenmektedir.

5.3. Ortak Dikkat, Dil Gelişimi ve Günlük Rutinler

Radesky ve arkadaşlarının (2014) gözlemleri, yemek gibi aile içi paylaşılan rutinlerin dahi cihaz kullanımı nedeniyle kesintiye uğrayabildiğini, bunun da ortak dikkat ve karşılıklı etkileşim fırsatlarını azaltabileceğini göstermektedir. Ortak dikkat, bebeklerin ve küçük çocukların dil edinim sürecinde kritik bir mekanizma olarak kabul edilmekte; ebeveynin çocukla aynı nesneye veya olaya birlikte odaklanması, kelime dağarcığı gelişimi için önemli fırsatlar sunmaktadır (Bronfenbrenner, 1979).

Kabali ve arkadaşlarının (2015) bulguları, çocukların çok erken yaşta (bir yaşından önce) mobil cihazlarla tanıştığını ve bu cihazların aile rutinlerinin (ev işi, sakinleştirme, yatma zamanı) neredeyse tamamına sızdığını göstermekte; bu durum ebeveyn-çocuk ortak dikkat anlarının sıklığını azaltabilecek bir çevresel koşul olarak değerlendirilmektedir. Ebeveynin dikkatinin sıklıkla cihaza kayması (Hiniker ve ark., 2015), bu tür paylaşılan dikkat anlarının sıklığını azaltarak dolaylı yoldan dil ve bilişsel gelişim fırsatlarını sınırlandırabilecek bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

5.4. Ko-Ebeveynlik ve Aile Sistemi Üzerindeki Etkiler

Teknoferansın etkileri yalnızca ebeveyn-çocuk ikilisiyle sınırlı değildir; aynı zamanda ebeveynler arasındaki ortak ebeveynlik ilişkisini de etkileyebilmektedir. McDaniel ve Coyne (2016), teknoloji müdahalesinin algılanan ortak ebeveynlik kalitesiyle ilişkili olduğunu;

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

teknolojik kesintilerin, ebeveynler arasındaki koordinasyonu azaltarak bazı annelerde hayal kırıklığı duygusuna yol açtığını bulmaktadır.

Bu bulgu, dijital bağımlılık çerçevesinde ebeveyn-çocuk etkileşiminin, daha geniş bir aile sistemi perspektifinden ele alınması gerektiğine işaret etmektedir (Bronfenbrenner, 1979); zira ebeveynler arasındaki ilişkinin niteliği, dolaylı olarak çocuğa yönelik ebeveynlik davranışlarını da şekillendirmektedir (McDaniel ve Coyne, 2016). Kushlev ve Dunn'ın (2019) bulguları da ebeveynlerin cihaz kullanımının yalnızca çocukla değil, ailenin genel duygusal ikliminin niteliğiyle de ilişkili olabileceğini desteklemektedir.

6. Ebeveyn Arabuluculuğu ve Dijital Ebeveynlik Stratejileri

6.1. Ebeveyn Arabuluculuğu Türleri

Çocukların medya ve internet kullanımını düzenlemeye yönelik ebeveyn stratejilerini kavramsallaştıran temel çalışmalardan biri Livingstone ve Helsper'e (2008) aittir. Araştırmacılar, 1511 çocuk ve 906 ebeveynle yürüttükleri ulusal örneklemli çalışmada, ebeveynlerin çocuklarının internet kullanımını düzenlemek için çeşitli stratejiler uyguladığını; bu stratejilerin aktif birlikte kullanım (active co-use), etkileşim kuralları (interaction restrictions), teknik kısıtlamalar (technical restrictions) ve izleme (monitoring) olmak üzere dört temel boyutta toplanabileceğini ortaya koymaktadır (Livingstone ve Helsper, 2008).

Çalışmanın önemli bulgularından biri, ebeveynlerin teknik kısıtlama ve izleme araçlarından çok, aktif birlikte kullanım ve etkileşim kurallarını tercih ettikleridir; ancak bu stratejilerin risk azaltma açısından etkililiği değişkenlik göstermektedir (Livingstone ve Helsper, 2008). Fam, Männikkö, Juhari ve Kääriäinen (2023) tarafından yapılan sistematik derleme ve meta-analiz, ebeveyn arabuluculuğu ile çocuk ve ergenlerde problemli medya kullanımı arasındaki ilişkiyi değerlendirmiş; ebeveyn arabuluculuk stratejilerinin çocukların problemli medya kullanım düzeyleriyle ilişkili olabileceğini, ancak bu ilişkinin arabuluculuk türüne ve uygulama biçimine göre farklılaştığını ortaya koymaktadır (Fam, Männikkö, Juhari ve Kääriäinen, 2023).

Bu tipoloji, teknoferans bağlamında da yol gösterici olabilir: ebeveynin kendi cihaz kullanımını çocukla "birlikte" ve amaca yönelik biçimde gerçekleştirmesi, tek başına ve amaçsız kullanıma kıyasla etkileşim kalitesi üzerinde daha az olumsuz etki oluşturmaktadır (Kildare ve Middlemiss, 2017). Bu bulgu, Livingstone ve Helsper'in (2008) arabuluculuk tipolojisinin farklı kültürel bağlamlarda da geçerliliğini koruduğuna işaret etmektedir (Fam, Männikkö, Juhari ve Kääriäinen, 2023).

6.2. Klinik ve Politika Düzeyinde Öneriler

Amerikan Pediatri Akademisi'nin (AAP) 2016 yılında yayımladığı "Media and Young Minds" başlıklı politika bildirgesi, 0-5 yaş grubu çocuklar için medya kullanımına ilişkin kapsamlı öneriler sunmaktadır (AAP Council on Communications and Media, 2016). Bildirge, 18 aydan küçük çocuklarda görüntülü görüşme dışında ekran medyasının önerilmediğini; 2-5 yaş grubunda ise günlük bir saati aşmayan, kaliteli içerikle sınırlı ve mümkün olduğunca ebeveynle

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

birlikte gerçekleştirilen medya kullanımının önerildiğini belirtmektedir (AAP Council on Communications and Media, 2016).

Bildirgede özellikle vurgulanan bir husus, medyanın eğitici potansiyelinin büyük ölçüde yetişkinin çocukla birlikte etkileşim kurma biçimine bağlı olduğu; uygulamaların "etkileşimli" özelliklerinin dahi, ebeveyn-çocuk öğretici etkileşimini ve çocuğun kavrama düzeyini bazen olumsuz etkileyebileceğidir (AAP Council on Communications and Media, 2016). Bu çerçevede AAP, ebeveynlerin kendi medya kullanımlarını da gözden geçirmelerini ve yemek, oyun, yatma öncesi gibi dönemleri ekransız tutmalarını önermektedir; bu öneri, Kabali ve arkadaşlarının (2015) tespit ettiği yaygın yatma-öncesi cihaz kullanımı örüntüsüyle doğrudan örtüşmektedir. McDaniel (2019) de klinisyenlerin ebeveyn-çocuk görüşmelerinde teknoferansa ilişkin kısa tarama sorularını rutin uygulamaya dahil etmesi gerektiğini önermektedir.

6.3. Türkiye Bağlamında Dijital Ebeveynlik Araştırmaları

Türkiye'de yürütülen çalışmalar da benzer bir örüntüye işaret etmektedir. Akbağ ve Sayıner'in (2021) derleme çalışması, ebeveyn teknoferansı ve sosyotelizminin ebeveyn-çocuk iletişimi ile çocuk ve gençlerin davranışları üzerindeki olumsuz etkilerini alanyazındaki araştırmalar ışığında ele almakta; ailede bu davranışların azaltılmasına yönelik uygulayıcılara ve araştırmacılara öneriler sunmaktadır (Akbağ ve Sayıner, 2021).

Bu çalışmalarda dijital ebeveynlik; farkındalık, kontrol, etik ve yenilikçilik gibi alt boyutlarla ele alınmakta ve ebeveynlerin bu alanlardaki yetkinliğinin çocuğun güvenli ve dengeli teknoloji kullanımı açısından koruyucu bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Akbağ ve Sayıner, 2021). Uluslararası alanyazında da ebeveyn arabuluculuğunun (parental mediation) koruyucu rolü sistematik olarak incelenmiş; Fam, Männikkö, Juhari ve Kääriäinen'in (2023) meta-analitik bulguları, Livingstone ve Helsper'in (2008) arabuluculuk tipolojisinin farklı kültürel bağlamlarda da geçerliliğini koruduğuna işaret etmektedir.

6.4. Dijital Okuryazarlık ve Ebeveyn Öz-Yeterliği

Ebeveyn arabuluculuğu stratejilerinin etkili biçimde uygulanabilmesi, büyük ölçüde ebeveynin kendi dijital okuryazarlık düzeyine ve öz-yeterlik algısına bağlı görünmektedir. Akbağ ve Sayıner'in (2021) derlemesinde vurgulandığı üzere, ebeveynlerin teknoferans ve sosyotelizm davranışlarının farkında olması, bu davranışları azaltmaya yönelik ilk ve gerekli adımı oluşturmaktadır. Farkındalık düzeyi düşük olan ebeveynlerin, kendi cihaz kullanımlarının çocukla etkileşim kalitesi üzerindeki etkisini fark etmekte güçlük çektiği belirtilmektedir (Akbağ ve Sayıner, 2021).

Fam, Männikkö, Juhari ve Kääriäinen'in (2023) meta-analitik bulguları da ebeveyn arabuluculuğunun etkililiğinin, ebeveynin uyguladığı stratejinin türüne ve tutarlılığına bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Bu doğrultuda, yalnızca kural koymaya dayanan yaklaşımlardan ziyade, ebeveynin kendi dijital alışkanlıklarını da kapsayan bütüncül müdahale programlarının daha etkili sonuçlar doğurabileceği öne sürülmektedir (Fam, Männikkö, Juhari ve Kääriäinen, 2023; McDaniel, 2019).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

7. Gelişim Dönemlerine Göre Değerlendirme

7.1. Bebeklik ve Erken Çocukluk Dönemi (0-3 Yaş)

Bu yaş grubunda çocuğun gelişimi neredeyse tamamen ebeveynle kurulan etkileşime bağlıdır ve bağlanma süreçlerinin kritik döneminde yer alınmaktadır (Ainsworth ve ark., 1978). Radesky ve arkadaşlarının (2014) fast-food restoranı gözlemleri ile Hiniker ve arkadaşlarının (2015) oyun parkı çalışması büyük ölçüde bu yaş grubundaki çocuklarla yürütülmektedir ve her iki çalışma da ebeveyn cihaz kullanımının çocuğun dikkat çekme girişimlerine verilen yanıtın niteliğini doğrudan etkilediğini göstermektedir.

Vanden Abeele, Abels ve Hendrickson'ın (2020) bulguları da bu yaş grubunda (0-5 yaş) ebeveyn duyarlılığının cihaz kullanımıyla belirgin biçimde azaldığını doğrulamaktadır. Stockdale ve arkadaşlarının (2020) deneysel bulguları, bu dönemde teknoferansın bebeklerde gözlemlenebilir bir stres tepkisiyle ilişkili olduğunu göstererek, olası etkilerin çok erken başlayabileceğine işaret etmektedir; Kabali ve arkadaşlarının (2015) verileri de bu dönemdeki çocukların çoğunun bir yaşından önce mobil cihazla tanıştığını doğrulamaktadır.

7.2. Okul Öncesi ve Okul Çağı Dönemi (3-10 Yaş)

McDaniel ve Radesky'nin (2018) çalışmasındaki katılımcı çocukların ortalama yaşı yaklaşık üç olup, bu dönemde teknoferansın davranış sorunlarıyla ilişkisi belirgin biçimde ortaya konmaktadır. Sundqvist, Heimann ve Koch'un (2020) 4-5 yaş grubuyla yürüttüğü çalışma da aile içi teknoferansın bu yaş grubunda davranış problemleriyle ilişkili olduğunu göstererek benzer bir örüntüyü desteklemektedir.

Bu yaş grubunda çocuklar artık kendi başlarına dijital cihazlarla da etkileşime girmeye başlamakta (Kabali ve ark., 2015); bu durum hem çocuğun kendi ekran kullanımının hem de ebeveyn teknoferansının eş zamanlı olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir. Alanyazın, bu dönemde ebeveynin "birlikte kullanım" (co-use) pratiklerinin, çocuğun ekran içeriğini anlamlandırma ve öz-düzenleme becerilerini destekleyebileceğine işaret etmektedir (AAP Council on Communications and Media, 2016; Livingstone ve Helsper, 2008).

7.3. Ergenlik Dönemi (11-18 Yaş)

Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker'ın (2018) çalışması, teknoferansın etkilerinin ergenlik döneminde farklı bir görünüm kazandığını göstermektedir. Bu dönemde çocuklar kendi dijital cihazlarına ve sosyal medya hesaplarına sahip olduklarından, hem kendi cihaz kullanımlarının hem de ebeveynlerinin cihaz kullanımının aile içi etkileşimi nasıl etkilediğine dair algıları önem kazanmaktadır (Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker, 2018).

Bulgular, ebeveyn teknoferansının ergenler tarafından algılanan ebeveyn sıcaklığını azaltarak dolaylı yoldan kaygı, depresyon ve siber zorbalık gibi sonuçlarla ilişkilendiğini göstermektedir (Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker, 2018). Bu durum, Kushlev ve Dunn'ın (2019) yetişkin-çocuk ilişkilerinde bulduğu duygusal bağlantı kaybıyla ve Zhang ve arkadaşlarının (2023) meta-analitik bulgularıyla paralellik göstermekte; dijital bağımlılık çerçevesinde ebeveyn-

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

çocuk etkileşiminin ergenlik döneminde de önemini koruduğunu, ancak etki mekanizmalarının değişebileceğini ortaya koymaktadır.

8. Metodolojik Değerlendirme ve Sınırlılıklar

Alanyazın incelendiğinde, teknoferans ve ebeveyn-çocuk etkileşimi konusundaki çalışmaların önemli bir kısmının kesitsel (cross-sectional) desende yürütüldüğü görülmektedir (McDaniel ve Coyne, 2016; Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker, 2018). Bu durum, ebeveyn teknoferansı ile çocuk davranış sorunları arasındaki ilişkinin yönü konusunda kesin nedensellik çıkarımları yapmayı güçleştirmektedir. Nitekim McDaniel ve Radesky'nin (2018) çalışması, ilişkinin tek yönlü olmaktan çok karşılıklı ve transaksiyonel (transactional) bir nitelik taşıyabileceğini; çocuğun davranış sorunlarının da ebeveyn stresini artırarak teknoferansı artırabileceğini göstermektedir.

Bu bulgu, gelecekteki araştırmaların ebeveyn teknoferansını yalnızca çocuğa yönelik bir "neden" olarak değil, aile içindeki karşılıklı etkileşim döngüsünün bir parçası olarak ele almasının önemine işaret etmektedir (Bronfenbrenner, 1979). Stockdale ve arkadaşlarının (2020) deneysel tasarımı, bu doğrultuda nedensellik sorununu kısmen aşan az sayıdaki çalışmadan biri olması bakımından değerlidir.

Ayrıca mevcut çalışmaların büyük bir kısmı Kuzey Amerika örneklemleriyle yürütülmüş olup (Radesky ve ark., 2014; McDaniel ve Radesky, 2018; Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker, 2018), kültürel bağlamın teknoferansın algılanışını ve etkilerini nasıl şekillendirdiğine dair karşılaştırmalı araştırmalar sınırlı kalmaktadır. Zhang ve arkadaşlarının (2023) Çin örneklemine dayalı meta-analizi ve Akbağ ve Sayıner'in (2021) Türkiye bağlamındaki derlemesi bu boşluğu kısmen doldursa da, kültürler arası karşılaştırmalı görgül araştırmalara duyulan ihtiyaç sürmektedir.

Ölçüm açısından da alanyazında henüz standartlaşmış, evrensel kabul görmüş bir teknoferans ölçeği bulunmamakta; çalışmalar arasında öz-bildirim maddelerinin sayısı ve içeriği bakımından farklılıklar gözlenmektedir (McDaniel ve Radesky, 2018; McDaniel ve Coyne, 2016). Son olarak, teknoferansın etkilerini değerlendiren çalışmaların çoğu ebeveyn veya çocuk bildirimine dayanmakta, doğal gözlem yöntemini kullanan çalışma sayısı (Radesky ve ark., 2014; Hiniker ve ark., 2015; Vanden Abeele, Abels ve Hendrickson, 2020) sınırlı kalmaktadır. Gözlemsel, deneysel ve öz-bildirim temelli yöntemleri bir arada kullanan çok yöntemli (multi-method) araştırma tasarımlarına duyulan ihtiyaç, alanyazında sıklıkla vurgulanan bir noktadır (Kildare ve Middlemiss, 2017).

9. Uygulamaya Yönelik Öneriler

Alanyazındaki bulgular bir arada değerlendirildiğinde, dijital bağımlılık çerçevesinde sağlıklı ebeveyn-çocuk etkileşiminin desteklenmesine yönelik aşağıdaki öneriler öne çıkmaktadır:

- Ebeveynlerin kendi dijital cihaz kullanımlarına dair farkındalık geliştirmesi ve özellikle çocukla birlikte geçirilen "korumalı zaman" dilimlerinde (yemek, oyun,

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

yatma öncesi gibi) cihaz kullanımını sınırlandırması (AAP Council on Communications and Media, 2016).

- Aile içinde ortak medya kullanım kurallarının, Livingstone ve Helsper'in (2008) tipolojisinde tanımlanan aktif birlikte kullanım ve etkileşim kuralları stratejileri temel alınarak geliştirilmesi.
- Ebeveyn eğitim programlarının yalnızca çocuğun ekran süresine değil, ebeveynin kendi kullanım örüntülerine ve teknoferans/sosyotelizm farkındalığına da odaklanması (McDaniel ve Radesky, 2018; Akbağ ve Sayıner, 2021).
- Sağlık ve eğitim profesyonellerinin, ebeveyn-çocuk etkileşim değerlendirmelerine teknoferansa ilişkin kısa tarama sorularını dahil etmesi (Kildare ve Middlemiss, 2017; McDaniel, 2019).
- Ko-ebeveynlik ilişkisinin desteklenmesi amacıyla, ebeveynler arasında cihaz kullanımına dair ortak beklentilerin ve kuralların açıkça konuşulması (McDaniel ve Coyne, 2016).
- Erken bebeklik döneminden itibaren cihaz kullanımının aile rutinlerine sızmasının önlenmesi, zira Kabali ve arkadaşlarının (2015) bulguları bu sızmanın bir yaşından önce başlayabildiğini göstermektedir.
- Bu alandaki mevcut çalışmaların büyük ölçüde kesitsel olması nedeniyle, teknoferans ile çocuk gelişimi arasındaki nedensellik ilişkisini netleştirecek boylamsal, deneysel ve kültürlerarası araştırmalara öncelik verilmesi (Fam, Männikkö, Juhari ve Kääriäinen, 2023; Zhang ve ark., 2023).

10. Sonuç

Dijital bağımlılık, artık yalnızca çocuk ve ergenlerin değil, ebeveynlerin de dijital araçlarla kurduğu ilişkiyi kapsayan bir aile sistemi meselesi olarak ele alınmalıdır (Bronfenbrenner, 1979). Bağlanma kuramı (Ainsworth ve ark., 1978) ve ekolojik sistemler kuramı (Bronfenbrenner, 1979) çerçevesinde değerlendirildiğinde, ebeveynin dijital cihaza yönelik dikkat kayması, çocuğun en yakın gelişimsel çevresi olan aile mikrosistemi içindeki etkileşim kalitesini doğrudan etkileyen bir değişken olarak öne çıkmaktadır.

Teknoferans ve sosyotelizm kavramları etrafında biriken görgül bulgular (McDaniel ve Radesky, 2018; Kildare ve Middlemiss, 2017; Vanden Abeele, Abels ve Hendrickson, 2020; Zhang ve ark., 2023), ebeveynin cihaza yönelik dikkat kaymasının çocukla kurulan etkileşimin duyarlılığını, sıklığını ve niteliğini azalttığını; bunun da çocuğun davranışsal, duygusal ve bazı durumlarda dil gelişimi üzerinde olumsuz etkiler bırakabileceğini göstermektedir. Bu etkiler bebeklikten ergenliğe uzanan geniş bir yaş aralığında (Radesky ve ark., 2014; Stockdale, Coyne ve Padilla-Walker, 2018), farklı mekanizmalar (duyarlılık kaybı, algılanan sıcaklık azalması, ortak dikkat fırsatlarının azalması) üzerinden gözlenebilmektedir (Kushlev ve Dunn, 2019; Stockdale ve ark., 2020).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Dolayısıyla dijital bağımlılıkla mücadele ve sağlıklı ebeveyn-çocuk etkileşiminin desteklenmesine yönelik müdahale programlarının, ebeveyn davranışlarını da kapsayacak şekilde tasarlanması (AAP Council on Communications and Media, 2016); klinik, eğitsel ve politika düzeyinde geliştirilecek önerilerin yalnızca çocuğun ekran süresini değil, ailenin bütünsel dijital ortamını hedef alması önem taşımaktadır (Livingstone ve Helsper, 2008). Türkiye bağlamındaki derleme çalışmaları da (Akbağ ve Sayıner, 2021) benzer bir bütüncül yaklaşımın gerekliliğine işaret etmektedir.

Gelecekteki araştırmaların, mevcut kesitsel bulguları boylamsal, deneysel ve kültürlerarası verilerle desteklemesi (Fam, Männikkö, Juhari ve Kääriäinen, 2023; Zhang ve ark., 2023), alanın hem kuramsal hem de uygulamaya dönük katkısını güçlendirecektir.

Sonuç olarak, standartlaşmış ölçüm araçlarının yaygınlaşması (Pancani, Gerosa, Gui ve Riva, 2021), deneysel tasarımların çeşitlenmesi (Stockdale ve ark., 2020) ve kültürler arası karşılaştırmalı çalışmaların artması (Akbağ ve Sayıner, 2021; Zhang ve ark., 2023), dijital bağımlılık çerçevesinde ebeveyn-çocuk etkileşimi alanının önümüzdeki yıllarda daha bütüncül ve nedensel çıkarımlara açık bir bilgi birikimine ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E.,&Wall, S. (1978). Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Akbağ, M.,&Sayıner, B. (2021). Dijital teknolojinin yansımaları: Ebeveyn teknoferansı ve sosyotelizmi. Humanistic Perspective, 3(3), 753-778. https://doi.org/10.47793/hp.996220

American Academy of Pediatrics, Council on Communications and Media. (2016). Media and young minds. Pediatrics, 138(5), e20162591. https://doi.org/10.1542/peds.2016-2591

Bronfenbrenner, U. (1979). The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Fam, J. Y., Männikkö, N., Juhari, R.,&Kääriäinen, M. (2023). Is parental mediation negatively associated with problematic media use among children and adolescents? A systematic review and meta-analysis. Canadian Journal of Behavioural Science, 55(2), 89-99. https://doi.org/10.1037/cbs0000320

Hiniker, A., Sobel, K., Suh, H., Sung, Y.-C., Lee, C. P.,&Kientz, J. A. (2015). Texting while parenting: How adults use mobile phones while caring for children at the playground. Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '15), 727-736. https://doi.org/10.1145/2702123.2702199

Kabali, H. K., Irigoyen, M. M., Nunez-Davis, R., Budacki, J. G., Mohanty, S. H., Leister, K. P.,&Bonner, R. L. (2015). Exposure and use of mobile media devices by young children. Pediatrics, 136(6), 1044-1050. https://doi.org/10.1542/peds.2015-2151

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Kildare, C. A.,&Middlemiss, W. (2017). Impact of parents mobile device use on parent-child interaction: A literature review. Computers in Human Behavior, 75, 579-593. https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.06.003

Kushlev, K.,&Dunn, E. W. (2019). Smartphones distract parents from cultivating feelings of connection when spending time with their children. Journal of Social and Personal Relationships, 36(6), 1619-1639. https://doi.org/10.1177/0265407518769387

Livingstone, S.,&Helsper, E. J. (2008). Parental mediation of children's internet use. Journal of Broadcasting&Electronic Media, 52(4), 581-599. https://doi.org/10.1080/08838150802437396

Pancani, L., Gerosa, T., Gui, M.,&Riva, P. (2021). "Mom, dad, look at me": The development of the parental phubbing scale. Journal of Social and Personal Relationships, 38(2), 435-458. https://doi.org/10.1177/0265407520964866

McDaniel, B. T. (2019). Parent distraction with phones, reasons for use, and impacts on parenting and child outcomes: A review of the emerging research. Human Behavior and Emerging Technologies, 1(2), 72-80. https://doi.org/10.1002/hbe2.139

McDaniel, B. T.,&Coyne, S. M. (2016). Technology interference in the parenting of young children: Implications for mothers' perceptions of coparenting. The Social Science Journal, 53(4), 435-443. https://doi.org/10.1016/j.soscij.2016.04.010

McDaniel, B. T.,&Radesky, J. S. (2018). Technoference: Parent distraction with technology and associations with child behavior problems. Child Development, 89(1), 100-109. https://doi.org/10.1111/cdev.12822

Radesky, J. S., Kistin, C. J., Zuckerman, B., Nitzberg, K., Gross, J., Kaplan-Sanoff, M., Augustyn, M.,&Silverstein, M. (2014). Patterns of mobile device use by caregivers and children during meals in fast food restaurants. Pediatrics, 133(4), e843-e849. https://doi.org/10.1542/peds.2013-3703

Stockdale, L. A., Coyne, S. M.,&Padilla-Walker, L. M. (2018). Parent and child technoference and socioemotional behavioral outcomes: A nationally representative study of 10- to 20-year-old adolescents. Computers in Human Behavior, 88, 219-226. https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.06.034

Stockdale, L. A., Porter, C. L., Coyne, S. M., Essig, L. E., Booth, M., Keenan-Kroff, S.,&Schvaneveldt, E. (2020). Infants' response to a mobile phone modified still-face paradigm: Links to maternal behaviors and beliefs regarding technoference. Infancy, 25(5), 571-592. https://doi.org/10.1111/infa.12342

Sundqvist, A., Heimann, M.,&Koch, F. S. (2020). Relationship between family technoference and behavior problems in children aged 4-5 years. Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 23(6), 371-376. https://doi.org/10.1089/cyber.2019.0512

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Vanden Abeele, M. M. P., Abels, M.,&Hendrickson, A. T. (2020). Are parents less responsive to young children when they are on their phones? A systematic naturalistic observation study. Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 23(6), 363-370. https://doi.org/10.1089/cyber.2019.0472

Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. CyberPsychology&Behavior, 1(3), 237-244. https://doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237

Zhang, J., Dong, C., Jiang, Y., Zhang, Q., Li, H.,&Li, Y. (2023). Parental phubbing and child social-emotional adjustment: A meta-analysis of studies conducted in China. Psychology Research and Behavior Management, 16, 4267-4285. https://doi.org/10.2147/PRBM.S417718

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

KENDİLİKNESNESİ İHTİYAÇLARI İLE YEME BAĞIMILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE ZİHİNSELLEŞTİRMENİN ARACI ROLÜ

Nurbanu YAZLI
İstanbul Arel Üniversitesi, doganurbanu@gmail.com- 0009-0003-3386-6783
Dr. Öğretim Üyesi Necmettin AKSOY
İstanbul Arel Üniversitesi, necmettinaksoy@arel.edu.tr - 0000-0002-6811-4907

ÖZET

Bu araştırmanın amacı kendiliknesnesi ihtiyaçları ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkide zihinselleştirmenin aracı rolünü incelemektir. Araştırmanın örneklemini 18- 30 yaş aralığındaki 217'si kadın, 84'ü erkek, 3'ü diğer 304 yetişkin birey oluşmaktadır. Veri toplamak için Zihinselleştirme Ölçeği (ZÖ), Kendiliknesnesi İhtiyaçları Envanteri (KNİE) ve Modifiye Edilmiş Yale Yeme Bağımlılığı Ölçeği (MYYBÖ 2.0) ve Sosyodemografik Form kullanılmıştır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler için IBM SPSS versiyon 26 programı kullanılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerlerine göre veri setinin normal dağılmadığı saptanmıştır. Bu sebeple korelasyon analizi için Spearman Korelasyonu, fark analizi için Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla SPSS Process Makrosu (Model 4) kullanılmıştır. Cinsiyet değişkenine göre kadın katılımcıların yeme bağımlılığı düzeylerinin erkek katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bulgular doğrultusunda zihinselleştirme, kendiliknesnesi ihtiyaçları ile yeme bağımlılığı arasında aracı rol oynamamaktadır. Elde edilen bulgular literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kendilliknesnesi İhtiyaçları, Zihinselleştirme, Yeme Bağımlılığı, Kendilik Psikolojisi

1. GİRİŞ

Fiziksel, sosyal ve psikolojik işlevselliğin bozulmasına; deneyimlenen olumsuz sonuçlara rağmen bir maddeyi kullanmak ya da davranışı sürdürmek bağımlılık olarak tanımlanmaktadır. Yeme bağımlılığı tanımı ve geçerliliği konusunda tartışmalı bir kavramdır. (Torun ve ark., 2024). Henüz DSM-5'te yer almamakla birlikte madde bağımlılığının tanı kriterlerini karşılayacak şekilde oluşturulmuş klinik bir durumdur. Yeme bağımlılığı kavramı obezite sıklığındaki artış ve beyin görüntüleme çalışmalarının yaygınlaşması sonucunda 2000'li yıllarda daha fazla ilgi çekmeye başlamış olmasına karşın, gelişimi daha eskiye dayanmaktadır. Yeme bağımlılığı kavramı ilk kez 1956 yılında Theron Randolph tarafından oraya koyulmuştur.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Randolph yeme bağımlılığını; düzenli tüketilen, aşırı duyarlı olunan belirli yiyeceklere karşı bağımlılık benzeri semptomların deneyimlenmesi olarak tanımlamıştır. (Randolph, 1956). Alanyazında yeme bağımlılığının bağımsız bir olgu mu, obezitenin bir alt grubu mu, yeme bozuklukları için bir belirleyici ya da davranışsal bir bağımlılık mı olduğu konusunda tartışmalar devam etmektedir. (Schulte ve ark., 2017) Yeme bağımlılığına yönelik yaklaşımlardan biri olan "besin bağımlılığı" madde kullanım bozukluğu esas alırken, "yemek yeme bağımlılığı" yaklaşımında ise yeme bağımlılığı davranışsal bir bağımlılık olarak değerlendirilmektedir. (Hebebrand ve arkadaşları, 2014; Meule, 2019) Bir başka yaklaşımda ise yeme bağımlılığın geçerli ya da özgül bir durum olmadığı savunulmaktadır. (Meule, 2019) Madde kullanım bozukluğunu esas alan yazarlara göre sorunlu yeme davranışlarının bazı türleri işlenmiş, yüksek miktarda şeker ve yağ içeren besinlere bağımlılığın bir sonucudur. Yeme bağımlılığının davranışsal bir bağımlılık olduğunu savunan Corsica ve Pelchat (2010), bağımlılık tanısı için fizyolojik bağımlılığın şart olmadığını, yalnızca davranışsal kriterler ile tanı koyulmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir.

Gökmen ve arkadaşlarının (2019), 2000-2019 yılları arasında yazılan makaleler üzerinde yaptığı inceleme çalışmasına göre yeme bağımlığı ve obezitenin öncelikli olarak yeme bozuklukları, tıkanırcasına yeme, psikoloji, dürtüsellik, aşerme, madde bağımlılığı, vücut kütle indeksi değişkenleriyle ele alındığı görülmektedir. 2000-2019 yılları arasında bu alanda yapılan çalışmaların ivme kazanarak arttığı da ifade edilmiştir.

2229 katılımcının yer aldığı, Brezilya popülasyonunda yapılan bir çalışmada psikiyatrik semptomların yaygınlığı yeme bağımlılığına sahip kişilerde daha fazla bulunmuştur. Yeme bağımlılığına sahip kişilerin %75,4'i depresif semptomlar, %77si anksiyete semptomları bildirmiştir. Horsager ve arkadaşlarının (2026) çalışmasında yeme bağımlılığı ve psikopatoloji arasında güçlü bir korelasyon bulunmuştur. Yeme bağımlılığına sahip olan kişiler anlamlı şekilde daha düşük psikolojik iyi oluş hali ve daha fazla depresif semptomlar, anksiyete semptomları ve kişilerarası hassasiyet belirtmişlerdir.

Nörobiyolojik araştırmalar obezite ve madde bağımlılığında olduğu gibi yeme bağımlılığının da ödül sisteminde ortaya çıkardığı benzer etkileri ortaya koymaktadır. (Öyeçkin ve Deveci, 2012) Hajnal ve arkadaşlarının (2003) çalışmasının sonuçlarına göre aşırı ve aralıklı şeker tüketimi, beynin ödül merkezinde tıpkı bağımlılık yapıcı maddeler gibi her tekrarda kesintisiz dopamin salınımına yol açmaktadır. Bir çalışmada obez bireylerin striatumlarında normal bireylere göre daha düşük düzeyde dopamin D2 reseptörü bulunduğu saptanmıştır. (Wang ve arkadaşları, 2001)

Kohut (1971, 1977, 1984)'a göre kendiliknesnesi ihtiyaçları olarak adlandırdığı kritik gelişimsel ihtiyaçların karşılanmasıyla oluşan erken dönemdeki bakım veren deneyimleri, bütünlüklü bir kendiliğin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bütünlüklü kendiliğin gelişimi önemli ötekilerin mevcudiyetine ve duyarlılığına bağlıdır. Çocuğun kendiliği henüz olgunlaşmadığı için sağlıklı narsisizmin dışsal kaynağı olarak bakım veren önemli bir rol oynamaktadır. (Kohut, 1971) Kohut (1984) üç kendiliknesnesi ihtiyacı tanımlamıştır. Bunlar aynalama, idealizasyon ve ikizliktir. Aynalanma, bir kişinin nitelikleri ve başarıları için takdir edilme ihtiyacıdır. Kohut (1971)'a göre çocuğun kendisine hayranlık duyan ve başarılarını takdir eden bir bakım verene ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın karşılanmasıyla birey ötekiler

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

tarafından değer gördüğünü hisseder ve kendi başarılarıyla gurur duyar. Bu sayede sağlıklı büyüklenmeci kendilik oluşur. İdealizasyon ise, kişinin idealize edebileceği önemli ötekilere sahip olması ve bu kişilerin idealize edilmiş imgeleriyle bütünlük hissedebilmesidir. Çocuğun, ötekinde hayranlık duyduğu özelliklerle özdeşleşebilmesi ve bu özelliklerin bir parçası olduğunu hissedebilmesi gerekir. (Kohut, 1971) İkizlik, öteki insanlara karşı benzer hissetme ihtiyacıdır. (Banai ve ark., 2005) Kohut (1984) çocuğun kendini koruyan ve kollayan bir grubun parçası olacak şekilde benzer hissedebildiği bir bakım verene sahip olmaya ihtiyaç duyduğunu savunur. Bu ihtiyacın karşılanması toplum kurallarını içselleştirmeye, sosyal becerilerin ve empatinin gelişmesine yardımcı olur. Reddedilme, kayıp ve örselenme yaşayan çocuklar bu ihtiyaçların karşılanmamasına yanıt olarak kendiliknesnesi ihtiyaçlarından kaçınma ya da reddetme davranışı geliştirebilirler. (Kohut ve Wolf, 1978) Banai ve arkadaşlarının (2005) çalışmasında kendiliknesnesi ihtiyaçlarının karşılanmaması ve patolojik narsisizm arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre yetişkinlikte kendiliknesnesi ihtiyaçları ya da ihtiyaçların reddedilmesi narsisistik kişiliğin gelişmesine yol açabilir ve kendiliknesneleri için duyulan yoğun açlık ve kendiliknesnesi ihtiyaçlarından kaçınma yetişkinlikte düşük benlik saygısının altta yatan belirleyicisi olabilir. (Freidemann, 2016) Banai ve arkadaşları (2005) ile Lopez ve arkadaşları (2013)'nın yaptıkları çalışmalarda kendiliknesnesi ihtiyaçları ve bağlanma boyutları arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur.

Marmarosh ve Mann'ın (2014) çalışmasından elde edilen bulgulara göre aynalanma ihtiyacı ile SCL-90'dan elde edilen semptomlar arasında orta derecede pozitif korelasyon bulunmuştur. Bunun yanında idealizasyon ve ikizliken kaçınma ihtiyacı ile semptom miktarı arasında orta derece negatif korelasyon bulunmuştur. Bingöl ve Bilge (2023)'nin kendiliknesnesi ihtiyaçları ile kişilik bozuklukları arasındaki ilişkiyi incelediği bir çalışmada kişilik bozuklukları ile aynalanma- idealizasyon- ikizliğe yaklaşma ve idealizasyon- ikizlikten kaçınma ile kendiliknesnesi ihtiyaçları arasında orta ve düşük düzeyde pozitif yönde ilişki bulunmuştur.

Zihinselleştirme kavramı Fonagy ve arkadaşları (1991) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Zihinselleştirme; bireylerin davranışları düşünce, duygu, inanç, istek ve niyet gibi zihinsel durumlardan kaynaklanıyormuş gibi anlamalarını sağlayan sosyal, bilişsel ve hayal gücüne dayalı süreçler bütünüdür. (Gorgellino ve ark., 2025). Bağlanma ilişkisi içerisinde çocuğun kendi zihni ve deneyimleri olan biri olarak kabul edildiği, bakım verenlerin sürekli duyarlı bir şekilde çocuğun zihin durumlarını anlamak için çabaladığı koşullarda gelişimsel olarak kazanılır. Çocuk, duygularının aynalanması yoluyla ötekileri ve kendini zihinsel durumları olan varlıklar olarak algılayarak zihinselleştirme kapasitesini kazanır. Olumsuz deneyimleri olan ve bakım verenlerle güvensiz bağlanan çocukların kendini düzenleme kapasitesinin gelişmesinde yeterince desteğe sahip olmamaları sebebiyle zihinselleştirme becerilerinin gelişimde aksaklıklar olabileceği ve bunun yetişkinlikte de zorluklara yol açabileceği ifade edilmektedir (Rothschild-Yakar ve ark., 2010; Smits ve ark., 2022) Zihinselleştirme empati, kişilerarası ilişkiler inşa etme, duygusal ve sosyal yeterlilik ile ilişkilidir. (Allen ve arkadaşları, 2008). Sağlam zihinselleştirme güvenli bağlanmayla güçlü bir şekilde ilişkilidir. (Fonagy ve arkadaşları, 2002) Yüksek düzeyde zihinselleştirme yapabilen bireyler öteki kişilerle ilgilenmek, yardım etmek ve bağ kurma kapasitesine sahiptirler. (Hauser ve arkadaşları, 2006)

Literatürde çocukluk travması ile zihinselleştirmenin ilişkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Gorgellino ve arkadaşlarının (2025) 29 araştırmayı inceldiği çalışmada, 20

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

araştırmanın çocukluk travması ve zihinselleştirme arasındaki negatif ilişkiyi ortaya koyduğu görülmüştür. Taubner ve Curth'ün (2103) çalışmasında ise zihinselleştirme erken dönem istismarı ile agresif davranışlar arasında tam aracı rolü oynamıştır. Çocukluk dönemi kötü muamelesi gören bireylerde özellikle zihinselleştirememe eğilimi daha yüksek bulunmuştur.

Innamorati ve arkadaşları (2017), yeme bağımlılığı ile zihinselleştirme ve duygu düzenleme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 322 İtalyan katılımcının yer aldığı bir araştırma yürütmüştür. Yüksek sayıda yeme bağımılığı semptomu bildiren katılımcılar, düşük sayıda semptom bildiren katılımcılara kıyasla zihinselleştirme ve duygu düzenlemede daha fazla zorluk yaşamaktadır. Kuipers'ın (2018) çalışmasında ise sağlıklı kontrol grubuna kıyasla yeme bozukluğu olan hastalarda güvensiz bağlanma oranları belirgin şekilde daha yüksek, zihinselleştirme kapasitesi ise anlamlı derecede daha düşük çıkmıştır. Zihinselleştirme ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkide duygusal yemenin aracı rolünün incelendiği bir çalışmada zihinselleştirmede yaşanan eksiklikler duygusal yeme ile pozitif yönde orta derecede anlamlı bulunmuştur. (Rossi ve arkadaşları, 2025)

Bu çalışmada kolayda örneklem yöntemi ile çevrimiçi olarak 304 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan, 18-30 yaş arasındaki genç erişkinler oluşturmuştur. Araştırma kapsamında ankete 322 kişi katılmıştır. 15 katılımcı 18-30 yaş aralığının dışında kalmış; 2 katılımcı Majör Depresyon, 1 katılımcı Bipolar Bozukluk tanısı belirtmiştir. Dahil etme kriterlerini karşılamayan bu 18 katılımcı anket dışında bırakılmıştır. Zihinselleştirmeyi etkileyen psikotik bozukluk, bipolar bozukluk ve majör depresyon tanısına sahip olmak dışlama kriteri olmuştur. Zihinselleştirme Ölçeği, Kendiliknesnesi İhtiyaçları Envanteri, Modifiye Edilmiş Yale Yeme Bağımlılığı Ölçeği ve Sosyodemografik Form veri toplamak için kullanılmıştır.

Zihinselleştirmenin aracı rolü PROCESS Makro ile analiz edilmiştir. Fark analizleri Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testleri ile, korelasyon analizi Spearman Korelasyonu ile analiz edilmiştir. Veri analizine geçilmeden önce kullanılan ölçeklerdeki ters maddeler SPSS programı üzerinden yeniden kodlanarak analizlere hazır hale getirilmiştir. Katılımcıların Vücut Kütle İndeksleri , öz-bildirim yoluyla alınan boy (cm) ve kilo (kg) bilgileri üzerinden hesaplanmıştır. Hesaplama işleminde $(Kilo/(Boy * Boy)) *$ 10000 formülü kullanılmış ve işlem SPSS programındaki 'Compute Variable' işlevi ile gerçekleştirilmiştir. VKİ değerleri sürekli değişken olarak analiz edilmiştir.

2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR (veya UYGULAMALAR)

3.

2.1. Fark Analizleri

Zihinselleştirme, yeme bağımlılığı ve kendiliknesnesi ihtiyaçları puanları sosyodemografik özelliklere göre karşılaştırılmıştır. Verilerin normal dağılmaması sebebiyle Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Katılımcıların %29,3'ü (n=89) daha önce psikolojik destek almış, yüzde %70,7'si (n=215) almamıştır. Katılımcıların daha önce psikolojik destek almış olmalarına göre yeme bağımlılığı puanlarını karşılaştırmak amacıyla yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda, psikolojik destek almış olanlar (Sıra Ort.=176.94) ve almamış olanların (Sıra Ort. = 142.38) puanları anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. (U = 7392, p = [0.02] $p < .05$)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Katılımcıların %11,51 (n=35) daha önce psikiyatrik tanı almış, %88,49'u (n=269) psikiyatrik tanı almamıştır. Psikiyatrik tanı değişkenine göre yeme bağımlılığı, zihinselleştirme, kendiliknesnesi ihtiyaçları puanları anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır.

Katılımcıların %13,2'sinin (n=40) tıbbi bir rahatsızlığı bulunmakta, %86,8'inin (n=264) bulunmamaktadır. Katılımcıların tıbbi bir rahatsızlığa sahip olmalarına göre yeme bağımlılığı puanlarını karşılaştırmak amacıyla yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda, rahatsızlığı bulunan (Sıra Ort. = 159.24) ve bulunmayan (Sıra Ort. = 151.48) katılımcıların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. (U = 5010,500000, p = [0.63] p > .05)

Katılımcıların algılanan ekonomik düzey değişkenine verdiği yanıtların %14,1'i düşük (n=43), %79,6'sı (n=242) orta, %6,3 (n=19) yüksek şeklindedir. Algılanan ekonomik düzeye göre yeme bağımlılığı, zihinselleştirme ve kendiliknesnesi ihtiyaçları skorlarının Kruskal Wallis analizi sonucunda farklılaşmadığı saptanmıştır. Yeme Bağımlılığı için: [H(2) = ,13, p = .935 (Düşük Sıra Ortalaması = 147.28, Orta Sıra Ortalaması = 151.44, Yüksek Sıra Ortalaması = 177.79]; Zihinselleştirme: [H(2) = 1.76, p = .414 (Düşük Sıra Ortalaması = 147.28, Orta Sıra Ortalaması = 151.44, Yüksek 29 Sıra Ortalaması = 177.79)]; Kendiliknesnesi İhtiyaçları: [H(2) = 1.15, p = .563 (Düşük Sıra Ortalaması = 160.67, Orta Sıra Ortalaması = 152.44 Yüksek Sıra Ortalaması = 134.74)]

Katılımcıların en son mezun oldukları okula göre yeme bağımlılığı, zihinselleştirme ve kendiliknesnesi ihtiyaçları puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Katılımcıların %79,9'u lise, %5,3'ü ön lisans, %18,8'i lisans, %1'i yüksek lisans mezunudur. İlk elde edilen bulguya göre zihinselleştirme ve yeme bağımlılığı puanları en son mezun olunan okula göre farklılaşmamakta, ancak kendiliknesnesi ihtiyaçları farklılaşmaktadır. Gruplar arasındaki farkı ortaya çıkarmak için her bir grup birbiriyle karşılaştırılmış ve toplam 6 karşılaştırma yapılmıştır. Birden fazla grup arasında karşılaştırma yapmanın doğurabileceği Tip I Hata (yanlışlıkla anlamlı bulma / yalancı pozitif) riskini kontrol altına almak için Bonferroni düzeltmesi (yeni p değeri =0.05/yapılan karşılaştırma sayısı) uygulanmıştır. Düzeltme sonucunda yeni p değeri 0.083 bulunmuştur. Grupların ikili karşılaştırılmasında istatistiksel olarak anlamlı eşiğe ulaşan spesifik bir grup çifti tespit edilememiştir

Katılımcıların %42,4'ü (n=129) kilosundan memnun olduğunu, %57,6'sı (n=175) kilosundan memnun olmadığını bildirmiştir. Kilo memnuniyetine göre yeme bağımlılığı puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılan Mann-Whitney U Testi sonucunda gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (U =6099,50,Z = −6,85 ,p < .001). Sıra ortalamaları incelendiğinde, kilo memnuniyeti olmadığını belirten katılımcıların yeme bağımlılığı puanlarının (Sıra Ortalaması = 182,15), kilo memnuniyeti olan katılımcılara (Sıra Ortalaması = 112,28) göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür

Çalışmanın katılımcılarının %71,4'ünü kadın (n=217), %27, 6'sını erkek(n=84) ve %1'ini diğer (n=3) cinsiyetleri oluşturmaktadır. "Diğer" kategorisinde az sayıda katılımcı olması sebebiyle analize dahil edilmemiştir. Analiz "kadın" ve "erkek" cinsiyetleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeme bağımlılığı puanlarının farklılaşıp

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık 32 33 saptanmıştır (U=7508,500000, p=.018) Sıra ortalamaları incelendiğinde, kadın katılımcıların yeme bağımlılığı düzeylerinin (Sıra Ort.=131.89) erkek katılımcılara kıyasla (Sıra Ort.=[131.89) anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yaşın yeme bağımlılığı üzerindeki yordayıcı etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda kurulan model istatistiksel olarak anlamlı değildir. (F(1,302)=1.20,p=.274, R^2=.00). Yaş değişkeni, yeme bağımlılığındaki toplam varyansın %0'ını açıklamaktadır (β=.06,t=1.09,p=.274).

Vücut kitle indeksinin yeme bağımlılığı üzerindeki yordayıcı etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır. (F(1,302)=32.06,p=.00 ,R^2=.10). Vücut kitle indeksi değişkeni, yeme bağımlılığındaki toplam varyansın %10'unu açıklamaktadır (β=.31,t=5.66,p=.00)

2.2. Kendiliknesnesi İhtiyaçları ile Yeme Bağımlılığı Arasındaki İlişkide Zihinselleştirmenin Aracı Rolüne İlişkin Bulgular

Kendiliknesnesi ihtiyaçları ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkide zihinselleştirmenin aracı rolünü test etmek amacıyla Hayes (2022) tarafından geliştirilen PROCESS makrosu (Model 4) kullanılarak aracılık analizi gerçekleştirilmiştir. Aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla 5000 tekrar üzerinden yapılan bootstrapping analizi sonuçlarına göre; Aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacı alt boyutunun zihinselleştirme aracılığıyla yeme bağımlılığı üzerindeki dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. (Effect = ,0003; %95 GA [-,0465 ,0490]). Aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacının zihinselleştirme üzerindeki yordayıcı etkisi anlamsızdır. (B = -,0004 p = .9892). Aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacının yeme bağımlığı üzerindeki yordayıcı etkisi pozitif yönlü ve anlamlı, (B = .4380, p = .000), zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı üzerindeki yordayıcı etkisi anlamlıdır. (B = -7486, p = .0001)

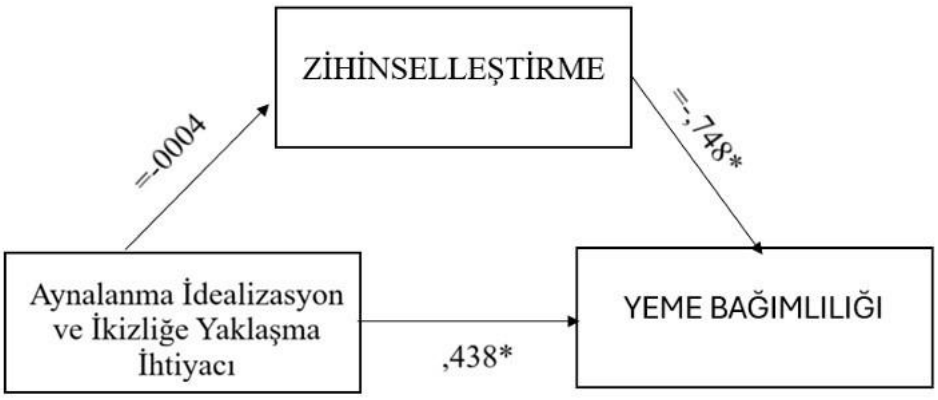

Görsel 1

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

İdealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacı alt boyutunun zihinselleştirme aracılığıyla yeme bağımlılığı üzerindeki dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. (Effect= ,0538; %95 GA [-,0036, 1191] İdealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacının zihinselleştirme üzerindeki yordayıcı etkisi negatif yönlü ve anlamlıdır. (B = -,1372 p = .000) İdealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacının yeme bağımlılığı (B = ,3088 p = .000) üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. Zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı üzerindeki etkisi ise anlamsızdır. (B = -,3925 p =.0680)

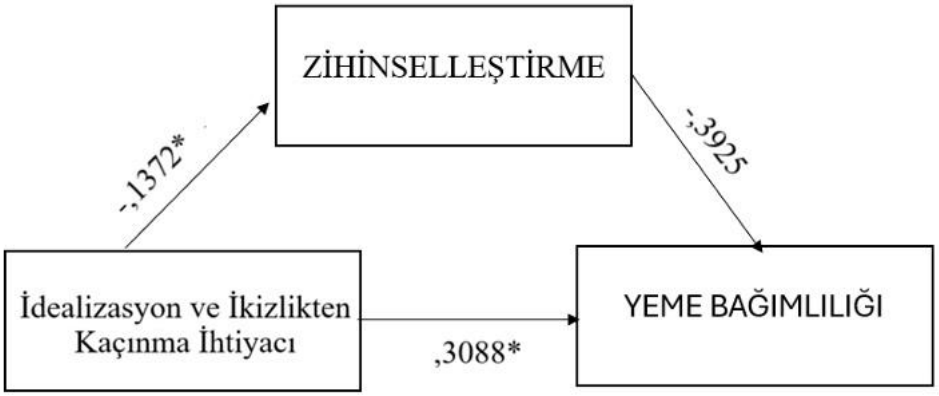

Görsel 2

Aynalanmadan kaçınma ihtiyacı alt boyutunun zihinselleştirme aracılığıyla yeme bağımlılığı üzerindeki dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. (Effect= ,0091 %95 GA [-,028 ,0434] Aynalanmadan kaçınma ihtiyacı'nın zihinselleştirme (B = -,0120 p = .5224) ve yeme bağımlılğı (B = -,1236 p = .0598) üzerindeki etkisi anlamsızdır. Zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı üzerindeki etkisi anlamlıdır. (B = -,7633 p = .0002)

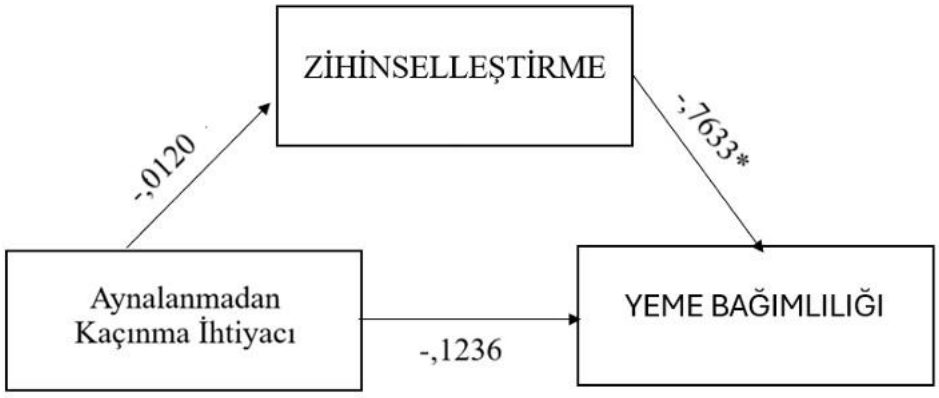

Görsel 3

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında şu sonuçlar elde edilmiştir;

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Aynalanmadan kaçınma ihtiyacı, idealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacı ve aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacı ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkide zihinselleştirmenin aracı rolü anlamsızdır. Aynalanmadan kaçınma ihtiyacının zihinselleştirme üzerindeki yordayıcı etkisi anlamsızdır. Aynalanmadan kaçınma ihtiyacının yeme bağımlılığı üzerindeki yordayıcı etkisi anlamsızdır.

Aynalanmadan kaçınma ihtiyacı modele dahil edildiğinde zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı üzerindeki yordayıcı etkisi negatif yönlü ve anlamlıdır. İdealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacının zihinselleştirme üzerindeki yordayıcı etkisi negatif yönlü ve anlamlıdır. İdealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacının yeme bağımlılığı üzerindeki yordayıcı etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. İdealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacı modele dahil edildiğinde zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı üzerindeki yordayıcı etkisi anlamsızdır.

Aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacının zihinselleştirme üzerindeki yordayıcı etkisi anlamsızdır. Aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacının yeme bağımlılığı üzerindeki yordayıcı etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. Aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacı modele dahil edildiğinde zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı üzerindeki yordayıcı etkisi negatif yönlü ve anlamlıdır.

18- 30 yaş arası bireylerde terapi alma durumuna göre yeme bağımlılığı anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Cinsiyet değişkenine göre, kadınlarda yeme bağımlılığı puanları erkeklere göre daha yüksektir. Vücut kitle indeksi yeme bağımlılığı pozitif yönde anlamlı şekilde etkilemektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu bölümde yeme bağımlılığı, kendiliknesnesi ihtiyaçları ve zihinselleştirme değişkenleri sosyodemografik bulgular açısından tartışılacaktır. Yapılan analizlerin sonucunda, araştırmada yer alan katılımcıların yeme bağımlılığı puanlarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir ancak zihinselleştirme ve kendiliknesnesi ihtiyaçları farklılaşmamaktadır. Yeme bağımlılığında gözlenen bu cinsiyet farklılığı, literatürde yeme bağımlılığı yaygınlığının kadınlarda daha fazla olduğunu bildiren çalışmaların yoğunluğu ile uyumlu bir bulgudur. (Coşkunöz ve Yücecan, 2026; Yu ve ark., 2017; Reis ve ark., 2022) Biyolojik faktörler, hormonal değişiklikler ve beden imajı bozuklukları kadınların yeme bağımlılığından daha fazla etkilenmesinin nedenleri arasında olabilir. (Sönmez, 2023) Bir diğer demografik değişken olan psikolojik yardım almış olmak açısından yeme bağımlılığı puanları anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Daha önce psikolojik destek almış olan katılımcılar farkındalık, duygu regülasyonu, problem çözme gibi terapi kazanımları geliştirmiş olabilirler. Bu şekilde yeme bağımlılığı riskinin azaldığı düşünülebilir. Daha önce psikolojik yardım almamış bireylerde yeme bağımlılığı puanlarının daha yüksek olması yeme bağımlılığının

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

işlevsel olmayan bir baş etme yöntemi olarak kullanıldığını da gösterebilir. Profesyonel psikolojik destek alan bireyler, yaşadıkları içsel çatışmaları yiyecekler aracılığıyla telafi etmek yerine, terapi odasında anlamlandırabilmektedir. Bununla birlikte, çalışmanın kesitsel yapısı nedeniyle bu ilişkinin yönü konusunda nedensel bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Bizim çalışmamızda tıbbi rahatsızlığa sahip olan ve olmayan kişilerin yeme bağımlılığı puanları arasında anlamlı bir farklılık çıkmamıştır. Bunun aksine Cruz ve arkadaşlarının (2025) çalışmasının sonucuna göre fiziksel komorbiditeler, yeme bağımlılığına sahip katılımcılarda daha yaygın görülmektedir. Tıbbi komorbidite durumları yeme bağımlılığına sahip olan katılımcılarda olmayanlara oranla iki katı şeklinde görülmüştür. Hauck ve arkadaşlarının (2017) Almanya popülasyonunda yaptığı çalışmada yeme bağımlılığına sahip bireylerin, tanı eşiğini karşılamayan bireylere göre daha genç yaşta olduğu görülmüştür. Düşük kilolu ve obez bireyler en yüksek yeme bağımlılığı yaygınlığını göstermiştir. Bahsi geçen çalışmada yeme bağımlılığı, cinsiyet ve eğitim seviyesi ile ilişkisiz bulunmuştur. Yaş, yeme bağımlılığı semptomlarının sayısı ile negatif olarak ilişkili bulunmuş, ayrıca en yüksek semptom sayısının 18-29 yaş arasındaki bireylerde olduğu görülmüştür. Zielinska ve arkadaşlarının (2024) çalışmasında kişiler ne kadar yaşlıysa yeme bağımlılığına sahip olma olasılığının düştüğü görülmüştür. Üniversite öğrencileri, liseden üniversiteye geçiş döneminin sonucu olarak yeme bozukluğu, yeme bağımlılığı ve tıkınma davranışları açısından duygusal olarak savunmasız ve hassas bir grubu oluşturuyor olabilir. Bizim çalışmamızda risk grubu olduğu düşünülerek 18 30 arasındaki genç erişkinlere odaklanılmıştır. Yapılan analizler sonucu yaş değişkeni açısından kendiliknesnesi ihtiyaçları, yeme bağımlılığı ve zihinselleştirme puanları farklılaşmamaktadır. Elde edilen bu bulgunun bir gerekçesinin örneklemin görece homojen olması olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada algılanan ekonomik düzeye göre yeme bağımlılığı, zihinselleştirme ve kendiliknesnesi ihtiyaçları puanları farklılaşmamaktadır. Yeme bağımlılığı ve ekonomik düzeye ilişkin çeşitli sonuçlar mevcuttur. Vasgare ve arkadaşları (2025) yeme bağımlılığını orta sosyo-ekonomik düzey ile ilişkili bulmuştur. Reis ve arkadaşlarının (2022) çalışmasından elde edilen bulguya göre yeme bağımlılığı olan bireylerde, düşük gelir düzeyine sahip olanların oranı diğer tüm gelir gruplarına kıyasla daha yüksektir. Horsager ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında yeme bağımlılığı ve sosyoekonomik düzey arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu farklılığın, sosyoekonomik düzeyin farklı çalışmalarda gelir, algılanan ekonomik durum veya başka göstergeler üzerinden değerlendirilmesinden kaynaklanabileceği düşünülebilir. Elde ettiğimiz bulgulara göre, eğitim düzeyine göre yeme bağımlılığı ve zihinselleştirme puanları farklılaşmamakta, ancak kendiliknesnesi ihtiyaçlarına göre farklılaşmaktadır. Uysal ve arkadaşlarının (2023) çalışmasında yeme bağımlılığı olan ve olmayan iki grup karşılaştırılmış ve eğitim düzeyine göre anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Bir başka çalışmada ise yeme bağımlılığı olmayan gruptaki üniversite mezunu oranı, yeme bağımlılığı olan gruptaki orana göre anlamlı derecede daha yüksektir. (Pursey ve arkadaşları, 2015) Bizim çalışmamızda vücut kitle indeksi ile yeme bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, vücut kitle indeksi ile yeme bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bildiren önceki çalışmalarla uyumludur. (Laçiner ve ark., 2024; Mutlu ve Sargın, 2021; Pape ve ark., 2021)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Bu çalışmada kendiliknesnesi ihtiyaçları ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkide zihinselleştirmenin aracı rolü incelenmiştir. kendiliknesnesi ihtiyaçlarının alt boyutları ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkide zihinselleştirmenin aracı rol oynamadığı tespit edilmiştir. Dolaylı etkilerin %95 güven aralıklarının sıfırı içermesi, araştırmanın aracılık hipotezinin desteklenmediğini göstermektedir. Alt boyutlar ayrı olarak değerlendirildiğinde İdealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacı, zihinselleştirmeyi negatif yönde anlamlı, yeme bağımlılığını pozitif yönde anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür. Zihinselleştirmenin yeme bağımlılığını anlamlı biçimde yordamaması nedeniyle anlamlı bir dolaylı etki ortaya çıkmamıştır. Bu bulgu, idealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacı ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkinin zihinselleştirme kapasitesindeki değişim üzerinden açıklanamayacağını düşündürmektedir. Aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacı modelinde ise aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacının yeme bağımlılığı üzerindeki etkisi pozitif yönde anlamlı bulunurken aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacının zihinselleştirme üzerindeki etkisi anlamlı değildir. Buna karşılık zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı üzerindeki etkisi negatif yönde anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı ile ilişkili olmasının tek başına aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacı ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkide aracılık oluşturmak için yeterli olmadığını göstermektedir. Aynalanmadan kaçınma ihtiyacı modelinde ise aynalanmadan kaçınma ihtiyacının ne zihinselleştirmeyi ne de yeme bağımlılığını anlamlı biçimde yordadığı görülmüştür. Buna karşılık zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur. Zihinselleştirmenin yeme bağımlılığı üzerindeki etkisinin alt boyutlara göre farklılık göstermesi dikkat çekicidir. Zihinselleştirme aynalanmadan kaçınma ihtiyacı ve aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacı modellerinde yeme bağımlılığı ile anlamlı biçimde ilişkiliyken; idealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacı modelinde bu ilişki anlamlı bulunmamıştır. Bu farklılık, zihinselleştirme ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkinin kendiliknesnesi ihtiyaçlarının farklı boyutları bağlamında değişebileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, hiçbir alt boyutta anlamlı dolaylı etki bulunmaması, zihinselleştirmenin kendiliknesnesi ihtiyaçları ile yeme bağımlılığı arasındaki ilişkiyi açıklayan özgül bir aracı mekanizma olarak desteklenmediğini göstermektedir. Test edilen üç modelden ikisinde zihinselleştirme ile yeme bağımlılığı arasında negatif yönde ve anlamlı ilişki bulunması literatürde yeme bağımlılığı ve yeme bozuklukları ile zihinselleştirme arasındaki ilişkiyi ele alan birtakım çalışmalarla uyumlu görünmektedir. (Sacchetti ve ark., 2019; Innomorati ve ark., 2017; Rossi ve ark., 2025) İdealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacının yeme bağımlılığı üzerindeki etkisinin pozitif yönde ve anlamlı olması idealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacı arttıkça yeme bağımlılığı puanlarının da arttığını göstermektedir. Bu bulgu, bireylerin önemli ötekilerle ilişkilerinde idealizasyon ve ikizlik ihtiyaçlarından kaçınma ihtiyaçlarının yeme davranışıyla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Kişinin önemli ötekilerle yakınlık ve benzerlikten kaçınması kendilik bütünlüğünü korumak için ihtiyaç duyduğu kişilerarası kaynaklara erişimi sınırlayabilir. Bu kaçınma davranışı, içsel gerilimin düzenlenmesinde yeme gibi başka araçlara yönelmeyle ilişkili olabilir. Aynalanma, idealizasyon ve ikizliğe yaklaşma ihtiyacının yeme bağımlılığı üzerindeki etkisinin pozitif yönde ve anlamlı olması; önemli ötekilerden onay, hayranlık, idealizasyon veya benzerlik aracılığıyla kendilik değerini

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

düzenleme ihtiyacının yeme bağımlılığı ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu ihtiyaçların karşılanmasına ilişkin hassasiyet, kişinin dışsal kaynaklara daha fazla bağımlı olmasıyla ilişkili olabilir. Yeme davranışı bu kişilerde kendini rahatlatma işlevi görüyor olabilir. Kendiliknesnesi ihtiyaçlarından sadece idealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacı, zihinselleştirmeyi anlamlı ve negatif yönde yordamaktadır. İdealizasyon ve ikizlikten kaçınma ihtiyacı arttıkça zihinselleştirme puanları azalmaktadır. Önemli ötekilerle ilişkisel temastan kaçınmak, ötekilerin ve kendisinin zihinsel durumları üzerine düşünme eğiliminin azalmasıyla ilişkili olabilir. Yeme bağımlılığı; dürtüsellik, ödül duyarlılığı, duygu düzenleme güçlükleri ve beden imgesi gibi birden fazla faktörün etkileşimiyle ortaya çıkan karmaşık bir yapı olabilir. Zihinselleştirme kapasitesindeki güçlükler duygu düzenleme süreçleriyle ilişkili olsa da bu güçlüklerin farklı bireylerde farklı baş etme davranışlarıyla sonuçlanabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla zihinselleştirme, yeme davranışına yönelmek için tek başına özgül bir mekanizma olmayabilir. Bulguların önceki araştırmalarla farklılaşmasının bir nedeni örneklem özellikleri olabilir. Mevcut çalışma normal popülasyonda yürütülmüştür. Klinik örneklemlerde duygu düzenleme ve zihinselleştirme güçlükleri daha belirgin olabilir. Dolayısıyla klinik düzeyde yeme patolojisi bulunan bireylerde söz konusu ilişkilerin daha güçlü biçimde ortaya çıkması mümkündür. Gelecek araştırmalarda klinik ve klinik olmayan örneklemlerin karşılaştırılması, zihinselleştirme ve kendiliknesnesi ihtiyaçlarının yeme patolojisiyle ilişkisini daha ayrıntılı biçimde değerlendirmeye olanak sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Allen, J., Fonagy, P., and Bateman, A. (2008) Mentalizing in clinical practice. Washington, DC: American Psychiatric Press.

Banai, E., Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2005). "Selfobject" Needs in Kohut's Self Psychology: Links With Attachment, Self-Cohesion, Affect Regulation, and Adjustment. Psychoanalytic Psychology, 22(2), 224–260

Bingöl, N., & Bilge, Y. (2023). Kendiliknesnesi ihtiyaçları ve kişilik bozuklukları arasındaki ilişkide savunma mekanizmaları ve kişilerarası ilişki boyutlarının aracı rolü. Journal of Clinical Psychology Research, 7(2), 216 239. https://doi.org/10.57127/kpd.26024438.1274647

Corsica, J. A., & Pelchat, M. L. (2010). Food addiction: true or false?. Current opinion in gastroenterology, 26(2), https://doi.org/10.1097/MOG.0b013e328336528d 165–169.

Coşkunöz, Y., & Yücecan, S. (2026). Gender-Based Evaluatıon Of The Relatıonshıp Between Food Addıctıon, Eatıng Behavıors, And Metabolıc Indıcators In Indıvıduals Wıth Obesıty. Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 12(2), 135-140. Https://Doi.Org/10.30934/Kusbed.1862008

da Cruz, V. L., Appolinario, J. C., Sichieri, R., Hay, P., & de Souza Lopes, C. (2025). Food addiction and its associations with mental and physical health comorbidities and with quality

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

of life in the general population. Journal of eating disorders, 13(1), 205. https://doi.org/10.1186/s40337-025-01400-0

Friedemann, Yael & Tolmacz, Rami & Doron, Yonit. (2016). Narcıssısm And Concern: The Relatıonshıp Of Self-Object Needs And Narcıssıstıc Symptoms Wıth Healthy And Pathologıcal Concern. The American Journal Of Psychoanalysis. 76. 71-84. 10.1057/Ajp.2015.60.

Fonagy, P. (1991). Thinking on the role of the environment in BPD: The affective quality of the mother's mental representation of the child and the child's development of psychological self. The International Journal of Psychoanalysis, 72(4), 639-656.

Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., & Target, M. (2002). Affect regulation, mentalization, and the development of the self. Other Press.

Gorgellino, M., Kumar, G., Parkar, Y., Catalan, A., Fares-Otero, N., Debbané, M., Armando, M., & Alameda, L. (2025). The shadow of trauma: impaired mentalization in clinical populations - a systematic review. Psychological medicine, 55, e186. https://doi.org/10.1017/S0033291725100822

Gökmen, E., Aktaş, N., & Eke, N. H., (2019). Yeme Bağımlılığı Araştırmaları: 2000-2019 Dönemi Makalelerinin İçerik Analizi . International Eurasian Congress on Natural Nutrition, Healthy Life & Sport (pp.690-697). Ankara, Turkey

Hajnal, A., Smith, G. P., & Norgren, R. (2004). Oral sucrose stimulation increases accumbens dopamine in the rat. American journal of physiology. Regulatory, integrative and comparative physiology, 286(1), R31–R37. https://doi.org/10.1152/ajpregu.00282.2003

Hebebrand J, Albayrak Ö, Adan R, Antel J, Dieguez C, de Jong J, Leng G, Menzies J, Mercer JG, Murphy M, van der Plasse G, Dickson SL. "Eating addiction", rather than "food addiction", better captures addictive-like eating behavior. Neurosci Biobehav Rev. 2014;47:295 306.

Hauck, C., Weiß, A., Schulte, E. M., Meule, A., & Ellrott, T. (2017). Prevalence of 'Food Addiction' as Measured with the Yale Food Addiction Scale 2.0 in a Representative German Sample and Its Association with Sex, Age and Weight Categories. Obesity https://doi.org/10.1159/000456013 facts, 10(1), 12–24.

Hauser, S. T., J. P. Allen, & E. Golden. (2006), Out of the Woods: Tales of Resilient Teens. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hayes, A. F. (2022). Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach (Vol. 3). The Guilford Press.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Horsager, C., Færk, E., Lauritsen, M. B., & Østergaard, S. D. (2020). Validation of the Yale Food Addiction Scale 2.0 and estimation of the population prevalence of food addiction. Clinical nutrition (Edinburgh, Scotland), 39(9), 2917–2928. https://doi.org/10.1016/j.clnu.2019.12.030

Horsager, C., Færk, E., Bruun, J. M., Lauritsen, M. B., & Østergaard, S. D. (2026). Food Addiction Is Strongly Associated With Psychopathology and Reduced Psychological Well-Being Among Adults Irrespective of BMI. European eating disorders review : the journal of the Eating Disorders Association, 34(1), 79–91. https://doi.org/10.1002/erv.70011bor

Innamorati, M., Imperatori, C., Harnic, D., Erbuto, D., Patitucci, E., Janiri, L., Lamis, D. A., Pompili, M., Tamburello, S., & Fabbricatore, M. (2017). Emotion Regulation and Mentalization in People at Risk for Food Addiction. Behavioral

Kohut, H. (1971). The analysis of the self. New York: International Universities Press.

Kohut, H. (1977). The restoration of the self. New York: International Universities Press.

Kohut, H. (1984). How does analysis cure? Chicago: University of Chicago Press

Kuipers GS, Bekker MHJ. Attachment, mentalization and eating disorders: a review of studies using the adult attachment interview. Curr Psychiatry Rev 2012;8:326–336.

Laçiner, Eflal & Özcan, Öznur & Karahan, Mesut. (2023). The Relationship of Adult Eat Addiction With Obesity, The Desire To Be Admired and Being Ego-Centric. Acibadem Universitesi Saglik Bilimleri Dergisi. 10.31067/acusaglik.1314768.

Luyten P, Mayes LC, Nijssens L, Fonagy P (2017) The parental reflective functioning questionnaire: Development and preliminary validation. PLoS ONE 12(5): e0176218. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0176218

Lopez, Frederick & Siffert, Jacques & Thorne, Brittany & Schoenecker, Sydney & Castleberry, Erica & Chaliman, Rebecca. (2013). Probing the Relationship Between Selfobject Needs and Adult Attachment Orientations. Psychoanalytic Psychology. 30. 247-263. 10.1037/a0032514

Marmarosh, C. L., & Mann, S. (2014). Patients' selfobject needs in psychodynamic psychotherapy: How they relate to client attachment, symptoms, and the therapy alliance. Psychoanalytic Psychology, 31(3), 297 313. https://doi.org/10.1037/a0036866

Meule A. A History of Food Addiction. Compulsive Eating Behavior and Food Addiction In: Cottone P, Sabino V, Moore CF, Koob GF (eds). Academic Press, Elsevier Inc. Cambridge MA

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

2019; pp. 1-13. 4. 5. 6. 7. 8. 9. Medicine (Washington,D.C.), 43(1),21–30. https://doi.org/10.1080/08964289.2015.1036831

Mutlu, Hacer & Sargin, Mehmet. (2021). Food Addiction Prevalence and Related Factors Among People with Obesity: A Hospital-based Study. Ankara Medical Journal. 21. 22-34. 10.5505/amj.2021.59862.

Öyekçin, D. G., & Deveci, A. (2012). Yeme Bağımlılığının Etyolojisi. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 4(2), 138-153. https://doi.org/10.5455/cap.20120409

Uysal, F., Küçük, E., Özkalaycı, Ö., Taştekin, N., Tetik Albayrak, K., Altıntaş, M., & Tuna, M. (2024). The relationship between food addiction in obesity and anxiety, impulsivity, depression, and emotion regulation difficulty. Deneysel Ve Klinik Tıp Dergisi, 41(3), 583-589. https://izlik.org/JA92PK83AY

Schulte, E. M., & Gearhardt, A. N. (2017). Development of the Modified Yale Food Addiction Scale Version 2.0. European eating disorders review : the journal the Eating https://doi.org/10.1002/erv.2515

Smits, M. (2022). The Impact of Treatment Intensity on Mentalization-Based Treatment for Borderline Personality Disorder: effects, costs and predictors. [Doctoral Thesis, Erasmus University Rotterdam].

Sönmez Güngör E. Food addiction and gender aspects: Risk factors, co morbidites and treatment. European Psychiatry. 2023;66(S1):S36-S36. doi:10.1192/j.eurpsy.2023.136

Pape M, Herpertz S, Schroeder S, Seiferth C, Färber T, Wolstein J and Steins Loeber S (2021) Food Addiction and Its Relationship to Weight- and Addiction-Related Psychological Parameters in Individuals With Overweight and Obesity. Front. Psychol. 12:736454. doi: 10.3389/fpsyg.2021.736454

Pursey, K. M., Collins, C. E., Stanwell, P., & Burrows, T. L. (2015). Foods and dietary profiles associated with 'food addiction' in young adults. Addictive behaviors reports, 2, 41–48. https://doi.org/10.1016/j.abrep.2015.05.007

Randolph T. G. (1956). The descriptive features of food addiction; addictive eating and drinking. Quarterly journal of studies on alcohol, 17(2), 198–224.

Reis, E., Çakır, G., Demirkaya, H., Kuzu, N., Atay, T., & Özenoğlu, A. (2022). The Relationship of Food Addiction With Emotional Control and Socio Cultural Factors in University Employees. Cyprus Journal of Medical Sciences, 7(2), 207-212. https://doi.org/10.4274/cjms.2020.3155

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Rossi, A.A.; Tagliagambe, A.; Scuderi, A.; Dalla Ragione, L.; Mannarini, S. Uncontrolled Eating Through the Lens of Mentalization and Emotional Eating: 50 The Moderating Role of Food Addiction. Nutrients 2025, 17, 3233. https://doi.org/ 10.3390/nu17203233

Rothschild-Yakar, L., Levy-Shiff, R., Fridman-Balaban, R., Gur, E., & Stein, D. (2010). Mentalization and relationships with parents as predictors of eating disordered behavior. The Journal of nervous and mental disease, 198(7), 501 507. https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3181e526c8

Taubner, Svenja & Curth, Christian. (2013). Mentalization mediates the relation between early traumatic experiences and aggressive behavior in adolescence. Psihologija. 46. 177-192. 10.2298/PSI1302177T.

Torun, Y.T., İçen, S. (2024). Çocuk ve Ergenlerde Yeme Bağımlılığı. Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health, 31(2), 103-109. doi:10.4274/tjcamh.galenos.2021.44227.

Vasgare, H., Gokhale, D., Phalle, A., & Jadhav, S. (2025). Assessing the magnitude and lifestyle determinants of food addiction in young adults. Eating and weight disorders : EWD, 30(1), 43. https://doi.org/10.1007/s40519-025 01752-1

Yu, Z., Indelicato, N. A., Fuglestad, P., Tan, M., Bane, L., & Stice, C. (2018). Sex differences in disordered eating and food addiction among college students. Appetite, 129, 12–18. https://doi.org/10.1016/j.appet.2018.06.028

Zielińska, M., Łuszczki, E., Szymańska, A., & Dereń, K. (2024). Food addiction and the physical and mental health status of adults with overweight and obesity. PeerJ, 12, e17639. https://doi.org/10.7717/peerj.17639

Wang, G. J., Volkow, N. D., Logan, J., Pappas, N. R., Wong, C. T., Zhu, W., Netusil, N., & Fowler, J. S. (2001). Brain dopamine and obesity. Lancet (London, England), 357(9253), 354–357. https://doi.org/10.1016/s0140 6736(00)03643-6

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKRAN ZORBALIĞI DENEYİMLERİ VE BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ

PEER BULLYİNG EXPERİENCES AND COPİNG STRATEGİES OF UNİVERSİTY STUDENTS

Doç. Dr. Nilgün ÖZTÜRK
İnönü Üniversitesi, nilgun.ozturk@inonu.edu.tr, 0000-0003-2593-9076

Öğr. Gör. Ercan ERİNÇ
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, e.erincybu@gmail.com, 0009-0005-7967-3391

Özet

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin kampüs ortamında akran zorbalığına ilişkin gözlem ve deneyimlerine dayanak, zorbalık türlerini, zorbalığın öğrenciler üzerindeki etkilerini ve bu durumla başa çıkma stratejilerini incelemektir. Araştırma nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda yürütülmüştür. Çalışmanın katılımcılarını uygun örnekleme yöntemiyle belirlenen 203 üniversite öğrencisi (%89.6) kadın, %10.4 erkek) oluşturmaktadır. Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış formu aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Araştırma bulguları, üniversite ortamında akran zorbalığının fiziksel zorbalık olmaktan çok psikolojik ve sosyal boyutta yaşandığını göstermektedir. Katılımcılar en yaygın zorbalık türlerinin ilişkisel zorbalık (sosyal dışlama, görmezden gelme) ile sözel zorbalık (alay etme, küçümseme, beden görünümüne yönelik aşağılayıcı ifadeler) olduğunu belirtmiştir. Zorbalığın öğrenciler üzerinde özgüven kaybı, içe kapanma, yalnızlık, okula aidiyet duygusunun zayıflaması ve akademik başarıda düşüş gibi psikolojik, sosyal ve akademik olumsuzluklara yol açabildiği ifade edilmiştir. Katılımcılar, zorbalıkla baş etmede en sık kullanılan stratejilerin zorbalığın yaşandığı ortamlardan uzaklaşma, sosyal etkileşimi sınırlandırma, çevrim içi ortamlara yönelme ve sessiz kalma olduğunu belirtmiştir. Buna karşın aile, arkadaş ve ruh sağlığı uzmanlarından destek alma gibi aktif baş etme stratejilerinin daha sınırlı düzeyde tercih edildiği görülmüştür.

Sonuç olarak araştırma, üniversite ortamında akran zorbalığının çoğunlukla ilişkisel ve sözel biçimlerde ortaya çıktığını, öğrencilerin daha çok kaçınma odaklı baş etme stratejilerine yöneldiğini göstermektedir. Bulgular, üniversitelerde akran zorbalığını önlemeye yönelik psikososyal destek ve müdahale programlarının geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Akran zorbalığı, Üniversite öğrencisi, zorbalık türleri, başa çıkma stratejileri, nitel

Abstract

The aim of this research is to examine the types of bullying, the effects of bullying on students, and the strategies for caping with this situation, based on the observations and experiences of university students regarding peer bullying in the campus environment. The study participants consisted of 203 university students (89.6%female, 10.4% male) selected using a convenient

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

sampling method. Data were collected through a semi-structured form developed by the researchers and analyzed using content analysis methods.

Research findings indicate that peer bullying in university settings is experienced more in psychological and social dimensions than in physical bullying. Participants repoted that the most common types of bullying were relational bullying (social exclusion, ignoring) and verbal bullying (mocking, belittling, derogatory remarks about body appearance). It has been stated that bullying can lead to negative psychological, social and academic consequences for students, such as loss of self-confidence, introversion, loneliness, weakened sense of belonging to school,and a decline in academic performance. Participants indicated that the most common strategies used to cope with bullying were withdrawing from the bullying environment, limiting social interaction, turning to online platforms, and remaining silent. In contrast, active coping strategies such as seeking support from family, friends and mental health professionals were found to be used to a lesser extent.

In conclusion, the research shows that peer bullying in university settings mostly manifests in relational and verbal forms, and students tend to resort to avoidance-based coping strategies. The findings indicate that psychosocial support and intervention programs should be developed in universities to prevent peer bullying.

Keywords: Peer bullying, university students, types of bullying, coping strategies, qualitative

GİRİŞ

Zorbalık, ilkokul ve ortaöğretim kurumlarında hala ciddi ve yaygın bir sorun olmaya devam etmekte olup, yaygınlığı ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen araştırmalarla açıkça ortaya konmuştur (Öztürk, 2026). Zorbalık, *fiziksel zorbalık* (yumruk atma, tekmeleme, itme, eşyaya zarar verme veya bir nesne fırlatma*), sözel zorbalık* (hakaret etme, isim takma, alay etme, küçük düşürme, acımasız eleştiri ya da kişisel itibarsızlaştırma), *ilişkisel zorbalık* (kasıtlı olarak sosyal dışlama, görmezden gelme, izole etme ya da yok sayma gibi davranışlar ile kişi hakkında kötü niyetli dedikodu yapma) ve *siber zorbalık* (kısa mesaj ya da diğer elektronik iletişim araçları üzerinden taciz edici ve kaba davranışlarda bulunma, özel içeriklerin izinsiz paylaşılması, kışkırtıcı dil kullanımı) gibi farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir (Konishi ve ark., 2009).

Fiziksel, sözel, siber ve ilişkisel olarak farklı biçimlerde ortaya çıkabilen zorbalık, bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratması nedeniyle önemli bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir (Moore ve ark., 2017; Olweus ve ark., 2019). Buna karşın zorbalık olgusu genellikle çocukluk ve ergenlik dönemine özgü bir problem olarak ele alınmaktadır. Oysa araştırmalar zorbalığın yalnızca okul yılları ile sınırlı kalmadığını, iş yaşamı başta olmak üzere farklı sosyal ortamlarda ve yetişkinlik döneminde de yaygın olarak görüldüğünü ve önemli bir sorun olmaya devam ettiğini göstermektedir (Samnani ve Singh, 2012). Derleme çalışmaları ve farklı ülkelerde yapılan araştırmalar, zorbalığın yükseköğretimde de varlığını sürdürdüğünü ve yaygınlık oranlarının örneklem özelliklerine göre değişebildiğini göstermektedir. Lund ve Rose (2017) üniversite öğrencileri arasında zorbalık yapan, zorbalığa maruz kalan ve hem zorba hem mağdur konumunda bulunan öğrencilerin yaygınlığını inceleyen 14 araştırmayı derledikleri çalışmalarında, öğrencilerin yaklaşık %20-25'inin üniversite yaşamı boyunca zorbalığa maruz kaldığını, %10-15'inin ise siber zorbalık mağduriyeti yaşadığını bildirmiştir. Benzer şekilde Birleşik Arap Emirlikleri'nde ulusal bir üniversitede gerçekleştirilen araştırmada öğrencilerin %26,3'ü zorbalığa maruz kaldığını ve zorbalıkla ilişkili bir deneyim yaşadığını bildirmiştir (Al-Darmaki ve ark., 2022).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Hemşirelik öğrencileri ile yürütülen bir başka çalışmada da zorbalık yaygınlığı %26,3 olarak bulunmuştur (Alajaimi ve ark., 2026).

Zorbalık olaylarının yaygınlığına ek olarak bu olumsuz davranış yalnızca bireyler arasında yaşanan geçici bir sorun olmayıp, öğrencilerin psikolojik, sosyal ve akademik işlevselliğini olumsuz etkileyebilen önemli bir risk faktörüdür (Lund ve Ross, 2017; Pörhölä ve ark., 2020). Araştırmalar, zorbalığa maruz kalan öğrencilerinin depresif belirtiler (Hawker ve Boulton, 2002), kaygı (Schenk ve Fremouw, 2012), yalnızlık (Madsen ve ark., 2024), düşük benlik saygısı ve yaşam doyumunda azalma gibi psikolojik güçlüklerin (Yavaş ve ark., 2025) yanı sıra akademik performansta düşüş yaşayabileceklerini göstermektedir (Strøm ve ark., 2013). Bununla birlikte öğrencilerin zorbalıkla başa çıkma sürecinde kullandıkları stratejilerde yaşanan olumsuz sonuçların belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak mevcut bulgular, öğrencilerinin çoğunlukla sessiz kalma veya sosyal çevreden uzaklaşma gibi pasif başa çıkma stratejilerine yöneldiğini, profesyonel destek arama gibi aktif başa çıkma yollarını ise daha sınırlı kullandığını göstermektedir (Murray-Harvey ve ark., 2012).

Bununla birlikte üniversite öğrencilerinin zorbalık deneyimleri ve bu deneyimlerle nasıl başa çıktıklarına ilişkin bilgi birikimi Türkiye'de henüz sınırlıdır. Mevcut araştırmalar incelendiğinde, çalışmaların büyük ölçüde siber zorbalığa odaklandığı (Demircan ve ark., 2022; Kardağ ve ark., 2022; Yıldırım ve Korkmaz, 2025), buna karşılık üniversite ortamında akran zorbalığının fiziksel, sözel ve ilişkisel olarak farklı türleri, zorbalığın öğrenciler üzerindeki etkileri ve başa çıkma stratejilerini bütüncül bir yaklaşımla ele alan araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde zorbalığın, ilkokul ve ortaöğretim ile yetişkin iş yaşamındaki görünümüne ilişkin kapsamlı bir alan yazın bulunmasına karşın, ergenlikten yetişkinliğe geçişin önemli gelişimsel dönemlerinden biri olan yükseköğretimde akran zorbalığını inceleyen araştırmaların sayısının yetersiz olduğu belirtilmektedir (Lund ve Ross, 2017).

Üniversite öğrencilerinin zorbalık deneyimlerini, bu deneyimlerin birey üzerindeki etkilerini ve zorbalıkla başa çıkma süreçlerini birlikte ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle kültürel bağlamın yardım arama davranışlarını, kendini suçlama eğilimini, psikolojik dayanıklılığı ve zorbayla ilişkiyi sürdürme gibi tepkileri etkileyebildiği göz önünde bulundurulduğunda, farklı kültürel bağlamlarda yürütülecek araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Lund ve Rose (2017) üniversite öğrencileri arasında akran zorbalığını farklı örneklemler ve demografik özellikler açısından inceleyen çalışmaların yetersiz olduğunu vurgulayarak bu alandaki araştırmaların artırılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Bu doğrultuda bu araştırmada, öğrencilerin kampüs ortamında akran zorbalığına ilişkin gözlem ve deneyimlerine dayanarak zorbalık türlerini, bu deneyimlerin birey üzerindeki etkilerini ve zorbalıkla başa çıkma stratejilerini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmadan elde edilecek bulguların, yükseköğretim kurumlarında hem mağduriyetin psikososyal sonuçlarını anlamak hem de üniversite ortamında geliştirilecek, önleme, destek ve müdahale programlarına kanıt temelli bir zemin sağlayarak katkı sağlaması beklenmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin akran zorbalığına ilişkin deneyimleri ve baş etme yöntemlerinin derinlemesine anlaşılması amaçlandığından, çalışma nitel araştırma deseni doğrultusunda yürütülmüştür. Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı, üniversite

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

öğrencilerinin akran zorbalığına ilişkin deneyimlerini kendi doğal bağlamı içinde derinlemesine ortaya koymaya olanak sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Çalışma Grubu

Çalışmaya, iki farklı bölge ve şehirde bulunan devlet üniversitelerinin çeşitli bölümlerde öğrenim gören toplam 203 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların 182'sinin (%89.6) kadın, 21'i (%10.4) ise erkektir. Araştırmanın çalışma grubu, uygun örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu yöntem, katılımcılara kolay erişim sağlanması, veri toplama sürecini hızlandırması ve pratiklik sunması nedeniyle tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Katılımcıların yaşları 18-22 arasında değişmekte olup beliren yetişkinliklerden oluşmaktadır. Sınıf düzeylerine göre dağılımları incelendiğinde, katılımcıların 141'i birinci sınıf, 54'ü ikinci sınıf, 7'si üçüncü sınıf ve 1'i dördüncü sınıf öğrencidir.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Formda yaş, cinsiyet ve sınıf düzeyi gibi demografik bilgilere ilişkin soruların yanı sıra katılımcıların akran zorbalığına ilişkin görüş ve deneyimlerini derinlemesine ortaya koymayı amaçlayan açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Bu kapsamda katılımcılara "Sizce üniversite ortamında öğrenciler en çok hangi tür zorbalıklara maruz kalmaktadır?", "Üniversite ortamında zorbalığa maruz kalan öğrencilerin bu süreçte, hangi baş etme yöntemlerini kullanmaktadır?" gibi sorular yöneltilmiştir. Veriler 2026 yılı Haziran ayında toplanmıştır. Veri toplama süreci öncesinde katılımcılar araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında yüz yüze bilgilendirilmiştir. Araştırmaya katılımın tamamen gönüllülük esasına dayandığı açıklanmış, katılımcılara istedikleri zaman çalışmadan ayrılabilecekleri bildirilmiştir. Ayrıca katılımcı yanıtları anonim olarak kaydedilmiş ve elde edilen verilerin gizliliği sağlanmıştır.

Veri analizi

Araştırmada, katılımcıların açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İçerik analizi, benzer anlamlar taşıyan verilerin belirli kodlar ve temalar altında bir araya getirilerek sistematik biçimde yorumlanmasını sağlayan bir analiz yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Analiz sürecinde öncelikle katılımcı ifadeleri ayrıntılı olarak okunmuş, sonra veriler açık kodlama yoluyla anlamlı birimlere ayrılmıştır. Elde edilen kodlar benzerlik ve farklılıkları dikkate alınarak bir araya getirilmiş, ortak özelliklerine göre temalar altında düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular sunulmuştur.

Üniversite ortamında karşılaşılan akran zorbalığı türlerine ilişkin bulgular

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, üniversite ortamında akran zorbalığının ağırlıklı olarak psikolojik ve sosyal boyutta yaşandığı görülmektedir. Katılımcılar, fiziksel zorbalığın görece daha az görüldüğünü; buna karşılık en yaygın zorbalık türlerinin *ilişkisel zorbalık* (sosyal dışlama) ve *sözel* zorbalık olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında sınırlı düzeyde siber zorbalık ve fiziksel zorbalık örneklerine de değinmişlerdir. Bu temaya ilişkin bulgular aşağıda katılımcıların doğrudan ifadeleriyle sunulmuştur.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, üniversite ortamında en yaygın görülen zorbalık türünün ilişkisel zorbalık olduğunu ifade etmiştir. Özellikle arkadaş grupları tarafından kasıtlı olarak dışlanma, görmezden gelinme ve sosyal çevreden uzaklaştırılma katılımcılar tarafından en sık dile getirilen zorbalık davranışları arasında yer almıştır. Bu durumu yansıtan katılımcı ifadelerinden bazıları aşağıda sunulmuştur.

Katılımcı 32 (kadın) "*bence üniversite ortamında öğrenciler en çok ilişkisel zorbalığa maruz kalmaktadır. Özellikle arkadaş gruplarından dışlanma, görmezden gelinme, dedikodu yapılması ve kişinin sosyal çevreden uzaklaştırılması sık karşılaşılan durumlar arasında yer almaktadır"*. Benzer şekilde Katılımcı 15 (erkek) "*üniversite öğrencilerinin en çok canını yakan ve en sık karşılaşılan zorbalık türü kesinlikle ilişkisel zorbalıktır. Grup dışlamaları: Sınıfta, amfide veya kulüplerde oluşturulan kliklerin belirli kişileri aralarına almaması, görmezden gelmesi bunda etkilidi*r".

İlişkisel zorbalığın ardından katılımcılar tarafından en sık dile getirilen ikinci zorbalık türü sözel zorbalıktır. Katılımcılar dış görünüş (kilo, kıyafet), akademik başarı ya da farklı düşüncelere sahip olma gibi nedenlerle alay edilme, küçümsenme, aşağılanma ve incitici söylemlere maruz kalma deneyimlerini dile getirmişlerdir. Bu tema katılımcı ifadelerine şu şekilde yansımaktadır:

Katılımcı 67 (kadın) "*Bence en yaygın zorbalık türü sözel zorbalıktır. Sözel zorbalıkta öğrencilerin aşağılanması, alay edilmesi ve kırıcı sözlere maruz kalması şeklinde yaşanmakta."* Katılımcı 18 (kadın) *"Kilomdan dolayı zorbalık yaşamıştım. Bana iki buçuk insan demişlerdi*" şeklinde sözel zorbalığa vurgu yapmıştır. Katılımcı 19 (kadın) ise "*Sınıfta soru soran ya da fikrini belirten biriyle bıyık altından gülerek, göz devirerek ya da alaycı yorumlarla dalga geçip, kişinin akademik özgüvenini kırmaya"* yönelik davranışların sergilendiğine dikkati çekmiştir. Katılımcı 37 (erkek) "*Bazen sözel zorbalığa ve insanların bakışlarına maruz kalıyorum*" şeklinde ifade etmiştir. Fiziksel zorbalık katılımcılar tarafından görece daha az dile getirilirken, bazı katılımcılar sözel ve ilişkisel zorbalığın dijital ortamlara taşınarak ve siber zorbalık biçiminde yaşandığını belirtmiştir.

Zorbalığın öğrenciler üzerindeki etkilerine ilişkin bulgular

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, akran zorbalığının öğrenciler üzerinde psikolojik, sosyal ve akademik olmak üzere üç temel alanda olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Katılımcılar, zorbalığın yalnızca anlık bir olumsuz yaşantı olmadığını; bireyin ruh sağlığını, sosyal ilişkilerini ve eğitim yaşamını uzun süre etkileyen bir durum olduğunu vurgulamıştır.

Katılımcılar, zorbalığın en belirgin etkisinin psikolojik boyutta ortaya çıktığını ifade etmiştir. Özellikle özgüven kaybı, değersizlik, yetersizlik ve suçluluk duyguları, içe kapanma, depresif belirtiler en sık dile getirilen etkiler arasında yer almaktadır. Psikolojik etkilere ilişkin katılımcı ifadelerinden bazıları aşağıda sunulmuştur.

Katılımcı 46 (kadın) "*Zorbalayan kişilerin söylediği etiketleri gerçekten kendisi öyleymiş gibi (ezik, beyinsiz) hissedebilir ve bu durum psikolojik anlamada kişiyi zedeler*" derken Katılımcı 47 (kadın) "*içine kapanma, özgüvenin kırılması ve kendilerine yönelik bakış açısının değiştiğini"* belirtmiştir. Katılımcı 4 (erkek) ise zorbalığın birey üzerindeki etkisini *"Psikolojik olarak kötü etkilemekte, depresyon gibi etkileri var*" şeklinde ifade etmiştir.

Katılımcılar, zorbalığın öğrencilerin sosyal yaşamını da önemli ölçüde olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Özellikle sosyal ortamlardan uzaklaşma, iletişim kurmaktan kaçınma, yalnızlaşma ve sosyal izolasyon bu tema kapsamında öne çıkmaktadır. Katılımcılara göre

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

zorbalığa maruz kalan öğrenciler zamanla akran ilişkilerinden uzaklaşmakta ve kendilerini sosyal yaşamdan geri çekmektedir. Sosyal etkilere ilişkin katılımcı ifadelerinden bazıları şöyledir:

Katılımcı 50 (kadın) "*İçine kapanık, sosyalleşmeden uzak duruyorlar. Dışarıdan biriyle konuşmak tedirgin ve rahatsız edici oluyor onlar için"* derken Katılımcı 19 (erkek) "*Daha içine kapanık biri oluyor, kendini ifade etmekte zorlanır ve özgüveninde kırılmalar olur".* Katılımcı 67 (kadın) ise *"Sosyal olarak izole olmakta ve yalnızlaşmaktadır"* şeklinde ifade etmiştir.

Katılımcılar, zorbalığın öğrencilerin akademik yaşamına da olumsuz yansıdığını belirtmiştir. Yaşanan psikolojik ve sosyal güçlüklerin derslere odaklanmayı zorlaştırdığı, okula devam etme isteğini azalttığı ve akademik başarıda düşüşe neden olduğu ifade edilmiştir. Bazı katılımcılar bu sürecin devamsızlığa ve öğrencinin potansiyelini tam olarak ortaya koyamamasına yol açabileceğini vurgulamıştır. Akademik etkilere ilişkin katılımcı ifadelerinden bazıları şöyledir:

Katılımcı 42 (erkek) "*Okula ve eğitim süreçlerine karşı isteksizlik, soğuma etkileri görülebilir"* derken Katılımcı 66 (kadın) "*Devamsızlık durumunun fazla olması nedeniyle okul başarısında düşme yaşanır"* demektedir. Katılımcı 8 (erkek) zorbalığın sonucu olarak *"Okula gelmek istemiyorlar ve akademik başarı düşüyor"* şeklinde ifade etmiştir.

Öğrencilerin zorbalıkla baş etme stratejilerine ilişkin bulgular

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin zorbalıkla baş etme stratejilerinin üç temel alanda toplandığı görülmektedir. Bunlar; kaçınma ve sosyal geri çekilme, çevrimiçi ortamlara yönelme ve sessiz kalma ile sosyal ve profesyonel destek arama şeklindedir. Katılımcıların büyük bir bölümü, zorbalık karşısında doğrudan yüzleşmekten ziyade kendilerini zorbalığın yaşandığı ortamdan uzaklaştırmayı ve sosyal etkileşimlerini sınırlandırmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir.

Katılımcılar, zorbalığa maruz kalan öğrencilerin en sık başvurduğu baş etme yönteminin zorbalığın yaşandığı ortamlardan uzaklaşmak ve sosyal ilişkilerini sınırlandırmak olduğunu belirtmiştir. Özellikle kantin, amfi, kütüphane ve öğrenci kulüpleri gibi ortak yaşam alanlarından kaçınma, yalnız kalmayı tercih etme ve sosyal etkileşimi azaltma öne çıkan davranışlar arasında yer almaktadır. Kaçınmaya ilişkin katılımcı ifadelerinden bazıları aşağıda sunulmuştur.

Katılımcı 17 (kadın) *"İlk olarak, hedef tahtasından tam olarak çıkmak ve yeni saldırılardan korunmak adına kendilerini kampüste adeta görünmez kılmayı seçebilir. Bu doğrultuda zorbalık yapan kliklerin bulunabileceği kantin veya kütüphane gibi sosyal alanlardan tamamen uzak durup, dersleri biter bitmez hızla kendi güvenli alanları olan yurt odalarına veya evlerine çekilme eğilimi gösterirler"* derken Katılımcı 18 (erkek) "*Asosyalleşmeye başlar, kendini akranlarından soyutlar"* diyerek kaçınmayı anlatmaktadır.

Katılımcılar, bazı öğrencilerin zorbalığın oluşturduğu yalnızlık ve dışlanma duygusuyla baş edebilmek amacıyla çevrim içi ortamlara yöneldiğini ifade etmiştir. Telefonla vakit geçirme, mobil oyun oynama, çevrim içi arkadaşlık kurma ve müzik dinleme gibi davranışların yanı sıra sessiz kalma bu kapsamda dile getirilen baş etme yöntemleri arasında yer almaktadır. Bu baş etme stratejisine ilişkin katılımcı ifadelerinden bazıları şöyledir:

Katılımcı 122 (kadın) "*Kendi kabuklarına çekildiklerini ve mobil ortamda sosyalleştiklerini gözlemledim"* derken Katılımcı 2 (erkek) "*Telefonda fazlasıyla zaman geçirme, yalnızlık*

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

hissetmemek için" demektedir. Katılımcı 190 (kadın) *"Sessiz kalmak ve kimseyle iletişime geçmemek"* şeklinde ifade etmiştir.

Katılımcıların bir bölümü ise zorbalıkla baş etme sürecinde aile, arkadaş, akademik danışman veya ruh sağlığı uzmanlarından destek almanın önemli olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra bazı katılımcılar öğrencilerin çevrim içi yapay zeka araçlarından da destek arayabildiğine yönelik gözlemlerini paylaşmıştır.

Katılımcı 49 (kadın) *"Üniversite ortamında zorbalığa maruz kalan öğrenciler genellikle güvendikleri arkadaşlarından, ailelerinden ya da akademik danışmanlarından destek almaya çalışmaktadır. Bazıları yaşadıkları durumu ilgili birimlere bildirirken, bazıları ise sorun çıkacağını düşündüğü için sessiz kalmayı tercih etmektedir*". Katılımcı 20 (erkek) "*Yakın arkadaşları ile kendilerine bir dayanak bulurlar"* demektedir. Katılımcı 28 (kadın) ise "*Bazı öğrenciler yapay zeka araçlarını psikoloğu olarak kullanabiliyor, aileleri ya da arkadaşları ile konuşabilenler var"* şeklinde ifade etmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin kampüs ortamında akran zorbalığına ilişkin gözlem ve deneyimlerinden hareketle, zorbalık türleri, zorbalığın öğrenciler üzerindeki etkileri ve başa çıkma stratejilerini ortaya koymayı amaçladı. Çalışma, üniversite öğrencileri arasında akran zorbalığının ilişkisel ve sözel biçimlerde yaşandığını ortaya koymuştur. Bulgular, zorbalığın öğrencilerin psikolojik, sosyal ve akademik işlevselliğini olumsuz etkileyerek özgüven kaybı, içe kapanma, yalnızlık, okula aidiyet duygusunda azalma ve akademik başarıda düşüşe yol açtığını göstermektedir. Ayrıca öğrencilerin zorbalıkla baş etmede en sık kaçınma temelli stratejileri tercih ettikleri, aile, arkadaş ve ruh sağlığı uzmanlarından destek alma gibi aktif baş etme stratejilerini ise daha sınırlı düzeyde tercih ettikleri belirlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen ilk bulgu, üniversite öğrencileri arasında akran zorbalığının ağırlıklı olarak ilişkisel ve sözel biçimlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu bulgu üniversite örnekleminde yürütülen araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir. İlkokul ve ortaöğretim kurumlarından farklı olarak yükseköğretimde görece fiziksel zorbalığın daha az görülmesine karşın dışlama, görmezden gelme, alay etme, küçümsemeye yönelik aşağılayıcı ifadeler kullanma gibi ilişkisel ve sözel zorbalık davranışlarının daha yaygın olduğu vurgulanmaktadır (Brehmer, 2023; Brehmer ve Meyer, 2025; Gómez-Galán ve ark., 2021 Ibrahim ve ark., 2024). Bu durum, yetişkinliğe geçiş dönemindeki üniversite öğrencilerinin açık fiziksel saldırganlık yerine sosyal ilişkileri hedef alan daha örtük saldırganlık biçimlerini tercih etmeleriyle açıklanabilir (Archer ve Coyne, 2005; Nelson ve ark., 2008). Dolayısıyla üniversite öğrencileri arasında akran zorbalığı daha çok örtük davranışlar üzerinden kendisini göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen ikinci bulgu, akran zorbalığının üniversite öğrencilerinin psikolojik, sosyal ve akademik yaşamını olumsuz etkilediğini göstermektedir. Araştırmada zorbalığın birey üzerindeki psikolojik etkilerinin diğer etkilere göre daha belirgin bir biçimde ifade edilmiş olması dikkat çekicidir. Zorbalık sonucunda hissedilen özgüven kaybı, değersizlik, yetersizlik ve içe kapanma gibi deneyimler, bireyin benlik algısını ve psikolojik dayanıklılığını olumsuz etkileyebilir. Özellikle zorbalığın ilişkisel ve sözel biçimlerde yaygın olarak deneyimleniyor olması da benlik algısı üzerindeki etkilerini daha da belirginleştirebilir (Ibrahim ve ark., 2024). Bu bulgu üniversite örnekleminde yürütülen araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir. Araştırmalar üniversite öğrencilerinin akran zorbalığına maruz kalmaları durumunda depresyon

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ve depresif belirtiler ile psikolojik iyi oluşta azalma deneyimlediğini göstermektedir (Grinshteyn ve ark., 2021; Rafi ve ark., 2024). Mevcut araştırmanın bulguları zorbalığın psikolojik etkilerinin yanı sıra sosyal yaşam üzerinde de olumsuz etkilerinin olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, zorbalığa maruz kalan öğrencilerin, sosyal ortamlardan uzaklaştığını, iletişim kurmaktan kaçındığını ve zamanla yalnızlaştığını ifade etmiştir. Bu durum akran zorbalığının sosyal ilişki kurma motivasyonunu azalttığını ve yalnızlığa neden olduğunu ileri süren araştırmalarla paralellik göstermektedir (Kowalski ve ark., 2014; Zahrani, 2024). Bu bağlamda üniversite yıllarında akran ilişkilerinin/arkadaşlık sosyal destek ve kimlik gelişimi açısından taşıdığı önem göz önüne alındığında (Arnett ve ark., 2010), zorbalığın öğrencilerin sosyal gelişimini de olumsuz yönde etkileyebileceği söylenebilir. Ayrıca bulgular zorbalığın üniversite öğrencilerinin akademik yaşamlarını da olumsuz etkilediğini göstermektedir. Katılımcılar yaşanan zorbalığın, derslere odaklanmayı zorlaştırdığını, okula devam etme isteğini azalttığını ve akademik başarıyı olumsuz etkilediğini belirtmiştir. İlgili alan yazında da benzer şekilde üniversite de zorbalığa maruz kalan öğrencilerin akademik başarılarının bu durumdan olumsuz etkilendiği vurgulanmaktadır (Rafi ve ark., 2025; Sinkkonen ve ark., 2014; Yıldırım ve Korkmaz, 2025; Zahrani, 2024). Bu bulgular üniversite öğrencileri açısından akran zorbalığının sadece bireyin ruh sağlığını değil sosyal uyumu ve akademik işlevselliği de etkileyen çok yönlü bir risk faktörü olduğunu göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen üçüncü bulgu, üniversite öğrencilerinin akran zorbalığıyla baş etmede çoğunlukla kaçınma temelli stratejileri kullandıklarını göstermektedir. Katılımcılar, uzaklaşma, sosyal etkileşimi sınırlandırma, çevrim içi ortama yönelme ve sessiz kalmayı daha çok tercih ederken; aile, arkadaş akademik danışman ve ruh sağlığı uzmanlarından destek almayı daha sınırlı düzeyde kullanmaktadırlar. Lazarus ve Folkman'ın (1984) çalışması başa çıkmanın; problem odaklı (örneğin, problem çözme ve yardım arama) veya duygu odaklı (örneğin, kaçınma ve görmezden gelme) başa çıkmanın kullanımına yol açan, değerlendirmeye dayalı bir etkileşim süreci olduğunu savunmaktadır. Bu modeli teorik bir çerçeve olarak kullanan Frydenberg (2008), ergenlerin başa çıkma yöntemlerinin üretken (örneğin, problem çözme), başkalarına başvurma (örneğin, sosyal destek ve profesyonel yardım arama) ve üretken olmayan (örneğin, problemi görmezden gelme) olarak sınıflandırılabileceğini öne sürmüşlerdir. Mevcut araştırmanın bulgusu Lazarus ve Folkman'ın (1984) stresle başa çıkma kuramı ve Frydenberg'in (2008) başa çıkma yöntemleri çerçevesinde değerlendirildiğinde öğrenciler daha çok duygu odaklı ve üretken olmayan başa çıkma stratejilerini benimsediklerini göstermektedir. Bu konuda yapılan önceki araştırmaların bulguları da zorbalığa maruz kalan öğrencilerin çoğunlukla sosyal ortamlardan uzaklaşma, sessiz kalma ve sosyal ilişkilerinin sınırlandırma gibi pasif başa çıkma stratejilerini (Newman ve ark., 2011; Schenk ve Fremouw, 2012) kullandıklarını göstermektedir. Bununla birlikte mevcut çalışmada katılımcılar başkalarına başvurma başa çıkma stratejisini sınırlı bir şekilde (örneğin, sosyal destek ve profesyonel yardım arama) kullanırken bazı katılımcılar öğrencilerin yapay zeka destekli çevrimiçi araçlardan da destek arayabildiğini ifade etmiştir. Bu bulgu yapay zeka uygulamalarının öğrencilerin yardım arama davranışlarını dijital teknolojilere dayalı olarak dönüştürebileceğini düşündürmekle birlikte kaçınmacı baş etme stratejisi olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca yapay zeka uygulamalarının profesyonel yardımın yerini alamayacağının da göz önünde bulundurulması önemlidir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara dayalı olarak bazı öneriler sunmak mümkündür. Yükseköğretim kurumlarında zorbalık genellikle ilkokul ve ortaöğretim kurumlarında olduğu gibi görünür olmadığı için, bu kurumlarda akran zorbalığının bildirim süreçlerini açıklayan ve müdahale basamaklarını içeren politikaların ve yönergelerin geliştirilmesi önerilmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Ayrıca ilişkisel ile sözel zorbalığa odaklanan ve kaçınmalı baş etme stratejilerini önlemek problem odaklı baş etme stratejilerini teşvik etmek amacıyla farkındalık programlarının uygulanması önerilmektedir. Bunlara ek olarak Yükseköğretim kurumlarının psikolojik danışma merkezlerinin, zorbalığa maruz kalan öğrencileri erken dönemde belirlemeye yönelik çalışmaları hayata geçirmesi önerilebilir.

Kaynaklar

Al-Darmaki, F., Al Sabbah, H., & Haroun, D. (2022). Prevalence of bullying behaviors among students from a national university in the United Arab Emirates: A cross-sectional study. *Frontiers in Psychology*, *13*, 768305. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.768305

Alajaimi, F., Al-Badi, M., Alhabsi, H., Al Azri, M., Al-Ghawi, S., Alwahaibi, M., Sanjay J., & Alwahaibi, N. (2026). Bullying among nursing university students: Prevalence, characteristics, and public health implications. *PLOS Global Public Health*, *6*(1), e0005814. https://doi.org/10.1371/journal.pgph.0005814

Archer, J., & Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, *9*(3), 212-230. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0903_2

Arnett, J. J., Kloep, M., Hendry, L. B., & Tanner, J. L. (2010). *Debating emerging adulthood: Stage or process?*. Oxford University Press.

Brehmer, M. (2023). Perceived moral norms in an extended theory of planned behavior in predicting university students' bystander intentions toward relational bullying. *European Journal of İnvestigation in Health, Psychology and Education*, *13*(7), 1202-1218. https://doi.org/10.3390/ejihpe13070089

Brehmer, M., & Meyer, J. (2025). The roles of moral disengagement and basic moral sensitivity in university students' antisocial bystander intentions towards relational bullying. *Social Psychology of Education*, *28*(189), 1-35. https://doi.org/10.1007/s11218-025-10101-0

Demircan, Ü., Işık, M., & Gürhan, N. (2022). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı ve siber zorbalık. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *11*(2), 596-609. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1613337

Frydenberg E. (2008). *Adolescent coping: Advances in theory, research and practice*. NY: Routledge.

Grinshteyn, E. G., Whaley, R., & Couture, M. C. (2021). Fear of bullying and its effects on mental health among college students: An emerging public health issue. *Journal of School Violence*, *20*(4), 536-551. https://doi.org/10.1080/15388220.2021.1979018

Gómez-Galán, J., Lázaro-Pérez, C., & Martínez-López, J. Á. (2021). Trajectories of victimization and bullying at university: Prevention for a healthy and sustainable educational environment. *Sustainability*, *13*(6), 3426. 10.3390/su13063426

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Hawker, D. S., & Boulton, M. J. (2002). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. In *annual progress in child psychiatry and child development 2000-2001* (pp. 505-534). Routledge.

Ibrahim, F. M., Dabou, E. A. R., AbdelSamad, S., & Abuijlan, I. A. (2024). Prevalence of bullying and its impact on self-esteem, anxiety and depression among medical and health sciences university students in RAS Al Khaimah, UAE. *Heliyon*, *10*(3). https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e25063

Karadağ, F., & Banar, F. S. (2022). Üniversite öğrencilerinin siber zorbalık tutumu ile sosyal medya tutumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yeni Medya*, *2022*(12), 326-339. https://doi.org/10.55609/yenimedya.1110511

Konishi, C., Hymel S., Zumbo B. D., Li Z., Taki M., Slee P., Pepler, D., Sim, H., Craig, W., Swearer, S., & Kwak K. (2009). Investigating the comparability of a self-report measure of childhood bullying across countries. *Canadian Journal of School Psychology, 24*, 82-92. doi:https://doi.org/10.1177/0829573509331614

Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073-1137. https://doi.org/https://doi.org/10.1037/a0035618

Lazarus R. S., & Folkman S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*, NY: Springer.

Lund, E. M., & Ross, S. W. (2017). Bullying perpetration, victimization, and demographic differences in college students: A review of the literature. Trauma, *Violence, & Abuse*, *18*(3), 348-360. https://doi.org/10.1177/1524838015620818

Madsen, K. R., Damsgaard, M. T., Petersen, K. J., Qualter, P., & Holstein, B. E. (2024). Bullying at school, cyberbullying, and loneliness: National representative study of adolescents in Denmark. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 21*. https://doi.org/10.3390/ijerph21040414

Moore, S. E., Norman, R. E., Suetani, S., Thomas, H. J., Sly, P. D. & Scott, J. G. (2017). Consequences of bullying victimization in childhood and adolescence: A systematic review and meta-analysis. *World Journal of Psychiatry, 7*(1), 60-76. DOI: 10.5498/wjp.v7.i1.60

Murray-Harvey, R., Skrzypiec, G., & Slee, P. T. (2012). Effective and ineffective coping with bullying strategies as assessed by informed professionals and their use by victimised students. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, *22*(1), 122-138. https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1017/jgc.2012.5

Nelson, D. A., Springer, M. M., Nelson, L. J., & Bean, N. H. (2008). Normative beliefs regarding aggression in emerging adulthood. *Social Development*, *17*(3), 638-660. https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00442.x

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Newman, M. L., Holden, G. W., & Delville, Y. (2011). Coping with the stress of being bullied: Consequences of coping strategies among college students. *Social Psychological and Personality Science, 2*(2), 205-211. https://doi.org/10.1177/1948550610386388

Olweus, D., Limber, S. P. & Breivik, K. (2019). Addressing specific forms of bullying: A large-scale evaluation of the Olweus bullying prevention program. *International Journal of Bullying Prevention, 1*(1), 70-84. https://doi.org/10.1007/s42380-019-00009-7

Öztürk, N. (2026). Akran zorbalığı. İçinde R. Akay & O. Kocaman (Ed), *Çocukların gözünden çocuk gelişimi II* (ss. 97-109). Efe Akademi Yayınları

Pörhölä, M., Cvancara, K., Kaal, E., Kunttu, K., Tampere, K., & Torres, M. B. (2020). Bullying in university between peers and by personnel: Cultural variation in prevalence, forms, and gender differences in four countries. *Social Psychology of Education, 23*(1), 143-169. https://doi.org/10.1007/s11218-019-09523-4

Rafi, R. R., Labib, N. I., Islam, F., Sulatana, R., Rokonuzzaman, Hasan, M. M., Ety, A. S., Jannat, N., Nabin, K. M., Amin, M. A., Ahmed, R., Islam, M. T., & Hossain, M. S. (2025). Bullying in university students: Examining the effects on mental health and academic Success. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 24, 2031-2050. https://doi.org/10.1007/s11469-025-01492-4

Samnani, A. K., & Singh, P. (2012). 20 years of workplace bullying research: A review of the antecedents and consequences of bullying in the workplace. *Aggression and Violent Behavior, 17*(6), 581-589. https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.08.004

Schenk, A. M., & Fremouw, W. J. (2012). Prevalence, psychological impact, and coping of cyberbully victims among college students. *Journal of School Violence, 11*(1), 21-37. https://doi.org/10.1080/15388220.2011.630310

Sinkkonen, H. M., Puhakka, H., & Meriläinen, M. (2014). Bullying at a university: Students' experiences of bullying. *Studies in Higher Education, 39*(1), 153-165. https://doi.org/10.1080/03075079.2011.649726

Strøm, I. F., Thoresen, S., Wentzel-Larsen, T., & Dyb, G. (2013). Violence, bullying and academic achievement: A study of 15-year-old adolescents and their school environment. *Child Abuse & Neglect, 37*(4), 243-251. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2012.10.010

Yavaş, H., Oğuz Duran, N., & Sezer Başaran, E. (2025). The mediating role of resilience and self-esteem in the relationship between peer bullying and life satisfaction. *Journal of National Education, 54*(248), 1987-2022, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4664766

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. baskı). Seçkin Yayınları.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Yıldırım, H. Ş., & Korkmaz, M. (2025). Üniversite öğrencilerinin akademik başarıları üzerinde akran zorbalığının etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (74), 208-221. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4009258

Zahrani, Y. (2024). Systematic literature review: the effects of bullying on students. *King Khalid University Journal of Health Sciences*, *9*(2), 80-97. 10.4103/KKUJHS.KKUJHS_12_24

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

YAPAY ZEKA KAYNAKLI TEKNOSTRES: GÖRSEL HARİTALAMA TEKNİĞİ İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Öğr. Gör., Beyza ÖZDEM
Karabük Üniversitesi, beyzaozdem@karabuk.edu.tr - 0000-0003-3003-0588
Doç. Dr., Canan YILDIRAN
Karabük Üniversitesi, cananyildiran@karabuk.edu.tr - 0000-0001-8245-197x

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, bibliyometrik analiz ve görsel haritalama tekniklerini kullanarak yapay zeka kaynaklı teknostres üzerine yapılan akademik araştırmaların gelişim eğilimlerini, küresel yayın performansını ve tematik odak noktasını kapsamlı bir şekilde incelemektir. Araştırma verileri, Web of Science (WoS) veritabanında "AI-Induced Technostress" anahtar kelimesi kullanılarak, yıl veya yayın türü kısıtlaması olmaksızın yapılan arama sonucunda toplanmış ve 109 yayın elde edilmiştir. Yayınların betimsel istatistikleri değerlendirildikten sonra, VOSviewer (V.1.6.21) yazılımı ile oluşturulan görsel ağ haritaları kullanılarak Eş-Oluşum (Co-Occurrence), Atıf (Citation), Bibliyografik Eşleşme (Bibliographic Coupling) ve Ortak Atıf (Co-Citation) analizleri gerçekleştirilmiştir. İncelenen literatür, ilk çalışmanın 1989'da yapıldığını, ancak konunun özellikle 2020'den itibaren ivme kazandığını ve yıllık yayın sayısının 15'e ulaştığını ortaya koymuştur. Ülke bazlı yayın dağılımı açısından bakıldığında, Amerika Birleşik Devletleri 32 yayınla açık ara önde gelirken, onu Almanya ve Çin takip etmektedir. Anahtar kelime analizi, "Yapay Zeka (Artificial Intelligence)", "Teknostres (Technostress)" ve "Makine Öğrenmesi (Machine Learning)" kavramlarının araştırmanın merkezinde yer aldığını ve literatürün 17 farklı tematik kümede disiplinlerarası bir yapı sergilediğini göstermektedir. Atıf analizlerinde, Raji (2022) 179 atıfla en çok atıflanan çalışma olarak öne çıkarken, ortak atıf analizlerinde ise teknostres literatüründen Tarafdar (148 alıntı) ve MIS Quarterly (914 alıntı) en yüksek etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışma, yapay zeka entegrasyonunun getirdiği teknolojik stres boyutunu bütüncül bir bibliyometrik yaklaşımla ele alarak, Web of Science verilerine dayalı VOSviewer haritalama tekniğini kullanarak konunun tarihsel gelişimini, ağ ilişkilerini ve potansiyel araştırma alanlarını ortaya koymaktadır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Teknostres, Yapay Zeka Tabanlı Teknostres, Bibliyometrik Analiz, VOSviewer

AI-BASED TECHNOSTRESS: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS WITH VISUAL MAPPING TECHNIQUE

ABSTRACT

The aim of this study is to comprehensively examine the development trends, global publication performance, and thematic focus of academic research on AI-induced technostress using bibliometric analysis and visual mapping techniques. Research data was collected by searching the Web of Science (WoS) database using the keyword "AI-Induced Technostress," without any year or publication type restrictions, and yielded 109 publications. After evaluating the descriptive statistics of the publications, Co-Occurrence, Citation, Bibliographic Coupling, and Co-Citation analyses were conducted using visual network maps generated by the VOSviewer (V.1.6.21) software. The literature reviewed revealed that the first study was conducted in 1989, but the topic has gained momentum, particularly since 2020, with the number of annual publications reaching 15. In terms of country-based broadcast distribution, the United States leads by a wide margin with 32 broadcasts, followed by Germany and China. Keyword analysis shows that the concepts of "Artificial Intelligence", "Technostress" and "Machine Learning" are central to the research, and the literature exhibits an interdisciplinary structure across 17 different thematic clusters. In citation analyses, Raji (2022) stands out as the most cited study with 179 citations, while in co-citation analyses, Tarafdar (148 citations) and MIS Quarterly (914 citations) from the technostress literature are seen to have the highest impact. This study examines the technological stress dimension brought about by artificial intelligence integration through a holistic bibliometric approach, revealing the historical development, network relationships, and potential research areas of the subject using the VOSviewer mapping technique based on Web of Science data.

Keywords: Artificial Intelligence, Technostress, AI-Based Technostress, Bibliometric Analysis, VOSviewer

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

1. GİRİŞ

Yüksek teknoloji sektörlerinde çalışan bireyler üzerinde yapılan araştırmalar, ortaya çıkan psikosomatik semptomların önemli ölçüde yüksek zihinsel talepler ve yetersiz teknik beceri algısıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Çalışanların algıladıkları örgütsel verimlilik düzeyinin düşük olması zihinsel stres seviyesini artırırken, semptom gösteren çalışanların işverenleri tarafından yeterince takdir edilmediklerini bildirme oranları daha yüksektir (Arnetz & Wiholm, 1997).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte iş süreçleri kolaylaşmış; ancak bu durum bilgi ve iletişim teknolojilerinin "karanlık yüzü" olarak nitelendirilen teknostresi (Truța vd., 2023) ve beraberindeki klinik durumları gündeme getirmiştir (La Torre, 2018).

Teknostres, en genel tanımıyla işlerinde yoğun olarak bilgisayar ve dijital altyapılara bağımlı çalışanlarda gözlemlenen zihinsel ve fizyolojik uyarılma halidir (Arnetz & Wiholm, 1997). Biyolojik açıdan diğer stres türlerine benzer şekilde hipotalamus-hipofiz-adrenal bez ekseninin aktivasyonu ve plazma kortizol seviyelerinin yükselmesiyle karakterize olmaktadır. Teknostrese yol açan durumlar "teknostresörler" (teknostres yaratıcıları) olarak adlandırılırken; bireyler üzerindeki etkileri değiştiren faktörler" öncüller", bu olumsuz etkileri hafifleten veya engelleyen mekanizmalar ise "düzenleyiciler/engelleyiciler" şeklinde sınıflandırılmaktadır (La Torre, 2018). Tarafdar vd. (2019), teknostresin zengin ve karmaşık bir olgu olduğunu ve olumsuz sonuçlarının aksine, iş yerinde daha yüksek verimlilik ve yenilikçilik gibi olumlu sonuçlar için motivasyon kaynağı olarak kullanılabileceğini belirtmektedir.

Bu çalışma, Web of Science (WoS) tabanından elde edilecek veriler üzerinde VOSviewer Bibliometrix (R-package) araçlarıyla görsel haritalama tekniğini uygulayarak yapay zeka kaynaklı teknostres literatürünün mevcut durumunu, tematik evrimini ve gelecekteki araştırma yönelimlerini sistematik biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda; araştırmanın yanıt aradığı araştırma soruları şu şekilde oluşturulmuştur. Yapay Zeka kaynaklı teknostres konusundaki yayınların yıllara ve ülkelere göre dağılımı nasıldır? Bu alandaki temel tematik kümeleşmeler (co-occurrence) hangi kavramlar etrafında yoğunlaşmaktadır? Literatüre yön veren en etkili yazar, dergi ve yayınlar (co-citation) hangileridir?

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

"Teknostres" terimi ilk olarak Brod (1984) tarafından "yeni bilgisayar teknolojileriyle sağlıklı bir şekilde başa çıkamama sonucu ortaya çıkan modern bir uyum hastalığı" olarak tanımlanmıştır. İlerleyen yıllarda Weil ve Rosen (1997), bu kavramın kapsamını genişleterek teknolojinin tutumlar, düşünceler, davranışlar ve psikoloji üzerindeki doğrudan veya dolaylı tüm olumsuz etkilerini bu tanıma dahil etmişlerdir. Ayrıca araştırmacılar tarafından teknostres tekno-fobi, siber-fobi, bilgisayar-fobi, bilgisayar kaygısı, bilgisayar stresi ve olumsuz bilgisayar tutumları gibi farklı kavramlarla da ifade edilmiştir. Özetle teknostres, bireyin teknolojiyi öğrenme ve kullanma sürecinde yaşadığı huzursuzluk, korku ve gerginliğin bir yansımasıdır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Bu durum zamanla psikolojik bir tiksintiye dönüşerek bireyin yeni teknolojileri öğrenmesini ve kullanmasını engelleyebilmektedir (Wang vd., 2008).

Arnetz ve Wiholm (1997), teknostresin ağırlıklı olarak bir psikofizyolojik aktivasyon durumu olduğunu savunmaktadır. Dolaşımdaki stres hormonlarının artışı ile konsantrasyon bozukluğu, sinirlilik ve hafıza sorunları gibi bilişsel semptomlar bu durumun temel göstergeleridir. Sürecin uzaması halinde çalışanlar, yüksek teknoloji yoğunluğuna sahip dış çevreye uyum sağlamaya çalışırken fizikokimyasal yıpranmalara maruz kalmakta ve duyarlılıkları artmaktadır. 1980'lerden itibaren bireyin veya örgütün yeni teknolojilerin entegrasyonuna uyum sağlayamaması olarak ele alınan bu kavram (Brod, 1982; akt. O'Driscoll vd., 2010), günümüzün dinamik iş ortamında sürekli güncellenen yazılımlara ayak uydurma baskısıyla daha da karmaşıklaşmıştır.

Teknostres olgusu ilk olarak Bilgi Sistemleri araştırmacıları tarafından örgütsel bağlamda incelenmiş (Tarafdar vd., 2010) ve Tarafdar vd. (2007) tarafından geliştirilen ölçekle beş temel bileşene ayrılmıştır:

- Teknolojik Aşırı Yüklenme (Techno-Overload): Bilgi ve iletişim teknolojileri, çalışanları daha hızlı ve daha fazla çalışmaya zorlaması.
- Teknolojik İstila (Techno-Invasion): Teknolojinin mesai saatleri dışına taşarak özel hayatın sınırlarını ihlal etmesi.
- Teknolojik Karmaşıklık (Techno-Complexity): Sistemlerin karmaşıklığı nedeniyle çalışanların kendilerini yetersiz hissetmeleri.
- Teknolojik Güvensizlik (Techno-Insecurity): Hızlı teknolojik dönüşümün çalışanlarda işini kaybetme korkusu oluşturması.
- Teknolojik Belirsizlik (Techno-Uncertainty): Sürekli donanım/yazılım güncellemeleri ve değişikliklerinin yarattığı stres.

Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişen temposuna ayak uydurmak için, çalışanların sürekli olarak teknik becerilerini güncellemeleri ve daha karmaşık bir sistemin baskısına ve üretkenlikle ilgili daha yüksek beklentilere dayanmaları gerekmektedir (Wang vd., 2008). Ragu-Nathan vd. (2008) teknostres yaratıcılarının (Technostress Creators) iş memnuniyetini azalttığını, örgütsel ve devamlılık bağlılığında düşüşe yol açtığını, teknostres engelleyicilerinin (Technostress Inhibitors) ise iş memnuniyetini, örgütsel ve devamlılık bağlılığını artırdığını göstermektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim ve bilgisayar güveninin de teknostresi etkilediği bulunmuştur. Zhao vd. (2020), bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak iş başarmayı kişisel gelişim ve büyüme için bir meydan okuma olarak görmeleri ve teknostresin neden olduğu rahatsızlığı değerli bulmaları durumunda üretkenliklerini artırabileceklerini belirtmektedir. Tarafdar vd. (2024), Bilgi Sistemlerinin yarattığı olumlu bir stres türü olan tekno-östrese odaklanmaktadır. Bu çalışmada, teknolojik olumlu stres yaratıcıları, kullanıcıları olumlu yönde zorlayan, çalışmalarını geliştirmeye motive eden ve profesyonel başarı ve gelişim fırsatları sunan bilişsel süreçler olarak tanımlanmıştır.

Gül ve Kayasandık (2024), özellikle pandemi sonrası değişen esnek çalışma modelleri ve çeşitlenen bilgi ve iletişim araçlarının iş-özel yaşam sınırlarını bulanıklaştırarak teknostresi arttırdığını vurgulamaktadır. Akman (2023) teknostres, bilgi ve iletişim teknolojilerinin

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

gelişmesiyle ortaya çıkan bazı olumsuz durumları ifade etmektedir. Er (2026); teknostresin bireysel düzeyde duygusal tükenme ve karar verme güçlüğüne, aile düzeyinde iletişim kopuklukları ve iş-aile çatışmasına, toplumsal düzeyde ise sosyal izolasyon, dijital uçurum ve eşitsizliklere yol açan çok boyutlu etkilerini ortaya koymaktadır. Baran (2025) yaptığı araştırmada teknostresin iş memnuniyetini olumsuz etkilediğini bulmuştur. Nastjuk vd. (2024) ise teknostresin hem psikolojik hem de davranışsal sonuçlar üzerindeki zararlı etkilerini doğrulamış; psikolojik tepkilerin davranışsal sonuçlara kıyasla daha acil ortaya çıktığını ve örgütsel/özel kullanım bağlamlarına göre etki düzeylerinin farklılaştığını tespit etmiştir.

Güncel ampirik araştırmalardan bazıları şu şekildedir: Altıntaş (2026), dijital yetkinliğin yapay zeka kaynaklı stresi azaltmada kritik bir koruyucu faktör olduğunu saptamıştır. İrmiş ve Kodal (2026) yazılım sektöründe çalışanların teknostres düzeylerinin genel olarak düşük olduğunu gözlemlerken; Arduç Kara (2026), gazeteciler üzerinde yürütülen çalışmada "yapay zeka yorgunluğunun" önemli bir psikososyal riske dönüştüğünü ifade etmiştir.

Kaya vd. (2026), öğretmenlerin yapay zeka okuryazarlığı ile teknostres düzeyleri arasında doğrudan anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Bu durum, yapay zeka kaynaklı stresin tek başına bireysel okuryazarlıkla değil, örgütsel ve bağlamsal koşullarla da yönetilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Uzuner ve Atay'ın (2026) yaptığı çalışmada, yapay zekanın kullanılabilirlik, zaman tasarrufu ve kaliteli iş çıktısı gibi unsurlar aracılığıyla performansı artırdığı, ancak aynı zamanda teknostres açısından da zorlayıcı bir kaynak olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, sistemlerin güvenilmezliği, aşırı güvenilirliği ve teknolojik güvensizliği gibi yönleri, çalışanlarda kaygıya ve özerklik kaybına yol açan engelleyici bir stres faktörü haline gelmektedir.

Liţan (2025), yapay zeka kaynaklı teknostresin yaşam kalitesine doğrudan değil, duygusal mekanizmalar aracılığıyla dolaylı etki ettiğini belirtmiştir. Bu araştırmaya göre teknolojik karmaşıklık ve güvensizlik olumsuz duyguları artırırken; teknolojik belirsizlik bazı durumlarda öğrenme isteğini ve olumlu duyguları (tekno-östres) tetikleyebilmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, yapay zeka kaynaklı teknostres konusunu ele alan araştırmaların bibliyometrik analizini sunmaktadır. Araştırma kapsamında, uluslararası geçerliliği ve veri tabanı güvenilirliği kabul görmüş olan Web of Science (WoS) veri tabanında tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sürecinde "Yapay Zeka Kaynaklı Teknostres (AI-Induced Technostress)" ifadesi temel alınmış ve tüm alanlar (all fields) kapsama dahil edilmiştir. Veri toplama işlemi 03.08.2026-08.08.2026 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Çalışmada herhangi bir yıl veya yayın türü sınırlamasına gidilmemiştir.

Tarama sonucunda tespit edilen 109 yayına ait veri seti; ağ haritalarının oluşturulması ve görselleştirme süreçlerinde VOSviewer (V.1.6.21) yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir

Bibliyometrik araştırmaların temel amacı; ilgili literatürün genel bir çerçevesini sunmak ve gelecekteki araştırmalara rehberlik etmektir (Bebitoğlu vd., 2025). Bu doğrultuda çalışma

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

bünyesinde; en çok yayın yapan dergiler, öne çıkan ülkeler, en sık kullanılan anahtar kelimeler ve en fazla atıf alan yayınlar temel parametreler olarak incelenmiştir.

Araştırma kapsamında literatürün kavramsal yapısını belirlemek amacıyla ortak anahtar kelime (co-occurrence), ortak yazarlık (co-authorship), ortak atıf (co-citation) ve bibliyografik eşleşme (bibliographic coupling) analizleri gerçekleştirilmiştir. Oluşturulan ağ haritalarında düğümlerin büyüklüğü ilgili öğenin tekrar veya yayın sıklığını, düğümler arasındaki bağlantılar ilişki gücünü (link strength), renkler ise aynı araştırma temasını temsil eden kümeleri göstermektedir.

Bunun yanı sıra yıllara göre yayın sayıları, en üretken yazarlar, ülkeler, dergiler ve en fazla atıf alan çalışmalar performans göstergeleri açısından değerlendirilmiştir. Böylece yapay zeka kaynaklı teknostres alanındaki araştırmaların gelişim eğilimleri, iş birliği yapıları ve öne çıkan araştırma temaları kapsamlı biçimde ortaya konulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. Genel Tanımlayıcı İstatistikler

WoS veri tabanından yapılan taramada erişilen 109 yayının yıllara göre dağılımı Görsel 1'de gösterilmektedir.

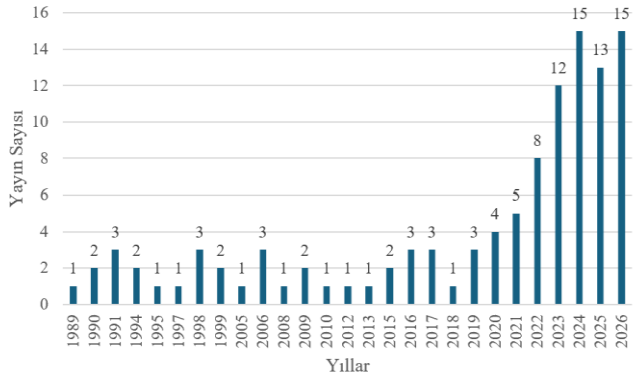

Görsel 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Görsel 1'e göre konu ile ilgili ilk çalışma 1989 yılında yapılmıştır. 1989-2026 yılları arasında grafikte yer almayan yıllarda (1992-1993-1996-2000-2001-2002-2003-2004-2007-2011-2014) yayın yapılmamıştır. 1989-2006 yılları arasında yayın sayıları genel olarak 1-3 arasında değişmekte ve düşük düzeyde seyretmektedir. 2008-2019 yılları arasında da benzer şekilde yayın sayısı düşük ve 1-3 arasında kalmaktadır. 2020-2026 yılları arasında ise belirgin bir yükseliş meydana gelmiş ve yıllık sayısı 4'ten 15'e kadar çıkmıştır. Sonuçlara göre incelenen konunun özellikle 2020 yılı sonrasında akademik literatürde daha fazla ilgi görmeye başladığını görülmektedir. Ayrıca verilere 03.08.2026-08.08.2026 tarihlerinde erişilmiştir ve 2026 yılı henüz tamamlanmamıştır. 2026 yılı verisinin yıl sonunda artma potansiyeli oldukça yüksektir.

Yayınların ülkelere göre dağılımı analiz edilmiştir ancak bazı yayınlarda ülke bilgisine ulaşılamamıştır. Bu kapsamda, ülke bilgisi belirlenebilen yayınlar incelendiğinde,

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

araştırmaların toplam 33 farklı ülkede gerçekleştirildiği görülmektedir. Söz konusu ülkelere ilişkin yayın sayıları Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Yayın Sayısı
Amerika Birleşik Devletleri	32
Almanya	9
Çin Halk Cumhuriyeti	7
Avusturalya	5
İngiltere	5
Hollanda	3
Avusturya	3
Malezya	3
Hindistan	3
İsveç	3
İtalya	2
İskoçya	2
İsviçre	2
Çekya	1
Danimarka	1
Finlandiya	1
Fransa	1
Endonezya	1
Irak	1
İrlanda	1
İsrail	1
Lübnan	1
Litvanya	1
Pakistan	1
Rusya	1
Suudi Arabistan	1
Singapur	1
Güney Afrika	1
Güney Kore	1
Tayland	1
Türkiye	1
Birleşik Arap Emirlikleri	1
Venezuela	1

Çizelge 1'de sunulan veriler incelediğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin 32 yayınla literatüre açık ara liderlik ettiği ve ana araştırma merkezini oluşturduğu görülmektedir. ABD'yi takip eden Almanya (9), Avustralya (5) ve İngiltere (5) gibi gelişmiş Batılı ekonomilerin yüksek payı, konunun öncelikli olarak Batı akademilerinde olgunlaştığına işaret ederken; Çin'in 7

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

yayınla üçüncü sırada yer alması ve Malezya, Hindistan, Güney Kore gibi Asya-Pasifik ülkelerinin sürece katılımı, odak noktasının Doğu'ya doğru da genişlediğini göstermektedir. Toplamda 33 farklı ülkeye yayılan araştırma alanında, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 18 ülkenin henüz birer yayınla temsil edilmesi ise konunun küresel ölçekte fark edildiğini fakat gelişmekte olan coğrafyalarda henüz emekleme aşamasında olduğunu ve bu bölgelerde ciddi bir araştırma potansiyeli barındırdığını ortaya koymaktadır.

4.2. Bibliyometrik Analiz

Anahtar Kelime Ağ Analizi: Anahtar kelime eş-oluşum analizi sonucunda 103 anahtar kelime, 17 küme ve 341 toplam bağlantı gücü (Total Link Strength-TLS) değerinden oluşan bir ağ elde edilmiştir. Çizelge 2'de araştırma kapsamında incelenen yayınlardaki anahtar kelimelerden toplam bağlantı gücü en yüksek olan 10 anahtar kelimeye ait bilgiler sunulmaktadır.

Çizelge 2. Anahtar Kelimelerin Oluşum Sayıları ve Toplam Bağlantı Güçleri

Anahtar Kelime	Oluşum Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
artificial intelligence	14	68
technostress	6	36
aı	4	26
machine learning	4	19
artificial ıntelligence	3	14
ethics	3	13
aı technostress	2	19
automation	2	8
technology	2	8
aı act	2	7

Çizelge 2'ye göre "yapay zeka (artificial intelligence)" kavramında 14 oluşum ve 68 toplam bağlantı gücü görülmektedir. Bunun yanı sıra anahtar kelime olarak yapay zeka için ai ve artifical ıntelligence ifadeleri de kullanılmış olup bu ifadelerin oluşun sayıları sırası ile 4 ve 3; toplam bağlantı güçleri ise sırası ile 26 ve 14'tür. Bu değerler yapay zekanın araştırma alanındaki temel ve birleştirici tema olduğunu göstermektedir. Yapay zekadan sonra sırasıyla "teknostres (technostress)", "makine öğrenmesi (machine learning)" kavramların öne çıkmaktadır.

Görsel 2'de araştırma kapsamında incelenen yayınlara ilişkin anahtar kelimelerin ağ analizi yer almaktadır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

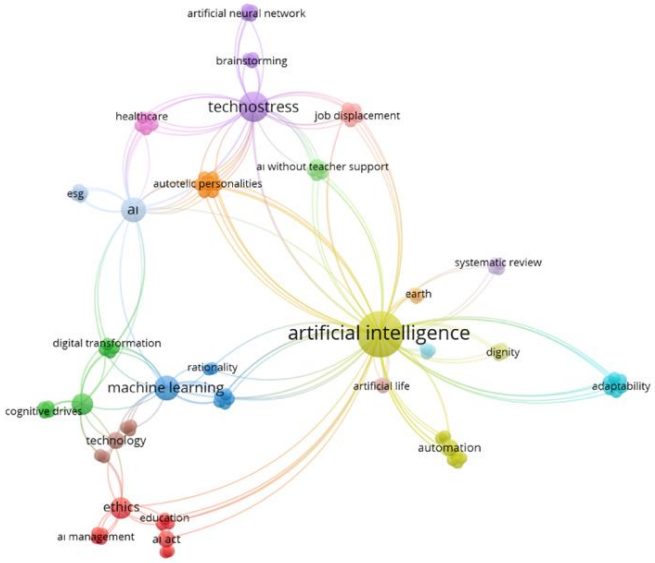

Görsel 2. Anahtar Kelime Ağ Analizi

Görsel 2'ye göre ağda 17 kümenin oluşması, literatürün farklı tematik alt alanlara ayrıştığını ortaya koymaktadır. Genel olarak ağ, yapay zekanın disiplinlerarası ve çok boyutlu bir araştırma alanı haline geldiğini göstermektedir.

Atıf Ağ Analizi: Atıf analizinde en az 1 atıf alan yayınlar dikkate alınmıştır. Bu kısıt nedeniyle analiz 62 yayın arasında gerçekleştirilmiş ve toplam bağlantı gücü 4 olarak bulunmuştur. En çok atıf alan 10 yayının atıf sayıları ve bağlantı sayıları Çizelge 3'te yer almaktadır.

Çizelge 3. Yayınların Atıf Sayıları ve Bağlantı Sayıları

Yayın	Atıf Sayısı	Bağlantı Sayısı
Raji (2022)	179	0
Omohundro (2008)	133	1
Ozkaya (2020)	70	1
Widder (2024)	52	0
Alfrink (2023)	49	0
Mitchell (2023)	44	0
Schank (1991)	44	0
Kurian (2023)	33	0
Dahlin (2021)	26	0
Dastani (2023)	25	0

Çizelge 3'e göre en çok atıf alan yayınlar 179 atıf ile Raji (2022), 133 atıf ile Omohundro (2008) ve 70 atıf ile Ozkaya (2020) olmuştur. Omohundro ve Ozkaya'nın birer bağlantı gücü bulunmaktadır. Bunun yanı sıra atıf sayısı 11 olan Bosch (2022)'nin bağlantı gücü bir, atıf sayısı 3 olan Goldstein'in (2025) bağlantı gücü birdir. Bu da atıf sayısı yüksek olan her yayının bağlantı gücünün yüksek olmadığını göstermektedir. Görsel 3'te araştırma kapsamında incelenen yayınlara ilişkin atıf analizi ağı sunulmaktadır.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

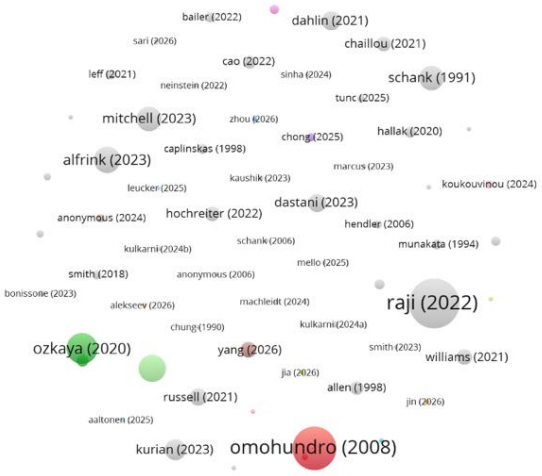

Görsel 3. Atıf Ağ Analizi

Bibliyografik Eşleştirme Analizleri: Yayınların bibliyografik eşleştirme analizi yapılırken yazarların minimum atıf sayısına ilişkin herhangi bir sınırlama kriterine gidilmemiştir. Analiz sonucunda 38 öge, 5 küme ve toplam bağlantı gücü 216 olarak bulunmuştur. Bibliyografik eşleştirmede toplam bağlantı gücü en yüksek olan 10 yayının bilgisi Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Yayınların Bibliyografik Eşleştirme Bağlantı Gücü

Yayın	Atıf	Toplam Bağlantı Gücü
Lyu (2026)	2	44
Wang (2026)	0	42
Kim (2026)	0	38
Zhou (2026)	1	37
Jabbouri (2026)	0	30
Jin (2026)	1	27
Chong (2025)	5	25
Koukouvinou (2024)	5	23
Jia (2026)	1	22
Sharma (2025)	6	18

Çizelge 4'e göre bağlantı gücü açısından 44 bağlantı ile Lyu (2026) ilk sırada, 42 bağlantı ile Wang (2026) ikinci sırada, 38 bağlantı ile Kim (2026) üçüncü sırada yer almaktadır. Yayınların bibliyografik eşleştirme ağı Görsel 4'te sunulmuştur.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

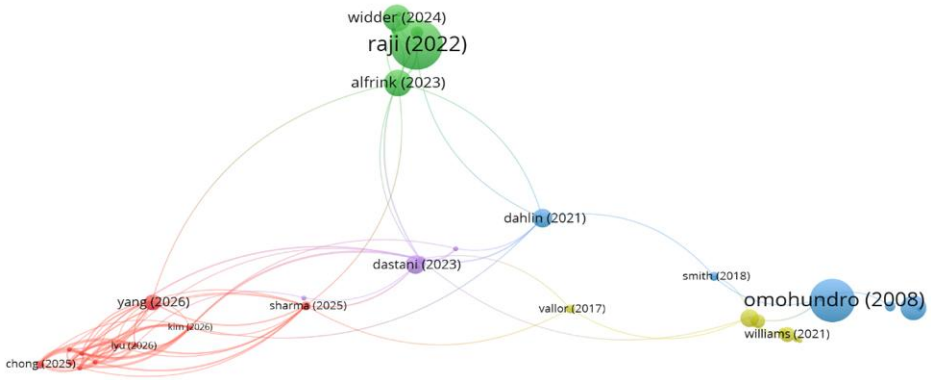

Görsel 4. Yayınların Bibliyografik Eşleştirme Analizi

Dergilerin bibliyografik eşleştirme analizi yapılırken minimum yayın sayısı 1 olan dergiler dikkate alınmıştır. Analiz sonucunda 37 öge, 5 küme ve toplam bağlantı gücü 216 olarak bulunmuştur. Bağlantı gücü en yüksek olan 10 dergi bilgisi Çizelge 5'te yer almaktadır.

Çizelge 5. Dergilerin Bibliyografik Eşleşme Bağlantı Gücü

Dergi	**Atıf**	**Toplam Bağlantı Gücü**
Journal of Hospitality and Tourism Technology	2	44
Kybernetes	0	42
Sustainability	0	38
Service Industries Journal	1	37
Decision	0	30
Systems	1	27
Electronic Library	5	25
Pacific Asia Journal of the Association for Information Systems	5	23
Bmc Psychology	1	22
International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being	6	18

Çizelge 5'e göre bağlantı gücü açısından 44 bağlantı ile Journal of Hospitality and Tourism Technology, 42 bağlantı ile Kybernetes, 38 bağlantı ile Sustainability dergisi öne çıkmaktadır. Dergilerin bibliyografik eşleştirme analizi Görsel 5'te yer almaktadır.

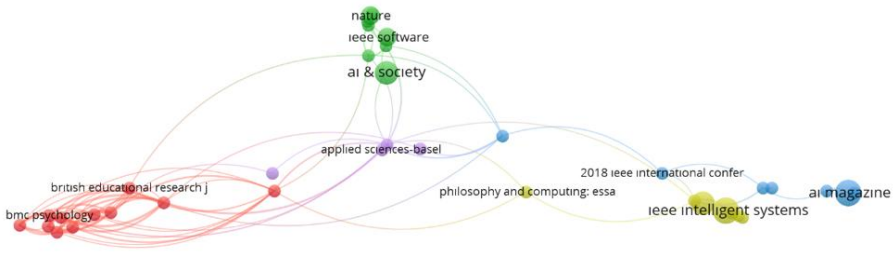

Görsel 5. Dergilerin Bibliyografik Eşleştirme Analizi

Yazarların bibliyografik eşleştirme analizi yapılırken herhangi bir kriter kısıtlamasına gidilmemiştir. Analiz sonucunda 94 öge, 17 küme ve toplam bağlantı gücü 9682 olarak bulunmuştur. Bibliyografik eşleştirmede en yüksek bağlantı gücüne sahip 13 yazar Çizelge

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

6'da listelenmiştir. Bağlantı gücü bakımından 641 bağlantı ile Horowitz, Kumar, Raji ve Selbst öne çıkmaktadır.

Çizelge 6. Yazarların Bibliyografik Eşleştirme Bağlantı Gücü

Yazar	Atıf	Toplam Bağlantı Gücü
Horowitz, Aaron	179	641
Kumar, I. Elizabeth	179	641
Raji, Inioluwa Deborah	179	641
Selbst, Andrew D.	179	641
Asif, Muhammed	1	445
Han, Chao	1	445
Jia, Weichen	1	445
Mehta, Ahmed Muneeb	1	445
Shahzad, Muhammad Farrukh	1	445
Lu, Ya Wei	1	386
Wang, Hong Yun	1	386
Zhang, Yun	1	386
Zhou, Jian	1	386

Yazarların bibliyografik eşleştirme analizi Görsel 6'te yer almaktadır.

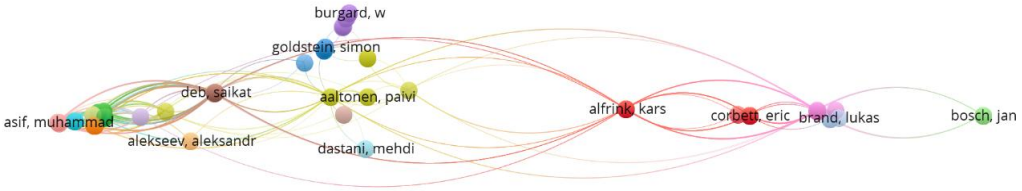

Görsel 6. Yazarların Bibliyografik Eşleştirme Analizi

Ortak Atıf Analizleri: Ortak atıf analizine ilişkin gerçekleştirilen ilk analiz referanslara ilişkin analizdir. Bu analizde atıf yapılan referanslardaki minimum atıf sayısı 3 kriteri kullanılmıştır. Analiz sonucunda 22 öge, 3 küme ve toplam bağlantı gücü 228 olarak bulunmuştur. Referansların ortak atıf analizinde bağlantı gücü en yüksek 10 referans Çizelge 7'de sunulmuştur. Bağlantı gücü bakımından 44 bağlantı ile Ragu-nathan (2008) öne çıkmaktadır.

Çizelge 7. Referansların Ortak Atıf Bağlantı Gücü

Referans	Atıf	Toplam Bağlantı Gücü
Ragu-nathan ts, 2008	6	44
Tarafdar m, 2007	8	43
Fornel c, 1981	4	29
Issa h, 2024	5	29
Podsakoff pm, 2003	4	28
Ayyagari r, 2011	4	26
Jia, WeichenHenseler j, 2015	4	26
Zhao x, 2020	3	26
Tarafdar m, 2011	3	24

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Tarafdar m, 2015	3	24

Bu kapsamda oluşan ağ grafiği Görsel 7'de yer almaktadır.

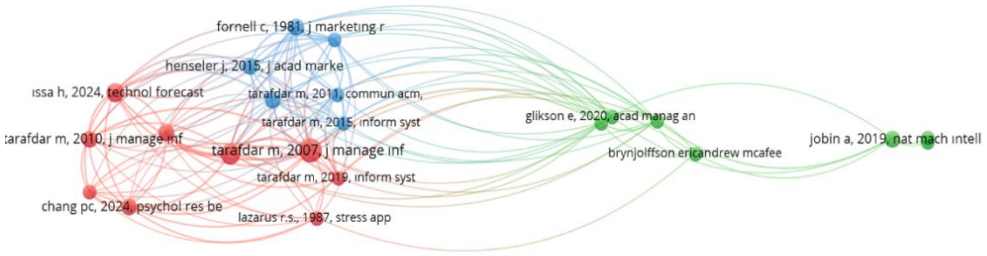

Görsel 7. Referansların Ortak Atıf Analizi

Ortak atıf analizine ilişkin gerçekleştirilen ikinci analiz dergilere ilişkindir. Bu analizde derginin minimum atıf sayısı 10 kriteri kullanılmıştır. Analiz sonucunda 27 öge, 3 küme ve toplam bağlantı gücü 5018 olarak bulunmuştur. Dergilerin ortak atıf analizinde bağlantı gücü en yüksek 10 dergi Çizelge 8'de sunulmuştur. Bağlantı gücü bakımından 914 bağlantı ile MIS Quart dergisi öne çıkmaktadır.

Çizelge 8. Dergilerin Ortak Atıf Bağlantı Gücü

Dergi	Atıf	Toplam Bağlantı Gücü
MIS Quart	26	914
Int Inform Syst	18	714
Eur J Inform Syst	12	659
Big Data Soc	16	616
J Inf Technol-UK	10	593
Bus Horizons	12	554
Technol Forecast Soc	16	465
J Manage Inform Syst	17	463
J Bus Res	11	434
Arxiv	36	404

Bu kapsamda oluşan ağ grafiği Görsel 8'de yer almaktadır.

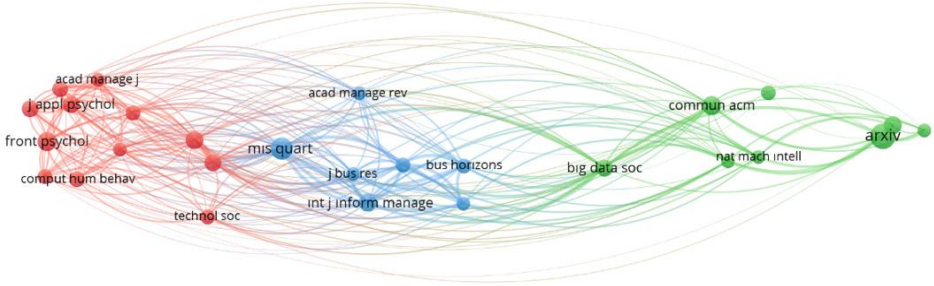

Görsel 8. Dergilerin Ortak Atıf Analizi

Ortak atıf analizine ilişkin gerçekleştirilen üçüncü analiz yazarlara ilişkindir. Bu analizde yazarın minimum atıf sayısı 5 kriteri kullanılmıştır. Analiz sonucunda 13 öge, 4 küme ve toplam bağlantı gücü 294 olarak bulunmuştur. Yazarların ortak atıf analizinde bağlantı gücü

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

en yüksek 10 yazar Çizelge 9'da sunulmuştur. Bağlantı gücü bakımından 148 bağlantı ile Tarafdar öne çıkmaktadır.

Çizelge 9. Yazarların Ortak Atıf Bağlantı Gücü

Yazar	Atıf	Toplam Bağlantı Gücü
Tarafdar, m	26	148
Issa, h	7	52
Ragu-nathan, ts	6	51
Lazarus, rs	7	48
Hair, jf	6	46
Ayyagari, r	6	42
Fornell, c	5	42
Podsakoff, pm	5	41
Kock, n	5	35
Hobfoll, se	5	30

Bu kapsamda oluşan ağ grafiği Görsel 9'da yer almaktadır.

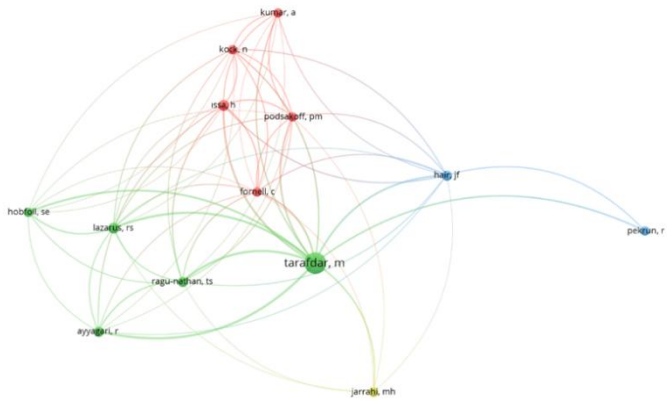

Görsel 9. Yazarların Ortak Atıf Analizi

5. SONUÇ

Bu araştırma, yapay zeka teknolojilerinin iş yaşamına hızla entegre olmasıyla ortaya çıkan "yapay zeka kaynaklı teknostres" literatürünü bütüncül bir bibliyometrik yaklaşımla incelemeyi amaçlamıştır. Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilen 109 akademik yayın üzerinde gerçekleştirilen betimsel ve görsel ağ analizleri (VOSviewer), konunun tarihsel gelişimini, küresel yayın performansını, iş birliği ağlarını ve tematik odak noktalarını ortaya koymuştur.

İncelenen literatür, teknostres kavramının kökenlerinin 1980'li yıllara dayanmasına rağmen, doğrudan yapay zeka odaklı teknostres araştırmalarının özellikle 2020 yılından itibaren ivme kazandığını ve ivmenin katlanarak arttığını göstermektedir. Ülke bazlı yayın dağılımında Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Çin'in ilk sıralarda olması, konunun hem teknolojik dönüşümün hem de yüksek Ar-Ge yatırımlarının merkezinde yer alan ekonomilerde öncelikli olarak ele alındığını göstermektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Anahtar kelime ve ortak atıf analizleri, literatürün 17 farklı tematik kümede disiplinlerarası bir yapı sergilediğini ortaya koymuştur. Literatürün kuramsal omurgasını Tarafdar vd. tarafından kavramsallaştırılan geleneksel teknostresörler (aşırı yüklenme, istila, karmaşıklık, güvensizlik ve belirsizlik) oluşturmakla birlikte; yapay zeka bağlamında "algoritmik denetim", "işsiz kalma kaygısı (techno-insecurity)" ve "yapay zeka yorgunluğu" gibi yeni boyutların öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca, literatürde teknostresin yalnızca yıkıcı psikofizyolojik sonuçlarına değil, Liţan (2025) ve Tarafdar vd. (2024) tarafından vurgulanan ve motivasyonu artıran "tekno-östres" (olumlu teknolojik stres) boyutuna da odaklanılmaya başlandığı tespit edilmiştir.

Bibliyometrik analiz bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, yapay zeka ve ilişkili konuların disiplinlerarası ve giderek çeşitlenen bir araştırma alanı oluşturduğu görülmektedir. Anahtar kelime analizinde yapay zekanın merkezî konumu, alanın temel araştırma odağını oluşturduğunu; teknostres ve makine öğrenmesi gibi kavramların ise öne çıkan ilişkili temalar olduğunu göstermektedir. Atıf ve ortak atıf analizleri, alanın oluşumunda belirli yayın, yazar ve dergilerin öne çıktığını ortaya koyarken; bibliyografik eşleştirme sonuçları farklı araştırma kümelerinin ve güncel çalışmaların alanın gelişiminde etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle yazarlar arasındaki yüksek bağlantı gücü, araştırmacılar arasında belirgin tematik ilişkilerin bulunduğuna işaret etmektedir. Genel olarak bulgular, yapay zeka çalışmalarının teknolojik boyutun yanı sıra insan, örgüt ve çalışma yaşamı bağlamında ele alınan çok boyutlu bir araştırma alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın ilk temel sınırlılığı, verilerin yalnızca Web of Science (WoS) veri tabanından taranmış olmasıdır. Gelecek araştırmalarda Scopus, PubMed veya IEEE Xplore gibi ek veri tabanlarının sürece dahil edilmesi, literatürün kapsamını genişletecektir. İkinci olarak, "AI-Induced Technostress" arama sorgusu sonucu ulaşılan 109 yayınlık veri seti, alanın henüz gelişme aşamasında olduğunu göstermektedir; gelecekte veri setinin genişlemesiyle karma yöntemli veya nitel içerik analizlerinin yapılması önerilmektedir.

Gelecekteki araştırmacılar için şunlar önerilebilir. Yapay zeka sistemlerinin ürettiği yanlış bilgi (halüsinasyon) ve sistem güvenilmezliğinin çalışan kararları ve stres düzeyleri üzerindeki boylamsal (longitudinal) etkilerinin araştırılması, yapay zeka kullanımının hangi koşullar altında çalışanlarda öğrenme isteği ve yüksek performans yaratan bir "tekno-östres" faktörüne dönüştüğünün deneysel tasarımlarla test edilmesi de önerilmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Akman, A. Z. (2023). Türkiye'de "Teknostres" konusunda gerçekleştirilen çalışmalara yönelik bir inceleme. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries,* Özel Sayı 2, 71-86.

[2] Altıntaş, M. (2026). At the edge of technological transformation: Artificial intelligence anxiety, technostress and digital competence. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17*(33), 1-20.

[3] Arduç Kara, E. (2026). Artificial intelligence fatigue, technostress and journalism: A conceptual literature review. *Turkish Studies, 21*(1), 199-235.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

[4] Arnetz, B. B., & Wiholm, C. (1997). Technological stress: Psychophysiological symptoms in modern offices. *Journal of Psychosomatic Research, 43*(1), 35-42.

[5] Baran, H. (2025). Teknostresin iş tatmini üzerindeki etkisinde temel benlik değerlendirmesinin rolü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26*(2), 398-420.

[6] Bebitoğlu, M. E., Demiray, G., Yozgat, U. ve Ceyhan, S. (2025, Mayıs, 8-10) Hayalet mutfakların yükselişi: Görsel haritalama tekniği ile bibliyometrik bir analiz. *24. Uluslararası İşletmecilik Kongresi,* İzmir, Türkiye.

[7] Brod, C. (1982). Managing technostress: Optimizing the use of computer technology. *Personnel Journal, 61*(10), 753-57.

[8] Brod, C. (1984). *Technostress: the human cost of the computer revolution.* Readings, MA: Addison-Wesley.

[9] Gül, H., & Kayasandık, A. E. (2024). Teknostres çalışmalarının yönetim ve iletişim alanında bibliyometrik analizi: Web of Science örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 26*(47), 1367-1383.

[10] Er, F. (2026). Dijitalleşme ve teknostres: Psikososyal etkiler ve yapay zekâ destekli müdahale olanakları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 18*(2), 616-627.

[11] İrmiş, A., & Kodal, A. (2026). Teknostres ve uzaktan çalışma ilişkisi: Yazılım sektörü çalışanları örneği. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 13*(1), 185-208.

[12] Kaya, A., Şahin, Y. L., Turan, G. E., & Kobak, K. (2026). Examining the relationship between teachers' artificial intelligence literacy and technostress levels. *Kastamonu Education Journal, 34*(3), 698-719.

[13] La Torre, G., De Leonardis, V., & Chiappetta, M. (2020). Technostress: How does it affect the productivity and life of an individual? Results of an observational study. *Public Health,* 189, 60-65.

[14] Liţan, D. E. (2025). The impact of technostress generated by artificial intelligence on the quality of life: the mediating role of positive and negative affect. *Behavioral Sciences, 15*(4), 552.

[15] Nastjuk, I., Trang, S., Grummeck-Braamt, J. V., Adam, M. T., & Tarafdar, M. (2024). Integrating and synthesising technostress research: A meta-analysis on technostress creators, outcomes, and IS usage contexts. *European Journal of Information Systems, 33*(3), 361-382.

[16] O'Driscoll, M. P., Brough, P., Timms, C., & Sawang, S. (2010). *Engagement with information and communication technology and psychological well-being.* In P. L. Perrewe, & D. C. Ganster (Eds.), New developments in theoretical and conceptual approaches to job stress: Research in occupational stress and well-being Vol. 8: 269-316. Connecticut, USA: Emerald.

[17] Tarafdar, M., Cooper, C. L., & Stich, J. F. (2017). The technostress trifecta-techno eustress, techno distress and design: Theoretical directions and an agenda for research. *Information Systems Journal, 29*(1), 6-42.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

[18] Tarafdar, M., Stich, J. F., Maier, C., & Laumer, S. (2024). Techno-eustress creators: Conceptualization and empirical validation. *Information Systems Journal, 34*(6), 2097-2131.

[19] Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B. S., & Ragu-Nathan, T. S. (2007). The impact of technostress on role stress and productivity. *Journal of Management Information Systems, 24*(1), 301-328.

[20] Tarafdar, M., Tu, Q., & Ragu-Nathan, T. S. (2010). Impact of technostress on end-user satisfaction and performance. *Journal Management Information Systems, 27*(3), 303-334.

[21] Truța, C., Maican, C. I., Cazan, A. M., Lixăndroiu, R. C., Dovleac, L., & Maican, M. A. (2023). Always connected@ work. Technostress and well-being with academics. *Computers in Human Behavior,* 143, 107675.

[22] Uzuner, C., & Atay, Ö. (2026). İşgörenlerin yapay zekâ algısında teknostres faktörlerinin rolü: Meydan okuma-engel stresi modeli çerçevesinde bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Advanced Online Publication.

[23] Wang, K., Shu, Q., & Tu, Q. (2008). Technostress under different organizational environments: An empirical investigation. *Computers in Human Behavior,* 24(6), 3002-3013.

[24] Weil, M. M., & Rosen, L. D. (1997). *Technostress: Coping with technology @WORK @HOME @PLAY.* New York: John Wiley & Sons.

[25] Zhao, X., Xia, Q., & Huang, W. (2020). Impact of technostress on productivity from the theoretical perspective of appraisal and coping processes. *Information & Management, 57*(8), 103265.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

SAĞLIK HİZMETLERİNDE DİJİTAL RANDEVU SİSTEMLERİ: MHRS'NİN ERİŞİM, BEKLEME SÜRELERİ VE HASTA MEMNUNİYETİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr., Hicran ÖZDEMİR
T.C.Sağlık Bakanlığı, Giresun İl Sağlık Müdürlüğü, hicranozdemir94@gmail.com - https://orcid.org/0000-0002-5902-6702

ÖZET

Dijital sağlık uygulamalarının yaygınlık kazanmasıyla birlikte hastalar, sağlık hizmetleriyle ilgili işlemlerini daha kolay gerçekleştirebilmekte ve sağlık hizmetlerine daha hızlı ulaşabilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de uygulanan Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS), dijitalleşmenin sağlık hizmetlerine erişimi ve hastaların sürece katılımı üzerindeki yansımalarını ortaya koyan önemli uygulamalardan biridir. MHRS aracılığıyla bireylerin sağlık kuruluşlarından randevu alma süreçleri dijital ortamda daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Uygulama ile vatandaşlar, Sağlık Bakanlığı'na bağlı birinci, ikinci, üçüncü basamak sağlık tesislerine, ağız ve diş sağlığı merkezlerine ve aile hekimliklerine ihtiyaç duydukları polikliniklere kendilerine uygun olan tarih ve saatlerde randevu alabilmektedir. MHRS, dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırarak sağlık hizmetlerinden daha etkin yararlanmalarına katkı sağlamaktadır. Ayrıca sistem sayesinde hastane koridorlarında oluşan uzun bekleme süreleri ve gereksiz yoğunlukların yanı sıra, muayene öncesinde hekim odaları önündeki bekleme ve yığılmaların azaltılması mümkün olmaktadır. Bu durum, sağlık tesisleri üzerindeki hizmet sunum baskısının azalmasına ve sağlık hizmetlerinin daha düzenli ve etkin şekilde sunulmasına katkı sağlarken, sağlık hizmeti sunucuları ve çalışanlarının memnuniyetini de olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu doğrultuda MHRS, sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak ve randevu süreçlerini düzenlemek amacıyla geliştirilen önemli bir dijital randevu sistemidir. Bu çalışmada, MHRS'nin tanımı ve gelişim süreci, işleyişi ve randevu prosedürü ile bekleme süreleriyle ilişkisi ele alınmakta; ayrıca sağlık hizmetlerine erişim ve hasta memnuniyeti üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: MHRS, Sağlık Hizmetlerine Erişim, Dijital Randevu.

1. GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler son yıllarda oldukça hızlı ilerlemiş ve günlük yaşam ile çalışma biçimlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Akıllı telefonlar, sosyal medya ve yapay zekâ gibi dijital teknolojiler sağlık hizmetlerinde de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Selvaskandan vd., 2024). Gelişen dijital teknolojiler, sağlık hizmetlerinin geleneksel yüz yüze ortamlardan sanal platformlara geçişini

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

hızlandırmıştır (Hung ve Katapally, 2025). Bilgi teknolojilerindeki bu gelişmeler, hastaların sağlık hizmetlerine katılımını ve olumlu sağlık davranışları geliştirmesini de gerektirmektedir (Sawesi vd., 2016).

Günümüzde insanlar, sağlık sorunları da dâhil olmak üzere birçok ihtiyacını karşılamak için dijital teknolojilerden yararlanmakta ve Türkiye'de MHRS bu dönüşümün önemli örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. MHRS sayesinde vatandaşlar Sağlık Bakanlığı' na bağlı hastaneler ile ağız ve diş sağlığı merkezleri ve aile hekimlerinden Alo182'yi arayarak, web üzerinden ya da MHRS mobil uygulamasından istedikleri hastane ve hekimden randevu alabilmektedir (Akın Özdemir, 2025). Randevu sistemleri, hastaların kolay ve hızlı bir şekilde randevu almasını ve sıra beklemeden muayene olmasını sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Bu sistemler hastalara hekim, hastane ve tarih seçme imkânı da sunmaktadır. MHRS de bu sistemlerden biridir (Polat, 2023).

2. MHRS'NİN TANIMI VE GELİŞİM SÜRECİ

MHRS, Sağlık Bakanlığına bağlı birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık tesisleri, ağız ve diş sağlığı merkezleri ile polikliniklerde Merkezi Hekim Randevu Sistemi kapsamında sunulacak muayene randevusu hizmetlerinin usul ve esaslarını belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Konu ile ilgili Yönerge, 663 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 40. maddesine dayanılarak hazırlanmıştır. MHRS hizmetlerinin il düzeyinde planlanması, yürütülmesi, denetlenmesi, raporlanması ve geliştirilmesinden il sağlık müdürü sorumludur. MHRS ile ilgili süreçler, il sağlık müdürünün sorumluluğunda kamu hastaneleri başkanı ile birlikte yürütülmektedir (Sağlık Bakanlığı, MHRS Genelgesi, 2021/12; MHRS Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönerge, 2024).

Sağlık hizmetlerine erişim sürecinin daha etkin ve düzenli bir şekilde yürütülmesi amacıyla 2010 yılında hayata geçirilen ve 2012 yılında 81 ili kapsayarak Türkiye genelinde yaygınlaşan MHRS, 2013'te mobil uygulamasını kullanıma sunarak randevu hizmetlerini dijital ortama taşımıştır. Sistem, 2017 ve 2018 yıllarında uluslararası çağrı merkezi ve self-servis teknoloji ödülünü almıştır (https://mhrs.gov.tr/).

3. MHRS'NİN İŞLEYİŞİ VE RANDEVU PROSEDÜRÜ

Sağlık tesislerinde MHRS uygulamalarının planlanması, yürütülmesi, denetlenmesi, raporlanması ve geliştirilmesinden başhekimler sorumludur. Ayrıca başhekimler; hekimlerin çalışma cetvellerinin MHRS'ye girilmesini ve takip edilmesini, izin ve görevlendirmelerin dikkate alınarak çalışma cetvellerinin düzenlenmesini ve randevulu hastaların randevu saatinde muayene olabilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktadır. Bunun yanında, hastaların sağlık tesisinden ayrılmadan önce uygun görülen ilk muayene ve kontrol randevularının verilmesine yönelik süreçlerin planlanmasından da sorumludurlar (Sağlık Bakanlığı, MHRS Genelgesi, 2021/12).

Merkezi Hekim Randevu Sisteminde; 65 yaş üstü kişiler, kanser hastaları, kimsesizler, riskli gebeler, gebeler, engelliler, gaziler veya şehit yakınları, organ nakli olmuş veya organ nakli bekleyen vatandaşlara randevu önceliği verilmektedir. Bu kişiler için hekimlerin günlük randevu kontenjanlarının belirli bir bölümü otomatik olarak ayrılmaktadır. Sağlık Bakanlığı

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kayıtlarında öncelikli hasta olarak tanımlanan kişiler, kendilerine ayrılan bu kontenjanlardan yararlanarak randevu alabilmektedir (https://www.mhrs.gov.tr/).

MHRS üzerinden hastaneler, ağız ve diş sağlığı merkezleri ve aile hekimlikleri için 15 gün öncesine kadar randevu alınabilmekte; aynı gün içerisinde farklı saat ve polikliniklerden en fazla iki randevu alınabilmektedir. MHRS üzerinden randevu alma işlemi; MHRS web sitesi, MHRS Mobil uygulaması ve ALO 182 Çağrı Merkezi ile üç şekilde yapılabilmektedir (https://www.mhrs.gov.tr/sss.html).

4. MHRS VE BEKLEME SÜRELERİ İLİŞKİSİ

Polikliniklerde bekleme süresinin başlıca nedenlerinden biri, iyi tasarlanmış randevu sistemlerinin eksikliğidir (Vissers, 1979). Uzun bekleme süreleri, hastaların sağlık hizmetlerinden yararlanma isteğini ve aldıkları bakımın niteliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca bekleme sürelerinin uzaması, tedavi ve bakımın sürekliliğinin bozulmasına ve hasta sonuçlarının olumsuz etkilenmesine yol açabilmektedir (Alrasheedi vd., 2019). Geleneksel kuyruk sistemleriyle karşılaştırıldığında, web tabanlı randevu sistemleri hastaların kayıt sürecine ilişkin memnuniyetini artırmakta ve toplam bekleme sürelerini de azaltmaktadır (Cao vd., 2011). Bekleme süresinin uzaması ayrıca acil servis kullanımını artırabilmektedir (Ansell vd., 2017).

2024 yılında MHRS kullanımına ilişkin yapılan bir çalışmada, hasta kabul ve kayıt işlemlerinin hızlı gerçekleştirilmesinin hasta memnuniyetini olumlu etkilediği belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca, iyi düzenlenmiş randevu sistemlerinin hasta kabul ve kayıt işlemlerinin daha düzenli yürütülmesine katkı sağladığı görülmüştür (Özer ve Polat, 2024). 2013-2018 yılları arasında Türkiye'de kamu hastanelerinde MHRS kullanımını inceleyen çalışmada, randevu sistemi kullanımının 2013 yılında %22,1'den 2018 yılında %34,6'ya yükseldiği belirlenmiştir. Randevuların çoğunluğu ALO 182 çağrı merkezi aracılığıyla alınırken, kalan randevular diğer kanallar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ayrıca randevu sistemi kullanan hastaların çoğunluğunu kadınlar oluşturmuştur. Ek olarak, yıllar içinde muayene öncesi bekleme süresi ile hastanede geçirilen toplam sürenin azaldığı belirlenmiştir (Küçük vd., 2021). 2019 yılında yapılan bir çalışmada, çevrim içi randevu sisteminin uygulanması öncesi ve sonrası karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda, çevrim içi randevu sistemi sonrasında hastaların ortalama bekleme süresinin yaklaşık 15 dakika azaldığı, randevuya gelmeme oranının ise %25'ten %11'e düştüğü belirlenmiştir. Bu sonuçlar, çevrim içi randevu sistemlerinin bekleme sürelerinin azaltılması ve randevu süreçlerinin daha etkin yönetilmesine katkı sağlayabileceğini göstermektedir (Habibi vd., 2019). 2016 yılında Türkiye'de kamu sağlık kuruluşlarında yapılan çalışmada, randevulu hastaların ortalama bekleme süresinin randevusuz hastalara göre %11,18 daha kısa olduğu belirlenmiştir (Özen vd., 2024).

Sağlık hizmetlerinde mevcut sistem, kapasite yetersizliği ve randevular için uzun bekleme süreleriyle karşı karşıya kalırken, randevularına gelmeyen hastalar nedeniyle mevcut hekim kapasitesinin önemli bir bölümü etkin şekilde kullanılamamaktadır (Osadchiy ve Kc, 2017). 2019 yılında yapılan kapsamlı bir çalışmada, randevuya gelmemenin en önemli nedeninin planlanan randevunun unutulması olduğu belirlenmiştir (Briatore vd., 2020). Randevu

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kaçırmaları, hastaların sağlık ve tedavi süreçlerini olumsuz etkileyebilen, aynı zamanda sağlık hizmetlerinde kaynak ve maliyet kaybına yol açabilen önlenebilir bir durumdur. Bu nedenle sağlık hizmetlerinde randevu hatırlatma sistemleri giderek daha fazla kullanılmaktadır (McLean vd., 2016). Çolak vd. (2020) çalışmasında, hastaların MHRS randevularına gelmeme nedenleri arasında iş, kendini daha kötü hissetme, çocuk bakımı, randevuya bilerek gitmeme, randevuyu unutma, kendini daha iyi hissetme, ulaşım ve diğer sağlık sorunları yer almıştır.

Hastaların çeşitli nedenlerle randevularına gelememesi, sağlık hizmetlerinde erişim ve planlama sorunlarına yol açabilmektedir. 2024 yılında yapılan bir çalışmada, katılımcıların randevu hatırlatıcılarının kısa mesaj yoluyla, randevudan üç günden kısa süre önce gönderilmesini; temel bilgileri içermesini ve randevuyu iptal etme veya değiştirme olanağı sunmasını tercih ettikleri belirlenmiş ve bu özelliklere sahip randevu hatırlatıcı sisteminin tercih edildiği görülmüştür (Mohammed vd., 2024). 2018 yılında gerçekleştirilen bir çalışmada, randevuya gelmeme davranışının genç yaş, düşük sosyoekonomik düzey, sağlık kuruluşuna uzak ikamet ve özel sağlık sigortasının bulunmaması gibi faktörlerle ilişkili olduğu belirlenmiştir (Dantas vd., 2018). 2017 yılında yapılan bir çalışmada, web tabanlı randevu sistemlerinin kullanılmaya başlanmasıyla randevuya gelmeme ve bekleme süresinde azalma, personel iş yükünde azalma ve memnuniyette artış olduğu belirlenmiştir (Zhao vd., 2017).

5. MHRS'NİN SAĞLIK HİZMETLERİNE ERİŞİM VE HASTA MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Sağlık hizmetlerine erişimin yetersizliği ve uzun bekleme süreleri çoğu ülkede ciddi sorunlardan biridir (Heponiemi vd., 2025). Üstelik sağlık hizmetlerinde hasta merkezli yaklaşım giderek önem kazanmaktadır. Bu süreçte hastaların sağlık hizmetlerinin sunumu ve planlanmasındaki rolü de artmaktadır. Tıbbi randevu planlama sistemleri ile hastaların randevu tercihlerini belirleyebilmesine ve sağlık hizmetlerine erişebilmesine yönelik uygulamalar geliştirilmektedir (Zhao vd., 2017).

2019 yılında başlayan COVID-19 pandemisi sırasında MHRS altyapısından sağlık hizmetlerinin kontrollü sunulması, görüntülü muayene ve aşı uygulamalarının yürütülmesinde yararlanılmıştır (https://mhrs.gov.tr/) ve böylece MHRS aracılığı ile sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılmasına katkı sağlanmıştır. 2017 yılında Konya'da yapılan bir çalışmada, 7.187 hastanın MHRS kullanım durumu incelenmiştir. Hastaların neredeyse yarısı randevusunu MHRS üzerinden almıştır. MHRS kullanımı eğitim ve gelir düzeyi yüksek olanlarda ve şehir merkezinde yaşayanlarda daha fazla görülmüştür. Hastaların yaklaşık 10/9'u sistemden memnun olduğunu belirtmiştir (Pekgör vd., 2017). 2025 yılında Malatya'da yapılan çalışmada, 291 hastanın MHRS kullanımı ve poliklinik hizmetlerinden memnuniyeti incelenmiştir. Hastaların %17,5'inin MHRS hakkında bilgisi olmadığı, %23,4'ünün ise daha önce MHRS kullanmadığı belirlenmiştir. Memnuniyet düzeyi orta düzeyde bulunurken, hastalar en çok muayene hizmetlerinden, en az ise bekleme süresi ve danışma hizmetlerinden memnun kalmıştır (Koca vd., 2025).

MHRS'nin özellikle dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmadaki rolü de önem taşımaktadır. Bu doğrultuda; Uzaktan Hasta Değerlendirme Sistemi (UHDS) ile

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

bireylerin, MHRS vasıtasıyla görüntülü muayene randevusu alabilmesi mümkündür. Ayrıca Ceza infaz kurumlarında bulunan tutuklu/hükümlülere UHDS 31 Aralık 2025'e kadar MHRS üzerinden 31.830 UHDS muayene randevusu alınmış, 23.595'i başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2025 Yılı Faaliyet Raporu). Bu rakamlar randevuların yaklaşık %75'inin gerçekleştirildiğini göstermektedir. 2016 yılında Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi (ESİM) Uygulaması işitme engellilerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak için hizmete girmiştir. ESİM, Dünya Engelliler gününde "Sağlık Hizmetlerine Erişilebilirlik ödülü, Teknoloji Kaptanları ödüllerinde Yılın Sosyal Sorumluluk Projesi" kategorisinde ödül sahibi olmuştur. Bunlara ek olarak 2017 yılı itibarıyla, MHRS kapsamında Evde Sağlık Hizmetleri biriminde randevu hizmeti verilmeye başlanmış ve evde bakıma muhtaç olan dezavantajlı bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılmasına katkıda bulunulmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2025 Yılı Faaliyet Raporu).

2011 yılından 2025 yılı aralığında ise MHRS üzerinden 2 milyar 430 milyon randevu oluşturulmuş olup, sistemde günlük ortalama 1,7 milyon randevu verilmektedir. Dönemsel yoğunlukları azaltmaya yönelik alınan önlemler sayesinde randevu bekleyen vatandaşların oranında %90 oranında azalma sağlanmıştır. 2025 yılı verilerine göre MHRS, Türkiye'de günlük yaklaşık 3,5 milyon vatandaşın sağlık hizmetlerine erişimini destekleyen önemli bir kapasiteye ulaşmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2025 yılı bütçesi TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu). MHRS'de 2023 yılı sonuna kadar MHRS Portal (web ve mobil) üyeliği olan kişi sayısı 68.490.853'tür (Sağlık Bakanlığı, 2023 Faaliyet Raporu) bu sayı 2025 yılsonu itibarıyla 77.953.165'e ulaşmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2025 Faaliyet Raporu). İki yıllık sürede üye sayısında yaklaşık %13,8 oranında artış olmuştur.

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Artan hasta talebi karşısında, sınırlı sağlık kaynaklarının etkin kullanılması ve hasta memnuniyetinin sağlanması önemlidir. Bu nedenle, hastanelerde randevu planlama sistemlerinin etkin kullanılması büyük önem taşımaktadır (Niu vd., 2023). Randevu alınırken hastalar, görüşme için ne kadar süre ayrıldığını ve hekimle hangi konuları görüşebileceğini tam olarak bilemeyebilir. Benzer şekilde hekimler de hastanın randevuda hangi konulara çözüm aradığını önceden bilmeyebilir. Randevuların yalnızca tek bir şikâyete göre standart sürelerle planlanması, hastanın tüm ihtiyaçlarının yeterince ele alınmasını zorlaştırabilir. Bu durum hem zamanın verimli kullanılmasını hem de hasta ve hekimin memnuniyet durumunu etkileyebilir (Matulis ve McCoy, 2021). Sağlık hizmetlerinde sık karşılaşılan acil durumlarda göz önüne alındığında, dijital randevu sistemleri ile sistemin belirli bir anlamda kontrol altına alınması sürecin daha problemsiz ilerlemesine yardımcı olabilir.

MHRS sayesinde hastane koridorlarında oluşan uzun bekleme süreleri ve gereksiz yoğunlukların yanı sıra, muayene öncesinde hekim odaları önündeki bekleme ve yığılmaların azaltılması mümkün olmaktadır. Bu durum, sağlık tesisleri üzerindeki hizmet sunum baskısının azalmasına ve sağlık hizmetlerinin daha düzenli ve etkin şekilde sunulmasına katkı sağlarken, sağlık hizmeti sunucuları ve çalışanlarının memnuniyetini de olumlu yönde etkileyebilmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Sonuç olarak, MHRS sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştıran, bekleme sürelerini ve randevu süreçlerini daha düzenli hâle getiren önemli bir uygulamadır. Sistem hastaların ihtiyaçlarına uygun hekim ve zaman seçme imkânı sunmaktadır. Ayrıca randevu alma sürecinde sağladığı kolaylık ve bekleme sürelerinin azaltılmasına katkısı, sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyeti olumlu anlamda etkileyebilmektedir. Bu nedenle MHRS'nin etkin ve erişilebilir şekilde kullanılması, hem sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılmasına hem de hasta memnuniyetinin artırılmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Akın Özdemir, N. (2025). E-sağlık uygulaması olan Merkezi Hekim Randevu Sistemi'nin eğitim ve araştırma hastanelerindeki performansının ölçülmesi: Türkiye düzey-1 örneği. Yönetim Bilimleri Dergisi, 23(55), 280–309. https://doi.org/10.35408/comuybd.1516468

Alomar, D., Almashmoum, M., Eleftheriou, I., Whelan, P., & Ainsworth, J. (2024). The impact of patient access to electronic health records on health care engagement: Systematic review. Journal of Medical Internet Research, 26, e56473.

Alrasheedi, K. F., Al-Mohaithef, M., Edrees, H. H., & Chandramohan, S. (2019). The association between wait times and patient satisfaction: Findings from primary health centers in the Kingdom of Saudi Arabia. Health Services Research and Managerial Epidemiology, 6, 2333392819861246.

Ansell, D., Crispo, J. A. G., Simard, B., & Bjerre, L. M. (2017). Interventions to reduce wait times for primary care appointments: A systematic review. BMC Health Services Research, 17, 295.

Briatore, A., Tarsetti, E. V., Latorre, A., Gonzalez Bernaldo de Quirós, F., Luna, D., Fuentes, N. A., et al. (2020). Causes of appointment attendance, nonattendance, and cancellation in outpatient consultations at a university hospital. The International Journal of Health Planning and Management, 35(1).

Cao, W., Wan, Y., Tu, H., Shang, F., Liu, D., Tan, Z., et al. (2011). A web-based appointment system to reduce waiting for outpatients: A retrospective study. BMC Health Services Research, 11, 318.

Çolak, S., Tekgöz, E., Çınar, M., & Yılmaz, S. (2020). Hastaların romatoloji poliklinik randevularına gelmeme sıklığı ve nedenleri. Journal of Turkish Society for Rheumatology, 12(2).

Dantas, L. F., Fleck, J. L., Cyrino Oliveira, F. L., & Hamacher, S. (2018). No-shows in appointment scheduling—A systematic literature review. Health Policy, 122(4).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Dondapati, A., Dehury, R. K., Acharyulu, G., Kandamuthan, S., & Ayaluri, S. (2026). Acceptance of digital health technologies in health and aged care: A systematic review and meta-analysis. Health Care Management Review, 51(3S).

Habibi, M. R. M., Mohammadabadi, F., Tabesh, H., Vakili-Arki, H., Abu-Hanna, A., & Eslami, S. (2019). Effect of an online appointment scheduling system on evaluation metrics of outpatient scheduling system: A before-after multicenter study. Journal of Medical Systems, 43(8).

Heponiemi, T., Kainiemi, E., Virtanen, L., et al. (2025). The association of appointment type in healthcare with patient reported experience measures: A population-based survey study. BMC Health Services Research, 25, 726.

Hung, C., & Katapally, T. R. (2025). Assessing the role of digital literacy in accessing and utilising virtual healthcare services: A systematic review protocol. Journal of Evaluation in Clinical Practice, 31(1).

Koca, M., Deniz, S., & İnceoğlu, F. (2025). Evaluation of the use of the central physician appointment system and patient satisfaction in a training and research hospital: A cross-sectional study. Medicine, 104(44).

Küçük, A., Demirci, M., Kerman, G., & Özsoy, V. S. (2021). Evaluating of hospital appointment systems in Turkey: Challenges and opportunities. Health Policy and Technology, 10(1).

Matulis, J. C., & McCoy, R. (2021). Patient-centered appointment scheduling: A call for autonomy, continuity, and creativity. Journal of General Internal Medicine, 36, 511–514.

McLean, S. M., Booth, A., Gee, M., Salway, S., Cobb, M., Bhanbhro, S., & Nancarrow, S. A. (2016). Appointment reminder systems are effective but not optimal: Results of a systematic review and evidence synthesis employing realist principles. Patient Preference and Adherence, 10, 479–499.

Mohammed Selim, S., Senanayake, S., McPhail, S. M., Carter, H. E., Naicker, S., & Kularatna, S. (2024). Consumer preferences for a healthcare appointment reminder in Australia: A discrete choice experiment. The Patient, 17(5).

Niu, T., Lei, B., Guo, L., Fang, S., Li, Q., Gao, B., et al. (2024). A review of optimization studies for appointment scheduling systems. Axioms, 13(1). https://doi.org/10.3390/axioms13010016

Osadchiy, N., & Kc, D. (2017). Are patients patient? The role of time to appointment in patient flow. Production and Operations Management, 26(3). https://doi.org/10.1111/poms.12659

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Özen, O., Köse, İ., Yiğit, P., Güner, Ş., & Aydın, S. (2024). Ulusal merkezi randevu sistemleri Türk kamu hastanelerinde bekleme sürelerini azaltabilir mi? Sağlık Sistemleri ve Politikaları Dergisi, 6(1). https://doi.org/10.52675/jhesp.1355139

Özer, K., & Polat, E. (2024). Merkezi hekim randevu sisteminde hasta memnuniyeti araştırması: Güneydoğu Anadolu'da bir kamu hastanesi. Scientific and Academic Research, 3(1).

Pekgör, S., Eryılmaz, M. A., Solak, İ., Pekgör, A., Yaka, H., Kaya, İ. F. K., et al. (2017). Evaluation of factors affecting the use of the central physician appointment system. Southern Clinics of Istanbul Eurasia, 28(3).

Polat, E. (2023). Merkezi hekim randevu sisteminin hasta memnuniyeti açısından değerlendirilmesi [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi].

Sağlık Bakanlığı. (2021). MHRS genelgesi (2021/12).

Sağlık Bakanlığı. (2023). 2023 yılı faaliyet raporu. https://khgmickontrol.saglik.gov.tr/Home/ViewFileDuyuru/c0be471f-fe44-4b42-a557-a43b229d0cac (Erişim Tarihi: 16.08.2026)
Sağlık Bakanlığı. (2025). 2025 yılı faaliyet raporu. https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/54170/0/2025-idare-faaliyet-raporupdf.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2026)

Sağlık Bakanlığı. (2024). MHRS Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönerge.

Sağlık Bakanlığı. (2026). Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS). https://www.mhrs.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 14.08.2026)

Sağlık Bakanlığı. (2026). Sağlık Bakanlığının 2026 yılı bütçesi TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda kabul edildi. https://www.saglik.gov.tr/TR-114440/saglik-bakanliginin-2026-yili-butcesi-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda-kabul-edildi.html (Erişim Tarihi: 07.08.2026)

Sawesi, S., Rashrash, M., Phalakornkule, K., Carpenter, J. S., & Jones, J. F. (2016). The impact of information technology on patient engagement and health behavior change: A systematic review of the literature. JMIR Medical Informatics, 4(1). https://doi.org/10.2196/medinform.4514

Selvaskandan, H., Gee, P. O., & Seethapathy, H. (2024). Technological innovations to improve patient engagement in nephrology. Advances in Kidney Disease and Health, 31(1). https://doi.org/10.1053/j.akdh.2023.11.001

Vissers, J. (1979). Selecting a suitable appointment system in an outpatient setting. Medical Care, 17(12). 1207–1220. https://doi.org/10.1097/00005650-197912000-00004

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Zhao, P., Yoo, I., Lavoie, J., Lavoie, B. J., & Simoes, E. (2017). Web-based medical appointment systems: A systematic review. Journal of Medical Internet Research, 19(4). https://doi.org/10.2196/jmir.6747

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

TÜRK HUKUKUNDA SİGORTACININ SİGORTA ETTİRENE KARŞI AÇTIĞI RÜCU DAVALARI

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÜNCAN, Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi,
gokhan.guncan@yalova.edu.tr- Orcid No: 0000-0001-5055-1001
Av. Ödül AKGÜL, Yalova Üniversitesi Lisasüstü Eğitim Enstitüsü,
odulakgul11@gmail.com - Orcid No: 0009-0004-0728-1850

ÖZET

Genel olarak rücu hakkı, üçüncü kişinin borcunu ifa eden bir kimsenin asıl borçluya karşı sahip olduğu bir alacak hakkıdır. Bu hakka dayanarak açılan dava ise rücu davası olarak nitelendirilmektedir. Türk hukukunda sigortacıyla rücu hakkı bahşeden bazı haller bulunmaktadır. Bu çalışmada sigortacının sigorta ettirene rücu etmesine olanak sağlayan rücu davası ele alınarak incelenecektir.

Bu çalışmada ele alınan rücu hakkı halefiyete dayalı rücu hakkından farklı olup, halefiyete dayalı rücu davaları bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Zira, sigortacı sigorta ettirene karşı üçüncü kişinin halefi konumunda değildir. Rücu hakkı, rizikonun gerçekleşmesi üzerine sigortacının üçüncü kişiye yaptığı ödemeden sonra belirli şartların gerçekleşmesi durumunda sigorta ettirene karşı talepte bulunabilmesine imkan tanıyan bir haktır. Sigortacı bu hakkı kanuna veya sigorta sözleşmesine dayanarak kazanabilir.

Çalışmada, sigortacının sigorta ettirene karşı açtığı rücu davasının hukuki niteliği ve tarafları, görevli ve yetkili mahkeme, zamanaşımı ve dava sürecine ilişkin rücu davası ile ilgili diğer usuli kurallar incelenecektir. Bu kapsamda rücu davasının açılması ve yürütülmesine ilişkin usul kuralları, yargı kararları ve ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sigorta Hukuku, Rücu hakkı, Rücu Davası, Sigortacının Rücu Hakkı, Halefiyet

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

RECOURSE ACTIONS FILED BY THE INSURER AGAINST THE INSURED IN TURKISH LAW

Assistant Professor Gökhan GÜNCAN, Yalova University Faculty of Law,
gokhan.guncan@yalova.edu.tr - Orcid Code: 0000-0001-5055-1001
Attorney Ödül AKGÜL, Yalova University Institute of Graduate Studies, odulakgul11@gmail.com- Orcid Code: 0009-0004-0728-1850

ABSTRACT

In general, the right of recourse is a claim right that a person who has fulfilled the debt of a third party has against the original debtor. The lawsuit filed based on this right is called a recourse lawsuit. In Turkish law, there are some cases that grant the right of recourse to the insurer. This study will examine the recourse action that allows the insurer to recourse against the insured.

The right of recourse discussed in this study differs from the right of recourse based on subrogation, and subrogation-based recourse actions are outside the scope of this study. This is because the insurer is not in the position of subrogating the third party to the insured. The right of recourse is a right that allows the insurer to make a claim against the insured after making a payment to the third party upon the occurrence of the risk, provided certain conditions are met. The insurer can acquire this right based on law or the insurance contract.

This study will examine the legal nature and parties of the recourse lawsuit filed by the insurer against the insured, the competent and authorized court, the statute of limitations, and other procedural rules related to recourse lawsuits. In this context, the procedural rules regarding the filing and conduct of a recourse lawsuit will be discussed within the framework of judicial decisions and relevant legislation.

Keywords: Insurance Law, Right of Recourse, Recourse Actions, Insurer's Right of Recourse, Subrogation

1. GENEL OLARAK RÜCU KAVRAMI VE RÜCU DAVASI

Genel olarak rücu, bir ödemede bulunan kimsenin, bu bedeli, asıl ödeme yapması gereken kişiden istemesi olarak tarif edilebilir (bkz. https://sozluk.adalet.gov.tr/R%C3%BCcu Erişim tarihi: 30.08.2026). Sigorta hukuku bakımından sigortacıya rücu hakkı bahşeden farklı sebepler olabilir. Bu çalışmada özellikle trafik kazası sebebiyle zorunlu trafik sigortası kapsamında kaza sebebiyle zarar gören üçüncü kişilerin zararını tazmin eden sigortacının sigorta ettirene rücu etmesi olgusu ele alınmaktadır. Bu kapsamda rücu hakkı, rizikonun gerçekleşmesi ve sigortacının zarar görenin zararını karşılaması üzerine sigortacının sigorta ettirene başvurabilmesini sağlayan bir hak olarak ifade edilebilir (Taşdemir,2022,s.93).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Karayolları Trafik Kanunu (KTK) m.95/2 hükmü gereği Zorunlu Mali Mesuliyet Sigortasından kaynaklı rücuen tazminata ilişkin açılan davada KTK m.95/2 hükmü uyarınca zarar gören üçüncü kişiye ödeme yapan sigortacı, sigorta sözleşmesine ve bu sözleşmeye ilişkin kanun hükümlerine göre tazminatın kaldırılmasını veya azaltılmasını sağlayabileceği oranda sigorta ettirene rücu edebilir. Diğer taraftan sigortacının sigorta sözleşmesinden doğan iç ilişkiye ilişkin defileri zarar gören üçüncü kişilere karşı ileri sürmesi engellenmiştir (Taşdemir,2022, s.94-95). Zira KTK m.95/1 hükmünde "*Sigorta sözleşmesinden veya sigorta sözleşmesine ilişkin kanun hükümlerinden doğan ve tazminat yükümlülüğünün kaldırılması veya miktarının azaltılması sonucunu doğuran haller zarar görene karşı ileri sürülemez*." şeklinde belirtilmiştir.

Rücu hakkının ileri sürülebileceği haller ise ZMMS Genel Şartları m.B.4'de sayılmıştır. Hükme göre, başlıca rücu sebepleri şunlardır:

1. Tazminatı gerektiren olayın sigortalının veya eylemlerinden sorumlu olduğu kişilerin kasti bir hareketi veya ağır kusuru sonucunda meydana gelmesi
2. Tazminatı gerektiren olayın aracın ilgili mevzuat hükümlerine göre gereken ehliyetnameye sahip olmayan veya geçerliliğini yitirmiş sürücü sertifikasına sahip ya da ehliyetine geçici/sürekli el konulmuş kimseler tarafından sevk edilmesi veya trafik kurallarının ağır kusur ile ihlali sonucunda meydana gelmesi
3. Zararın aracın, uyuşturucu madde veya ilgili mevzuatta belirlenen seviyenin üzerinde alkollü içki almış kişilerce veya aynı mevzuatta alkollü içki alamayacağı belirtilen kişilerce alkollü içki alınmak suretiyle kullanılması sırasında meydana gelmesi
4. Tazminatı gerektiren olayın yolcu taşımaya ruhsatlı olmayan araçlarda yolcu taşınması veya yetkili makamlarca tespit edilmiş olan istiap haddinden fazla yolcu veya yük taşınması veya patlayıcı, parlayıcı ve tehlikeli maddeleri taşıma ruhsatı bulunmayan araçlarda, bu maddelerin parlama, tutuşma ve infilakı yüzünden meydana gelmesi
5. Sigortalının rizikonun gerçekleşmesi halinde bu genel şartların B.1. maddesinde belirtilen yükümlülükleri yerine getirmemesinden dolayı zarar ve ziyan miktarında bir artış olması
6. Tazminatı gerektiren olayın aracın çalınması veya gasp edilmesi sonucunda olması halinde, çalınma veya gasp edilme olayında sigortalının kendisinin veya eylemlerinden sorumlu olduğu kişilerin kusurlu olduğunun tespit edilmesi
7. Bedeni hasara neden olan trafik kazalarında sigortalının veya eylemlerinden sorumlu olduğu kişilerin, tedavi veya yardım amaçlı sağlık kuruluşuna gitme, can güvenliği nedeniyle uzaklaşma gibi zorunlu haller hariç olmak üzere, olay yerini terk etmesi veya kaza tutanağı, alkol raporu vb. kazanın oluş koşullarına ilişkin gereken belgelerin düzenlenmesi yükümlülüğüne aykırı davranması

2. RÜCU DAVASI

2.1.Rücu Davasının Hukuki Niteliği

Rücu davası, sigortacının belirli bir miktar paranın kendisine ödenmesini talep etmesi nedeniyle eda davası niteliğindedir. Bunun yanı sıra rücu davası, niteliği itibarıyla bir malvarlığı davası olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, zarar sorumlusu konumundaki davalının davacı sigortacıya belirli bir miktar parayı ödemesi söz konusu olmaktadır. Ayrıca, rücu davası

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

sigortacının yaptığı ödeme sonucunda uğradığı zararın giderilmesini amaçlaması bakımından tazminat davası niteliği de taşımaktadır (Damar, 2022,s.251).

2.2.Tazminatın Ödenmesi ve Kapsamı

TTK m.1473/1 hükmü "*Sigortacı sorumluluk sigortası ile, sözleşmede aksine hüküm yoksa, sigortalının sözleşmede öngörülen ve zarar daha sonra doğsa bile, sigorta süresi içinde gerçekleşen bir olaydan kaynaklanan sorumluluğu nedeniyle zarar görene, sigorta sözleşmesinde öngörülen miktara kadar tazminat öder."* şeklinde belirtilmiştir.

Sigortacı, sigorta poliçesindeki teminat limiti ile sorumlu olacaktır. Sigortacının tazminat ödeme yükümlülüğü sigorta sözleşmesi kapsamında teminat altına alınan rizikolarla sınırlıdır. Sigortacı meydana gelen zararın sadece belirli bir bölümünü karşılamışsa yaptığı ödeme miktarıyla sınırlı olmak üzere rücu hakkını kullanabilecektir (Özdağ Yılmaz, 2024, s.49).

KTK m. 99/1 hükmü *"Sigortacılar, hak sahibinin zorunlu mali sorumluluk sigortası genel şartlarıyla belirlenen belgeleri, sigortacının merkez veya kuruluşlarından birine ilettiği tarihten itibaren sekiz iş günü içinde zorunlu mali sorumluluk sigortası sınırları içinde kalan miktarları hak sahibine ödemek zorundadırlar."* şeklinde belirtilmiş olup söz konusu hüküm sigorta tazminatının muacceliyet zamanını göstermektedir. Bu sebeple bu hüküm gereğince sigorta tazminatını bu süre içerisinde ödemeyen sigortacı temerrüt faizinden sorumlu tutulması gerekecektir. TTK m.1427/5 hükmü uyarınca da sigortacı temerrüt faizinden muaf tutulamayacaktır. Ancak ibraz edilmesi gereken belgeler sigortacıya verilmeksizin başvuru yapılmış ya da başvuruda bulunulmamışsa sigortacının temerrüdünden bahsedilemeyecektir (Özdağ Yılmaz, 2024, s.107).

Sigortacı rücu davası kapsamında zarar gören üçüncü kişiye ödemiş olduğu sigorta tazminatı, temerrüt faizi, yargılama giderleri ve makul giderleri talep edebilecektir (Özdağ Yılmaz, 2024, s.111).

Rücu davasında temerrüt faizi bakımından faizin başlangıç anının tespitinde tereddüt doğabilir. Temerrüt faizinin rücu davasının açıldığı tarihten mi, yoksa sigorta tazminatının ödendiği tarihten mi itibaren başlatılacağı hususu bir Bölge Adliye Mahkemesi (BAM) kararında tartışılmıştır. Karara göre, rücu davasında sigorta ettirenin ödemek durumunda olduğu temerrüt faizi bakımından sigorta ettirenin faiz ödeme yükümlülüğü ise dava tarihinden itibaren değil sigorta tazminatının ödendiği tarihten itibaren işlemeye başlamaktadır.

Bölge Adliye Mahkemesi (BAM) kararında *"...Dava, ZMSS sözleşmesinden kaynaklanan rücuen tazminat istemine ilişkindir. Rücu davasında faizin başlangıç tarihi sigorta teminatının zarar görene ödendiği tarihtir. Bu durumda ödeme tarihi olan ... tarihinden itibaren faize hükmedilmesi gerekirken yazılı şekilde dava tarihinden itibaren faize hükmedilmesi doğru görülmemiştir. Bu itibarla davacı vekilinin faize yönelik istinaf başvurusunun kabulü ile HMK'nun ... maddesi uyarınca ilk derece mahkemesi kararının kaldırılmasına ve düzelterek esas hakkında yeniden karar verilmesine dair karar verilmiştir."* şeklinde bu husus vurgulanmıştır (BAM 17.HD. 09.04.2019T. 2018/879E. 2019/778K.).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

2.3. Davanın Tarafları

2.3.1.Davacı

Sigorta tazminatını ödeyen sigortacı rücu davası açma hak ve yetkisine sahiptir (Arslan, 2010, s.216). Bu bakımdan rücu davasının davacısı sigortacıdır (Damar, 2022,s.265).

2.3.2.Davalı

Sigorta sözleşmesinde sigorta ettiren ile sigortalının aynı kişi olması mümkün olduğu gibi, bu kişilerin farklı kişiler olması da mümkündür. Bir kişinin, başka bir kişiye ait menfaati sigorta güvencesi altına alması durumunda başkası hesabına sigorta söz konusu olur. Sigorta ettiren, sigorta sözleşmesinin tarafı olan ve sözleşmeden kaynaklanan prim ödeme yükümlülüğünü üstlenen kişidir. Buna karşılık sigortalı, sigorta sözleşmesiyle menfaati güvence altına alınan kişiyi ifade eder. Bu durumda sözleşmeden doğan yükümlülükler kural olarak sigorta ettiren tarafından yerine getirilirken, sigorta tazminatını talep etme hakkı sigortalıya aittir. Başkası hesabına yapılan sigortada, sigorta ettirenin sigortalanan menfaat üzerinde doğrudan bir menfaatinin bulunması şart olmayıp, sigortalının korunmaya değer bir menfaatinin bulunması aranmaktadır (Odabaşı Anşin, 2019,s.23).

Yargıtay kararında "…*Dava, trafik kazası sonucu oluşan cismani zarar nedeniyle 3.kişiye ödenen tutarın rücuen tazmini istemine ilişkindir. Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortasında sigortacının rücu hakkı, 2918 sayılı KTK'nın 95/2 maddesi ile Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası Genel Şartlarında düzenlemeye tabi tutulmuştur. ZMSS Poliçe Genel Şartlarının 4. maddesinde düzenlenen ağır kusur veya kasıt hali, oto yarışına katılma, ehliyetnamesiz motorlu araç kullanmak, uyuşturucu veya alkollü olarak araç kullanmak, istiap haddinin aşılması, aracın çalınması veya gasp edilmesinde işleteninin kusuru gibi haller sigortacının sigortalısına rücu sebeplerindendir. Yasa gereği sigorta şirketi tarafından rücu talebi yalnızca kendi sigortalısına karşı ileri sürülebilir.*

Somut olayda, davacıya zorunlu mali mesuliyet sigortası ile sigortalı ...plakalı aracın maliki ve sigortalısının ..., davalı ...'in ise 05.06.2010 tarihinde gerçekleşen kazada araç sürücüsü olduğu dosya kapsamından anlaşılmaktadır. Trafik sigorta poliçesinden kaynaklanan rücu davasınındavacı sigortacı tarafından sigorta sözleşmesinde sigorta ettiren olarak görünen akide karşı açılması gerektiğinden, davalı sürücü ... yönünden pasif husumet yokluğundan davanın reddine karar verilmesi gerekirken; yanılgılı değerlendirmeyle, yazılı olduğu biçimde hüküm tesisi doğru görülmemiştir. …hükmün BOZULMASINA, …oybirliğiyle karar verildi." şeklinde belirtilmiştir (Yargıtay 17.HD. 29.01.2020T, 2018/695E., 2020/251K.).

Yargıtay kararını incelediğimizde araç sürücüsüne dava açıldığı dosya kapsamında tespit edilmiştir. Sigortacının sigorta sözleşmesinin tarafı olan kendi akdine sigorta ettirene dava açılması gerektiği kabul edilmiş olup sigorta ettiren dışında kalan araç sürücüsüne dava açamayacaktır (Günay,2025,s.474).

Anayasa Mahkemesi "…*Kişinin, üzerinde hukuki ve fiilî olarak denetim ve kontrol imkânına sahip olmadığı kişilerin fiillerinden sorumlu tutulmasının bir zorunluluk olduğu söylenemez.*

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Bu bağlamda aracın devri suretiyle araç üzerindeki her türlü kontrol ve denetim yetkisini yitirmiş bulunan sigortalının artık işleten sıfatı da kalmadığı hâlde sözleşmenin sigorta şirketince feshedilmemesi durumunda sözleşme süresince, sözleşmenin feshedilmesi hâlinde dahi fesih tarihinden itibaren on beş gün boyunca yeni işletenin üçüncü kişilere vermiş olduğu zararlardan sorumlu tutulabilmesine imkân tanıyan kuralların gerekli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla kurallarla hedeflenen sonuca daha hafif bir sınırlamayla ulaşılmasının mümkün olduğu gözetildiğinde kuralların ölçülülük ilkesini ihlal ettiği sonucuna ulaşılmıştır. 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu'nun 94. maddesinin üçüncü ve dördüncü fıkralarının Anayasa'ya aykırı olduklarına ve İPTALLERİNE karar verilmiştir." Şeklinde belirtilmiştir (AYM. 23.01.2024 T, 2023/130 E. 2024/17 K.).

Anayasa Mahkemesi'nin kararındaki yaklaşım, sigortacının rücu talebinin yöneltileceği kişinin belirlenmesi bakımından da önem taşımaktadır. Araç devri gerçekleşmesi durumunda ZMSS Genel Şartları bakımından sigorta sözleşmesi sona ermekteydi. Ayrıca 15 günlük süre boyunca yeni işleten lehine sigorta teminatının geçerliliği devam etmekteydi. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararında, bu süre içinde gerçekleşen kazalardan ötürü eski işletene rücu edilmesi ölçülülük ilkesine aykırı bulunmuştur. Bu bakımdan bu süre içerisinde gerçekleşen kazalarda zarar görene ödeme yapan sigortacının rücu sebeplerinin bulunması durumunda sadece yeni işletene rücu edebilecektir. Kanaatimizce, eski düzenlemenin ölçülülük ilkesine aykırı olmasından ötürü Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu kararın isabetlidir.

2.4. Görevli ve Yetkili Mahkeme

2.4.1. Görevli Mahkeme

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun m.5/1 fıkrasında "*Aksine hüküm bulunmadıkça, dava olunan şeyin değerine veya tutarına bakılmaksızın asliye ticaret mahkemesi tüm ticari davalar ile ticari nitelikteki çekişmesiz yargı işlerine bakmakla görevlidir*." şeklinde belirtilmiştir.

TTK 4 f.1 a bendi gereğince tarafların tacir olup olmadıklarına bakılmaksızın Türk Ticaret Kanununda öngörülen hususlardan doğan hukuk davaları ve çekişmesiz yargı işleri ticari dava ve ticari nitelikte çekişmesiz yargı işi sayılır. Sigorta sözleşmeleri de esasında TTK 1401 vd. düzenlendiği için sigorta uyuşmazlıklarının da esasında ticari davaya vücut vermesi gerekir. Ancak görevli mahkeme tespit edilirken 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un da göz önünde tutulması gerekir. Zira sigorta ettirenin tüketici sıfatını kazanması çoğu zaman mümkündür.

Tüketici mahkemelerinin görevi TKHK m. 73/1'de düzenlenmiştir. Bu hükme göre tüketici işlemleri ile tüketiciye yönelik uygulamalardan doğabilecek uyuşmazlıklara ilişkin davalarda tüketici mahkemeleri görevlidir. Tüketici işlemi, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un (TKHK) m.3/l bendinde *Mal veya hizmet piyasalarında kamu tüzel kişileri de dâhil olmak üzere ticari veya mesleki amaçlarla hareket eden veya onun adına ya da hesabına hareket eden gerçek veya tüzel kişiler ile tüketiciler arasında kurulan, eser, taşıma, simsarlık, sigorta, vekâlet, bankacılık ve benzeri sözleşmeler de dâhil olmak üzere her türlü sözleşme ve hukuki işlem*" şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre tüketici mahkemelerinin görevinden söz

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

edebilmek için ortada tüketici işleminin olması ve taraflardan birinin de tüketici olması zorunludur. Hükümde açıkça vurgulandığı üzere sigorta sözleşmeleri de açıkça tüketici işlemi olarak değerlendirilmektedir.

Tüketici işleminden söz edebilmek için de taraflardan birinin tüketici sıfatını taşıması zorunludur. Mezkur Kanunun k bendinde tüketici "*Ticari veya mesleki olmayan amaçlarla hareket eden gerçek veya tüzel kişi*" olarak tanımlanmıştır. Buna göre tüketici sıfatından söz edebilmek için bir kimsenin o işlemi yaparken ticari veya mesleki amaçla hareket etmemesi gerekir.

Sigortacının ticari amaçla hareket ettiği ve bu anlamda TKHK bağlamında sağlayıcı sıfatını taşıdığı -başka bir ifadeyle tüketici sıfatını taşıyamayacağı- açıktır. Burada aslolan sigorta sözleşmesinin karşı tarafının sıfatıdır. Sigorta ettirenin TKHK hükümleri çerçevesinde tüketici sıfatını kazandığı durumlarda sigorta sözleşmesi tüketici işlemi olarak nitelendirilecek ve tüketici mahkemesi görevli olacaktır.

Aynı Kanun'un m.83/2'de "*Taraflardan birini tüketicinin oluşturduğu işlemler ile ilgili diğer kanunlarda düzenleme olması, bu işlemin tüketici işlemi sayılmasını ve bu Kanunun görev ve yetkiye ilişkin hükümlerinin uygulanmasını engellemez*." Hükmü amirdir. Dolayısıyla TKHK hükümleri incelenip TTK hükümleri ile karşılaştırıldığında sigortacı ile sigorta ettiren arasındaki sigorta sözleşmesinden doğan uyuşmazlıklarda sigorta ettiren tüketici sıfatına sahip olduğu durumlarda Tüketici Mahkemelerinin görevli olacağını kabul etmek gerekir. Rücu davaları da sigortacı ve sigorta ettiren arasındaki ilişkiye dayandığından aynı kriteri uygulayarak sigorta ettirenin tüketici sıfatına sahip olup olmamasına göre görevli mahkemeyi tayin etmek gerekir. Sigorta ettiren tüketici ise tüketici mahkemeleri görevli olacaktır Ancak sigorta sözleşmesinin karşı tarafı tüketici sıfatına sahip değilse Tüketici Mahkemelerini görevinden söz edilemeyecektir. ZMMS de sigorta sözleşmesinin sigortacı tarafı her halükarda bir anonim şirket olacağından tacir sıfatını da haizdir. Diğer taraf (sigorta ettiren) tacir sıfatına sahipse ve ticari işletmesine ilişkin ZMMS poliçesi yapmışsa sigorta ettiren tüketici sayılmayacağından görevli mahkeme Asliye Ticaret Mahkemesi olacaktır. Diğer tarafın esnaf sıfatına sahip olması olasılığında da bu hal TKHK'da zikredilen "mesleki faaliyet" olarak nitelendirileceğinden yine bu kimselere karşı açılacak rücu davaları da ticaret mahkemelerinde görülecektir.

Yargıtay kararında "…*Dava, rücuen tazminat istemine ilişkindir. 6502 sayılı Kanuna göre, davalı sigortalı tüketici, taraflar arasında yapılan sigortacılık hizmeti ise; kanunun tanımladığı anlamda tüketici işlemidir. 6502 sayılı Kanunun; tüketici işlemleri ile tüketiciye yönelik uygulamaların tüketici mahkemelerinde çözümünü öngören 73. maddesi hükmü ile, "Taraflardan birini tüketicinin oluşturduğu işlemler ile diğer kanunlarda düzenleme olması bu işlemin tüketici işlemi sayılmasını ve bu Kanunun göreve ilişkin hükümlerinin uygulanmasını engellemeyeceğini" düzenleyen 83/2. maddesinin açık hükmü nedeniyle somut uyuşmazlığa bakma görevi tüketici mahkemelerinin görev alanına girmiştir.*

Somut olayda, davacı vekilinin, davalının aracının davacı tarafından zorunlu mali mesuliyet sigortası ile sigortalandığı, davalının ehliyeti bulunmadığı halde aracı kullanırken kaza

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

yaptığı, bu nedenle, karşı tarafın zararının şirketlerince ödendiğini ileri sürerek ödenen zararın davalıdan tahsili istemiyle dava açtığı ve dava tarihi olan 25/07/2014 tarihi itibariyle, yürürlüğe girmiş olan, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanunun 3, 73/1 ve 83/2 maddeleri uyarınca davaya bakma görevinin tüketici mahkemelerine ait olduğu nazara alındığında, uyuşmazlığın tüketici mahkemesinde görülüp sonuçlandırılması gerekir." şeklinde belirtilmiştir (Yargıtay 20. HD. 10.05.2016T. 2016/3520E. 2016/5331K.).

Yargıtay kararında uyuşmazlığın tüketici mahkemesinde görülmesi gerektiği karar verilmiştir.

Yargıtay kararında *"...Dava, zorunlu mali sorumluluk sigorta sözleşmesinden kaynaklanan sigortalıya yönelik rücuan tazminat istemine ilişkindir. Bakırköy 5. Tüketici Mahkemesince, tarafların mesleki amaçla hareket ettiği tüketici olarak sayılamayacağı gerekçesiyle görevsizlik kararı verilmiştir. Bakırköy 3. Asliye Ticaret Mahkemesi tarafından ise uyuşmazlığın tüketici işleminden kaynaklandığı gerekçesiyle görevsizlik yönünde hüküm kurulmuştur.*

Bir hukukî işlemin sadece 6502 sayılı Kanunda düzenlenmiş olması tek başına o işlemden kaynaklanan uyuşmazlığın tüketici mahkemesinde görülmesini gerektirmez. Bir hukukî işlemin 6502 sayılı Kanun kapsamında kaldığının kabul edilmesi için taraflardan birinin tüketici olması gerekir. Somut uyuşmazlıkta davalı şirketin, kendisine ait aracın zorunlu mali mesuliyet sigorta poliçesi ile davacı sigorta şirketince sigortalandığını, sigortalı aracın karıştığı trafik kazası sonucu aracı hasar gören üçüncü kişi için ödenen bedelin, aracın alkollü ve ehliyetsiz sürücüye kullandırıldığı iddiası ile sigortalıdan rücuan tahsilini talep ettiği anlaşılmıştır.

Buna göre davalı şirket olup mesleki amaç ile hareket ettiği, taraflar arasında tüketici işlemi bulunmayıp sigorta hukukundan kaynaklanan uyuşmazlığın Bakırköy 3. Asliye Ticaret Mahkemesinde görülerek sonuçlandırılması gerekmektedir." şeklinde belirtilmiştir (Yargıtay20HD. 18.04.2016T. 2016/2798E. 2016/4683K.).

Yargıtay kararını incelediğimizde davalının şirket olması ve mesleki amaçla hareket etmesinden ötürü tüketici işleminin olmadığı ve Asliye Ticaret Mahkemesinde rücu davasının görülmesi gerektiği belirtilmiştir.

2.4.2. Yetkili Mahkeme

Rücu davasında görevli mahkemenin belirlenmesinin yanı sıra, davanın hangi yer mahkemesinde açılabileceği diğer bir ifadeyle yetkili mahkemenin de belirlenmesi gerekmektedir.

TKHK m. 73/5 hükmü "*Tüketici davaları, tüketicinin yerleşim yerinin bulunduğu yerdeki tüketici mahkemesinde de açılabilir*." şeklinde belirtilmiştir. Tüketici işlemi kapsamında olmayan trafik sigortası sözleşmelerine ilişkin rücu davasında ise HMK m.6 "*Genel yetkili mahkeme, davalı gerçek veya tüzel kişinin davanın açıldığı tarihteki yerleşim yeri mahkemesidir*." hükmü uygulama alanı bulacaktır.

Sigortacının rücu hakkına dayanarak açtığı davalarda yetki şartının uygulanabilirliğini incelediğimizde ise rücu davasının tüketici işlemi veya ticari işlem niteliğinde olup olmadığına göre farklılık göstermektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun (HMK) '*Yetki sözleşmesi'* başlıklı m.17 hükmü "*Tacirler veya kamu tüzel kişileri, aralarında doğmuş veya doğabilecek bir uyuşmazlık hakkında, bir veya birden fazla mahkemeyi sözleşmeyle yetkili kılabilirler. Taraflarca aksi kararlaştırılmadıkça dava sadece sözleşmeyle belirlenen bu mahkemelerde açılır*." şeklinde belirtilmiştir. Aynı Kanunun '*Yetki sözleşmesinin geçerlilik şartları'* başlıklı m.18 hükmünde "*Tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri konular ile kesin yetki hâllerinde, yetki sözleşmesi yapılamaz. Yetki sözleşmesinin geçerli olabilmesi için yazılı olarak yapılması, uyuşmazlığın kaynaklandığı hukuki ilişkinin belirli veya belirlenebilir olması ve yetkili kılınan mahkeme veya mahkemelerin gösterilmesi şarttır."* şeklinde belirtilmiştir.

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 17. maddesi uyarınca, yetki sözleşmesi akdetme yetkisi münhasıran tacirler ile kamu tüzel kişilerine tanınmıştır. Dolayısıyla, taraflardan birinin tüketici olduğu sözleşmelerde yer alan yetki şartları geçersiz olacaktır.

Tüketici işlemi kapsamında kalan rücu davalarında, sigorta sözleşmesinde yer alan yetki şartı geçersiz olurken, tüketici işlemi kapsamında bulunmayan trafik sigortası sözleşmelerinden kaynaklanan rücu davalarında taraflarca yapılan yetki anlaşmaları geçerli olacaktır.(Misili, 2017,s.587). Aynı zamanda yetki anlaşması yapılırken HMK m.18 de belirtilen geçerlilik şartlarına da uyulması gerekmektedir.

2.5. Zamanaşımı

TTK m.1420/1 hükmü *"Sigorta sözleşmesinden doğan bütün istemler, alacağın muaccel olduğu tarihten başlayarak iki yıl ve 1482 nci madde hükmü saklı kalmak üzere, sigorta tazminatına ve sigorta bedeline ilişkin istemler her hâlde rizikonun gerçekleştiği tarihten itibaren altı yıl geçmekle zamanaşımına uğrar*." şeklinde belirtilmiştir.

Sorumluluk sigortalarında da TTK m. 1482 hükmü "*Sigortacıya yöneltilecek tazminat istemleri, sigorta konusu olaydan itibaren on yılda zamanaşımına uğrar*." şeklinde belirtilmiştir.

Bu durumda, sigortacı tarafından açılacak rücu davasının tazminatın ödenmesinden itibaren 2 yıl ve her halde ödemeye neden olan zararın meydana geldiği tarihten itibaren 10 yıl içinde açılması gerekmektedir (Damar, 2022, s. 285).

Karayolları Trafik Kanunu m.109 hükmü motorlu araç kazalarından doğan rücu taleplerine ilişkin olup KTK m.109/4 "*Motorlu araç kazalarında tazminat yükümlülerinin birbirlerine karşı rücu hakları, kendi yükümlülüklerini tam olarak yerine getirdikleri ve rücu edilecek kimseyi öğrendikleri günden başlayarak iki yılda zamanaşımına uğrar.*" şeklinde belirtilmiştir. Sigortacının sigorta ettirene karşı açtığı rücu davasında KTK m.109 hükmü uygulama alanı bulamayacak olup zamanaşımı bakımından TTK m.1420 ile 1482 hükümleri uygulanabilecektir. Bununla birlikte, trafik kazası nedeniyle ortaya çıkan zararlar kapsamında sigortacının sigorta ettiren dışındaki üçüncü kişilere karşı ileri sürdüğü rücu talepleri ile sigortacılar arasında yöneltilen rücu istemleri bakımından, KTK m. 109/4'te düzenlenen zamanaşımı süresi uygulanması gerekir (Damar, 2022, s. 285).

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

3. SONUÇ

Sigortacının sigorta sözleşmesi kapsamında zarar görene yaptığı ödeme sonrasında, belirli şartların gerçekleşmesi hâlinde ödediği tutarı sorumlusundan talep edebilmesini sağlayan rücu hakkı, sigorta hukukunda önemli bir yere sahiptir. Bu hakkın kullanılması amacıyla açılan rücu davası ile sigortacı yaptığı ödeme nedeniyle sigorta ettirene başvuru yolunu kullanmaktadır.

Rücu davasının açılabilmesi için öncelikle sigortacının sigorta sözleşmesi kapsamında bir ödeme yapmış olması gerekmektedir. Bununla birlikte, sigortacının zarar görene ödeme yapmış olması tek başına rücu hakkının doğması için yeterli olmayıp ilgili rücu şartlarının da gerçekleşmiş olması aranmaktadır.

Rücu davasında sigortacı, zarar görene yaptığı ödeme nedeniyle sorumlu kişiden ödediği tutarın karşılanmasını talep edebilecektir. Ayrıca, rücu davasında sigortacının talep edebileceği miktar, yalnızca zarar görene yapılan sigorta tazminatı ile sınırlı olmayıp temerrüt faizi, yargılama giderleri ve makul giderleri de kapsayabilecektir.

Sigortacı sigorta sözleşmesinden kaynaklanan def'ilerini zarar gören üçüncü kişilere karşı ileri süremeyecek olup sigorta sözleşmesi ve ilgili mevzuat kapsamında tazminatın kaldırılmasını veya azaltılmasını sağlayabileceği oranda bu hususları sigorta ettirene karşı rücu hakkı kapsamında ileri sürebilecektir.

Araç devri halinde sigorta sözleşmesinin sona ermesine rağmen 15 günlük süre boyunca yeni işleten lehine sigorta teminatının belirli bir süre devam etmesine ilişkin düzenleme, Anayasa Mahkemesi tarafından ölçülülük ilkesine aykırı bulunmuştur. Dolayısıyla, bu süre içerisinde gerçekleşen bir kazada sigortacının rücu sebeplerinin bulunması halinde, rücu talebinin eski işletene değil, zarardan sorumlu olan yeni işletene yöneltilmesi gerekecektir. Eski düzenlemenin ölçülülük ilkesine aykırı olmasından ötürü Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu kararın isabetlidir.

Sigortacının sigorta ettirene yönelttiği rücu talebinden doğan davalarda KTK m. 109'un uygulanması söz konusu olmayacaktır. Bu tür uyuşmazlıklarda zamanaşımına ilişkin değerlendirme, TTK m. 1420 ve m. 1482'de yer alan düzenlemeler esas alınarak yapılmalıdır. Rücu davasının, sigorta tazminatının ödendiği tarihten itibaren iki yıl ve her halde ödemeye neden olan zararın meydana geldiği tarihten itibaren on yıl içinde açılması gerekmektedir.

Rücu davası, niteliği itibarıyla malvarlığına ilişkin bir dava olup aynı zamanda tazminat ve eda davası niteliğindedir. Rücu davasında görevli mahkemenin belirlenmesinde ise tarafların hukuki sıfatlarının dikkate alınması gerekmektedir. Bu kapsamda, sigorta ettirenin tüketici sıfatını taşıdığı durumlarda Tüketici Mahkemeleri görevliyken, sigorta ettirenin ticari veya mesleki faaliyeti kapsamında hareket ettiği durumlarda görevli mahkeme Asliye Ticaret Mahkemesi olacaktır. Rücu davasında yetki bakımından ise tüketici işlemi niteliğindeki trafik sigortası sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıklarda tüketicinin yerleşim yeri mahkemesinde dava açılabilmesi ve yetki anlaşmalarının geçersiz olması söz konusu iken, tüketici işlemi kapsamında olmayan rücu davasında ise genel yetki kuralları uygulanmakta ve yetki anlaşması yapılabilmektedir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

KAYNAKÇA

Arslan, A. S. (2010). Zorunlu mali sorumluluk sigortasından doğan rücu davaları. *TBB Dergisi, (88),* 195–224.

Damar C. (2022). *Sigortacının Kanuni Halefiyeti ve Rücu Hakkı.* Seçkin Yayıncılık.

Günay, E. (2025). *Trafik kazalarından kaynaklanan davalar*. Seçkin Yayıncılık.

Misili,S. (2017). Karayolları motorlu araçlar zorunlu mali sorumluluk sigortası genel şartları uyarınca sigortacının sigorta ettirene rücu davası. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,(133),*577-648.

Odabaşı Anşin, N. N. (2019). *Karayolları trafik kanunu kapsamında sigortacının hukuki sorumluluğu* [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi].

Özdağ Yılmaz, A. (2024). *Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortasında Sigortacının Sigorta Ettirene Rücu Hakkı*. Yetkin Yayınları.

Taşdemir, O. (2022). *Sigorta Hukukunda Halefiyet ve Rücu*. Adalet Yayınevi.

https://sozluk.adalet.gov.tr/R%C3%BCcu Erişim tarihi: 30.08.2026

MAHKEME KARARLARI

Bölge Adliye Mahkemesi 17. Hukuk Dairesi. (2019, 9 Nisan). 2018/879E. , 2019/778K. https://mevzuat.sinerjias.com.tr/ (Erişim tarihi: 13.08.2026)

Yargıtay 17. Hukuk Dairesi, (2020, 29 Ocak). 2018/695E. ,2020/251K. https://mevzuat.sinerjias.com.tr/ (Erişim tarihi: 13.08.2026)

Anayasa Mahkemesi, (2024, 23 Ocak). 2023/130E. ,2024/17K. https://www.anayasa.gov.tr/tr/kararlar-bilgi-bankasi/ (Erişim tarihi:13.08.2026)

Yargıtay 20. Hukuk Dairesi, (2016, 10 Mayıs). 2016/3520E. 2016/5331K. https://mevzuat.sinerjias.com.tr/ (Erişim tarihi:14.08.2026)

Yargıtay 20 Hukuk Dairesi, (2016,18 Nisan). 2016/2798E. 2016/4683K. https://mevzuat.sinerjias.com.tr/ (Erişim tarihi:14.08.2026)

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

AVRUPA KONSEYİ'NİN İDAREYE TAVSİYE ETTİĞİ YASALARA VE HUKUKİ AMACA UYGUNLUK İLKESİ'NİN İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğretim Üyesi, Burak KAYA

Giresun Üniversitesi, sayhanburak@hotmail.com - 0009-0003-6625-3748

ÖZET

Bu çalışmada Avrupa Konseyi'nin tavsiye ettiği bireyler ve idari makamlar arasındaki ilişkilerle ilgili idare hukuku ilkelerinden biri olan yasalara ve hukuki amaca uygunluk ilkesi insan hakları bağlamında üniversite örnekleriyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı kamu yöneticilerinin tesis ettiği işlemlerde oluşan insan hakları ihlallerini en aza indirgemektir. Çalışmada nitel analiz yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanı kapsamı kamu idaresiyle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda çalışmaya ilişkin temel kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle idare kavramının tanımı ve kamu idaresi ile özel idare arasında ayrım yapılmıştır. Daha sonra kamu idaresi organik ve fonksiyonel anlamda tanımlanmaya çalışılmıştır. Kamu idaresine ilişkin temel kavramlar açıklandıktan sonra yasalara ve hukuki amaca yönelik ilkenin asıl unsuru olan idarenin kanuniliği ilkesi, yani idarenin tesis ettiği işlemlerde kanuna dayanma ve kanuna aykırı olamama ilkeleri mahkeme kararlarıyla birlikte örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise tespit edilen olgulara ve eksikliklere yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Konseyi, İnsan Hakları, Yasalara ve Hukuki Amaca Uygunluk, İdarenin Kanuniliği, Kanuna Dayanma, Kanuna Aykırı Olamama.

An Assessment of the Principle of Conformity with Laws and Legal Aims, Recommended by the Council of Europe to the Administration, in the Context of Human Rights

ABSTRACT

This study evaluates the principle of conformity to law and legal purpose, one of the administrative law principles recommended by the Council of Europe regarding relations between individuals and administrative authorities, within the context of human rights, using university examples. The aim of the study is to minimize human rights violations occurring in the actions of public administrators. A qualitative analysis method was applied in the study. The scope of the study is limited to public administration. In this context, the fundamental concepts related to the study are explained. First, the definition of the concept of administration and the distinction between public administration and private administration are made. Then, public administration is defined in organic and functional terms. After explaining the

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

fundamental concepts of public administration, the principle of legality of administration, which is the main element of the principle of conformity to law and legal purpose, i.e., the principles that the actions of the administration must be based on law and cannot be contrary to law, are explained with examples, along with court decisions. In the conclusion, suggestions are made regarding the identified facts and shortcomings.

Keywords: Council of Europe, Human Rights, Compliance with Laws and Legal Aims, Legality of Administration, Based on Law, Impossibility of Being Unlawful.

1. GİRİŞ

İdare tesis ettiği işlemlerde anayasal ve kanuni düzenlemelere göre hareket etmelidir. Anayasal ve kanuni düzenlemeler yasama organı tarafından idarenin ve dolayısıyla kamu yöneticilerinin hareket alanını ve sınırlarını belirlemektedir. Bu normlar kamu yöneticilerinin tesis ettiği iş, işlem ve eylemlerin objektif kriterlerini oluşturmaktadır. Objektif kriterlerin varlığı insan hakları ihlallerinin en aza indirgenmesi veya oluşabilecek insan hakları ihlallerinin tespiti için önemlidir.

Kamu yöneticileri idarenin kanuniliği ilkesine uygun hareket etmediği zaman keyfi uygulamalar başlar. Keyfi uygulamalara yol açan nedenler birkaç şekilde karşımıza çıkar. Birincisi kanuni düzenleme ve ikincil alt mevzuat yoktur. Kamu yöneticisi buna rağmen bireylerin aleyhine idari işlem tesis edebilir. Genellikle aleyhe olmayan işlemlerde bireylerin itirazı olmamaktadır. İkincisi kanuni bir düzenleme yoktur ancak idare ikincil alt mevzuat düzenlemesi yapmıştır. Burada kamu yöneticisi ikincil alt mevzuata göre işlem tesis eder. Bu da bütün ülkeyi etkileyebilecek çok tehlikeli bir duruma dönüşebilir. Örneğin bütün ülkeyi ilgilendiren bir yönetmelikle birçok insanın hayatı olumsuz anlamda etkilenebilir. Kanuni bir düzenleme vardır ancak kamu yöneticisi bu kanuna aykırı idari işlem tesis edebilir. Üçüncüsü kanuni düzenlemeyle birlikte ikincil alt mevzuatta mevcuttur. Yine de kamu yöneticisi insan haklarına aykırı bir işlem tesis edebilir.

Kamu yöneticilerinin keyfi uygulamalarını önlemek için yukarıda bahsi geçen eksikliklerin giderilmesi gerekir. Eksiklikler giderilse de farklı nedenlerle insan haklarına aykırı işlem tesis edilebilir. Bunun da önüne geçebilmek için idari, medeni ve cezai tedbirler alınmalıdır. Kamu yöneticilerinin insan hakları ihlallerini en aza indirgemek için yalnızca yasal düzenlemeler yapılması yeterli değildir. Bu durum aynı zamanda ahlaki bir sorundur. Ancak bu konu çalışmanın konusu değildir.

Bu çalışmada Avrupa Konseyi'nin tavsiye ettiği bireyler ve idari makamlar arasındaki ilişkilerle ilgili idare hukuku ilkelerinden biri olan yasalara ve hukuki amaca uygunluk ilkesi insan hakları bağlamında üniversite örnekleriyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı kamu yöneticilerinin tesis ettiği işlemlerde oluşan insan hakları ihlallerini en aza indirgemektir. Çalışmada nitel analiz yöntemi bağlamında doküman analizi yapılmıştır. Konu örneklendirmelerle desteklenmiştir. Çalışmanın kapsamı kamu idaresiyle sınırlandırılmıştır. Örnekler de üniversiteyle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda çalışmaya ilişkin temel kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle idare kavramının tanımı yapılmış ve kamu idaresi ile özel idare arasında ayrım yapılmıştır. Daha sonra kamu idaresinin organik ve fonksiyonel anlamda tanımlanmaya çalışılmıştır. Kamu idaresine ilişkin temel kavramlar açıklandıktan sonra yasalara ve hukuki amaca yönelik ilkenin asıl unsuru olan idarenin kanuniliği ilkesi yani idarenin tesis ettiği işlemlerde kanuna dayanma ve kanuna aykırı olamama ilkeleri mahkeme

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kararlarıyla birlikte örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise kamu yöneticilerinin keyfi uygulamalarını önlemeye yönelik önerilerde bulunulmuştur.

2. İDARE, KAMU İDARESİ VE ÖZEL İDARE

İdare kavramı çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu'na göre idare, "Yönetme, çekip çevirme, güdüm, yönetim, ülke işlerinin yönetilmesi, kamu hizmetlerine ilişkin hizmetlerin bütünü, bir kurumun işlerini yürüten kurul" gibi anlamlara gelmektedir ("Türk Dil Kurumu", t.y.). Literatürde ise en az iki kişinin belirli hedefleri gerçekleştirmek amacıyla kurdukları sosyal yapıya veya örgüte idare denilmektedir (Gözler ve Kaplan, 2023). Görüldüğü üzere idare, amaca uygun bir şekilde teşkilatlanmış her türlü yapıda görülebilecek bir kavramdır. Yani idare kavramı kamuda görülebileceği gibi özel kesimde de görülebilir. Bu nedenle kamu ve özel idare arasında ayrım yapmak gerekir. Kamu ve özel kesim arasında ayrım yapabilmek için idare hukukunda yer alan en temel ölçüt kamu idaresinin kamu gücünü kullanabilme yetisidir. Bu güçle kamu idaresi tek yanlı idari işlem ve düzenleyici işlem tesis edebilir. Bu işlemler idare tarafından geri alınıncaya, ilga edilinceye veya idarenin iradesi dışındaki bir sebeple sona erinceye kadar muhataplarına uygulanması zorunlu işlemlerdir (Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, 2012). Bu anlamda kamu idaresi kamu gücünü kullanan bir devlet idaresidir. Özel idare ise kamu hizmetlerine katılsa bile kamu gücüne haiz olmayan idare olarak tanımlanabilir. Bu noktada kamu idaresi ile özel idare arasında bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar şunlardır (Giritli, Bilgen ve Akgünel, 2006):

a. Kamu idaresi kamu gücüne haizdir. Özel idare ise kamu gücüne haiz değildir.

b. Kamu idaresi kamu gücüne haiz olduğu için muhataplarına karşı tek yanlı işlemler yapabilir. Özel idareler arasında ise eşitlik ilkesi geçerlidir.

c. Kamu idaresinin amacı kamu yararıdır. Yani sosyal faydadır. Ulaşım, eğitim, sağlık, adalet gibi toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak kamu idaresinin amacıdır. Özel idarenin amacı ise kar elde etmektir. Bu nedenle toplumun ortak ihtiyaçlarından ziyade kar elde edebileceği faaliyetlere yönelir.

d. Kamu idaresi kanunilik ilkesine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürür. Özel idare ise faaliyetlerinde serbesttir. Yani özel idarenin faaliyetlerinde serbestlik ilkesi geçerlidir. Böylece özel idare istediği faaliyeti üstlenebilir, bu faaliyete ara verebilir veya bu faaliyeti sonlandırabilir.

e. Yasal istisnalar haricinde kamu idaresinden kaynaklı uyuşmazlıklar idari yargıda çözümlenir. Özel idareden kaynaklı uyuşmazlıklar hukuk mahkemelerinde çözümlenir.

2.1. Organik Anlamda İdare

Kamu idaresi ile özel idare ayrımı yaptıktan sonra devletin idaresini gerçekleştiren organları da birbirinden ayırmak gerekir. 1982 Anayasası devleti üç organa ayırmıştır. Bunlar yasama, yürütme ve yargı organlarıdır. Bu organlar idare bağlamında yapısal (organik) ve işlevlerine (fonksiyonel) göre ikiye ayrılır.

Organik anlamda idare, idare organını ifade eder. Yani uzvi anlamda bir teşkilatı veya idari bir birimi ifade eder (Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, 2012). Bu noktada 1982 Anayasası'nın 7. maddesine göre yasa yapma yetkisine sahip Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) idare

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

organı değil yasama organıdır (Any., m. 7).[1] TBMM'nin idari işleri vardır. Dolayısıyla bir idari teşkilatı da vardır. Bu teşkilat 6253 sayılı Kanun ile düzenlenmiştir. 6253 sayılı Kanun TBMM idari teşkilatının kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarını düzenlemektedir ("TBMM", t.y.).[2] TBMM Başkanlığı'nın mezkur kanuna göre yaptığı işlemler siyasi değil, idaridir. 1982 Anayasası'nın 8. maddesine göre yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı'na aittir.[3] 1982 Anayasası'nın yürütme başlıklı ikinci kısmı incelendiğinde yürütme organının içerisinde Cumhurbaşkanı dışında Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlarında bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların dışında kalan kısım idare organını oluşturmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2023). 1982 Anayasası'nın 9. maddesine göre yargı yetkisi Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından kullanılmaktadır (Any., m. 9).[4] Bu noktada bağımsız ve tarafsız mahkemelerin yürüttüğü yargılama işlemleri adından da anlaşılacağı üzere idari değil yargısaldır. Bağımsız ve tarafsız mahkemelerin de idari işleri vardır. 2802 sayılı Kanun ile hakim ve savcıların özlük haklarına ilişkin yapılacak işlemler idaridir.[5] Bütün bunların dışında fakülte idaresi, mahalli idareler, merkezi idare gibi vb. idarelerde organik anlamda yani uzvi veya şekli anlamda idaredir (Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, 2012).

2.2. Fonksiyonel Anlamda İdare

Fonksiyonel anlamda idare kamusal bir otoritenin maddi ve hukuki etkinliklerinin bütününü ifade etmektedir (Atay, 2006). Gözler, fonksiyonel anlamda idareyi maddi ve şekli (organik) olmak üzere iki kriterde incelemiştir (Gözler ve Kaplan, 2023). Maddi kriterde fonksiyonun maddi özelliğine bakılmaktadır. Örneğin yasa yapma yetkisi yasama organından bağımsız olarak ele alınır. Yasama organının birel işlem niteliğindeki yetkileri bulunduğu göz önüne alındığında maddi kriterin konuyu açıklamakta yetersiz kaldığı görülecektir. Şekli kriterde ise devlet fonksiyonlarının yaptığı işlemlerin genel ya da birel olmasına gerek yoktur. Atay'ın da ifade ettiği üzere devlet organlarının yaptığı maddi ve hukuki işlemlerin tümü şekli kriter olarak tanımlanabilir (Atay, 2006). Bu noktada yasama organının işlemleri yasama fonksiyonunu, yargının yargısal işlemleri yargı fonksiyonunu ve yürütmenin siyasi işler dışında kalan işlemleri de idari fonksiyonu oluşturur (Gözler ve Kaplan, 2023). Bütün bunların dışında bir fakülte dekanının idari işlem ve eylemlerde idari fonksiyon olarak nitelendirilebilir.

3. YASALARA VE AMACA UYGUNLUK İLKESİ

Avrupa Konseyi yasalara ve hukuki amaca uygunluk ilkesini, "İdari makamlar hukuka uygun olarak ve yetkilerini tanımlayan kurallar çerçevesinde hareket etmelidir. Keyfi kararlar alamaz." şeklinde açıklamaktadır (Avrupa Konseyi, 2018).

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 2007 yılı 7 sayılı tavsiye kararının 2. maddesinde idarenin faaliyetlerini kanun çerçevesinde yapması; takdir yetkisi kullandığında dahi keyfi uygulamalar yapmaması; kuruluş, işleyiş ve faaliyetlerinde iç ve uluslararası hukuk genel ilkelerine uyması; iç düzen kurallarına uyması ve yetkilerini sadece verilen amaca göre ve

[1]1982 Anayasası'nın 7. maddesi şöyledir: *"Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Bu yetki devredilemez."* Bkz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/
[2]6253 sayılı Kanun için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/
[3]1982 Anayasası'nın 8. maddesi şöyledir: *"Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir."* Bkz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/
[4]1982 Anayasası'nın 9. maddesi şöyledir: *"Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır."* Bkz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/
[5]2802 sayılı Kanun için bkz. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2802&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

kanun ve vakıaların izin verdiği biçimde ve ölçüde kullanması gerektiği vurgulanmıştır (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2007).

3.1. İdarenin Kanuniliği

Avrupa Konseyi yasaya ve amaca uygunluk ilkesinde aslında literatürde yer alan idarenin kanuniliği ilkesini açıklamaktadır. İdarenin kanuniliği ilkesi hukuk devletinin olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Aksi durumda idarecilerin keyfi uygulamaları kaçınılmaz olacaktır. İdarenin kanuniliği ilkesi, bir idarenin işlem ve eylemlerini kanuna dayanarak yapması ve kanuna aykırı bir idari işlem ve eylem yapamaması anlamına gelmektedir (Özgen, 2022). İdarenin kanuniliği ilkesinin istisnaları vardır. 1982 Anayasası'nda düzenlendiği üzere olağan dönem Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri bu ilkenin istisnalarıdır (Yıldırım, 2019). Dolayısıyla herhangi bir konuyla ilgili idari işlem tesis edecek idari makam o konuyu yönetmelikle veya adsız düzenleyici işlemlerle gerçekleştiremez. Ancak konuya ilişkin yönetmelik veya adsız düzenleyici işlem bir kanuna veya olağan dönem Cumhurbaşkanlığı kararnamesi gibi istisnai bir düzenleyici işleme dayanıyorsa idari işlem veya eylem gerçekleştirilebilir.

Bireylerin idari makamların yetkilerini kapsamlı bir şekilde anlayabilmesi için yasama organı tarafından yapılan düzenlemelerin hukuk kalitesine sahip olması gerekir. Şeklen bir kanunun varlığı yeterli değildir. Bu yalnızca kanuniliği ifade eder (Yolcu, 2022). Şeklen bir kanunun varlığı insan haklarını koruyucu bir nitelikte olmayabilir. İdari makamların yetkilerini düzenleyen bu tür düzenlemeler (kanunlar) erişilebilir, kesin, öngörülebilir, keyfi uygulamalara karşı bireyleri koruyucu nitelikte olmalıdır (Soldatenko/Ukrayna Davası, 2009). Böylece hem bireylerin hem de idarenin hukuk güvenliği sağlanmış olur. Nitekim Anayasa Mahkemesi, Bursa 4. İcra Hukuk Mahkemesi'nin somut norm davası başvurusunda, kanunların şeklen düzenlenmesinin yeterli olmadığını, keyfi uygulamalara yol açmayacak şekilde belirli ve öngörülebilir olması gerektiğini; hukuk devleti ilkesi bağlamında hem bireyler hem de idare perspektifinde kuşkuya yer vermeyecek şekilde açık, kesin, anlaşılabilir, objektif, uygulanabilir ve keyfi uygulamalara karşı bireyleri koruyucu olması gerektiğini ve bütün bunların hukuk güvenliği açısından zorunlu olduğunu ifade etmiştir (Anayasa Mahkemesi, 2026).

3.1.1. Kanuna Dayanma

İdare tarafından tesis edilecek işlemlerin kanuna dayanması gerekir. Kanuna dayanmadan tesis edilecek bir işlem hukuka aykırı olacaktır. Doğal olarak insan hakları ihlalleri oluşacaktır. Örneğin Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencisi olan bir kişi 2016 yılında mahkeme kararıyla ön ismini E. olarak değiştirmiştir. Başka bir mahkeme kararıyla da 2018 yılında kadın olan cinsiyetini erkek olarak değiştirmiştir. Bu kişi 2014 yılında Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden mezun olmuştur. Mezuniyet bilgileri de eski isim ve cinsiyet bilgilerine göre düzenlenmiştir. E. D. ise diplomasının yeni kimlik bilgilerine göre düzenlenmesini üniversiteden talep etmiştir. Üniversite ise 2547 sayılı Kanun'da buna ilişkin bir hükmün bulunmadığını talep edilmesi halinde diplomanın uygun bir yerine isim değişikline ilişkin bilgi notu düşülebileceği cevabını vermiştir.[6] Bunu da yönetmelik ve yönergeye dayanarak yapmıştır. Çünkü 2547 sayılı Kanun'da böyle bir düzenleme yoktur. Dolayısıyla Bartın Üniversitesi idaresi kanuna dayanma ilkesine aykırı bir şekilde idari işlem tesis etmiştir. Kanuni bir düzenleme olmaması nedeniyle tesis edilen bu idari işlem hem kanunilik hem de kanunla öngörülme ilkesine aykırıdır (Anayasa Mahkemesi, 2026).

[6] 2547 sayılı Kanun için bkz. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2547&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (10.08.2026)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Başka bir örnekle; X Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde görevli bir öğretim üyesinin hakkında başlatılan inceleme sonuçlandırılmıştır. İnceleme sonucunda ilgili öğretim üyesi hakkında soruşturma açılmasına yer olmadığına dair yazılan ifadeden sonra *"Her ne kadar soruşturma açılması uygun görülmemiş olsa da akademik teamüllere ve profesyonelliğe uygun olarak tarafsız, şaibeye ihtimal vermeyecek şekilde davranış sergilenmesinin ve ders yönetiminin kurumsal 'akreditasyon' sürecinin gerektirdiği niteliklere uygun olarak yürütülmesi gerekliliği konusunda gerekli hassasiyetin dikkate alınması hususunda bilgilerinizi ve gereğini rica ederim."* ifadesinin yazılması da kanuna dayanmadığı için hukuka aykırılık oluşturmaktadır (Giresun İdare Mahkemesi, 2026).[7] Çünkü 2547 sayılı Kanun'da buna benzer ifadelerin yazılabileceğine dair bir düzenleme yoktur. 2547 sayılı Kanun'un 53. maddesinde disiplin cezaları tek tek sayılmıştır. Bu disiplin cezaları arasında dikkat, özen ve/veya hassasiyet gösterilmesi gibi bir yazılı ikazda bulunmaya dair bir düzenleme bulunmamaktadır. Aynı Kanun'da ön incelemeye ilişkin herhangi bir hükümde ihdas edilmemiştir. Dolayısıyla ön inceleme sonucunda dikkat, özen ve/veya hassasiyet gösterilmesi gibi bir yazılı ikazda bulunmaya dair bir düzenleme bulunmamaktadır. Hasılı X Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlık makamı yetkisi dışında yeni bir yaptırım türü oluşturmuştur. Burada fonksiyon gaspı vardır. Çünkü X Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı, yasama organının düzenlemekle yetkili olduğu konuda onun yerine geçerek işlem tesis etmiştir (Danıştay, 2020). Dolayısıyla idare hukuku bağlamında yoklukla maluldür. Mezkur ifade hem kanunilik hem de kanunla öngörülme ilkesine aykırı olması sebebiyle insan haklarına da aykırıdır. Böyle bir işlemin akademisyen daha başvurmadan önce dekanlık tarafından geri alınması gerekir. Ancak Danıştay kararları bağlamında yöneticilerin mevzuatı bilmediği düşünülemediğine göre zaten işlemin en baştan tesis edilmemesi gerekirdi.

Nitekim Antalya 5. İdare Mahkemesi'nin 15.06.2021 tarihli, 2021/219 esas ve 2021/576 numaralı kararında ve Konya Bölge İdare Mahkemesi 1. İdari Dava Dairesi'nin 22.09.2021 tarihli, 2021/1673 esas ve 2021/1371 numaralı kararında; devlet memurlarına verilecek disiplin cezalarının tek tek sayıldığı, sayılanların dışında bir ceza verilemeyeceği ve kanunla öngörülmemiş yeni bir yaptırım türünün oluşturulamayacağı dolayısıyla dikkat, özen ve/veya hassasiyet gösterilmesi gibi bir yazılı ikazda mevzuata ve hukuka uyarlık bulunmadığı yönünde karar vermiştir (Erdoğmuş, 2025).

Danıştay 12. Dairesi ise soruşturmaya gerek duyulmasa veya ceza verilmese dahi idari inceleme veya soruşturmaların sonucunda tutum ve davranışlarda dikkat, özen ve/veya hassasiyet gösterilmesi gibi ifadelere yer verilmesinin davacıyı etkileyecek (atama, ceza, taltif, terfi ve görevlendirme gibi konularda) bir durum olduğunu (Danıştay, 2016); disiplin cezalarının 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK)'nun 125. maddesinde sayıldığını dolayısıyla bu cezaların dışında yazı ile ikaz edilmeye yönelik işlem tesis edilmesine olanak bulunmadığını ifade ederek dava konusu işlemin iptaline karar vermiştir (Danıştay, 2021; Danıştay, 2016). Çünkü bu karar davacının özlük dosyasında saklanacaktır. Dolayısıyla idare bu yazısıyla atama, ceza, taltif, terfi ve görevlendirme gibi konularda takdir yetkisini kullanabilir.

Anayasa Mahkemesi de bu türden yazıların ifade özgürlüğüne müdahale oluşturduğunu ifade etmiştir (Anayasa Mahkemesi, 2019). İzmir 6. İdare Mahkemesi'nin bu türden bir işlemin kesin ve yürütülebilir bir işlem olmaması nedeniyle inceleme yapmaksızın davanın reddine karar vermesi üzerine açılan davada Anayasa Mahkemesi mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğine dolayısıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir (Anayasa Mahkemesi, 2026).

[7]Dersdest dava için bkz. Giresun İdare Mahkemesi, 2026/704 esas numaralı dosya.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Kanuni bir düzenleme olmamasına rağmen idareciler yine de idari işlem tesis edebilmektedir. Yukarıdaki üniversite örnekleri burada misal olarak verilebilir. Bu tür işlemlerin objektif kriterleri kanunla belirlenmediğinden veya is'titaf denetiminin genellikle idareciyi koruyucu bir yönü bulunduğundan keyfi uygulamalara yol açması kuvvetle muhtemeldir. Düşünülürse zaten ortada idarecinin dayandığı bir kanuni düzenleme yoktur. Kanuni düzenleme olmadığından yapılan idari işlemin muhatabını bu tür keyfiliklerden koruyacak kanuni bir düzenleme de yoktur. Dolayısıyla bu durum iki şey ortaya çıkarır. Birincisi idarecilerin keyfi olarak idari işlem veya eylem tesis etmesine yol açar. Bu durum en tehlikelisidir. Örneğin inancı gereği başörtüsü takan, namaz kılan, oruç tutan veya siyasi olarak Türkiye Devleti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a kanunlar çerçevesinde destek veren bir öğretim üyesi hakkında bu nedenlerden değil de sırf ideolojik nedenlerle ancak kanunla öngörülmemiş farklı konularda keyfiyeti belli olmayan birçok idari işlem tesis edilebilir. Yani asıl sebep öğretim üyesinin inancı veya siyasi görüşü olabilir. Amaç ise bu öğretim üyesini sindirmek, korkutmak, idarecinin benimsediği kendi çizgisine getirmek, ileride idareci olmasını engellemek v.s. olabilir. Halbuki idari işlem ve eylemlerde netice aynı bile olsa idareciler işlem tesis ederken yetkilerine uygun bir sebep ve amaçla hareket etmelidir. Bu durum Fransız hukukunda 'kamusal yetkinin kötüye kullanılması' şeklinde ifade edilen bir doktrindir (Avrupa Konseyi, 2018). İkincisi bu tür idari işlem veya eylemlerin iptali için aylarca yazılacak dilekçeler, idari yargıda açılacak ve yıllarca sürecek davalar ve diğer baskı yöntemleri bir araç haline getirilebilir. Hasılı kötü bir idarecinin kanuna dayanmadan veya kanuna aykırı olarak ve kamu yararı, kamu hizmeti, hizmet verimliliği gibi asli sebep ve amaçlarla değil de farklı (kişisel, üçüncü kişiye yarar sağlama gibi) sebep ve amaçlarla idari işlem veya eylem tesis etmesinin sonucunda; devletine, milletine ve insanlığa faydalı olmak amacıyla en az yirmi yıl eğitim almış ve ömür boyu da öğrenmeye ve öğretmeye devam edecek bir öğretim üyesinin en kıymetlileri yani sağlık ve zamanını yitirmelerine sebep olacaktır. Öğretim üyesi için böyle sonuçlara yol açacak idari işlemi tesis eden dekanın veya rektörün liyakatsizliği ve fiillerinin disiplin hukuku bağlamında karşılıksız kalması ise elbette başka bir konudur.

İşte bu tür durumlar yıllarca sürecek idari yargı davalarına yol açmaktadır. Bu şekilde davranan yöneticiler devletin, kamu idarelerinin ve mahkemelerin iş yükünü artırmaktadır. Diğer taraftan akademisyen araştırmadan ziyade bu tür davalara yönelerek vakit kaybetmektedir. Bu durumda da insanlık yeni araştırmalardan yoksun bırakılmaktadır. Ayrıca akademisyenin psikolojisine, aile yaşamına ve çevresine etkileri de olacaktır. Belki gerçekte sırf siyasi veya inancı dolayısıyla akademisyen için bu tür işlemler tesis edilmektedir. Belki de idareciler bu tür durumları mobing aracı olarak kullanmaktadır. Düşünüldüğünde idareciler bu tür keyfi işlemlerle akademisyenleri birçok dava, inceleme veya soruşturmayla uğraştırabilir. Böyle bir yöneticinin keyfi uygulamalarının devlete ve millete zararları galiba anlaşılmıştır. Bu tür keyfi uygulamalar gerçekleştiren, liyakat sahibi olmayan ve hukuka uygun hareket etmeyen kamu yöneticilerinin idari makamlara atanmaması gerekir. Ayrıca 2547 sayılı Kanun'un disiplin cezalarına dair hükümleri irdelendiğinde amire yönelik yapılan fiillere ilişkin birçok düzenleme yapılmışken bu tür keyfi idari işlem veya eylem tesis eden veya mobing uygulayan amirler için herhangi bir düzenleme yoktur. Bu nedenle 2547 sayılı Kanun'a buna ilişkin hükümler eklenmelidir.

3.1.2. Kanuna Aykırı Olamama

İdare tarafından tesis edilecek işlemlerin kanuna aykırı olmaması gerekir. Kanuna aykırı olarak tesis edilecek bir işlem hukuka aykırı olur. Dolayısıyla insan haklarına da aykırı olur. Kanuna dayanmama ve kanuna aykırı olma hali kötü idarede sık sık rastlanabilen bir durumdur. Kötü idare, idarecilerin kişiliği, karakteri, ideolojisi; örgüt üyelerinin ve kötücül davranışları besleyen bir çevrenin fonksiyonudur. Anlaşılabileceği şekilde kötü idare, idarecilerin kanuna

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

aykırı hareket etmesi, dürüst olmaması, hatalı yönetmesi, çeşitli yöntemlerle mobing uygulaması veya önyargılı olması sonucu oluşan yönetim biçimidir (Koç, 2018). Örneğin herhangi bir üniversitede bir öğretim üyesi için yürütülen idari bir inceleme veya soruşturmada toplanan tüm delillerin dosya içerisinde bulunması gerekir. Dosyanın içerisinde bulunan delillerin bir kısmının çıkarılması esası etkileyecektir. Bu delillerin ideolojik sebeplerle sırf öğretim üyesine disiplin cezası vermek amacıyla dosyadan çıkarılması kanuna aykırıdır ve insan hakları ihlalini oluşturacaktır. Bürokratik vesayet ve idarenin kötülüğü sonucunda yine sırf disiplin cezası vermek amacıyla delillerin dosyadan çıkarılması kanuna aykırıdır ve insan hakları ihlalini oluşturacaktır.

Başka bir örnekle 2547 sayılı Kanun'da öğretim üyelerinin nasıl atanacağına dair düzenleme vardır. Bu Kanun'a dayanarak Öğretim Üyeliğine Yükseltilme ve Atanma Yönetmeliği de çıkarılmıştır. Buna rağmen liyakat sahibi olmayan bir akrabanın (örneğin eş, evlat gibi) veya tanıdık birisinin atanması kanuna aykırıdır. Yine bölümde ihtiyaç olmamasına rağmen kadrolaşma odaklı öğretim üyesi ataması da kanuna aykırıdır. Buna engel olabilmek amacıyla yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Üniversiteler ilana çıkmadan önce ilan bilgilerini Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'na göndermektedir. İlan buradaki uzman görevliler tarafından incelenmektedir. Bu görüş ilan için önem arz etmektedir. Kanımızca bu uzmanların bağımsız olarak çalışacağı bir kurul olmalıdır. Bu kurulun teşkilatını ve çalışma esaslarını düzenleyen bir kanun çıkarılmalıdır. Uzmanların alımı için oluşturulan kriterler aynı kalmalıdır. Ancak atama için belirlenen sayının belirli bir katı kadar uzman alınmalıdır. Örneğin kurula dört uzman alınacaksa bunun dört katı kadar aday alınmalıdır. Bütün şartları taşıyan on altı aday içerisinden dört kişinin bir kısmını Cumhurbaşkanı diğer kısmını da TBMM seçmelidir. Bu kurulun görevi yalnızca üniversite ilanlarını incelemek olmalıdır. Bu kurula kimse emir ve talimat verememelidir. Siyasete de malzeme olmamalıdır. Yani bu yönde teminatlar verilmelidir. Ancak kurulun ideolojik veya siyasi kararları ile liyakate veya başka türlü hukuka aykırı kararlarına karşı idari, medeni ve cezai düzenlemelerde yapılmalıdır. Böyle bir düzenleme Türkiye Devleti'nin bekası için çok önem arz etmektedir. Üniversiteler bilimsel üretimin merkezleridir. Bilimsel üretimlerin yapılabilmesi için liyakat esaslı kadrolaşma gerekir. Ancak bu da yeterli değildir. Öğretim üyesi kadrolarına atanmış akademisyenlere kadro güvencesi de verilmelidir. Bugün doktor öğretim üyelerinin böyle bir güvencesi yoktur. Ayrıca idari (disiplin cezaları gibi), cezai ve medeni düzenlemeler tek yönlü olmamalıdır. Yani sadece yönetilenlere dönük olmamalıdır. Unutulmamalıdır ki yönetilen akademisyenin yapacağı bir davranışı dekan da akademisyene karşı yapabilir. Örneğin bir dekan da akademisyene karşı saygısız davranabilir. Yukarıda örnekleri verilen keyfi tutum ve davranışlar ise bunun en açık ve en genel örneğini oluşturmaktadır. Buradaki amaç akademik özgürlüğü ve üniversitelerin bilimsel esaslara göre insan yetiştirmesini sağlayarak Türkiye Devleti'ne daha fazla bilimsel katkı sunmaktır. Aksi takdirde üniversiteler öğrenci mezun eden fabrikalara ve akraba, arkadaş veya ideolojik yoldaşların kadrolaştığı kamu kurumlarına dönüşür. Hakim ve savcılara ait teminatların önerideki kurul üyelerine verilmesinin sakınca doğurabileceğine yönelik itirazlar olabilir. Buna karşı savcı ve hakimlerin adaleti sağlaması kadar adaleti sağlayacak savcı ve hakimlerin yetiştirilmesinin çok önemli olduğu vurgulanmalıdır. Bunun genele yayılması ise devletin ve milletin geleceğiyle ilgilidir.

4. SONUÇ

Kötü idarenin olmadığı durumlarda idareciler, yaptığı işlemin kanuna dayanmadığını veya kanuna aykırı olduğunu fark ettiğinde veya idari işlem veya eylemin muhatabı tarafından usulüne göre idareye bildirildiğinde zaten idari işlem veya eylem kararını geri alacaktır. Eksiklik varsa giderecektir. Yanlışlık varsa düzeltecektir.

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

Kanunilik ve/veya kanunla öngörülme ilkesindeki eksiklikler ise yasama organı tarafından giderilmelidir. Bir konuda kanunla düzenleme yapılmamışsa kamu yöneticileri bu konuya ilişkin aleyhe yönetmelik veya adsız düzenleyici işlem tesis etmemelidir. Yönetmelik veya adsız düzenleyici işlem bir kanuna dayanmıyorsa kamu yöneticileri aleyhe idari işlem veya eylem tesis etmemelidir. Kanun, yönetmelik veya adsız düzenleyici işlem olmadığı zamanda da kamu yöneticileri aleyhe idari işlem tesis etmemelidir.

Bütün bunlara rağmen muhatabın aleyhine idari bir işlem veya eylem tesis edilebilir. Bu durum keyfi uygulamadan başka bir şey değildir. Keyfi uygulamaların önüne geçebilmek içinde yasama organı tarafından idari, cezai ve medeni tedbirler alınmalıdır. Örneğin Avrupa Doğru İdari Davranış Yasası'na benzer bir düzenleme ülkemize uygun bir hale getirilerek kanunlaştırılabilir. Disiplin cezaları yalnızca kamu görevlilerine dönük değil aynı zamanda kamu yöneticilerini de kapsamalıdır. Aksi durumda insan hakları ihlalleri devam edecektir.

KAYNAKÇA

Akyılmaz, B., Sezginer, M. ve Kaya, C., *Türk İdare Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012.

Anayasa Mahkemesi, Bursa 4. İcra Hukuk Mahkemesi Başvurusu, E. 2026/24, K. 2026/106, K. T. 13.05.2026, R. G. 07.08.2026-33333, https://www.resmigazete.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 07.08.2026)

Anayasa Mahkemesi, E. D. Başvurusu, B. N. 2020/37416, K. T. 05.03.2026, https://www.resmigazete.gov.tr/ (E. T. 07.08.2026)

Anayasa Mahkemesi, Umut Kara Başvurusu, B. N. 2015/2947, K. T. 06.03.2019, https://www.resmigazete.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 08.08.2026)

Anayasa Mahkemesi, Y. Ö. Başvurusu, B. N. 2022/47812, K. T. 29.01.2026, https://www.resmigazete.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 08.08.2026)

Arslan, A., Türkiye'de Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Modern Kamu Vergi/Harcama Yönetim Dinamikleri., (Ed.) Esra Çıkmaz, *Örgütlerde Modern Yönetim Dinamikleri içinde*. Özgür Yayınevi, Gaziantep, 2024.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, CM/REC (2007)7 Sayılı Tavsiye Kararı, https://www.adalet.gov.tr/ (10.08.2026)

Avrupa Konseyi, *İdare ve Siz*, EPA-MAT Basım Yayın, Ankara, 2018.

Danıştay 10. Daire, E. 2016/12975, K. 2020/2048, T. 17.09.2020, https://karararama.danistay.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 07.08.2026)

Danıştay 12. Daire, E. 2012/9161, K. 2016/1578, T. 23.03.2016, https://karararama.danistay.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 07.08.2026)

Danıştay 12. Daire, E. 2020/5194, K. 2021/991, T. 25.02.2021, https://karararama.danistay.gov.tr/. Danıştay 12. Daire, E. 2013/194, K. 2016/4153, T. 23/06/2016, https://karararama.danistay.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 08.08.2026)

ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

E. Ethem Atay, *İdare Hukuku Cilt-1*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.

Erdoğmuş, A. A., *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Devlet Memurlarının Disiplin Hukuku İlkelerinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025.

European Court of Human Rights, Soldatenko/Ukrayna Davası, 2009, https://hudoc.echr.coe.int/ eng#{%22itemid%22:[%22001-89161%22]} (Erişim Tarihi: 06.08.2026).

Giresun İdare Mahkemesi, 2026/704 esas numaralı dosya.

Giritli, İ., Bilgen, P. ve Akgünel, T., *İdare Hukuku Dersleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.

Gözler, K. ve Kaplan, G., *İdare Hukukuna Giriş*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2023.

https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/ (Erişim Tarihi: 06.08.2025)

https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2547&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (Erişim Tarihi: 10.08.2026).

https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2802&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (Erişim Tarihi: 06.08.2025)

https://www.tbmm.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 06.08.2025)

Koç, O., Kötü İdareden İdari Kötülüğe: İdarede Kötülüğe Mani Olmanın İmkanı Üzerine, Akademik Ombudsman, Özel Sayı-1, 2018, 57-80.

Özgen, S., İdarenin Düzenleme Yetkisi ve Sınırı, Anayasa Mahkemesi Tarafından Belirlenen Ölçütler ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, Danıştay Dergisi, 154, 2022, 197-251.

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 05.08.2026)

Yıldırım, T., *İdarenin Kanuniliği Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Anayasal Sınırı*, Anayasa Mahkemesinin 57. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen ”Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi” Sempozyumu, Ankara, 2019, 293-314.

Yolcu, S., Uyuşmazlık Çözümünde Hakların Nitelendirilmesi Çalışması ve Anayasa Mahkemesinin Rolü. Avrupa Birliği (Ed.), *İdari Yargı ile İlgili AİHM ve Anayasa Mahkemesi Kararları içinde*., Altan Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2022.

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

INNOVATIVE TEACHING STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION

Dr. Ahmed Al-Mutairi
Department of Education, King Saud University, Saudi Arabia

Dr. Sara Al-Fahad
Faculty of Education, King Saud University, Saudi Arabia

ABSTRACT

Innovative teaching strategies in higher education represent a paradigm shift from traditional lecture-based models to interactive, student-centered approaches that enhance critical thinking and knowledge retention. This study evaluates the implementation of flipped classrooms, problem-based learning (PBL), and gamification across STEM disciplines at Saudi universities, involving 1,200 undergraduate students over two semesters. Quantitative data from pre/post-tests showed 32% improvement in conceptual understanding, while qualitative feedback via focus groups highlighted increased motivation and collaboration. Flipped classrooms, where students preview content via multimedia modules, freed class time for active application, yielding effect sizes of 0.85 on Bloom's higher-order skills. PBL scenarios simulating real-world engineering challenges fostered interdisciplinary teamwork, with 78% of participants reporting enhanced problem-solving confidence. Gamification elements like badges and leaderboards boosted attendance by 25% and assignment completion rates. Challenges included digital divide mitigation through hybrid modalities and faculty training via workshops on active learning pedagogies. Longitudinal tracking revealed sustained performance gains into advanced courses. Theoretical framework integrates constructivism with self-determination theory, explaining efficacy through autonomy, competence, and relatedness fulfillment. Scalability recommendations include institutional MOOC platforms and peer-mentoring for adjunct instructors. These strategies align with Vision 2030 educational reforms, preparing graduates for knowledge economies. Future research should explore AI-adaptive personalization within these frameworks to further optimize individualized learning trajectories.

Key words: innovative teaching, flipped classroom, problem-based learning, gamification, higher education

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

DIGITAL LEARNING PLATFORMS AND STUDENT ENGAGEMENT

Dr. Leila Mansouri
Department of Educational Technology, University of Tehran, Iran

Prof. Dr. Reza Khatami
Faculty of Psychology and Education, University of Tehran, Iran

Neda Farhadi
Institute of Educational Sciences, University of Tehran, Iran

ABSTRACT

Digital learning platforms have transformed student engagement by providing interactive, accessible educational experiences beyond physical classrooms. This research analyzes Moodle, Blackboard, and custom LMS implementations across 15 Iranian universities, surveying 2,500 students and 300 faculty on engagement metrics including participation rates, time-on-task, and satisfaction indices. Findings indicate platforms with social features like forums and collaborative wikis increased cognitive engagement by 41%, measured via log analytics and validated scales. Gamified elements such as progress dashboards correlated with 28% higher completion rates in MOOCs. However, technical barriers like bandwidth limitations reduced accessibility in rural areas, addressed through offline-sync capabilities. Faculty training emphasized multimedia content design and data-driven feedback loops using learning analytics. Mixed-methods approach combined regression analysis showing platform usability predicting 62% of variance in behavioral engagement, with thematic analysis revealing community-building as key to emotional investment. COVID-19 accelerated adoption, with blended models sustaining post-pandemic gains. Theoretical integration of flow theory explains optimal challenge-skill balance fostering immersion. Policy implications advocate national LMS standards and equity funding for device access. Long-term impacts include improved retention (15% uplift) and skill transfer to professional digital collaboration tools. This study provides evidence-based guidelines for platform selection and feature prioritization, enhancing educational equity and effectiveness in digital ecosystems.

Key words: digital platforms, student engagement, learning analytics, blended learning, LMS

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

CURRICULUM DEVELOPMENT FOR MULTILINGUAL CLASSROOMS

Dr. Rasha Al-Haddad
Department of Curriculum and Instruction, University of Jordan, Jordan

Omar Al-Masri
Faculty of Educational Sciences, University of Jordan, Jordan

ABSTRACT

Curriculum development for multilingual classrooms requires integrating linguistic diversity as an asset rather than barrier, fostering inclusive learning environments. This study documents design and implementation of a translanguaging curriculum for Arabic-English bilingual programs in Jordanian universities, piloted with 800 students across humanities disciplines. Curriculum embedded code-meshing activities where students blended languages in academic writing, improving biliteracy proficiency by 35% per standardized assessments. Content scaffolds progressed from parallel monolingual tracks to integrated hybrid tasks, supported by digital glossaries and peer translation networks. Teacher professional development focused on asset-oriented pedagogies, shifting deficit views of dialectal Arabic. Mixed-methods evaluation combined achievement tests with discourse analysis of student artifacts, revealing richer conceptual expressions through translanguaging. Challenges included assessment equity, resolved via dynamic rubrics valuing multilingual competencies. Theoretical foundation merges Cummins' interdependence hypothesis with Baker's continuum of bilingualism, predicting cross-linguistic transfer benefits realized at 0.72 correlation coefficient. Scalability framework includes modular course cartridges adaptable to other diglossic contexts like Gulf states. Longitudinal data shows enhanced intercultural competence and academic persistence among minority language speakers. Policy recommendations target national standards recognizing translanguaging practices. This approach transforms multilingualism from challenge to curriculum strength, preparing globally competent graduates fluent in navigating linguistic ecologies.

Key words: multilingual curriculum, translanguaging, bilingual education, curriculum design, Jordan

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

THE ROLE OF TEACHER TRAINING IN IMPROVING EDUCATIONAL OUTCOMES

Dr. Fadi Khalil
Department of Teacher Education, American University of Beirut, Lebanon

Dr. Lina Youssef
Faculty of Education, American University of Beirut, Lebanon

Dr. Samir Nassar
Institute for Educational Research, American University of Beirut, Lebanon

ABSTRACT

Teacher training programs critically influence educational outcomes by equipping educators with evidence-based instructional practices and classroom management skills. This longitudinal study tracks 450 pre-service teachers through Lebanon's national certification program, measuring impact on student achievement via standardized tests and value-added models over three years. Intensive training in differentiated instruction yielded 22-point gains in math proficiency, with strongest effects among novice teachers (effect size 1.12). Mentoring components pairing novices with master teachers accelerated pedagogical content knowledge acquisition, evidenced by classroom observation protocols showing 40% improvement in higher-order questioning techniques. Digital literacy modules integrated TPACK framework, enhancing technology-mediated learning during hybrid instruction phases. Program evaluation employed propensity score matching to isolate training effects from selection bias, confirming causality. Qualitative insights from reflective journals highlighted transformative shifts toward growth mindset facilitation. Challenges included field placement quality, addressed through university-school partnerships. Theoretical synthesis connects Vygotsky's zone of proximal development with Shulman's knowledge base, explaining training efficacy through scaffolded expertise development. Cost-effectiveness analysis demonstrates $3.50 return per training dollar via improved graduation rates. Scalability blueprint includes micro-credentialing pathways for in-service teachers. Policy implications advocate mandatory continuous professional development tied to licensure renewal. These findings underscore teacher training as high-leverage intervention for educational equity and quality enhancement across diverse contexts.

Key words: teacher training, professional development, student outcomes, mentoring, pedagogy

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Dr. Fatemeh Rahimi
Department of Environmental Education, University of Isfahan, Iran

Dr. Ali Karimi
Faculty of Education and Psychology, University of Isfahan, Iran

ABSTRACT

Education for Sustainable Development (ESD) equips learners with competencies to address interconnected environmental, social, and economic challenges. This research develops and validates an ESD curriculum framework for Iranian higher education, emphasizing futures thinking, systems competence, and anticipatory competencies through UNESCO key competencies mapping. Implementation across 12 universities reached 3,000 students via interdisciplinary modules blending ecology with ethics and policy analysis. Pre/post assessments measured sustainability literacy gains averaging 29%, with transformative learning evidenced by 67% attitude shifts toward pro-environmental behaviors. Place-based projects addressing local water scarcity fostered civic engagement, yielding 18 community initiatives. Faculty capacity building via train-the-trainer cascades embedded ESD across disciplines. Barriers like curriculum rigidity overcome through elective micro-credentials and service-learning partnerships. Theoretical integration of transformative learning theory with planetary boundaries framework guides competency progression. Quantitative path analysis confirms sequential impacts from knowledge acquisition through values transformation to behavioral change. Global benchmarking against SDG 4.7 indicators positions Iran favorably in regional comparisons. Scalability roadmap includes open educational resources and national accreditation standards. Challenges encompass politicization risks, mitigated through neutral scientific framing. Long-term monitoring via alumni tracking demonstrates sustained systems thinking application in professional roles. ESD represents strategic opportunity for universities to lead sustainability transitions, cultivating responsible global citizens equipped for just transitions.

Key words: sustainable development, ESD competencies, curriculum integration, transformative learning, systems thinking

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

BLENDED LEARNING APPROACHES IN UNIVERSITY SETTINGS

Amal Hassan
Department of Instructional Design, Cairo University, Egypt

Dr. Yasser Ibrahim
Faculty of Education, Cairo University, Egypt

Prof. Dr. Huda Mahmoud
Institute of Educational Studies, Cairo University, Egypt

ABSTRACT

Blended learning approaches synthesize face-to-face and online instruction to optimize learning outcomes through flexible, personalized pathways. This comprehensive study evaluates hybrid models across Egyptian medical and engineering faculties, tracking 1,800 students through adaptive learning sequences balancing synchronous seminars with asynchronous modules. Learning management system analytics revealed optimal 60/40 face-to-face/online ratio maximizing engagement, with spaced repetition algorithms boosting retention by 33%. Self-regulated learning scaffolds via goal-setting dashboards correlated with 27% GPA improvements. Faculty development emphasized community of inquiry framework, enhancing cognitive presence through structured online discussions. Technical infrastructure upgrades addressed connectivity gaps via edge caching and mobile-first design. Mixed-methods evaluation combined randomized controlled trials confirming blended superiority over traditional instruction (Cohen's d=0.92), with student voice data emphasizing social presence value. Theoretical foundation integrates transactional distance theory with self-determination, predicting engagement peaks at moderate structure levels. Scalability achieved through train-the-trainer and OER repositories. Post-pandemic persistence demonstrates resilience across disruptions. Cost-benefit analysis shows 18% efficiency gains from reduced physical space needs. Challenges like digital fatigue mitigated through intentional unplugged reflection periods. Future directions explore AI tutors within blended ecosystems. These approaches redefine university pedagogy, creating resilient learning architectures that accommodate diverse needs and prepare students for lifelong digital fluency.

Key words: blended learning, hybrid education, self-regulated learning, community of inquiry, university pedagogy

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

POETIC TRADITIONS AND SYMBOLISM IN PERSIAN LITERATURE

Dr. Reza Mahdavi
Department of Persian Literature, University of Tehran, Iran

Niloofar Azimi
Faculty of Literature and Humanities, Tarbiat Modares University, Iran

Farhad Ghanbari
Institute of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Iran

ABSTRACT

Persian literature's enduring poetic traditions employ rich symbolism to encode philosophical, mystical, and socio-political discourses across centuries. This comprehensive analysis traces emblematic motifs—the rose and nightingale, wine and beloved, mirror and shadow—from classical ghazals of Hafez and Saadi through modern free verse by Forugh Farrokhzad and Ahmad Shamlou. Semiotic frameworks decode layered meanings, where the nightingale's lament symbolizes unrequited divine love in Sufi contexts yet critiques authoritarianism in contemporary readings. Archival examination of 200 manuscripts reveals evolution of visual symbolism in illuminated Shahnameh folios, influencing digital Persian poetry platforms. Corpus linguistics on 5,000 poems quantifies symbol frequency shifts, documenting 28% decline in nature metaphors post-1979 Revolution amid urbanization themes. Intertextual analysis uncovers Rumi's reed flute motif reinterpreted in diaspora poetry as exile's longing. Gendered symbolism receives scrutiny, contrasting male-centric classical tropes with female-authored reclaiming in Simin Behbahani's works. Theoretical synthesis integrates Jungian archetypes with Persian cosmology, illuminating universal resonances. The study proposes a digital symbol repository for global scholarship, bridging Orientalist misconceptions with indigenous hermeneutics. Cultural policy recommendations advocate symbolism education for national identity preservation. These insights revitalize Persian literary studies, demonstrating poetry's adaptive power in articulating human experience across epochs and geographies.

Keywords: Persian poetry, literary symbolism, Sufi motifs, intertextuality, corpus linguistics

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

THE INFLUENCE OF CLASSICAL TURKISH POETRY ON MODERN PROSE

Prof. Dr. Mehmet Erdem
Department of Turkish Literature, Istanbul University, Turkey

Zeynep Kaya
Faculty of Letters, Bogazici University, Turkey

ABSTRACT

Classical Turkish poetry's intricate forms and imagistic density profoundly shape modern prose aesthetics, creating hybrid narratives blending divan rigor with novelistic freedom. This research examines Ottoman gazel metrics influencing Orhan Pamuk's rhythmic prose and Yunus Emre's folk mysticism permeating Elif Shafak's cosmopolitan tales. Close reading of 15 prose works identifies embedded aruz prosody, where syllabic patterns evoke classical gravitas amid republican secularism. Intermedial analysis traces miniature painting symbolism into Ahmet Hamdi Tanpinar's descriptive passages, preserving visual poetics in textual form. Digital humanities tools map metaphorical migrations from Fuzuli's ghazals to Latife Tekin's magical realism, revealing 42% lexical continuity. Historical contextualization links Tanzimat reforms to deliberate classical infusions countering Western imports. Reception studies via reader-response surveys (n=300) confirm enhanced aesthetic appreciation among bilingual audiences. Theoretical framework synthesizes Bakhtinian dialogism with Ottoman literary theory, positioning modern prose as polyphonic continuation. Comparative perspectives contrast with Arabic nahda influences, highlighting Turkish synthesis uniqueness. Pedagogical applications integrate classical-modern pairings for literature curricula. Preservation advocacy targets digitizing rare divan collections for accessible influence studies. This scholarship reframes Turkish literary modernity as organic evolution rather than rupture, enriching global understandings of tradition-innovation dialectics in national literatures.

Keywords: Turkish poetry, modern prose, classical influence, prosody, metaphorical continuity

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

ORAL STORYTELLING AND CULTURAL MEMORY IN IRAQI LITERATURE

Samira Al-Khalidi
Department of Arabic Language, University of Baghdad, Iraq

Ali Hussein
Institute of Oriental Studies, University of Mustansiriyah, Iraq

Dr. Fadwa Salman
Faculty of Arts, University of Basrah, Iraq

ABSTRACT

Iraqi literature preserves cultural memory through oral storytelling traditions, transforming folktales into written narratives that resist historical erasure. This study documents maqama forms and epic cycles like Abu Zayd al-Hilali adapted in post-2003 fiction by Sinan Antoon and Hassan Blasim, embedding collective trauma within archetypal frameworks. Ethnographic fieldwork records 75 storyteller performances in Baghdad souks and Kurdish oral epics, analyzing mnemonic devices sustaining memory across generations. Narrative theory dissects frame-breaking techniques mirroring Iraq's sectarian fractures, where embedded tales contest official histories. Digital archiving of 500 audio recordings creates accessible cultural repositories countering diaspora disconnection. Trauma studies lens reveals cathartic functions of repetitive motifs in processing Anfal genocide memories. Comparative analysis with Palestinian oral histories identifies shared resistance poetics against occupation. Quantitative content analysis quantifies motif persistence (65% retention rate) across media transitions. Theoretical innovation proposes "palimpsestic memory" model for conflict literatures. Community workshops revive storytelling for youth identity formation. Policy recommendations urge UNESCO recognition of Iraqi oral heritage. These multifaceted approaches affirm storytelling's vitality in cultural survival, bridging pre-modern traditions with contemporary literary innovation while safeguarding Iraq's intangible patrimony against geopolitical disruptions.

Keywords: oral storytelling, cultural memory, Iraqi literature, trauma narratives, mnemonic devices

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

THEMES OF EXILE AND BELONGING IN PALESTINIAN POETRY

Dr. Rami Barakat
Department of Modern Arabic Literature, Birzeit University, Palestine

Aisha Khalil
Faculty of Arts, An-Najah National University, Palestine

ABSTRACT

Palestinian poetry articulates profound tensions between exile's rupture and belonging's persistent claim, forging identity through spatial and temporal displacements. This analysis surveys Mahmoud Darwish's odyssey motifs, Fadwa Tuqan's rootedness elegies, and contemporary diaspora voices like Rafeef Ziadah, employing phenomenological frameworks to map "homeland" as embodied memory. Spatial poetics dissect olive tree/root metaphors symbolizing indissoluble ties despite physical separation, quantified via 300-poem corpus showing 52% nature-place associations. Exile psychology informs readings of linguistic homelessness, where Hebrew loanwords signify fractured belonging in mixed cities. Archival recovery of 1948 refugee camp compositions reveals nascent resistance aesthetics. Digital mapping visualizes global Palestinian poetic networks, correlating thematic intensity with displacement distance. Translation studies examine untranslatability of "sumud" endurance, impacting Western receptions. Intersectional lens incorporates gender, with women poets redefining maternal landscapes as agency sites. Reception analysis via social media metrics (10M interactions) demonstrates poetry's activist mobilization. Theoretical contribution refines Glissant's "poetics of relation" for settler-colonial contexts. Pedagogical modules integrate verse for empathy education. Advocacy promotes poetry in peacebuilding dialogues. This scholarship illuminates exile poetry's world-making capacity, transforming personal loss into universal paradigms of resilient belonging amid protracted dispossession.

Keywords: Palestinian poetry, exile themes, belonging, spatial poetics, diaspora literature

CUMHURIYET 18th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 28- 30, 2026 – AFYONKARAHISAR
ISBN NR. : 978-625-8795-42-4

WOMEN'S VOICES IN CONTEMPORARY SYRIAN FICTION

Nour Haddad
Department of Arabic Literature, University of Damascus, Syria

Rana Al-Shami
Faculty of Literature, Tishreen University, Syria

Prof. Dr. Bassam Darwish
Institute of Arabic Language, Syrian Academy of Damascus, Syria

ABSTRACT

Contemporary Syrian fiction amplifies women's voices navigating war, patriarchy, and reconstruction, subverting silence through innovative narrative forms. This study spotlights Colette Khoury, Ulfat Idilbi, and emerging authors like Dima Wannous, whose polyphonic novels dissect domestic confinement amid civil conflict. Feminist narratology identifies stream-of-consciousness techniques voicing suppressed traumas, with 68% focalization through female consciousness per analyzed corpus. War fiction analysis reveals weaponized domesticity, where kitchens become battlegrounds symbolizing national disintegration. Diasporic works by Rosa Yassin Hassan explore transnational feminisms, blending Levantine dialects with host-country idioms. Quantitative sentiment analysis tracks emotional trajectories from despair to defiance across 20 novels. Oral history integration recovers pre-war women's stories, countering regime censorship. Theoretical synthesis fuses Fanon’s colonial violence with Butler’s performativity for gendered war agency. Comparative perspectives with Iraqi women's literature highlight shared authoritarian resistance poetics. Digital platforms amplify voices through #SyrianWomenWriters campaigns reaching 5M users. Mentorship programs foster new generations. Policy advocacy demands gender quotas in literary prizes. These narratives reconfigure Syrian identity around female resilience, challenging masculinist war historiographies while pioneering Middle Eastern feminist literatures that resonate globally in conflict studies and human rights discourses.

Keywords: Syrian fiction, women's voices, war narratives, feminist narratology, diaspora literature